This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
  Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
  Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
  Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
  Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på `http://books.google.com`

EX LIBRIS
C.J.A.O. JENSEN

SILAS WRIGHT DUNNING
BEQUEST
UNIVERSITY OF MICHIGAN
GENERAL LIBRARY

FROM THE LIBRARY OF
CHRISTIAN JENSEN

DL
30
.T84
v. . . 1.

DAGLIGT LIV I NORDEN

I DET 16DE AARHUNDREDE

VIII

TROELS-LUND

DAGLIGT LIV I NORDEN

I DET 16DE AARHUNDREDE

8. BOG: FØDSEL OG DAAB.

FOLKEUDGAVE

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)
GRÆBES BOGTRYKKERI
1903 IV

DUNNING
HILL
12-14-39
39883

1.

En lille Verdensborgers forventede Komme vakte i det 16de Aarhundrede større Røre end nu til Dags. Foruden de Forberedelser, der til enhver Tid maa træffes, var der dengang en Del Hensyn at tage, som senere er bortfaldne. Hertil hørte i første Række de mangehaande Former for Forsigtighed, som den vordende Moder maatte anvende for at skærme sig og sit Foster.

Landet var hjemsøgt af Ulve. Disse havde, efter hvad der sagdes, en mærkelig Evne til paa lang Afstand at kunne spore svangre Kvinder. Lykkedes det en Ulv at komme over en saadan, sønderrev den hende og fortærede hendes Foster. Det var derfor en Hovedregel, at ingen Kvinde, der ventede sin Nedkomst, maatte vove sig for langt fra Hjemmet og aldrig opholde sig, hvor Hjælp ikke var nær. Om Magister Grundet, Rektor i Ribe og fra Aar 1554 Sognepræst ved Domkirken sammesteds, vide vi, at det var hans Moders vidunderlige Frelse under slige Forhold, der blev Skyld i, at han bestemtes til Gejstlig. Hans Forældre var fattige Bønderfolk ved Vejle. Moderen var en Dag gaaet vel langt hjemme fra, da hun pludselig fik Øje paa en Ulv. Forfærdet flygtede hun ind mellem noget Kvæg, og hørte fra dette usikre Ly, hvorledes Ulven tudende hidkaldte sine Kammerater. I sin Dødsangst lovede hun da, at det Foster, hun bar under Hjerte, skulde være viet til Herren, et Løfte, som hun efter at være bleven frelst opfyldte efter Evne ved at holde Barnet til Studeringer.[1]

Overtroen forøgede yderligere Faren ved Ulve. Man havde nemlig at vogte sig ikke blot for de naturlige Ulve, men ogsaa

for dem, der kun for en Stund omskabtes dertil, Varulvene. Om Dagen saa disse ud som almindelige Mennesker, dog stundom kendelige paa en Tot Haar mellem Skulderbladene og næsten altid paa, at Øjenbrynene var sammenvoksede. Men til visse Tider forvandledes de til Ulve, idet Hovedet tilspidsedes, Huden blev laadden, og den ene Arm omdannedes til Hale, den anden til Ben, hvorfor Varulve ogsaa bestandig kun hoppede paa tre. De var griske som ingen andre efter ufødte Fostre, thi naar en Varulv fik Hjertet af et ufødt Barn at æde, hævedes Trolddommen, og den omskabtes aldrig mere i Ulveham. I en gammel Kæmpevise, der er naaet til Nutiden i elleve forskellige Opskrifter, fem danske, fem svenske og en norsk, er vel Indholdet noget forskelligt, idet liden Kirsten, der, skønt frugtsommelig, har vovet sig ene ud, snart kun overfaldes af en enkelt Varulv, snart af en hel Flok, som, da hun søger Læ i Toppen af en Lind, kradser Træet op med Rode og sønderriver hende. Men i dem alle hedder det tilsidst om Hr. Peder, som paa hendes Nødraab iler hende til Hjælp:

Der han kom udi Rosenslund,
Der møder hannem Ulven med Barnet i Mund.

Imod slige, uhyggelige Fjender var det kun ringe Trøst at vide, at de i et enkelt, sjældent Tilfælde ikke turde røre en Kvinde, nemlig naar Barnet, hun skulde føde, var en Dreng, der alt i Moders Liv havde faaet Tænder. Langt mere beroligende var det, at Varulven, idet den forvandledes, tabte sin Menneskeforstand. Som Mand mærkede den sig altid ni Kvinder, der var frugtsommelige, men omskabt til Ulv mindedes den kun én af disse, hvem den da søgte at faa fat i. Skønt Vaaben ikke bed paa Varulve, lod de sig dog let skræmme, idet de af Naturen var mennskesky. Det gjaldt blot om enten at være to i Følge, eller, hvis man var alene, ikke at tabe Modet ved Synet af deres gloende Øjne og deres Snærren og Tuden, men uden videre kyse ad dem. Især frygtede de, naar en Kvinde løste sit Forklæde, og hermed slog efter dem. Dette kom uden Tvivl af, at de paa denne Vis let kunde blive røbede, idet de, hvis de bed en Stump af Forklædet, maatte beholde denne i Munden, efter at de atter var forvandlede til Mennesker. Paa denne Maade kom tilfældigvis en Kvinde til at befri sin egen Mand fra For-

tryllelsen. Da de ved Nattetid drog hjem fra Gilde, kom Ondet over ham, og han fik kun Tid til at befale hende, hvad der saa end maatte vise sig, at forsvare sig med sit Forklæde. Han gik og lod sig lidt efter til Syne som Varulv, men Konen gjorde, som han havde sagt, og Udyret flygtede tilsidst med en Stump af Forklædet i Munden. Da Manden kom tilbage, havde han denne Stump i Munden, og Hustruen udbrød forfærdet: «Men Kors! Mand! Du er jo en Varulv!» «Tak skal Du have, Mor! nu er jeg fri», svarede han, og siden da omskabtes han aldrig mere.

Troen paa Varulve var gammel i Norden. Vikingerne medbragte den til Normandiet, hvor den nordiske Benævnelse *(le warou* eller *warwou)* har holdt sig til vore Dage. Selve Overtroen var dog ikke blot af nordisk Oprindelse, men overordentlig udbredt. Allerede i Oldtiden hørte Herodot fortælle af de i Skythien bosatte Grækere, at der paa Landets Grænser fandtes et Folk, hvor hver Mand engang aarlig forvandledes til Ulv. Herodot ledsager denne Beretning med følgende Ord: «Mig faa de nu ikke til at tro, hvad de dèr siger. Men de siger det ikke desto mindre, og de sværger paa, at det er sandt». I det 16de Aarhundrede deltes Overtroen vistnok af de fleste, baade Lægfolk og Lærde i Skandinavien som i Tyskland. «Ved Juletid forvandles Mennesker til Ulve og udføre meget ondt», siger saaledes den svenske Ærkebisp Olaus Magnus.

Sagnet véd at melde om, hvorledes baade Ulve og Varulve blev fordrevne fra Vendsyssel. En Heks skal her have samlet dem alle, koblet dem sammen med en Uldtraad og selv ridende paa den forreste ført hele Flokken ud i Limfjorden. Underligt nok har iøvrigt overalt i Danmark Troen paa Varulve overlevet de virkelige Ulves Forsvinden. Paa Sjælland, hvor Ulvene vistnok tidligst er blevne udryddede, har saaledes Troen paa Varulve holdt sig indtil vore Dage. I Nordsjælland gik endnu langt ned i det 19de Aarhundrede aldrig nogen frugtsommelig Kvinde alene ud, hverken i Middagsstunden eller i Tusmørket, men skulde, af Frygt for Varulve, altid ledsages af en, om det saa blot var en Dreng, til at kyse ad dem.[1]

I Sverige og især i Norge nærede man stor Frygt for Bjørnen. Ogsaa denne antoges ligesom Ulven særligt at efterstræbe svangre Kvinder. Og ligesom der gaves Varulve, saaledes gaves der ogsaa fortryllede Bjørne. Disse, de saakaldte

«Hamløbere», var til visse Tider nødte til at løbe om i Bjørneham, og Forbandelsen hævedes ikke, førend de fik sønderrevet en Kvinde, der gik svanger med et Drengebarn. Dette skaanede de, thi lykkedes det dem at holde det i Live og opfostre det, var Fortryllelsen med det samme hævet. Rigtige Bjørne var derimod kendelige paa, at de med største Velbehag aad Fostret.

Naar en Kvinde overrumpledes af en Bjørn, og Hjælp var fjern, var der ikke andet for, end at søge at paavirke dens ædlere Følelser. I visse Egne af Norge antog man, og antager man endnu, at Bjørnen er ridderlig nok til at skaane Fostret, naar den mærker, at det er et Pigebarn. Et virksomt Middel var det at tiltale Bjørnen venligt og kalde den for «Bedstefader». Lapperne anvender samme Middel for at holde Bjørnen fra deres Hjorde, idet de kalder den for «Bedstefader med Skindpelsen». Men hjalp intet andet, var der gammel Erfaring for, at ét Middel forslog, det var, naar Kvinden uden Undseelse blottede sig paa usømmelig Vis. Bjørnen grebes da af Skamfølelse og vendte om. Troen paa dette Middel har holdt sig i Norge til den nyeste Tid. Aar 1883 hedder det saaledes: «Dette blev mig i Eid fortalt skulde have hændt en dèr endnu levende Kvinde. Hun sprang nøgen ud af Sengen og ned i Sæterfjøset, hvor hun hørte Bjørnen var; og skamfuld løb denne straks væk, da den fik sé hende.»[1]

Det stod sikkert ligeledes i Forbindelse med Frygt for overnaturlige Væsner, naar det i det 16de Aarhundrede i Danmark var forbudt frugtsommelige Kvinder at gaa i Kirke St. Hansdag. Denne Regel, der nu vistnok i de fleste Egne er gaaet i Glemme, overholdtes i sin Strenghed endnu i det 18de Aarhundrede. Ifølge Meddelelser fra Præster paa Fyen kunde man dengang ved blot at efterse, hvem der manglede i Kvindestolene ved Højmessen paa St. Hansdag, faa sikker Besked om, hvilke i Menigheden der var i velsignede Omstændigheder.[2]

Ved Siden af slige, hemmelighedsfulde Forsigtighedsregler gik der en Række af andre, hvis Betydning var let nok at forstaa. Som Eksempel paa saadanne kan anføres, hvad Christiern Pedersen fandt sig beføjet til i sin Postille at lægge Ægtemændene paa Hjerte: at de ikke maatte prygle eller trampe paa deres Hustruer, saa længe de var i den Tilstand. «Thi mange overgivne og umilde Mænd sla' og drage deres Hustruer og træde dem under Fødder, saa at de forkaste deres Foster.»[3]

Noget vanskeligere at forklare, men derfor ligefuldt godtgjort ved gammel Erfaring, var endelig alt det meget dagligdags, som en frugtsommelig Kvinde havde at vogte sig for. Hun maatte ikke træde i et Hjulspor, ikke holde Traad, der blev vunden, ikke lade tage Maal af sig, ikke gaa over en Tærskel, hvor Knive plejede at slibes, eller hvori nogen havde hugget med en Økse, ikke gaa over en sammensunken Grav eller en græssende Hests Tøjr, ikke gaa under en ophængt Snor eller en Savebuk, ikke gaa baglænds, ikke sætte sig paa en uaflaaset Dragkiste osv., osv. Ved alle slige Forseelser vilde hun ufejlbarlig paadrage sit Barn de dertil svarende Sygdomme eller sig selv en haard Forløsning.[1]

En ganske egen Maade at forberede sig paa var uden Tvivl den, der endnu stadig anvendes af Landalmuen i Danmark: at krybe ved Midnat nøgen mellem de sammenvoksede Grene paa et Træ. Den Dag i Dag er i mange Egne af Danmark saadanne sammenvoksede Træer ganske glatslidte om Aabningen paa Grund af den hyppige Brug.[2] Midlet, der iøvrigt anvendes baade mod Svangerskab og for at opnaa en let Forløsning, peger hen paa en Overtro af ældgammel Oprindelse. Under forskellige, men nærbeslægtede Former udtrykker det fra Evropa til Indien en og samme Tro paa Genfødelsens signende Kraft.[3]

En Betingelse for, at dette Middel skulde virke, var, at det anvendtes hemmeligt. Det samme gjaldt om et tilsvarende Middel, der var af langt værre Art. Det bestod i ved Midnat nøgen at krybe igennem en Hestesele eller hellere igennem en paa fire Kæppe udspændt «Horse-Ham», det er den Hinde, hvori Føllet er født. Hvo, der gjorde sligt, fødte uden Smerte, men af Børnene blev Drengene til Varulve, Pigerne til Marer. Disse sidstes Lod var om mulig værre end deres Brødres, idet de var fordømte til om Natten at plage Mænd eller Heste med deres «Mareridt», og kun faa Eksempler havdes paa, at en Mare var bleven løst fra Fortryllelsen og endt lykkelig.[4]

Hvad der voldte ikke ringe Bekymring baade hos den vordende Moder og hendes nærmeste, var den gængse Tro, at hun i denne sin Tilstand var et særlig urent Væsen, jo nærmere ved Fødselen, des fjernere fra Gud. Denne Tro stammede fra Katolicismens Dage, og var en naturlig Følge af, at man havde betragtet det, at forblive ugift, som Udtryk for Hellighed. Ligesom Klosterløftet indviede til Gud, saaledes gjorde Fødselen baade

Moder og Barn til Hedninger og gav dem Djævelen i Vold. «Mangen Dannekvinde haver beklaget sig» — siger Biskop Palladius — «at hun var aldrig ræddere for Djævelen, end naar hun laa i Barselseng.»[1]

Den lutherske Kirke søgte ganske vist efter Evne at yde Trøst. I den danske Kirkeordinans udtaltes der saaledes i udtrykkelig Modsætning til hin Overtro, at Mødre var «de rette Guds Redskaber, og derfor des mere afholdte af Gud, som de er nærmere til at føde.» Ligeledes paalagdes det Præsterne at lære Barselkvinder at bede daglig en smuk, simpel Bøn, hvori de takkede for den Velsignelse, der var bleven dem til Del, og befalede deres ufødte Foster i Guds Varetægt. Ved en saadan Bøn var en Moder i Stand til, selv om hendes Barn kom dødfødt til Verden og altsaa ikke blev døbt, dog at sikre det Plads i Livets Rige.[2]

Det var da fuldt ud i den nye Læres Aand, naar Biskop Palladius sagde: «Min kære Dannekvinde! du est ikke en hedensk Kvinde i din Barselseng, du har ikke Djævelen med at fare . . . . Du har Gud Fader, Søn og Hellig Aand med at fare, de have befalet dig at føde dit Barn til Verden . . . . og Skt. Pouel siger: En Kvinde bliver salig ved sin Barnefødsel . . . . Det er ikke Munkelære, det er Guds Sandhed ud af den hellige Skrift. Ja, min kære Kvinde! jeg vil sige dig mere til Trøst: Døde du bort i din Barselseng (som det hænder ikke end alle Kvinder, men nogle faa, hvilke Gud vil dèr kalde til sig, som vi ere ham alligevel allesammen en Død skyldige) da bliver du en Martyrinde for Gud i Himlen og faar større Løn af Guds Miskundhed og Naade i Himlen, end om du ellers døde; fordi at du døer ikke for din egen Skyld, men udi dit rette Embede . . . . Ja mere, Kvindelille! vil jeg sige dig til Trøst: Dersom dit Barn end døde bort, saa at det kunde ikke naa til Daaben, da skal ingen derfor falde i Mishaab om dette Barns Salighed . . . . Det skal jordes hos andre Børn, som døbte ere, paa et godt Haab, at vor himmelske Fader har det annammet til Naade; thi han er mægtig nok til at give et Barn Salighed inden udi Moders Liv og lade det døbes udi sit eget Blod.»[3]

Men hvad Reformatorerne saaledes søgte at opbygge paa den ene Led, hjalp de selv uformærkt med til at rive ned paa den anden. Det var allerede en betænkelig Indrømmelse, som saa let kunde misforstaas, naar Kirkeordinansen tilstod, «at Sa-

tan frister Barselkvinder mere end andre»;[1] eller som Peder Palladius udtrykte det: «Det er vist og fast og den daglige Forfaring giver det vel saa at være i Sandhed, at Djævelen, Menneskenes Saligheds Fjende, lægger sig allermest efter at besvige og bedrage frugtsommelige Kvinder og dem som rede til Barsel».[2] Efter Lægmands Skøn tog Kirken tydeligt nok Parti for den gamle Tro, naar den betegnede de nyfødte Børn som Djævlebesatte og ved Daaben fremdeles krævede den gammeldags Djævleuddrivelse. Det lykkedes da ikke Kirken at fortrænge den nedarvede Opfattelse. For den almindelige Bevidsthed i Norden stod nu som før Moderen og hendes Spæde som urene Hedninger, og kun ud fra dette Grundsyn bliver de fleste af Datidens Barselskikke forstaaelige.

Naar Forløsningen var nær, afgik der Ilbud til Jordemoderen men desforuden til en hel Del andre Kvinder, der med Spænding havde imødeset Begivenheden og nu trods alle Hindringer, som Afstand, Aarstid, Klokkeslet eller Vejrlig kunde lægge i Vejen, ilede til Stedet. Denne Skares Komme forandrede i et Nu Husets Præg. Øjeblikkelig tilrev de sig Magtens Tøjler, og paa hvilken Haand saa end den øverste Myndighed i Hjemmet før havde været, fra nu af var den for en Stund gleden over til dette kvindelige Velfærdsudvalg.

Kvinderne førte først Hustruen, saafremt det ikke alt forinden var sket, til den for Forløsningen bestemte Stue. I en tidligere Tid anvendtes hertil i Reglen den saakaldte «Stenstue», der saa ofte omtales i Folkeviserne ved saadan Lejlighed.

«De slog over hende det Skarlagen-Skind»;
«Saa fulgte de hende i Stenstuen ind».

«Hun gik sig i en Stenstue», «Stolt Hellelille ganger i Stenstuen ind» osv. var de stadige Betegnelser for en nær forestaaende Fødsel. Ligesaa i Norge og Sverige:

Brått går jungfrun i stenstugan in,
Der føder hun två rosendekind,[3]

I Visen om Malfred og Salemand Tygesøn hedder det:

Det var Malfred Grevens Dotter
Gaar for sin Moder at staa:
«I give mig Lov, min kær Moder!
I vor Stenstue at gaa».

Da svared hendes kær Moder,
Hun stod i Skarlagen røde:
«Der plejer ingen i Stenstuen at gaa,
«Foruden de Børn ville føde».[1]

Dette synes dog at være et vel stærkt Udtryk. I en anden Vise siger nemlig en Jomfru:

Midt udi min Faders Gaard
Der stander en Stenstue:
Der plejer jeg med mine Møer
Hver Nat i at sove.[2]

Ligesom det ogsaa hedder i en Vise:

Moder lærte Datter sin
For inden den Stenstue:
«Og du skal ikke gifte dig,
Og det skal du mig love».[3]

Stenstuen synes, som Navnet kunde antyde, at have været bygget af Sten og derfor fastere end Gaardens øvrige Træhuse eller lerklinede Huse, den omtales ogsaa som det sikreste Tilflugtssted, naar en Gaard angrebes.[4] Det er ikke usandsynligt, at den tillige kan have været benyttet til Badstue, hvortil dens mindre brandfarlige Bygningsmaade maa have gjort den vel skikket. I en enkelt Vise bruges ligefrem Navnet Badstue for Stenstue, idet det hedder:

Liden Kirsten hun svøber hendes Hoved i Skind,
Og saa ganger hun i Badstuen ind;

hvor hendes Nedkomst derpaa finder Sted.[5]

Saafremt vi saaledes turde slutte, at Stenstue og Badstue var det samme, vilde herved være vundet en langt fyldigere Forstaaelse af den nordiske Skik, at benytte Stenstuen til Fødsler, og det hele være bragt i Overensstemmelse med ældgammel og vidt udbredt Brug. Badstuen med dens lette Adgang til jævn

Varme og til Benyttelse af det yndede Lægemiddel: Røgning med dampende Urter, var jo nemlig som skabt til saadan Anvendelse. I alle Lande, hvor Dampbade endnu bruges paa gammeldags Vis, i Finland, i Rusland, ja i Kina er det ogsaa almindelig Skik at Fødselen foregaar i Badstuen. Og for Skikkens Ælde taler, at den maaske lader sig paavise hos de gamle Germaner, i hvert Fald hyppigt omtales i den gamle finske Digtsamling «Kalevala».[1] Det hedder her blandt andet:

Svære Smerter og Bekymring
Har din Moder maattet lide,
Da hun laa i Badestuen
Udstrakt paa en ussel Halmseng,
Da hun bragte dig til Verden,
Skænkte dig dit Liv, du arme!

Særligt oplysende er Sangen om den rene Jomfru «Marjatta», der, da hun mærker, at hun skal føde, forgæves beder først sin Moder siden andre om at berede hende en Badstue hertil. Haanligt henvises hun tilsidst til Stalden, og i sin Nød beder hun her Hesten om med sit Aandedræt at skaffe hende, hvad hun behøver; medlidende puster da Hesten Stalden saa varm som et Dampbad, og derpaa føder hun sit Barn i dens Krybbe.[2]

Endnu ned i det 16de og 17de Aarhundrede omtales af og til Stenstuer i gammeldags Købstadsbygninger.[3] Dog spillede de ikke længere den tidligere Rolle ved Fødsler. Hvor fuldstændigt de og deres Anvendelse siden da er gaaet i Glemme, kan ses af, at selve Navnet er forekommet senere Slægter uforstaaeligt. I en norsk Gengivelse af en af de ovennævnte Viser er saaledes dette ved en Fødsel nødvendige, ukendte Stykke blevet forstaaet som en «Stenstol». Sønnen spørger sin Moder, da hans Elskede skal føde: «Kan jeg faa laane Steinstolen din?» Og Moderen svarer beredvillig: «Steinstolen den kan Du vel faa».[4]

Grunden til, at den gammeldags Anvendelse af Stenstuen til Fødsler alt i det 16de Aarhundrede var ophørt, er let forstaaelig, hvis Badstue og Stenstue var ensbetydende. En Badstue hørte jo ikke længer med til ethvert Hjem, Brugen af offentlige Badstuer havde fortrængt dem, og selve Brugen af Dampbade var nu i Aftagende. Samtidig var imidlertid paa Grund af Ildstedets Udvikling Evnen til at opvarme Husets Hovedværelse vokset i betydelig Grad. Det var da naturligt, at dette Værelse — Daglig-

stuen, Spisestuen, Sovekamret, eller hvad man vil kalde det, thi det omfattede jo dem alle — nu benyttedes til «Barselstue». Begivenheden indledtes altsaa med, at Kvinderne forjog Stuens tidligere Befolkning, Husbond, Børn, Tyende, der, saa længe den nye Regeringsform varede, maatte søge Opholdssted og Natteleje, hvor de kunde bedst. De forskellige Familiers Kaar satte dog naturligvis her forskellige Grænser for, i hvilken Grad Beboerne kunde fortrænges.

Saafremt Barselsengen ikke alt var i Orden, blev en saadan hurtigt dannet. Hertil egnede sig ikke saa godt Familiens store Himmelseng, der i Reglen stod op til Væggen. Folk, der havde Raad, synes at have haft en egen Art Seng hertil, lav og fritstaaende. Paa Afbildninger fra hin Tid ses denne stundom fremstillet som en Slags Løjbænk uden Fødder, ikke højere end Vuggen, der staar ved Siden.[1] Hvor Begivenheden ikke kom altfor uventet, havde selve den, der «redte til Barsel», vel i Reglen ogsaa sørget for at gøre dette i snævrere Forstand, saa at Sengen stod færdig. Aar 1605 blev det saaledes overfor en ung Student, der ved et Præstekonvent i Løveherred havde begaaet adskillige Kaadheder, særlig lagt ham til Last, at «han var sprunget op i en Barselseng, der stod opredt i Stuen» og havde besudlet den.[2]

Selve Forløsningen overværedes i Reglen kun af Kvinderne. Dog var det i enkelte Egne, f. Eks. hos Bønderne i Telemarken Skik, at Manden skulde være til Stede for at vise sin Beredvillighed til at dele alt, ondt som godt, med sin Hustru. Den Mand, der ikke opfyldte denne Pligt, ansaas for et Dyr, et Udskud af Menneskeheden.[3] En hertil svarende Skik forekom endnu i det 19de Aarhundrede i flere Egne af Tyskland, hvor den fødende Hustru skulde anbringes paa Mandens Skød.[4]

Fødslen lettedes ved adskillige Midler, over hvilke der med Rette hvilede et hemmelighedsfuldt Skær. Hertil hørte den Bøn til Jomfru Maria, som enten den fødende selv eller de hjælpende Kvinder for hende skulde bede:

«Mutter Maria! laan mig Nøglerne dine,
At jeg kan aabne Lænderne mine».[5]

Denne Bøn anvendes endnu den Dag i Dag i Finveden i Sverige.[6]

I Lund opbevaredes tidligere en «Jomfru Marias Særk», der var et ypperligt Middel under slige Forhold. Den havde nok oprindeligt tilhørt den hellige Margrete, en af Ærkebisp Absalons Slægtninge, der var bleven dræbt i Slutningen af det 12te Aarhundrede. At den var i høj Anseelse, kan ses af, at Christiern den Første Aar 1468 skrev til Domkapitlet med Bøn om at faa den udlaant.[1] Folk, der boede for langt herfra, nøjedes med at iføre den fødende en Messehagel eller andet kirkeligt Skrud, hvoraf der efter Katolicismens Afskaffelse kom ikke faa Stykker i verdsligt Eje. I Mangel heraf skrev man nogle Skriftsteder, især Begyndelsesordene af Johannes Evangelium, paa en Papirstrimmel og hængte den om hendes Hals.

En gammel Erfaring var det, at ingen Forløsning kunde foregaa, uden at alt bundet først var løst. Derfor skyndte man sig med at opløse alle Knuder, ikke blot paa Barselkvinden selv, hendes opsatte Haar, Baand paa hendes Dragt osv., men ogsaa enhver Ting, der var bundet eller lukket i Stuen, Baand, Snore, Skuffer, Kister, Døre. Havde Bruden selv haft Tanke herfor eller Kendskab til sligt, kunde hun alt paa selve Bryllupsdagen have lettet en kommende Forløsning ved straks, da hun kom med Brudefølget fra Kirken, at løse «Sælepinden» og opspænde Saddelgjorden paa Hesten, der havde baaret hende. Alt hvad der siden da var blevet fastgjort i Huset, lige fra en Trækile i Bænken til et nyt Skaft paa Øksen, maatte nu hurtigt gøres løst paa ny.

Hjalp alt dette ikke, saa var det et Forsøg værd, at udstrække den løsende Virksomhed ogsaa til, hvad der fandtes ude i Gaardsrummet, idet f. Eks. Manden gik ud og sønderhug en Slæde, en Plov eller andet sammensat Redskab.

Meget almindelig synes ogsaa Anvendelsen af forskellige Slags Stene at have været, der enten bandtes paa den fødende eller indgaves opløste i Drikke. Læger, lige fra Henrik Harpestreng til Ole Worm, udtalte deres Tillid til dette Middel. Mest bekendte var: «Magnetstenen», «Segerstenen», «Ørnestenen», som Ørnen hentede fra fjerne Steder og lagde i sin Rede for at lette Æglægningen, «Løsningsstenen» og «Tordenstenen». Det er en lignende Art Overtro, naar man endnu saavel i Tyskland som i Indien antager Stenvaaben fra Oldtiden for fødselshjælpende.

Et Middel af en hel anden Art, men ogsaa virksomt, var et «Harespænd», Bagbenet af en Hare. Havde man et saadant ved

Haanden, flaaede det, stødte det smaat i en Morter og gav Barselkvinden det at spise, meddelte det letfødende Dyrs Egenskaber sig til hende, og Fødslen var snart overstaaet. I Nordhordeland i Norge brugte man at stryge den fødende med den højre Forpote af en Bjørn, «hvilket ganske vist plejer at hjælpe». I Wärend i Sverige lod man Barselkvinden omfavne det gamle, hellige Træ, hvori Gaardens Skytsaand boede.[1]

Næppe forkyndte et lille Kvæk eller spæd Klynken, at den længselsfuldt ventede var ankommen, førend alt skiftede Præg. Øjeblikkelig lukkedes alle Døre og Vinduer, for at ikke nogen ond Aand skulde slippe ind og fordærve Barnet. Den tidligere aandeløse Ro afløstes nu af Uro, en feberagtig Iver greb alle.

Den Flok, der saaledes med ét kom i travl Virksomhed, var ikke en af de mindst betegnende for Tiden. Kun under fattigere Forhold spillede Jordemoderen her en fremtrædende Rolle, hun savnede helt den Overvægt, som en nogenlunde anset Stilling eller offentlig aflagt Prøve paa Kundskaber kunde give. I Reglen opfyldte hun vistnok knap de to Krav, som Biskop Peder Palladius opstillede: «En Jordemoder bør ikke være en gammel Skarns papistisk Munkekvinde, thi hvor en saadan er, der er gerne Djævelen inden Døre med hende, og der vil ikke gaa vel til». «Og endog Øl er hende uforbudent, bør hun dog at være ædru, saa vel om Midnatstide som om Middags Tide, thi hun véd aldrig, naar en Dannekvinde haver hende Behov».[2]

Det, der gav Skaren sit Præg, var en Følelse af Magt og Værd, som strakte sig langt ud over, hvad nogen lønnet Stilling kunde give; de røgtede et Tillidshverv og vidste, at de paa engang opfyldte en Pligt, ydede værdifuld Hjælp og viste Huset en Ære.

For at forstaa den hele Skik maa det erindres, at den skrev sig fra en Tid, da saa vel Læge- som Jordemoderkunst meget sjældent havde selvstændige Dyrkere, men udøvedes af kyndig Kvindehaand i Hjemmet. Det maatte da falde i høj Grad naturligt, at kyndige Hustruer i Nabolaget ydede Bistand ved en Lejlighed som denne, hvor kvindelig Hjælp var saa fornøden og Erfaring kunde være afgørende.

Men som Skikken havde udviklet sig til det 16de Aarhundrede, var den bleven noget andet og mere. Allerede Antallet af de hjælpende Kvinder viste dette. Endnu i Visby's gamle Stadslov fra Middelalderen hed det: «Hvor Gud giver, at en Kvinde bliver forløst med et Barn, dèr maa sove fire Koner og ikke flere».[1] I en Forordning for Kiel af 1417 hedder det: «Naar en Kone lægger sig til Barselseng, maa hun lade hente til sig i sin Nød otte Koner og ikke flere».[2] Aar 1601 bestemte Hertug Johan Adolf, at der ikke maatte sammenkaldes mere end i det højeste ti eller tolv gudfrygtige, ærbare Koner.[3] Og Christian den Fjerde gjorde for Hertugdømmernes Vedkommende et, uden Tvivl mislykket, Forsøg paa at begrænse Antallet standsvis, idet han tillod de simpleste Borgerkoner at maatte hidkalde seks, Borgerkonerne af Mellemklassen otte, og de fineste Borgerkoner ti særlige Kvinder til Hjælp ved deres Forløsning.[4]

Tog Sagen sig saaledes ud i Lovbestemmelserne, er det klart, at den Virkelighed, der ved dem skulde holdes indenfor rette Skranker, var langt frodigere. En, iøvrigt noget utydelig affattet, Bestemmelse, som er givet «med de fornemste Dannekvinders Samtykke» i Ribe Aar 1561, synes at godtgøre, at man dèr ansaa 30 Hustruer til Hjælp ved Forløsningen for et passende Antal.[5]

For os ligger det nær at slutte, at disse Kvinder umuligt kunde komme til at gøre Nytte allesammen. Om Dagen maatte de gaa hverandre i Vejen, og om Natten, for saa vidt de blev dèr som liggende Gæster, i betænkelig Grad overbefolke Barselstuen og tage Luften fra baade Moderen og den lille. Anderledes dømte Datiden. For den var det indlysende, at hvad enten man saa betragtede Sagen fra et lægekyndigt, et retsligt eller religiøst Synspunkt, saa ydede denne Kvindeforsamling den betryggende Sikkerhed for, at alt gik som det burde.

Thi selv om ikke hver en Haand just blev tagen i Brug, saa mødte de dèr som et kvindeligt lægevidenskabeligt Udvalg, hvis Talrighed netop var en Borgen for, at under et vanskeligt Tilfælde dén var til Stede, der havde set et saadant før og derfor var i Stand til at give et godt Raad.

Og retslig set, jo flere, des bedre! Thi de mødte jo som Vidner ved en Begivenhed, som Mænd ikke fik Lov til at overvære, men som ikke desto mindre, hvad baade Arvegang og mange andre Forhold angik, kunde drage de mest afgørende

Følger efter sig. Jo flere, der var til Stede, des umuligere blev et Bedrageri, som f. Eks. det, Fru Krognos Aar 1426 havde begaaet. Hun anstillede sig efter Mandens Død sygelig «og bebandt og stoppede sig med Puder, at hun tyktes tyk som en Kvinde, der reder til Barsel. Paa det sidste gik hun til Sengs og havde nogle Jomfruer hos sig, som derom bar Vidne, at hun skulde have fanget Barn, som levede og fik Kristendom, men siden hendøde». Herved fik hun som sit Barns Arving alt Mandens Gods. Mistanken vaktes imidlertid, og Mandens Slægt lod Barneliget opgrave. De fandt da i Stedet for et Barn en Sandpose. Folkevittigheden døbte straks det forlorne Barn «Ridder Sand», og Moderen med hendes Jomfruer, der alle dømtes fra Livet, kunde takke deres Gud for, at Modparten gik ind paa Forlig.[1]

Men selv om man nu ikke vilde tænke paa slige Tilfælde, der ifølge Sagens Natur jo dog hørte til Sjældenhederne, saa var de mange Kvinders Nærværelse nødvendig endog ved den fattigste Kones Nedkomst. For en Tid, der ikke kendte eller i hvert Fald kun i ringe Grad anvendte Kirkebøger, skriftlige Daabsattester osv., var nemlig en saadan levende Menigheds Røst det sikreste Bevis, der kunde føres for ægte Herkomst. Og enhver kunde faa Brug herfor, baade fattig og rig. Thi Datiden var streng i saa Henseende og krævede Bevis for ægte Fødsel, hvad enten det saa drejede sig om Ret til Gods og Adelsskjold eller blot om Adgang til at blive Læredreng hos en Købstad-Haandværker.

Endelig — og her staar vi overfor Tidens ejendommeligste Opfattelse — religiøst set havde denne Kvindeforsamling den dybeste Betydning. Efter gammeldags Forklaring mødte de for at hjælpe deres lidende Søster, slaa Kres om hende og hendes Barn, saa længe de begge var hedenske, og værge dem mod alskens Troldtøj. Denne Opfattelse var, som ovenfor berørt, saa langt fra at aftage ved Reformatorernes Prædiken, at den tværtimod æggedes videre op ved al den nye Tale om Djævelen og hans travle Virksomhed. Og derfor veg den heller ikke for, men indgik netop en inderlig Forbindelse med den nye lutherske Forklaring: at Ægtestanden var den Gud velbehagelige Stand. Ligesom de Klostergivne fordum havde æret Gud ved stille Afdøen, saaledes priste disse gifte Kvinder ham nu, idet de hjælpende flokkedes om den, der sidst havde opfyldt sin Pligt og baaret Frugt.

Saaledes vil det forstaas, at den gamle Skik med gifte Kvinders Nærværelse ved Fødselen netop i det 16de Aarhundrede tog et stærkt Opsving. Høje som lave agtede det for en ærefuld Pligt, og der var stærk Rift om dette Hædershverv. Et smukt Træk var det, at al Standsforskel her for en Stund hævedes, Landets Dronning kunde mødes som Hjælperske sammen med den ringeste Bondekone, de gik alle op i den fælles Enhed: Dannekvinder. Et pudsigt Udtryk for den herved anlagte Maalestok var det, at medens enhver gift Kvinde var Dannekvinde, tilkom den tilsvarende Hæderstitel «Dannemand» først en Ægtemand, naar han var bleven Fader til baade en Søn og en Datter.[1]

Endnu langt ned i det 17de Aarhundrede holdt Skikken sig som almindelig for alle Stænder. Aar 1651 skriver saaledes Præsten i Nordborg paa Als om sin Hustrus Nedkomst: «Onsdagen den 23 Juli Kl. 7¾ blev min kære Hustru forløst, og begavede os den fromme Gud med en dejlig, velskabt Datter, og var hendes fyrstelige Naade Hertuginden samme Tid til Barselhus med Hofmesterens Frue og andre Naboersker».[2]

Hvor dybt Skikken havde slaaet Rod kan ses af, at endnu i Aaret 1698 kunde der udstedes kongelig Befaling til Øvrighedens og Borgerskabets Hustruer i Aarhus om ikke at holde sig borte, naar Natmændenes Hustruer skulde i Barselseng, da disse herved nødtes til at forskrive langvejs fra af deres egne, hvorved stor Bekostning paaførtes dem.[3]

I det 16de Aarhundrede udgik hos Adelen skriftlige Indbydelser til at overvære Nedkomster, og bittert Fjendskab kunde opstaa hos dem, der mente sig forbigaaede. Som Eksempel paa Indbydelse kan anføres følgende Skrivelse af 1589 fra Fru Margrete Basse til hendes Slægtning Fru Birgitte Bølle.

. . . «Min hjerteallerkæreste Moder! giver jeg Eder venligen til Kende, at Gud allermægtigste har nu atter saa gjort mine Vilkaar, at jeg reder til Barsel, og véd jeg mig Dagen til en fjorten Dage eller tre Uger efter Jul, og er det, som Gud! den allerlængste Dag, der jeg véd mig. Og er derfor baade Hans'es [hendes Mand: Hans Urne] og min venlige Bøn til Eder, at I ville vel gøre som vores gode Moder, og vor Tro er til Eder, og umage Eder over til os paa samme Tid og være hos mig paa den Tid, som Gud allermægtigste vil forløse mig . . .»[4]

Indbydelsen skulde være skriftlig og selvfølgelig udstedt i

behørig god Tid. Ovenanførte er i saa Henseende i mønsterværdig Orden, Indbydelsen er dateret Sankt Karens Dag: den 25de November, og Begivenheden ventedes først en fjorten Dags Tid efter Jul. Men Fru Margrete Basse havde ogsaa ved sin sidste Nedkomst Aaret forud høstet Erfaring. Hun havde nemlig dengang været ubesindig nok til at tro, at en mundtlig Indbydelse mellem nære Bekendte kunde være tilstrækkelig, og i den Anledning utilbørligt længe opsat at afsende den skriftlige. Følgen var, at «den hjerteallerkæreste Moder» udeblev, og bag efter var fornærmet. Det betegnende Undskyldningsbrev, som Margrete Basse i den Anledning maatte sende hende, lyder i Uddrag saaledes:

. . . «Min hjerteallerkæreste Moder! saa takker jeg Eder og paa det allervenligste for Eders gode og hulde Skrivelse og hulde Mening, jeg deri formærker, at I vilde gerne været hos mig, naar jeg skulde forløses, dersom I havde bekommet min Skrivelse udi Tide og havde vidst Dagen. Saa skal Gud være mit Vidne, at det gjorde mig hjertelig ondt, at min Skrivelse blev saa forsømt, at I ikke fik den i rette Tid. Min hjerteallerkæreste Moder! Dersom Eder ret drager til Minde, at den Tid, dèr jeg bad Eder om det paa Oreby, at I vilde være hos mig, naar jeg skulde lægges, at jeg da sagde Eder den yderste Dag, dèr jeg vidste mig, og I da lovede mig saa vist, at I vilde være hos mig, naar jeg skulde lægges, og jeg dertil vist forlod mig. Men det I ikke bekom min Skrivelse i rette Tid, skal Gud vide det, at det var mig hardt nok imod. Desligeste som I formelder i Eders gode Skrivelse, at det ikke har været Eders Sædvane, at I gerne har kommet noget Steds, hvor I ikke var velkommen, saa tror vi Eder ikke i nogen Maade til, at I skulde mene os dermed. Dersom I vilde haft den Umage og kommet til os, da skal Gud vide det, at I skulde været os saa rettelig velkommen, som I kunde været vores egen, kødelige Moder. Thi var det den allerringeste, I havde i Eders Gaard, I havde vist til os, da skulde han været os velkommen» osv., osv.[1]

Kvinder med stór Familie og talrig Bekendtskabskres kunde ad denne Vej blive dragne ind i en Virksomhed, der Uger, ja Maaneder igennem, holdt dem borte fra Hjemmet. Fru Kirstine Drefeld f. Eks., Enke efter Peder Stig og uden Tvivl en usædvanlig dygtig Kvinde, var saaledes i Aarhundredets tredie Aarti i den Grad efterspurgt i Skaane, at man, naar man ikke vidste

bedre, skulde tro, at det var en berømt tilrejsende Læge, om hvem der var Tale. Man læse f. Eks. følgende Brev om hende fra Fru Anna Rud til sin Datter Fru Sophie Esge Billes:

. . . «Som Du skriver, at Vor Herre haver forskikket det saa, at Du haver Fru Kirstine Behov, da maa Du vide, at den Tid jeg fik Din Skrivelse, da var hun her paa Gaarden hos mig, og talte jeg til hende derom. Da gav hun og jeg desligeste os svarligen derfor, at Du ikke haver enten skrevet hende eller mig Din Lejlighed hid tilforn. Og maa Du vide, at hun haver lovet at være hos Fru Helle Hr. Holgers nu 8 Dage før Skt. Lauritsdag, og er Fru Helles sidste Dag om Skt. Bartholomæidags Tid. Og maa Du vide, at Fru Anna Hr. Claus Podebuskes skal ligge om Skt. Barbara Dag. Thi tykkes mig raadeligt at være, at Du kunde komme ned her til Skaane med det allerførste, og naar hun farer fra Fru Helle, at Du da kunde faa hende, førend hun kommer til Fru Anne. Hvis Du ikke det gør, da befrygter jeg mig, at Fru Anne skal straks have Bud efter hende, naar hun farer fra Fru Helle. Dog haver hun lovet mig, at kan hun nogenledes være det uden, da vil hun ikke fare til Fru Anne førend Skt. Mortensdags Tid. Kære Datter! maa Du vide, at Fru Kirstine haver lovet baade min Søster og mig, at naar Gud vil hun haver været hos Fru Helle — Gud give, det kunde gaa hende vel! — da er vi saa til ens, at jeg skal straks fare til hende, og hun vil saa straks følge mig til Dig, om Du est her i Landet [Skaane] paa den Tid, naar Gud vil, det er overstaaet med hende. Thi beder jeg Dig, at Du visselig skriver baade hende og mig til, paa hvad Tid Din Tid er, at vi vide at rette os efter . . .»[1]

En mislig Side ved disse Kvindemøder var, at Forretningsgangen ikke var eller kunde være lovlig ordnet. Medens det stod klart for alle, at Hjemmets tidligere Forfatning var hævet, saa længe Samlingen varede, henstod det tvivlsomt, hvorledes Magten burde fordeles indenfor de ledende i Barselkamret. Denne Mangel kunde let føre til Splid, saa snart den første Spænding, der gjorde alle endrægtige, var omme. Spor af saadanne indre Stridigheder kommer ogsaa oftere til Syne. At udenforstaaende fulgte dem med Interesse og bragte Rygtet videre, var en Selvfølge. Eksempelvis kan anføres følgende fortrolige Meddelelse i et Brev fra ovennævnte Fru Anna Rud til samme hendes Datter, Fru Sophie Esge Billes:

. . . «Kære Datter! maa Du vide, at det er vel overstanden med Fru Pernille Hr. Anders Billes og Fru Anna Claus Podebuskes, og have de hver dem en ung Datter, og skal Fru Anne gange i Kirke nu paa Søndag otte Dage, og véd jeg ikke, naar Fru Pernille skal gange i Kirke. Og maa Du vide, at der var hos: Anne Hr. Tyges, Sophie Hr. Albrits, Helle Hr. Holgers og Kirstine Peder Stigs, og er mig sagt i Sandhed, at Fru Kirstine med flere udaf dem ville ikke komme dèr mere».[1]

Det var da en Formaning, som vistnok var paa sin rette Plads, naar Præsten Jørgen Simensøn i en lille Bog af 1587 om Barselforhold, næst efter at prise slige Kvinder, fordi de straks gav Møde «ubesværede saa ret om Natten som om Dagen» tillige opfordrede dem til «ikke at være egensindige, beske og snebske, naar at andre Dannekvinder vilde og raade noget med».[2]

Det første, der foretoges med Barnet, var at underkaste det en nøjagtig Synsforretning. Dette skete ikke blot for at overbevise sig om, at det var velskabt og om det var en Søn eller en Datter, men tillige for at se, hvorvidt det mulig bragte noget Budskab med fra Vorherre. Denne Form for Tro var overordentlig udbredt i det 16de Aarhundrede og deltes af høje og lave.

Tidligere var man gaaet meget vidt i saa Henseende og havde blandt andet antaget, at naar en Kvinde fødte Tvillinger, da gav Gud herved til Kende, at hun havde været sin Husbond utro og staaet i utilladeligt Forhold til en anden Mand. I Middelalderen var denne Opfattelse almindelig i Evropa. I en gammel dansk Kæmpevise hedder det:

Min Moder gik til Kirke
Og svor hun der oppaa,
At ingen Kvinde kunde Tvillinger føde,
For uden hun Mand i Løndom mon love.

Og da hun bagefter selv til Straf fødte Tvillinger, lod hun den ene af dem udsætte.[3]

I det 16de Aarhundrede var man vel ude over denne Misforstaaelse. Derimod var man fremdeles tilbøjelig til i enhver tilfældig Omstændighed ved Fødslen eller Barnet at se et særligt

Budskab fra Himlen. Tegnene var ofte vanskelige at udlægge, men hvor Kvindernes Kundskab i saa Henseende ikke slog til, var Gejstligheden gerne rede til at yde sin Bistand.

Det laa nær at forklare Tegnene som Advarsel eller Straf for Forældrene. Et meget omtalt Tilfælde af denne Art var hin Grevinde udi Holland, der engang havde talt ilde om en fattig, ærlig Kvinde, der nedkom med Trillinger, og derfor til Straf selv fødte paa engang «365 Børn til Verden, alle af menneskelig Skabning, dog smaa som Rejer».[1] Ingen enkelt Gudmoder kunde selvfølgelig holde en saadan Aarshøst paa sin Arm. De skal derfor ogsaa være blevne døbte paa den usædvanlige Maade, alle anbragte i et fælles Bækken. Dette opbevaredes endnu længe efter i en Kirke i Leyden. Ved et underligt Træf synes en af disse Smaafolk efter sin Død at være havnet i Danmark. I det mindste bragte Hannibal Sehested hjem med fra Nederlandene en lille Fyr, kun en Tomme lang, der udgaves for at være en af de 365 og fra nu af blev gemt i Glas paa Kunstkamret i København. I sin Beskrivelse af dette Museum udtaler dog Agent Holck sig senere med videnskabelig Varsomhed om det lille Væsen, idet han anbringer det under Gruppen: «Rare Mennesker og firefødde Dyr».[2]

Men ofte havde man Uret i at henføre «Tegnet» alene til Forældrene eller Barnet selv. Sligt passede f. Eks. ikke paa det Barn, der fødtes i København kort førend den nordiske Syvaarskrigs Udbrud, Aar 1563, hvilket Barn begyndte at græde i Moders Liv en seks til syv Uger, førend det kom til Verden. Om dette skriver Niels Hemmingsen: «Somme mente, at det var for Forældrenes Synds Skyld, hvilke dog var fromme og gudfrygtige. Men der jeg det hørte, sagde jeg: Det Barn skal enten fødes til stor Sorg og Graad i Verden, eller det bemærker menig Mands Graad og Sorg. Der dette Barn nu født var og blev døbt, døde det, efter at det have levet udi 24 Timer, og lod aldrig af at græde. Hvoraf man kunde betænke, at den Graad skete ikke for Barnets Skyld, men for det ganske Riges Skyld, som Gud vilde straffe med den Fejde».[3]

I Tyskland indvarsledes omtrent samtidigt en Krig med, at et Barn kom til Verden, holdende en skarp Kniv i den ene Haand.[4]

Hvad det Barn havde at sige, der fødtes i Odense Aar 1588 uden Arme og Ben, kunde ingen være i Tvivl om, naar Frederik

den Anden paa samme Tid kom syg til Byen paa Gennemrejsen til Antvorskov, hvor han kort efter døde.[1]

Et Barn, som Johanne Mads Hjulmands i Aalborg bragte til Verden, havde ét Hoved, men tvende Kroppe, der omfavnede hinanden. Kvinderne og Mænd, der senere kom til, forstod dette som en Formaning til ret ægteskabeligt Samliv, men ingen gejstlig Fortolkning blev her indhentet.[2]

En saadan afgaves derimod baade om en lille Pige, der fødtes i Mørkhøj ved København, og om en tykbenet Dreng, der kom til Verden i Nakskov. Begge bragte, som vi tidligere har omtalt, Bud om Guds Mishag med nye Moder. Den lille Pige havde nemlig en Ophøjning i Nakken «i Mønster som hine virkede Huer eller med Staaltraad oprejste Sørgehatte og andre saadanne forargelige Huer, som nu af Kvindekønnet bruges». Drengens tykke Ben «var grangivelig at ligne ved de store, vide Bukser», medens Fødderne «var ligesom de Støvler med store, opsmøgede Kraver». Disse sidste Fødsler satte endog Regeringen i Bevægelse, idet Rigsraadet maatte afgive Betænkning, og Christian den Fjerde skrev til det teologiske Fakultet og forlangte dets gode Raad mod «de toppede Luer og anden letfærdig Dragt, mod hvilke Gud i Himlen sin særdeles Mishag ved underlige Fødsler og adskillige Tegn giver til Kende».[3]

Det var iøvrigt ikke blot gennem Menneskefødsler, at Gud antoges at give sin Vilje til Kende, men ogsaa gennem mærkelige Dyrefødsler. Mest bekendt blandt disse er den Gris, der fødtes i Oslo den 7de Juli 1581. Den havde Mund, Tænder og Øren som en Abe, Øjne som en Hare, «en Næse som du eller jeg», foran i Hovedet et Horn som en tilbagebøjet Elefantsnabel, og ren og skær Hud som en Kvindes. Den kom til Verden for at betegne, at der fandtes mange i Norge, der var at ligne med ugudelige Svin. Med de Tegn, som ske, driver de Abespil (Abe-Ørerne). De er seende Blinde og sover i deres Synder, ligesom Haren sover med aabne Øjne og ser dog ikke med dem. Menneskenæsen betød den store Syndestank, der var alle Vegne i Landet, men ikke erkendtes; den hvide Kvindehud betegnede den store Utugt, især ved Sildefiskeriet. Hornet endelig, der bøjedes over Ryggen, angav, at det skulde gaa tilbage med Landet, især med Marstrand.[4] Aar 1597 fødtes i Sønderjylland en Kalv med en «moskovitisk Hue paa Hovedet», en Høne lagde et

Æg, hvori fandtes «en levende Orm og Basilisk», en So fik «fem unge Hvalpe»,[1] osv., osv.

Slige mærkelige Fødsler vedblev at spille en betydningsfuld Rolle det 17de Aarhundrede igennem. At de endnu paa Holbergs Tid fandt Tiltro, kan ses af, at han i «Barselstuen» lader blive meddelt som nyt, at en Kvinde er nedkommen med et Rokkehoved, og Barberen fortælle den «Stundesløse», at en Nyboderskone Dagen forud har født 32 Børn.[2]

Saa snart Besigtelsen var til Ende, afgik straks Ilbud til Faderen — for saa vidt han ikke var til Stede — for at melde ham, at han havde faaet en Søn eller Datter, og samtidig gav andre af Kvinderne sig i Færd med at vadske og svøbe den lille.

Ifølge gammel Skik modtog den, der bragte Faderen det glade Budskab, en Gave af denne.[3] Da den mecklenborgske Hofmand v. Stralendorf Aar 1577 paa Frederiksborg kom løbende op til Frederik den Anden og meldte ham Christian den Fjerdes Fødsel, gav Kongen ham i sin Glæde hundrede Rosenobler (1600 Kroner).[4]

Det første, som Faderen havde at gøre, var nøje at mærke sig, hvad Tid Barnet var kommet til Verden. I de faa Tilfælde, hvor en Læge var tilstede ved Fødslen, var denne Tidsbestemmelse gerne hans Hovedforretning. Men i Almindelighed overlodes det til Faderen, og de fleste baade Adelsmænd og Præster havde paa dette Omraade en Kundskabsfylde, som man forgæves vilde søge i Nutiden.

Det, hvorom det gjaldt, var ikke blot at faa Fødsels-Øjeblikkets Klokkeslet bestemt, men det afgørende var at faa Stjernernes samtidige Stilling at vide, for derigennem at have Nøglen til Kundskab om Barnets fremtidige Skæbne. En fuldstændig Fødselsangivelse, saaledes som den gerne indførtes i Familiens Bibel eller i en og samme Almanak, der Aar ud og Aar ind tjente som Dagbog, tog sig derfor anderledes ud end i Nutiden. «Anno 1553 Søndagen efter Sankt Valborgs Dag Kl. mellem 5 og 6 Formiddag udi Fiskens Tegn blev Tønne Gyldenstjerne født paa Iversnæs». «25. December 1586 paa en Søndag Eftermiddag Klokken var 2, udi Skorpionen, blev Lisbeth Henrik

Belovs forløst paa Spøttrup og fik en Datter, hedder Jomfru Maren Belov».[1] «Fredagen den 3. December mellem Kl. 7 og 8 Aften blev min kære Hustru forløst og velsignet med en Søn udi Tyrens Tegn, under Jupiters Planet med Kvadrat Aspect.»[2] «Født under det Tegn i Zodiaco, som er aqvarius», «født, da Solen næsten var gaaet gennem Krebsen» o. s. v., o. s. v., var Betegnelser, der indeholdt ligesaa mange afgørende Oplysninger for hin Tid, som de forekomme os besynderlige.

Ved slige Bestemmelser var den største Nøjagtighed nødvendig, thi nogle faa Øjeblikke kunde forandre det hele. Da saaledes Gustav Vasas Livlæge indfandt sig ved Dronning Katharinas Nedkomst og hørte, at Barnet ikke var født endnu, bad han alle de tilstedeværende Hoffolk at falde paa Knæ med ham og bede, «at Barnet ikke maatte fødes i denne Time, thi paa Himlen var saa svare og onde Tegn, at Barnet, hvis det fødtes nu, vilde blive et Sorgens Barn for hele Sveriges Rige.» Medens han endnu talede, kom Erik den Fjortende til Verden.[3] Eftertiden maatte sande, at Livlægen havde haft Ret.

Meningmand maatte nøjes med de tarveligere Oplysninger om Maanens Stilling, og, hvis vedkommende boede paa Jyllands eller Norges Vestkyst, hvor saadant spillede en større Rolle, da tillige om det var Ebbe eller Flod. «Anno 1601», hedder det fra Nordlandene, «paa Dagen før Sct. Mortensdag, som var en Tirsdag og den 10. November omtrent Kl. 3, fødtes min Søn Morten, og var det halv Flod Sø i det sidste Kvartér i Maaneden».[4] Det at fødes i tiltagende Maane, især i første Kvartér, ansaas for heldbringende, medens Fødsel i aftagende Maane varslede ilde. Denne Tro har holdt sig indtil vore Dage. Om en gammel Kone i Norge i det 19de Aarhundrede fortæller Eilert Sundt, at hun ved Efterretning om, at en Nabokone havde født et Barn, spurgte: «Er det Ny nu?» Da de tilstedeværende svarede Nej, sagde hun stille for sig selv: «Hvo, som ikke bliver født paa Ny, skal ikke sé Guds Rige».[5]

En Tidsbestemmelse endelig, som var af afgørende Betydning, angik selve Dagen, paa hvilken Fødslen var sket. Søndagsbørn havde store Fortrin. Vel var de vanskeligere end andre til at faa til at trives som smaa; men overstod de Børnesygdommene, saa var de ogsaa udrustede med særlig Lykke. Ingen onde Aander kunde skade dem, og som oftest var de i Stand til at se, hvad der var skjult for andres Blikke og det

baade i Nutid og Fremtid. Torsdagsbørn havde den tvivlsomme Lykke at kunne se alt Spøgeri.[1]

Det var naturligt, at Kongebørn, til hvis Skæbne hele Landets Velfærd i saa høj Grad var knyttet, fik den omhyggeligste Behandling, hvad slige Undersøgelser angik. Deres «Horoskop» eller «Nativitet», som det hyppigere kaldtes, blev stillet paa den mest videnskabelige Maade. En saadan Undersøgelse kunde naturligvis ogsaa udføres for en voksen, idet en dygtig Stjernekyndig var istand til at udregne Himmellegemernes Stilling selv mange Aar tilbage. Tyge Brahe f. Eks. stillede saaledes som ung under sit Ophold i Leipzig den sachsiske Læge Caspar Peucers Nativitet, forudsagde ham, der dengang var en Mand af stor Indflydelse, at han skulde komme til at døje Landflygtighed og Fængsel og først i sit 60de Aar blive befriet ved «et martialsk Menneske». Hvilket alt slog til, thi Peucer blev landflygtig i to Aar, sad ti Aar fangen i Leipzig og udfriedes først ved Fyrsten af Anhalts Forbøn.[2] Da Christiern den Anden Aar 1523 havde forladt Danmark, henvendte Albrecht af Preussen sig til Astronomen Leonhard Reymann for at spørge ham om Kong Christierns videre Skæbne. Han fik det Svar, at ifølge Stjernerne vilde Christiern den Anden ikke mere kunne blive Konge i Danmark.[3] Erik den Fjortende af Sverig, der selv var meget stjernekyndig, stillede paa egen Haand sin Hustrus, Karen Mogensdatters Nativitet. Herved var imidlertid den betydelige Vanskelighed, at hun, der var Datter af en fattig Soldat, ikke havde paalidelige Oplysninger om sin Fødselsstund. Klokken 20 Minutter over 7 skulde hun være kommen til Verden, men om det var paa den 6 Oktober eller paa den 6 November 1550 vidste hun ikke. Erik den Fjortende tog begge Muligheder med i Beregning og opstillede et særskilt Nativitet for hvert af de to Tilfælde.[4]

Heldigst var det naturligvis, om Beregningen kunde blive foretagen kort efter Fødselen, medens saavel Fødselsøjeblikket som alle Biomstændigheder ved Himmellegemernes daværende Stilling endnu var i friskt Minde. Hver Gang Kong Frederik den Andens og Dronning Sophias Ægteskab blev velsignet med en Søn, sendtes straks de fornødne Oplysninger til Tyge Brahe, som saa fik travlt med at beregne, hvilke Stjerner der i det givne Øjeblik havde været i Opgang, hvilke i Nedgang, samt i hvilket af Dyrekresens tolv «Huse» hver af Planeterne i Øjeblikket havde befundet sig. Et vidtløftigt Festskrift blev Følgen, der

sikkert er blevet imødeset med største Spænding af Forældrene. Maaden at drage Slutninger paa var den sædvanlige: der tillagdes Planeterne Egenskaber, svarende til de latinske Gudenavne, som de bar, og deres Indflydelse antoges snart at vinde, snart at tabe i Vægt, alt efter det «Hus» i Dyrekresen, hvori de just befandt sig.

Christian den Fjerdes Nativitet synes at have været færdigt til Afsendelse fra Hveen en halvtredie Maaned efter Prinsens Fødsel. Det var et vidtløftigt Skrift, forfattet paa Latin, men ifølge kongelig Befaling tillige forsynet med et Udtog paa Tysk, rimeligvis for at Dronning Sophia ogsaa kunde forstaa det. Naar vi nu, da vi har selve Udfaldet at sammenligne Spaadommen med, gør Prøve paa denne Nativitets Paalidelighed, maa det indrømmes, at Tyge Brahe kom ikke ilde fra sin Tydning af Stjerneskriften. Det passede virkelig paa Christian den Fjerde, at Venus og Mars fik stor Indflydelse paa hans Liv, samt at Mercur gav hans gode Aandsevner deres Præg. Og førend han blandede sig i Trediveaarskrigen, vilde han uden Tvivl have gjort vel i at mindes Spaadommens Ord, at han vilde faa Uheld med sig, naar han blandede sig i gejstlige Sager. Derimod blev han adskilligt ældre end de 56—57 Aar, som hans Nativitet kun tilsagde ham, og hans Afkoms Talrighed kom ikke til at lide under, at Saturn ved hans Fødsel befandt sig i det «sterile Hus».

Mindre heldig var Tyge Brahe med Hensyn til den næstældste Søn, Hertug Ulrik. Solformørkelsen Aar 1590 fik ikke, som antaget, nogen skadelig Indflydelse paa ham, tværtimod blev han samme Aar valgt til engang at blive sin Bedstefaders Efterfølger som Biskop i Schwerin. Han «overkom ingen Enke», fik heller ikke to Hustruer, hverken en «jovialsk» eller en «martialsk», og om hans 50de og 63de Aar var det ikke Umagen værd at tale, da han døde i sit 45de.

Derimod slog Spaadommen ganske godt til for den yngste Søn, Hertug Hans. Vel blev han ældre end tolv Aar, men han døde dog ung, førend han havde fyldt sit tyvende Aar, og hans Lykke blev ringe, forsaavidt han døde i Moskva, just som han skulde ægte Czarens Datter.

Saavel Hertug Ulriks som Hertug Hans' Nativitet er bevarede indtil nu, saaledes som de er afgaaede fra Uranienborg, omhyggeligt renskrevne tildels med Tyge Brahes egen Haand, prægtigt indbundne i grønt Fløjl med Guldsnit.[1] Et andet mærkeligt

Stykke, der ligeledes findes endnu, har tilhørt Henrik Ranzau og vidner om, at han intet sparede, naar det gjaldt om at sørge for sine Børn eller følge med paa Videnskabens Omraader. Det er en lille, tyk, aflang Bog i Pergaments Bind, af Form som en smal Salmebog, indeholdende alle hans Børns Nativiteter, uden Angivelse af, hvem der har stillet dem, men alle efterhaanden indførte af Faderen selv i denne Familiens Fremtidsbog.[1] En egen Art af Nativiteter eller Horoskoper var de saakaldte «Revolutioner», der udregnedes fra Fødselsdag til Fødselsdag og kun angav, hvorledes vedkommendes Skæbne vilde blive i det følgende Aar, altsaa under den næste Solomdrejning (Revolution). Saadanne «Revolutioner» fra Aarene 1559, 1560 og 1561 haves endnu for Mogens Gyldenstjerne og Fru Anna Sparre. Den sidste lader til at have været meget forsynlig, idet ogsaa hendes Nativitet er bevaret.[2]

Selve det, at en Astronom af Tyge Brahes Betydning har kunnet anvende lange Tider af sit Liv paa Løsningen af slige Opgaver, viser bedst, hvilket Værd man tillagde sligt. Der er ingen Grund til at betvivle, at Tyge Brahe har troet paa Muligheden af at stille en sikker Nativitet og paa sine egne Beregningers Paalidelighed. Derimod er det let forstaaeligt, at det var ham pinligt at skulle fortælle de forventningsfulde Forældre om kommende Sorger og Ulykker. Han søgte derfor at mildne, hvor han kunde, og betegnende nok, just ved de sørgelige Forudsigelser er han altid rede til at fremhæve, hvilke Omstændigheder der kunde gøre den hele Beregning usikker. I Hertug Ulriks Nativitet gør han saaledes opmærksom paa, at hvis der i Angivelsen af Fødselsøjeblikket er begaaet en Fejl af blot 4 Minutter, vil mange af de forudsagte Begivenheder kunne indtræffe et Aar før eller efter, hvad her er opgivet, og dette vil atter kunne drage de mest afgørende Forandringer efter sig. I Hertug Hans' Nativitet tilføjer han, at hvis den lille er født blot et Kvartér førend antaget, vil han faa et langt og lykkeligt Liv.

Dette maatte være en stor Beroligelse. Rent fraset, hvad Tyge Brahe selv fremhæver, at ogsaa Opdragelse, ydre Forhold og fri Vilje kunde faa betydelig Indflydelse paa Livets Gang, saa indeholdt alene Tidsbestemmelsens Vanskelighed en overordentlig Trøst. Datidens Ure gik nemlig meget slet. Deres Ufuldkommenhed medførte, at samme Ur aldrig gik ens, endsige to kunde holde Trit. Fejl paa et Kvartér var derfor ikke til at undgaa.

Fremtiden var da i Virkeligheden lige ubekendt, hvad enten man ejede flere Sejerværker til at bestemme Tiden med og en Nativitet, stillet af Tyge Brahe selv, eller man maatte nøjes med mindre. Og saa klog paa Himlen var dog ingen, at han med Sikkerhed kunde bestemme, hvilken den nye Stjerne var, der var bleven tændt ved den enkeltes Fødsel. Først naar vedkommende døde, kunde enhver se den, naar den faldt ned som et Stjerneskud.

Medens Faderen søgte at bestemme Barnets Fødselsøjeblik, blev den lille selv tagen under Behandling af Kvinderne. Saafremt Barnet var født i en saakaldet «Sejersærk» eller «Sejerskjorte» — den fine Hinde, hvori det undertiden under en hurtig Forløsning kan komme til Verden — blev denne kostelige Dragt først omhyggeligt aftaget og bevaret. Det var en Lykkegave, der havde Værd for hele Livet; ofte blev den straks efter indsyet i Barnets Klæder, og mangen bar sin Sejersærk altid hæftet paa sig, thi dette var ifølge ældgammel Overtro et Værn mod alt Ondt.

I Norge kaldtes en Sejersærk for: «Sejershue», i England: «silly how», i Tyskland: «Glückshaube», og alle Vegne tillagde man den de samme gode Egenskaber.

Denne Tro har holdt sig til vore Dage. I Nordfjord i Norge vidste man Aar 1883 at fortælle om en Mand, som i Norges sidste Krig «Svenskekrigen» i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede havde været skudfri, fordi han altid bar sin Sejershue paa sig. — Den skal efter norsk Tro helst gemmes imellem Tyristikker (Pinde af Fyrrerødder). Gaar Ejermanden med den paa Hovedet rundt om et brændende Hus, vil Ilden standse. I Tyskland er det ikke usædvanligt, at Jordemødre endnu søger at stjæle denne Skat. I England er Sejersærke offentlig Genstand for Køb og Salg, dog er Prisen paa dem falden, Aar 1776 betaltes de med omtrent 350 Kroner, Aar 1848 kun med lidt over 100 Kroner. Charles Dickens kom til Verden med en Sejersærk. Den blev udbudt i Aviserne til Salg for en Pris af 270 Kroner.[1]

Derefter skred man til Vadskningen. Barnet dyppedes helt og holdent ned i et Fad med Vand, der, i det mindste i enkelte Egne, synes at have været ganske koldt. Saa galt som deres smaa Lidelsesfæller i det sydøstlige Evropa, i Montenegro

og enkelte Egne af Grækenland, havde de nordiske Børn det dog ikke. Hine blev nemlig dyppede i en forbiflydende Bæk med den Varmegrad, som Vandet kunde have.[1] De nordiske spæde derimod høstede Fordel af deres Forældres Overtro, der bød, at Vandet i Tide skulde være bragt ind i Stuen, hvor det altsaa i det mindste var bleven kuldslaaet. Man frygtede nemlig for, at hvis man efter Barnets Komme aabnede Døren for at hente Vand fra det frie, skulde onde Aander kunne benytte Lejligheden til at smutte med ind og forgøre den lille. Havde man glemt at sørge for Badevand, maatte man hellere tvætte Barnet med Øl eller Mælk end gaa med Døren. Af samme Grund maatte Badevandet efter Brugen ikke slaas udenfor, men skulde fjernes ved at hældes paa Gulvet, hvis dette var af Ler, ellers under et af Gulvbrædderne.

Badningen var et afgørende Øjeblik. Derfor maatte ingen fremmed overvære den, endsige noget ondt Blik hvile paa den spæde. Badevandet ejede en signende Kraft, og dets Egenskaber lod sig overføre paa Barnet. Det var derfor Skik at lægge «Arvesølv» i Vandet, for at den lille aldrig skulde fattes Penge, stundom ogsaa en rød Klud og et friskt Æg, for at give røde Kinder og skær Hud.

Hvor ældgammel denne Skik med ædelt Metal i Badevandet er, synes at fremgaa af, at den kan forfølges lige til Indien. Her var det tidligere Brug hos fornemme at vadske de nyfødte i Vand, hvori man havde kogt Guld og Sølv.[2]

Mindre trofast har man været i Norden med at bevare en anden Oldtidsskik: at anvende Salt ved denne første Tvætning. Allerede Profeten Ezekiel omtaler denne Skik, idet han betegner Jerusalems Vederstyggelighed saalunde: «Du blev ikke ved din Fødsel vadsket ren, gnedet med Salt og svøbt i Svøb».[3] I den romerske Kejsertid var det almindelig Brug i Rom at bestrø nyfødte med Salt, og Kirkefaderen Hieronymus, der levede omkring Aar 400 omtaler fremdeles denne «Saltning» som en sædvanlig Forholdsregel. Skikken har holdt sig indtil vore Dage i Skotland, Grækenland, Rusland samt flere Egne i Asien. Hos Armenierne og Georgierne bliver de nyfødte Børn ikke engang vadskede, men blot behørigt inddryssede med Salt. At Anvendelsen af Salt ved de spædes Tvætning engang har været almindelig i Norden synes klart at fremgaa af, at man endnu paa Island bruger at sætte Salt til det første Vadskevand for de nyfødte.

I en enkelt Egn af Norge, Romsdalen, har Skikken ligeledes holdt sig indtil nu, men iøvrigt er den helt gaaet i Glemme Norden over, og synes alt at have været saa i det 16de Aarhundrede.[1]

Efter endt Badning iførtes Barnet sin første Dragt. Denne afveg noget fra Nutidens, for saa vidt det Parti, der fortrinsvis dækkedes, var Hovedet. Alle sov jo dengang med Nathuer, Kvinder bar Huetøj ogsaa om Dagen, og Mænd havde ligeledes Hovedet i Reglen dækket; intet Under da, at man straks gav den spæde noget paa Hovedet.

Foruden af Huen dækkedes Nakken tillige af Svøbet, der gik meget højt op og dannede en Slags opslaaet Krave eller Nakkepude for den lille Person. For at opnaa, at denne Bagklædning sad stivt og fast, synes man at have berøvet Barnet den frie Bevægelse med Armene og indsnøret det helt op under Hagen som en lille Pølse, saa at kun Ansigtet var synligt. Dette er i hvert Fald det Indtryk, man faar ved Betragtning af Billeder fra Datiden, og dette stemmer vel med den nedarvede Maade, hvorpaa et «Svøbelsebarn», som Storken bringer, den Dag i Dag bliver gengivet.

Det var da rimeligvis under selve Paaklædningen, førend Armene endnu var spærrede inde, at Husets Hund hidkaldtes for at hilse paa den lille. Den Ære, der saaledes vederfores en firbenet, ofte forud for selve Barnets Fader, skrev sig fra, at der var særlig Lykke ved først at møde en Hund. Lod man den slikke Barnets Ansigt, eller dets bitte, kolde Haand klappe dens Ryg, fik Barnet Hundens gode Egenskaber og dets Kød den Evne let at læges. Ogsaa Hesten ansaas for at være heldbringende. Men det havde sine Vanskeligheder at bringe den spæde i Berøring med en saadan. I Skaane brugte man dog endnu i det 19de Aarhundrede, dersom der fandtes et Føl paa Gaarden, at hente dette ind i Stuen og sætte den nyfødte paa Ryggen af det. Alle Heste, som Barnet siden red paa, vilde da trives vel. Derimod maatte man omhyggelig holde hver Kat borte. Den var ulykkebringende, rørte Barnet ved en saadan, blev dets Kød usundt, og sprang den end blot hen under dets Vugge, kunde ingen vide, om den ikke havde rørt ved en Ligkiste forud og kunde fordærve Barnet for Livstid ved at give det Anlæg til at blive en Mare.[2]

Lige saa omhyggelig man var for at holde Barnets Hoved

varmt, lige saa lidt bekymrede man sig for Resten af Personen. I Tyskland var det gammel Skik at hærde det ved et Øjeblik at lægge det nøgent ned paa det blotte Gulv. I Norden synes man med Flid at have iført det kold Klædedragt. I Skaane hedder det endnu blandt Almuen: «Barnets første Svøb skal varmes paa Forstuedøren, saa fryser det aldrig».[1]

Barnets øvrige Beklædning var Ble og Svøb. Intet af disse Stykker benævnedes dog saaledes i det 16de Aarhundrede. Ved en «Ble» forstod man dengang et Lagen, medens «Lagen» endnu gerne betegnede et fornemmere Sengetilbehør, hvad enten det var anbragt som Nutids Sengetæpper, eller det som «Spærlagen» dannede Sengeomhæng. Sprogets Tilbøjelighed til at lade Benævnelserne for det større og finere gaa i Arv til det ringere, naaede paa nærværende Omraade først helt Maalet omkring Aar 1700. Endnu Kingo bruger Ordet «Ble» i gammeldags Betydning som Betegnelse for «Lagen». Iøvrigt havde dette Klædningsstykke ogsaa tidligere haft Held med at tilkæmpe sig en anselig Betegnelse, om end fra en hel anden Forestillingskres. I det 16de Aarhundrede kaldtes en Barneble for en «Tjald», den gamle Benævnelse for Telt.

Svøb hed i Reglen «Svøbelse» eller «Svøbeklæder». Hans Tavsen siger saaledes i sin Postille om de hellige tre Konger, da de kom til Bethlehem: «de finde da en arm Kahyte for sig . . . og ser ej andet deri end et spædt Barn i fattige Svøbelser».[2] Udtrykket har som bekendt holdt sig i Betegnelsen «Svøbelsebarn». Saa vidt man af Billeder tør slutte, brugte man ikke i det 16de Aarhundrede at omgive hele Barnets Dragt med et langt Klædningsstykke, den saakaldte «Løjert» for at holde sammen paa den. Man søgte at opnaa det samme ved at surre uden om alle «Tjalde» og «Svøbelser» en Uendelighed af Lister paa kryds og tværs, der nok skulde holde selv den værste Sprældebasse i Ave. Det var disse mange Baand, der dannede det mest iøjnefaldende ved Svøbelsebarnet. Et saadant lignede dog ikke Nutids-Deviser. Thi en Hovedregel var det, at Dragten aldrig var hvid, men af skrigende Farver, helst rød. Derfor hedder det ogsaa i den gamle Kæmpevise:

Jeg blev født i Bure
Blandt Fruer og gode Møer,
Svøbte de mig i Silke
Og saa i Skarlagen rød.

At Smagen i saa Henseende ikke havde forandret sig i det 16de Aarhundrede kan ses f. Eks. af Admiralen Peder Munks og hans Broder Ludvig Munks Udstyr som spæde. Deres Farmoder gav deres Moder to Puder og to en halv Alen «rødt Engelsk til Svøbeklæder».[1]

Efter overstandne Lidelser kunde den lille have befundet sig ret vel i sin nye Dragt, hvis den havde maattet nøjes hermed. Men Paaklædningen var langt fra endnu til Ende. Mod Kulde var Barnet vel sikret, men ikke mod Troldtøj. Som det laa der, var det jo kun en hedensk Unge, Djævelens rette Eje, hvis man ikke værgede det. Hvad det da ikke havde i sig selv, maatte der gives det i Klædedragten. De mindst forsigtige nøjedes med at hæfte en Synaal i Svøbet, andre gik videre og fæstede to overkors, atter andre syede en Sølvskilling fast deri eller stoppede en Saks, et «Vættelys», en Knibtang eller et Par Blade af en Bibel, ja en hel Salmebog ind, hvor man bedst kunde. Pladsen derinde kunde saaledes efterhaanden blive noget begrænset og højst ubekvem for den lille, men sligt fik ikke at hjælpe, thi at anbringe de paagældende Sager ikke paa Barnet selv, men blot i dets Vugge, var efter kyndiges Mening misligt.

Derpaa «viedes» Barnet. Ogsaa dette kunde gøres forskelligt. Nogle nøjedes med at korse Barnets Pande og Bryst. Andre gav det lidt Mel eller Salt og Brød paa Tungen. I flere Egne af Norge «vigsledes» det med Fladbrød, hvoraf to Stykker lagdes sammen med Tjære og Svovl imellem. Brødet tændtes derpaa, man røgede over Barnet dermed, slukkede atter Ilden og Resten af Brødet gemtes hos Barnet. Et Stykke Fladbrød paa den lilles blottede Bryst kunde skræmme hver en Tusse bort.[2]

I Danmark synes man især at have «viet» Barnet ved foruden at mærke det med Korsets Tegn tillige at læse en Signeformular over det. Nærede man af en eller anden Grund Frygt for en bestemt Sygelighed hos det, «maalte» man det desuden. Derimod frygtede man for at veje det, da sligt let kunde medføre, at det blev en Vantrivning.

Som Eksempel paa ejendommelige, udenlandske Indvielses-Skikke kan nævnes den skotske. I Højlandene brugte man at stikke Enden af en frisk Askegren ind i Ilden og lade Barnet indsuge den Saft, der randt ud af den anden Ende. Uvilkaarlig kommer man herved til at tænke paa Livstræet, Asken Ygdrasil.[3] I Bearn i Sydfrankrig var det Skik at lade den lille suge paa

et Stykke Hvidløg med Vin til. Dette var saaledes Henrik den Fjerdes første Maaltid i denne Verden, og imens sad hans Moder Jeanne d'Albret og sang, hvad hun efter Landets Sæd havde maattet gøre under hele Forløsningen.[1]

Alle disse Fremgangsmaader var uden Tvivl Rester af ældgamle, hedenske og kristelige Indvielsesskikke. En af de yngste Bestanddele var i saa Fald vel Korsets Tegn og Signeformularen, der svarede til, hvad der havde været Brug i den Tid, da Norden kristnedes, idet mange dengang «primsignedes», det vil sige korsedes og signedes og herved viedes til Kristne, ofte længe førend den egentlige Daab foregik.

Reformatorerne maatte selvfølgelig være fjendtligt stemte mod alt dette, ikke mindst fordi det skrev sig fra den katolske Tid. Peder Palladius kan ikke noksom ivre derimod: «Hvor en gammel, Skarns, papistisk Kvinde er Jordemoder, der er gerne Djævelen inden Døre med hende, og dér vil ikke gerne gaa vel til». «Det være langt fra, at en Jordemoder skal fare med Trylleri, Signelse, Manelse heller Trolddom. Hvo der kan høre det enten af hendes egen Mund eller af nogen anden Kvinde, og vil ikke vare Herskabet ad, paa det at der kunde ages et Hundrede Læs Ved til hendes Ars (med Orlov sagt), at hun kan faa en sviende Hale, som hun har fortjent, — da er den, der holder, saa god som den, der flaar».

Men hvor meget end Reformatorerne prædikede mod Signen og Maalen; hvormeget de end spottede over «at maale paa tværs og endelangs med en indviet Traad», «at gaa for, at gaa bag, at kysse i Bagen (med Orlov sagt) og primsigne»; hvormeget end Christian den Fjerde og tilsidst Danske Lov forbød alt sligt under Straf, saa veg de gamle Skikke kun langsomt Skridt for Skridt. Endnu i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede kan det af Christian den Fjerdes Forbud ses, at Signen og Maalen dreves almindelig ogsaa blandt Adelen. At det samme var Tilfældet for Borgerstandens Vedkommende endnu i det 18de Aarhundrede, fremgaar af Ordene i Holbergs «Barselstuen»:

Pigen: Anne Signekælling skal ogsaa have fire Mark, som maalte Barnet for Moersot.

Corfitz: Hun skal have fire Ulykker, ikke fire Mark; havde jeg vidst det, hun skulde aldrig have kommet i mit Hus, thi Signen og Maalen er forbudt i Loven.

Pigen: Det maatte være ti Gange forbuden, saa hjalp det

dog Barnet denne Gang; tilmed er det nu gjort. Mutter vil ingen nødigere være skyldig end den Kælling; thi hun gaar og sladrer paa fornemme Steder.

Først i det 19de Aarhundrede har de samme Former for Overtro svagt begyndt at tabe sig hos Nordens Landbefolkning. Hvor kort man dog endnu kun er naaet frem i saa Henseende, kan ses af følgende Udtalelse om Forholdene i Jyllands Hedeegne Aar 1886: «Saasnart et Barn er født, bliver det signet og maalt, og den dertil benyttede Snor knyttes med en kunstig Knude om Halsen; det giver Helsen og beskytter mod «Tænder», mod Vanskeligheder ved Tandbrudet. Jeg tvivler om, at der findes mange Børn i Jyllands mere afsides Egne, som ikke blive signede og maalte, saa almindelig er Skikken, og det betragtes som næsten lige saa nødvendigt som at Barnet døbes».[1]

Endelig var Barnet færdigt til at lægges i Vuggen. Mange holdt dog for, at et «hedensk» Barn ikke burde komme i Vugge, men skulde ligge paa et Bord, indtil det var døbt. Almindelig Tro var det, at Vuggen ikke maatte være i Stand førend den lilles Komme, thi var den redt forinden, blev Barnets Levetid kun kort. Lykkebringende var det at lægge Barnet først i den vuggelignende Kurv, der brugtes til at have Kornet i ved Saaning. Stundom strøedes der tillige Rug paa Barnets Bryst. I Danmark kalder Almuen det lille Ar, der sidder paa Rugkærnens spidse Ende for: «Vor Herres Ansigt». Hertil sigtede de Ord, hvormed denne Rug-Strøning paa Barnet ledsagedes: «Lige saa mange «Guds blide Ansigter» som her er, lige saa mange Fald skal Vorherre bevare dig for».[2]

Medens Barnet var blevet paaklædt af nogle af Kvinderne, havde andre af disse betjent Moderen. Stuen var saaledes snart færdig til at modtage Besøg i. Den første der indlodes, var Faderen. Han maatte — saafremt han da ikke, hvad jo sjældent var Tilfældet, selv havde overværet Fødselen — smukt vente udenfor, indtil Kvinderne tillod hans Komme. Om Frederik den Anden ved Christian den Fjerdes Fødsel hedder det: «Da inde hos Dronningen alt det var ordnet og færdigt, som ved slig Lejlighed plejer at ske, blev Kongen kaldt, for at han kunde modtage sin Søn og ønske sin Hustru til Lykke».[3] Eller som en

anden Beretning udtrykker det: «Hvorpaa Hs. Majestæt siden er indkaldt og haver annammet sin unge Søn paa Armene».[1] Otto Sperling, der dog selv var Læge, skriver saaledes i sin Dagbog: «Da min Poul var født og viklet i Svøbelse, og alting var færdig, saa at jeg kunde komme ind til min Hjertenskær og ønske hende til Lykke[2] osv.».

I Reglen var Faderen blot den første af en lang Række Gratulanter. Det samme Bud, der havde meldt ham Barnets Komme, var nemlig beordret til at besørge Meddelelsen bragt videre. Med forbavsende Hurtighed naaede Nyheden omkring til Naboer, Slægt og Venner. Hvad der forøgede Farten var, foruden Nyhedens Interesse i og for sig, tillige uden Tvivl den gamle Skik, at det Bud, der overbragte den, paa hvert Sted skulde have en Gave. Allerede i det 13de Aarhundrede hører vi Tale om denne Skik i England, hvor Henrik den Tredie lod sine Stormænd underrette om Sønnen Edvards Fødsel, og vrededes paa dem af disse, der ikke betalte hans Sendebud rigeligt for Nyheden. Da Kongen endog tvang enkelte af de mest knebne til at forhøje deres Gave, ytrede Misfornøjelsen sig i følgende Haans-Ord: «Vorherre har givet os Prinsen, men Kongen forlanger Penge for ham».[3]

I Hamborg og Altona var det endnu i det 18de Aarhundrede Skik, at Efterretningen skulde overbringes i et bestemt Optog, nemlig af en Tjenestepige, ledsaget af en Vaisenhusdreng, der bar Listen over Familiens bekendte samt en Paraply. Drengen fik naturligvis sin Part af Gaverne.[4]

Det var en ufravigelig Regel, at de, der modtog Nyheden, havde øjeblikkeligt at give Møde, hvad enten det saa var ved Dag eller Nat, for at bevidne deres Glæde. Saa vidt vides har denne Skik for Danmarks Vedkommende holdt sig længst paa Ærø, hvor den endnu i Aaret 1834 omtales som kendt, om end forældet.[5]

I det 16de, 17de og noget ind i det 18de Aarhundrede var den gældende hos alle Stænder. Den 13de Marts 1665 skriver saaledes Jens Bircherod i sin Dagbog: «Var jeg om Aftenen med mine Forældre og Søskende til min Morbroders Dr. Balsløvs hans kære Hustru, min Moster, at felicitere over sin lykkelige Forløsning med deres unge Datter, som hodie [idag] blev født».

Endnu i Aaret 1744 skriver J. Riis:

Man sender en Herold i alle Byens Gader,
Der raaber i hvert Hus: «Jeg Eder vide lader»,
«At Moder haver født en Pige eller Dreng».
«Besøger hende nu i hendes Barselseng!»[1]

Disse besøgende kom ikke tomhændede. De medbragte alt, hvad Huset formaaede, for at Moderen og de hjælpende Kvinder kunde faa sig en ordentlig Hjertestyrkning.

En Hovedbestanddel af det tilsendte var den saakaldte «Barsel-Grød», hvorpaa Moderen nødvendigvis maatte smage. Hos mange gammeldags var der anbragt tre Pinde i den, der maaske oprindelig havde haft Hentydning til de tre Norner, Skæbnens Gudinder; Barnets Lykke antoges i hvert Fald at staa i et vist Forhold til disse Pinde. Den Skik, at den forløste skulde spise Barselgrød, var ældgammel. Den forekommer endnu, vistnok som Arv fra Nordens ældste Beboere, hos Lapperne, og har vel oprindelig været et Offer til Guderne. Paa Færøerne kaldes Barselgrøden for «Nornegrød». I Middelalderens Folkeviser omtales Barselgrød blandt andet i Visen om «den rige Hr. Palle», der vilde bortføre Jomfru Gundelille, da hun kørte til Kirke. Paa hendes Bøn tillod han hende dog først at høre en Messe, hvilken Tid hun benyttede til at bytte Klæder med Køresvenden. Da begge lykkeligt var undslupne Hr. Palle, hedder det videre i Visen:

Det var Jomfru Gundelille
Lader skrive de Breve under Ø,
Lader spørge rige Hr. Palle,
Om hendes Køresvend er Mø.

Det var Jomfru Gundelille,
Gjorde hannem end større Harm:
Hun sendte ham Vugge og Svøbelse-Klæde
Alt til hendes Køresvends Barn.

Det var Jomfru Gundelille
Gjorde hannem end mere Spe:
Hun sendte en Krukke Barselgrød
Dertil en liden Ske.

Barselgrøden i Telemarken i det 18de Aarhundrede beskrives saaledes: «Konerne af Slægten og Nabolaget bære Flødegrød i en Spand, hvorover staar fire Fingre tykt, smeltet Smør, hvori flyde

Honningkage.Stykker og haardkogte, ituskaarne Æg. Paa denne maa Barselkonen endelig smage og takke for god Grød».

I Holbergs «Barselstuen» omtales Barselgrøden saaledes:

Pigen: Jeg skulde have tolv Skilling til Drikkepenge for en Pige, som bragte Mutter en Skaal Byggrynsgrød med Korender udi fra Else David Skolemesters.

Corfitz: Est du gal? Jeg kan jo lave Grød til fire a seks Mennesker for otte Skilling.

Pigen: Det maa ikke hjælpe, Fatter! hun gi'er altid vore Piger tolv Skilling i Drikkepenge for det ringeste, vi skikker hende.

Endnu i det 19de Aarhundrede omtales Barselgrød hos Landalmuen i Danmark. Mangt et gammeldags Hus her er forsynet med en «Barselpotte» eller «Føring», en Slags Madspand med Hank og Laag, hvis Hovedanvendelse overalt forklares paa samme Maade: til at bringe Mælkemad i til Barselkvinder.[1]

Skønt Grød saaledes var en Hovedbestanddel af det tilsendte, udelukkede dette dog ikke, at der tillige medbragtes alle mulige andre Slags Spise- og Drikkevarer. Ikke for intet har man paa Landet i Danmark i det 19de Aarhundrede paa mange Steder ladet Barselgrøden afløse af Sødsuppe, Kødsuppe eller Kirsebærvin, Gammelvin og Smaakager. Det 16de Aarhundrede var allerede langt fremme paa samme Vej. Vin, Øl, Kager, Konfekt og Marsipan omtales som saadanne Sager, der plejede i Byerne at medbringes til Barselhuset.

Allerede forinden Gavernes Komme havde saavel Moderen som de hjælpende Kvinder styrket sig paa bedste Maade, hvortil de jo og kunde trænge. Det synes, som om stærke Drikke har spillet en væsentlig Rolle herved. I det 18de Aarhundrede var det endnu Skik i Telemarken, at Moderen lige efter Fødselen drak sig en Rus. I det 19de Aarhundrede brugte man i Nørrejylland at lade Moderen, saa snart hun var forløst, drikke Kaffepunsch. I Sønderjylland fik alle de hjælpende Kvinder Brændevin.[2]

At dette ikke er en senere Tids Overdrivelser, men blot en Efterklang af, hvad der var Skik og Brug hos alle velstillede i det 16de Aarhundrede, kan sluttes af, at man dengang plejede at anrette et formeligt Gæstebud med mange Retter Mad for alle de medvirkende Kvinder. Det var en Selvfølge, at dette holdtes

i selve Barselstuen, hvorfra jo hele den kvindelige Garde under ingen Omstændigheder turde vige.

Hvis man tør tro en af Kæmpevisernes Beretning, saa satte Kvinderne sig ikke blot til Driks ved saadan Lejlighed, men dansede ogsaa stundom bagefter. I Visen om Palle Tygesen, der, forklædt som Kvinde, overværede Dronningens Barsel, hedder det, da Barnet er svøbt og Dronningen lagt til Ro:

De stolte Jomfruer satte sig til Bænk,
Palle Tygesen gik for dem at skænk'.

De stolte Jomfruer vil Dansen røre.
Palle Tygesen mon den Fordans føre.

Palle Tygesen ned paa Gulvet sprang,
Forgyldte Sporer i Jorden klang.

Det mælte Dronningen i Sengen laa:
«Hvilken af mine Møer har Sporer paa?»

Hvorpaa Fruerne kende Palle Tygesen, og han bliver greben og hængt.[1]

Det er da rimeligt nok, at de første Sendinger af «Barselgrød» og andre gode Sager ofte have truffet Skaren endnu ved Maaltidet. Og det er lige saa forstaaeligt, at alt det nye, hvorpaa enhver skulde smage, og alle de nye Gæster, der ogsaa nok selv kunde have Lyst til at «tage til Takke» for, hvad de havde bragt, i Forening har fremkaldt en høj Grad af Munterhed. Moderen maatte efter bedste Evne være med. Endnu i det 19de Aarhundrede beskrives i Vestjylland hendes Stilling saaledes:

«Naar det rygtes, at et Barn er kommet til Verden, sendes Barselkonen Vafler, Sødsuppe og lignende fra Slægt, Venner og Naboer, og hun skal smage paa hver Potte Mad, der kommer, hvad enten hun kan taale det eller ej. Det er ikke saa underligt, at Læger og Jordemødre, skønt som oftest uden Held, ivre mod denne Smagen, da Konen i det ene Øjeblik kan faa Aalesuppe med et tommetykt Lag Fedt ovenpaa, og i det næste Sødsuppe, sødet med Sirup, og de tilsendte «Barselpotters» Antal hos Gaardmandsfolk kan løbe op til over 50».[2]

I det 16de Aarhundrede var det Regeringen, der paatog sig

Lægernes og Jordemødrenes Rolle, at ivre mod den hele Uskik, men ligesom disse «som oftest uden Held». Der er noget tragikomisk ved at se den Masse af Forordninger, der er udstedte imod disse Barselskikke, alle lige magtesløse. Fornuftigst var for saa vidt de, der gik ud fra de givne Forhold og blot søgte at lempe lidt ved disse. Saaledes f. Eks. Bestemmelserne fra Ribe 1561, der forbød at holde et helt Barselgilde ved Fødslen men tillod at give de hjælpende Kvinder «hvad Værtinden kunde afstedkomme». Eller Hertug Johan Adolfs Forordning af 1601, der tillod at give dem til Nødtørft, men hverken Konfekt eller sød Drik. I Lybæk 1612 tillodes det at give dem Vin og lidt Konfekt, men intet Maaltid. Omvendt maatte de i Rostock 1605 nok faa et Maaltid, dog ikke mere end tre Retter, men paa ingen mulig Maade Marsipan og Konfekt. Som skabt til at omgaas synes Christian den Fjerdes Forordning for Hertugdømmerne af 1636, i hvilken der forbødes at give Kvinderne Øl, Vin, Kager og Konfekt eller overhovedet noget som helst at spise, med mindre det hele trak ud, i hvilket Fald de maatte faa to Retter Mad og Øl. Umulig at gennemføre var Christian den Fjerdes Forordning af 1624, der vilde afskaffe enhver Form for Beværtning baade ved Fødsel, Daab og Kirkegang, ligesom det at sende Barselkvinder Mad.[1]

Bødernes Størrelse vekslede ikke lidet, men de var dog gennemgaaende temmelig høje. Lige meget hjalp de, som sagt. Skikken holdt sig trods alle Forordninger og Bøder. Hvor lidet f. Eks. blot det at sende Mad til Barselhuset, hvad dog lettest maatte kunne forhindres, i Virkeligheden aftog, kan ses ikke alene af, at Skikken har holdt sig paa Landet indtil vore Dage, men ogsaa af en Dagbogsoptegnelse fra Odense, skreven Aar 1660, medens Forordningerne endnu stod ved Kraft: «Fik jeg nu i mit Fædrenehjem fremmed Traktement jævnlig at smage, eftersom man havde hos os en gammel Skik, at naar nogen af Byens fornemme Kvinder laa i Barselseng, blev hende fra andre Matroner, som enten i Slægt- eller Svogerskab noget kunde røre hende paa, nogle skønne Retter Mad Dag efter anden tilskikkede».[2]

De Gæster, der kom, vare saa godt som udelukkende Kvinder. Ifølge gammel Skik taaltes Mænd ikke ved denne

Lejlighed, og selv Faderen var ganske tilovers. Han brugtes kun til at besørge de kvindelige Befalinger bragte i Udførelse. Denne hans ekstraordinære Stilling var ret pudsigt udtrykt i den vesterjydske Skik, at Manden, saalænge hans Hustru laa i Barselseng, ikke maatte bære sin graa, strikkede Hue, som han ellers var iført til daglig, men skulde møde i rød.[1]

En ret mærkelig Skik, udbredt over Skandinavien og Tyskland og rimeligvis meget gammel, var det, at enhver anden Mandsperson, der vovede sig ind i en Barselstue, mistede sin Hat og fik den først igen, naar han indløste den med Penge. Skikken skrev sig vistnok fra, at Hatten var Uafhængighedens Sindbilled, Tegnet paa at være Herre. Men herinde, hvor Kvinderne alene raadede og hvor Kvindens Formaaen tydeligt var udtrykt i det nyfødte Barn, her var han netop ikke mere Herre og havde ydmygt at erkende dette ved at aflevere Herskertegnet. Løsesummen skulde erlægges paa Barnets Bryst.

Skikken har endnu holdt sig i flere Egne af Norge og Sverige, hvor enhver Mandsperson, der kommer ind til «hedensk», det vil sige udøbt Barn, maa «løse Hatten» ved at lægge Penge paa dets Bryst. I Danmark var Skikken ved at aftage i Slutningen af det 17de Aarhundrede. Jens Bircherod skriver derom i sin Dagbog: «I forrige Tider maatte ingen Mandfolk komme i Barselstuen; det kostede deres Hat, som de maatte løse ud med Penge. Nu er der altid nok». At Skikken dog ikke ganske var ophørt paa Holbergs Tid, kan ses af, at i «Barselstuen» angive baade Officeren og Jeronimus som Grund til, at de ikke komme indenfor, at de er bange for at miste deres Hat.

I Holsten var det endnu i det 18de Aarhundrede Skik, at Kvinderne ikke nøjedes med at hævde deres Eneherredømme inde i Barselstuen, men, naar de i en glad Stemning forlod denne, morede sig med at haane Ungkarlene, som de mødte, ved at slaa Hatten af Hovedet paa dem, ja trængte ind i Husene, hvor der boede gifte Folk, som ikke havde Børn, spottede Manden ved Sengen og bortførte hans Benklæder, det mandlige Klædningsstykke, som han ikke var værdig til at bære.[2]

Naar de sidste besøgende havde afleveret deres «Barselgrød» og behørigt smagt paa andres, fjernede endelig Gæsterne sig og lod Moder og Barn faa Ro. Antallet af dem, der saaledes tog bort, var temmelig forskelligt alt efter Familiens Kaar. Under smaa Forhold var de hjælpende Kvinder i Reglen Koner, der

selv maatte hjem for at passe deres Hus, saa at kun et Par af dem kunde blive tilbage. Hos den rigeste Adel derimod var Kvinderne jo Slægt og Venner, der ofte langvejs fra var indbudne til at overvære den hele Begivenhed og derfor naturligvis maatte forblive paa Gaarden i nogen Tid. Men hvad enten den hjælpende Kvindeflok var bleven tyndet eller ej, saa lejrede alle tiloversblevne ved Nattens Komme sig ufejlbarlig i den ene og samme Stue, selve Barselstuen. Under velhavende Forhold kunde da denne med sine mange «Slagbænke», «Foldebænke» og «Søstersenge» faa et meget befolket Udseende.

Det kunde synes lidet hensigtsmæssigt saaledes at belemre Stuen og ved Støjen af mange at forstyrre Moderens Nattero. Efter Datids Begreber var imidlertid netop denne Forholdsregel en af de nødvendigste. Thi den haardeste Dyst forestod, hvortil manges Hjælp var fornøden: Natten igennem at værge de to Hedninger, Moder og Barn, imod Mørkets Magter.

Hertil udkrævedes først og fremmest, at Stuen uafbrudt var oplyst. Fattigfolk, der til daglig kun brugte «Tyripinde», som jo ikke kunde holdes tændte hele Natten igennem, efterkom dette Bud ved bestandig at holde Ilden vedlige paa Arnen. Dag og Nat skulde den brænde, saalænge der var hedensk Barn i Huset. Dette er endnu Skik i mange Egne af Norge og Sverige.[1]

Mere velstaaende brændte Lys. I den katolske Tid havde man brugt hertil særlig indviede Lys, ligesom man havde stænket med Viemand og røget med viede Urter. Nu nøjedes man med at brænde almindelige Lys, slaa Kors alle Vegne og passe, at Salmebogen laa rigtig paa Barnet. De Lys, der brændtes, maatte dog helst være saa gammeldags som muligt. Vokslys vare ikke nær saa virksomme som Talglys. Endnu paa Holbergs Tid var denne Overtro gængse. Anne Signekælling siger derfor til Barselkonen: «Det eneste, hvormed man fordriver saadanne onde Gejster, er ved Røgen af Tællelys, derimod løbe de efter Vokslys. Hvoraf mener I vel, det kommer, at det spøger saa meget i Kirkerne, af andet, end at man dèr brænder Vokslys? Jeg vil forbinde mig til at jage en hel Million svævende Gejster bort med en Praase, om det ikke er andet end slige Gejster, som flyve i Luften; men er det Nisser, som I har Uro af, maa I strø Hørfrø for Sengen, saa faa de straks Fødder at gaa».[2]

Ved Anvendelsen af disse Forsigtighedsregler og saa naturligvis ved stadigt et Par ad Gangen at vaage kunde man saa

nogenlunde sikre de to Hedninger. Befandt Moderen sig desuagtet ilde eller blev Barnet uroligt, saa stak rimeligvis noget andet under, og Grunden laa dybere.

Der var da Sandsynlighed for, at man havde begaaet en af disse Fejl, som let i Skyndingen kunde begaas, men som var meget farlige: maaske tørret noget af Barnetøjet i Luften, laant et eller andet ud af Huset eller uforvarende drejet paa en Haandkværn eller et Rokkehjul. Det sidste maatte hverken gøres i Hus med Hedningebarn eller i Juletiden, thi mellem Jul og Nytaar, Kristi Omskærelsesfest, «var Vor Herre selv endnu en Hedning».[1]

Under slige Omstændigheder var der ikke andet for end snarest se at faa Skaden rettet. Barnet, der var den svageste af de to Hedninger, kunde mulig læges ved en Blyskilling, helst af Kirkebly, med indridset Kors, der hængtes det om Halsen i Jesu Navn. Kraftigere var en Ring, støbt af Sølv, der var indsamlet hos ni forskellige Koner, hvis førstefødte var Drengebørn. Kraftigst var det at lade Barnet fødes om igen ved at putte det nøgent gennem en Præstekrave eller gennem Hullet paa et sammenvokset Træ, gennem en Aabning i en Græstørv fra Kirkegaarden eller gennem Gærdet ved en Korsvej, alt sammen, idet man bad Fadervor.[2]

Hjalp intet af disse og lignende Midler, var der desværre Rimelighed for, at Barnet trods al Kvindernes Forsigtighed dog var blevet forbyttet. Hvor lidt behøvedes der ikke, for at sligt skulde kunne ske? Overvældede af Træthed, som de var, kunde let de, hvis Tur det var at vaage, synke i Blund. Ja, selv om de vaagede, kunde dog det forslagne Troldtøj liste sig ind, medens Talglyset brændte døsigt, krybe hen ad en Slagskygge, pirre Salmebogen ud af Svøbet og forbytte Barnet, uden at nogen anede det.

Havde man Grund til at formode, at sligt var sket, var der intet andet for end at se at faa det lille Utyske snarest mulig hjemsendt og ombyttet med det rette Barn. Først maatte man dog have Vished for, at det virkelig var en Skifting. En saadan kendtes paa sit store Hoved og sin urimelige Appetit. Men da sligt jo dog kunde findes ogsaa hos Menneskebørn, anvendtes især to Prøver. Den ene var at holde den lille nøgen mod Solen paa Paaskedags Morgen. Var Barnet en Skifting, revnede det med det samme. Den anden, mildere Fremgangsmaade var at

lokke Skiftingen til at tale og herved røbe sin Alder. Thi selv om den laa i en Barnevugge, var den en gammel Fyr, og det var blot Lumskeri, naar den Aaringer igennem lod, som om den hverken kunde lære at tale eller forstaa, men blot spise.

Mange Slags Fif er blevne anvendte for at lokke Trolden til at røbe sig. En Kone i Jylland gjorde saaledes alt i Stand til Brygning, men kom tilsidst blot med en hul Kirsebærsten, en Nøddeskal og en Æggeskal for at lave Øl i. Da udbrød Barnet: «Nu har jeg levet i mange Aar og set Rold Skov omhugget og opgroet tre Gange, men aldrig har jeg set det før». Til en Kvinde i Tyskland, der lod som hun vilde koge Vand i en Æggeskal, sagde Skiftingen: «Nu er jeg dog saa gammel som Westerwald, men aldrig har jeg set Vand blive kogt i saadan en Gryde». En anden List anvendte en Kone, der lovede sit Barn Pølse, men gav det i Stedet for en hel stegt Gris. Forbavset udbrød den lille: «Aldrig har jeg set en saadan Pølse. Pølse har Øjne, Pølse har Øren, Pølse har Tryne, men Pølse skal dog i mig», og aad derpaa den hele.

Noget vanskeligere stillede Sagen sig, hvor intet i Barnets Ydre røbede, at det var en Skifting, men hvor der pludselig i Stedet for ét laa to ganske ens Børn i Vuggen. Om saadanne Tilfælde meldes baade i Skandinavien og i Tyskland. Det hændte saaledes f. Eks. med et Par Folk i Jylland, hvor Barselkonen ikke havde andre end Manden til at vaage over sig. Da hun ikke kunde sove for Lysskæret, slukkede han Lyset, men tog samtidig Barnet i sine Arme, for at ingen Forbytning skulde være mulig. Han faldt dog i Søvn, og da han vaagnede, holdt han to ganske ens Børn i sine Arme. I sin Nød gik han til Præsten for at bede om Raad. Denne raadede ham til at lade et vildt Hingsteføl afgøre, hvilket Barn der var det rette. De hentede da et saadant, lagde begge Børnene tilhyllede paa Jorden og lod Hingsten snuse til hver især. Da var det sælsomt at se, hvorlunde Føllet, hver Gang det lugtede til det ene, vilde slikke det og blev ganske roligt, men hvergang det lugtede til det andet blev ustyrligt og vilde sparke Barnet. Der kunde følgelig ingen Tvivl være om, hvilket der var Skiftingen, men just som de stod, kom en høj Kvinde pludseligt løbende, snappede det fremmede Barn og forsvandt.

Saa saare man havde faaet Vished for, at det var en Skifting, gjaldt det om at mishandle denne saa eftertrykkeligt, at

dens rette Forældre fik Medlidenhed og afhentede den. Man risede det lille Utyske, «dængede» det, spyttede paa det, sultede det, fejede det mellem Skarnet ud over Dørtærskelen, lod som man vilde brænde det i den hede Ovn, osv. Undertiden tog da Fyren selv Løbepas, rullede sig sammen og trillede afsted over Bakker og Dale. Eller ogsaa viste pludseligt en gammel Mand eller Kvinde sig, borttog Skiftingen og lagde det rette Barn i Stedet. Om ganske lignende Forhold berettes fra Tyskland, England, Skotland og Irland.

Det synes, som om man kunde vente at faa det rette Barn igen, naar Forbytningen blev opdaget nogenlunde betids, helst før Daaben. Gik der flere Aar hen, saa ansaas det rette Barn for ganske tabt og egnede sig vel heller ikke til at gives tilbage. Mange er derfor de Tilfælde, hvor vi blot høre om, at Troldungen, der i lange Tider havde plaget sine Omgivelser, forsvandt, uden at det rette kom i Stedet. Saaledes ved et af de sidste Tilfælde af Forbytning, der tildrog sig for kun et Par Slægtaldre siden i Næstved-Kanten. Skiftingen kunde som sædvanlig hverken tale eller gaa, kom tilsidst paa Sognet og fik Føde paa Omgang i Landsbyerne. Da den engang skulde køres fra Rønnebæk til Everup, kunde man ikke godt undvære Heste, og to stærke Piger fik den da i en Høkurv for at bære den gennem Kalbyris Skov. Men da de var komne lidt ind i Skoven, satte de Kurven paa Jorden, og den ene af Pigerne foreslog den anden, at de skulde skære sig et Par Hasselkæppe og prygle Skiftingen saa længe, indtil han selv fandt paa at gaa paa sine Ben. De gik da hen for at skære Kæppe; men da de kom tilbage, var Troldungen hoppet ud af Høkurven og blev aldrig set mere der paa Egnen.

Troldene antoges at være baade gode mod de Børn, de selv tog, og taknemmelige, naar deres egne behandledes vel. «Her har du dit Barn igen, jeg har været bedre ved dit, end du ved mit», hed det oftere, naar de paa Grund af Mishandling maatte gøre Byttet om igen. Selv da en Bjærgmand i Jylland maatte skyndsomst redde sit Barn, som Menneske-Moderen truede med at brænde i en Ovn, gav han hende en Kasse med Guldpenge, idet han sagde: «Dem skal du have, fordi du har været god mod ham hidindtil». Enkelte Forældre baade i Norden og i Tyskland foretrak da ogsaa at behandle Skiftingerne vel, i Haab om, at det skulde lønne sig. En Fisker og hans Kone paa Fur i det 19de Aarhundrede var saaledes kærlige mod en Skifting,

og det betalte sig, thi uafbrudt Held fulgte dem, saalænge den levede. Et Huskors var den rigtignok, atten Aar gammel og fuldvoksen, og dog et spædt Barn, der kun vilde ligge i Vugge, et uhyggeligt Uhyre i Menneske-Skikkelse. Men næppe var den død, førend Heldet forlod dem, deres Gaard brændte to Gange, deres Barn døde, og andre fik tilsidst Gaarden i Eje.

Et hemmelighedsfuldt Slør hvilede over de Børns Skæbne, der blev bortbyttede men ikke bragte igen. Kun saa meget vidstes om dem, at de opfødtes under Jorden hos Troldene og giftede sig som voksne i Reglen ind i Troldenes Slægt. Menneskefødte Troldhustruer kunde ikke forløses uden ved Menneskers Hjælp. Utallige var derfor de Tilfælde, hvor erfarne Kvinder hentedes fra Jorden ned til dem, en Hjælp, som næsten altid blev rigelig belønnet. I yderste Nød benyttedes ogsaa Mænd hertil. Et af de ældste Eksempler herpaa er Gangerrolf, Normandiets navnkundige Erobrer. Paa Jagten blev han engang lokket langt ind i Skoven af en flygtende Hjort. Da viste sig med ét en underjordisk Kvinde og sagde, at hun havde lokket ham did for at føre ham til hendes Datter, der nu havde ligget nitten Dage i Fødselsnød, og ikke kunde forløses uden ved et Menneskes Hjælp. Gangerrolf fulgte med hende, og straks ved hans Komme forløstes Datteren. Da han atter forlod dem, skænkede de ham anseelige Gaver.

Afkommet af Trolde og Mennesker synes ikke fuldt at have arvet Troldenes skarpe Sanser, hvorfor ogsaa saadanne Børn straks efter Fødslen maatte stryges med en Salve under Øjnene for at blive klarsynede for Troldenes Verden. Enkelte Tilfælde omtales, hvor den hjælpende Kvinde listede sig til at stryge ogsaa sine egne Øjne med Salven, men dette bekom hende ilde. Hun kunde vel, da hun atter kom op paa Jorden, se Troldenes Færd ved Dagslyset, hvor talrigt de f. Eks. listede sig om paa Marker og Veje, men næppe opdagede de denne Egenskab hos hende, førend de hævnede sig og blindede hende.

Skønt man sjældent hørte Tale om, at nogen led ondt under Jorden eller længtes tilbage til Menneskenes Verden, dannede dog især dette Blandings-Afkom en ulykkelig Slægt. Alle tilhørte de nemlig Mørkets Rige og vare ifølge deres Æt evig fordømte. Dunkle Minder fra fordums Dage kunde dog stundom opstaa hos dem og vække en Trang og afføde Længsler, der stod i den mest skærende Modsætning til deres virkelige Vilkaar. Det var

uden Tvivl saadanne Stakler, der en Nat raabte Præsten fra Hjørlunde an, da han kørte til Roskilde. De vrimlede ud af Højen, standsede Vognen og forelagde ham det Spørgsmaal, om de kunde blive salige. Præsten, der skulde til Landemode, synes at være bleven bange og at have benyttet Rejsens Maal som Paaskud for, at han ikke paa egen Haand kunde give dem Besked. De stævnede ham da til at give dem Svar om et Aar. Da han Aaret efter kørte forbi, tilraabte han dem Svaret: «Nej! I er alle evig fordømte!» og straks stod hele Højen i Lue.[1]

Jo mere man tænkte over alt sligt, des uhyggeligere blev det. Intet Under da, om man søgte snarest muligt at værne Barnet herimod paa den eneste virkelig betryggende Maade: ved at faa det døbt. Vel blev Barnet, idet det ved Daaben indlemmedes i Guds Rige, ikke fuldt sikret, — dette kunde jo overhovedet intet Menneske blive — og endnu fremdeles var f. Eks. hver Jul en yderst farlig Tid for de smaa; men ved Daaben iførtes Barnet en ny Natur, iklædtes ligesom en Rustning, der gjorde Partiet mere lige. Det var da et Udtryk, som fuldt ud betegnede, hvad Befolkningen ventede sig af Daaben, naar man i Skaane endnu i det 19de Aarhundrede paa gammeldags Vis kaldte det at døbe et Barn: «at hærde det».[2]

2.

I den katolske Tid havde det været Skik, at lade Daaben finde Sted meget hurtigt efter Fødselen. Reformationens Indførelse medførte ikke nogen Forandring i den til Grund liggende Betragtningsmaade. Frygten for det Ondes Magt og Djævelens Indgriben i Menneskelivet var jo netop i stadig Stigen. Kirkelig set var der da endnu fremdeles al mulig Grund til at paaskynde Barnets Daab, saa meget ske kunde.

Det var denne Opfattelse, der det 16de Aarhundrede igennem og endnu en rum Tid derefter paatrykte Skik og Brug sit Hovedpræg. Børn af alle Stænder blev døbte meget hurtigt efter Fødselen. For at nævne nogle Eksempler, saa lod Lensmanden paa Bergenhus, Erik Rosenkrands, sin lille Datter, der var født den 23de December 1560, døbe Dagen efter. Aar 1562 fik han en Søn, der blev født den 29de Januar Kl. 9 Formiddag og døbt den 31te. Bispen i Bergen fik ligeledes samme Aar en Søn, der fødtes den 2den Juli og døbtes den 5te. Menigmand afveg naturligvis ikke fra Reglen, given fra oven. Per Skræders Datter f. Eks. fødtes den 26de Maj 1563 og døbtes allerede den 27de i Korskirken i Bergen.[1]

At Forholdene var de samme i Danmark, kan ses af, at Professor ved Københavns Universitet, Lægen Anders Krag Aar 1587 den 12te November blev Fader og Trediedagen efter fejrede Sønnens Daab med en stor Fest.[2] Aar 1581 den 27de September Kl. tre Kvarter paa ni Formiddag fødte Fru Anna Lykke paa Holbekgaard ved Randers en «smuk, ung Søn», Dagen efter mellem Kl. to og tre blev han døbt. «Anno 1587 den 8de Maj, ret som Klokken var ved et Kvartér over 12 Slet Middag», fik hun «en ung Søn, som straks blev kristnet og kaldet Peder».[3] Den 10de Februar 1564 Kl. 6 Morgen fødtes Marine Skram paa Tjele og døbtes samme Dag i Kirken.[4] Præsten Søren Andersen Vedel i Ribe har i Kirkebogen ved sine Børns Daabsdag tillige anført, naar de ere fødte: Elisa født den 28de, døbtes den 30te

August 1624; Peder blev født den 15de, døbt den 18de Juli 1630; Anders født den 19de og døbt den 22de December 1631.[1]

Der kunde lige overfor disse og hvor mange Eksempler, man saa vilde fremføre, rejses den Indvending, at de alle maaske dog kun betegnede Undtagelsestilfælde, hvor hurtig Daab havde fundet Sted af Hensyn til Barnets Svaghed. Men dels anføres der jo ved flere af disse udtrykkelig, at Daaben ikke var Hjemmedaab, men foregik i Kirken eller var ledsaget af en festlig Sammenkomst, hvad næppe vilde have været Tilfældet, hvis Sygdom var Foranledningen. Dels havde Datiden, ogsaa hvor Hjemmedaab paa Grund af Svaghed fandt Sted, en tilsvarende Hast med at faa Barnet fremstillet i Kirken. Fra Ribe, hvor vi har de nøjagtigste Oplysninger i saa Henseende, hører vi saaledes oftere om, at et Barn blev hjemmedøbt den ene Dag «for Skrøbeligheds Skyld» og allerede næste Dag «præsenteret udi Menigheden». Om et Barn, med hvilket dette var Tilfældet Aar 1633, tilføjes der, hvad ikke lyder forunderligt, at det ganske rigtig ogsaa døde, da det havde været i Kirke.[2]

Snarlig Daab var altsaa en Forsigtigheds Regel, som Tidens almindelige religiøse Opfattelse krævede. Sit tydeligste lovmæssige Udtryk fik den i Christian den Fjerdes Forordning for Hertugdømmerne af Aar 1636, i hvilken det befaledes, at Børn skulde være døbte inden fire Døgn efter Fødslen.[3] Endnu langt videre var man gaaet Aar 1576 i Rostock, hvor det paabødes, at «Børn ikke maatte henligge over to Døgn, inden de kom i Kirke».[4]

En af Faderens første Forretninger efter Barnets Ankomst til Verden var da straks at ile til Præsten for at træffe Aftale om dets Daab. For Danmarks Vedkommende er det ikke ganske tydeligt, hvorvidt Skik og Brug ved denne Lejlighed har krævet Anvendelsen af en bestemt Formular. I Sverige derimod brugtes en saadan og ligeledes i Tyskland.[5] Den svenske, saaledes som den er optegnet Aar 1619, lød som følger:

«Ærværdige og vellærde Herre! Jeg haver et kristeligt Ærinde til Eders Ærværdighed og beder venligen, Eders Ærværdighed ville det gerne og velvilligen fornemme: Gud den Almægtige haver naadeligen beskæret mig og min kære Hustru i disse Dage med en ung Søn (eller Datter); og efterdi han (eller hun) udi Synderne avlet og født er, saa beder jeg Eders Ærværdighed ville tilkommende Søndag lade samme Barn bekomme den hellige Daab og Kristendom, at det maa vorde aftvættet fra Synderne

gennem Kristi Blod og indskrives udi Livsens Bog. Saadant imod Eders Ærværdighed til at fortjene vil jeg altid findes redebon og velvillig».

Præstens Svar lød saaledes: «Velagtede» (osv., alt efter hvem den søgende var), «gode Ven! Denne Eders venlige Begæring til bestemt Tid at forfordre Eders unge Søn (eller Datter) til den hellige Daab er jeg gerne villig og efter mit Kald skyldig og pligtig at efterkomme. og beder den Allerhøjeste, at Han hannem (eller hende) sin hellige Aands Naade og Gave forlene ville, at han (eller hun) udi Guds sande Frygt maa opvokse, og jo længer jo mere formeres udi Visdom og alle kristelige Dyder, og saaledes træde udi sine kære Forældres Fodspor».[1]

Saasnart Daabsdagen var bestemt, maatte Indbydelsen af Fadderne finde Sted. Denne var tidligere altid bleven besørget mundtligt. Den korte Tidsfrist medførte jo nødvendig, at man hverken kunde indbyde mange Faddere eller hertil vælge saadanne, der boede altfor langvejs borte. I Flensborg og vel ogsaa andre Steder i Norden var det Skik, at Faderen selv gik rundt og bad de mandlige Faddere, medens en i kostbar Dragt og med Guldkæder pyntet Pige indbød de kvindelige.[2] Men da man ved Aarhundredets Midte — af Grunde, som vi siden nærmere skulle betragte — begyndte at indbyde baade mange og fjernt boende Faddere, saa nødtes man ogsaa til at afsende Indbydelserne skriftlig.

Herved blev i langt videre Krese, end den egentlige Skrivedygtighed strakte sig, mangen Fader just i et vanskeligt Øjeblik tvungen til at tage Pen i Haand. Skriveri var ikke hver Mands Sag. Til daglig hjalp man sig, som man kunde bedst: Mundtlige Aftaler i Vidners Paahør kunde til Nød erstatte et skriftlig opsat Dokument, et Skaar i to Stokke en skriftlig Afregning, og Gaardens hele Regnskab lod sig føre med Kridtstreger paa en Dør eller en Loftsbjælke. Men ved en Lejlighed som denne hjalp ingen nok saa snilde Krumspring; der maatte skaffes Pen, Blæk, Papir og den uvante Haand med Besvær nødes til at forme Skrifttræk.

Selv alt iøvrigt lige, var det langt besværligere dengang at skrive end nu til Dags. De fuldt færdige Staalpenne kendtes ikke. Man maatte selv tilskære sig sin Gaasefjer, og der hørte betydelig Øvelse til for at faa en god Split sat i. Man brugte heller ikke som i Nutiden at have Blæk staaende rede. Det

maatte tillaves hver Gang, det skulde bruges. I Regnskaberne over Udgifter for Datidens Regeringskontorer omtales derfor aldrig Indkøb af Blæk, men altid af «Blækpulver».[1] Paa Steder som i Kancelliet havde man det selvfølgelig altid færdigt, og det tillavedes i store Maader; en Anvisning paa at lave «Kancelli-Blæk» meddeler f. Eks., hvorledes man skal tillave tolv Potter ad Gangen. Men paa en almindelig Herregaard tog Sagen sig anderledes ud. Naar Husets «Blækhorn» her kom ind, — i sin tarveligste Form ligesom Krudthornet dannet af et Kohorn med Træbund i den brede Ende og en Trætold i den spidse — og dette viste sig udtørret og tomt, maatte man begynde forfra. Saa kunde der gaa tolv Timer med Tillavningen. Større Hurtighed lover i hvert Fald ikke den gamle Anvisning: «Vilt Du med Snarhed gjøre Blick, da kjøb Blickpulver, kaldes Substantz, paa Apoteket, giv Øl derpaa, det rør om, og lad saa staa en Nat over, saa haver du godt Blick. — Nota: Spilder du Blick paa Kraven eller Tørklædet, da to Stedet med Cytronen Saft, saa gaaer det af».[2]

Datidens Papir endelig var, dets gode Egenskaber iøvrigt ufortalt, meget besværligt at skrive paa. Det savnede ganske Nutidens Glathed.

Men hertil kom endnu den ikke ringeste Vanskelighed: Faderen var ved denne Lejlighed afskaaren fra sin Stue, Husets Dagligstue og Sovekammer, som de hjælpende Kvinder jo holdt besat. Under ganske uvante Forhold, paa Feltfod, skulde han da nu øve den svære Idræt at skrive ikke blot ét, men mange Breve.

Med disse ydre Vanskeligheder var dog ogsaa Faderens Genvordigheder omme. Samtiden kom ham til Hjælp paa et afgørende Punkt, hvad Indholdet angik. Netop jo mere uvant Brevskriveren var med at udtrykke sine Tanker skriftlig, des betydningsfuldere maatte den Hjælp være, der bestod i en fuldt færdig Formular.

Det, der nu foreligger, er, at alle de bevarede skriftlige Fadder-Indbydelser stemme saa godt som ordret overens. Under vor Tids Forhold vilde man heraf naturlig slutte, at Brevskriverne alle som én maa være tyede til samme Brev- og Formularbog. Trykte Bøger af denne Art — efter Datidens Tarv forenende i sig, hvad vi vilde kalde: «Statshaandbog», «Regler for god Tone» og «Brev-Formularbog» — forekommer imidlertid først

i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede.[1] Tilbage staar da kun den Forklaring, at det fælles Indhold er en maaske tidligere sædvanlig, mundtlig Indbydelsesform, nu fastslaaet som skrifttig Formular.

Men for at sligt har kunnet finde Sted, for at de samme Udtryk kunde naturlig flyde alle i Pennen fra Jylland til Skaane, synes man at maatte forudsætte en ligefrem Indøvelse. Det ligger nær at antage, at Datidens Undervisning i Modersmaalet blandt andet ogsaa har gaaet ud paa Affattelsen af disse Breve, der ligesom de tilsvarende Begravelsesindbydelser var de eneste uundgaaelige, skriftlige Prøver, hvorpaa man Livet igennem kunde blive sat. Vi maa da tænke os hine Fædre alt som smaa forberedende sig til selv at faa Smaafolk.

Brevets Indhold lød som følger:

«Min ganske venlige, kærlige Hilsen nu og altid forsendt med Gud. Kære N. N. synderlig gode Ven! takker jeg Eder gerne for alt godt, hvilket at forskylde I skal altid finde mig ganske velvillig. Kære N. N.! giver jeg Eder ganske venligen tilkende, at Gud almægtigste haver nu naadeligen forløst min kære Hustru og undt os en ung Søn (eller Datter), for hvilket Gud almægtigste ske evig Ære og Lov! Saa agter jeg udi den hellige Trefoldigheds Navn at lade kristne samme vores unge Søn (eller Datter) (den og den) Dag her udi (den og den) Kirke; hvorfor er til Eder min ganske venlige Bøn, at I ville vel gøre og umage Eder hid til os paa samme Tid og hjælpe samme vores unge Søn (eller Datter) til sin Kristendom og gøre Eder glad med os og flere vore gode Venner, som mig forhaabes næst Guds Hjælp her da paa samme Tid forsamlendes vorder. Det forskylder jeg ganske gerne udi slig Maade og andre, hvor I mig tilsigendes vorder, og vil jeg nu og altid have Eder den almægtigste Gud befalendes med alt hvad Eder kært er».

Man lægge Mærke til Brevets troskyldige Slutningsløfte, at Afsenderen gerne skal gøre Gengæld og møde som Fadder, naar Modtageren maatte faa Brug for ham. Disse Formularens Ord faar efter Nutids Begreber stundom et komisk Skær, naar Brevet, saaledes som f. Eks. Tilfældet er med to af de bevarede, ses at være stilet til en, der som Birgitte Gøye dengang forlængst var Enke og ude over den Alder, hvor der kunde være Tale om Familieforøgelse.[2]

Stivheden af den hele Formular, der som alle lignende se-

nere gik i Arv til Bønderne, falder stærkest i Øjnene, naar den sammenlignes med den spøgefulde Lethed, hvormed man blot et Par Slægtled senere kunde affatte slige Indbydelser. Man gennemlæse f. Eks. følgende, afsendt Aar 1664 af kongelig Historiograf Vitus Bering til Rentemester Peder Reetz:

«Højgunstige Hr. Rentemester! Jeg har hidtil levet i den gode Forhaabning, at jeg efter vor Stand, efter Hs. Kongl. Majestæts allernaadigste Privilegium, skulde være forskaanet for alle virkelige Indkvarteringer. Ikke destomindre har der nylig den 21de Juni sidstafvigte en Person indviklet sig paa mig og vil med Magt have Kvartér. Jeg har aldrig tilforn sét eller kendt ham, og jeg forstaar ikke hans Tungemaal. Han taler hverken Tysk, Fransk eller Dansk, men har et besynderligt Sprog for sig selv, og alt hvad han vil have, det fordrer han med Hujen og Skrigen. Fast alle i min Gaard staa ham til Tjeneste, og det er endda knap, at man kan stille ham tilfreds. Paa mig selv gør han Fordringer og paa al min Ejendom — ej alene det, jeg nu har, men og det, jeg i Fremtiden ved Sved og Arbejde kan erhverve. Men det, som underligst er, han lader sig bære til min Hustru paa Sengen for begge mine Øjne. Saadant at undgaa haver jeg skaffet ham et stærkt Kvindfolk, med hvilket jeg nu haver truffet Akkord, at han skal blive hos hende fremdeles og for sig selv med hende have en Stue, hvor dem begge Vinteren over skal skaffes fri Seng, Ildebrand, Lys og andet tilbørlig Traktement. Han har, siden han kom her, ikke villet umage sig over Dørtræet. Men nu tilkommende Onsdag har han besluttet i Spidsen for en stor Kvindeskare at begive sig til vor Frue Kirke, hvor han allerførst vil lade sin Person blive bekendt for Godtfolk og antage Hs. Kongl. Majestæts eget Navn til at bemande og forsvare alle sine Gerninger med. Han lader sig til samme Tid herligen indklæde med Gyldenstykke paa Legemet og Smykke om Hovedet. Saa vil han være for i Spidsen paa Kvinderne og føre den ganske Trop.

Bevis mig derfor den Tjeneste for Eders Hjertens sædvanlige Godhed at komme i Kirken og være et Vidne til alt dette, at alting for mig efter Hjertens Ønske maa afgaa! Jeg vil igen i al min Levetid findes villig til al Tjeneste, Flittighed, Villighed og Redebonhed, som Eder kan være behagelig, og næst al Lyksaligheds Ønske forblive af Hjertet Eders tjenstvillige Tjener»,[1]

Vitus Bering.

Det kunde synes naturligt, hvor Barnet var saa spædt og ren endnu maatte holde Sengen, at lade Daaben foregaa i imet. Herved vilde man jo tillige kunne have opnaaet, man af andre Grunde maatte sætte megen Pris paa, at barnet døbt ganske kort efter Fødslen. Datiden var imid- bestemt imod Hjemmedaab. Grunden hertil var en elt. Dels fristede den til Misbrug, forsaavidt den var uden rol, dels savnede den det højtidelige Præg, som Kirken gav, en gjaldt derfor i det almindelige Omdømme for ikke fuldt ggende.

Den Art Misbrug, hvortil Hjemmedaab særlig fristede, stod rbindelse med Arvelovens Bestemmelser. Ifølge disse blev arn først ved Daaben arveberettiget, som Skaanske Lov ud- te det: «Faar Barn ej Kristendom, da faar det Barn ej , fordi at Hedenmand maa ej arve».[1] Hvor Faderen da var forud, kunde det stundom for Moderen og hendes Slægt e store Summer om at gøre at faa den lille «Hedenmand» t, efterdi i saa Fald Faderens Gods ikke tilfaldt dennes Slægt n igennem Sønnen bevaredes samlet og gik ved hans Død i v til Moderen. Aar 1592 var en større Retssag af denne Art Doms for Kongens Retterting paa Københavns Slot. Fru megaard Gyldenstjerne paastod, at den Søn, som hun havde dt og straks ladet døbe Truid Bjørn, havde været levende født døbt, og Bjørnsholm Gaard og Gods derfor nu hendes med ette. Hendes afdøde Mands Slægt derimod beskyldte hende r at have døbt et dødfødt Barn og krævede Gaard og Gods lbage som deres rette Arvegods.[2]

Ved Sager af denne Art laa der ikke nogen tilstrækkelig ikkerhed i, at de mange Kvinder var tilstede og maatte kunne fgive Vidnesbyrd om, hvorvidt Barnet havde været levende eller ej, da det blev døbt. Saafremt de nemlig alle var af Moderens Slægt, kunde de anses for alle at være Part med i Sagen. Og der laa heller ikke noget betryggende i, at Daaben muligvis var bleven foretagen af Jordemoderen. Dels kunde hun jo underkøbes, dels var der forud, netop paa Grund af Tidens Tro paa, at det udøbte Barn var Djævelen hjemfaldet, en stærk Tilbøjelighed til at døbe hurtigt og ubesét. Det er i saa Henseende betegnende, hvad der gentagne Gange oplyses, at Jordemødre havde for Skik — noget, der i den katolske Tid havde været ansét for fuldt tilladeligt: — under særlige Forhold at døbe det

endnu ikke fuldt fødte Barn. Kirkeordinansen søgte at bevise Utilstedeligheden heraf ved den Indvending, at hvad der ikke end er født, kan heller ikke igenfødes.[1]

Nej, det eneste virkelig betryggende ligeoverfor alle Misbrug, bedrageriske som velmente, var at kræve Daaben udført af Præsten i Kirken for den samlede Menigheds Aasyn. Fra et kirkeligt Synspunkt sét var dette ligeledes at foretrække, idet herved Gejstlighedens gamle Betydning paa et enkelt afgørende Punkt bevaredes. Og hvad saaledes Stat og Kirke krævede, faldt endelig særdeles vel i Traad med den folkelige Tankegang. Thi skulde en Daab kunne virkelig forslaa til at holde alt ondt borte, saa maatte den være udført ikke slet og ret og med almindeligt Vand i Barselkamret, men «med Læsning» og med indviet Vand i Guds eget Hus.

Datiden havnede da ad forskellige Veje i en og samme Opfattelse: Kirkedaabens Nødvendighed. Nøddaab var kun tilladelig i alleryderste Livsfare. Hjemmedaab maatte vel som Undtagelse finde Sted, naar Barnet var svageligt, men det skulde da snarest efter bringes til Kirken, for at der kunde blive «læst over det» og dets Daab blive stadfæstet. At Datiden virkelig var streng i Opfyldelsen af denne Regel, har vi allerede ovenfor sét Eksempler paa. Derimod lyder det som en hel fremmed Tankegang og var sikkert ogsaa blot en rent forbigaaende Forglemmelse af Lov og Ret samt Skik og Brug, naar Sjællands Bisp Aar 1597 paa Roskilde Landemode med ét fortolkede Skriftstedet: «Hvor to eller tre ere forsamlede i mit Navn» osv., paa den Vis, at ogsaa i Huset er en kristen Menighed tilstede, derfor skal hjemmedøbt Barn ikke siden efter bringes til Kirken.[2]

Paa Daabsdagen pyntedes den lille «Hedenmand» paa bedste Maade. Hertil brugtes en særegen Dragt, der hele Norden over gik under det fælles Navn «Kristentøjet» eller «Kristenklæderne». Denne Dragt var meget kostbar, gerne af Fløjl eller Silke, helst i skrigende Farver og besat med Guld- eller Sølv-Kniplinger og Perler. «Herligen indklædt med Gyldenstykke paa Legemet og Smykke om Hovedet» som Vitus Bering Aar 1664 siger.[3] Formen synes at have været forskellig i de forskellige Egne. Ofte var den en ligefrem Pose, hvori hele den lille Per-

son puttedes ned, hensigtsmæssig nok baade naar det gjaldt om at holde Varmen og om hurtig Af- og Paaklædning i Kirken. Saaledes brugtes den paa Fyen endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede,[1] og flere Dragter af denne Form findes opbevarede i «Dansk Folkemuseum». Fra andre Egne haves her Kristentøjer med Figur og smaa Ærmer, af Form næsten som til en voksen; stundom findes paa Nederdelen af disse baldyret et Par Benklæder, vel til Tegn paa, at de var bestemte for Drengebørn. I en Fortegnelse over Gods, tilhørende en dansk Adelskvinde i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, nævnes to «Kristenhuer», den ene af hvidt Bliant (Sølvmor) omsat med Sølv- og Guldkniplinger og «med en Rad store Perler henover og et Kors ovenpaa Hovedet med tre Rad Perler, moksen runde, ialt 95 Perler foruden de smaa»; den anden «Kristenhue» af rødt Atlask, ligeledes med Guld- og Sølvkniplinger og et Perlekors paa; fremdeles et hvidt og rødt blommet Fløjls «Kristenklæde» underforet med rødt Taft, bræmmet med Sølvgaloner; samt en «Kristne-Ble» udsyet med Silke og Guld.[2]

Som det vil ses kunde adelige være saa vel forsynede, at de af enkelte Dele endog havde dobbelt Besætning. Vanskeligere faldt det for Menigmand at følge med. Her hjalp man sig imidlertid paa anden Vis. Der uddannede sig hurtig den Skik, at Præsten holdt et Sæt prægtigt Kristentøj, der lejedes ud, hvergang en af Sognefolkene skulde have Barnedaab. Skikken synes at være opstaaet kort efter Reformationen og havde sit Forbillede i, hvad der havde fundet Sted i den katolske Tid, idet nemlig Børnene dengang lige efter Daaben, medens de endnu befandt sig ved Døbefonten, var blevne iførte en hvid Dragt og paasatte en hvid Hue, hvorpaa Præsten havde sagt: «Modtag den hellige, hvide og ubesmittede Klædning, som Du skal bære for Kristi Domstol, at Du maa faa det evige Liv».[3]

Det var naturligvis denne hvide Dragt, der oprindeligt havde heddet «Kristentøjet». Den hele Kirkeskik afskaffedes i Danmark og Norge straks ved Reformationens Indførelse, i Sverige holdt den sig til Aar 1614.[4] Men skønt Skikken ophævedes, forsvandt ikke den tilsvarende Tro. Endnu fremdeles krævede den offentlige Mening en særegen Daabsdragt, der nu blot udstyredes som verdslig Højtidsdragt, altsaa spraglet og kostbart, men iøvrigt arvede al den signende Kraft, som hin havde besiddet. Hin havde tilhørt Kirken; Kirken i gammel Forstand var jo nu op-

hævet, men de enkelte Præster var paa en Maade dens Arvtagere, og ganske naturlig gik da Retten til for Penge at forsyne med «Kristentøj» i Arv fra Kirken til Præsterne.

Maaske burde de ikke have indladt sig herpaa og tværtimod bekæmpet denne Overtro, men de var jo selv Børn af Tiden, og mange af Embederne var desuden saa usselt aflagte, at selv den ubetydeligste Biindtægt blev fristende. Lidt efter lidt uddannede sig da den Skik, at Præsterne udlejede Kristentøj til dem af deres Sognebørn, der maatte ønske det. Og disses Tal var sikkert stort, større end de blot ubemidledes; thi den Overtro laa nær, at Præstens «Kristentøj» dog nok var kraftigere end et almindeligt, hjemmelavet.

Hvor rodfæstet Skikken var endnu i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede kan ses af følgende Linjer i Kirkebogen i Nordborg paa Als: «Den 9de Marts 1735 døbte jeg Niels Christensens Barn, Urtegaardsmand her i Kongens Urtegaard ved Slottet, som blev kaldet Holger. Dette Barn blev af Amtmandens Sekretær, Hr. Pfaltz, i hans Navn holdt over Daaben udi et fremmed og usædvanligt Kristenklæde. Til Efterretning tjener herved, at Præsterne fra Arilds Tid og maa vel ske ikke længe efter Reformationen, som overalt her i Landet saa og her i Nørreherred, have haft under de forrige højlovlige Konger og Fyrster den Tilladelse, at de maatte for deres Sognefolk holde Kristenklæder. Men en Kammertjener ved Hertugen paa Augustenborg tragtede udi det forrige, næst afvigte Aar samtlige Præsteskabet efter denne Smule Brød, som de i saa lang Tid havde nydt. Og uden at Præsteskabet vidste det allerringeste deraf, udbrød han offentlig med en kongelig Koncession, at han, ved Navn Simon Brandt, og hans Kone paa Livstid skulde alene holde her i Landet Kristenklæder, ihvorvel i samme Koncession dette findes indrykt, at hvo, som selv havde sligt, maatte ogsaa betjene sig med sit eget uden at tage det hos Simon Brandt; men hvo, som begærte det NB. for Betaling, han skulde tage det hos ham. Ved saadan hemmelig og uformodentlig Demarche, hvori Hertugen og Amtmanden her paa Slottet Præsterne til Nakdel var behjælpelig, kom samtlige Præsteskab, baade i Sønder- og Nørreherred, supplicando ind til det danske Cancelli og remonstrerede Kongen Sagens Beskaffenhed, bedende, at de maatte ogsaa i denne Post nyde, hvad deres Forvæsere [ɔ: Formænd] havde haft. Men der man forventede Svar fra

det danske Cancelli, saasom vi som Stiftspræster derunder sortere, kom der i Kongens Navn en Resolution fra det tyske Cancelli, at fordi Præsterne ingen Privilegier havde at fremvise, saa kunde og skulde Kongens Koncession til Simon Brandt ikke revoceres.

Guds Ord siger: «Ingen skal tage Fordelen fra sin Broder». Men herved maa man tænke: «Man faar at lade den Sten ligge, hvilken man ikke kan løfte».[1]

Som det var gaaet paa Als gik det efterhaanden i Nordens øvrige Egne. I Holsten nød endnu i det meste af det 18de Aarhundrede Præstekonerne Indtægten af at udleje «Döpeltüg» (Kristentøj) til Bønderne.[2] Paa Fyen nævnes ved Begyndelsen af det 19de Aarhundrede en «Silkeskrædder» som den, der havde trukket Søgningen til sig.[3] I Blekinge beskrives allerede Aar 1800 Tilstanden saaledes: «Hver nogenlunde formuende og hæderlig Kvinde ejer for det meste selv sine Kristenklæder».[4]

Hvor stærk Troen har været paa Kristentøjets signende Kraft lader sig ad mange Veje paavise. Selv de Underjordiske stræbte ivrigt efter at komme i Besiddelse deraf. Paa Hedegaard i Vemb i Nærheden af Nissumfjord kom saaledes en Aften silde en lille Kone og bad, om hun maatte faa det tillaans. Hun fik det, og siden da har der altid været Velstand i den Gaard, thi hun var af Bjærgfolk. Et andet Sted laante disse ligeledes Kristentøj og bad, da de bragte det igen, Bondekonen undskylde, at de var komne til at spilde Talg derpaa. Da hun vilde vadske Pletterne af, faldt der en Ædelsten ud af hver Talgdryp, og herved kom der megen Rigdom til Gaarde.[5]

At Troen paa Kristentøjets Underkraft nu er stærkt ved at tabe sig hos Landbefolkningen i Danmark, kan ses af, at man i Reglen er ophørt med at bruge og ofte villig til at skille sig ved de gamle Stykker. «Dansk Folkemuseum» i København ejer som ovenfor omtalt en sjælden righoldig Samling af gammeldags Kristentøj, indsamlet fra Landets forskelligste Egne.

Ubevidst giver dog ofte endnu længst forglemt Tro Nutids Skik fremdeles sit Præg. Der kan saaledes næppe være nogen Tvivl om, at det er den hvide Hue, der i den katolske Tid paasattes Barnet i Kirken, «Kristenhuen», som endnu gaar igen i den Skik, der haardnakket holder sig hos alle Stænder i Danmark, at Barnet, selv om det til daglig har blottet Hoved, dog

ved Daaben skal bære «Hue», ja en særlig kvindelig Fadder følge med for «at holde Huen».

Iførelsen af Kristentøjet foregik med en vis Højtidelighed. I Skaane var det i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede endnu Brug, at Barnet paa Daabsdagen først gaves til Faderen, som lagde det over sine Knæ, læste Bønner over det, sang Salmer for det og holdt det en aaben Bibel for Øjnene for at opmuntre det til at antage Kristendommen. Derpaa afførtes det sin gamle Dragt og fik ubarmhjertig en Dragt Ris, for at den medfødte Fordærvelse kunde blive kuet og ondt med ondt fordrevet. Først saaledes forberedt tilstedtes det den lille «Hedenmand» at iføres Kristentøjet.[1]

Imidlertid begyndte Fadderne at samles. Den vigtigste af disse var ubetinget Gudmoderen. Valget af hende havde derfor vistnok i de fleste Tilfælde været Genstand for Overvejelser førend Barnets Fødsel, thi af hendes Optræden paa Daabsdagen afhang meget, der kunde faa Indflydelse paa Barnets hele Livsbane. Hun maatte for det første have et godt Sind, thi næst efter Forældrene og den, hvis Navn Barnet fik, vilde det komme til at slægte Gudmoderen mest paa. Hun maatte fremdeles være snarraadig og behændig, have en god Hukommelse og være vel inde i alt det meget, der skulde iagttages ved en saadan Lejlighed. Ønskeligt var det, om hun kunde give Die og paa denne Maade trøste sit lille Gudbarn undervejs. I enkelte Egne af Vestjylland har en tilsvarende Skik endnu holdt sig, idet den, der «holder Huen», her er en Kone og indbydes til at give Barnet Die, selv om det slet ikke er sikkert, at hun kan.[2] Foruden det rent hensigtsmæssige ved saaledes at sørge for Føde til den lille i den lange Tid, førend man atter naaede hjem, stod hermed uden Tvivl en Overtro i Forbindelse. Det synes, som om man er gaaet ud fra, at Barnet ikke maatte faa Modermælk, saalænge begge endnu var Hedninger. Under Paaskud af, at Moderen ikke kunde give Die endnu, eller at hendes Mælk i den første Tid ikke var Barnet tjenlig, har det i hvert Fald været Brug indtil det 19de Aarhundrede i flere Egne i Danmark, at lade Barnet gaa paa Omgang mellem de besøgende Kvinder i de første Dage af dets Levetid.[3]

Et maatte man derimod vel vogte sig for, det var, at man ikke til Gudmoder valgte en, der selv ventede sin Nedkomst. Det ene af Børnene vilde da tage Velsignelsen og Førligheden fra det andet, saa at et af dem maatte dø. En og samme Kvinde kunde ikke «bære» to Børn af forskellig Alder.[1]

Antallet af de øvrige Faddere var forskelligt. I den katolske Tid havde det været meget begrænset, efter Bestemmelserne egentlig kun tre ialt, nemlig to mandlige Faddere og en Gudmoder for et Drengebarn og to Kvinder og en Mand for et Pigebarn.[2] Ganske vist var disse Bestemmelser undertiden blevne overskredne;[3] men under mindre Forhold, i Landsogne f. Eks., hvor Omgangskresen kun var ringe, havde man vel vogtet sig for at gaa for vidt. Det at staa Fadder sammen medførte nemlig efter katolske Begreber et aandeligt Søskende-Forhold, der udelukkede alt fremtidigt Ægteskab mellem Fadderne. Strengt taget kunde ikke heller deres Børn, som aandelige Søskendebørn, ægte hinanden, i hvert Fald ikke uden forud erhvervet kirkelig Tilladelse.[4] Under slige Forhold kunde da let i en afsides Egn en søgt Fadder, naar han ikke passede nøje paa og kun holdt sig til, hvor de øvrige Faddere især var Gejstlige, der jo alligevel ikke maatte gifte sig, i Løbet af faa Aar forspilde baade for sig og sine Børn de bedste Ægteskabs-Muligheder. Omvendt synes Kirken at have set ilde til Valget af blot Munke til Faddere. De ofrede uden Tvivl ikke. Hertil sigter vistnok Udtrykkene i det slesvigske Ritual: «Præsten maa ikke uden særlig Tilladelse tage imod Munke og Tiggere som Faddere».[5]

Disse Vanskeligheder havde fremkaldt en ganske ejendommelig Skik. At faa samlet mange levende Faddere medførte Misligheder, men for de dødes Vedkommende maatte alle slige Hensyn antages at være bortfaldne. Man søgte da bag Graven Erstatning for Slægt og Venners Vrangvilje, og havde den Tilfredsstillelse ad denne nemme Vej at kunne faa den mest udsøgte Kres samlet. Til Jørgen Ruds Daab paa Vedbygaard Aar 1517 mødte saaledes Bispen i Roskilde Lage Urne, Prioren i Sorø Albert Henriksøn og Mester Eskild fra Antvorskov foruden nogle verdslige Herrer som Faddere; men ingen af dem alle kunde dog taale Sammenligning med «Hellig Jørgen» og «Hellig Christoffer», der ligeledes var indbudne. Blandt Kvindefadderne traadte selvfølgelig Fru Sophie Oluf Daaes, Fru Inger Hans

Billes, Fru Anne Lars Grubbes og hvad de alle hed, rent i Skygge ved Siden af selve Himmeldronningen Jomfru Maria. To Aar efter fik den lille Erik Rud, ligeledes paa Vedbygaard, til Faddere baade Oluf Daa og «Sankt Mogens» og til Gudmødre Fru Birgitte Mads Eriksens og «Sankt Anna». Til Søhelten Otto Ruds Daab Aar 1520 var indbudne Biskop Lage Urne, der døde ni Aar efter nemlig Aar 1529, den hellige Fanciscus, der var død Aar 1226, og den hellige Hieronymus, der alt var død Aar 420. Ældst af alle var dog en af Gudmødrene, nemlig Maria Magdalena.[1]

Efter Reformationens Indførelse ophørte Troen paa Fadderskabets beslægtende Kraft. Som Peder Palladius udtrykte det: «I skulle og vide, at ingen Fadderskab kan forhindre Ægteskab, som det ugudelig Pavens Folk haver lært og løjet for os; to Faddere maa vel have hinanden til Ægte».[2] Ikke desto mindre holdt dog Kirken fremdeles igen og søgte af Grunde, som vi senere nærmere skulle se, at indskrænke Faddernes Antal. Fire til fem Faddere maatte anses for at være passende.

Hermed var dog langt fra givet Tallet paa dem, der paa Daabsdagen mødte i Hjemmet for at følge den lille til Kirke. Dette var ofte en talrig Skare og kunde hos ansete Folk paa Landet vistnok stundom omfatte det meste af Omegnens Befolkning. I enkelte Egne kom disse Ledsagere uindbudne, i andre var det Skik at indbyde hertil. For Flensborg bestemte saaledes Christian den Fjerde Aar 1600, at ingen Moder maatte indbyde mere end 16 Kvinder til at følge med. Derimod overlodes det til Faderens Forgodtbefindende, hvormange Naboer og bekendte han vilde opfordre til at komme.[3]

Skikken var uden Tvivl meget gammel og skrev sig vel fra Tider, da man nok kunde trænge til Bistand og væbnet Ledsagelse, saa saare man begav sig bort fra Hjemmet. Den var dobbelt naturlig, naar det erindres, at ifølge gammel Brug maatte Faderen ikke selv følge med til Kirke, Moderen kunde jo ikke være med, men begge maatte de ønske at vide den Skat, som de betroede til fremmede, vel betjent og sikkert forsvaret under Vejs. Under Byforhold i det 16de Aarhundrede var det hele naturligvis sunket ned til en blot tom Festskik; men paa Landet især i Sverige og Norge, hvor man ofte havde lang og besværlig Vej til Kirke over Elv og Fjældsti, i alskens Vejrlig og til enhver Aarstid, kunde det være ligefrem nødvendigt at have talrigt og

paalideligt Følge med. Hertil kom endnu religiøse Grunde. Det vilde jo være Vanvid, naar man vidste, hvor efterstræbt sligt et lille Væsen var af Underjordiske og Tusser, Nøkker og Troldtøj, saa paa denne Dag, hvor Satan anspændte sin sidste Kraft for at faa det i sin Magt, inden det berøvedes ham ved Daaben, ikke at skærme det med saa talrig en Livvagt som mulig. Ret betegnende brugte man endnu i det 19de Aarhundrede i Blekinge det Udtryk om alle disse Ledsagere, der ikke var egentlige Faddere, at de var med «for at holde paa Barnet».[1]

3.

Naar alt var færdigt til Opbrud, gik Gudmoderen hen til Sengen, hvor Moderen laa, for af hendes og Faderens Haand at modtage Barnet. Ved Overrækkelsen fandt i enkelte Egne et bestemt Ordskifte Sted mellem Fader og Gudmoder, men fælles hele Norden over var det, at hun hviskende spurgte om Barnets Navn og lige saa hviskende erholdt Svaret. «Der spørges og svares saa tyst», siger en svensk Præst i det 19de Aarhundrede, «at i det mindste jeg, naar jeg har hjemmedøbt Børn, endnu aldrig har kunnet høre, hvad der siges, hvor nøje jeg end har hørt efter».[1] Den til Grund liggende Overtro var den ældgamle, vidt udbredte, som endnu har holdt sig baade i Skandinavien og Tyskland, at et udøbt Barn ikke maa nævnes ved Navn, da sligt vil kunne volde dets Død.[2]

Naar Gudmoderen havde modtaget Barnet, var det i enkelte Egne Skik, at hun knælede med det i Favn, velsignede det sagte og læste Fadervor over det. De forsamlede føjede deres Velsignelse til, idet de istemte en Salme.[3] Først saaledes indviet vovede man at udsætte den lille «Hedenmand» for Turens Farer. Almindelig Tro var det, at Satan eller andre onde Aander opholdt sig udenfor, lurende paa det Øjeblik, da Døren vilde blive aabnet. For at rydde Vejen brugte man da undertiden at begynde med at aabne Døren paa Klem og hurtigt kaste nogle Gløder ud ad den eller slaa et Slag med en Økse for ved Staal at kyse dem til Side.

Idet Barnet nu skulde tiltræde sin første Vandring, var det af afgørende Betydning for hele Livet, om den første, det mødte, varslede Lykke eller Ulykke. Man sørgede da gerne for, at naar Gudmoderen med den lille paa Armen traadte ud i Forstuen, kom en ung Kvinde, der undte Barnet vel, dem som af et Tilfælde imøde. I Sydsverige staar endnu stundom Moderen op og gaar selv sit Barn imøde, for ret at berede det Lykke.[4]

Toget til Kirken tog sig naturligvis forskelligt ud, alt eftersom det var i By eller paa Land. I Byerne gik man saa godt som altid til Kirke. Det hørte til de sjældne Undtagelser, naar f. Eks. ved Christian den Fjerdes Daab Gudmoderen og den lille kørte. Og selv ved denne Lejlighed var det endda kun disse to, der kørte til Kirke, Fyrsterne og Rigsraaderne red, hele Resten af Følget synes at have gaaet til Fods.[1]

Datidens Gader var som bekendt meget snavsede og Brolægningen ikke af de bedste. Under slige Forhold var den Skik, til Fest at bestrø dem med Sand, ikke som nu til Dags en blot Formalitet, men et virksomt Middel til at gaa tørskoet. Fra Hjemmet til Kirken lavedes da en bred Sandstribe, hvorpaa Toget skred frem. Hvilken Rolle denne forbigaaende Opfyldning har spillet i Datidens Liv med dens stadige Gentagelser ved de tre Lejligheder: Bryllup, Barsel og Begravelse, kan ses af, at man i Bergen tilsidst maatte forbyde den af Hensyn til Havnens Tilsanding. Aar 1754 udstedtes dette Forbud, der efter en gammel Beretning «var lige saa fornødent som det tillige var fornuftigt, thi det gik med denne Gadernes Bestrøelse indtil Yderligheder. En uhørlig Mængde af det dertil brugelige hvide Sand blev indført, hvilket hentedes tolv til fjorten Mil fra Staden og det med stor Besværlighed.» Alligevel var denne Forretning saa indbringende, at nogle Borgere søgte og erholdt kongelig Bevilling paa Eneret hertil mod en ikke ubetydelig, aarlig Afgift. «Følgerne blev tildels Vaagens eller Havnens Opfyldelse, thi det meste Sand, der blev udstrøet paa Gaderne, blev dog ved Regn nedskyllet i Vaagen.»[1]

I Byerne var Turen til Kirke et blot Festtog. Forrest gik Gudmoderen med Barnet paa Armen; ifølge gammel Overtro maatte enhver i Følget vel vogte sig for at komme foran hende. Lige efter fulgte Musiken, Piber, Trommer og Skalmejer. Disse virkede ligesom Glædesskuddene, som Følget listede sig til at affyre, paa dobbelt Maade til Gavn. Dels holdt de Fanden og hans Aander, der ikke led Musik, i behørig Afstand, dels kaldte de alle skuelystne til Vinduerne, saa at den lille bares frem midt imellem og dækket af den samlede Menighed.

Anderledes kunde det hele tage sig ud paa Landet, især ved Vintertid og i afsides Egne. Naar man her i Snefog og Slud havde langt til Kirke, kunde der vel være Brug for flinke og vejkendte Mænd i Følget. Værst faren var Gudmoderen,

naar hun til Hest i Spidsen for dem alle skulde paa engang passe den spæde og skønne om Vej mellem fygende Snedriver. Men heller ikke Resten af Følget var til at misunde. Ofte kunde det da vel hænde, at selv Spillemændene nødtes til at stikke Piben ind og overlade til højere Magter at holde onde Aander borte.

Vor Tid, der er vant til Hjemmedaab, naar Vejret er for barskt, og kun kender Kørsel paa magelige Veje, har ondt ved at fatte Ture som hine. Endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede fandt de dog Sted i mangen afsides Egn i Norden. En Præst i Jemshøg Sogn i Blekinge fortæller saaledes Aar 1800, hvorledes det er Skik dèr, snart efter Fødslen at døbe de spæde i Kirke, saa at de ofte i den strengeste Vinter maa føres til Hest to à tre Mil til Kirken. Gudmoderen rider med Barnet indsvøbt i hendes Overkjole, som opskørtet er bundet hende om Livet. Det hændte engang, at en Gudmoder tabte Barnet paa Vejen fra Kirke og savnede det ikke, førend nogen af Følget spurgte om det. Man red naturligvis alle tilbage og fandt Barnet liggende uskadt og vel fornøjet paa Vejen. «Der behøver ikke at have ligget saa stor Skødesløshed til Grund», tilføjer Beretteren, «thi det er ikke let for en Kvinde i Mørke eller med Regn og Sne piskende i Ansigtet, paa engang at styre sin Hest og skøtte paa Barnet».[1]

Fælles for Optoget i det 16de Aarhundrede baade i By og paa Land var da altsaa Følgets Talrighed, den ledsagende Musik og det hele festlige Anstrøg. De ydre Forhold, der i sin Tid havde fremkaldt sligt, var endnu ikke forsvundne, ligesom Overtroen var lyslevende. Man tænkte derfor endnu ikke for Alvor paa at afskaffe disse Festskikke. Almindelig Sømmelighedsfølelse drog dog visse Grænser, som det særlig for gejstlige var upassende at overskride. Sjællands Bisp dadlede saaledes paa Landemodet Aar 1592 en Præst, der havde ladet sit Barn følge til Kirke af 24 ligefrem indbudne Faddere og yderligere foræget Musiken med Strengeleg.[2]

Naar Toget naaede Kirken, var det i det 16de Aarhundredes første Aartier Skik, at Præsten standsede Gudmoderen og Barnet i Kirkedøren, og ikke tilstedte dem eller Fadderne

Adgang, førend efter en længere Forberedelse. Denne bestod først og fremmest i, at Præsten blæste paa Barnets Ansigt og uddrev Djævelen af det. Derpaa korsede han det, gav det Salt i Munden, velsignede det og salvede dets Øren og Næse med Spyt. Først saaledes forberedt, fik den lille Lov at komme ind.

Enkelte af de nordiske Reformatorer var tilbøjelige til at bevare disse Skikke. I Hans Tavsens Døbebog f. Eks., prentet i Viborg Aar 1528, hedder det, at Præsten først «skal blæse Barnet tre sinder under Øjnene og sige: «Far her ud, du urene Aand! og giv den hellige Aand Rum her udi sit Kreature!» Derpaa skal han korse det, sigende: «Annam det hellige Korses Tegn, baade paa dit Anleed og Bryst!» og give det Salt i Munden, sigende: «Annam det Salt, som dig kan gøre vittig og forstandig, dig selv til ævig Liv og Salighed!»

Naar Barnet saaledes foreløbig er sikret, skal Præsten skride til den egentlige Uddrivelse af Djævelen, idet han tre Gange maner denne bort. «Bekend nu den Dom, som dig er overgaaen, du ledige Djævel! osv. Saa hør nu, du ledige Djævel! hvilken jeg haver manet og endnu maner, osv. Endelig maner jeg dig endnu, du urene Aand!» osv. Sluttelig skal Præsten lægge Haand paa Barnets Hoved, med Fadderne bede Fadervor og «derpaa tage Spyt med sin Finger og røre Barnets højre Øre, sigende: Ephatah! det er saa meget sagt: Lad dig op! og derefter ligeledes røre Barnets venstre Øre og Næse med de Ord: Du Djævel! fly herfra, thi Guds Dom er herneder over dig.» Først efter alt dette skal Præsten lede Barnet ind i Kirken, sigende: «Gud bevare baade din Indgang og Udgang nu og til ævig Tid!»[1]

Som bekendt er der i den danske Kirke nu ikke mere tilbage af hint Forspil udenfor Kirken end Ordene: «Herren bevare baade din Indgang og Udgang!» der endnu minde om den Tid, da hertil svarede en virkelig Indleden. Men lige efter Reformationens Indførelse var man meget vaklende i sin Dom over den hele Skik. Og ganske naturligt. Thi den var jo ældgammel og ikke tilfældig opstaaet, men som dens Navn «Primsignelsen» selv angav, betegnede den de Trin, som i sin Tid de voksne havde maattet gennemgaa, førend de stedtes til den egentlige Daab. I Danmark begyndte Reformatorerne, saa vidt man kan se, med straks at afskaffe Primsignelsen og indskrænke

Daaben til selve Handlingen samt Fremsigelsen af Daabsordene.[1] Hans Tavsen genoptog som ovenfor anført den gamle Skik med Primsignelsen, men Kirkeordinansen afskaffede atter en Del deraf, idet den opgav Blæsningen paa Barnet, Saltet og Salvningen, men bibeholdt Djævlebesværgelsen, der nu dog skulde udføres inde i Kirken. Norge fulgte dansk Skik. Men i mange Egne vedblev man vistnok i længere Tid at døbe paa katolsk Vis.[2] I Sverige afskaffedes Salvningen Aar 1541 og Saltet først Aar 1593.

Længst af alt holdt sig i alle tre Riger den gamle Skik, at lade første Del af Daabshandlingen foregaa udenfor Kirkedøren eller dog blot lige indenfor, anden Del derimod ved Døbefonten. Skønt sligt var forbudt i Danmark og Forbudet oftere gentaget, brugte dog f. Eks. Præsten i Svinninge paa Fyn endnu Aar 1590 at «læse over Børnene» lige indenfor Kirkedøren. Fyns Biskop havde Aar 1561 befalet, at man burde standse midtvejs i Kirken og lade første Del af Daaben foregaa dèr. Først Aar 1614 bestemtes det i Sverige, at hele Handlingen skulde foregaa ved Døbefonten, og i Øvre-Telemarken i Norge var en Præst Aar 1618 endnu ikke videre, end at han lod Børnene under Læsningen være udenfor Kirken.[3]

Naar Ordene: «Far her ud, du urene Aand!» osv. var læst over Barnet, og Djævelen saaledes uddreven af dette, skred man til den egentlige Daab. Denne foretoges ganske som i vore Dage, kun med den ene Afvigelse, at den lille afførtes Kristentøjet og helt blottet tre Gange dyppedes ned i eller overøstes med Vand, medens Daabsordene udtaltes.

Dette var en meget dristig Behandling af et nyfødt Barn især ved Vintertid i en iskold Kirke. Det kan endnu gyse i en, naar man f. Eks. læser: «Den 10 Februar 1564 Torsdagen før Fastelavn om Morgenen Kl. var over seks, blev Fru Marine Skram, Jacob Hardenbergs, født paa Tjele, og samme Dag døbt i Kirken.»[4] At denne enkelte overstod det, fremgaar af, at hun betegnes som «Frue», men mange Børn maatte nødvendigvis ved en saadan Daabsmaade faa deres Helsot.

Datiden indsaa dette. Kirkeordinansen strakte sig derfor saa vidt, den kunde, ved at tilføje: «Dog skal man give Skøde paa deres Førlighed, om det er saa Tiden, at de og taale at bares; thi man søger ved Daaben Børnenes Velfærd og ikke deres Fordærvelse.»[5] Peder Palladius, der befalede, at Degnen

Efter Niels Hemmingsens: Catechismi quæstiones.
Wittenberg 1564.

eller Klokkeren, hver Gang «en Dannemands Barn kom til Kirke, skulde slaa en Spand Vand eller to i Fonten», tillod «om Vinteren at varme den ene Kedel Vand», for at Vandet i Døbefonten kunde være lunkent.[1] At Daabsvandet saaledes blev bragt til Kirken i Kedler — «givet halvanden Mark og syv Skilling for en Kedel at bære Vand i Fonten med at kristne Børn udi», hedder det f. Eks. i et Regnskab for Taarnby Kirke paa Amager fra 1577,[2] — kunde tyde paa, at man har benyttet sig af denne Anvisning, om end der ikke behøver at ligge andet heri, end at man fandt det sømmeligt at bringe Vandet i en lukket Beholder. Enkelte Gange oplod sig vel endog en Røst for, at man skulde nøjes med at blotte Barnets Hoved og Skuldre,[3] men saadanne forstummede meget hurtig eller overdøvedes af Fordringen om den fuldstændige Blottelse.

Sagen var, at her laa et gammelt Stridspunkt til Grund. Da Bugenhagen ved Reformationens Indførelse kom til Danmark, traf han i København til sin Forbavselse samme Skik, som han troede enestaaende for Hamborg, at Børnene ved Daaben kun fik Hovedet besprængt med Vand. Dette maa have været en

Indrømmelse, som den katolske Gejstlighed i sin Tid havde gjort Befolkningen, og som lidt efter lidt havde uddannet sig til fast Skik. Bugenhagen forhandlede skriftligt med Luther herom, og begge enedes om, at man i denne Sag burde gaa bestemt men dog varsomt til Værks. Man burde naturligvis indrømme, at de, der tidligere var døbte paa denne Vis, var virkelig døbte. Men samtidig skulde man alvorlig belære Menigheden om, at denne Form for Daab var en Uskik, der ikke forekom andet Steds og var i Strid med selve Daabens Væsen. Thi nøgne fødes vi, nøgne bør vi og at genfødes; kun nøgne kan vi ret iføre os Kristus og indlemmes i ham; og hele Legemet, ikke blot Hovedet, maa døbes, thi vi vide, at ikke blot Sjælen, men det ganske Legeme skal faa Del i Opstandelsen. Skriften lærer os jo ogsaa, at, da Kristus blev døbt, steg han ned i Jordans Flod.

Bugenhagen virkede med Iver i denne Sag, han skrev herom til Landets samtlige Biskopper,[1] og inden lang Tid maa det være lykkedes at bekæmpe Uskikken. Men netop jo bedre det var lykkedes, des mere burde man vogte sig for, ved utidig Nænsomhed overfor de spæde at give det nylægte Onde Vækst paany. Og hertil kom endnu et andet afgørende Hensyn.

Det var desværre en noksom bekendt Sag, at Daaben kunde forfærdelig misbruges til mangefold at styrke Djævelens Anslag. Et Voksbarn, der jo i og for sig kun var en uskadelig Dukke, kunde ved at døbes vinde Magt til at forgøre hvem som helst og bortrane vedkommendes Lykke. Man havde ikke faa Eksempler paa, at Hekse havde opnaaet at faa saadanne Voksbørn døbte hos godtroende Præster, blot under Foregivende af, at det var et svagt Barn, der ikke taalte at blottes.[2] Sligt maatte for enhver Pris undgaas.

Ad forskellige Veje naaede man da til et og samme Resultat. Religiøse Grunde, fælles, ældgammel Skik og endelig Frygt for djævelsk Misbrug, alt førte til, trods mulige, mislige Følger, at kræve Barnet fuldstændig blottet under Daabshandlingen.[3] Hvor denne udførtes ganske som den burde, f. Eks. ved Christian den Fjerdes Daab, der med Flid blev holdt mønsterværdig rigtig,[4] nøjedes man end ikke med at overøse Barnet, men dukkede det tre Gange helt ned under Vandet.[5]

Forskellen mellem Overøsning og Neddykning stod iøvrigt vistnok i Forbindelse med en forskellig Skik i Landets forskellige Egne. Hvor Barnet raktes til Præsten, faldt det naturligst for

denne at neddykke det; hvor Gudmoderen holdt det i sine Arme, at overøse det. Omkring Aar 1600 oprandt dog blidere Kaar for de smaa, idet det nu blev Mode at dække Døbefontens Stendyb med et fladt Metal-Døbefad, hvori selv den mindste bitte Hedning kunde bunde. Byttet blev dog kun saa som saa, hvor man i fattige men hæderlige Menigheder, som Biskop Hans Poulsen Resen meddeler, nøjedes med at anvende de ogsaa just moderne Tinsengepotter til dette Brug.[1]

Efter den almindelige Tro ejede Daabsvandet en egen signende Kraft. Det var den sidste Art «Vievand», som var bleven tilbage i den lutherske Kirke, og ganske naturlig tillagde man det da en undergørende Evne. Virkningen lod sig allerede spore i dets Magt til at hvidne Huden. Mørkladne Børn fik skær og hvid Farve ved Daaben.[2] Imod alle Sygdomme var det et virksomt Lægemiddel; der var derfor stor Efterspørgsel efter det, og mange søgte efter Gudstjenesten at tilvende sig det.[3] I Sverige antog man, at det Barn, hvis Daabsvand blev kastet over Huggeblokken, aldrig selv skulde komme til at lægge sit Hoved paa Blokken eller overhovedet dø en forsmædelig Død.[4]

Daabsvandets signende Kraft kunde yderligere forøges ved at komme Guld deri. Et ret mærkeligt Tilfælde af denne Art forefaldt i Sæby i Jylland Aar 1635. En Bedstemoder, der bar sit Sønnebarn over Daaben, havde givet Kirketjeneren et Stykke Guld til at anbringe i Døbefonten. Men da der var flere Børn, der den Dag skulde døbes, saa det et Øjeblik ud til, at en fattig Kvinde skulde komme først og faa sit Barn døbt i Guldvandet. Bedstemoderen fik hende imidlertid trængt til Side, saa at den, hvem Guldets Kraft var tiltænkt, ogsaa fik Gavn deraf, og lod derpaa, straks efter sit Gudbarns Daab, Guldet optage af Døbefonten. Som forstaaeligt var, vakte denne Strid Forargelse, Sagen paaklagedes og kom tilsidst til Universitetets Betænkning.[5]

Den Overtro, der her laa til Grund, var foruden Troen paa Guldets Magt, tillige en Tro paa, at Daabsvandet tabte sin Styrke ved at anvendes til flere. Denne Overtro har holdt sig endnu mange Steder i Sverige. I Wårend f. Eks. maa Klokkeren skaffe nyt Daabsvand til hvert Barn. I modsat Fald vilde det Barn, der døbtes bagefter, arve det førstdøbtes Egenskaber. Var det første f. Eks. en Dreng og det andet en Pige, vilde denne faa Skæg paa Hagen som hin, og omvendt.[6]

Et ganske eget og vanskeligt Spørgsmaal var det, om Daabs-

vandet under særligt ugunstige Forhold, f. Eks. ved Nøddaab, kunde erstattes ved andet. Allerede tidligt i den katolske Tid var dette Spørgsmaal blevet rejst og af Ærkebispen i Norge indanket til Pavens Afgørelse. I streng Vinter eller paa øde Sted maatte det kunne hænde, at Vand ikke var til snart at skaffe og undertiden havde man da i Norge tyet til at døbe Barnet i — Øl. Var nu denne Daab gyldig eller ej? Ærkebiskop Sigurd i Nidaros indberettede Sagen, og Pave Gregor den Niende gav ham den 8de Juli 1241 følgende Svar: «Efterdi Genfødelsen ifølge Evangeliets Lære skal ske ved Vand og den Helligaand, saa bør de, som døbes i Øl, ikke anses for rettelig døbte».[1]

Samme Afgørelse blev i Danmark truffen efter Reformationens Indførelse, da Spørgsmaalet her kom til at foreligge. Aar 1666 handlede nemlig i Skævinge paa Sjælland en Jordemoder paa egen Haand, idet hun, da en Kvinde havde født et Barn, der var meget svagt, hurtigt døbte dette i Øl, fordi hun mente, at det ikke vilde kunne leve, indtil der kunde hentes Vand. Barnet levede imidlertid og dets ejendommelige Daab vakte nu den største Uro hos Forældrene. Moderen var ved at gaa fra Forstanden af Grublen over denne Daabs Værd, Faderen forlangte den foretagen om igen paa rette Maade. Da Spørgsmaalet af Sognepræsten forelagdes Sjællands Bisp, Ærkebiskop Svane til Afgørelse, turde denne ikke paa egen Haand træffe nogen saadan, men indberettede Sagen til Kongen. Kongen afæskede først det teologiske Fakultet en Erklæring, der kom til at lyde paa, at Daaben i dette Tilfælde var aldeles ugyldig. Den «afveg nemlig quoad materiam (hvad Stoffet angik) ganske fra Sakramentets Instiftelse, som befaler, at Daaben skal forrettes med blot og bar Vand uden nogen Mikstur, hvorved det og mister det indsatte Elements Navn, saa at det ikke længer kaldes Vand». Barnet burde derfor med det allerførste ved et Vandbad udi Ordet indlemmes i sin Frelser. Jordemoderen, som ved sin uforstandige og uagtsomme Gerning i højeste Maade havde forarget Guds Kirke, burde formentlig saadan grov Forseelse offentlig afsone hos Gud og hans Menighed. I Overensstemmelse med dette Svar befalede Kongen, at Barnet skulde tilbørlig omdøbes med Vand og Jordemoderen «udstaa Kirkens Disciplin».[1]

Langt mildere havde Kirken fra tidlig Tid stillet sig overfor en anden Erstatning for Daabsvandet. Allerede Norges første Ærkebisp, Jon Birgersson, havde truffet følgende, milde Bestem-

melse: Hvis en Kvinde føder i Ensomhed og Barnet er saa svagt, at det ikke kan føres til Præst, og hun ikke er Folk saa nær, at hun kan faa Hjælp til at døbe Barnet, da skal hun heller døbe det selv end det dør udøbt, og døbe det i Vand, hvis saadant til er. Men hvis Vand ikke er for Haanden, skal hun dyppe det tre Gange i Dugg eller i Sne eller i Havvand. Men hvis ingen af Delene er for Haanden, skal hun tage Spyt og lægge paa Brystet og mellem Hærderne med de foreskrevne Ord: «Jeg døber Dig i Faderens, Sønnens og den Helligaands Navn», og give det Navn. Da kan det Barn lægges i Kirkegaard, og Konen skal ikke skilles fra sin Ægtemand paa Grund af det ved Daaben indtraadte aandelige Slægtskab. Men hvis Barnet kommer sig, skal det føres til Præst snarest muligt og han skal salve det med den hellige Olie med de Ord og Handlinger, som følger efter Daaben.[1]

Denne saakaldte Spytdaab (baptisma salivalis) synes ikke at have været ganske usædvanlig i Norge. Og den stemmede vel med Datids Skik. Fra en vis Side sét svarede den jo egentlig til, hvad der foretoges ved Primsignelsen, hvor Præsten selv salvede Barnets Øren og Næse med Spyt. Men Spørgsmaalet var, om en Nøddaab, som Moderen paa denne Vis foretog, var andet end en blot Primsignelse eller om det var en virkelig Daab. Pave Innocens den Tredie synes i et Brev af 1ste Marts 1206 at have villet indskærpe Norges Ærkebiskop Torer, at det ikke var fuld Daab. «Hvo som ikke fødes paany af Vand og den Helligaand kan ikke komme ind i Guds Rige. Du bør derfor ikke være i Tvivl om, at de ikke ere døbte, ved hvis Daab den ene af disse to mangler». Spørgsmaalet om «Spytdaab» kom, saa vidt vides, ikke for efter Reformationen. Grunden hertil er for Norges Vedkommende vistnok næppe at søge i, at Skikken nu helt var afskaffet. Snarere turde man søge den i, at Befolkning som Gejstlighed stiltiende var enig om, at dette under vanskelige Forhold var en tilladelig Form for Nøddaab. En saadans Gyldighed kunde ikke forkastes, naar de rette Ord var udtalte og Mundvand anvendt.

En Antagelse, hvori Kirken og Menigmand mødtes, var, at den Daab var den ypperste, der udførtes paa en Søndag. Gudstjenesten, der ledsagede den, den samlede Menigheds Forbøn,

for ikke at tale om Mængden af tilstedeværende Vidner, maatte gøre Søndags Daab til langt at foretrække for enhver anden. Hvo, der paa nogen Maade kunde, henlagde da Daaben til nærmest følgende Søndag. Christian den Fjerde blev saaledes naturligvis døbt paa en Søndag. Fast Regel var og kunde dette dog ikke være, blandt andet fordi Ventetiden herved let kunde blive for lang for Børn, der var fødte paa en Søndag eller Mandag.

Naar Daaben foregik paa en Søndag, henlagdes den ikke som nu til Dags til efter Gudstjenesten, men foretoges netop midt under denne. «Efter at Epistlen er læst og Halleluja er sunget, men førend Evangeliet læses», var dens rette Plads i Gudstjenesten.[1] Denne afbrødes altsaa for en Stund; til Gengæld maatte de spæde overvære hele Resten af den. Christian den Fjerde begyndte sit offentlige Liv med først at høre en længere Daabstale af Sjællands Biskop, og dernæst en timelang Prædiken af Pastor Katholm over Dagens Evangelium.[2]

Med disse Forudsætninger vil det forstaas, hvor stødende det var, naar Præsten Hr. Jørgen i Svinninge paa Fyn egenmægtig indførte den Skik, at døbe Børnene straks efter at der var ringet sammen, førend Gudstjenesten endnu var begyndt, ofte kun i Overværelse af et Par af Fadderne.[3] Han blev ogsaa for denne og nogle andre Overtrædelser af lignende Art dømt fra sit Embede.

Det at døbes som nu til Dags, efter at den egentlige Gudstjeneste er omme, var i det 16de Aarhundrede Udtrykket for den højeste Skam, der kunde times Moder og Barn. Herved tilkendegaves nemlig, at Moderen var en utugtig Kvinde og Barnet uægte født. Efter manges Opfattelse burde Barnet ikke engang stedes til Daab, førend Moderen havde tilstaaet, hvem Barnets Fader var, og førend hun selv havde staaet aabenbar Skrifte.[4] Disse haarde Bestemmelser havde ganske vist ikke nogen Støtte i Kirkeordinansen, men udtrykte blot Skik og Brug, der havde fæstnet sig som Vedtægt. Det var da for saa vidt med Rette, naar Christoffer Valkendorf, vistnok netop af Iver for strengt at følge Kirkeordinansen, forbød deres Anvendelse i Svinninge Kirke, der hørte under hans Gaard Glorup paa Fyn, og tværtimod befalede, at «uægte Børn skulde døbes paa samme Tid som de ærlige». Biskop Jacob Madsen lod sig i denne Anledning aflokke den skarpe Bemærkning i sin Dagbog:[5] «Christoffer Valkendorf har ændret denne Kirkeskik uden mit Samtykke og i Strid med

Regeringsraadernes derom udgangne Brev, skønt han selv var en af de Regeringsraader, der udstedte og underskrev det». Christoffer Valkendorf var imidlertid vel Mand for at hævde sin Ret. Saa vidt man kan skønne, maatte Jacob Madsen give fuldstændigt tabt. I hvert Fald findes endnu en skriftlig Erklæring fra ham, hvori han indrømmer sin Modpart, at den hele Skik ikke har nogensomhelst Hjemmel i Kirkeordinansen.[1] Hermed var Sagen dog ingenlunde afgjort. Den offentlige Mening var aabenbart stemt for haard Behandling, og i den senere udstedte, norske Kirkeordinans optoges ogsaa de herhen hørende Bestemmelser.[2]

En ganske egen Følge af at forene Daaben med almindelig Søndagsgudstjeneste blev den Overtro, at Daabens Kraft kunde yderligere styrkes ved at give de spæde Part ogsaa i Kirkens andet Sakramente. Naar Altergangen var til Ende, gik da stundom Kalken med den tiloversblevne Vin rundt blandt de Børn, der paa den Dag var blevne døbte. Denne Overtro synes at have været særlig udbredt i Skaane og paa Sjælland. Paa Landemoder baade i Lund og Roskilde maatte Bisperne nedlægge bestemt Forbud mod Uskikken.[3]

Naar Barnet var neddykket tre Gange og Daabsordene læste over det, var den egentlige Daabshandling til Ende; tilbage stod nu kun en Formaning til Fadderne. Ikke saaledes i den katolske Tid. Dengang havde der været ikke lidet, som endnu var at foretage med de nydøbte, Skikke, som de danske Reformatorer først havde afskaffet, Hans Tavsen atter genoptaget, men Kirkeordinansen sluttelig forbudt. Enkelte af disse Skikke holdt sig dog længe efter i mere afsides Egne, saaledes f. Eks. i Stavanger Stift.[4]

Ifølge Hans Tavsens «Døbebog» skulde Præsten allerede førend Neddykningen i Vand «smøre Barnet med Olie paa Brystet og Skuldrene, sigende: Da smør jeg dig med Olie til et Saligheds Tegn, at Gud vil være Dig mild og blid i vor Herres Jesu Kristi Navn».

Efter Daaben skal Præsten «gøre Kors i Nakken paa Barnet med Olie, sigende: Den almægtigste Gud, vor Herres Jesu evige Fader, som Dig nu haver anden Tid igenfødt formedelst Vand og den hellige Aand og haver forladt Dig alle dine Synder, han smøre Dig med sin hellige Olie til evig Tid! — Fadderne: Amen!»

«Siden skal Præsten sætte Barnet en hvid Hue paa, sigende: Annam dette hvide og ubesmittede Klædebon paa Dig, og bær

din Daab saa ubesmittet frem for Jesu Kristi Domstol, paa det at Du maa faa det evige Liv! — Fadderne: Amen!»

«Siden skal Præsten give Barnet et Lys i Haanden, sigende: Annam dette tændte Lys og bevar din Daab ustraffelig, paa det, at naar Herren kommer og farer heden til sit Bryllup, Du da maa være redebon at gaa hannem imod med alle hans Engle og leve siden evindelig med hannem! Guds Fred være med Dig! — Fadderne: Amen!»[1]

Af disse Skikke gik Salvningen og Lysbæringen temmelig hurtigt i Glemme, efter at de var forbudne; i det 17de Aarhundrede omtales de, saa vidt vides, ikke mere. Derimod ligger en dunkel Erindring om den hellige, hvide Hue vistnok — som vi tidligere har set — til Grund for den Haardnakkethed, hvormed Brugen af Hue paa Daabsdagen endnu holder sig i Norden.

Under alt dette havde Gudmoderen udfoldet en meget travl Virksomhed. Den indskrænkede sig ikke blot til hurtigst muligt at afklæde og paaklæde Barnet, nævne dets Navn og i rette Tid svare «ja» til Præstens Spørgsmaal. En dygtig Gudmoder maatte kunne bestride langt mere. Hun maatte for det første bære Barnet højt og frit og med en glad Mine. Undlod hun dette, blev Følgen den samme, som hvis hun paa Vejen til Kirke havde ladet nogen gaa eller ride foran sig: Barnet blev fortrykt og fik Trællesind. Fremfor alt maatte hun vogte sig for at tabe noget af Barnets eller sit eget Tøj. I saa Fald blev den lille kluntet, ja farlige Sygdomme som Epilepsi kunde blive Følgen. Græd Barnet eller blev det uroligt, skulde hun lade som intet, thi sligt betød ikke andet end, at det vilde faa en smuk og kraftig Røst og forstaa at bruge sine Lemmer. Men vissede hun for det for at faa det stille, vilde hendes urolige Bevægelse forplante sig til Barnets hele Liv, og ingen kunde saa vide, hvorledes det vilde ende. Det var ligeledes en egen Sag med hendes Svar til Præsten. Hun skulde naturligvis passe at besvare hans Spørgsmaal med «ja». Men kom hun til at sige et eneste «ja» for meget, eller stemmede hun blot i med, naar Fadderne svarede «Amen», saa afsatte dette blivende Spor i Barnets svækkede Aandsevner. Derimod var hun i Stand til at gøre det letnemt ved uafbrudt stille for sig selv at gentage hvert et Ord, Præsten læste over det. Endnu i vore Dage er det i flere Egne Skik, at Gudmoderen under Daabshandlingen mumler Præstens Ord efter.[2]

Naar Formaningen til Fadderne var oplæst, gik disse en for en op til Alteret for at ofre til Præsten. Under denne Ofring skulde Gudmoderen staa oprejst ved Udgangen af sin Stol med Barnet paa Armen. At glemme dette var meget farligt. Endnu ved Midten af det 19de Aarhundrede hedder det fra Slaglille ved Sorø om en Vogterdreng, der var lidt forstyrret og tilsidst blev syg og døde: «Gamle Karen mener, at der var nok sket en Forseelse ved Barnets Daab, enten at Konen, som bar det, for ofte har sagt ja til Præstens Spørgsmaal, eller hun har kanske sat sig ned med Barnet, medens Fadderne var oppe at ofre. Nogen Forseelse maa der være sket, for ellers kunde Troldfolk ingen Magt have faaet over Barnet».[1]

Naar Fadderne vendte tilbage fra Ofringen ved Alteret, gik de hver især hen til Barnet og lagde en Guld- eller Sølvskilling paa dets Bryst. Gudmoderen maatte nøje mærke sig, hvad enhver lagde, for senere at kunne gøre Forældrene Rede herfor. Stundom var der paa Barnets Dragt anbragt en Lomme, saa at den spæde selv kunde gemme sine Penge. Blandt de i «Dansk Folkemuseum» bevarede «Kristentøjer» findes et med endog to Lommer, en stor og en lille, rimeligvis til store og smaa Mønter.

Denne Ofring af Faddergaverne i Kirken fandt i det 16de Aarhundredes første Halvdel endnu Sted hos alle, høje og lave.

Da saaledes i Aaret 1557 Christian den Tredie afsendte Peder Oxe til Mecklenborg for paa hans Vegne at staa Fadder til Hertug Ulriks og Elisabeths Datter Sophia, den senere Dronning af Danmark, gav Kongen ham udtrykkelig Befaling til at aflevere Faddergaven til Barnet i Kirken samt at ledsage den med nogle velvalgte Ord. Peder Oxe blev imidlertid forhindret i at lystre denne Befaling, da Daaben ikke foregik i Kirken, men i Hjemmet, og ingen af de andre holdt nogen Tale, idet de afleverede deres Gaver. Han gjorde da som disse, idet han oppe i Salen, hvor Daaben foregik, tavst lagde sin Foræring — ikke paa Barnets Bryst, dertil var der uden Tvivl for mange Gaver — «men var sat et Haandbækken paa Skiven [Bordet] af Sølv, dèr ginge hver til og lagde udi, hvad Frøkenet blev foræret med».[2]

Første Gang den gamle Skik vides at være bleven brudt i Danmark, var underligt nok ved Christian den Fjerdes Daab, da altsaa 20 Aar efter den samme lille «Frøken Sophia» havde sin ældste Søn i Kirke, og hendes Moder, den danske Prinsesse Elisa-

beth bar ham. Maaske har man ved denne Lejlighed fundet det anstødeligt, at Hertuginden med Kongesønnen paa Armen skulde staa og nikke Tak til enhver i hele den lange Række af Faddere; eller man har vel snarere frygtet for, at denne Ceremoni, korrekt udført med lange Taler fra og til hver af Giverne, vilde trække den alt i Forvejen meget lange kirkelige Handling ud i det uendelige. Vist er det, at da Mester Katholm havde endt sin Prædiken over Dagens Evangelium og Orgelet spillede til Offer, nøjedes man med alle — Hertuginden med den lille, Fyrsterne, Rigsraaderne og de andre adelige Faddere — en for en at gaa op til Alteret og ofre til Præsten og derpaa at begive sig tilbage til sin Plads.[1]

Saadan Afvigelse fra gammel Skik smittede. I Nutiden har Ofring af Faddergaver i Kirken kun holdt sig enkelte Steder hos Landbefolkningen, saaledes f. Eks. i visse Egne af Fyn, Halland og Blekinge.[2]

Efter Ofringen gik Toget hjemad i strygende Fart, Gudmoderen og Barnet naturligvis i Spidsen. At ile fra Kirken med den nydøbte er Skik og Brug endnu i Norden. I Odsherred paa Sjælland hedder det endvidere: Man maa vel vogte sig for, at der bliver nogen «Slippe» i Vognrækken, eller at en enkelt Vogn kommer bagefter, thi da faar Barnet lange Hæle, Tegnet paa Trællesind og Tyvagtighed.[3]

Ved Hjemkomsten modtoges Skaren af Faderen, til hvem Gudmoderen højtideligt overrakte den lille, idet hun lydelig sagde: «Jeg har modtaget en Hedning og bringer en Kristen». Naar Barnet, som ved Christian den Fjerdes Daab, selv havde faaet Navnet «Christian», var der dobbelt Betydning i Ordene: «Jeg bringer en Christianus» (et Ordspil, som Erasmus Lætus i sin latinske Beretning om Daaben naturligvis ikke glemmer at fremhæve).[4] I Skaane lød det endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede stadig: «Se här får jag glädjen att i Jesu namn lemna dig en Christen i stället för en hedning». At Skikken ogsaa dèr er ved at ophøre kan sluttes af, at disse Ord, der i Aarhundredets Begyndelse sagdes lydeligt, ved dets Midte kun hviskedes sagte.[5]

Faderen takkede Gudmoderen og Fadderne i en lille Tale, Omskrivning af det bekendte: «hvilket igen at forskylde udi slig

og andre Maader jeg altid skal findes redebon».[1] Derpaa bragtes den nydøbte til Ro. Det var en Hovedregel, som synes at være fulgt hele Norden over, at den lille ikke maatte omklædes, men skulde sove sin første Søvn i Kristentøjet, for at Daabens Virkninger ret kunde gøre sig gældende. Nogle listede sig endda til i Smug at klippe en lille Stump af Dragten, der senere gemtes paa Barnet som Værn mod alt ondt.[2]

Førend Fadderne fik noget at leve af, forefaldt der først et ejendommeligt Optrin, idet de alle førtes ind til Moderen, hvor de lykønskende, én for én gik forbi hende og lagde deres Gave til hende paa Sengen. Den tidligere Foræring i Kirken havde været til Barnet og kaldtes stundom: «paa Brystet»; denne Faddergave var alene til Moderen og kaldtes: «udi Sengen». Den anvendtes hos høje og lave. I den kongelige Befaling angaaende Peder Oxes Sendefærd som Fadder Aar 1557 stod saaledes nøjagtig Oplysning om, hvad han havde at sige og gøre, naar han før Bordet førtes frem til Hertugindens Seng. Og Peder Oxes Indberetning oplyser, hvad der virkelig foregik: Efter Daaben og Ofringen til Barnet er alle Fyrsterne og Fyrstinder og Sendebud «opgaaet udi Hertugindens Kammer for hendes Naades Seng, og dèr er overantvordet Hertuginden hvad Faddergave, hver havde fremsendt med tilbørlig Lykønskning . . . Hver, som haver fra sig antvordet sin og Herres Foræring, er hver straks sket besynderlig Taksigelse», hvilke Taler Peder Oxe ved sin Hjemkomst nærmere skal gengive.[3]

Da Frederik den Anden Aar 1581 befalede Absalon Gøye og Brejde Ranzau at møde paa Kongens Vegne ved en Barnedaab hos Hertug Hans, skrev han til dem, at han nok forinden skulde sende dem baade «vor Faddergave og hvad vi vor kære Broders Gemal ville have foræret «udi Sengen», som det kaldes»[4] — «Torsdag var jeg udi Notmark til Barsel og gav paa Sengen 1 Krone» hedder det Aar 1653 fra Als.[5]

Christian den Fjerdes Daab foregik efter storartede Forberedelser i København, lang Tid efter hans Fødsel paa Frederiksborg, saa at Moderen, Dronning Sophia, ved Daaben forlængst havde været oppe. Som en Følge heraf kunde Gaverne «udi Sengen» ikke godt afgives paa behørig Vis. Dog er det et Spørgsmaal, om den gamle Beretning ikke sigter til en Art Hvile paa noget, der skulde efterligne en Seng, naar den siger, at «Dronningen blev stillet til Sæde midt i Salen». Iøvrigt gik alt

paa sædvanlig Vis. Fadderne kom fra Kirken først op i Salen til hende for at overrække deres Gaver. Dronningens Hofmester, Rigsraad Peder Bilde, stod ved hendes Side, modtog Gaverne og besvarede hver Tale med en passende Taksigelse, og først da hele dette Optrin var til Ende, gik man til Bords.[1]

Der var da altsaa fire Arter af Gaver ved en fuldstændig Fadderstads: til Præsten, til Barnet, til Moderen og, undertiden i det mindste, til Ammen,[2] «paa Alteret», «paa Brystet», «udi Sengen» og «paa Vuggen», som de kaldtes. Disse Gaver havde baade haft og bevarede fremdeles en betydelig Indflydelse paa Daabsskikkene og den hele Fests Stilling i det almindelige Omdømme.

Der kan næppe være nogen Tvivl om, at disse Gaver oprindelig har haft en religiøs Betydning og været Ofre eller Beskyttelsesmidler for de paagældende. De to af dem, til Præsten og til Barnet, kaldtes jo endnu Ofre og ydedes i Kirken. Og alle havde de det tilfælles at skulle gives i Form af ædelt Metal, der jo ansaas for et Sikringsmiddel mod Troldtøj og alt ondt. Særlig Gaven til Barnet lader sig vistnok forfølge et Par Skridt tilbage, for saa vidt Gudmoderen, efter Skik i enkelte Egne at slutte, tidligere uden Tvivl overalt har givet Barnet sin Gave allerede om Morgenen, for at værne den spæde mod ondt undervejs. I Wårend i Sverige lægger Gudmoderen endnu «en hvid Penning» paa Barnets Bryst, naar hun paa Daabsdagens Morgen henter det til Kirke.[3] I Vestjylland lægger man ligeledes om Morgenen en Sølvskilling paa Barnets Bryst. I Ringstedegnen gemmes den dertil brugte Mønt som Barnets Lykkeskilling. I Kalundborgkanten tror man, at Barnet vil blive lærenemt, naar dets første Bog bliver købt for denne Skilling.[4]

I det 16de Aarhundrede var man hos de højst stillede vistnok i Reglen ude over den ligefremme Overtro paa Gavernes beskærmende Værd. Man betragtede dem som Lykønskningsudtryk og Vederlag for haft Ulejlighed. Dog fulgte man nøje gammel Skik, at de altid skulde bestaa af ædelt Metal. Til Barnet valgtes som oftest Guld- eller Sølvmønter, om muligt forældede. Moderen foretrak man gerne at give et Sølvbæger, en Kande, et Saltkar eller lignende Stykke Husgeraad, sjældent eller aldrig derimod et Smykke.

Følgen var, at man kunde komme i Forlegenhed, naar man i sidste Øjeblik, maaske halvt uventet, blev indbudt som Fadder.

Mange af Datidens Breve giver os et Indblik i denne Art Vanskeligheder og den pudsige Maade, hvorpaa man klarede sig, ved at tage et af Husets brugte Bægre eller Saltkar, ridse andet Navn og Vaabenmærke i og afgive det som nyt. Man stolede trygt paa, at Modtagerinden ikke tog Hensyn til den slidte Kant, men blot vejede sig til dets Metalværdi, og maaske selv ved Lejlighed lod det gaa videre. Et og samme Bæger kunde saaledes som Faddergave rejse Landet rundt.

.... «Kære Birgitte og kære Søster! Som Du skriver mig til, i hvilke Du er begærendes, at jeg vilde vel gøre og laane Dig en Stob [et Bæger], som Du vilde give til Faddergave, saa sender jeg Dig nu en Stob, som vejer 122 Lod, og dersom Du ikke havde været min Ven saa god, havde Du ikke bekommet den, og begærer jeg ikke Pendinge derfor men lige saadan en Stob igen og saa god, som den er ....»[1]

Selv Faddergaverne til Dronning Sophia ved Christian den Fjerdes Daab var ikke alle nye. Vi er endnu i Stand til at kigge Christoffer Gøye i Kortene:

.... «Kære Mogens!» skriver han, da han skal til Festen, «har jeg nu bekommet den Stob, som Du sendte mig, og takker Dig gerne, fordi Du vil unde mig den. Saa har jeg nu ladet veje samme Stob i København, da vejede den 205 Lod, som jeg lod Godtfolk se paa. Og vil jeg give Dig saa meget Sølv igen, som samme Stob vejede, desligeste saa meget Guld, som der skal til at forgylde saadan en Stob med, og hvad Lod Arbejdsløn kan koste; om Du vil unde mig den derfor, da skal jeg fornøje Dig derfor, naar Gud vil jeg kommer til København, og vil gerne forskylde det igen i hvad Maade jeg kan» osv. ....[2]

Som Eksempel paa en Faddergave, der alt havde været omkring og fremdeles skulde videre, kan anføres følgende:

.... «Kære Farbroder! haver jeg bekommet Eders Skrivelse, hvorudi I er begærendes, at jeg vil laane Eder den Stob, som min Moder Fru Beate gav Mette. Kære Farbroder! saa kan jeg Eder venligen ikke forholde, at samme Stob haver været mer end otte Dage i Odense at lade sætte andet Vaaben paa, thi jeg er og selv beden til Fadder paa samme Tid. Men dersom jeg havde vidst det noget tilforn, da skulde I, saa sandt hjælpe mig Gud! gerne have bekommet den, i hvad Raad jeg havde selv faaet. Men jeg sender Eder en Kande, som min Moder Fru Ida gav mig. Dersom Eder dèr var tjent med, da under jeg Eder

denne rettelig gerne. Dersom Eder synes, hun var for ringe, da kan I vel lægge noget Guld deri, saa I lige vel kan bestaa dermed» osv. . . . .[1]

Som Eksempel endelig paa haabløs Forvirring kan anføres følgende Skrivelse fra Fru Kirsten Bølle paa Basnæs, der, indbudt til Fadder, har været saa uheldig ikke blot at glemme Daabsdagen, men tillige er uvidende om, hvorvidt Gaarden, hvor Barslet staar, ligger i Jylland eller i Fyen:

. . . . «Jeg kan ikke klage, saa jeg har forset mig, at jeg ikke haver sendt min Faddergave over til Hans Johansens Barn. Jeg forsaa mig i Dag, jeg mente, at det skulde have været paa Søndag otte Dage, men i Dag saa jeg i Brevet, at det skal være paa Søndag. Og vil jeg skrive Margrethe til og sende hende min Faddergave. Men det kan nu ikke komme frem før efter Barselet; nu ved jeg aldrig, heller «Fabuslett» [Gaarden Fobislet i Nærheden af Kolding] ligger i Jylland heller i Fyn» osv. . . . .[2]

Hos Almuen, især Landbefolkningen, havde Troen paa Faddergavernes signende og beskærmende Kraft endnu langtfra tabt sig. Men samtidig var den Opfattelse stærkt i Fremvækst, at de var en Art Vederlag for haft Ulejlighed. Den lutherske Gejstlighed fremmede denne Opfattelse, og Peder Palladius gik paa sin djærve Vis endnu videre og erklærede Faddergaverne for en kristelig Opmuntringspræmie for talrigt Afkom: «Fadderpenge, de gives ud for en anden Sags Skyld, som er, at Fader og Moder skulle ikke falde udi Mishaab, for Gud giver dennem flere Børn, han vil ogsaa give dennem mere at føde dem med, derfor giver man Barnet Penge, ligesom man giver ogsaa Brud og Brudgom Penge og Boskab at behjælpe dennem frem med udi deres Ægteskab».[3]

Datidens Forældre faldt ikke saa let i Mishaab paa et Omraade som dette, og Peder Palladius' Forklaring aabnede derhos de lyseste Udsigter. Den Udvej laa nemlig saa nær, at man for at styrke sit Haab indbød flere og flere Faddere.

I den katolske Tid havde Læren om Fadderskabets beslægtende Kraft sat en naturlig Stopper for Tilbøjeligheden til at indbyde mange Faddere. Nu fik derimod denne Lyst frit Løb. Allerede Aar 1549, kun en halv Snes Aar efter Reforma-

tionens Indførelse, var man i Danmark naaet saa vidt, at Kongen maatte udstede følgende Brev til Landets samtlige Biskopper:

«Os er til Vidende vorden den store Uskikkelighed, som sig almindelig begiver i alle Sognekirker, at naar nogen lader døbe deres Børn, saa indbyder de saa mange Faddere, at disse næppeligen kunne fange Rum hos Fonten. Og det sker mere af Gerrighed end til Guds Ære, og Sognepræsterne sligt tilstede for en ringe Fordels Skyld, de deraf kunne fange formedelst et føje Offer». Thi forbyde vi at «indbyde flere Faddere end tre eller fire i det allermeste, paa det at slig Uskikkelighed maa igen afkomme og plat nedlægges».[1]

Sligt var imidlertid lettere sagt end gjort. Begge Parter, Forældre og Præst, saa jo deres Fordel ved, at Fadderne var mange. Det var da de færreste Præster, der stillede sig mod Strømmen og som f. Eks. Hr. Christen i Kværndrup paa Fyen endog vovede at nægte et Barn Daab til sædvanlig Tid under Gudstjenesten, fordi Fadderne var for talrige. Menigheden anklagede ham da ogsaa ganske roligt for Bispen, idet de paastod, at han ved at døbe Barnet efter Prædiken og sammen med et Slegfredbarn havde erklæret det for uægte.[2] Mange Faddere og saa selv Præst, til hvem der skulde ofres, gav dobbelt Indtægt. Det var da let forstaaeligt, at f. Eks. Præsten Christiern Nielsen Juel havde 14 Faddere til sin første Søns Daab, 13 til sin andens og 19 til den tredjes;[3] eller at Præsten Christiern Brun i Nyborg havde 20 Faddere til sit ene Barn og 21 til et andet;[4] eller at hin ovenomtalte Præst, der anvendte ikke blot Piber og Trommer men ogsaa Strengeleg, anbragte denne Musik i Spidsen for 24 Faddere,[5] eller at Præsten Niels Poulsen i Lading mødte med 44 Faddere ved sin Søns Daab, osv.[6]

Den samme Tilbøjelighed til at have mange Faddere gjorde sig ligeledes gældende hos Adelen, om end Hensynet til Indtægten ved Faddergaverne her ikke behøvede at være eneraadende. Saa vidt man kan skønne, synes det at have været betragtet som Udtryk for Ansélighed og Pragt at møde med mange Faddere, hvilket derfor især anvendtes ved første Barns eller første Søns Fødsel. Iøvrigt toges dog mange andre Hensyn, til Moderens Tilstand f. Eks., Slægt og Venners Nærhed osv., saa at man i samme Ægteskab kunde træffe et Barn med 42 og det næste med ikkun 5 Faddere.[7] Et Højdepunkt som 51 Faddere — hvad en vind-

skibelig Familie i Roskilde Aar 1549 havde drevet det til[1] — naaedes dog vistnok sjældent eller aldrig blandt Adelen.

Endnu ind i det følgende Aarhundrede holdt disse Forhold sig uforandrede. Aar 1625 lyder saaledes den gamle Klage fra en af Københavns Præster til Kansler Christian Friis: «Daabsens Sakramente misbruges slemmelig; man gør et Kræmmeri heraf».[2] De gamle Forbud maatte bestandigt gentages baade i Sverige, Danmark og Holsten;[3] og med Føje kunde Peder Syv optegne blandt danske Ordsprog: Penge vil der til, sagde Manden, han bad til Fadder.[4]

De Midler, hvorved man søgte at raade Bod paa Ondet, var, foruden almindelige Forbud, Paalæg og Straffe af forskellig Art. I Ribe befaledes det saaledes Aar 1561, at ingen maatte give mere end 1 Dalers Værdi i Faddergave.[5] I Stralsund 1649 var man saa snedig at tilføie, at samme Daler skulde overrækkes aabenlyst og ikke indsvøbt i Papir.[6] I Aalborg satte man Aar 1569 en Bøde af 3 Mark til Raadet og 8 Skilling til Bytjenerne for hver Fadder, der var indbudt mere end fire.[7] I Helsingør straffede man ikke blot med Bøder, men hensatte uden Barmhjærtighed i «Kælderen» enhver, der søgte ulovlig Fadder-Fortjeneste.[8]

Hvad hjalp det imidlertid altsammen? Tilstanden paa Landet er ypperlig malet i følgende Meddelelse fra Fyn Aar 1667: «Den 16 Februar var jeg i Odense i et fornemme Hus, hvor jeg ofte kom; og der indfandt sig en Bondemand at betale sin Husbond, som boede sammesteds, sin Landskyld med rede Penge, hvilke han sagde sig nylig at have bekommet til Faddergave, da hans Barn var i Kirke, saasom de fleste Bønder paa Landet havde nu den Skik at byde moxen alle deres Sognefolk til Fadder, naar deres Børn skulde kristnes. Nogen Latter fik vi ellers af den samme Bonde, da han med Alvorlighed beklagede, at en Pige iblandt Fadderne havde ikkun offereret et sammenlagt Stykke tomt Papir med en Knappenaal for, og dog (sagde han) var der ingen iblandt Gæsterne, der aad saa uforskammet til Barslet som hun».[9]

I Byerne kunde man vel lettere komme efter Overtrædernе, dog nyttede dette kun lidet, naar det var selve dem, der skulde sørge for Lovens Overholdelse, der brød den. I Ribe mødte saaledes en af Bytjenerne — eller Stadsbudene, som de nu kaldtes — i Aaret 1663 med 23 Faddere; Aar 1670 en anden Stadstjener

med 21 Faddere,[1] osv. Men hertil kom, at man tidlig havde fundet paa en Udvej. I Stedet for mange Jævninge indbød man faa men gode Betalere, der ifølge deres Stilling ikke let kunde undslaa sig. Saaledes opstod den Skik, hvis Spor alt lader sig paavise i det 16de Aarhundrede, men som stærkt bredte sig i det 17de: alene for Indtægtens Skyld at indbyde fornemme og velstaaende Folk til at staa Fadder. Lige saa lidt som deres Forgængere, de indbudne Afdøde ved de katolske Daabsfester, behøvede disse personlig at give Møde, men derimod stillede man det Krav til dem, at de lod høre fra sig ved en klækkelig Gave. I Christian den Fjerdes Dagbøger findes ikke faa Optegnelser om slige Indbydelser til Fadder, hvorved der gerne faldt en Dukat, en Rosenobel eller to af til vedkommende. «6 September 1618 gav jeg en Skipper i Kolding, som mig bad til Fadder, en Dukat». «Var jeg Fadder til Erhard Trompeters Datter og gav til Fadderpenge 2 Rosenobler, de fattige 2 Daler»,[2] osv.

I Byerne var det især Borgemestre og Raadmænd, der var udsatte. Borgemester Hans Friis i Ribe f. Eks. stod saaledes i Aarene 1624—26 Fadder til femten Børn. Især udmærkede Byens laveste Betjening, Bødlen og Mestermanden, sig ved denne Art paatrængende Høflighed. «Hans Skarpretter» i Ribe havde Aar 1652 tre Raadmænd, en Borgemesters Kone og en Raadmands Datter til Faddere for sit Barn. Gotfred Mestermand sammesteds mødte nogle Aar efter med 14 Faddere, hvoriblandt flere Raadmænd og Raadmandskoner. Ogsaa her var der imidlertid et Lavmaal, under hvilket man ikke kunde gaa. Til en Natmands uægte Barn var det en Umulighed at skaffe Faddere. Der er noget eget ynkeligt og haabløst forladt i Kirkebogens tørre Beskrivelse af et saadant Tilfælde: «Faddere: Ingen; og bar han den selv til Daaben».[3]

Det gik med de talrige Faddere som med alle Beregninger af denne Art, jo almindeligere de blev, des mere ophævedes Virkningerne. Som ved et Spilleregnskab i Nutiden udlignede i et længere Tidsrum set Indtægter og Udgifter vistnok som oftest hinanden.[4] Iøvrigt havde Faddergaverne den Fordel, at de gerne modtoges, medens Familien var ung og Indtægterne knappe, og først atter skulde udgives i større Maal, naar Velstanden var vokset. Beregninger i saa Henseende var dog i hin Tid langt fra til at lide paa. Selv den ældste Borgemester, der hvad Faddergaver angik, forlængst var kommen paa Udgiftssiden, kunde,

naar han blev ledig, gifte sig paany og saa Aar ud og Aar ind kræve ind igen, hvad han fordum havde maattet bøde til andre.

I nær Forbindelse med de talrige Faddere stod den Skik, at opsætte Daaben i længere Tid efter Fødslen. Herved opnaaedes der, at man kunde indbyde Faddere ogsaa langvejs fra, hvilket, som vi tidligere har set, omtrent fra Aarhundredets Midte gav Anledning til de skriftlige Fadderindbydelser. Men ogsaa Anstalterne til Barselgildet kunde paa denne Maade træffes i fyldigere Grad, saa at det kunde blive, hvad det burde være, en storartet Fest, og Moderen kunde, hvad hun naturligvis helst ønskede, være ganske helbredet og selv ordne Festen.

Følgen blev, at man ud fra disse Hensyn begyndte at udsætte Barnets Daab og Barselgildet stundom endogsaa lige til Moderens Kirkegang, altsaa seks Uger efter Fødslen.

Eksemplet hertil gaves tydeligt nok fra oven. Med Christian den Fjerdes Daab tøvede man saaledes ikke blot til Dronningens Kirkegang, men endog en Ugestid efter. Med Christian den Fjerdes Datter Elisabeths Daab Aar 1606 ventedes der endog over to Maaneder.[1] Og hvad der saaledes fik Lovlighedens og Fornemhedens Stempel fra oven, efterlignedes snart ogsaa ned efter.

Men herved gaves der et Eksempel af den aller farligste Art. Hine rige Familier havde nogenlunde let ved Uger og Maaneder igennem at vaage over Barnet, Nat og Dag værne det mod Djævelen. Men for mindre vel stillede var dette umuligt. Ikke desto mindre begyndte man at efterligne Uskikken til største Skade for den spæde.

Hvad Aarhundreder igennem havde holdt Stand: Nødvendigheden af snarlig Daab, begyndte altsaa mod det 16de Aarhundredes Slutning saa smaat at vige, ikke for en dybere religiøs Opfattelse, men blot for Bevæggrunde, der, sædelig set, kun havde grumme ringe Værd. Man udsatte Daaben, ikke fordi Djævlefrygten var ophørt, men trods det, at man endnu nærede den.

Regeringen var sig Faren ved dette Omslag bevidst. Men den var vanskelig stillet, for saa vidt den paa engang selv nærede den gamle Tro og samtidig selv var den, der gav det slette

Eksempel. Man klarede sig da ved ned efter at forbyde Uskikken eller ved Forsøg paa at udrydde dens Anledning, de store Barselgilder.

Fra Slutningen af det 16de Aarhundrede fremkom der da en Række af kongelige Befalinger om snarlig Daab, der paa engang viste den gamle Skik, som man søgte at underbygge og bevare, og det Frafald derfra, som tydelig nok var begyndt. Medens gammel Skik, som ovenfor omtalt, krævede Daaben en Dags Tid eller to efter Fødslen, veg Christian den Fjerdes Forordning for Hertugdømmerne af Aar 1636 allerede til fire Dage,[1] og Forordningen for Kongeriget af 1646 til otte Dage efter Fødslen».[2]

For Gejstlige var Fristelsen men tillige ogsaa Brøden ved at opsætte Daaben størst. Allerede tidlig lød derfor paa Landemoderne Advarsler herimod. Det var ikke uden Braad, naar den nye Skik betegnedes som Hofskik, og det f. Eks. forbødes «efter den nye Hove-Sædvane, at forhale sine Børns Daab for skændig Pral og Profits Skyld». Allerede Aar 1578 maatte Præsterne paa Sjælland trues med offentlig Anklage, saafremt de afholdt deres Børn mere end otte Dage fra Daaben. Bispen paa Fyn afkrævede i dette Tilfælde sine Præster en Bøde paa 4 Daler.[3]

Regeringens andet Middel var Forbud mod Barselgilder. Christian den Fjerde gik i saa Henseende videst, idet han Aar 1624 udstedte et almindeligt Forbud herimod: «Barselkost skal aldeles være afskaffet, saa at intet Maaltid eller Gæstebud Fadderne eller andre maa gives».[4] Tre Aar forinden havde Konsistorium ved Københavns Universitet udstedt et lignende Forbud, og under en Mulkt af 20 Daler afskaffet «al Barselkost blandt os og alle vores».[5] En ældgammel Skik som denne lod sig imidlertid ikke saaledes bortvejre ved et flygtigt Kongebud. Fra Oldtiden af havde det i Norden hørt med næsten til Menneskerettighederne at faa Livets de tre Hovedbegivenheder: Ankomsten til Verden, Valget af Ægtefælle og Bortgangen fra Verden, fejret med Fest. Disse tre Gilder hædredes endnu fremdeles med den gamle Festbetegnelse: «Øl» — Barsel (Barnsøl), Fæstensøl og Gravøl — og det fulgte af sig selv, at man nu saa lidt som forhen var villig til at opgive dem. Det blev da Kongebudet og ikke Skikken, der maatte give efter.

Saavel før som efter Forbudet fejredes Barselgilderne altsaa med vante Pragt. Som Eksempel paa slige Festers Ansélighed i

det 16de Aarhundrede kan anføres Holger Rosenkrands' Barselgilde den 2den September 1572, hvor han havde til Gæst foruden Kongen selv 66 Herremænd, 66 Fruer og Enkefruer samt 7 Jomfruer, ialt 140 Gæster foruden disses Følge.[1]

Efter gammel Skik skulde et ægte «Barnsøl» vare mindst tre Dage i Træk. At dette ogsaa var Tilfældet, bemærkes udtrykkelig ved de to Barselgilder, som Erik Rosenkrands, Lensmand paa Bergenhus, gav i Aarene 1561 og 1562, der begge fejredes med største Pragt og varede hvert i tre Dage.[2] Aar 1586 blev det forbudt Præsterne paa Fyn at holde Barselgilde flere Dage i Rad.[3] At det ogsaa er gaaet livligt til ved Bøndernes Barsler, kan ses af de mange Bøder, som disse gav Anledning til. Kvinderne synes at have været særlig oppe ved denne Art Fest. I Helsingborgs Lensregnskab for Aaret 1579 omtales saaledes et Barsel, hvor en Kvinde blev saaret, men rimeligvis efter tapper Modstand, «Bierredrengene i Vinsløv» maatte i hvert Fald bøde 6 Daler for deres «Oprør» ved denne Lejlighed.[4] Det er ret betegnende for saadanne Gilder, at man for Alvor kunde erklære Vidnesbyrd i en Sag for ugyldige, fordi de var «tagne af Barsellag, efter løse, letfærdige og drukne Folks Munde».[5]

Én Opfattelse synes man at have været enig om Norden over, det var, at det særlig ved Barselgilder burde gaa overflødigt til. Dette stod vistnok i Forbindelse med, at tidligere havde Kosten ved dette Gilde for en stor Del bestaaet af «Barselgrød», altsaa af Retter, som Gæsterne selv havde medbragt, hvorfor det da blev disses Skam, om Maden ikke slog til. Var der for knapt med Barselkost, antoges dette at ville faa skadelig Indflydelse paa Barnet. «Ved Barselgildet maa Grøden ikke spises rent af Fadet, thi da bliver Barnet fattigt», hedder det endnu i Vestsjælland.[6] Det faar i saa Fald «lange Hæle», siges der i Fyn.[7] Et spøgefuldt Kraftudtryk for knap Barselkost har endnu holdt sig i Mundheldet: «At slaa til som ved Skrædderens Barsel, hvor de aad Barnet med».

4.

Naar paa gammeldags Vis Daaben og Barselgildet havde fundet Sted et Par Dages Tid efter Fødslen, forestod der lige ovenpaa endnu et Gilde. Barselet var jo til Ære for Barnet, og den senere Kirkegangsfest til Ære for Moderen. Men foruden disse to Hovedpersoner var der endnu en Part, hvem Tak og Hæder tilkom, det var alle de Kvinder, der under Fødslen saa trolig havde staaet Moderen bi.

Til Ære for disse og som en Slags Afskedsfest for dem holdtes der da rimeligvis dengang ligesom endnu i mange Egne et Gilde, saa snart Moderens Tilstand tillod hende selv at overtage Styret, altsaa i Reglen to til otte Dage efter Fødslen. Denne Fest kaldes med forskellige Navne «Kvindegilde», «Konebarsel», «Kvindebarsel» o. s. v. og udmærker sig den Dag i Dag ved sin ussædvanlige Livlighed.

Skikkens Ælde kan man slutte sig til fra dens Udbredelse, idet den endnu har holdt sig ikke blot i det nuværende Skandinavien, særlig i Danmark, men ogsaa i tidligere nordiske Lande som f. Eks. Øerne ved Rigabugten.[1] Vanskeligere er det derimod, naar Talen er om det 16de Aarhundrede, at holde denne Fest bestemt ude fra Fødsels-Beværtningen og Barselgildet, idet disse tre ganske naturlig for en udenforstaaende maatte — sammentrængte som de var paa nogle faa Dage — glide over i hinanden. Hvad der ikke lidet bidrager til denne Billedets Utydelighed, er, at de fleste endnu bevarede Meddelelser fra hin Tid er forfattede af Mænd, men disse var netop udelukkede fra «Kvindegildet». Denne Skik overholdes fremdeles temmelig strengt baade paa de danske Øer, i Nørre- og Sønderjylland.[2] Selv paa

Runø ved Rigabugten, hvor Reglerne er slappede, maa kun indlades foruden Husstanden «en eller anden Olding af Familien og Præsten».[1]

Gæsterne var i mange Tilfælde alt tilstede i Forvejen. Hvor de maatte indbydes paany, skete dette vistnok, saaledes som endnu er Brug i enkelte Egne paa Sjælland, ved en Pige, der gaar fra Gaard til Gaard med en Stok i Haanden. Hvor hun kommer hen og melder sit Ærende, søger hun hemmelig at faa stillet Stokken til Side i en Krog. Men Konerne, der indbydes, passer omhyggeligt paa, at hun faar den med; thi den, hos hvem Stokken bliver staaende, skal være den næste til at gøre «Kvindegilde».[2]

Beværtningen synes fortrinsvis at have bestaaet i stærke Drikke, der temmelig hurtigt bragte samtlige Gæster paa et Højdepunkt af munter Stemning. Selv i en langt senere Tid, hvor Kaffen delvis har afløst de stærke Drikke, var Selskabet gerne overmaade lystigt. Et «Kvindegilde» i Sønderjylland i det 19de Aarhundrede beskrives saaledes: «Saasnart det tilstrækkelige Antal Kopper Kaffe ere drukne — to Kopper ere Taksten, saa lægger man sin Ske paatværs over den omvendte Kop, og drikker først de næste tre, efterhaanden som man nødes — gaar det løs paa at «drikke Passer». En «Pas» er et lille Glas kold Brændevin. Ingen Kone maa da længer nævne nogen af Familien ved deres rette Navn, de skulle kaldes efter deres Forhold til Barnet: «Bajmor» (ɔ: Jordemoder), Barselmor, Barselfar, Oldemor, Oldefar o. s. v. Er Koner tilstede, der ellers kaldes efter deres Mænds Bestilling, f. Eks. Smedekonen, Krokonen o. s. v., skal de nævnes ved deres Fornavne, og gør nogen Fejl heri, maa hun straks have «en Pas». Desuden drikkes der Skaaler, allesammen i «Passer», for Barselmor og Barselfar, for Barnet, for Oldefar og Oldemor, for Søskende og Slægt, saa længe der er nogen tilbage .... De, som endnu kan staa paa Benene efter alle de mange «Sundheder», samles udenfor Huset, og der er en Syngen, Hurraraaben og Hallo, saa man kan høre det over hele Byen».[3]

Noget lignende foregik vistnok i Reglen i det 16de Aarhundrede. Naar man her havde drukket og danset længe nok i selve Barselstuen,[4] forlagde man sikkert ogsaa ofte Forestillingen til det Frie, til ikke ringe Lise for Moderen og den spæde. Hermed var imidlertid Festen ingenlunde til Ende. Det var tvært-

imod blot den mere offentlige Del af den, der nu begyndte, den hvortil Mænd ogsaa kunde være Vidne.

Det er ikke uden Grund, at denne Festens sidste Halvdel saa ofte er bleven slaaet sammen og forvekslet med de hjælpende Kvinders vilde Tog lige efter Barnets Fødsel og Moderens første Maaltid. I Virkeligheden afveg den ikke derfra. Den samme ubændige Kaadhed, den samme yderliggaaende Vildskab prægede disse to enestaaende Lejligheder, ved hvilke Kvinder havde Hævd paa at optræde berusede i Flok. Med Rette ansaa Mænd det for raadeligst at holde sig paa Afstand fra disse Furier, hvis Raseri det var livsfarligt at udsætte sig for. Og man forstaar ved Synet af saadanne Udskejelser, at en Tid, der ellers ikke kunde kaldes snerpet, for at undgaa sligt, for Alvor kunde falde paa helt at forbyde alt, hvad der hed Barselfestligheder.

Hvad der foregik i det 16de Aarhundrede ved «Kvindegilderne», kan man slutte sig til af det, der har kunnet holde sig ned til det 19de Aarhundrede trods mildnede Sæder og Forbud paa Forbud udstedste i Mellemtiden. Vælger vi blot en enkelt Landsdel, Sønderjylland, der langtfra kan siges at have ligget særlig fjernt eller ugunstigt for Kulturens Paavirkninger, og sammenstiller vi forskellige Beretninger herfra, vil Billedet, de danner, være af den Natur, at det vil forekomme os som en altfor overdreven Beskrivelse selv af det 16de Aarhundredes Forhold.

Naar Konerne ved «Kvindebarselet» har drukket tilstrækkeligt inde i Stuen, fortæller en Meddeler, «gaar Toget Byen rundt. Det er en vild Jagt, de bryder ind i Husene, tager med sig, hvad de kan faa fat i, Kød, Æg og Brød. Syngende og dansende gaar det videre. En Mand, som de møder, river de straks Hatten af, og han maa danse en Polsk med «æ Bajmor» (Jordemoderen) midt paa Gaden. En Mand kommer kørende med en tom Vogn, hele Sværmen stimler straks om ham, Hatten maa af, og saa sætter de sig op at køre, saa mange som kan rummes paa Vognen; det er et Leben. Nu kommer de forbi Smedien, dèr vil de ind og holde sig lystige med Smeden, men han griber en gloende Jernstang, som han slaar fra sig med, og holder sig saaledes Flokken fra Livet.»

Fra en anden Egn hedder det: «Dèr gik det da muntert til, og Konerne drak sig en Rus. Derpaa gjorde de Besøg i Byen, og hvor de traf et Mandfolk, maatte han, om han vilde beholde

Klæderne paa Kroppen, danse med dem. Den Dag gjorde de al den Fortræd, de kunde, og ingen af de nærmeste Gaarde blev forskaanet for en eller anden Ødelæggelse. Man har saaledes Fortællinger om, at Barselkonerne (saaledes kaldtes de) har kastet Vogne ned i Brønden og baaret et eller andet, saasom Korn eller Halm, langt udenfor Byen, ja i Haverslund flyttede de endog engang et helt Læs Favntræ med Vogn og alt op paa Husmønningen. Hele Dagen blev tilbragt paa denne Maade, og Konerne var ret en Skræk for alle Naboerne, thi endogsaa gamle, adstadige Koner maatte være og var ogsaa paa denne Dag som ellevilde».

En anden melder: «Konerne løb omkring i Byen, rev Huerne af alle de Kvindfolk, de mødte, og ligeledes Hattene af Mandfolkene, som de da ødelagde eller fyldte med Skarn, og saa dansede de som besatte, med hvem de fik fat paa. Stod der en Vogn ude, saa blev den stykkevis adskilt og kastet omkring. Kom der en kørende, blev Vognen standset, Hestene fraspændte og alle Slags gale Streger udøvede. I Tinglev Sogn, Sluksherred, kom saaledes en Mand kørende, da Konerne løb gale, en hel Flok saadanne Kvinder standsede ham med Hujen og Skrigen og befalede ham at køre en Tur med dem. Det var forgæves, at han satte sig til Modværge, alle mylrede de op paa Vognen, rev Pisken fra ham og vilde selv køre. Dette fik han dog forhindret ved gode Ord og kørte saa lystigt afsted med de ubudne Gæster. I Nærheden var der et stort og vandrigt Kær, det kørte han midt ud i, gjorde saa i en Fart Hestene løse fra Vognen, sprang op paa en af dem og jog afsted. Nu kom Raden til Konerne at give gode Ord, men Manden red sin Vej og hele det pæne Selskab maatte vade i Land».

«Dette skete i Meddelerindens Moders Tid i sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede. I Dagebøl, ude i Marsken, var det endnu i 1820 ikke meget anderledes end forhen i Tinglev. Meddelerinden har dèr selv været Vidne til lignende Optøjer».

En anden Beretning: «Jeg kom kørende gennem Læk med mit Herskab og havde fire Heste for. Som jeg drejer ind ad Byen, kommer ikke dèr hele Sværmen farende! Der var en Syngen og en Raaben, og de stimlede straks om Vognen, vilde op at køre og gjorde meget «tombet Kram». Jeg varede dem ad, at de skulde tage sig iagt; men de raabte bestandig mere og

vilde op paa Vognen og rive Hatten af mig. Saa slog jeg et Skrald med Pisken, saa alle fire Heste stejlede og fore afsted i Galop, og Vognstjærten greb fat i Skørtet paa en af dem og slæbte hende et langt Stykke med, men hun kom dog godt fra det og slap med Angsten. — «Wen de Kvindfolk faa noget i Hovedet, saa er de ogsaa altfor tombede».

Endnu en Beretning: «Da jeg var Dreng, stormede de engang ind i Skolen op paa Borde og Bænke. En tog Skolemesteren og dansede rundt med ham, de andre greb os Drenge, og det blev en Dans som jeg aldrig har set den hverken før eller siden».

En sidste: «Det var en Søndag Eftermiddag kort før Krigen [1848]. Vi sad omme i Kroen og spillede Solo; vi havde Pengene liggende paa Bordet og hver et Glas Grog staaende foran os. Der var Kvindebarsel hos en af Naboerne, men hvem tænkte paa det? Jeg havde just en Solo Kulør paa Haanden, da vi hørte Spektaklet: Døren flyver op, og i et Øjeblik var Stuen fuld af Fruentimmer. De drak vor Grog, sparkede til Bordet, saa det væltede og Pengene røg om i Stuen, Kortene smed de ud ad Vinduet, og da Jes Nielsen, han vilde have gjort mig Bét, ikke straks slap sine Kort, kradsede de ham Ansigtet tilblods. Saadan endte den Solo».[1]

En ganske egen Skik findes endnu i det vestlige Jylland, idet de indbudne Kvinder her afhenter hverandre og overalt, hvor de kommer frem, trakterer med Vafler. Det hedder herom: «Tredie eller fjerde Dagen efter Nedkomsten samles, efter forudgaaende Indbydelse, Nabokonerne, for i sluttet Trop at begive sig til det saakaldte «Konebarsel». Paa hvert Sted, hvor de kommer ind, giver de Vafler til Husets Folk, og da en Kone let kan have 6—7 Steder, hvor hun skal ind for at afhente en Veninde, og da Barselkonen naturligvis skal have Broderparten af Vaflerne, saa kan det blive en temmelig stor Udskrivning».

Iøvrigt beskrives Konebarselet her omtrent som i Sønderjylland: «Tidligere — og i den nordvestlige Del af Ribe Amt kan det vel hændes endnu — tog Konerne som oftest mere end nødvendigt til sig af Drikkevarerne. Ligesom det var klogest for Husets Mandspersoner at opholde sig i Udhusene, medens Gildet varede, saaledes var det farligt for et Mandfolk at møde Konerne,

naar de vendte hjem; de vilde nemlig trække Klæderne og navnlig Benklæderne af ham, en Skæbne, der er bleven flere til Del».[1]

— «Kvindegildet» dannede Slutstenen for de «hjælpende Kvinders» Virksomhed og Ophold i Barselhuset. Naar det var omme, spredtes de atter fra det Hjem, hvor de for en Stund havde slaaet sig ned og ført Eneherredømmet. Faderen og Moderen overtog nu igen selv Styret.

5.

Ældgammel Skik og Brug krævede, at Moderen i de første seks Uger efter Fødslen skulde indtage en meget tilbagetrukken Stilling. Denne Opfattelse skrev sig fra Bestemmelsen i Mose Lov om, at Moderen i saa lang Tid skulde anses for uren, en Regel, som den katolske Kirke havde bragt i Anvendelse overalt, hvor den var trængt frem. Ifølge middelalderlig Opfattelse i Norden svarede da til de 40 Uger før Fødslen, i hvilke Svangerskabet havde varet —

> 40 Uger, det er vist,
> Saa længe gik Marie med Jesum Christ —

40 Dage efter Fødslen, i hvilke Moderen endnu var uren og Djævelen undergiven. Først naar denne Tid var omme, rensedes hun og toges atter til Naade, idet hun af Præsten blev højtidelig indledet i Kirken og paany optagen i dens Skød. I disse seks Uger var Moderen altsaa ligesom Barnet før dets Daab «en Hedning»,[1] og simpel Forsigtighed overfor Djævelen, Skamfølelse overfor Mennesker bød hende at forblive i Sengen.

Den gængse Betegnelse for denne hendes Tilstand var, at hun «laa uden Kirken». I Brev af Aar 1528 fra Hr. Vincents Lunge til Ærkebispen i Norge hedder det saaledes: «Er min Hustru lagt uden Kirken Fredagen i Paaske efter en ung Datter». I et andet af 1526: «Værdes Eders Naade at vide, at min Hustru lagdes uden Kirken efter en ung Datter»[2] o. s. v. Endnu længe efter Reformationens Indførelse vedblev man at bruge dette Udtryk. I et Eksemplar af Niels Hemmingsens Huspostil, der udkom Aar 1576, staar der ved Prædiken paa Mariæ Renselsesfest, hvor

den jødiske Skik omtales, tilskrevet paa Bladranden: «Herfor sige vi nu om Barselkvinder, at de ere uden Kirken.»[1]

Luther og de øvrige Reformatorer var meget vanskeligt stillede overfor denne Skik. Paa den ene Side nærede de Afsky for den katolske Forklaring, at Barnefødsel skulde kunne gøre en Kvinde uren. Netop den gifte Stand var jo efter deres Paastand den Gud velbehagelige, og just ved at føde Børn «tækkedes Hustruen allermest Gud».[2] Paa den anden Side stod jo Ordene om Kvindens Urenhed, og Udelukkelse fra Templet saalænge, nu engang i det gamle Testamente.

Hertil kom, at det var en mislig Sag paa dette Omraade uden videre at optræde mod gammel Skik. Moderen befandt sig jo dog i denne Tid bevislig i en Svaghedstilstand, saa at hun haardt kunde trænge til al den Ro og Frihed, gammel Skik undte hende. Paa denne Overgangstids gunstige Forløb beroede maaske netop det næste Barns Komme og Førlighed. Og under Forhold som Datidens, hvor Gejstligheden mistede saa meget baade i Indtægt og Indflydelse, var det ogsaa en egen Sag at afskaffe den gamle Skik, at Moderen efter endt Svaghedstilstand atter skulde fremstille sig i Kirken og takke Gud for sin Frugt. Skikken var jo i og for sig smuk, og Offeret ved denne Lejlighed en af Præsternes faa, tiloversblevne Indtægter. Men beholdt man, som Tilfældet blev i Norden, baade de 40 Dages Hvile og Indledningen i Kirke, saa var det paa den anden Stde for meget forlangt af Menigheden, at den skulde forstaa Forskellen fra tidligere. Nu som før maatte det da synes at have sin Rigtighed, at Moderen var en Hedning fra Fødslen, indtil hun atter optoges i Kirken.

Det gik altsaa paa dette Omraade ganske som paa det tilsvarende med Hensyn til Barnets Djævlebesættelse. Reformatorernes Optræden var for Meningmand vanskelig at blive klar paa. Det tog sig ud, som om de paa samme Tid bekæmpede og dog bekræftede Sandheden af den katolske Lære.

Disse Hensyn til forskellige Sider lader sig paavise allerede i Luthers egne Udtalelser. Snart ivrer han mod Moselovens Bud og paastaar, at hverken Moses eller Paven længer kunde paabyde sligt. Thi Barselkvindens Urenhed er ikke en naturlig, men af Loven paabudt, der har tabt sin Betydning for dem, der ikke længer er under Loven, men under Evangelium.[3] Snart ynkes han ved Rygtet om, at hans Tilhængere har prædiket imod den

gamle Skik og derved foranlediget Kvinder til, trods deres Svaghed, at begynde paa Arbejde, hvorved flere har faaet deres Helsot. Han lægger da sine Tilhængere paa Sinde, at om end Loven er ophævet, er de Stykker, som ikke blot Loven, men Naturen selv lærer os, derfor ikke ophævede.[1]

Sit tilsvarende Udtryk fik denne Opfattelse i den danske Kirkeordinans' Ord: «Endog de ere nu fri for Mose Lov, at de ej tør holde sig derefter og ej behøve at lade sig af Tjeneren indlede, naar de efter deres Børnefødsel vil gaa i Kirke, maa de dog holde sig hjemme, som Sæd er. Om det end ikke sker af Skrøbelighed, gøre de det alligevel for en Høviskheds og Ærligheds Skyld, paa det de ingen skulle være til Forargelse og ondt Eksempel, og dermed maaske raade ilde for deres Børn».[2]

Dette Synspunkt blev da det staaende i de følgende to Aarhundreder. Kvinderne skulde følge gammel Skik uden derfor at dele Fortids Overtro. «De skulle holde sig hjemme i Huset og ikke løbe straks ud, otte eller fjorten Dage efter deres Barnefødsel», siger Niels Hemmingsen.[3] Peder Palladius, der som sædvanlig er den tydeligste, forklarer paa sine Visitatsrejser de sjællandske Bønder det saaledes: «Hvorfor er nu en Dannekvinde inde forinden sin Kirkegang udi seks eller syv Ugers Tid, efter hendes Barn er født, efterdi hun haver ikke Djævelen med at fare udi sin Barselseng»?

«Alle Mænd vide det vel, og alle Kvinder føle det vel, og alle naturlige Mestere og Læger sige det ogsaa, at ingen Kvinde kan rettelig vel komme til sin Førlighed igen efter hendes Barnefødsel før seks eller syv Ugers Tid» . . . .

«At en Dannemand skal vide at have sin Seng for sig selv saa længe og lade sin fattige, syge Hustru ligge med sit Barn, om det er levende, eller for sig selv, om det er dødt. Og naar hun kommer end oven Senge, at hun maa liste sig ud og ind i Huset og i Gaarden og gøre hvad hun kan, at hun da ikke nødes eller tvinges hen ud til Bagning eller Arbejde, til Høst, til Bryllup, til Barsel, at forsprænge eller fordanse sig, at forgøre og forarbejde sig saa, at hun forspilder sin Mælk, forkaster sit Liv eller sit Barns Liv, eller saa fordærver sig, at hun aldrig føder Barn derefter, saa længe som hun lever paa Jorden. Der maa saa lidet ved komme, og besynderlig paa den Tid, hun er et skrøbeligt Kar, som Petrus siger, og da allermest. Naar hun er da fordærvet, saa haver du selv gjort det, selv maa du og

have det. Mand haver det, Mand gør sig selv. Forsømmelse tager ikke mere, end hun kan faa».

«Derfor er nu en Dannekvinde inde inden Kirkegang, at hun skal skaane sig selv paa saa lang Tid. Og min kære Kvinde! dersom du varst end saa stærk, at du kunde end gaa ud, førend din Kirkegangs Tid kom, da skulde din egen naturlige Høviskhed holde dig inde saa længe, ... paa det at en anden fattig, skrøbelig Dannekvinde, der haver en Skalk af en Mand inden Døre at drages med, ikke skal nyde dig ondt af, og han skal rive sin Hustru dig i Næsen og sige: Alt gik hun ud, hvi maatte ikke du gaa ud? Saa skal mangen fattig, skrøbelig Kvinde nyde en hovmodig, stolt og stærk Stymper ondt af. Derfor er det bedst, at den ene bliver inde med den anden, indtil deres Kirkegangs Tid kommer».[1]

Hvor stærkt hele denne Tankegang trængte igennem, kan bedst ses af, at over hundrede Aar efter kom der i Danske Lov til at staa et Paalæg til Barselkvinder om at holde sig inde i fem eller seks Uger efter Fødslen.[2]

I den katolske Tid havde det hos alle blot nogenlunde velstaaende været Skik, at Moderen i disse 40 Dage holdt Sengen. Gennem Præsten skaffede man hende Vievand til at stænke med, viede Urter og Røgelse til at sikre Stuen med, samt viede Lys til Natten, alt for at holde Djævelen borte, saa længe hun var «Heden-Kvinde».[3] Om end de hjælpende Kvinder, der havde staaet hende bi ved Fødslen, var tagne hjem efter Barselet eller Kvindegildet, saa lodes hun dog aldrig alene. Om Natten var Stuen jo befolket nok og derhos nu oplyst. Om Dagen skiftedes Veninder, Slægt og Naboer til at sidde hos hende, passiare og gaa hende til Haande med Barnet; og i vide Krese lavede man Mad og skikkede til hende, for at hun i denne Tid kunde være fri for Husholdningens Byrder.

Allerede under Katolicismen var disse oprindelig naturlige og smukke Skikke vistnok begyndt at udarte; men værre blev det, da efter Reformationens Indførelse Præsterne angreb deres religiøse Forudsætning, at Moderen var en Hedning, som trængte til Værn. Berøvet religiøst Indhold, men udvortes godkendt fremdeles, bredte sig nu et meningsløst Ceremoniel, der som en Mare væl-

tede sig ind over Moderen, saa snart hun tænkte paa at røre sig paa egen Haand. Uskikken synes at have naaet sit Højdepunkt i Danmark henimod Aar 1700, men da var ogsaa Hjælpen nær i den befriende Latter, som selve Overdrivelsens Urimelighed og ikke mindst Holbergs «Barselstuen» fremkaldte.

Det var en Selvfølge, at Moderen skulde forblive de 40 Dage i Sengen. «Udi de seks Uger efter Barnefødslen, den Stund de ere i deres Barselseng,» hedder det fra det 16de Aarhundrede.[1] I Moths utrykte, danske Ordbog forklares derfor ogsaa Ordet «Barselseng» saaledes: «Den Seng, som Barselkonen ligger i seks Uger, efter at hun har gjort Barsel».

Henimod Aar 1700 slappedes denne Skik hist og her. Biskop Bircherod meddeler saaledes, at naar Moderen var rask nok til det, fik hun Lov til at sidde paa en Taburet ved Fødderne af Sengen». Sligt taaltes dog ikke i de afgørende Krese. I Holbergs «Barselstuen», saaledes som den i vor Tid opføres, fremstilles vel Moderen siddende i en Lænestol; men paa Holbergs Tid blev ikke blot «Barselsengen præsenteret», men Moderen synes selv at have ligget i den.[2] Dette stemmede med københavnsk Skik og Brug. I mere afsides Egne har Skikken længe holdt sig i sin strengeste Form. Om Forholdene paa Ærø Aar 1834 hedder det saaledes: «Der lever endnu mange Koner, som efter en Barselseng have, for at følge Skikken, maattet holde sig inde i fulde seks Uger og i den Tid modtage alle Besøg i Sengen. Var hun oppe, maatte hun gaa hen at lægge sig, naar der kom Gratulanter. Manden maatte ogsaa være tilstede, og Moden havde fastsat en bestemt Paaklædning for ham: En Kallemankes Kasseking, hvid Papirshue paa Hovedet, røde Tøfler paa Benene og en lang Kridtpibe i Munden».[3]

«Barselsengen» var, som vi oftere har set, forskellig fra Familiens store Himmelseng. Oprindelig havde man af Hensigtsmæssighedsgrunde ladet den være lav og fritstaaende. Bekvemmelighedshensynene maatte imidlertid vige, den brugtes end ikke synderlig til selve Fødslen, men gik over til at blive et blot Pragtstykke til Brug i de følgende seks Uger.

At «rede til Barsel» i denne Forstand lagde Beslag paa alt, hvad Huset formaaede af kostbart Sengetilbehør. Det blev nemlig snart Skik at udstyre Sengen paa det prægtigste med Fløjls-, Gyldenstykkes eller vævede og baldyrede Tæpper, kniplingsbesatte Puder, Lagener o. s. v. Moderen selv pyntedes ligeledes paa det

bedste — i Slutningen af det 18de Aarhundrede beskrives en holstensk Barselkvinde af Middelstanden saaledes: «Hun sad oprejst i Sengen, forsynet med en stor Hovèdpynt, i den ene Haand holdt hun en Vifte, i den anden en Buket Rosmarin».[1] — Ogsaa den øvrige Stue maatte være i sine Kisteklæder, Bænkene var betrukne, Bænkehynderne bredte, Bordet pyntet med sit bedste Tæppe og herpaa eller paa Skænken stod opstillet alt Husets Sølvtøj, hvortil de nys modtagne Faddergaver dannede en velkommen Foranledning. Det hele udgiorde en storartet Udstilling, og ret træffende havde man i Danmark ved Aar 1700 herom Udtrykket: Barselkonen «laa som forgyldt i Sengen».[2]

Skikken var næppe af nordisk Oprindelse. I sin Tid, da Nedkomsten og Moderens første Ophold endnu paa gammeldags Vis fandt Sted i «Stenstuen», kendtes den vistnok ikke i Norden. Stenstuen egnede sig sikkert ikke til slig festlig Udstyrelse, og Kæmpeviserne melde heller intet herom. Derimod blomstrede Skikken paa samme Tid i Frankrig og synes herfra over Tyskland at være trængt ind i Norden. Allerede i det 15de Aarhundrede var den i Frankrig naaet til et Højdepunkt,[3] og holdt sig endnu flere Aarhundreder baade her, i Schweiz[4] og flere andre sydlige Lande.

Men Skikken slog ypperlig an i Norden, da den først havde faaet Indpas. Omkring Aar 1600 og senere maatte der baade i Danmark og i Sverig udstedes Forbud paa Forbud mod den overdrevne Udstyrelse af Barselsenge. Selve Forbudenes Udtryk: «yppig Pragt udover ens Stand», «større Pral end Standen anstaar» o. s. v., indeholdt imidlertid selv en hemmelig Opfordring, ligesom deres Almindelighed, om end nok saa mange Former for Udstaffering opregnedes, betegnede det haabløse i ved Lovbud at ville ramme sligt.[5]

De, for hvis Skyld den hele Udstilling gjordes, svigtede ikke. Fra Morgen til Aften var der et bestandigt Rykind af besøgende, kvindelige Slægtninge, Venner og bekendte, der troligt slog Kres om Barselsengen, for, efter gammeldags Opfattelse, at holde Fanden borte. Hertil synes de i særlig Grad at have benyttet sig af deres Tungefærdighed, i hvert Fald dannede der sig i alle europæiske Lande, hvor «Barselstuer» blev almindelige, tidlig en egen Betegnelse for denne fortrolige og dog skarpe Kvindetale. Paa Fransk var der ikke mindre end tre Betegnelser *(caquet de l'accouchée, caquet de commères* og *commérage)*, paa Tysk kaldtes

det «Gevatterschnack», paa Dansk: «Faddersnak» eller «Faddersladder». Hvor hurtigt Begrebet er blevet kendt hos os, kan ses af, at Peder Palladius allerede bruger Betegnelsen, ikke i ligefrem men endog i overført Betydning, idet han taler om, at Menigheden, naar den samles paa Kirkegaarden før Gudstjenestens Begyndelse, «plejer at gaa og holde Faddersnak og Svalder [Skvalder] med hinanden».[1] Peder Syv kender selvfølgelig Udtrykkets Oprindelse: «at holde Faddersnak (som Fadderne og Kvinder i Barselhuse)»,[2] og Digteren Helt i det 18de Aarhundrede giver endnu Betegnelsen rette Adresse i følgende Linier:

.... Gak i en Barselstue
Og hør dèr engang til, hvor mangen Sladderfrue
Der Tungen bruge kan til Løgn og Faddersnak,
Saa den Fraværende veed hende liden Tak.[3]

I vor Tid, hvor Barselstuerne er glemte, har ligeledes Betegnelsen ændret Betydning og tabt sin egentlige Braad, «Faddersnak» og «Faddersladder» betyder nu nærmest en fortrolig Passiar.

Anderledes som sagt i det 16de Aarhundrede. Naar en Forfatter her under Afsnittet: «Bagtalelse» skal udtrykke, hvor Nyheder af denne Klasse har deres Hjemsted, siger han; «Slige nye Tidender høres mest i Bartskære-Hus, Smedier, Møller, Kro, Færgegaarde, og besynderlig bliver sligt ikke forgjæt, hvor der er seks Ugers Senge».[4]

Mænd havde mange Steder at mødes, Kvinder kun dette ene. Des mere blev det benyttet. Paa Dansk savnede man et særskilt Ord for denne Art Kvindestævne. Paa Tysk kaldtes det ret malende for «Kindertreck». Oprindeligt betegnede dette Ord Faddernes Tog med Barnet til Kirke,[5] men gik senere over til at betyde Kvindernes Strømmen tii Barselstuer. Aar 1618 maatte man i Hamborg forbyde al «Kindertreck» om Søndagen.[6] At disse ogsaa i Danmark paa Holbergs Tid var ansélige og kunde tage sig ud som eller give Anledning til Opløb, kan ses af «Barselstuen»s 1ste Akt, hvor Claus ønsker at faa vekslet en To-Skilling i to Eneste-Skillinger, for fra Rundetaarn at spejde efter Grunden til den store Allarm i Aabenraa, hvilken viser sig ikke at være andet end «en lumpen Barselstue hos maadelige Standsfolk».[7]

Det er sikkert ogsaa et Træk, grebet ud af Livet i det 17de Aarhundrede, naar i «Grevens og Friherrens Comedie» den ny-

bagte Grevinde er ked over ikke at have kunnet gøre sin nye Rang gældende og «gaa over nogen af de andre»; hvorpaa Friherreinden giver hende Anvisning paa blot at gaa i en Barselstue: «Dersom Søster Grevinden vil, da veed jeg, hvor der er en skøn Hob af alle de ældste og fornemste i en Barselstue; dèr kan vi lade se vor Herlighed». Optrinet i Barselstuen beskrives senere saaledes: «Det første vi kom derind, sad der en Hob Fruer om Sengen. De rejste dennem op imod os. Vi tog straks, som I kan tænke, de øverste Pladser. De andre blev staaendes, dermed bad Barselkonen dem sætte sig. «Tak Søster lille», sagde den ene, «vi har sat saa længe».[1]

Et Bevis for den betydelige Rolle, som Besøgene i Barselstuerne spillede i det 16de Aarhundrede i det mindste i Tyskland, kan hentes fra, at der i en af Datidens Bøger — en Blanding af en Kulturhistorie og en Modetidende — findes afbildet endog en egen Dragt for dem, der besøge Barselstue.[2]

Oprindeligt besøgtes Barselstuerne kun af Kvinder. I det 17de Aarhundrede blev det Skik, at ogsaa Mænd mødte for at lykønske Faderen, men disse holdt sig dog vistnok i Reglen, saaledes som i Holbergs «Barselstuen», i et Værelse for sig selv og kom ikke ind til Moderen og Kvinderne af Frygt for, ifølge «Barselstue-Retten», at miste Hatten. Hvis man tør tro en senere udeladt Samtale hos Holberg, var Mændenes Besøg og Traktement i Tilbagegang allerede paa hans Tid.

1ste Officer: Det er jo uforskammet, Monfrère! at traktere Folk med Øl i en Barselstue.

2den Officer: Gid han faa en Ulykke, den sulten Hund!

1ste Officer: Det er forunderligt, hvordan alle gode Moder ta'r af. Naar man kom og besøgte Folk i gamle Dage ved saadan Occasion, blev man saa trakteret, at man maatte lade sig bære hjem.[3]

Kvindernes Besøg var derimod for Byernes Vedkommende vistnok i stadig Tiltagende. Holberg vender oftere tilbage til den hele Uskik og opkaster blandt andet i sine Satirer det Spørgsmaal, om disse Kvinder, der

> Til Barselstuer sig i Æsker lade slæbe,
> For Barselkvinden med Opvartninger at dræbe,

ikke gør større Forstyrrelse i Huset og berede hende en større Plage, end selve den Begivenhed, som de lykønske hende til at

have overstaaet.[1] Ligesom ingen Enkeltmand i Norden har saa stor en Fortjeneste af Skikkens Ophør som Holberg ved sit Skuespil, saaledes blev ogsaa han den, der gav Anvisning paa det simple Middel imod den: at ophøre med at sende Bud til de mange uvedkommende, der jo ved saadan Meddelelse ansaa sig for forpligtede til at møde og gøre Forespørgsel.[2] Medens Skikken ad denne Vej har faaet Dødsstødet i Danmark, er den i Nabolandene vegen for et tilsyneladende modsat, men i Virkeligheden tilsvarende Middel: at sende Bud, ikke til enkelte men til alle, gennem Meddelelse i Avis.

6.

Den første Søndag efter de 40 Dages Forløb holdt Moderen sin «Kirkegang». I den katolske Tid var hun, ledsaget af et talrigt Kvindefølge til Beskærmelse paa Vejen, bleven ført til Kirken, hvor hun modtoges af Præsten udenfor Kirkedøren. Knælende bad hun om Optagelse i Kirkens Skød paany, hvorefter han bestænkede hende med Vievand og rakte hende et Lys, tændt, hvis Barnet var levende, slukket, hvis det var dødt. Derpaa løftede han hende op og ledte hende ind i Kirken med de Ord: «Gak ind i Herrens Tempel, paa det at du med Kristus maa have det evige Liv! Amen.» Og idet hun fra Vaabenhuset traadte ind i selve Kirken, tilføjede han: «Herren bevare din Indgang og din Udgang fra nu af og til evig Tid!»[1] Efter at hun dernæst med alle de Kvinder, der ledsagede hende, havde ofret ved Alteret, var Handlingen forbi og hun atter at betragte som enhver anden af Menigheden.

Det maatte synes naturligt, om Reformatorerne havde afskaffet hele denne Kirkeskik. Paa dette Punkt skilte imidlertid den danske Kirke sig fra den lutherske. Medens den sachsiske Visitationsbog kun i Almindelighed anførte Ordene i Mose Lov, og Melanchthon aldeles ikke talte om Indledning eller Kirkegang,[2] tillod den danske Kirkeordinans disse Skikkes fortsatte Bestaaen: «Endog Barselkvinder nu er fri for Mose Lov, og ej behøve at lade sig af Tjeneren indlede, naar de efter deres Børnefødsel ville gaa i Kirke, maa de dog holde sig hjemme som Sæd er» osv.[3] Og meget hurtig fastsloges det, at alle fremdeles burde overholde den gamle Skik. Allerede i November 1539, som Kirkeordinansen var given i Juni, udstedtes der en skarp kongelig Befaling til Borgere og Bønder paa Sjælland, hvori det blandt andet hed, at Kvinderne, «naar de ligge i Barselseng, da gaa de i Kirken, naar som dem selv tykkes, og ikke lade sig indlede af Præsten efter gammel Sædvane. Hvilke Misbrug vi ikke længere lide ville. Thi bede vi Eder alle og hver særdeles strenge-

lig byde . . . . at naar nogen Kvinde ligger i Barselseng, hun da skal holde sig i sit Hus i seks Uger og siden lade sig indlede i Kirken af Præsten efter gammel Sædvane».[1] I det 16de Aarhundredes Slutning og langt ind i det 17de var der næppe nogen Kvinde i Norden, lige fra Dronningerne, som f. Eks. Sophia og Anna Katharina, om hvilke vi vide det med Vished, og ned til de fattigste, der ikke holdt deres Kirkegang lige saa nøjagtigt, som om Landet endnu havde været katolsk.

Hvad der bidrog væsentlig hertil var dels Skikkens Ælde, dels en ny Form for Tiltrækning, som den havde vundet. For Præsterne blev den en kærkommen Lejlighed til «Hædersoffer», for Menigheden stillede det sig som en Ære at holde Kirkegang, Beviset for at Moderen var en ret Dannekvinde, thi alle Kvinder, der fødte Børn udenfor Ægteskab, var udelukkede herfra. Denne Bestemmelse havde vel ogsaa været gældende i den katolske Tid, men blev nu yderligere skærpet og strengt overholdt. Da saaledes Bispen i Oslo og Hammer Stift Aar 1580 spurgte sig for hos Sjællands Bisp om, hvorledes «man skulde handle med de Skøger, som begære at ville ledes i Kirke efter deres Barnefødsel», svarede denne ham: «Skøger og løse Kvinder skal man ikke lede i Kirke, for at der kan være Forskel imellem Dannekvinder og uærlige Kvinder, hvilket altid har været overholdt».[2] Aar 1554 fornyedes Bestemmelserne herom for Sjællands, Aar 1579 for Fyens Vedkommende, Aar 1589 for Bergens.[3] I Peder Palladius' kraftige Sprog udtryktes det saaledes: «En Dannekvinde taler jeg om, fordi at Skøger og Skarns Folk skal en Sognepræst ikke lede udi Kirken; Djævelen maa lede dem i Kirken, indtil de rette og bedre dem».[4] Om en Kvinde paa Als, der Aar 1624 var bleven forlokket af en Adelsmand, meddeles det som en særlig Begunstigelse, at hun, efter at begge havde staaet aabenbar Skrifte, fik, mod en højere Afgift end sædvanlig, Lov til at blive indledet i Kirken, men paa en Fredag og uden noget Følge.[5] Aar 1632 blev en Præst paa Fyn stævnet af Bispen, fordi han havde ladet en gift Kone holde Kirkegang, uagtet der kun var forløbet 25 Uger efter Brylluppet.[6]

Allerede tidlig paa Morgenen begyndte Festen. Barnets Faddersker og en talrig Skare af Veninder, mest gifte Kvinder, samledes hos Moderen for at følge hende til Kirke. I de forskellige Bylove havde der tidligere været Bestemmelser om, hvor mange der maatte møde. I Kiel Aar 1417 var det saaledes be-

stemt, at der maatte indbydes syv Kvinder til at ledsage til Kirke.[1] Ifølge Visby Stadsret maatte en Kvinde, «naar hun havde ligget sin Tid efter Barnet, bede 24 Koner til at følge sig fra sin Bolig og til sin Bolig og ikke flere».[2] I Hertug Eriks Tillæg til Flensborgs Stadsret af 1321, hed det: «End dèr Kone gaar i Kirke efter Barn, da maa Husbond byde ti Diske med Mad og ej mere».[3]

En sjælden Gang hører man om, at disse gamle Bestemmelser ogsaa senere hen er blevne overholdte. Aar 1604 findes der f. Eks. anført blandt Bøder, erlagte af Adelsmænd i det Eiderstedtske i Sønderjylland: 3 Daler betalte af Cornelius Ovmanns Hustru, fordi hun «tho vele Frowen tho eren Karkgange gehatt».[4] Men i Reglen saa man vist igennem Fingre hermed og lod møde saa mange, der vilde. Under almindelige Forhold svarede dette da vel til, at naar det var en bekendt Mands Hustru, gav de fleste af Byens Kvinder Møde. Om Forholdene i Odense i det 17de Aarhundrede, hedder det: «Naar en fornemme Kone i forrige Tider blev introduceret [indledet i Kirken], saa var hele Byens Kvinder med til Offers». «Den 16 Maj 1660 holdt min Moder sin Kirkegang; da saa jeg vor Spisestue med Kvindfolk opfyldt efter den Skik, som her paa Stedet af Arilds Tid har været brugelig, og blev ikke førend en Snes Aar eller noget mere efter denne Tid abrogeret og aflagt, nemlig at en stor Skare af de fleste Byens Kvinder skulde ikke alene gøre Barnet paa sin Daabsdag men og Moderen paa hendes saakaldte Introductionsdag baade til og fra Kirken Gelejde».[5]

At Skikken paa Landet i saa Henseende har holdt sig, kan ses af, at det i det 19de Aarhundrede fra et af Fyns Landsogne hedder: «Ved Konens Kirkegang følges hun af alle Byens eller Lagets Koner, som, hvis de ikke selv møde, sende en Tjenestepige eller i al Fald et Barn i sit Sted».[6] Eller fra Ærø: «I Ærøskøbing gaar nu Konen alene . . . . Men paa Landet er de store Følger endnu i fuld Kraft. Jeg har nylig set en Kone paa Landet holde sin Kirkegang med et Følge af 27 Koner».[7]

Det var klart, at disse Kvinder maatte have noget at leve af, førend Toget satte sig i Bevægelse til Kirke. Og at dette ogsaa har fundet Sted, og i meget rigelig Grad kan ses af Forbudene, som sligt fremkaldte. Aar 1575 forbødes det saaledes i Fyn at holde Gilde ved denne Lejlighed, førend naar Gudstjenesten var omme.[8] Christian den Fjerde forbød Aar 1624

enhver Slags «Maaltid eller Frembæren af Kost, Drik, Konfekt eller noget saadant, hverken før eller efter Kirkegangen».[1] Tydeligere lød Bestemmelsen i Jylland 1623, hvor det forbødes, i det mindste før Prædiken, at «skænke Drik og opbære nogen Mad eller Konfekt», men derimod paalagdes Følget straks i rette Tid at «gaa ædru til Kirke».[2] Et saadant enkelt Ord er meget talende. Her som ellers lod imidlertid gammel Skik sig ikke i en Haandevending afskaffe. Endnu Aar 1697 klagedes der i Ærøskøbing over, at Konerne før Kirkegangen trakteredes med Mjød, Brændevin eller sligt, hvorfor de enten kom for silde eller mødte «ikke altfor nøgterne». I det 19de Aarhundrede var det endnu Skik paa Ærø, at de ledsagende Koner, før man gik til Kirke, fik Risengrød og Stokfisk og «blev herligt trakterede samt fik hver seks Kommenskringler med i Lommen».[3] I Sønderjyllands Hedeegne faar hver af de indbudne efter Maaltidet «et Butterstykke» med, «for at de ikke skulle hungre i Kirken»; og er der nogle, der først møde i Vaabenhuset, har Barselkonen «Butterstykker» med til dem ogsaa.[4] Ganske lignende Forhold omtales i Sverige. I Småland f. Eks. holdtes der endnu i Slutningen af det 18de Aarhundrede «Kirkegangsøl» ved selve Kirken, idet baade Kirkegangskonen og hendes Veninder havde «matsäcker» med, ved Hjælp af hvilke der anrettedes en livlig Frokost med Brændevin, Smørrebrød og Vafler udenfor Kirken.[5]

Naar alle var tilfredsstillede, satte Toget sig i Bevægelse. I den katolske Tid havde det uden Tvivl været Skik, at Kirkegangskonen var iført en bodfærdigs Dragt. Efter Reformationen synes man at have været uvillig stemt mod denne Rest af papistisk Overtro og søgt at komme den tillivs ved at forbyde Brugen af laante Klædningsstykker ved denne Lejlighed. Bodskaaben, der udlaantes hertil, var, saavidt man kan skønne, underligt nok af forskellig Farve, grønlig, graa eller sort. I Ribe befaledes det saaledes Aar 1561, at Kirkegangskonen skulde gaa i egne Klæder, «uden hun er saa fattig, at hun skal laane Kaabe eller Kjortel; men den grønne Kaabe slet at være aflagt ved 10 Dalers Bøde».[6] Ikke desto mindre forekom dog Spor af den grønne Kaabe i Danmark endnu henimod Aar 1700.[7] I Vossevangen i Norge brugtes i det 18de Aarhundrede fremdeles vistnok en Art Bodsdragt: «Naar Barselkonen gaar til Kirke efter de seks Ugers Forløb», hedder det i en gammel Beskrivelse, «har hun paa Hovedet en Hat i Skikkelse som en stor og vid Hattepul uden

Skygge; uden paa den øvrige Dragt en stor, sort Klædes Kaabe, lagt udi Folder, som kaldes paa deres Maal en «Kirkegangskaabe». Om Kvinder i Nordhordelen, naar de ledes til Kirke, hedder det i samme Beskrivelse, at «de er iført en stor, graa Vadmels Kofte og har paa Hovedet en ny og fuldkommen Hattepulle uden ringeste Skygge».[1]

Der kan ikke være Tvivl om, at det er Rester af lignende Skik, naar det endnu i vor Tid gælder om Kirkegangskoner i Vestjylland: «I Kirken skulle de have Kaabe paa og kun en Kappe paa Hovedet, hvad enten det saa er varmt eller koldt».[2]

Følget ordnedes efter Stægtskabsgraden til Hovedpersonen. Paa Fyn i det 17de Aarhundrede udtryktes det saaledes: «Ligesom de kunne være hende udi Slægt eller Svogerskab nær paarørende, saa skulle de og fremmerlig parres».[3]

Blandt anden Skæmt, der dreves paa Vejen, meddeles det fra det 16de Aarhundrede, at Kirkegangskonerne brugte under almindelig Fnisen at omdele smaa, lybske Mønter, de saakaldte «Blafferter» til Følget. Spøgen maa være dreven temmelig vidt og fortsat ind i Kirken, siden man paa Landemodet i Roskilde Aar 1574 kunde falde paa af Hensyn til Gudstjenestens Værdighed at forbyde denne Omdelen «af onde Blafferter» og befale den henlagt til Hjemmet, hvis den endelig var nødvendig.[4]

Foran Vaabenhusets Dør standsede Toget, og Præsten kom dem imøde for at «indlede» eller «kirketage» Barselkvinden. I den katolske Tid havde, som ovenfor omtalt, Præsten her stænket hende med Vievand samt givet hende et Lys i Haanden, og dette var efter gammeldags Begreber det egentlige Hovedindhold af den hele Fest. End ikke Kvinder, der var døde i Barselseng, glemte man, naar de paa Baaren bragtes til Kirke, her at give et slukket Lys i Haanden.[5] Thi Lyset betegnede, at Djævelen var bortvegen og Kvinden atter hørte Lysets Rige til.

Med des større Iver bekæmpede Reformatorerne denne Skik. Brugen af Lys forbødes paa det strengeste baade i almindelige Forbud og af de enkelte Bisper paa de forskellige Landemoder. Peder Palladius lærte saaledes f. Eks.: «Hvilken Kvinde, der vilde nu længer have Vand og Lys, hun giver selv tilkende, at

hun haver en Djævel med at fare, hun vil lyse og stænke fra sig efter Munkelære. Ellers haver hun nu saadant intet Behov, Gud være lovet! Ej heller lader Djævelen sig uddrive med Stridsøkse og Spydblad, hvor han er tilstede, end sige med Lys og Vand. Det hedder ikkun at spotte Gud. Der maa helt andre Vaaben til at bestride heller bortdrive ham.»[1]

Men kun yderst nødigt gav Befolkningen Afkald paa dette «Kirkegangens» Hovedpunkt. I det sydlige Norge var det endnu Aar 1580 ikke bedre, end at Bispen maatte tilstaa: «Sommesteds leder man dennem ind med Lius, og sommesteds anderledes.»[2] Ja i Stavanger Stift havde det kort tilforn endog været Brug, at Kirkegangskonen, naar hun kom ind i Kirken, ikke satte sig i en Stol, men gik med sit Lys hen og plantede det foran Jomfru Marias eller et andet «afgudisk» Alter.[3] Hvor fast den hele Tro paa, at der ved Indledningen foregaar en Udfrielse fra Djævelens Vold, har holdt sig indtil vore Dage, kan blandt andet ses af, at man endnu i Vestjylland kalder det, der foregaar i Vaabenhuset, for «Indløsningen», en folkelig Forklaring af det altfor fattige «Indlæsning».[4]

I Modsætning til den katolske Skik var det kun lidet, hvad de lutherske Præster havde at byde. Naar Barselkvinden kom ind i Vaabenhuset, skulde Præsten ifølge den nye Lære opfordre hende til at takke Gud for vel overstanden Barnefødsel, og derpaa lede hende, uden dog at tage hende ved Haanden, ind i Kirken med følgende Ord: «Kom ind i denne kristne Menighed i Jesu Navn!»[5] Opfordringen til Tak kunde naturligvis, naar den fremførtes i varme Ord,[6] gøre Indtryk; men selve Indledningen i Kirken var jo betydningsløs eller rettere i ligefrem Strid med den nye Lære og maatte opfordre til gammeldags Misforstaaelse. Denne laa dobbelt nær, naar Præsterne, hvad i enkelte Egne var Skik og f. Eks. i Blekinge har holdt sig indtil vore Dage,[7] krævede, at Barselkvinden skulde knæle i Kirkedøren og saaledes ligesom bede om Tilladelse til at komme ind.[8] I enkelte Kirker i Norge var det endnu i Mands Minde Skik, at Barselkvinden ikke straks, naar hun var indledt i Kirken, maatte sætte sig i sin rette Stol, men først skulde forblive i et særskilt Rum, der kaldes «Konestolen» eller «Funten». Ikke førend hun under den næste Salme havde gaaet en Gang omkring Alteret, fik hun Lov til at indtage sin rette Plads.[9] Alt sligt bidrog kun til at befæste den gamle katolske Opfattelse.

Men selv hvor det lykkedes at bekæmpe gammel Overtro, vaktes ofte blot ny og endnu tommere. I Danmark blev det saaledes almindelig Overtro, at Barselkvinden maatte vel vogte sig for at røre enten ved Præsten eller ved Kirkedøren, idet hun ledtes ind, thi i saa Fald vilde Barnet faa lige saa mange Bylder, som der var Knapper og Ophøjninger paa Præstedragten eller Sømhoveder paa Døren.[1]

Naar hele Følget var kommet ind i Kirken, stedtes det til Offer. Denne Skik havde været fuldstændig naturlig i den katolske Tid, hvor Kirken jo virkelig aandeligt havde ydet Kvinden, der indledtes, det bedste, den ejede, ved atter at optage hende i sit Skød, og ogsaa rent udvortes havde forsynet hende med Lys. Og der var intet stødende for Præsten i at modtage Takkegaven, thi den tilfaldt jo ikke ham personlig, men Kirken. Fra gammel Tid havdes der da ogsaa Bestemmelser om Offerets Størrelse. I skaanske gejstlige Lov hed det saaledes: «Vil Kvinde i Kirke gange efter Barn, Bonde give Præst for Indledning to Orthuge Penninge» . . . «og Præsten skal fange [give] hende Lys.»[2] Aar 1359 bestemte Biskoppen i Odense, at paa Lolland skulde Offeret for en Kirkegangskone være 1 Mark [= et halvt Pund] Voks og to Skilling Sterling.»[3]

Men efter Reformationens Indførelse stillede Forholdet sig anderledes. Kirken erklærede jo selv, at den ikke ydede Kvinden det mindste ved denne Lejlighed; før som efter Kirkegangen stod hun i et og samme Forhold til den. Udgiften til Lys var jo ligeledes nu bortfalden. Og det blev netop paalagt Præsterne, at gøre deres Menighed denne Forskel mellem før og nu ret indlysende.

Saa meget des ejendommeligere var det, at den nye Kirkestyrelse ikke blot bibeholdt Indledningen, men endog paalagde Betaling derfor og lod dette Offer være en Hovedpost i de nye Præsters kummerlige Indtægter. Kun paa faa Punkter fremtræder Omordningens Hensynsløshed i saa klart et Lys som her. Medens den verdslige Øvrighed, der nu var Kirkens Hoved, inddrog til verdsligt Brug uhyre Summer af kirkelige Midler, var den ubarmhjertig nok til, istedetfor at stille sine Tjenere blot nogenlunde uafhængigt, at befale dem at lære ét og finde deres Løn ved, at Menigheden fremdeles troede det modsatte.

Det Offer for Kirkegang, som nu ved Lov bestemtes, var

nemlig langtfra ringe. I Skaane fastsattes det saaledes, at Kirkegangskvinden skulde i det mindste for sit første Barn ofre til Præsten 4 Skilling, hvilket i Metalværdi svarer til 33 Øre i Nutidspenge, og 1 Skilling (= 8 Øre) til Degnen.[1] For Hallands Vedkommende var Taksten noget ringere, kun 25 Øre til Præsten. Men vil man have det rette Begreb om disse Summer, lægge man Mærke til, hvad der svarede til dem i Naturalværdi Hvis man ikke havde rede Penge, tillodes det, istedetfor de 25 Øre, at ofre en «Altermad», hvilket betød et Sigtebrød og en halv Gaas eller et Faarelaar.[2] Med slig Forklaring og naar det erindres, at ikke blot Kirkegangskonen men alle de ledsagende Dannekvinder ofrede, vil det forstaas, at en rigtig fuldtallig «Kirkegang» var noget, der kunde slaa til for lange Tider i en fattig Præsts Husholdning.

Men derfor gør det et lige ynkeligt Indtryk at se det 16de Aarhundredes Gejstlighed ad denne Vej maatte tilkæmpe sig Føden. End ikke Peder Palladius' hjertelige og troskyldige Tone slaar til — selv om man nok saa meget husker paa, at han jo var Biskop, og altsaa ikke talte sin egen Sag men blot sine fattige Undergivnes — til ganske at dække Hulheden og det markskrigeragtige i en Opfordring som denne til at yde «Hædersoffer»: «Nu gaar den Dannekvinde op at ofre, og de andre Dannekvinder med hende, som følge hende udi Kirken og gøre hende den Hæder og Ære, som hun kan gøre dem igen, naar deres Tid kommer. Og jo des fattigere en Dannekvinde er, des hellere gak med hende! Dine Øjne sidde højt oppe i dit Hoved; er der en Blegn nede paa din Fod, da ser du med baade dine Øjne, at det skal ikke blive værre. Est Du rig og evnende, saa send ogsaa ind til den fattige Dannekvinde, forsmaa hende ikke, for hun er fattig! Du vedst ikke end, hvad dig selv kan overgaa, inden du døer af Verden; alt plejer man gerne at tage ind med den Skæppe, man maaler ud med».[3]

Enhver mærker, at der er noget kunstlet i denne Tankegang, noget unaturligt og ikke følt i denne Omhu for den fattige Dannekvinde. Hun skulde jo slet ikke have Ofret; det var Præsten, hvem det tilfaldt, og det var ene ham, hvis Sag Peder Palladius i forblommede Udtryk talte.

«Kirkegangen» holdt sig som fælles Skik i Danmark indtil omkring Aar 1660. Saa afskaffedes den af Kongefamilien og Adelen, og en Snes Aar efter var Skikken ogsaa «abrogeret og aflagt»

hos den velstaaende Bybefolkning.[1] Forgæves nedlagde enkelte Præster kraftig Indsigelse herimod og fik endog den verdslige Øvrighed til at paabyde Skikken indført paany. I Aarhus indgik saaledes Aar 1686 to Præster ved Domkirken med en Ansøgning til Kongen, hvori de meddelte, at den Skik, at «indlede» Barselkvinder, havde bestandig været overholdt, lige indtil «for faa Aar siden nogle Særsindede undsloge sig herfor». De ansøgte derfor om, at det maatte paalægges Øvrigheden at vaage over, at den fremdeles overholdtes. «Hs. Majestæt vilde herved ikke blot vise sin store Naade mod os fattige Guds Ords Tjenere men og mod Menigheden, hvis Enighed og Rolighed endog heri konserveres, da den rige maatte tilholdes at bruge herudi samme Skikke som den fattige».[2]

Denne Ansøgning blev virkelig bevilget Aar 1687 og Befalingen om Barselkvinders «Indledning» paany udstedt Aar 1709, da der atter var klaget over Forsømmelse. Men den begyndte Bevægelse lod sig ikke standse. I de første Aartier af det 18de Aarhundrede var, som Biskop Bircherod udtrykker det, Forholdet saaledes: «Nu om Stunder er det ganske aflagt i Købstæderne at lade sig introducere efter sin Barselseng; det hjælper intet, at mange Præster skænde derfor».[3]

Hos Nordens Landbefolkning har derimod «Indledningen» i mange Egne holdt sig lige til vore Dage. I Rø Kirke paa Bornholm saas endnu i det 18de Aarhundrede det Skab med Hylder, hvorpaa Kirkegangskonerne havde lagt deres «Altermad» til Præsten.[4] Ofringen, der i sin Tid var et afgørende Punkt, har nu tabt sin Betydning, idet de gamle Lovbestemmelsers Udtryk «3 Skilling», «2 Skilling» osv. omsat i Nutids Mønt ikke længer svarer til nogen Sum af Betydning. Det er vistnok gaaet i flere Egne som i Vestjylland, hvorom det hedder: «Egentlig skulde efter Barselkvinden hele Menigheden ofre; men i de senere Aar har Præster og Degne de fleste Steder faaet denne Skik aflagt. Der ofredes i Almindelighed 2 Skilling til Præsten og 1 til Degnen».[5]

Hvor dybt den hele Skik har bundet i Folkets Bevidsthed, kan maales ikke blot af dens Sejghed men ogsaa af den Evne, som den lige til den nyere Tid har bevaret til at gøre Indtryk paa dem, der var opfødte med den. I Digtet «Glæde over Danmark», der som bekendt er skrevet af Poul Møller paa Sø-

rejsen til Kina, blander følgende Lovtale over «Kirkegangen» sig ind med i Præstesønnens Længselshilsen til Hjemmet:

Moder har ej danske Barn alene;
Men hvo anden paa den vide Jord
Bringer over Altrets brede Stene
Gud sit Barn, som hun, den Blonde, Rene?
Ingen anden paa den vide Jord.

Den Skik, at Barnet medbragtes i Kirken ved denne Lejlighed, var iøvrigt i det 16de Aarhundrede saa lidt som senere noget fælles vedtaget i Norden. Det var en Selvfølge, at Moder og Barn fulgtes i de Tilfælde, hvor Barnets Daab og Moderens Kirkegang holdtes paa samme Dag; og det kunde ogsaa falde ganske naturligt, naar «Kirkegangen» forklaredes som Moderens Takkegang til Kirke, at hun da medbragte det, hvorfor hun takkede; men dette synes langtfra overalt at have været anset for nødvendigt.

En herhen hørende Skik, der herskede i Sønderjylland i det 16de Aarhundrede, bestod i, at Gudmoderen eller en af Kvindefadderne forærede den spæde en Skindpels til «Kirkegangen». Især hvis flere havde samme Tanke, kunde et Hus saaledes blive forsynet med et Antal Dukkeskindpelse, som det siden kunde falde svært nok at finde Anvendelse for. Det er derfor vel forstaaeligt, at Christian den Fjerde Aar 1600 forbød den hele Skik som unyttig Pengespild.[1]

Efter «Kirkegangen» faldt Hjemmet endelig igen helt i de gamle Folder. Sammenholder vi alle de Forstyrrelser, som den lilles Komme havde givet Anledning til, maa det indrømmes, at disse langt oversteg, hvad en senere Tid har fundet nødvendigt. Dette undrer des mere, som Begivenheden i det 16de Aarhundrede gennemsnitlig vistnok gik hyppigere for sig end nu til Dags. Vi har tidligere omtalt den dalevende Slægts Frugtbarhed, der stod i Forbindelse med flere baade udvortes og aandelige Forhold i det 16de Aarhundrede. Her blot nogle Eksempler til Prøve:

Holder vi os først til Adelsstanden, saa havde f. Eks. Henrik Ranzau 12 Børn, Niels Friis til Hesselager 13 Børn, Henrik

Friis til Ørlunde 13 Børn, Esge Bille ligesaa, Jens Clausen Bilde havde «16 dejlige Børn», Axel Juel ligeledes 16, Sigvard Grubbe 17, Jacob Ulfeld 17, Peder Skram «18 smukke Børn», Hans Blome ligesaa, Mogens Gyldenstjerne 23 Børn osv., osv.

Samme Frugtbarhed var tilstede hos den gejstlige Stand og Købstadbefolkningen. Af de to bekendte Borgere i Odense, Oluf Bager og Knud Seeblad, havde den første 12, den anden 16 Børn. Borgemester Jacob Davidsen i Skelskør havde 14 Børn. Anders Sørensen Vedel havde 9 Børn, hans Svigerfader Hans Svaning havde haft 15, og Vedels ene Datter fik 10, den anden Datter Marine 15 Børn. Bisperne Hans Tavsen, Jacob Madsen og Peder Vinstrup havde hver især 13 Børn. Præsten Jens Povlsen Soervad havde i første Ægteskab 17 Børn, hvor mange han fik i det andet, vides ikke. Unge Claus Berg havde 20 Børn. Præsten Niels Christensen i Hvidberg fik 23 Børn[1] osv.

Dette talrige Afkom skrev sig vel for en Del fra, at Mændene straks indlod sig i nyt Ægteskab og i Reglen med en ung Kvinde, saasnart deres Hustruer var døde. Men Følgerne heraf vilde under almindelige Forhold vistnok tildels være blevne udlignede ved, at Enkerne gjorde det samme, saa at altsaa mange unge Mænd ægtede ældre Kvinder uden Udsigt til Afkom. Kvindernes Part i hin store Frugtbarhed var ikke ringe. Samme Hustru fødte hyppig et efter Nutids Forhold meget betydeligt Antal Børn. Christine v. Halle, gift med Henrik Ranzau, fødte saaledes 12 Børn, Vibeke Gyldenstjerne 13, Hans Blomes anden Hustru 15, Birgitte Brokkenhus 17, Elsebe Krabbe 18 Børn osv. Marine fra Odense, Povl Overskærers Søster, ægtede først Præsten Claus Juel og fik med ham 6 Børn; derpaa gik hun i Arv til Eftermanden i Kaldet, Hr. Rasmus Pedersen, med hvem hun fik 10 Børn.[2] Fru Birthe Henrik Gyldenstjernes fødte én Gang Tvillinger, en anden Gang Trillinger. I Ribe var endnu i det 17de Aarhundrede Antallet af Tvillingfødsler langt hyppigere end nu til Dags.[3] Disse og lignende Eksempler, hvor mange der saa end opregnes, betyder enkeltvis kun lidet eller intet; men Summen af dem synes at have Betydning og gav i hvert Fald Tiden sit Præg.

Man forstaar da vel, naar det i et af Datidens mest bekendte geografiske Værker, Mercators Atlas, om Danmark hedder: «Jyderne har mange Børn».[4] Og det var sikkert talt ud af Datidens Hjerte, naar det i et af Tidens Opbyggelsesskrifter «Gejstlig Hus-

raad», siges om Børn: «Dette er de allerskønneste Majblomster og Tapetzerie, der en Stue eller Bord kan strøes, smykkes og zires med».[1]

For Hjemmenes Vedkommende medførte dette talrige Afkom, at alle de ovenomtalte Afbrydelser i den vante Orden: Fødsel, Barsel, Kvindegilde, Kirkegang og hvad de alle hed, blev staaende, aarlig tilbagevendende Begivenheder i mangt et Hjem. For Børnenes eget Vedkommende medførte det andre Følger.

Naar et Ægteskab hvert Aar blev velsignet med nye Skud, kunde Moderen, hvor kraftig hun saa end var, ikke selv amme dem alle. Dette var saa meget mere umuligt, som man den Gang brugte at give Børnene Die indil langt ind i deres tredie Aar, saa at Moderen altsaa vilde have faaet to til tre Kuld at amme paa éngang. Denne Skik, at lade Børnene saa længe faa Die, fulgtes af alle i Danmark. Da saaledes f. Eks. Kurfyrstinde Anna af Sachsen sendte sin lille Søn Christian til Danmark for at opfostres hos Bedstemoderen, Enkedronning Dorothea, blev han først vænt fra, da han i Sommeren 1563, henad tre Aar gammel, skulde sendes hjem til Sachsen igen.[2] Som bekendt har Skikken holdt sig hos Landbefolkningen i Danmark indtil vore Dage. I Vestsjælland hedder det endnu: Kun den Dreng bliver rigtig stærk, «der faar Lov at die sin Moder i tre Thorsmaaneder».[3]

Da det saaledes var umuligt helt at opfylde Moderpligterne mod de smaa, gik mange Mødre til den modsatte Yderlighed og opgav ganske selv at opamme dem. Dette maa have været temmelig almindeligt, især blandt Adelen.[4] Christiern Pedersen ivrede allerede herimod i sin Huspostille i Prædiken paa Juledag: «Vor Herre var fattig i sin Mad, som vi sjunge idag i den hellige Kirke: *Parvoque lacte pastus est*, ɔ: han er opfødt med ganske føje Mælk, som Jomfru Maria gav hannem at die. Dermed gav hun alle gode Kvinder godt Eksempel og Efterligning, at de selv skulle give deres Børn at die og opføde dem, og ej holde Ammer til dem, om de selv have Die, som der og skrives i Kirkeloven: Kvinder skulle selv give deres Børn at die og ikke holde der Ammer til».[5]

Hyppigst var det dog uden Tvivl at der ikke holdtes Amme, men at den lille fik Lov til — naar det var hans Tur — at die Moderen og ellers at søge Erstatning paa anden Vis.

Hertil benyttedes dengang som nu især Ko- og Gedemælk.

Men Børnene flaskedes ikke op, man kendte jo knapt Glasflasker, end sige Guttaperkatutter. Som Flaske benyttedes et Kohorn, gennem hvis spidse Ende der var boret Hul og uden om bundet Skind. Sligt kaldtes et «Dæggehorn» og Barnet, der opammedes dermed, et «Dæggebarn». Samme Opfostringsvis anvendtes ofte ved Lam: «at dægge Lammene», hvoraf Benævnelsen «Dæggelam». Selve Ordet at «dægge» var uden Tvivl nærbeslægtet med at «die» og betød oprindelig at «give Die». Det hed derfor: «Den dæggende Amme, idet hun tager sit Fosterbarn i Favn, saa dægger hun det med sine Bryst, men det lille Barn dier selv».[1] Nu for Tiden har som bekendt Udtrykket «at die» fortrængt hint og bruges i begge Betydninger: en diende Moder, et diende Barn. Saavel at «dægge» som de de deraf dannede Betegnelser «Dæggehorn» osv. er nu ved at gaa i Glemme eller anvendes mest i overført Betydning som i Udtrykkene: «Dæggebarn» og «Kæledægge».

En anden Følge af Børneflokkenes Talrighed blev af mere betænkelig Art for de spæde. Til et velordnet Hus hørte kun én Vugge. Selv Tvillinger maatte kunne rummes i en saadan, og her fandt de for et Aar en, om end snæver, saa dog sikker og dækket Plads. Men naar Aaret var omme og det nye Kuld mødte for at afløse dem, var der ikke andet for, de maatte plantes ud i det store Familiebed, Himmelsengen. Dette var en drøj Overgang, især hvor Antallet af de ældre Søskende var talrigt. Kampen for Tilværelsen førtes deroppe med hensynsløs Vildhed og for de mindste Børn gik det paa Livet løs.

Vi har allerede tidligere i en anden Forbindelse omtalt Datidens Skødesynd: at ligge Børn ihjel.[2] Vi skal her atter minde om denne nødvendige Følge af at ligge mange, store og bitte smaa, i én og samme Seng, Hovedpersonerne stundom i beruset Tilstand.

Alt i Kirkeordinansen var der, i Overensstemmelse med gamle Kirkelove, taget Bestemmelser om dette Forhold. Men Sagens videre Udvikling, saaledes som vi glimtvis kan følge den, synes at tyde paa en stadig Voksen af Ondet. I Kirkeordinansen befaledes det Præsterne «flittelig i deres Prædiken at formane» Kvinderne til at tage sig iagt for at ligge deres Børn ihjel. Indtraf sligt alligevel, skulde Sognepræsten føre den skyldige for Bispen, der skulde idømme hende en lempelig Bøde samt give hende Afløsning fra hendes Skyld.[3] Men allerede ved Aarhun-

dredets Midte viste Tilfældene sig at være saa talrige, at denne Forretningsgang ikke længer lod sig anvende. Arbejdet med at give de skyldige Afløsning maatte lettes fra Bispen og fordeles til de mange Provster, i hvilken Anledning der gaves disse en Anvisning paa, hvorledes slige Sager skulde behandles.

Denne Anvisning, der endnu er bevaret, er i flere Henseender god at faa Forstand af. For det første tog den Hensyn til det Tilfælde, som Kirkeordinansen slet ikke havde forudsat, at det kunde være Manden og ikke Konen, der havde trykket Barnet ihjel. Dernæst paalagdes det Præsten saavidt muligt at faa Vished for, om en af Forældrene eller begge havde været berusede, da Ulykken skete. I Mangel heraf skulde han se at faa oplyst, om det var foregaaet før eller efter Middag. Hensigten med denne sidste Oplysning bliver klarere, naar det sluttelig paalægges Provsten at lade det hele Forhør og Afløsningen finde Sted helst om Formiddagen, da man efter Middag ikke havde nogen Borgen for, at de paagældende var ædru, og i modsat Fald kunde meget ondt let blive Følgen.[1]

Aar 1568 var man i Danmark naaet saa vidt, at der paa Roskilde Landemode maatte forhandles om, hvorledes man skulde bære sig ad med dem, der overbevistes om anden Gang at have ligget et Barn ihjel. Bispen raadede Provsterne til, første Gang at give Vedkommende Afløsning uden videre, men i Gentagelsestilfælde ikke at give Afløsning uden først at melde det skete til den verdslige Øvrighed. At slige Forhandlinger ikke førtes om tænkte Tilfælde, men at Virkeligheden svarede hertil, kan ses af, at Aaret efter kunde Provsten i Løve Herred melde om en Kvinde i hans Provsti, der havde ligget det tredje Barn ihjel. Paa Begæring af den verdslige Øvrighed fik ogsaa hun Afløsning.[2]

Aar 1606 gjorde Christian den Fjerde Forsøg paa ved haarde Midler at ændre Forholdene. Dødsstraf fastsattes for anden Gang begaaet Forseelse. Sligt virkede dog næppe synderlig. Grunden til Ondet laa ikke i Forældrenes Uagtsomhed alene, men i Familiens Talrighed, Hang til Drik og Brug af én og samme Seng. Endnu i det 17de Aarhundredes Midte blev alene i Aarhus Stift gennemsnitlig 38 Børn ligget ihjel om Aaret.[3]

Med sligt for Øje vil det forstaas, hvor gunstig stillede fyrstelige og adelige Børn var. Ifølge gammel og meget udbredt Skik overlodes disse nemlig meget ofte straks efter Moderens

Kirkegang til Bedstemoderens, særlig Mormoderens Pleje. Stundom var jo Fødslen foregaaet i dennes Hjem, saa at Moderen, naar hun drog bort, blot behøvede at lade den spæde blive tilbage. Hyppigere havde Mormoderen været hidkaldt, virket som «hjælpende Kvinde», bagefter optraadt som Gudmoder og borttog sluttelig ved sin Hjemrejse Barnebarnet med sig. Saaledes førtes Christian den Fjerde syv Uger gammel af Bedstemoderen til Mecklenborg, hans Søskende gik det ligervis; den lille sachsiske Prins Christian har vi sét blev opfødt hos Mormoderen, Dronning Dorothea i Danmark. Hos Adelen var sligt saa almindeligt, at der endog i Ligprædikener gøres en Slags Undskyldning for, naar det ikke fandt Sted: «Efterdi han eller hun var eneste Barn», «efterdi han eller hun var svag fra Barnsben af», eller «efterdi Faderen døde og Moderen blev Enke».[1]

Denne Skik havde mange og dybe Rødder i Fortids Forhold og Tankesæt. Og vist var det, at de smaa gjorde intet daarligt Bytte. Maatte de end savne Modermælken, saa nød de under Bedsteforældrenes Tilsyn sikkert en omhyggeligere Pleje, end Moderen selv med den bedste Vilje, optagen som hun var af allehaande Pligter, havde kunnet give dem. Og havnede de atter, tre Aar gamle, i Forældrenes Himmelseng, saa havde dog Albuerne opnaaet nogen Kraft til at spænde imod og Røsten var udviklet nok til at raabe om Hjælp.

7.

Gennemløber vi i Tankerne alle hine ovenomtalte Fødsels- og Daabsskikke, vil det staa klart, at den Grundopfattelse, hvorpaa de hvilede, var, at Barnet, naar det fødtes, var ikke blot et hjælpeløst men tillige et urent Væsen, der endog formaaede at smitte Moderen. Sit katolske Udtryk havde denne Opfattelse fundet i, at Barnet indtil Daaben var en Hedning og altsaa Djævelen undergiven, og at Moderen ved sit Svangerskab ligeledes blev til en Hedning, der altsaa efter Fødslen paany maatte optages i Kirkens Skød.

Denne hele Tankegang var imidlertid ikke blot katolsk men, saa vidt vi af Opfattelsens Udbredelse og Ælde kan slutte, en urgammel og næsten almenmenneskelig Overtro.[1] Under de mest forskellige og dog ensartede Former møder overalt den samme Opfattelse os: Det nyfødte Barn er urent og hjælpeløst, det renses kun ved at bringes i Forhold til et eller flere af Elementerne: Vand, Ild, Jord eller Luft; det faar først menneskelig Kraft og bliver til en Person ved at faa Navn.

Hertil svarer de over hele Jorden udbredte Skikke: samtidig med Navngivningen at dykke det nyfødte Barn i Vand, række det over Ild — saaledes endnu i Høj-Skotland,[2] — putte det gennem Hullet paa en Græstørv — endnu overtroisk Lægemiddel i Norden — eller lægge det nøgent i Solskinnet, — saaledes hos mange Negerfolk.

Den Styrke, hvormed i det 16de Aarhundrede Overtroens katolske Form, Troen paa Barnets Djævlebesættelse indtil dets Daab, gjorde sig gældende, hentede da sin Kraft ikke blot fra den katolske Tid men tillige fra Aartusinder forud. Dette maa billig tages med i Betragtning, naar vi ser den Sejghed, hvormed den optraadte. Thi den veg ikke for Reformatorernes Opfattelse men hæftede sig dristig til denne. Den formaaede at sætte Sindene i Oprør og afsætte Bølgegang vidt ud over det daglige Livs snævre Vande. Det er dette, der giver Spørgsmaalet

sin egentlige Interesse og stadig maa haves i Erindring, naar vi i det følgende skal se Striden om Djævlebesværgelsen ved Daaben i det 16de Aarhundrede, en af de ejendommeligste kirkelige Kampe i Norden, et begrænset men skarpt Udtryk for Brydningen mellem det gamle og det nye.

Allerede som blot katolsk Skik skulde man tro, at Djævlebesværgelsen havde maattet være selvskreven til at afskaffes af Reformatorerne. De afskaffede jo dog saa meget, hvis værste Brøde var at minde om Katolicismens Dage. Men her var mere end dette, thi Djævlebesværgelsen kunde langtfra betegnes som en uskyldig Skik. Luthersk set, indeholdt den det andet og store Overgreb fra Romerkirkens Side. Om Nadveren lærte denne jo, at Præsten ved at indvie Brød og Vin virkelig forvandlede disse til Kristi Legeme og Blod, saa at altsaa hver enkelt Præst var i Stand til at gentage og mangfoldiggøre Kristi Offerdød med alle dens afgørende Følger. En ganske tilsvarende Forveksling af Præsten og Gud laa til Grund for Djævlebesværgelsen. Var Djævelen virkelig i Barnet og var Præsten i Stand til ved blot at blæse derpaa og sige: «Far ud, du urene Aand!» at jage denne bort og skaffe Rum for den hellige Aand, saa opvejede jo denne Præstens Handling den egentlige Daab og nedsatte denne til en halv ligegyldig Slutningsceremoni. Fra Reformatorernes Synspunkt set, maatte da altsaa Djævlebesværgelsen i lige saa høj Grad som Messen være fuldt moden til at afskaffes.

Ikke desto mindre møder vi det Særsyn i Danmark, at Hans Tavsen, den betydeligste af Forkæmperne for det nye, saa langt fra at afskaffe den gamle Djævlebesværgelse, endogsaa skærpede og udformede den til en trefoldig Bortmaning og Uddrivelse af «den ledige Djævel». Og dette var ikke en tilfældig Besynderlighed af Hans Tavsen. Han var paa dette Punkt i fuld Overensstemmelse med sin Lærer, Luther, og da Kirkeforholdene endelig ordnedes i Danmark ved Kirkeordinansen, blev Djævlebesværgelsen ogsaa ganske rigtig bibeholdt.

Sagen var, at Frygten for det katolske Misbrug her mødtes med et endnu stærkere Hensyn hos Luther og hans Meningsfæller: Frygten for Djævelens Magt. Under almindelige Forhold var Luther ikke bange for at slaa Paven og Djævelen sammen og erklære dem for ét. Men her var de jo bevislig modsatte, det var jo netop den katolske Kirke, der holdt paa, at man ved Daaben skulde begynde med at uddrive Djævelen af Barnet.

Følgen blev en Spaltning indenfor Reformatorernes Lejr. Medens Calvin følgerigtigt afskaffede Djævlebesværgelsen som katolsk Misbrug, bibeholdt Luther den af Frygt for et større Onde.

Folkemeningen i Norden var ubetinget paa Luthers Side. Gennem Aarhundreder havde man jo indrettet sig paa den Tro, at Moderen og den lille var Hedninger og altsaa Djævelens Eje, indtil de var blevne rensede ved Kirkegang og Daab. Hele Fremgangsmaaden ved Barnefødslen og Daabsskikkene var ordnede herefter. Vanskeligere blev det imidlertid for dem, der tænkte dybere over Sagen, især for Gejstlige, der jo i Embeds Medfør stærkt opfordredes hertil, at forene denne Tankegang med den nye Lære om Ægteskabet som den Gud velbehagelige Stand. Det lød smukt nok at henvise til Pauli Ord: «En Kvinde bliver salig ved sin Barnefødsel», eller med Peder Palladius at sige: «Dør du bort udi din Barselseng, da bliver du en Martyrinde for Gud i Himlen og faar større Løn af Guds Miskundhed og Naade udi Himlen, end om du ellers døde». Men Forbindelsen mellem Læren om Barselsengen som den saliggørende og som den djævlebefængte, var dog ikke saa ganske let at finde.

Det var aabenbart ikke nok her med Sjællands Bisp at sige en Spas om, at en Munk ved et Bryllup befandt sig lige saa utilpas som en Hund i en Badstue, eller at den katolske Skik at sikre den Kvinde, der døde i Barselseng, ved at jorde hende i en Munkekutte, lignede «et Fastelavnsløb, hvor man ledte en Graamunk i Kirke efter hans første Barn». Og det var i Virkeligheden en Usandhed, naar samme Biskop paastod, at Vanskeligheden alene var til Stede i Katolicismen: «Mangen Dannekvinde har beklaget sig, at hun aldrig var ræddere for Djævelen, end naar hun laa i sin Barselseng; det kom altsammen af Munkelære, at der skulde blive fuldt af Munke og Nonner og faa Ægtefolk, at Djævelen kunde bruge sin Svig og sit Spil imod Guds Ordning og Skik». Nej, heller ikke Lutherdommen med dens Lovprisning af Ægteskabet befriede for denne Frygt. Hvad hjalp det at trøste saaledes: «Min kære Dannekvinde! Du est ikke en hedensk Kvinde udi din Barselseng osv., og du, som reder til Barsel, haver et helt Kapitel udi Kongens Ordinans, hvorudaf du kan lære en dejlig Bøn, at skænke og give Vor Herre Jesus det Foster, som du est med».[1] Om hun saa havde haft fire Kapitler i Ordinansen, saa omstødtes de alle den Dag,

Barnet bragtes til Kirke og viste sig at være djævlebesat og Djævelens Eje, saa at denne først maatte uddrives af det, førend der kunde være Tale om dets Daab.

Denne indre Modsigelse i det lutherske Grundsyn paa Livet kunde ikke i Længden forblive upaaagtet. Saa længe Luther og hans samtidige endnu levede, holdtes Spørgsmaalet nede, dels af Frygt for Djævelen dels af Ulyst til at efterligne Calvin, der jo allerede havde afskaffet Djævlebesværgelsen ved Daaben. Den ypperste Repræsentant for denne Retning i Danmark var Peder Palladius, der baade oversatte et tysk Skrift til Forsvar for Djævleuddrivelsen af de spæde[1] og samtidig trøstede de bekymrede Mødre efter bedste Evne.

Men for den næste Slægt maatte Modsigelsen staa klart, og dens ypperste Talsmand, Niels Hemmingsen, nævnede da ogsaa i et af sine Skrifter Djævlebesværgelsen som et tiloversblevet katolsk Misbrug, der burde afskaffes. Det blev dog imidlertid ikke Niels Hemmingsen, fra hvem Striden kom til at udgaa. Spørgsmaalet rejstes først ret, da en Præst paa Møen, Iver Bartholin eller Iver Bertelsen, som han kaldtes paa Dansk, uden videre paa egen Haand udelod Djævlebesværgelsen ved Daabshandlinger.[2]

Præsten Iver Bertelsens dristige Skridt, egenmægtigt at udelade Djævlebesværgelsen ved Daabshandlinger, kunde selvfølgelig ikke gaa upaatalt hen, og han stævnedes til at møde for Københavns Universitets Domstol. Iver Bertelsen var ikke ukendt med Forholdene ved denne; i sit paa Omskiftelser rige Liv havde han, endog to Gange, været ansat som Universitetslærer. Født i Middelfart af fattige Fiskerfolk var han, uden at vi véd hvorledes, kommen til at studere og derpaa i en temmelig ung Alder som Præst truffen sammen med Christian den Tredje paa Koldinghus. Han maa have gjort et godt Indtryk paa Kongen, thi rigelig udstyret med kongelig Rejseunderstøttelse drog han kort efter til Wittenberg og hørte Melanchthons Forelæsninger. Ved sin Hjemkomst modtoges han med Velvilje af Niels Hemmingsen, i hvis Hus han blev optagen, og efter ganske kort Tids Forløb fik han Aar 1559 Ansættelse som Professor ved Københavns Universitet.

I denne Stilling blev han imidlertid snart, uden at vi nu kan udrede Enkelthederne eller opdage Grundene, Genstand for stærke Angreb, og hans Medlærere søgte at fortrænge ham fra Højskolen. Længe holdt Iver Bertelsen ud, men da han i Stedet for at rykke op stadig kun trykkedes dybere ned, lod han sig engang, da en ny Post var bleven ham nægtet, forlede til et ubesindigt Ord. Han bemærkede noget om, at enkelte Professorer, især visse Medlemmer af Konsistorium, var ivrige nok til at gøre Opslag om Forelæsninger, men glemte at holde dem.

Denne Udtalelse gjorde Iver Bertelsen til en Umulighed ved Universitetet; han maatte skyndsomst fortrække. Atter drog han da i Udlændighed til Wittenberg, og atter viste han sin mærkelige Evne til at gøre sig gældende, idet han, trods alt hvad der var gaaet forud, virkelig efter nogen Tids Forløb opnaaede for anden Gang at blive kaldet til Lærer ved Københavns Universitet. Hans Ansættelse denne Gang blev dog ikke af lang Varighed. Et Fjerdingaar efter blev han paa Frederik den Andens Anbefaling udnævnt til Præst i Stege. Det var i denne sin Stilling, at han indlod sig paa det vovelige Skridt: paa egen Haand at udelade Djævlebesværgelsen ved Daaben.

De Vilkaar, under hvilke Iver Bertelsen mødte for sine Dommere, var ikke gunstige.[1] Han havde været meget vanskeligt stillet i sin Menighed og var her kommen i Strid med indflydelsesrige Personer. Grunden hertil var, at Formandens Enke, der havde været gift med de to foregaaende Præster, ønskede ogsaa at ægte Nr. tre, hvilket syntes at skulle kunne lykkes, da Iver Bertelsen var ugift. Denne vilde imidlertid ikke have hende tilægte, og i sin Forbitrelse truede hun da med at faa en anden ansat som Præst samt ophidsede Fogeden paa Stegehus, med hvem hun stod i Forbindelse, imod Iver Bertelsen. Under almindelige Forhold kunde denne Fjende være ubehagelig nok, men Forholdene var værre end sædvanlig. Landet var i Krig, Stegehus og hele Møen var pantsatte til en pommersk Adelsmand, og dennes Foged blev herved til en Magt, hvis Myndighed i visse Henseender rakte videre end Kongens.

Fogden forfulgte Iver Bertelsen af et godt Hjerte. Han haanede ham ved at lade ham afmale i Borgestuen og Billedet bruge til Skive ved Vaabenøvelser; senere kom han med den tvivlsomme Undskyldning, at det var et Portræt ikke af Præsten men af Fanden. Det var uden Tvivl ogsaa Fogden, der paa

Præsteenkens Anstiftelse fik Iver Bertelsen anklaget baade for Udeladelsen af Djævlebesværgelsen ved Daaben og for et andet Forhold, der mulig har været anvendt som Paaskud for dennes Afslag paa hendes Frieri, nemlig Iver Bertelsens Trolovelse med en Pige fra Ribe, hvilken Trolovelse senere paa ulovlig Vis skulde være hævet. Endelig var det Fogden, der, da Præsten vilde drage til Roskilde for at forsvare sig i disse Sager, undsagde ham paa Livet, saa at den ulykkelige Præst ikke kunde komme af Sted, førend Fogden tilsidst gav ham en Art Lejde til at drage bort.

Iver Bertelsen var ligeledes ilde faren med Hensyn til sine Dommere. Det var alle hans tidligere Medlærere ved Universitetet, af hvilke flere vistnok endnu kunde huske «de Forelæsninger, hvorom Opslag var sket, men som ikke var blevne holdte». Og det havde næppe stemt dem mildere imod ham, at han i Mellemtiden just fornylig havde vovet at udeblive, skønt han var stævnet for en Domstol som deres. De havde da ogsaa tilraadet Lensmanden at «lade ham hente, som man plejer at hente andre, som ikke vil lyde Kgl. Maj.s og Eders Bud og Stævning».

Endelig mødte da Iver Bertelsen for Retten den 20. Januar 1567.

Det var ikke mindre end tre Sager, der skulde paadømmes, en for hver af de tre Beskyldninger: Udeblivelse fra Retten, Udeladelse af Djævlebesværgelsen og Ophævelse af Trolovelsen.

Allerede i den første Sag viste det sig, hvor lidet Iver Bertelsen havde at haabe af disse Dommere. Skønt han angav som Hovedgrund til sin Udeblivelse, at han ikke havde turdet drage af Sted for Fogden, der havde undsagt ham paa Livet, hvilket han med Vidner beviste at være sandt, ligesom ogsaa Fogden for Retten maatte indrømme det, og skønt dette yderligere bestyrkedes ved, at Iver Bertelsen jo nu, saa snart han havde faaet Fogdens Tilsagn om uhindret Rejse, virkelig var mødt for Retten, saa dømtes han dog enstemmig for Ulydighed mod Øvrigheden. Hermed var den første Dags Retshandling forbi.

To Dage efter, den 22de Januar 1567, samledes Retten paany, denne Gang forstærket med tre københavnske Sognepræster. Det var nu den farligste af de tre Sager, der sknlde for, den ulovlige Udeladelse af Djævlebesværgelsen ved Daabshandlinger.

Den kongelige Anklager, Stiftets Lensmand Bjørn Andersen, forelagde først Dommerne det Spørgsmaal: «Maa nogen vige fra

Kgl. Majestæts Ordinans for sin Person og gøre noget, som er imod Ordinansen?» Iver Bertelsens Forsvar tog sig unægtelig noget tyndt ud, naar han herimod undskyldte sig med, at det blot var de faa Ord: «Far her ud, du urene Aand!» som han havde udeladt. Thi faa eller mange, var Ordene lige afgørende, og Udeladelsen var jo foretagen med velberaad Hu. Langt bedre lykkedes det ham derimod at forklare, hvorfor han havde udeladt Ordene: Han havde ikke kunnet udholde i det ene Øjeblik at trøste frugtsommelige Kvinder i sin Menighed med, at de og deres Foster hørte Gud til, og i næste Øjeblik ved Daaben at erklære Barnet for besat af Djævelen.

Sjællands Bisp tog derefter til Orde og spurgte den anklagede, hvor han havde turdet vove egenmægtig at forandre, hvad der ene tilkom Øvrigheden at gøre Forandringer i. Iver Bertelsen svarede, at han kun havde handlet saa, fordi han mente at være i Overensstemmelse med Guds Ord. Desuden havde ogsaa Niels Hemmingsen udtalt som sin Mening, at Besværgelsesordene burde udelades. Ved denne Bemærkning tog Niels Hemmingsen til Genmæle og sagde, at han aldrig havde bedt Iver Bertelsen forandre Ordinansens Ord, hvortil den anklagede svarede, at sligt havde han heller ikke beskyldt ham for.

Hermed var det egentlige Forhør omme. Et Efterspil, som under andre Forhold kunde have draget betydelige Følger efter sig, sank nemlig forunderlig virkningsløst hen. Det lader til, at Lensmand Bjørn Andersen Aftenen forud havde holdt en Art Forhør over den anklagedes Meninger, og ved denne Lejlighed var bleven opmærksom paa andre kætterske Opfattelser hos ham. Uden Tvivl efter Lensmandens Opfordring forelagde da Bispen nu Iver Bertelsen det Spørgsmaal, om han havde sagt, at Fremsigelsen af Indstiftelsesordene ved Nadveren ikke var fornøden. Hertil svarede Magister Iver: «Det har jeg aldrig sagt. Men Bjørn og jeg kom i Aftes i Tale om saadant, da sagde jeg, at Sakramentet ikke faar sin Kraft af disse Ords Fremsigelse, thi de er kun en historisk Oplysning og fremsiges for derved at minde Nadvergæsterne om Herrens Lidelse og Død og om de Velgerninger, som Kristus forjætter alle ved dette Sakrament».

Med denne kun lidet lutherske Forklaring lod man sig nøje. Lensmanden savnede rimeligvis teologisk Lærdom nok til i denne Kres at turde forfølge Sagen videre. Og Dommerne følte uden Tvivl en naturlig Ulyst til gennem et fortsat Ordskifte i Øvrig-

hedens Nærværelse selv at blive følte paa Tænderne, hvorved mere end én Afvigelse fra Luthers rene Lære mulig kunde komme for en Dag. Alle tav de derfor stille.

Man skred da til Stemmeafgivning i Sagen om Djævlebesværgelsen. Rettens Medlemmer var her vanskeligt stillede. De færreste af dem havde vel noget tilovers for den anklagede selv, men i en vis Forstand var dog hans Sag deres egen, for saa vidt de vistnok alle delte Mening med ham og af Hjertet ønskede, at hans Optræden maatte kunne give Stødet til, at Djævlebesværgelsen blev afskaffet. Øjeblikket hertil syntes gunstigt, da man just nu var begyndt at afskaffe den i flere af Tysklands evangeliske Landskirker. Det gjaldt da om, samtidig med at man formelt misbilligede Iver Bertelsens Optræden, at gøre hans egentlige Brøde saa ringe som mulig, og paa en Maade udviske den ved at anbefale ham til kongelig Benaadning.

Først fik Niels Hemmingsen Ordet. Han udtalte, at den anklagede havde forsét sig og burde straffes. Dog, tilføjede han, haaber jeg, «at Kongl. Maj. vel naadeligen handler med ham». Biskoppen sluttede sig i et og alt til, hvad Niels Hemmingsen havde sagt.

Dernæst fik Professor Rasmus Glad Ordet. Han begyndte sin Tale med en fin Bemærkning om, at det «er en underlig Handel med denne Forandring i Daaben; men saa længe det er nyt, kan man lettelig hugge det op, saa det ikke gør mere Bulder». Ligefrem tagne sigtede disse Ord naturligvis til Iver Bertelsens foretagne Forandring, men de lod sig ogsaa anvende paa selve Kirkeordinansens Bestemmelser om Daaben, der ligeledes var af temmelig ny Dato og, for saa vidt de maatte vise sig at være mindre heldige, endnu lod sig «hugge op uden synderlig Bulder». Derpaa gik Rasmus Glad over til at tale om Iver Bertelsen selv og sagde, at han ikke kunde dømme Magister Iver til at handle mod sin Samvittighed, men naturligvis burde han dog først have spurgt Bispen. Heri ligger hans Uret, «dog tykkes mig, at man kan ikke plat fordømme ham».

De følgende Talere søgte hver især i en kort Sætning at balancere mellem de forskellige Hensyn og betjente sig herved af det latinske Sprog som det bøjeligste. Medens de fleste af dem erklærede, at han havde handlet «*male*», mildnede Prof. Katholm dette Udtryk til et «*non recte*», ja Prof. Hammer endog til et «*minus bene*».

Sluttelig samlede Rektor alle Udtalelserne i følgende Ord til Lensmanden: «Kære Bjørn! disse Dannemænd dømmer alle sammen, at ingen ærlig Person maa noget forandre af sin egen Myndighed, og derfor tykkes dem Mr. Iver at have ilde gjort». Saavel Bispen som Niels Hemmingsen tog dog straks efter Ordet for at anbefale den anklagede til Kongens Naade.

Endnu stod den sidste Sag tilbage, Anklagen mod Iver Bertelsen for at have hævet sin Trolovelse. Hvad der forelaa var, at Magister Iver havde været trolovet med en Borgerdatter fra Ribe, men da man fra hendes Slægts Side ikke havde opfyldt et ham givet Løfte, havde han ikke villet indlade sig i Ægteskab med hende, men betalt hende en Erstatningssum og afgivet, samt ogsaa af hendes Slægt modtaget, skriftligt Bevis for, at Trolovelsen var hævet.

Biskoppen begyndte med at spørge: «Magister Iver! Hvilken Bestemmelse har I taget i Ægteskabssagen med Eders Fæstemø i Ribe?» Hertil svarede Iver Bertelsen: «Da man ikke har holdt det, mig var lovet, og vi nu er forligte, saa at de ikke klager paa mig, og de har mit Brev og jeg har deres, saa vil jeg ikke have mere med dem at skaffe, men lade det blive som det er».

Niels Hemmingsen faldt derpaa ind med Spørgsmaalet: «Var der Ægteskab mellem Eder og den Pige?» — «Nej, var der ej!» svarede Mr. Iver, «det véd jeg vel, at de, som er Ægtefolk, maa ikke købe sig fra hverandre med Penge». — Niels Hemmingsen lod sig imidlertid ikke saa let afvise: «Det har altid været holdt her i Riget», sagde han, «at de Folk, som hinanden har trolovet og har Vidnesbyrd og Bevisning herom og har givet hinanden Fæstegave, de Folk er Ægtefolk for Gud og Verden. Nu har bevisligt alt dette været Tilfældet med Eder og denne Pige. Thi ere I Ægtefolk».

Efter denne Kendelse, der lød Datiden mindre besynderlig end den lyder for os, gik man over til Afstemning om Iver Bertelsens Straf. Biskoppen tog først til Orde og bemærkede meget rigtigt: «Dette siger jeg, at i denne Sag har den lige saa stor Skyld, der Penge har taget, som den, der dem har udgivet». Ikke desto mindre kom han dog ikke til den Slutning, at begge Parter burde undgælde for, hvad sket var, men sluttede blot som

saa: «Efterdi Mr. Iver ulovligt har forskudt sin ægte Fæstemø og hende ingenlunde have vil, bør han ikke at gifte sig, saa længe hun levende er».

Dernæst kom Niels Hemmingsen. Han erklærede: «Dette siger jeg, at hvo som helst sin ægte Fæstemø uden lovlig Aarsag forsager, som Mr. Iver har gjort, og ikke vil holde sit Løfte og sin Ære, han er værd en møgit stor Straf, og dertil med sig aldrig gifte maa, saa længe den Person lever, som han først havde lovet Tro og Ægteskab».

De øvrige Dommere nøjedes alle med kun at holde paa, at Iver Bertelsen skulde forblive ugift, saa længe hans Fæstemø levede. Lensmanden Bjørn Andersen — der var Enkemand, men kort efter giftede sig paany — afsluttede endelig Stemmegivningen med at tilføje sin Mening, der kort og simpelt udtrykte Datidens Tænkemaade: «Mig synes dette, at han haver begyndt ret [ved at trolove sig] men ikke ret forfulgt det» [idet han ikke giftede sig]. Iøvrigt fandt heller ikke han, at der kunde være Tale om at idømme den anklagede nogen anden Straf end ugift Stand, saa længe hun levede.

Hermed var hele den vidtløftige Retssag til Ende. Flygtig set havde den faaet et ganske heldigt Udfald for Iver Bertelsen. Naar han paa Forhaand havde maalt Fremtidens Muligheder, var det uden Tvivl det dristige Brud paa Kirkeordinansen, der havde stillet sig for ham som det farligste Punkt. Men i denne Sag var han jo bleven behandlet yderst skaansomt og Dommerne havde indstillet ham til Benaadning. Ganske vist havde de saa dømt ham des strengere for ikke straks at være mødt i Rette og havde foreløbig forbudt ham Giftermaal, men dette var dog kun Smaating imod, hvad Hovedsagen kunde være endt med.

Nærmere set havde dog Udfaldet sine mislige Sider. Vel var det ikke at vente, at Straffen for de faa Dages Udeblivelse vilde blive haard, især naar Biomstændighederne toges med i Betragtning, men hvad borgede for den kongelige Benaadning? Var ikke Dommernes Mening egentlig den: Vi ønsker naadigst at forskaanes for Djævlebesværgelsen, men Iver Bertelsen maa gerne blive straffet haardt. Og det var disse Dommeres Forbøn, hvorpaa han skulde bygge! Og sæt, at man i Bestemmelsen af Straffen slet ikke gik den Vej, at sondre mellem de enkelte Domme, men slog dem alle tre sammen i det fælles: «Den Anklagede bør straffes for Ulydighed mod gejstlige og verdslige Love og Øvrighed!»

Disse og lignende Tanker har uden Tvivl sysselsat Iver Bertelsen, medens han fængslet ventede sin Skæbne. Men hvilken end hans Frygt monne have været, er den dog sikkert bleven overtruffen, da det meddeltes ham, at Straffen var bestemt til Dødsstraf.[1]

Denne overordentlig haarde Dom blev dog kort efter formildet til Fængsel paa Livstid og Fortabelse af Gods.

Desværre véd vi ikke noget om, hvad der i disse Dage er foregaaet i Kongens Nærhed, og vi er ude af Stand til at kunne iagttage de Skridt af forskellige Personer, der har svaret til de første, skiftende Afgørelser i Sagen. Naar Iver Bertelsen selv senere gættede paa, «at Niels Hemmingsen eller andre uden Tvivl har indgivet Kongen at bestemme Straffen til Død eller livsvarigt Fængsel», saa var han vistnok paa Vildspor. Langt sandsynligere er det, at Kongen, forbitret over Bruddet paa Enhed i Kirkelæren og maaske yderligere ophidset ved Bjørn Andersens Meddelelse om andre mulige Kætterier hos de højlærde, har villet give disse en alvorlig Advarsel éngang for alle ved at dømme en af deres Midte saa haardt. Dette stemmer vel med Niels Hemmingsens senere Rædsel for at blive paaduttet blot den mindste Delagtighed i Iver Bertelsens Kætteri, og det svarer meget godt til det Skridt, som de højlærde straks bestemte sig til.

Vi véd nemlig, at disse, saa snart den kongelige Dom var fældet, begav sig til Kongen for at gaa i Forbøn for den domfældte. Den Form for Benaadning, som de endelig opnaaede, stemmer ogsaa med Kongens formodede Sindelag. Han gik vel ind paa, at Iver Bertelsen maatte slippe for livsvarigt Fængsel, men kun mod, at den fangne afgav en meget haard og bindende Erklæring. Først skulde han tilstaa, at han havde fortjent evigt Fængsel, fordi han saa storlig havde fortørnet Gud og kongelig Majestæt. Dernæst skulde han under Livs og evig Saligheds Fortabelse love aldrig mere at ville tale, skrive eller handle noget i denne Sag eller overhovedet foretage sig noget, der kunde udlægges som sigtende mod Kongens udtalte Vilje og Universitetets Dom. Han skulde hensidde som Fange i Sorø Kloster paa ubestemt Tid. Gjorde han Forsøg paa at rømme, skulde han straffes med Døden. Endelig skulde han love aldeles at afholde sig fra al mundtlig og skriftlig Udtalelse om noget, der var den almindelige Kirketjeneste i nogen Part anrørende.[2]

Forpligtelsen var haard nok, men den var uden Tvivl det

højeste, der var at opnaa hos Kongen. Det var Kongens ufravigelige Fordring, at der blev tiet i hans Kirke. Og dette Aktstykke var jo en Slags Mundplaster, ikke blot for den domfældte men for hele den højlærde Stand. Tilbage stod da kun det sidste, at faa Synderens Underskrift. Her stødte man imidlertid paa uventet Modstand, Iver Bertelsen nægtede at afgive den forlangte, aabne Tilstaaelse af sin Brøde. Gode Raad var her dyre. De højlærde vidste imidlertid at klare sig. Professor Rasmus Glad og Hofpræst Niels Kolding mødte i Fængslet hos den ved Trusler om Død og livsvarigt Fængsel fortumlede Mand. Rasmus Glad dikterede, Fangen skrev, det var hans «Haandskrift». Derpaa tog Hofpræsten den fangnes Signet og aftrykkede det under Brevet. Dermed var Haandskriften «med hans Signete stadfæstet». At det gik saaledes til, paastod Iver Bertelsen senere fra sit Fængsel i Sorø højt og helligt til Sjællands Biskop, og han nedlagde Indsigelse imod — hvad han og tilbød at gøre offentlig for Rigens Raad — at han havde godkendt, godkendte eller vilde godkende blot et eneste Ord af, hvad der stod i hin Forpligtelse.[1]

Den genstridige var saaledes frelst ved sine Standsfællers Snarraadighed. Førend han indesluttedes i Klosterfængslet, skulde imidlertid hans Standhaftighed stilles paa en ny Prøve. Forpligtelsen var dateret den 13 Februar 1567. Dagen efter maatte han endnu engang møde for Universitetsprofessorerne, der var samlede i Bispens Hus, Hvad her foregik, forstaas kun ret, naar man husker Tidens Tro paa Ægteskabets gudvelbehagelige Værd. Hvis han i dette sidste Øjeblik havde villet antage sin Fæstemø, vilde et saadant Skridt sikkert være blevet opfattet som Tegn paa, at hans forstokkede Sind var ved at vige, og yderligere Benaadning kunde mulig være bleven Følgen. Men selv dette frasét, maatte Udsigten til Selskab i Fængslet være lokkende, for ikke at tale om, at han nu, da alt hans Gods var ham fradømt, nok kunde komme til at trænge til Hjælp af en Hustrus velstaaende Slægt, thi i Fængslet vilde der kun blive ydet ham Ly og Føde, men ikke saa meget som et Klædningsstykke, naar hvad han gik og stod i engang var opslidt.

Det var da en Fristelse af mangfoldig Art, der stilledes for ham, da Biskoppen ledte hans tidligere Trolovede, Kirstine Sørensdatter fra Ribe, ind og i de mange lærde Vidners Nærværelse for sidste Gang spurgte: «Magister Iver! hvorledes vil I have det med denne Pige, Eders Fæstemø?» Men Mr. Iver bestod Fristelsen og

svarede: «Jeg begærer at være for mig og hun for sig.»[1] Mod en slig Forhærdelse var der intet mere at stille op, afsted gik det da med den fangne ad Sorø til.

Klosterfængslet i Sorø var en ganske egen Art af Forvaringssted. Det benyttedes til Strafophold for Gejstlige, der havde forset sig i højere Grad, saasom bedrevet Trolddom, Hor eller lignende, og Fængslet som Klostret selv mindede stærkt om de katolske Tider. Klostret med alt dets Jordegods var vel inddraget under Kronen, men det styredes ikke som de andre inddragne Klostre af en adelig Lensmand men af en lærd Mand, der under den gamle Titel «Abbed» havde Tilsynet med Jordegodset saavel som med Fangerne. Naar hertil kom, at Præsterne i de til Klostret hørende Sogne ikke havde Bolig hver i sin Præstegaard, men allesammen boede i Klostret, «hvor de havde deres Værelse og Underholdning»,[2] saa vil det forstaas, at dette endnu var en tiloversbleven Rest fra gamle Dage. Nu som fordum maatte Abbeden være en alsidig dannet Mand, der kunde bestyre Godset, holde sine Præster, de løse som de fangne, i Ave, og optræde som beleven Vært, naar Kongen eller Rigsraader paa Rejser overnattede hos ham.

Den Mand, der i Aaret 1567 var Abbed i Sorø, var Magister Morten Pedersen. Han synes at have behandlet sin nye Fange ret hensynsfuldt. Lade ham gaa frit omkring og maaske smitte alle Klostrets Sognepræster med sit Kætteri kunde han naturligvis ikke. Men én Ting kunde uden Fare tilstedes ham, at benytte Klostrets Bogsamling. Pen, Blæk og lidt Papir kunde man ogsaa gerne overlade ham uden at se saa nøje paa, at han ikke havde en Skilling at betale det med. Studier blev da den den fangnes Trøst. Livet i den lille Celle gik hen med videnskabelige Sysler og fortsat Bødning paa den ene og samme Klædedragt. Thi, hvormeget han end sparede paa dette sit sidste Eje, saa krævedes der dog bestandig ny og større Opfindsomhed for at give de luvslidte Rester et fortsat Udseende af menneskeligt Klædebon.[3]

Hvad var Genstanden for hans Studier? Selvfølgelig det, der havde ført ham hid, og hvorom hans Tanker endnu stadig kredsede: Djævlebesværgelsen ved Daaben. Han granskede

Kirkefædrenes Meninger, han efterlæste nyere Teologers Udtalelser herom, og mere og mere modnedes hans egen Opfattelse til en alsidig, grundfæstet Overbevisning.

Over ét Aar var gledet hen paa denne stille Vis — Omverdenen lod ham god Ro ved hans Studier — da overraskedes den fangne en skønne Dag ved et Brev[1] fra en af sine tidligere Dommere, Hovedpersonen blandt disse, Professor Niels Hemmingsen. Allerede Udskriften lød besynderlig: «Til Magister Ivar Bartholin, der er paa Spil *(agenti)* i Sorø Kloster», og Indholdet var ikke mindre besynderligt.

For ikke at fælde for haard en Dom over denne mærkelige Skrivelse og dens Afsender maa man vide, hvad imidlertid var foregaaet udenfor Fængslet. En Ven og Slægtning af Iver Bertelsen havde gjort, hvad han formaaede, for at skaffe ham fri, og i denne Anledning indgivet et Bønskrift i hans Navn til Kongen. Heri havde han til Undskyldning for den fangne anført, at dennes Brøde jo dog blot bestod i ved Daaben at have udeladt Djævlebesværgelsen, en Ceremoni, om hvilken ogsaa den lærde Dr. Niels Hemmingsen udtrykkelig lærer og skriver, at den er en Plet paa den hellige Daabshandling og rettelig burde afskaffes.

Bønskriftet var blevet overleveret til den kongelige Sekretær Hans Skovgaard; men istedetfor at forelægge Kongen det, synes denne først at have tilstillet Niels Hemmingsen det til Erklæring. Læsningen satte Niels Hemmingsen i den heftigste Bevægelse. Engang tidligere var hans Udtalelser om Djævlebesværgelsen blevne ham forekastede. Det var, da Iver Bertelsen for Retten havde henvist til dem som en af Grundene til, at han havde vovet at udelade den hele Ceremoni. Dengang havde Niels Hemmingsen heldig afvendt Faren ved at spørge, om han da nogensinde havde opfordret den anklagede til egenmægtig at forandre Daabsskikkene, hvilket denne havde maattet benægte. Men nu kom de usalige Ord igen. Og denne Gang ikke i en snæver Kres af Embedsbrødre, men de forebragtes for selve Kongen. Kongen var ilsindet og taalte ingen Ufred i sin Kirke. Hvad om han ikke vilde lade sig nøje med den Undskyldning, at disse Ord var skrevne før den Tid, da der var Fare ved at udtale dem! Sæt han kort og godt lod Niels Hemmingsen gribe som den, der paany vakte Splid, og til Skræk og Advarsel idømte ham den Livsstraf, der havde svævet over Iver Bertelsens Hoved!

I sin Angst skrev Niels Hemmingsen følgende Brev:

«Det ligner Dig rigtig, Du der er vant til aldrig at handle rent og ret, at Du i dit Bønskrift til vor naadigste Konge omtaler mig som medskyldig i dit Kætteri. I mit lille Skrift «Pastor» lærer jeg dog, at det ikke tilkommer den enkelte Præst egenmægtig at ændre Kirkeskikkene .... Ikke destomindre udslynger Du Slange! som jeg saa længe har næret ved min Barm, al denne Edder listig imod mig, for at gøre Dig selv ren, Du, der har vist Foragt mod Konge og Biskop og dristet Dig til overmodig og ondsindet at ændre Daabsskikkene. Og hvorfor? ene og alene for at Mængden skal hilse Dig som en ny Kirkens Reformator, thi det er Mængdens Bifald, Du altid har søgt. Du paaberaaber Dig din Samvittighed, Øjenskalk! Du forlod svigagtig din Fæstemø, det siger din Samvittighed Dig. Der var en anden af adelig Byrd, som Du paa usømmelig Vis indlod Dig med, i Haab om, at der herved skulde falde lidt Adelsglans over Dig. Mange kunne bevidne dette, og mange har Du herved grovelig forarget. Hvor var dengang din Samvittighed henne?

Du skriver, at Du er bleven afsat fra dit Embede, fordi Du har ændret Daabsskikkene. Heri gør Du Uret mod Kongen og dine Dommere, thi skønt Du ganske vist havde fortjent en slig Straf for din hensynsløse Dristighed, saa foreligger der ikke andet, end at de paa Grund af den megen Forargelse, Du vakte, ikke har kunnet finde sig i, at Du blev, hvor Du var, og nu giver vor naadigste Konge Dig frit Underhold paa et hæderligt Sted hos en from og lærd Mand, indtil han maatte spore Tegn hos Dig paa sand Fortrydelse.

Du siger: «Hemmingsen dadler de urimelige, papistiske Skikke, og han anfører blandt disse Djævlebesværgelsen», — som om deraf fulgte, at Hemmingsen ogsaa fordømmer Djævlebesværgelsen, saaledes som den bruges i vore Kirker .... Papisterne tro, at Børnene virkelig er besatte af Djævelen, vi derimod, der skelne mellem Natur og Naade, anvende den blot som et Tegn paa, at de Døbte ved Daaben ere unddragne ethvert Satans Retskrav. Vi forstaa, ligesom Augustinus, ved «den urene Aand» ikke Djævelen selv, men Djævelens fjendske Magt, der er virksom mod alle Mennesker, ogsaa dem, der ikke ere ligefrem besatte af ham. — — Gaa nu hen Du utaknemmelige! og beraab Dig paa Niels Hemmingsen, ham, der efter alle deres Vidnesbyrd, der kende ham, netop er en Elsker af Orden og Fred og har den

største Afsky for alle unødvendige Forandringer i Kirkesager. Han har været Dig en god Støtte og engang frelst Dig, da Du var i den største Nød, men dog viser Du ham ingen Ære, Du søger tværtimod at trampe ham ned, ligesom det unge Muldyr, der, naar det har mættet sig hos sin Moder, Hoppen, giver den Æselsspark. Gud forbedre dit Sind!»

Brevet var henved tre Uger gammelt, da det naaede til Iver Bertelsen, hvad enten det nu har henligget nogen Tid hos Afsenderen og ventet paa Lejlighed til Sorø, eller det maaske ikke straks, da det kom hertil, er blevet afleveret til Fangen. Som naturligt var, gjorde det et overordentlig stærkt Indtryk paa denne. En saa skaanselsløs og voldsom Tiltale fra En, der i mange Hensender havde Krav paa hans Agtelse, maatte virke rystende, dobbelt paa den ensomme, hvis Olieblad fra Omverdenen en Skrivelse var.

Efter nogle Dages Betænkningstid skrev Iver Bertelsen sit Svar.

Han begyndte med at bebrejde Niels Hemmingsen Tonen i hans Skrivelse, der ikke sømmede sig en gammel Teolog, end ikke en Mand, men kun var passende for en hidsig og arrig Kvinde. Selv en hæderlig Hedning vilde have undsét sig ved saaledes at overfuse en ulykkelig Fange. Iver Bertelsen agtede imidlertid ikke at lade sig behandle paa denne Maade, men ansaa det for sin Pligt at give Svar paa Tiltale. Niels Hemmingsen fik saa tilskrive sig selv Skylden, hvis Svaret maatte forekomme ham hensynsløst.

Dernæst gik han over til at omtale Bønskriftet til Kongen, om hvilket han synes ikke at have vidst Besked, da det afsendtes, men for hvis Indhold han dog nu fuldt ud vilde paatage sig Ansvaret.

Det lange Brevs øvrige Indhold var naturligvis dels en Redegørelse for, at Iver Bertelsen var bleven dømt for sin Ændring af Daabsskikkene og ikke af andre Grunde, dels en Paavisning af, at Niels Hemmingsen med sin Dadel virkelig havde sigtet ogsaa til Djævlebesværgelsen, som den brugtes i den danske Kirke, hvilket mange Præster kunde bevidne at have hørt ham selv offentlig udtale. Hans senest givne Henvisning til Augustinus beviste intet, thi Augustinus gik netop ud fra, at de udøbte Børn virkelig var djævlebesatte.

Medens disse Tilbagevisninger meget ofte var iklædte en skarp Form, naaede denne dog sit Højdepunkt, hvor Iver Ber-

telsen gik over til at omtale sin Trolovede og Beskyldningen for at have staaet i utilladeligt Forhold til en adelig Kvinde. I varme Ord erklærede han sig for uskyldig i saa Henseende og slyngede sluttelig med bidende Haan sin Angriber Beskyldningen tilbage. Niels Hemmingsen var nemlig bleven skilt fra sin første Hustru paa Grund af hendes Ukyskhed, og Rygtet paastod, at han selv ved sin raa Behandling af hende bar nogen Del i hendes senere Brøde: «Da Du, som det endnu vedblivende fortælles om Dig, slog hende i Ansigtet, spyttede paa hende, drukken overgød hende, trak hende i Haaret, sparkede hende, kradsede hende og stundom tvang hende til at kysse Dine Drikkebrødre, «hvor var dengang Din Samvittighed henne?» Og da Du ved alt dette sluttelig havde drevet hende over i Ukyskhed, «faldt der saa maaske lidt Adelsglans over Dig og Dit Hus», naar hun vendte hjem fra sine Adelsmænds Favntag? Hvis Du var ligesaa ren i Dit Forhold til forskellige Kvinder, som jeg i Forhold til hin Adelskvinde, saa har Rygtet løjet om Dig, ligesom Du nu lyver om mig. Gid Du havde levet ligesaa kysk i Din gifte Stand som jeg i min ugifte! Nærmere skal jeg ikke gaa ind paa denne Sag».

Til Slutning tilbød Iver Bertelsen at ville tilbagekalde sin Vildfarelse med Hensyn til Djævlebesværgelsen, dersom uvillige Dommere efter at have hørt hans Grunde maatte skønne, at Skikken ikke var i Strid med Guds Ord.

I Anledning af Niels Hemmingsens Udtryk om en «Slange han havde næret ved sin Barm» og det «unge Muldyr, der havde næret sig af Hoppens Mælk og derpaa givet den Æselsspark», udbad han sig tilsidst Niels Hemmingsens Regning paa, hvad Afslag i Kostpenge han havde nydt, dengang han var i hans Hus, Pengene skulde da med det første blive Niels Hemmingsen tilsendte. Med Ønsket om et andet Sind sluttede Brevet.

Man bedømme dette som man vil — fuldt ud med Nutids Maalestok tør vel intet af Brevene maales — én Ting stod dog vistnok klart: at dette ikke var Vejen for Iver Bertelsen til Frigivelse. Idet han vovede saa dristig at tiltale sin mest formaaende Dommer og Modstander, maatte han forstaa, at slig Frihed kun kunde købes med forlænget Fængselstid; efter Udtryk i hans eget Brev at dømme antog han jo endog, at det var overladt til Niels Hemmingsens Skøn at afgøre, naar den fangne kunde siges at «vise Tegn paa Fortrydelse». Som et saadant kunde hans Svar næppe tydes.

Da Fængslet atter lukkede sig tættere om den fangne, hengav han sig paany til sine forrige Studier. Vi er ikke i Stand til bestemt at kunne paavise Gangen i disse, men meget synes at tyde paa, at Magister Iver omtrent paa dette Tidspunkt, maaske med den af ham forlangte nye Rettergang for Øje, har nedskrevet sine Betragtninger over Djævlebesværgelsen og saaledes givet sine Undersøgelser afsluttet Form. Der findes endnu to latinske Skrifter af ham, begge forfattede i Fængslet og først udgivne i Trykken et Par Hundrede Aar efter.[1] De handler naturligvis begge om Djævlebesværgelsens Ugudelighed, og meget saavel i Tone som Indhold synes at røbe, at de er skrevne efter det skriftlige Sammenstød med Niels Hemmingsen. Det er uden Tvivl denne, der sigtes til, naar Fangen forlanger sin Sag undersøgt paany efter Guds Ord og af lærde, gudfrygtige Dommere, «der ikke selv er mistænkte» *(suspecti)*. Og det er vistnok ligeledes denne «Elsker af Orden og Fred», der haves for Øje, naar det hedder: «De begaa en forfærdelig Brøde, der for Ro og Freds Skyld finde sig i en saadan Gudsbespottelse». Mod selve Skikken anføres iøvrigt en Mængde Indvendinger, hentede fra Biblen og Kirkefædrene. Om Forfatterens eget usvækkede Mod og uforandrede Overbevisning vidner en Udtalelse som denne: «Hver Ordets Tjener bør ikke blot misbillige denne ugudelige Skik, men selv give Eksemplet ved at udelade den, om han saa udsætter sig for at miste Ære, Liv og alt sit Velfærd. Thi Guds Befaling staar over alt menneskeligt, og forbandet den, der adlyder Skabningen mere end Gud!»[2]

Iver Bertelsen kunde længe nok larme i sin Celle og kræve en retfærdig Domstol nedsat; ingen gad høre paa ham. Forgæves skrev han til Kongens Hofpræst og bad ham anraabe Kongen om, at hans Sag paany maatte prøves. Forgæves fik han enkelte Rigsraader i Tale om samme Sag, naar de paa Gennemrejse opholdt sig i Sorø Kloster. Forgæves skrev han til Sjællands nye Biskop, hans fordums Ven, og bad om Bistand. Der var kun én Betingelse, paa hvilken han kunde hjælpes, det var, hvis han vilde tilbagekalde sit Kætteri og bede om Naade. Biskoppen opfordrede ham hertil, men den fangne svarede: «Aldrig saa længe jeg lever indlader jeg mig paa at bede om Naade, førend min Sag er lovlig paadømt. Lad dem bede om Naade, som ulovlig have dømt mig, jeg forlanger kun Retfærdighed. Hermed staar og falder jeg. Thi jeg kan ikke tilbagekalde

noget, førend det er afgjort, hvad der er det rette. Men skammeligt og ugudeligt handle de, der ved Trusel om evigt Fængsel søge at aftvinge mig en Tilbagekaldelse».[1]

Tre Aar sneg sig saaledes hen. Ynkelig saa Fangen tilsidst ud i sin selvlavede Dragt. Kjortelen var efterhaanden omsyet til Trøje, Hoserne stærkt forkortede. De luvslidte Pjalter ydede ham ikke længer Værn mod Kulden og formaaede ikke at skjule hans Nøgenhed. Men lige fast holdt han ved ikke at lade sig tvinge til at svigte sin Overbevisning.

Just som han saaledes var dreven til det yderste, stundede dog Forløsningen til. Den kom under en Form, som han havde fortjent, men i en langt fyldigere og rigere Maade, end han nogensinde havde kunnet drømme om. Det er et Træk, som er værd at lægge Mærke til, at den fangne aldrig under al sin Modgang har ladet falde nogen bitter Bemærkning om Kongen. Skønt denne jo havde idømt ham Straffen, omtalte Iver Bertelsen i alle de Breve, vi kender, bestandig Kongen ikke blot med største Ærbødighed, men næsten med Hengivenhed, i Tillid til, at fra ham kunde og maatte Hjælpen komme. Og fra ham kom den.

Engang i Aaret 1570 overnattede Frederik den Anden selv i Sorø. Nu om ellers nogensinde var der gunstig Lejlighed for den fangne. Men det gjaldt om at faa Kongen i Tale, og hertil hørte formaaende Velyndere, der i belejligt Øjeblik kunde lægge et godt Ord ind for ham.

Hvo disse har været, vides ikke med Sikkerhed. Mulig har Sjællands Bisp, Poul Madsen, der jo var en tidligere Ven af Iver Bertelsen, men kort tilforn havde faaet saa skarpt et Afslag, da han opfordrede ham til at bede om Naade, dog fundet en Vej, ad hvilken Kongen kunde paavirkes. Sammen med hint Brev til Bispen var nemlig fulgt en Stamtavle over Ærkebiskop Absalon og hans Slægt, fremstillet paa gammeldags Maade i Form af et Træ med udskydende Grene, og udført af Iver Bertelsen rimeligvis efter Indskrifterne paa Ligstenene i Sorø Kirke. Bispen havde bedt ham herom.[2] Interessen herfor var dengang paa Moden. Just i samme Aar havde en tysk lærd ved Navn Lossius begæret Oplysninger om Gravminder i Danmark og Norge, da han agtede at udgive et Skrift herom. Biskop Poul Madsen havde redebon ydet ham Hjælp ved Indsamlingen,[3] og Stam-

tavlen fra Sorø var uden Tvivl bestemt til at sendes videre til den tyske Lærde.

Her var et nevtralt Tilknytningspunkt, hvis man i Sorø vilde for Kongen bringe Iver Bertelsens Navn paa Bane. Thi ogsaa Frederik den Anden interesserede sig for Landets gamle Minder. Og heri mødtes han med sine Omgivelser, først og fremmest med Kansleren, Johan Friis. Da denne ganske kort efter døde, skrev Iver Bertelsen et smukt Digt over ham.[1] Mon det var i taknemmelig Ihukommelse af, hvad han paa hin Dag i Sorø havde udvirket for ham hos Kongen? Vi véd det ikke. Men hvad enten det nu har været Bispen eller Kansleren eller en anden formaaende Velynder, der har talt hans Sag og bragt ham i Erindring, — og ved slig Lejlighed kunde det jo heller ikke skade at minde om, at ogsaa Iver Bertelsen i sin Tid havde udgivet en Ligtale over Christian den Tredie,[2] — vist er det, Kongens Interesse for ham blev vakt, og han tillod, at Fangen fremstilledes for ham.

En bedrøvelig Skikkelse var det, der traadte ind ad Døren for at hilse paa sin Herre. Men trods Pjalterne og Kættermærket var der noget ved ham, der tiltalte Kongen, og han vidste derhos at føje sine Ord saa vel, at Samtalen endte med, at Frederik den Anden skænkede ham ikke blot en ny Klædning men — Friheden tillige.[3] Dette var den hæderligste Afslutning paa Iver Bertelsens Genvordigheder, som tænkes kunde. Uden at have strøget Flaget, uden at have tilbagekaldt imod sin Overbevisning, stod han atter dèr som fri Mand.

Men det blev ikke derved. Kongen havde øjensynlig fattet ganske særlig Yndest for ham, og en af de første Dage i det nye Aar (1571) overraskedes man ved Efterretningen om, at Abbeden i Ringsted Kloster havde faaet sin Afsked, og til hans Eftermand var beskikket ingen anden end — Magister Iver Bertelsen. Slag i Slag gik det nu med kongelige Naadesbevisninger. I April befaledes det alle kongelige Embedsmænd at være Iver Bertelsen behjælpelige med at faa Resten af sine tidligere beslaglagte Ejendele tilbage, og kort efter forlenede Frederik den Anden ham med Kongetienden af Magleby Sogn. I Maj Maaned 1572 fik han Kongetienden af Storeheddinge Sogn, dog mod en aarlig Afgift; den 14de Oktober forlenedes han med et Kannikedømme i Aarhus, uden Forpligtelse til at bo der, og endelig den 30te Oktober beskikkedes han til Abbed i Sorø Kloster.[4] Lykkens

Hjul havde drejet sig fuldstændig rundt. Han var nu endt som Abbed og Befalingsmand paa samme Sted, hvor han selv kort forinden havde siddet som en ussel Fange i Klostercellen.

Der er et ikke ganske opklaret Punkt i alt dette, det er Iver Bertelsens Forhold til det tidligere Stridsspørgsmaal om Djævlebesværgelsen. Efter alt at slutte har han maattet love Kongen fremtidig at forholde sig tavs i denne Sag for ikke at vække Splid i Kirken. Og det var uden Tvivl for heller ikke at lede ham i Fristelse i saa Henseende, at Kongen ikke mere gav ham nogen gejstlig Ansættelse, men betroede ham Stillinger, der nærmest svarede til at være Lensmand. Det tidligere Forhold, at Omegnens Præster boede i Ringsted og Sorø Klostre, hævedes ogsaa omtrent samtidig med, at Iver Bertelsen blev Abbed.[1] Dog synes det, som om Frederik den Anden kun har paabudt ham Tavshed overfor andre, men i Erkendelse af den Overbevisningens Fasthed og Klarhed, han i Prøvens Tid havde lagt for Dagen, selv oftere er tyet til ham for at høre hans Mening i religiøse Spørgsmaal. I hvert Fald er den Ytring bleven tillagt Frederik den Anden, at han i Statssager ingen hellere hørte end sin Kansler, men i Tros- og Samvittighedssager satte mest Pris paa Mag. Iver Bertelsen.[2]

Hvad der uden Tvivl har gjort det lettere for Iver Bertelsen at forholde sig tavs om en Sag, der engang i Fængslets Ensomhed saa helt havde fyldt ham, var den Forandring i aandeligt Syn, der tydeligt nok samtidig var foregaaet med ham. Medens han tidligere blot var Teolog, havde Opholdet i det minderige Sorø paavirket ham og vakt hans Sans for Fædrelandets Historie. Da han stod som fri Mand, tog denne nye Interesse i den Grad Overhaand hos ham, at til den knytter sig saa godt som alt, hvad han siden har virket ud over sin egentlige Embedsgerning.

Efter tolv lykkelige Aar, tilbragte som Forstander skiftevis for Ringsted, Sorø og atter for Ringsted Kloster, døde Iver Bertelsen Aar 1583. Han bevarede sin Konges Naade til det sidste. Endnu minde de vel vedligeholdte Kongegrave i Ringsted, som han fik Frederik den Anden til med store Bekostninger at redde fra Undergang, om lykkelig Samvirken mellem Konge og Lensmand. Samtiden saa i ham mest Digteren, Historikeren og den belevne Vært og glemte snart hans Genvordigheder over hans senere Held. I Eftertidens Billede af Manden trænger uvilkaarlig

de to teologiske Smaaskrifter sig frem, som han forfattede i Fængslet, men som først blev udgivne et Par Hundrede Aar efter. Selv om deres videnskabelige Værd ikke er betydeligt, lyser de dog mellem lærdere Skrifter med en egen skarp Glans, thi de minde om, at han blev sin Overbevisning tro midt i den dybeste Fornedrelse.

Iver Bertelsens Skæbne skulde ikke, hvor heldigt han saa end var endt, give nogen Mod paa at fornye Striden om Djævlebesværgelsen ved Daaben. Frederik den Andens bekendte Strenghed paa Rettroenhedens Omraade holdt alle Meningstilkendegivelser nede.

Først da Kongen var død i April 1588, og Landets Styrelse under Christian den Fjerdes Mindreaarighed gleden over til Rigsraadet, vovede en enkelt sig atter frem. Da Præsten ved Helligaandskirken i København, Jon Jacobsen Venusin, den 19de Juni 1588 forrettede Barnedaab i sin Kirke, dristede han sig til paa egen Haand at udelade Djævlebesværgelsen.[1]

Den Mand, der saaledes traadte i Forgrunden, mindede i meget om sin Forgænger. Født paa Hveen — heraf Navnet Venusinus: fra Hveen — hvor hans Fader var Præst, havde han ligesom Iver Bertelsen med kongelig Understøttelse udvidet sit Blik ved Rejser i Udlandet. Venusins Udenlandsfærd strakte sig videst, han naaede ikke blot til Wittenberg, men ogsaa til Ungarn, Schweiz og Italien. Værdifulde Bekendtskaber stiftedes undervejs med unge danske Adelsmænd, især Sigvard Grubbe. Efter Hjemkomsten forøgedes disse med Arild Hvitfeld, Sten Brahe og Tyge Brahe, med hvis Svigersøn, Dr. Gellius, Venusin nogen Tid efter blev besvogret. Intet Under da, at han med saadanne Velyndere kunde kort efter sin Hjemkomst baade faa et af de største Land-Præstekald paa Sjælland og, da han blev ked heraf, blive kaldet til Sognepræst i København.

Saafremt imidlertid Venusin, sægget af alt dette Held, havde drømt om, at han nu under Adelsherredømmet kunde tillade sig, hvad han vilde og omdanne Kirken efter Ønske, tog han storligen fejl. Allerede tre Uger efter hans lovstridige Daabshandling udstedte Regeringsraaderne i den unge Konges Navn et skarpt Forbud mod «at opvække unyttige Disputatser» eller egenraadigt

forandre Kirkeskikkene. Hvo der understod sig til sligt, skulde «nu ikke mindre end i vor kære salig Hr. Faders Tid uden Naade blive straffet».[1]

Denne kolde Straale var en meget ubehagelig Overraskelse og virkede stærkt afkølende paa Venusin. Det omtales ikke, at han ved nogen senere Daabshandling har udeladt Djævlebesværgelsen. Spørgsmaalet var nu blot, om han vilde blive angivet for Regeringen i Anledning af den uregelmæssige Barnedaab den 19de Juni, og hvorvidt han i saa Fald vilde med Held kunne skyde sig ind under, at dengang var Forbudet endnu ikke udstedt.

Angivelsen udeblev ikke; den 13de Oktober mødte fire Mænd hos Venusin for i Regeringens Navn at forbyde ham at bestige Prædikestolen. Han slap dog langt bedre fra den hele Sag, end han havde kunnet vente. Hvad enten nu Regeringsraaderne har været ham venlig stemte og taget Undskyldningen med Hensyn til Forbudets senere Udstedelse for god, eller de blot simpelt hen som gamle, erfarne Mænd har indsét, at et Tilfælde som dette hellere burde tages ved tyssende at klappe paa Skulderen end ved straffende at skabe en Martyr, — vist er det, at Venusin blev behandlet særdeles mildt. Kort Tid efter stod han atter paa sin Prædikestol uden saa meget som at have maattet gøre en offentlig Afbigt; man nøjedes med hans Løfte om, at sligt ikke skulde ske tiere.[2]

Nogle Aar gled nu hen i Stilhed for Venusin, i hvilke han oversatte Thomas a Kempis': Om Christi Efterfølgelse. Stilheden i Hjemmet blev kun afbrudt, naar hans muntre Husfælle, Sigvard Grubbe, stundom gjorde sig en glad Dag i sit Herberge — i en lidt senere Tid kunde den unge Christian den Fjerde ses med ved slige Lejligheder,[3] — eller naar Venusin fik hædrende Besøg af lærde Udlændinge, som da den skotske Gesandt Petrus Junius Aar 1594 søgte ham.[4] Men ogsaa bitre Timer kom der; hans Hustru døde, og en haard Skuffelse var det, da Universitetet nægtede ham Tilladelse til at udgive et større, filosofisk Skrift, i hvilken Anledning Venusin højlig beklagede sig over Professorernes snævre Syn og forældede Maalestok.[5]

Saa kom det store Aar 1596, da Christian den Fjerde endelig blev myndig. Regeringsforandringen medførte afgørende Følger for Venusins nærmeste Kres. Allerede noget forinden var Sigvard Grubbe bleven øverste Sekretær i det danske Kancelli, lidt

senere forlenedes han ogsaa med Dekanatet i Roskilde Domkapitel og blev herved en af Universitetets Konservatorer.[1] Han voksede saaledes fra at være en god Ven til at blive en indflydelsesrig Beskytter af Venusin.

Venusin selv hilsede Kongens Regeringsovertagelse med et dansk Digt, betitlet «Vive le Roi!»[2] hvilket vistnok lagde Grunden til den Velvilje, som Christian den Fjerde siden bestandig nærede for ham. Foreløbig kunde han imidlertid intet opnaa, men maatte være glad til, om han kunde holde sig fast og ikke rives med i Faldet. Thi en anden af hans mægtige Venner styrtedes, og det paa en Maade, der drog Venusins Forhold ubehageligt frem for Lyset. Som bekendt begyndte med Christian den Fjerdes Overtagelse af Regeringen den Række af Angreb paa Tyge Brahe, der endte med, at denne maatte forlade Danmark. I Foraaret 1597 drog han fra Hveen, og straks efter afsendtes en kongelig Kommission til Øen for at undersøge Bøndernes Klagepunkter mod ham. Det mest brugbare af disse synes at have været hans Forhold til Præsten paa Hveen, i hvert Fald blev denne straks efter stævnet til at møde for Retten.[3]

Tyge Brahe paastod senere, at den Rettergang, der nu begyndte, fuldt saa meget gik ud paa at ramme ham som Præsten. Allerede Anklagen kunde tyde herpaa. Den bestod nemlig for det første i, at Præsten havde forbrudt sig ved ikke «at straffe og paaminde Tyge Brahe, der i 18 Aar ikke har været til Alters og med en Bislopperske ligget i ondt Levnet». Denne «Bislopperske» var sikkert Tyge Brahes uadelige Hustru. Hvad enten nu Beskyldningen var fuldstændig løs og kun møntet paa at haane Tyge Brahe for hans ustandsmæssige Giftermaal, eller den maaske virkelig var berettiget, men Tyge Brahe i sidste Øjeblik har berøvet den sin Brod ved paa dette Tidspunkt at ægte sin tidligere Frille[4] — saa meget synes at fremgaa af de kortfattede Beretninger, at man foretrak at føre det afgørende Angreb fra en anden Kant.

Præsten anklagedes nemlig tillige for efter Tyge Brahes Ønske at have udeladt Djævlebesværgelsen ved Daaben. Her var et Punkt, hvor han lovlig kunde rammes. Og han dømtes da ogsaa til af denne Grund[5] at have sit Embede forbrudt, eller som det i en anden Beretning hedder: «han blev forvist med Kongens Ugunst».[6]

Denne Dom, der selvfølgelig var værst for den, hvem den

ramte, kunde heller ikke være videre behagelig for Venusin. Det er meget sandsynligt, at han for saa vidt var Part i Sagen, som han vistnok oftere for Tyge Brahe havde udtalt sin Misfornøjelse med den hele Skik. Enhver maatte derhos ved denne Lejlighed komme til at tænke paa ham, der for ikke længe siden havde begaaet samme Brøde. Og endelig gav Sjællands Bisp, Peder Vinstrup. det hele Spørgsmaal en kedsommelig Offentlighed ved paa Roskilde Landemode at omtale det, og — rimeligvis for at forsvare den haarde Dom, han havde været med at fælde — at slaa paa, at der var andre Præster, der nok havde noget lignende for, men hvis de ikke lystrede, skulde de ligeledes faa deres Afsked. Ejendommeligt nok blev forøvrigt, som vi senere skal se, Biskop Peder Vinstrup selv den første, der gjorde sig skyldig i samme Forseelse.

Under slige Forhold var der ikke andet for Venusin at gøre end at dukke sig og forholde sig tavs. Et Par Aar efter, da alt var drevet over, vovede han sig atter frem, idet han udgav sin Oversættelse af Thomas a Kempis. Ingen vilde kunne misforstaa, om han tilegnede denne til sin fordums Ven og Husfælle, nu saa formaaende Velynder, Sigvard Grubbe. Ganske vist nærede Venusin først nogen Betænkelighed herved: «jeg var stadig i den Mening ikke at tilegne den til nogen, helst fordi den ikke er min egen, og paa det jeg ikke skulde synes dermed at attraa nogen Foræring.» Men, som det stundom hænder ved slige Lejligheder, blev han endnu i rette Øjeblik omstemt: «Jeg haver dog omsider ladet mig sige af dem, hvis Raad jeg ikke maa udslaa, og haver fattet mig det udi Sinde, at skænke den nogen af dem, der have været og ere mig med synderlig Gunst bevaagen». Han tilegnede den da til Sigvard Grubbe og dennes Fæstemø, der var Hofdame hos Dronningen.

Tilegnelsen gjorde ikke Venusin nogen Skade. Bogen udkom i Efteraaret 1599, og allerede Nytaarsdag 1600 erholdt han til Forøgelse af sine Indtægter et Vikariat i Aarhus. Men hvad mere var, Sigvard Grubbe og hans Fæstemø fik sat igennem, at, da i samme Sommer Lærerposten i Fysik ved Københavns Universitet skulde besættes, gav alle Professorerne «ifølge Kongens Befaling og Kanslerens Raad» Venusin deres Stemme. Han kom saaledes til at ombytte sin præstelige med en blot videnskabelig Virksomhed.

Dette Bytte stemmede fuldt ud med Venusins Evner og længe

nærede Ønske. At det ikke blev en Tilbagegang i Indtægter, var der sørget for. Og at den nyansatte ikke var en almindelig Docent, der nu skulde til møjsommeligt og langsomt at kravle op ad Professoraternes snoede Trinfølge, det fremgik noksom af, at han straks fik den nye smukke Professorbolig i Studiegaarden med tilhørende store Have, der var bestemt til botanisk Have, og det lige for Næsen af selve Universitetets Rektor, den ældre og fortjente Professor i Medicin, Dr. Anders Christensen, der selv meget havde ønsket at faa den. Et Spørgsmaal, om Professorerne ogsaa ret skønnede paa den nye Kollega, som Kansleren havde «raadet» dem til at vælge.[1]

Den nye Professor optraadte dristigt nok paa det videnskabelige Omraade. Nu kunde Universitetet ikke mere stoppe Munden paa ham, som for fem Aar siden, da man simpelthen forbød ham at udgive sin videnskabelige Afhandling. Alle mulige Kætterier summede nu om Ørene paa det Gamles Forsvarere, og, som det ofte gaar: under Bifald fra den unge Slægt. Han lærte saaledes med Kopernikus, at Jorden bevæger sig om Solen, og han vovede at paastaa, at man engang vilde le lige saa meget ad dem, der nægtede dette, som man nu lo ad dem, der mente, at Jorden var en flad Skive, der svømmede paa Vandet. Han gav en ny Forklaring af Magneten og dens Virksomhed. Han lærte, at Plato var langt dybsindigere og bedre at faa Forstand af end den forgudede Aristoteles. Han spottede over Saxos Fremstilling af Danmarks ældste Historie. Han søgte at gennemføre en ny Form for Retskrivning af det danske Sprog. Kort sagt, han optraadte med største Dristighed paa alle Omraader, farlig ved sin Lærdom og Skarpsindighed, farlig ved sin vindende Personlighed, men farligst ved den Støtte, han øjensynlig havde fra oven.

Thi det kunde ikke nytte at nægte det, han var uangribelig ved sin Indflydelse hos Christian den Fjerde. Hs. Majestæt, der jo var en ung Mand, fandt tydeligt nok Behag i ham og morede sig ved at lade ham have sit Frispas. Og denne kongelige Yndest var i stadig Stigen. Ikke nok med, at Christian den Fjerde besøgte ham i hans Hjem, eller forelagde ham Opgaver, som han udførte til allerhøjeste Tilfredshed. Ogsaa han maatte saaledes i Lag med Versene paa Kronborgs historiske Tapeter — de var forfattede paa Dansk af Iver Bertelsen, oversatte paa Tysk af en anden, og blev nu af Venusin oversatte paa Latin,

i hvilken Oversættelse de sammen med Kongebillederne anbragtes paa de Kanoner, som Christian den Fjerde just da lod støbe. Et Par af disse Kanoner, der fik Navnet «de danske Konger», findes endnu paa Københavns Tøjhus.

Men Venusin fik endnu fyldigere Beviser paa Kongens Naade. To Aar efter, at han var bleven Professor, udnævntes han ved den «kongelige Historieskriver» Niels Krags Død til tillige at beklæde dette Embede. I denne Anledning fik han ikke blot det indbringende Dekanat ved Ribe Domkapitel, der havde udgjort hans Forgængeres Lønning, men ogsaa deres betydelige Samling af Bøger og Haandskrifter udleveret.

Det var, saaledes sikret i den kongelige Gunst, at Venusin endelig skred til en ny Kamp mod Djævlebesværgelsen ved Daaben. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at han i sit Hjerte stadig havde næret den samme Opfattelse af denne Skik. Begivenheden 1588 havde nødt ham til at holde inde, Dommen 1596 føjet en Krænkelse til. Men nu aabnede der sig ny Udsigt for ham til at komme den forhadte Skik til Livs. Og han benyttede den.

I Samtaler med den unge Konge begyndte Venusin at omtale det forargelige i denne katolske Levning, Djævlebesværgelsen ved Daaben. Christian den Fjerde lyttede opmærksomt til, og det varede ikke længe, førend den unge Konge ganske var vunden. Venusin glædede sig af Hjertet. Thi efter al menneskelig Beregning maatte den Mine, som han her havde faaet anlagt, blive af aldeles afgørende Virkning. Hvad var en Præst paa Møen, i København eller paa Hveen mod den, der nu agtede at tage Sagen i sin Haand! Hvo skulde kunne sige Nej, naar nu Kongen selv befalede Skikken afskaffet?

Det første Skridt hertil skete paa Herredagen i København i Foraaret 1606. En Dag, da Rigsraaderne var samlede til Frokost hos Christian den Fjerde, tog denne Ordet, og i en vel overvejet Tale angreb han Djævlebesværgelsen ved Daaben, hvilken han betegnede som en gudsbespottelig Kirkeskik. Forskellige Opfattelser kom derefter til Orde. Nogle holdt paa, at man ikke ubesindig burde afskaffe en gammel Skik, andre, at det i nærværende Tilfælde godt lod sig gøre, atter andre, at man

dog først burde indhente Teologernes Betænkning. Kongen lod da foretage en Afstemning, og ved denne viste det sig, at der ikke var Uvillighed til at gaa ind paa Afskaffelsen.[1]

Straks efter Herredagens Slutning udgik da den 6te April en kongelig Skrivelse til Professorerne ved Københavns Universitet og Rigets samtlige Biskopper. Kongen meddelte dem, at han af «nogle lærde Mænds idelige Konversation» havde fornummet, at Djævlebesværgelsen ved Daaben «er ganske unødig», «uden sønderlig Grund i den hellige Skrift» og «kun en Levning af Pavedømmet». Paa den nys afholdte Herredag havde Rigsraadet afgivet den Betænkning, at samme Djævlebesværgelse «kunde uden nogen Forargelse aldeles afskaffes». Det var Kongens Agt at afskaffe den, men forinden ønskede han dog at høre sine Teologers Betænkning om Sagen og befalede dem derfor snarest herom at indsende deres udførlige Erklæring.[2]

Medens de øverste Teologer nu hver i sit Studerekammer Landet over var sysselsatte med paa Latin at fremsætte deres Mening om Djævlebesværgelsen, indtraf der imidlertid en Begivenhed, hvorved Knuden, førend den var løst, brat blev overhugget. Dronning Anna Katharina var nedkommen med en Datter, hvis Daab skulde foretages. Fornuftigvis kunde og burde denne kun foregaa paa gammeldags Vis, altsaa med Anvendelse af Djævlebesværgelsen, der jo endnu var lovbefalet. Men Christian den Fjerde var ivrig og utaalmodig. Han befalede Sjællands Biskop, Peder Vinstrup, at forrette Daaben med Udeladelse af Djævlebesværgelsen.

Denne Befaling var højst ubehagelig for Peder Vinstrup. Sidste Gang, han havde haft med den hele Sag at gøre, var, da han dømte Præsten paa Hveen til at have sit Embede forbrudt, fordi denne efter sin Øvrigheds Ønske havde udeladt Djævlebesværgelsen. Men var han nu ikke selv i et lignende Tilfælde? Og hvorledes skulde han slippe ud af det? Thi lystrede han Kirkens Øverste, forbrød han sig mod Kirkeloven; og rettede han sig efter Ordinansen, blev han sin Øvrighed ulydig. Det var ikke til at finde Rede i.

Biskoppen valgte at lystre Kongen, hvad der vistnok faldt ham saa meget lettere, som han selv i sit Hjerte var imod Djævlebesværgelsen. Paa den anden Side nærede han Betænkelighed ved dens bratte Afskaffelse selv under lovlig Form, og var derhos under et stærkt Tryk af de teologiske Professorer, der

ønskede den bibeholdt.[1] Man tør da ikke tvivle om, at han har gjort, hvad han formaaede, for at bevæge Kongen til at frafalde sin Beslutning. Christian den Fjerde var imidlertid ubøjelig. Den 11te Maj 1606 døbtes Prinsesse Elisabeth i Frue Kirke i København, uden at Djævelen først var bleven uddreven af hende. Begivenheden vakte, som begribeligt var, den største Opsigt. Mange var veltilfredse dermed; «andre havde meget derimod og udtalte deres lydelige Mishag».[2]

Hermed skulde man tro Sagens Skæbne afgjort. Det maatte nu kun være nogle Dage om at gøre, førend den nye Ordning, der jo alt var bragt ud i Livet, fik Lovskraft. I Overensstemmelse hermed blev ogsaa i det Udkast til en ny Kirkeordinans for Norge, som just da var under Forhandling, Djævlebesværgelsen udeladt.[3]

Under disse Omstændigheder indkom de, nu tilsyneladende temmelig ligegyldige, Erklæringer fra Teologerne. To af dem havde dog, baade hvad Form og Indhold angik, særlig Interesse. Den ene var Venusins. Som Professor skulde han afgive sin Betænkning, men som Kongens Raadgiver var han jo allerede bleven afhørt længe forinden, og hans Raad var taget til Følge. Der gik derfor en egen sikker Tone gennem hans Erklæring, der mere lignede en Domskendelse end en Betænkning, og for at være almenforstaaelig heller ikke var skreven paa Latin men, imod lærd Skik og Brug, paa Dansk.

Allerede Erklæringens første Ord var betegnende for Tonen. Den begyndte nemlig med følgende Forklaring paa, hvad Djævlebesværgelsen er: «Exorcismen er en papistisk Ceremoni, med hvilken Daaben krænkes og vanhelliges, og udi hvilken en Præst understaar sig at gøre Mirakel, det er, at uddrive urene Aander af Menneskene».

Dernæst gik han over til at undersøge selve den paastaaede Besættelses Art. Barnet maatte være enten legemlig eller aandelig besat af Djævelen. Men var Djævelen legemlig i Barnet, saa var de kristne Børn jo endnu ugunstigere stillede end de jødiske. Thi i den gamle Pagts Tid var Børn en stor Velsignelse fra Gud, jo flere Børn, des større Naade agtedes det at være. Altsaa var Børnene dengang ikke besatte, thi det var ingen Naade at føde mange djævlebesatte Børn. Blev ikke ogsaa «Jeremias alt i Moders Liv kejst og salvet til Profet?» Og Samuel! «Jeg mener, at da han blev født, da var Fanden langt borte».

Hvi skulde da nu i den nye Pagts Tid Børnene være besatte, da de dog er delagtige i en større Naade og Velsignelse? Lad Paven lære, at Barnet er hedensk og djævlebesat, indtil det bliver døbt, og Moderen det samme, indtil hun atter bliver kirkeviet. Vi lærer, at Daaben kun er en Stadfæstelse og Besegling af givne Løfter. Barnet har alt i Moders Liv været delagtigt i Naaden og faar dette bekræftet i Daaben. Paa hvilket Tidspunkt skulde det da være besat af Djævelen?

Men er Barnet dog ikke inden Daaben aandelig besat af Djævelen? — Hvorfor skulde det være dette? Det Barn, som kristelige Forældre daglig i deres Bønner har ofret til Gud, medens det end var i Moders Liv, hvorfor skulde det være aandelig besat? Det sanser og gør jo ikke andet end «andre nyfødte, umælende Bæster», som vi dog ikke vil paastaa er vanartede. Dets Arvesynd forlader Gud det for Kristi Skyld og besegler denne Naade i Daaben.

«Men lad nu saa være, at Børnene er aandeligen besatte; da vil jeg spørge ad, om saadan Besættelse kan med nogen Troldemaning afskaffes. Jeg mener nej.» Thi i saa Fald havde man i denne Maning et simpelt Middel, hvormed man kunde helbrede ogsaa alle voksne ugudelige: Gniere, Drankere, Løgnere, Tyve osv. Man gjorde da kun kort Proces og sagde til dem: «Far her ud!» osv. item: «Jeg besværger dig, du urene Aand!» osv. Men vi véd alle, at der hører andre Midler til.

Men Luther har jo dog lært, at Børnene er legemlig besatte! — «Luthers Navn fremdrager vi for den Sags Skyld, at mesten de, som med denne selvgjorte Blindhed beladne er, respekterer Luthers Lære mere end Guds egne Ord. Det kan dog af Luthers egne Skrifter bevises, at gudfrygtiges Børn ikke er Satans Bolig». Men forlader vi overhovedet først Guds Ord og holder os til Menneskers Meninger, saa er det tilfældigt, hvor vi standser. Saa kan vi med samme Ret paastaa, at Guds Kraft meddeler sig til selve Daabsvandet, saa at man hermed kan gøre «stor Mirakel paa Køer og Stude».

Nej, Luther bør heri følges, som han i levende Live blev fulgt af Johan Brenz, der var hans Raadgiver og højre Haand. Han afskaffede lige for Luthers Øjne Troldemaningen ved Daaben i alt Schwaben- og Würtemberg-Land. Og er ingen Tvivl om, at Luther jo selv vilde have afskaffet denne gruelige Misbrug, «der-

som én Ting ikke havde forhindret ham deri, den jeg ikke vil nævne; men hvo den ikke skønne kan, han er seende blind».

Det er ikke ganske klart, hvad Venusin har sigtet til med disse sidste Ord. Men vist er det, at hans Udtalelse om Luther var i høj Grad dristig for hans Tid. Endnu mere fri og næsten kaad i Tonen var dog den Beskrivelse af Djævlebesværgelsen, hvormed han sluttede sin Erklæring.

«Nu vil vi agte den Aktion, som Præsten tager sig for i Daaben, hvor sindrig den er. Først siger han: «Far her ud, du urene Aand! og giv den Helligaand Rum!» Dette Anløb mod Djævelen drager ikke; han viger ikke for det første Stød, endog Præsten har den Helligaand, som han vil have i Stedet for den onde. Her drages to stærke Helte, Gud og Satan, og Gud har Præsten til Hjælp. Jeg mente, Gud er stærkere end Satan, og hvor han vil bo, derfra faar Satan at rømme. Men her gelinger det ikke; derfor maa han læse en Hob og give sig saa til hannem paany med disse Ord: «Jeg besværger dig» osv. Se nu maa han rømme, den Forræder. Det undrer mig, at han ikke end en Gang griber ham an, efterdi alle gode Ting skal være tre. End er dette mærkeligt, at der siges i Maningen: «at du udfarer og viger fra denne Jesu Kristi Tjener». Jeg maatte gerne vide, hvorledes den er Jesu Kristi Tjener, som er Satans egen og af hannem besat. Jeg mente, at ingen kunde kalde Kristum en Herre uden ved den Helligaand».[1]

I skarpeste Modsætning til denne Udtalelse stod den Erklæring, der afgaves af teologisk Professor, senere Sjællands Biskop, Hans Povlsen Resen. Hans Betænkning var skreven paa Latin i et tungt, ubehjælpeligt Sprog, spækket med lærde Henvisninger, og indeholdt et varmt Forsvar for Djævlebesværgelsen. Tankegangen i den var omtrent følgende:

Den Djævlebesættelse, der finder Sted hos de udøbte spæde, er en aandelig. Denne er imidlertid langtfra ringere eller mindre farlig end den legemlige. Tværtimod, den er blot mere omfattende. Paa Kristi Tid og overhovedet i den ældste Kirke, da der var langt flere besatte end nu til Dags, havde man ofte Lejlighed til at erfare dette. Cyprian bevidner saaledes, at Djævelen flere Gange kunde manes ud af besatte, men atter kom

igen og først fuldt blev fordreven, naar vedkommende blev døbt. Den aandelige Besættelse er da mere omfattende end den legemlige. Thi naar Djævelen aandelig uddrives, som sker i Daaben, da ophører ogsaa den legemlige Besættelse, men ikke omvendt.

I klar Erkendelse af, at den uigenfødte er Vredens Barn og Satans Træl, og at den aandelige Besættelse er langt farligere end den legemlige, har den ældste Kirke, hvad Kirkefædre bevidner, bibeholdt ved Daaben enkelte af Djævlebesværgelsens Ord. Paa samme Vis maa den Kirkeskik forstaas, der bevislig har været i Brug trindt om i Kirkerne siden Aar 1350, og fremdeles er bleven bevaret i den danske Kirkeordinans.

Naar det da ved Daaben hedder: «Far her ud, du urene Aand!» saa lader dette med fuldere Føje sig anvende her end ved den blot legemlige Besættelse; thi det betyder det samme, som om der sagdes til den, der skal døbes: Du skal helt vorde udfriet af Mørkets Rige og Djævelens Magt, naar du formedelst Guds uudgrundelige Naade, hvorom Daabens Vand er et synligt Vidnesbyrd, helt vorder befriet for den aandelige Besættelse, som du efter din syndige Natur er undergiven, og dette vil sandeligen ske, naar du ret vorder døbt til Jesum Kristum. Hertil kommer, at ikke blot den er at kalde en uren Aand, der udenfra antaster Sind og Tanker; men Augustinus har Ret, naar han siger, at saa maa kaldes enhver uren Sjæl, besmittet med Laster og Vildfarelser, og for en saadan er ene Befrielse mulig gennem Daabens Naade.

At Besværgelsen gentages, og det anden Gang hedder: «Jeg besværger dig, du urene Aand i Navnet Faderens, Sønnens og den hellige Aands», det betyder, at de gamle Djævle-Uddriveres Besværgelsesformular var ikke saa kraftig til at uddrive Djævelen af de legemligt besatte, som vor Daab i Faderens, Sønnens og den hellige Aands Navn, thi for denne viger ikke blot den legemlige Besættelse, men hvad mere er, den aandelige.

Dette er da Djævlebesværgelsens Betydning: at give os paa engang vort dybe Fald og Fornedrelse til Kende og samtidig den sikre Befrielse derfra, som sker i Kristus ved Daaben. Herom har alle vidnet fra Kirkefædrenes Tid indtil Luthers og Melanchthons Dage.[1]

Denne Professor Resens Erklæring synes at have gjort et meget stærkt Indtryk paa Christian den Fjerde. Den samme Kækhed i Anskuelser, som havde tiltalt ham hos Venusin, gav

sig ogsaa til Kende i denne Udtalelse, der vovede sig frem trods Konge og Rigsraad. Og Resen forsvarede ikke Djævlebesværgelsen som Bisperne gjorde det, af blot ydre Grunde, fordi den nu engang stod i Kirkeordinansen og Menigheden havde vænnet sig dertil.[1] Nej, han erklærede den for en af Kristentroens Grundpiller, ved hvis Borttagelse ikke alene en Forbindelse med Oldkirken vilde briste, men ogsaa Menighedens Syn for Kristendommens Kerne tage væsentlig Skade. Hvis han virkelig havde Ret! Hvis Kongen i dette Øjeblik, hvor han just havde forjaget Jesuiternes Udsending, «Klosterlasse», fra sine Riger, selv stod i Begreb med ved en overilet Beslutning at skade sit Folks Rettroenhed lige saa meget, som Jesuiterne kunde have gjort det! Kongen blev mere og mere betænkelig.

Det første, tydelige Udtryk for Christian den Fjerdes ændrede Stemning var, at han paa sin Rejse til England i Sommeren 1606 medtog ikke blot sin nye Historiograf, Venusin, der skulde være hans «Taler» undervejs, men ogsaa Professor Resen. En lærd og from Mand som denne, der ikke var bange for at udtale sin Mening mod Konge og Rigsraad, passede just til at være med, hvor det gjaldt om ikke at lade sig gaa paa, fordi man stod overfor en Flok lærde Englændere.

Venusin og Resen blev saaledes de to Repræsentanter for dansk Videnskabelighed. Valget var godt truffet. At Venusin vilde svare til sin Konges Forventninger var ikke mere, end man paa Forhaand kunde slutte fra hans sprudlende Liv og kvikke Slagfærdighed. Han gjorde ogsaa Lykke ikke blot blandt almindelige lærde i England[2] men ligeledes hos Landets lærde Konge, Jacob den Første, der til Tak for et latinsk Æresdigt tilbød at adle ham.[3] Men ogsaa Resen maa have optraadt paa en Maade, der tiltalte Christian den Fjerde, han synes i hvert Fald paa Rejsen at være vokset i Kongens Gunst.

Hvorledes Forholdet mellem de to Professorer indbyrdes har været, er ikke vanskeligt at bestemme. De var jo begge Repræsentanter for to stik modsatte Anskuelser om et af Dagens brændende Spørgsmaal, og den enes spillende Vid, den andens tunge Voldsomhed maatte uafbrudt hidse dem sammen. I Land kunde de mulig undgaa hinanden. Men Søturen kom til at vare overmaade længe, 30 Dage fra Helsingør til Gravesend.[4] Det er ikke usandsynligt, at Kongen og Rigsraaderne stundom har søgt

Adspredelse ombord, paa engang til Belæring og Tidkort, ved at pudse de to lærde Kamphaner sammen.

Hvor dybt Uviljen mellem de to bundede, er i det mindste sindbilledlig udtrykt ved, at det er Resens Sønnesøn, hvem vi skylder en højst mærkelig Efterretning om Venusin. Ifølge hans Meddelelse skrev al Venusins Lykke sig fra en fortryllet Ring, Djævelens Værk. Han havde erhvervet den i sin Ungdom, og ved Hjælp af den opnaaede han Lærdom, Anseelse og Gunst hos alle. Men det ængstede ham, at han ikke atter kunde blive af med Ringen eller fri for dens Aand, der, naar han var ene, plagede ham med sit Selskab. Forgæves kastede han den bort, paa Møddingen, paa Ilden, i Havet; bestandig sad den igen paa hans Finger. I sin Fortvivlelse styrtede han da tilsidst sig selv med Ringen i en Brønd i Sorø og døde saaledes.[1]

Ringens Aand viste sig dog afmægtig hvad Sagen om Djævlebesværgelsen angik, alt fra den Stund denne havde fundet sin Talsmand i Resen. Thi forunderlig let tabte nu Fortryllelsen sig. Kongen, der før Englandsrejsen endog havde indladt sig paa det ejendommelige Skridt selv at bryde Loven til Gunst for sin nye Opfattelse, var efter Hjemkomsten mærkelig omstemt. Der var nu ikke længer Tale om at afskaffe Djævlebesværgelsen. Tværtimod, alt faldt igen i sit gamle Leje, den norske Kirkeordinans udkom uden den paatænkte Forandring, og hvert Forsøg paa at faa Bevægelsen rejst paany stødte paa afgjort Modstand. Det hele afsluttedes med, at Sjællands Biskop, Peder Vinstrup, der den 11te Maj 1606 havde udeladt Djævlebesværgelsen ved Barnedaaben i Frue Kirke, Aaret efter maatte frem paany, for tredje Gang i samme Sag, denne Gang for at indprente Stiftets Præster, at alle udøbte spæde var aandelig besatte, og at ingen Gejstlig maatte understaa sig paa egen Haand at udelade Djævlebesværgelsen.[2]

Hovedpersonerne gik det paa meget forskellig Vis. Venusin modtog vel efter sin Hjemkomst en ny kongelig Gunstbevisning, idet Christian den Fjerde løste ham fra hans Stilling ved Universitetet og gjorde ham til Lensmand i Sorø. Men i Virkeligheden fjernedes han jo herved fra Kongens personlige Omgang og dermed fra Lejligheden til at paavirke denne. Og Opholdet i Sorø kom ikke til at svare til de store Forventninger, som han og hans Samtid havde knyttet dertil. Før Aaret var omme, døde Venusin pludseligt, hvad enten han nu bortkaldtes ved Syg-

dom, eller omkom, som Sagnet melder. Den lille Prinsesse, der var bleven døbt til Prøve, uden forudgaaende Djævleuddrivelse, døde som spæd. Peder Vinstrup ramtes, ikke længe efter sit sidste, besværlige Tilbagetog, af et Slagtilfælde. Da han døde, stod Resen som Sejrherre ene tilbage. Han arvede Peder Vinstrups Bispestol, hans Enke og seks Børn.[1]

Saaledes endte for lange Tider denne mærkelige Strid mellem det nye og det gamle. Skønt Trangen til Forandring var til Stede, skønt enkelte af Tidens dygtigste Mænd og tilsidst Kongen selv gik i Spidsen for Bevægelsen, saa hævdede dog den ældgamle Opfattelse endnu en Gang sin Plads. At dette for en stor Del skyldtes den Dygtighed, hvormed Resen optraadte som dens Forkæmper, bliver endnu tydeligere, naar man betragter Udviklingen i Nabolandene. I Sverige blev det saaledes alt Aar 1593 paabudt at ombytte Ordene: «Far her ud, du urene Aand!» med de langt almindeligere: «Vig Satan fra denne hellige Handling!» I Holsten blev det Aar 1613 tilladt at udelade Djævlebesværgelsen, hvor den ikke ønskedes.[2] Men i Danmark og Norge stod Resens Værk fast i over halvandet Hundrede Aar. Først i Aaret 1783, da den gamle Kirkeskik i mange Egne endog havde tabt sit Holdepunkt i Befolkningens Overtro, blev Djævlebesværgelsen endelig afskaffet ved Forordningen af 7de Maj.

Endnu ned til vore Dage har dog en lille, overset Rest af den gamle Skik holdt sig i det danske Kirkeritual. Naar hjemmedøbte Børn fremstilles i Kirken, hedder det endnu, at den engang udførte Handling ikke bør gentages, «at vi ikke skulle bespotte og forhaane den hellige Aand». Disse Ord skriver sig fra en Tid, da man ved at gentage Daaben vilde komme til at tiltale den hellige Aand med Ordene: «Far her ud, du urene Aand!»[3]

Hos alle Folkeslag har den til Daaben svarende Indvielse været ledsaget af Navngivning. Først ved denne hærdes den spæde til et bestemt Enkeltvæsen, bliver til en Person.

En nærmere Betragtning af de Former for Tro og Overtro, der knytter sig til al menneskelig Navngivning, viser os, at disse deler sig i to Tankeretninger: Et Navn er nødvendigt for ethvert Menneske, for at dette overhovedet kan blive til et selvstændigt Enkeltvæsen; men netop derfor, paa Grund af denne Navnets ligesom hellige Kraft, bør det ikke misbruges, men bør i daglig Tale helst afløses af en anden Betegnelse, et Tilnavn, der som en Sliddragt kan værne om det egentlige.[1]

Denne dobbelte Tankegang var fuldt ud tilstede i Norden i det 16de Aarhundrede. Og det har sin særlige Interesse at iagttage den, fordi dens Udslag viser os den Bevægelse, der har fundet Sted hos alle de nyere evropæiske Folk, men senest og derfor tydeligst i Norden: Overgangen fra Enkeltnavn til Tilnavn og derfra til Familienavn.

Det Navn, som Faderen sagte hviskede til Gudmoderen, naar han i Hjemmet overrakte hende Barnet, og som hun atter lydelig udtalte i Kirken ved dets Daab, var paa engang nyt og dog en gammel bekendt. Valget deraf havde været Genstand for Ægteparrets grundige Overvejelse forinden, og med Rette, thi meget afhang heraf. Som Hovedregel gjaldt, at Barnet burde opkaldes efter en afdød Slægtning, hvem man ønskede, at det skulde ligne. Det var nemlig en gammel Erfaring, at Barnet arvede sin Navnes Væsen og Egenskaber; som en Følge heraf gik det ikke an at opkalde en endnu levende, da en saadan Opkaldelse vilde medføre, at han svandt hen og tabte Kraften i samme Grad som den lille trivedes.[2] Denne Regel var saa almindelig fulgt af den danske Adel i det 16de Aarhundrede, at man den Dag i Dag med den som Ledestjerne søger Rede i

Datidens Personalhistorie: en Mand maa antages for død, fra det Øjeblik hans Navn kan paavises hos en yngre af Slægten.[1]

Den samme Opfattelse laa til Grund for det 16de Aarhundredes Overtro, at man ved at døbe et Voksbarn med en endnu levendes Navn kunde berøve denne sin Lykke. Endnu i det 19de Aarhundrede hedder det om Landbefolkningen i Nordsjælland: «Den gamle Bedstefader vilde anse det som et Tegn paa, at Sønnen vil slaa ham ihjel eller i det ringeste ønsker hans Død, ifald han opkaldte ham i hans Børn, saa længe han endnu var i Live».[2]

Blandt de Egenskaber, der kunde arves, var naturligvis ogsaa den, kun at leve kort. Derfor skyede man at opkalde Personer, med hvem sligt havde været Tilfældet, f. Eks. forudgangne Søskende, der var døde som smaa, eller lignende; og ganske naturlig ledtes man til at opkalde Slægtens ældste og ypperste Mænd.

Men naar saaledes det at opkaldes var en Hædersbevisning, kunde man let tænke sig, at de afdøde vrededes, naar de mente sig forbigaaede. Denne Tro er endnu almindelig i Wärend i Smaaland. Man antager her, at de afdødes Vrede vender sig mod Barnet, som de uafbrudt plage ved at forstyrre dets Søvn. Hvor sligt er Tilfældet, er der ikke andet for end at lade en klog Mand udfinde, hvilken afdød Slægtning det er, der mener sig forbigaaet. Dette udfindes bedst ved «at støbe over Barnet»; det smeltede Bly, som man over Barnets Bryst lader falde i en Skaal med Vand, vil gengive vedkommendes Forbogstav eller Ansigtstræk. Naar man saaledes har faaet Rede paa, hvilken afdød det er, gaar Forældrene enten til dennes Grav og beder om Tilgivelse, eller tiltaler ham, naar han igen plager Barnet, og lover ham, at hvis han vil vente, til der næste Gang indtræffer en Fødsel i Familien, skal han sikkerlig vorde ihukommet og opkaldt.[3]

Et eget, farligt Forsøg var at opkalde Faderen og Moderen, medens de endnu var i Live. Skønt man maatte nære Frygt for Følgerne, gjorde man det dog ikke sjældent, aldrig dog vistnok med det første Barn. I en senere Tid antog man, at Følgen af saadan Opkaldelse ikke vilde blive den ene af de to Navnefællers Død, men blot at der herved sloges Knude paa Slægten, saa at Fortsættelsen udeblev. Forældre, der ikke ønskede flere Børn, anvendte derfor dette Middel. Et lignende Bindemiddel

søgte en Degn i det 18de Aarhundrede at bringe i Anvendelse, idet han gav sit fjortende Barn Navnet: «Punktum».[1]

Disse forskellige Hensyn maatte i Reglen føre til, at det var Barnets Bedsteforældre, der opkaldtes, Farfaderen først, hvis han var død, ellers Morfaderen.[2] Dette fandt ogsaa almindeligst Sted i det 16de Aarhundrede. Sporene af denne Skik lader sig endnu paavise lige fra den danske Kongerækkes regelmæssig vekslende Navne og ned til de fleste Bønderslægters Stamtavler lige til Nutiden, i hvilke hvert andet Led bestandig bærer samme Navn. Medens Ensartetheden her er bleven ufravigelig, giver de ældre danske Kongerækker os en Prøve paa, hvorledes selv under Regelmæssigheden Afveksling kunde opstaa. Ganske vist kom her i Begyndelsen Navnene Harald, Svend og Knud hyppigt igen og senere Valdemar og Erik baade i Danmark og Sønderjylland, ligesom Gerhardt og Henrik i Holsten, men ofte gav dog Morfadernavne og Afbrud ved Dødsfald Navnerækkens Strøm en hel ny Retning. Saaledes kom de to nye Navne Erik og Valdemar ind ved Giftermaal fra Sverige og Rusland. Navnene Harald, Knud og Valdemar afbrødes ved Dødsfald og Barnløshed eller tabte sig i Sideskud. Selv den oldenborgske Kongerække med al dens Regelmæssighed bærer i sin uregelrette Talfølge et Minde om, at den ifølge Slægtens fire første Led var anlagt til at blive en Kæde af Navnene Christiern og Hans.

Hvad der i det 16de Aarhundrede ofte bidrog til at afbryde Navnerækkens Regelmæssighed, var de indviklede Giftermaalsforhold. Hver enkelt, baade Mand og Kvinde, giftede sig i Reglen et Par Gange. Og det var en ikke usædvanlig Maade at hædre sin Forgænger paa: at opkalde det Barn, der fødtes først i det nye Ægteskab, med den bortgangnes Navn, skønt der jo egentlig slet intet Slægtskab var mellem de to. Herved kunde der opstaa et i høj Grad indviklet Navnefletværk.[3]

En Regel som man strengt overholdt i det 16de Aarhundrede var, at enhver maatte kun have ét Navn. Vilde man yderligere betegne vedkommende, kunde man tilføje Faderens Navn med -søn eller -datter efter: Hans Pedersøn, Ane Klausdatter osv., men dette var blot en Oplysning, egentlig havde enhver kun det éne Navn. Heraf fulgte, hvad der lød Datiden naturlig, men nu klinger underlig familiært, at man tiltalte selv den fornemste med dette hans Enkeltnavn. Rigens Hofmester,

Peder Oxe og Sjællands Biskop, Peder Palladius, hed begge blot Peder; hvo der vidste lidt bedre Besked, føjede i disse Tilfælde et «Hr.» til, men i og for sig var der intet i Formen usædvanligt, naar f. Eks. en djævlebesat Almuesmand tiltalte Sjællands Bisp saalunde: «Peder! det kriller og mylrer i mine Ben og Laar, som om der var tusinde Spurve i dem».[1]

Undertiden kunde heraf følge en Forskel i Tiltalen, der paa uindviede maatte gøre Indtrykket af, at Forholdene var de stik modsatte af, hvad de virkelig var. Som ovenfor berørt brugte man at føje «Hr.» til Navnet paa enhver, der enten var Ridder eller Præst. Altsaa kunde f. Eks. en Lensmand, der ikke var Ridder, i Samtale med en af sine Præster, nødes til stadig at tiltale denne med «Hr.», medens Præsten kun kaldte ham slet og ret ved Fornavn. Følgende Samtale mellem en Præst paa Langeland, Jacob Jørgensen, og Lensmanden paa Tranekær, den berømte Frants Brokkenhus, afgiver et betegnende Eksempel.

Præsten kom ængstelig for at bede sin høje foresatte om en Forøgelse af Kaldets Indtægter. Han beskriver selv deres Møde saaledes: «Om Onsdag Morgen tidlig gik jeg til Slottet. Jeg bad Gud inderlig om Trøst, Hjælp, Styrke og Bistand. Som jeg kom mod Slottets Smedje, kom Frants Brokkenhus ned med Jens Skriver, ginge udi Stalden, og der Frants derfra udkom, stod jeg neden Broen. Siden kom Frants til mig og sagde: «God Morgen, Hr. Jacob!» og rakte sin Haand mod mig. Jeg med Ydmyghed tog hans Haand, takkede ham for gode Velgerninger, mig og mine bevist. Frants sagde: «Ville I mig noget? Hr. Jacob!» Jeg svarede: «Kære Frants! Dersom I var ledig, havde jeg at handle med Eder». Frants sagde: «Jeg forstaar Meningen. I vil have Alting. Det er Præstevane. Men lad mig se de Breve, I har».

Lensmanden tog derpaa hans Ansøgning med Bilag og gik op i Skriverstuen for at læse dem igennem. Præsten fulgte efter og blev ærbødig staaende udenfor i Forstuen, saa at Lensmanden selv maatte byde ham indenfor. «Kom ind, Dannemand!» og der jeg indkom, tog han mig om Haanden sigende: «Sidder der paa Bænken!» — Samtalen fortsattes derpaa, men bestandig var Tiltalen den samme bagvendte: «Hr. Jacob!» og «Kære Frants!»[2]

Som bekendt har den gamle Skik at betragte Fornavnet som det egentlige Navn og kun at anvende dette i Tiltale holdt sig til den Dag i Dag hos hele den nordiske Almue.

En af de første i Danmark, der gjorde Brud paa den gamle Regel, at enhver kun skulde have ét Navn, var Christian den Fjerde. Den udenlandske Skik at bære flere Navne havde allerede faaet en Slags Hævd i Danmark gennem hans Dronning, Anna Katharina. Men den bragtes yderligere i Anvendelse, da Christian den Fjerde gav ikke mindre end otte af sine ti Børn med Christine Munk hver to Navne. Kun da der Aar 1626 kom Tvillinger, fik de hver nøjes med ét. Sine uægte Sønner udstyrede han paa samme, rigelige Vis, idet han kaldte dem: Christian Ulrik, Hans Ulrik og Ulrik Christian. Fællesnavnet Ulrik, som disse saaledes fik, skrev sig fra Christian den Fjerdes Morfader Hertug Ulrik af Meklenborg, efter hvem ogsaa Christian den Fjerdes yngre Broder Ulrik var opkaldt. Æren, der herved vistes disse tidligere bortgangne, var tvivlsom. I tre Slægtled anvendtes nu Navnet Ulrik, i Forbindelse snart med Frederik snart med Christian, til Betegnelse af Familiens uægte Børn.

Noget ganske lignende foregik i Sverige. Ogsaa her ægtede omkring Aar 1600 en af Kongehuset en tysk eller dog gottorpsk Prinsesse og ledtes rimeligvis ad denne Vej til at give sine Børn Dobbeltnavne. Da der i dette Ægteskab Aar 1594 fødtes en Søn, opkaldtes denne vel paa gammel Vis efter sin afdøde Farfader Gustav, men fik i Tilgift Morfaderens Navn Adolf. Det næste Barn kaldtes Maria Elisabeth, det næste Carl Philip. Og fra nu af blev i begge Kongehuse, det dansk-norske og det svenske, Dobbeltnavne almindelige. I Danmark bar næsten alle Dronninger og Prinsesser i det 17de Aarhundrede Dobbeltnavne.

Eksemplet, der saaledes gaves fra oven, efterlignedes lidt efter lidt i alle tre nordiske Lande. Noget efter Midten af det 17de Aarhundrede naaede Skikken ned til Købstadbefolkningen i Danmark. Før 1660 forekom der f. Eks. i Ribe kun ganske enkeltvis et Barn døbt med mere end ét Navn, og det var da altid af udenlandsk Herkomst. Efter den Tid blev det almindeligere, især opkaldtes Soldaterbørn oftere paa den nye Vis enten efter de tyske Officerer eller efter disses Hustruer. Blandt Byens faste, indfødte Befolkning blev det først Skik at give Pigerne, langt senere Drengene dobbelte Navne, hvad der er forstaaeligt nok, naar det erindres, ad hvilken Vej Skikken var indført. I de fjorten Aar 1670—83 døbtes der saaledes af Ribes faste Befolkning atten Pigebørn med Dobbeltnavne, men kun en eneste Dreng, hvilken opkaldtes efter Stiftsbefalingsmanden Grev Otto

Diderik Schack.[1] Hvor sent Skikken er naaet til Landbefolkningen kan skønnes af, at Forholdet her endnu i Aaret 1878 kunde udtrykkes saaledes: «Det er paa nogle Steder blevet en Skik at give Børnene to Navne og tildels ogsaa flere.»[2]

Det var naturligt, at denne nye Opkaldelsesmaade maatte kunne bringe ogsaa andre gammeldags Begreber til at vakle. En tilsvarende Forandring og uden Tvivl tildels en Følge af hin var det, at Fødselsdagen lidt efter lidt kom til at spille en større Rolle, medens Navnedagens Betydning tabte sig.

I hele den katolske Tid og endnu længe efter havde man kun lagt liden Vægt paa Fødselsdagen. Dels var nemlig Kirken ikke tilbøjelig til at fremhæve denne Dag, der i Betydning jo stod langt under Daabsdagen eller Dødsdagen, hvilke betegnede Indgangen til det sande Liv. Dels lagde Almanaken uoverstigelige Hindringer i Vejen. Man betegnede ikke dengang som nu de enkelte Dage ved deres Plads i Maanedens Talrække, men ved deres Plads i Ugen i Forhold til den nærmeste bekendte Helgendag. Man talte ikke om den 16de August, den 17de September osv., men om Tirsdagen efter Mariæ Himmelfart, Fredagen efter Korsmisse, eller hvad de nu hed. Men hvad der var Onsdag i det ene Aar blev Torsdag i det næste, og selv om denne Viden ikke trykkede de fleste, saa var dog en Betegnelse som f. Eks. «Flæske Løverdag», «Onsdagen efter Pinse» osv. i den Grad ubestemt, naar den overførtes fra Aar til Aar, at der jo kunde være flere Ugers Forskel.

Trangen til at knytte den enkeltes Liv til en bestemt Mærkedag i Aaret var imidlertid ligefuldt til Stede. Kirken imødekom da denne Trang paa en ligesaa simpel som værdig Maade, ved at anvise enhver sin bestemte «Navnedag». Herved forstodes den Dag i Aaret, der bar det Helgennavn, hvormed hver enkelt var opkaldt. Ved denne Løsning opfyldtes begge Art Krav. Navnedagen kom Aar ud og Aar ind tilbage nøjagtig paa samme Tid. Dorthesdag indtraf hvert Aar paa, hvad vi ville kalde den 6te Februar, Christiansdag den 14de Maj, Eriks den 18de Maj, Frants's den 4de Oktober, Karens den 25de November, Klaus's den 6te December osv. Og ved denne Indfæstning i Aarets Navnekres droges Sindet i religiøs Retning. Uvilkaarlig

følte man sig knyttet nær til sin hellige Navne, der var ens nærmeste Forbeder i Himlen, og hvis overskydende Fortjeneste først og fremmest kom de jordiske Navnefæller tilgode. For de sydlige Landes Vedkommende, hvorfra Skikken var indført, kom hertil endnu det Forhold, som dog ikke synes at have vundet Overhaand i Norden, at Navnedagen hyppigt tillige var den enkeltes Daabsdag, idet Børnene gerne opkaldtes efter den Helgen, paa hvis Dag de blev døbte.

Navnedagen fejredes paa en til Anledningen svarende Maade. Det var en religiøs Mindefest. Det gjaldt da om paa denne Dag ved særlig vanskelige Prøver eller i Mangel deraf ved Bodsgaver til Kirken at vise sig sin hellige Navne nogenlunde værdig. Sit verdslige, spøgefulde Udtryk fik dette i, at man paa sin Navnedag modtog fra Slægt og Venner de saakaldte «Bindebreve». Disse indeholdt fastbundne Knuder af Silketraad, Hestehaar eller lignende. Kunde Modtageren ikke løse dem, skulde han bøde med en Gave til Afsenderen. Da Skrivekunsten blev almindeligere, ledsagedes gerne Knuderne med nogle Vers.

De Betingelser, der havde fremkaldt «Navnedagen» og dens Højtideligholdelse, begyndte imidlertid omkring Aar 1600 stærkt at ændres. Omtrent fra Aar 1550 blev det mere og mere Skik at betegne Aarets Dage paa nymodens Vis ved deres Plads i Maanedens Talrække. Følgen blev, at de gamle Helgendages Navne efterhaanden gik i Glemme. Og dette var ikke en tilfældig Almanakforbedring med dens Følger, men Haand i Haand hermed var jo gaaet Reformationens Indførelse, der medførte, at Kirken nu saa skævt til alt, hvad der mindede om den katolske Helgendyrkelse.

Indførelsen af Dobbeltnavne var aabenbart et yderligere Udslag af denne nye Retning. Herved opstod betydelig Vanskelighed med Hensyn til Navnedagene. Anes Dag var én, Maries Dag en anden, men hvilken Navnedag skulde nu den have, der bar Navnet Ane Marie? Eller Sophie Amalie, eller Karen Margrethe og hvad alle de nye Sammensætninger hed.

Længe kæmpedes der imod. Man søgte at lempe sig, saa godt man kunde, betegnede et af Navnene som Hovednavnet eller henlagde de nye ligesom tidligere dem, der ikke fandtes i Almanaken, til en af Aarets fire Tamperdage.[1] Men fra Midten af det 18de Aarhundrede var Navnedagene dog i synlig Tilbagegang i Danmark og afløstes her hos de mere velstillede af «Geburts-

dagen». Langt sejgere Modstand ydedes der i Sverige, hvor Navnedagens Betydning endnu ikke helt har tabt sig. Som selve Navnet «Geburtsdag» antydede, kom ogsaa denne nye Skik til Danmark fra Tyskland. En Stund endnu synes man at have anvendt «Bindebreve» ogsaa til Fødselsdagen, nu dog blot som Lykønskningsdigte.[1] Men snart tabte ogsaa denne urigtige Betegnelse for Gratulationsdigte sig, og det, at Fødselsdagsbarnet ikke længere selv gav, men nu modtog Gaver, viste noksom, at Navnedagens gamle, religiøse Betydning var gaaet i Glemme.

Det 17de Aarhundrede var altsaa det sidste, hvor Navnedagen endnu fejredes af alle i Norden, høje som lave. Vil man have et Par Prøver paa Datidens «Bindebreve», læse man følgende, der er skrevet Aar 1603 af Professor Venusin i hans Hustru Karines Navn til hans Fælle, Professor Konrad Aslaksen:

Nu er den sjette og tyvende Dag
I Slagtemaaned hin kolde,
Nu holdes der mangt et Pølselag,
Nu monne man Svinene skolde.
Sankt Konrads og Sankt Karines Navn
Der hos hinanden mon stande
Udi vor Rimstok os til Gavn,
Om det maa komme til Lande.
Saa binde vi Mester Konrads Hand
Med Silke af det bedste!
Han véd, hvor han sig løse kan
Fra saadanne sælsomme Gæste.
Karine Danckortsdatter
med alle hendes Piger.[2]

Et andet, ret mærkeligt Bindebrev fra hin Tid er skrevet med Christian den Fjerdes egen Haand og vel rimeligvis ogsaa forfattet af ham. Den «Karen», til hvem det er stilet, var vistnok hans Frille, Karen Andersdatter, med hvem han havde et Par Døtre og Sønnen Hans Ulrik, men som han senere skilte sig ved for at ægte Kirstine Munk. Brevet lyder saaledes:

Kære Karen!
Vi haver erfaren,
Hvis Dag idag det er.
Derfor vi binder
Eder og vinder

En Løsning. Den maa være
Med noget smukt,
Sukker eller Frugt,
Kosteligt vi intet begære.[1]

At Bindebreve endnu mod Aarhundredets Slutning var brugelige ved Hoffet i Danmark kan sés af, at Griffenfeld, eller rettere dengang endnu kun Peder Schumacher, skrev «et allerunderdanigst ønskende Bindedigt» til Christian den 5te.[2] Aar 1671 søgte Eleonora Kirstine Ulfelds to yngste Døtre at faa deres Moder ud af Fængslet ved at tilstille Christian den 5te et Bindebrev. Det var skrevet paa et alenlangt, lyseblaat Silkebaand og blev spillet ham i Hænde, idet det som tilfældig var henlagt i hans Vindue. Det indeholdt vel ingen bundne Knuder men kun en bønlig Opfordring til «at løse den haarde Knude, hvori deres fangne Moder var bunden». Kongen lod sig imidlertid ikke heraf bevæge til at give hende fri.[3]

Det var en Selvfølge, at Bindebreve paa Vers var et yndet Æmne for det 17de Aarhundredes Digtere. Anders Bording f. Eks. har forfattet ikke faa saadanne.[4] Den sidste og største Samling «Bindebreve» er mærkelig nok udkommen i det 19de Aarhundrede, idet en Skolelærer Jesper Fjord Aar 1822 i Odense udgav: «Materialier til Bindebreve for Bønder og andre.» Sér man imidlertid denne Samling efter, viser det sig, at «Bindebreve» her er taget i meget udvidet Betydning, idet der herved tillige forstaas, hvad vi vilde kalde Gaader paa Vers. At dog Sansen for de gammeldags Bindebreve paa Navnedage og i behørig Form med Hestehaarsknuder osv. ikke helt har tabt sig i Danmark, kan sés af, at det ikke blot Aar 1839 med Rette kunde siges: «Den gamle Skik iagttages endnu mangensteds og giver Anledning til megen Morskab».[5] Bindebreve med Knuder og Gækkevers udgør fremdeles omkring Aar 1900 en yndet Spøg hos Landbefolkningen i Danmark.[6]

Den Kres af Navne,[7] der forekom i Norden i det 16de Aarhundrede, var forholdsvis snæver. Hensynet til Kirken og til Navnedagen havde sin Del med af Skylden heri. Aarhundreder igennem havde man nemlig følt en naturlig Sky for at vove sig synderlig udenfor Almanakens Helgennavne, og mange

gammelnordiske var saaledes efterhaanden gaaet i Glemme. Omvendt holdt man sig blandt Helgennavnene til visse bestemte, der nu engang havde faaet Hævd, medens en Mængde med altfor sydlandsk Klang laa golde hen. Navne som: Anastasius, Bibiana, Caprasius, Cyrillus, Damasus, Ephrodisius, Onuphrius, osv., kunde fra nordisk Synspunkt sét ligesaa gerne helt have manglet i Aarets Navnerække.

Men herved opstod der en stærk Trængsel paa enkelte Punkter. Ganske vist havde man inddraget mangt et Navn, der flygtig sét tog sig fremmed nok ud, — Athala var bleven til Edele, Angelica til Engelke, Hildegardis til Øllegaard, Mechtildis til Mette osv. — men Riften om visse Navne var dog ligefuldt saa stor, at man formelig søndersled dem fra begge Sider. Johannes blev saaledes dels til Johan, Jon og Jens, dels til Hans; Nicolaus blev dels til Nicolai og Niels, dels til Klaus osv. At Navne som Peder, Hans og Jørgen maatte blive almindelige, var forstaaeligt nok, naar Hensyn toges til den kraftige Forbøn, som den opkaldte herved kunde gøre Regning paa hos sin Helgen. Navnet Jon var i det 14de Aarhundrede «usædvanlig meget brugt i Norge»,[1] i Danmark vandt Navnet Hans vistnok yderligere Udbredelse ved den Overtro, der var herskende baade her og i Tyskland, at Lynet ikke slog ned i Huse, hvor en Person af dette Navn opholdt sig.[2] Blandt Kvindenavne var næppe noget saa udbredt som Maren (Marie), der jo var Gudsmoders eget.

Denne Mangel paa Afveksling i Navne maatte medføre mange Ulemper. Føleligst maatte disse være for den Stand, der færdedes mest omkring, Adelen. Allerede tidlig begyndte der da indenfor denne Stand at gøre sig en Trang til tydeligere Betegnelser gældende. Det første Udtryk for denne Trang og dens Afhjælpning var Skjoldemærkerne. Med en Ulv, en Murtinde eller en Stjerne afbildet paa Skjoldet, paa Hjælmen, paa Brystet og paa Hestedækkenet var en Jens Pedersen kendelig fra alle andre af samme Navn, og der behøvedes ingen Skriftkundskab for at kunne læse den Navneplade, han bar paa sig. I Begyndelsen havde disse Skjoldemærker været blot personlige, men ganske naturlig var de efterhaanden gledne over til at blive arvelige, og saaledes var et Fællesmærke givet for en og samme Slægt, ikke blot ned efter, men ogsaa i dens Forgreninger til Siderne.

At dette er den Vej, ad hvilken de adelige Slægtnavne i

Reglen er fremkomne, gennem Synet til Talen — ligesom ved Byernes Husnavne, hvor man først saa Skildtet (Schild = Skjold) saalænge, indtil man kaldte Huset efter Billedet — derom vidner endnu mange Smaatræk. Flere Adelsnavne, der beror paa et Misforhold mellem Vaabenmærket og det Navn, som deraf opstod, bliver først paa denne Maade forstaaelige. Det er saaledes lidet sandsynligt, at nogen Adelsmand skulde selv have valgt sig Navnet «Svinehoved», som jo en bekendt Slægt i Sverige bar. Derimod er det let forklarligt, baade at en Ridder kan have antaget Hovedet af et Vildsvin til Skjoldemærke, og at Tilskuerne har kaldt dette Mærke «Svinehoved». Navne som Rosenvinge, Rosenhane osv. er meningsløse som Betegnelser for tænkte Skabninger og derefter dannede Navne, men let forstaaelige som korte Betegnelser for et Vaabenskjold, i hvis ene Felt stod en Rose, i den anden en Vinge, osv. Saadanne sammensatte Navne havde naturligvis vanskeligere ved at trænge igennem end de let læselige. Medens f. Eks. Historieskriveren Erik Jøransen, hvis Fader af Gustav Vasa var bleven adlet med tre Teglsten i Vaabnet, straks fik Slægtnavnet Tegel, fik Rosenvingerne, der var adlede Aar 1505, først halvandethundrede Aar efter det til Vaabnet svarende Slægtnavn.[1]

I det 16de Aarhundrede var denne Efternavn-dannende Bevægelse selvfølgelig langt fremskreden i Norden, men dog mærkelig nok endnu ikke saa bestemt gennemført, som man efter senere Tids Brug og Skikkens egen Hensigtsmæssighed skulde tro. I Sverige, hvor Udviklingen var et halvthundrede Aar længere tilbage end i Danmark, var man ved Aarhundredets Slutning endnu ikke naaet til, at Slægtnavnet hørte med til den retslige Betegnelse af en Person. Af de 232 Adelsmænd, der Aar 1593 satte deres Navne under Upsalamødets Beslutninger, har saaledes ikke mere end 93 fundet det nødvendigt at tilføje Slægtnavnet. Af de 1556 Præster har ialt kun tre betegnet sig hermed.[2] I Danmark var vel de adelige Slægtnavne retslig anerkendte og udelodes sjældent i juridiske Aktstykker, men kun de aller færreste af dem var virkelig trængte ud i den daglige Tale. I Tiltale var det endnu fremdeles hele Aarhundredet ud Skik og Brug kun at nævne Enkeltnavnet, aldrig Slægtnavnet med. Og hvad Omtalen angaar, saa var Brugen af Slægtnavne i det mindste langt sjældnere, end man ved første Øjekast skulde tro.

Man fristes her saa let til den Fejlslutning, at fordi hine

Mænd altid omtales i de Brevskaber, som nu hyppigst falder os i Hænde, nemlige retslige Dokumenter, med deres Slægtnavn, har Brugen heraf ogsaa i daglig Omtale været almindelig. Med samme Ret vilde man om Nutiden kunne slutte, at det nu er Skik at kalde enhver ved alle hans Fornavne, fordi disse opregnes i de retslige Betegnelser af vedkommende. Gaar man derimod til det 16de Aarhundredes private Breve og andre Udtryk for den daglige Omtale, saa viser der sig her en paafaldende Sparsomhed i Brugen af Slægtnavne. Oluf Nielsen, Otto Holgersen, Knud Persen osv., er langt ned i Aarhundredet sædvanlige Betegnelser for Rosenkrandser og Gyldenstjerner. Og dette er vel at mærke hverken skødesløs eller familiær Omtale, de betegnes øjensynligt saa til daglig. Selv i Kongebreve helt ned mod Aarhundredets Slutning træffes Spor af denne Skik. Man kan saaledes læse mange kongelige Skrivelser til den fynske Lensmand, Hans Johansen, førend man opdager, at hans Slægtnavn var Lindenov.

Denne gammeldanske Betegnelsesmaade mødtes imidlertid af en Sidestrøm, der trods al Modstand endte med at rive den med sig. Ikke uden Grund lød Brugen af Slægtnavn længe fremmed, den var jo netop ogsaa kun en Betegnelse for Udlændinge. Men disse blev tilsidst de toneangivende. Som bekendt foregik der under Christian den Tredje og Frederik den Anden en stærk Indvandring i Danmark af holstensk og tysk Adel. Paa hvilken Maade skulde man nu betegne slige Udlændinge? At meddele paa dansk Vis, at vedkommende var en Søn af Hans eller Peter eller Jochum, var en aldeles ligegyldig Oplysning, da Faderen rimeligvis var hans nye Landsmænd lige saa ubekendt som han selv. Der var da ikke andet for end at kalde ham, saaledes som Skik var i hans Hjemstavn, med hans Enkeltnavn tilligemed hans Slægtnavn. Men blev denne Art Benævnelse først nogenlunde hyppig, saa nødtes den gamle danske Adel tilsidst til ogsaa selv at følge med. Thi det vilde dog være for galt, om disse fremmede skulde slutte, at deres danske Standsfæller, fordi de ligesom Borgerne og Bønderne kun kaldte sig med deres Faders Navn og et -søn eller -datter føjet efter, ikke ogsaa havde et Slægtnavn og var af god, gammel Adel.

Saaledes blev Brugen af Slægtnavn ved fremmed Paavirkning efterhaanden tvungen igennem i Danmark. Dog var mod Aarhundredets Slutning den hele Skik endnu ikke ret trængt

ned i den lavere Adel, ligesom enkelte af Tidens bekendte Mænd, som Hans Johansen af Slægten Lindenov, Sten Maltesen af Slægten Sehested og flere, endnu fremdeles kaldte sig og kaldtes paa gammeldags Vis. Der var da endnu ikke noget pudsigt i Klangen, naar Christian den Fjerde paa sin Nordkapstur sejlede under Navn af Christian Frederiksen. Først i det følgende Aarhundrede trængte Brugen af adelige Slægtnavne helt igennem i Danmark.

Ved denne Udviklingsgang afbrødes ganske en anden, der, hvis Danmark havde faaet Lov til at leve sit eget Liv, mulig kunde have faaet Betydning. Det var Brugen af Navne paa Gaarde som en Slags Familienavne. Hvor dybt rodfæstet denne var i Norden, kan ses af, at i mange Egne af Danmark har den holdt sig blandt Bønderne lige ned til vore Dage. I Norge, især det Vestenfjældske, er det samme Tilfældet, vi behøver blot at minde om et Navn som Synnøve Solbakken.[1] Paa Øen Gotland kaldes ligeledes Manden efter Gaarden, Lars Andersson Larsarfve f. Eks. I Dalarne gælder samme Skik, om end de to nævnes i omvendt Orden, Gaardens Navn først, Mandens bagefter. Alt i det 16de Aarhundrede brugte man saa. «Tomte Larses Hustru» f. Eks. er bekendt fra Gustav Vasas Historie.[2]

I Frankrig havde denne Art Betegnelse sejret, og Gaardens eller Slottets Navn med et «*de*» foran var i de fleste Tilfælde gledet over til at blive den adelige Slægts Navn. Det er uden Tvivl samme Tanke, der ligger til Grund for det tyske Adelsmærke «von». I Danmark var den tilsvarende Brug stærkt oppe i det 16de Aarhundrede, og det var fast Skik efter en Adelsmands Navn altid at føje «til» den og den Gaard: Niels Kaas til Taarupgaard, Peder Munk til Estvadgaard, Christoffer Valkendorf til Glorup osv. Hvor stærk Trangen til denne Tilføjelse var, kan bedst ses af, at man stundom ved Salg af Gaarden forbeholdt sig Ret til fremdeles at kalde sig «til» den. Da saaledes Tyge Brahe Aar 1594 solgte sin Halvpart af Fædrenegaarden Knudstrup, forbeholdt han sig Ret til for sig og sine Arvinger fremdeles at skrive sig og kaldes «til Knudstrup».[3]

Ogsaa denne Skik fik sit Stød ved den tyske Indvandring. I Danmark ejede disse Udlændinge jo endnu ingen Gaarde, og havde de haft nogen i Hjemmet, var de vel ikke rejst fra dem. Ikke desto mindre blev dog mange af de fremmede til betydelige Mænd. Den gamle Odels-Maalestok for adelig Formaaen og Formue, viste sig da altsaa i disse Tilfælde usikker. Skønt Skikken

ganske vist holdt sig langt ned i det følgende Aarhundrede, var det dog øjensynligt, at den havde tabt sin egentlige Betydning. Allerede i det 16de Aarhundredes sidste Halvdel traadte det ogsaa tydeligt frem, hvor Styrken var størst, i Gaard- eller Personnavnene. Det var disse, der tog de andre med paa Slæb i de nye Opkaldelser. Betegnende nok begyndte man først at opkalde efter Enkeltnavnet: Herluf Trolle omdøbte Skovkloster til Herlufsholm, Palle Juel kaldte sin Gaard Pallesbjerg osv., men snart blev Slægtnavnet det almindelige: Juellerne fik Juellingsholm, Trollerne Trollholm, Krabberne Krabbesholm, Ulfelderne Ulfeldsholm, Ranzauerne Ranzausholm, Vifferterne Viffertsholm, Bjørn Bjørnsholm[1] osv., osv.

Den samme Trang, der hos Adelen havde fremkaldt Slægtnavnene, maatte ogsaa kunne være til Stede hos Borgerstanden og den efter Reformationen skabte nye gejstlige Stand. Mangen Borger flakkede som Købmand vide om og kunde blandt Udlændinge nok have Lyst til ligesom de at have et Efternavn, saa at han ikke som slet og ret Matrosdreng skulde kaldes ved Fornavn. Den lærde Stand havde det for saa vidt bedre, som et «Magister» foran Enkeltnavnet altid stemplede vedkommende som en studeret Person. Men da nu Slægtnavne brugtes overalt i Udlandet, og enhver altsaa forudsattes at besidde et saadant, kunde det dog lyde lidt kummerlig, naar man var flere Danske eller Svenske i Følge, alle kun at møde med det ene Efternavn: Danus eller Svecus. Kom saa hertil, at Besiddelsen af Slægtnavn jo i Hjemmet dog i det mindste mindede om Adel, saa er det let forstaaeligt, at mangen Købstadfamilie langt fra at sætte sig derimod, tværtimod gjorde sit til, at et Fællesnavn voksede fast til Slægten.

Udviklingen var for Danmarks Vedkommende i Reglen en og samme. En Mand kaldtes efter sin Bestilling: Peder Bager, Hans Møller, Jens Smed, Jørgen Skomager, Niels Tømmermand, Poul Skytte, Hans Teglmand osv. Hans Hustru kaldtes efter ham Ane Per Bagers, Dorthe Hans Møllers, Mette Per Smeds osv. Børnene kaldtes ligeledes efter Faderen, i det mindste saa længe de var smaa. Der behøvedes da kun et lille Tryk til, — at Faderen f. Eks. var temmelig bekendt eller blot levede længe —

for at dette Bestillingsnavn, der alt hæftede ved Fader, Moder og Børn, kunde gaa over til at blive et Slægtnavn. Var det først ret fastgroet, kunde saa atter bagefter en Tilbøjelighed vaagne til at pynte lidt paa det, gøre Bager til Bagger, Smed til Schmidt, Skomager til Schumacher, Tømmermand til Zimmermann, Skytte til Schytte eller Schütz osv., osv.

At denne Bevægelse indenfor Borgerstanden ikke opstod først med det 16de Aarhundrede, men alt noget forinden havde været til Stede, kan ses af, at vi straks ved Aarhundredets Begyndelse træffer Bestillingsnavne, der allerede da var gaaede over til at blive Slægtnavne. Bogbinder, Kok, Mynter, Sadolin (Sadelmager) kan nævnes som Eksempler paa saadanne. Aarhundredet igennem fortsattes Dannelsen, og saa vidt man kan skønne, med tiltagende Styrke. Efter Aarhundredets Midte synes det at have været det almindeligste, at Herredsfogeder paa Landet og Borgemestre, Raadmænd og Byfogeder i Byerne havde sig et Slægtnavn, der ligesom de adelige aldrig brugtes i Tiltale, kun engang imellem i mundtlig Omtale, men i Reglen i skriftlig, retslig Betegnelse af vedkommende.

Tydeligst lader Dannelsen af Slægtnavne sig iagttage for den lærde Stands Vedkommende, der meget hyppigt jo udgik fra Befolkningens lavere Lag, Købstad- og Landalmuen, hvor den hele Form for Navneluksus endnu var ubekendt. Trangen til Efternavn gjorde sig her allerede gældende, naar de unge Mænd samledes ved Universitetet, og endnu mere, hvis de siden drog udenlands. Forholdsvis faa synes at have antaget Navnet paa Faderens Bestilling som Efternavn, især ikke under dens danske Benævnelse. De to af Navnet «Skomager»: Professor ved Københavns Universitet Hans Rasmussen Skomager, og Dr. juris Jørgen Skomager i det tyske Kancelli dannede i saa Henseende en Undtagelse. Heller ikke under den latinske Form trængte denne Navnedannelse ret igennem, f. Eks. naar Faderen var Smed at kalde sig Faber eller Fabricius osv. Endnu sjældnere forekom dog det, der synes os saa naturligt, men i Virkeligheden jo var en urigtig Betegnelse: blot at gentage Faderens Navn. Et af de faa Eksempler herpan var de to Professorer Hemmingsen. Faderen, den bekendte Teolog Niels Hemmingsen, bar sit Navn med Rette, idet han var en Søn af Bonden Hemming Nielsen. Men Niels Hemmingsens Søn, Hans, der ligeledes blev Professor og ordentligvis burde have heddet Hans Nielsen, bar mod Skik

og Brug ligeledes Navnet Hemmingsen, formodentlig fordi dette havde faaet god Klang, en Klang som han dog gjorde sit til at berøve det.

Ubetinget almindeligst blandt de unge Studerende var det at antage Navnet paa deres Fødested som Efternavn. En betydelig Mængde danske Stednavne gik ad denne Vej i det 16de Aarhundrede over til at blive Person- og Familienavne. Gennemløber vi blot Rækken af københavnske Professorer, er det et ikke ringe Antal nye, nu velbekendte Slægtnavne, som de paa denne Maade indførte: Aastrup, Dybvad, Kolding, Katholm, Lemvig, Morsing, Resen, Riber, Samsing, Scavenius, Schiellerup, Sinding, Svaning osv.

Interessant er det at lægge Mærke til den forskellige Lethed, hvormed slige Navne trængte igennem. Indskrænker vi os atter blot til Navne paa Professorer, saa har alle hine holdt sig enten gennem ligefrem Forplantning eller gennem senere Genoptagelse. Andre derimod synes slet ikke at være slaaede an og er enten uddøde eller maaske paany opgivne og ombyttede med nye. Hertil hører saadanne, der som København, Malmø og Køge vistnok maatte forekomme Datiden altfor almindelige, eller som Slangendorpius (Slangerup) og Roscheldensis (Roskilde) altfor besværlige at udtale.

Fælles for dem alle var, at de, som det sig sømmede for Navne paa lærde Mænd, var oversatte paa Latin. Herved fremkom der ofte en smuk, men meget fremmedartet Klang. Ikke enhver vilde saaledes falde paa, at Professor Hans Jensen Alanus hed saa, fordi han var født i Landsbyen Ala i Halland, eller Venusinus, fordi han var født paa Hveen. I høj Grad betegnende for de nordiske Folks forskellige Karakter var imidlertid den Maade, hvorpaa denne ejendommelige Klang virkede paa Øret. I Danmark fulgte man tydeligt nok kun med, fordi det var Mode i Tyskland. Skønt Melanchthon selv havde givet Eksemplet og oversat sit Navn (Schwarzerd?) paa det endnu finere Græsk, saa var der dog kun meget faa i Danmark, der efterlignede dette. En af de faa var Ole Gyldenmund, der oversatte sit Navn til Chrysostomus. Og selv de, der kun havde antaget et latinsk Navn, synes i Hjemmet at have haft en lidt trykket Fornemmelse derved. I det mindste var det ikke usædvanligt, at de atter enten oversatte det igen tilbage til Dansk eller gav det en danskliknende Klang. Som Eksempel kan anføres Historikeren,

Hofpræsten Anders Sørensen, der efter sin Fødeby Vejle havde antaget Navnet Vellejus, men bagefter omdannede dette til Vedel.

Og hvad Vedkommende ikke selv gjorde, det besørgede Datiden og Eftertiden for dem. Kun ganske faa af det 16de Aarhundredes latiniserede Navne er naaet i Behold til Nutiden. Selv Navnet Palladius, som dog ikke blev forplantet, har man ment at burde forandre til Plade. Og af alle hine lidt senere Oversættelser: Lacoppidanus (Søby), Pontoppidanus (Broby), Calundanus (Kalundborg), Paludanus (Kjær) osv., har Eftertiden omhyggelig brudt den latinske Endelse.

Ganske anderledes var Udviklingen i Sverige. Den fremmede Klang tiltalte aabenbart Øret, og læg som lærd var lige villige til at gentage disse nye Tonefald. Hver Præstegaard blev saaledes Midtpunktet for en lille latinsk Udstraaling; med Ærefrygt lyttede Bønderne til disse kirkeviede Navne, og i Slægten selv kunde sene Led lære Begyndelsesgrundene i Latin med Slægtens eget Navn som Eksempel.

Den Sans for Vellyd, som saaledes var til Stede i Sverige, gav sig alt til Kende i selve Navnedannelsen. De svenske Navne var i Reglen bedre lavede end de danske. Medens mange af disse faldt besværlige at udtale som f. Eks. Arhusiensis, Randrusienis, Slangendorpius, Roscheldensis, havde de svenske som oftest ypperlig Klang. Det var kun faa, der som Bergius, Brunius, Lundius, Sundius, Poppius, Ringius fristede til at kaste den latinske Endelse bort, eller som Blackstadius, Læstadius, Tingstadius, Tollstadius osv. røbede for tydeligt deres nordiske Herkomst. I Reglen var denne godt skjult og Navnene dannede som i et levende Sprog, tilsyneladende frit og dog regelbundet. Heraf deres indbyrdes Forskellighed og dog Ensartethed. Et Par Navnerækker kan anskueliggøre dette. Der var f. Eks.: Choræus, Fagræus, Lenæus, Nyblæus, Stobæus osv., eller: Arrhenius, Arsenius, Fallenius, Forsenius, Rosenius, Tedenius osv.; eller Borelius, Montelius, Sommelius, Stagnelius osv.; eller med det blødere Fald: Afzelius, Benzelius, Berzelius, Gezelius, Hazelius osv.; eller: Cavallius, Bovallius, Gravallius, Wivallius osv., osv. Der var ingen Mulighed for ved disse Navne, som ved de danske, at afstryge dem deres fremmede Form, saa at det svenske Navn stod tilbage. Hvo kunde ane, at f. Eks. Benzelius kom af Bentseby, Berzelius af Bergsäter, Gezelius af Gesala, Nezelius af

Nås, Rhyzelius af Ryssby, Stigzelius af Stigsjø, Cavallius af Håldal osv.[1]

Ogsaa græskdannede Navne trængte ind i Sverige. Ganske særlig Lykke gjorde Endelsen: -ander. Ved Hjælp af den slap enkelte, virkelig græske Navne ind, og endnu flere gamle nordiske pyntedes dermed. Som Eksempel paa saadanne Slægtnavne kan anføres: Alander, Bolander, Dryander, Kjellander, Lysander, Mosander, Nicander, Thomander osv.

Denne latinske og græske Navnedannelse, der vedblev at foregaa i Sverige i det 16de og 17de Aarhundrede og ikke helt skal være ophørt endnu, mødte senere en Modstrøm, da fransk Smag begyndte at gøre sig gældende. Ikke faa Familienavne, der tidligere havde endt paa -æus, -enius eller -erus, blev nu tilstudsede paa Fransk med de kortere Endelser -é, -én eller ér. I hele det 18de Aarhundrede ansaas det for upassende for en Adelsmand at bære et Navn med Endelsen -us. Da Linnæus adledes, maatte han forandre sit Navn til Linné, Celsius maatte kalde sig Celse osv., og i Karl den Tolvtes Hære var, som man sagde, Kongens Navn, Carolus, det eneste, der havde latinsk Endelse.

Hos den jævnere Borgerstand og hos Bondebefolkningen i Norden i det 16de Aarhundrede var Slægtnavne endnu noget ganske ubekendt. Enhver Person besad kun ét Navn, og betegnedes som Led i Rækken ved Faderens Enkeltnavn med tilføjet Endelse -søn eller -datter. Som bekendt har for Danmarks Vedkommende denne Tilbøjelighed holdt sig hos Landbefolkningen. Lovgivningsforsøg paa at hæmme den deraf følgende Forvirring fremkaldte kun en urimelig Mængde Efternavne med Endelsen -sen. Først for nylig er der gjort et nyt og kraftigt Forsøg paa at bekæmpe Ulempen ved at ægge og retlede Trangen til tydelig Navnedannelse.

Det kunde ved første Øjekast synes uforstaaeligt, hvorledes man i en Tid som det 16de Aarhundrede, hvor ingen havde mere end ét Fornavn og de aller færreste noget Slægtnavn, egentlig bar sig ad med til daglig Brug at betegne de enkelte. Vanskeligheden vokser kun, naar det samtidig oplyses, at det var sjældent, udenfor den ligefremme Tiltale til overordnede, at bruge Enkeltnavnet. I Omtale brugtes det kun lidet.

Sagen var, at man gik Naturfolkenes Vej, idet man enten til dette Enkeltnavn føjede et Tilnavn, der trak Hovedopmærksomheden til sig, eller man udelod det ganske og erstattede det med et «Øgenavn», der lidt efter lidt gled over til at blive Personens Hverdagsnavn.

Vi staar her overfor det andet og mest umiddelbare Udslag af den navnedannende Trang. Thi som ovenfor omtalt, to Grundtanker viser sig overalt hos de evropæiske Folk at have været og tildels endnu at være de fælles: Et Navn er nødvendigt, da det ejer en hemmelighedsfuld Kraft til af det nyfødte Barn at skabe en Person. Men netop derfor er det for helligt til at misbruges og bør i daglig Tale enten overtrækkes med et Tilnavn eller helt erstattes af et andet.[1] Ubevidst gentages denne Tankebevægelse den Dag i Dag lige overfor smaa Børn, der jo sjælden eller aldrig af deres nærmeste benævnes med det rette Navn. Derimod slappes denne Tilbøjelighed lige overfor voksne eller holdes i hvert Fald i Tømme hos et Folk, naar det er naaet til et vist Punkt af Civilisation.

De nordiske Folk i det 16de Aarhundrede var kun naaet lidet frem ad denne Civilisationens Vej. Det hele Fremskridt fra Fortiden, der var gjort, bestod i, at man var naaet til at indse det upassende i at anvende slige Tilnavne paa Konger. Der havde nemlig været en Tid — ikke blot i Nordens men i alle evropæiske Landes Historie —, hvor heller ikke Kongerne var gaaet Ram forbi. Navne som Harald Blaatand, Ole Hunger, Erik Plovpenning, Erik Glipping, eller de norske: Erik Blodøkse, Magnus Barfod, Erik Præstehader osv., vidnede ligesom de tilsvarende udenlandske: Karl den Enfoldige, Ludvig den Dovne, Frederik Rødskæg, Johan uden Land osv. om, at man ikke var bange for at give slige Tilnavne endog en meget skarp Brod.

Den sidste danske Konge, der bar Tilnavn, var Valdemar Atterdag. Eftertiden har rettet lidt derpaa og udlagt det om hans Kongegerning. Samtiden sigtede ved sit Tilnavn vistnok kun til et staaende, tysk Forundringsudbrud hos ham.[2] Men i hvert Fald betegner Valdemar Atterdag Grænsen for den Skik i Danmark at give Kongerne Tilnavn. Hans Efterfølgere forenede de tre nordiske Kroner paa deres Hoved, hvorved det straks blev vanskeligere at blive enige i alle tre Lande om en fælles Betegnelse, ligesom Kongerne fjernedes noget fra den stadige Omgang med en og samme Flok, der afføder et Tilnavn. Da

Forbindelsen mellem de tre nordiske Riger i det 16de Aarhundrede brast, synes Udviklingen saa vidt fremskreden i Norden, at det for den almindelige Bevidsthed stod som noget upassende at give Konger Tilnavn. Den svenske Betegnelse for Christiern den Anden: «Christiern Tyran», var ikke et Tilnavn i gammeldags Forstand men et bevidst Haansord om en Fjende. I Tyskland derimod med dets mange, jævnbyrdige Fyrster holdt Skikken sig endnu i længere Tid, dog var det i Reglen kun rosende Tilnavne, der trængte igennem.

Men hos den nordiske Befolkning indbyrdes var den gamle Skik i det 16de Aarhundrede endnu fremdeles i fuldt Flor, nødvendigere og derfor ogsaa i frodigere Vækst jo dybere Samfundslag, man steg ned til. Lige fra den bekendte Admiral «Danmarks Riges Vovehals» og ned til den usleste Stodder i en Afkrog af Landet, var der næppe mange, der ganske undgik denne fornødne Tilføjelse til, hvad Navn han i Daaben havde faaet. Hvor lidet Forholdene hos Nordens Landalmue har forandret sig siden det 16de Aarhundrede, kan ses af følgende Udtalelse fra Sønderjyllands Hedeegne Aar 1863: «Næsten enhver Mand har et eller andet Øgenavn, hvorover Slægtnavnet tidt rent gaar i Glemme, og man kan leve Aar sammen med Folk uden at vide, at det Navn, de daglig nævnes med, er et Øgenavn; ja selv véd de undertiden ikke, hvad de hedder».[1]

Det har sin egen Interesse at undersøge disse Navnedannelsens vilde Skud, dels fordi de i sin Tid har givet det daglige Liv sit Præg, om end de kun undtagelsesvis har sat Mærke i Skriftsproget, dels fordi de angiver den Vej, ad hvilken i mangt et Tilfælde de senere Efternavne er blevne til. Idet vi da altsaa i det følgende skal søge at danne os et Overblik over de forskellige Arter, vil vi faa Lejlighed til — ikke blot som tidligere at betragte den bevidste Tilegnelse af Slægtnavne — men i et endnu dybere Lag at iagttage selve den ubevidste Navnedannelse i Virksomhed, Led af den Udvikling, der har frembragt baade Enkeltnavn og Slægtnavn.

Den simpleste Form for saadanne Tilnavne var Tilføjelsen af vedkommendes Bestilling. Hvor naturlig denne Udtryksmaade faldt, kan bedst ses af, at enhver i Nutiden under givne Forhold uvilkaarlig anvender den samme. Det ligger Tungen langt nemmere i Stedet for «Vægter Hans Nielsen», «Røgter Jens Persen» osv. at sige «Hans Vægter», «Jens Røgter» osv. Datiden

brugte overordentlig meget denne Art Betegnelse. I Lensregnskaber, Byregnskaber og officielle Fortegnelser, bestemte for en overordnet, der hyppigt næppe kendte dem, om hvem der taltes, ja selv i aabne Kongebreve træffer vi overalt de samme, tilsyneladende blot Hverdagsbetegnelser: Hans Smed, Jørgen Fisker, Morten Redesvend, Maren Mælkedeje, Niels Svinemand, Klaus Rakker osv. Som Regel kan man opstille, at Datiden næsten altid, naar Bestillingen nævnedes, satte denne efter Mandens Navn. Kun Magister og et Par andre dannede i saa Henseende en Undtagelse. Hvor let dette Bestillingstilnavn under slige Forhold maatte kunne gaa over til at blive Efternavn og herved Slægtnavn, har vi allerede før omtalt.

Den næste Form for Tilnavn, der laa lige ved Haanden, var Angivelsen af Vedkommendes Bopæl. I Byer faldt ganske vist denne Betegnelse ikke saa naturlig som det at anføre vedkommendes Virksomhed. Faa er derfor ogsaa de senere Slægtnavne, der ender paa -gade eller -stræde. Men paa Landet, hvor de fleste var lidt af alt, laa det saa nær at kalde dem efter deres Bolig, altsaa enten deres By, Gaard, Hus, eller hvis intet andet Navn havdes, saa efter den nærmeste Naturejendommelighed, hvorunder de levede. Idet disse Tilnavne ofte senere har fæstnet sig som Efternavne, er alle hine danske Familienavne opstaaede med de bekendte Endelser: -rup, -toft, -by, -lev, -bøl, -gaard, -sted, -berg, -høj, -dal, -lund, -ris, -skov, -mark, -ager, -strand, -sø, -vig, -dam, -bæk, -kilde, -vad, -bro osv.

En tredie Form for Tilnavne var de rent personlige. Disse angav enten et iøjnefaldende ydre Kendemærke paa vedkommende, f. Eks. noget ejendommeligt i hans Udtale, hans Farve, hans Bygning, Væsen og lignende, eller de meddelte en Hovedbegivenhed i vedkommendes Liv. Den Dom, Tilnavnet indeholdt, behøvede ikke at udtales ligefrem, den udtryktes ofte gennem en Sammenligning især med Dyr; ligeledes blev den historiske Begivenhed heller ikke altid tydelig nævnet, men ofte kun antydet. At en havde stjaalet kunde f. Eks. udtrykkes dels ved at føje Tyveknægt, Galgenfugl, tyvebrændt osv. til hans Navn, dels ogsaa ved blot at tilføje Navnet paa den stjaalne Genstand.

Denne Art Tilnavne var overordentlig meget brugt. Mangen, der i Forvejen havde et Bestillings- eller Bopælstilnavn, ja mangen, der allerede lykkelig var naaet frem til et Slægtnavn, blev

ved given Lejlighed et Offer for denne Folketilbøjelighed og slap siden aldrig mere af med sit Øgenavn.

Selvfølgelig har der kun været ringe Lyst til at lade disse Øgenavne bundfælde som Slægtnavne, enhver søgte tværtimod efter Evne at ryste dem af sig. Det er derfor ogsaa kun faa af dem, der ad denne Vej er naaet til Nutiden; hvad der foreligger er i Reglen kun i filtreret Form, hvor det særlig ubehagelige, plumpe og uhøviske er udskilt.

Det har dog sin Interesse at betragte denne tiloversblevne finere Rest, dels fordi alle Arterne her, om end i pyntelig Form, er tilstede, dels fordi selve det bevarede ofte belyser, hvad der er udskilt.

Ser vi saaledes paa de nu gængse Slægtnavne, der i sin Tid som blot Tilnavne nærmest har betegnet vedkommendes Udtale — altsaa ikke angivet hans Fødeby eller lignende, men kun hvad Landsmand han var — saa er Forholdstallet blandt disse i høj Grad forrykket siden det 16de Aarhundrede. Talrigt bevarede hele Norden over er de, der angiver tysk Herkomst: Friis (ɔ: Frieser), Holst, Holstein, Hannover, Sachs, Sass, Beyer, Preuss, Frank, Francke, Schwab, Bøhm o. s. v. Baade som For- og Efternavn har holdt sig Fleming (af flamsk Herkomst). Derimod er det Tilnavn af denne Art, der ubetinget var det hyppigst forekommende i Norden i det 16de Aarhundrede, nemlig Jude eller Jute, nu næsten ganske forsvundet som Efternavn. Hermed betegnedes enhver dansk i Norge og Sverig, og Tallet af danske især i Norge var meget stort. Men lige saa sikkert som Uviljen vidste at pille enhver saadan fremmed ud og give ham sit Tilnavn, ligesaa omhyggelig har ogsaa Efterkommerne sørget for, naar deres Maal ikke længere røbede dem, at smutte under og blive det forhadte Tilnavn kvit.

Blandt de Tilnavne, der angiver Farve, har Hviid, Graah, Svart, Schwartz, Rød, Roed, Rothe, Bruun, Grøn holdt sig som Slægtnavne, men underligt nok næsten slet ikke Blaa eller Gul, end ikke i Sverige, hvor de dog er Nationalfarver.

Af Tilnavnene, der angav Ejendommeligheder i Bygningsformen, er kun faa bevarede: Lang, Lange, Kort, Kurz, Dichmann o. s. v., medens saa godt som alle hine Angivelser af de enkelte Legemsdeles Form og Farve, ofte utroligt frie Betegnelser, hvorpaa det 16de Aarhundrede var saa rigt, er udskilte.

Paa samme Maade er det gaaet med Egenskaber og Almen-

betegnelser, kun de allerpæneste som From, Schmock, Schøn o. s. v. er bevarede.

I Dyrebetegnelserne er endelig vistnok dan største Forandring foregaaet. Tilbøjeligheden til at opkalde efter Dyr, der havde været saa stærk tidligere, og hvoraf saa stor en Part af de adelige Slægtnavne var fremgaaet, har siden det 16de Aarhundrede for Danmarks Vedkommende været i stadig Tilbagegang. Ikke blot synes intet af Datidens Øgenavne at være gaaet over til Familienavn, men selve Tallet paa anerkendte Dyrenavne er siden da stadig ved Uddøen bleven formindsket, uden at nogen væsentlig Tilgang har fundet Sted. Ulv, Oxe, Daa, Ræv, Gris, Galt, Kat, Gaas, Hejre, Svale, Ørn er nu saa godt som helt forsvundne. Noget lignende viser sig med Hensyn til Fisk og Krybdyr. Orm, Reje, Flynder, Torsk, der i det 16de Aarhundrede forekom, i hvert Fald som Tilnavne, maaske allerede som Slægtnavne, er siden da enten helt forsvundne eller har meget forstukket sig; Torsk er f. Eks. blevet til Dorschæus. Samtidig med denne Dyreverdenens Tilbagegang har Plantelivet været i Fremvækst. Den Tilbøjelighed, som alt tydelig kan spores hos det 16de Aarhundredes Borgerstand, til at anlægge smaa gesvindte Plantenavne som Familienavn, har siden yderligere bredt sig. Navne som Bøgh, Birch, Pil, Lind, Busk, Bull, Stub, Green, Qvist, Blad o. s. v. har alle slaaet ypperligt an.

Vender vi os fra disse Nutids Familienavne atter til deres Forgængere, Tilnavnene eller Øgenavnene i det 16de Aarhundrede, saa er Artens senere Tilbagegang i Marv og Kraft tydelig nok. Ganske vist kender vi ikke en Tusindedel af hine Tilnavne; men de, der er os bekendte, er tilstrækkelige til at bestemme deres Ejendommelighed.

En stor Del af dem er umulige at gentage i Nutiden, dels paa Grund af deres overvættes Raahed, dels paa Grund af den naive Aabenhed, hvormed de — ligesom ofte f. Eks. Stednavne i Nutiden brugelige mellem Fiskere indbyrdes — hente Billeder fra en Idékres, der er paa engang for snæver og for fri. Mange af dem er ret malende, som naar en Gabriel Smed kaldes «Gabriel Svingfyr»,[1] eller en Jon Skræder kaldtes «Jon Springfyr». De fleste af dem sigter imidlertid til Forhold, som vi ikke

kender, saa at deres egentlige Brod gaar tabt. Vi aner ikke Grunden til, at f. Eks. Johanne Sørensdatter i Helsingør stadig kaldtes «den ferske Groppenbrad» (Oksesteg), Karen Hansdatter for «Hønsekød» eller Agnete Winholdsdatter for «Pavinden». Navne som «Jacob Flynder», «Anne Rødspætte» og «Maren Skruppe» har mulig slet ikke betegnet vedkommende som handlende med Fisk. Men i de faa Tilfælde, hvor vi kan forstaa Tilnavnet, er dette ofte ret vittigt. «Karen Hudløs» kaldtes f. Eks. saa, fordi hun engang var bleven straffet med Pisk; Karen Hans Bødkers, der levede i Helsingør mod Aarhundredets Slutning, og var berygtet for at huse alle Slags Landstrygere, gik stadig under Navnet «Stodderæsken», Ane Sørensdatter, der paastodes at staa i et intimt Forhold til Mestermanden, kaldtes «Rakkerballie» o. s. v.

Hvad der mest forundrer, er den Ugenerthed, hvormed disse Tilnavne anvendtes baade om vedkommende, til vedkommende, ja undertiden ogsaa af de paagældende selv. Der kan f. Eks. ikke være Tvivl om, at Betegnelsen «Rasmus Kaabeløs» maa oprindelig have været et ubehageligt Øgenavn for en Retsbetjent. Ikke desto mindre omtales han af en Præst, hvem han tilmed hjalp til Rette, saaledes: «Om Tirsdagen fulgte «Kaabeløs» mig til Nyborg». Og Slotsskriveren her siger til dem begge: «Frants (ɔ: hans overordnede, Lensmanden Frants Brockenhus) er paa Eskebjerg. Kommer han herind i Aften, saa kom imorgen herop! og I, «Kaabeløs» med! Jeg vil hjælpe paa Sagen, hvad jeg kan». Ja Tilnavnet synes i den Grad at have slaaet an, at det truer med at blive et Slægtnavn. Et yngre Familiemedlem, der synes opkaldt efter hin, kaldte sig i hvert Fald dermed, da han Aar 1575 betraadte Forfatterbanen og udgav: «Om Had og Avind, paa danske Rim af Rasmus Jørgensen Fynbo, Kaabeløs».[1]

Helsingørs Tingbøger, der paa dette Omraade giver os de fyldigste Oplysninger, vrimler af saadanne Tilnavne. Efterhaanden som man læser, glemmer man de virkelige Navne, Karen Henrik Skrædders, Maren Bødkers, Ane Sørensdatter o. s. v. over disse, der ganske anderledes let fæstne sig i Hukommelsen. Og det er tydelig nok gaaet Affatteren paa samme Maade. Ogsaa han opgiver, efterhaanden som samme Person kommer igen, at nævne det ligegyldige Fødenavn, det afløses af det Øgenavn, hvorunder vedkommende øjensynlig altid har gaaet, og som han derfor alene husker. Følgen er en ganske egen Art Billedsprog. Man

hører om, at idag er «den hvide Høne» igen for Retten, «Sommerfuglen» maa rømme af Byen for ukysk Levned, «Pinken» har i Nat atter været paa Spil, «Flækkesilden» er for tredie Gang benaadet, «Maren put i Lomme» bliver for uskikkeligt Levned forvist Byen, kommer hun igen, skal hun ligesom «Rakkerballie» blive udledt af Mestermanden[1] o. s. v., o. s. v.

Hvor vidt denne Tilbøjelighed er gaaet, kan ses af, at stundom har Øgenavnene ved en Fejltagelse trængt sig ind endog i de tørreste, retslige Dokumenter. Det undrer saaledes, selv om man er nok saa bevandret i Datids Forhold, at træffe en juridisk Betegnelse som denne: «Erik Vandgrøds Hus liggende vesten for Nørregade»[2] o. s. v.

At deslige Forhold hverken har været ejendommelige for en enkelt By eller for Danmark alene, men fælles for Datiden, faar man et tydeligt Indtryk af ved at se ganske de samme komme igen i England. Gennemlæser man f. Eks. Personlisten i Shakespeares Henrik den Fjerde, synes det gamle bekendte, man møder, naar to Dommere stadig kun gaa under Navnene: «Dompap» og «Tys», to Bytjenere kaldes «Klo» og «Snare», en Værtinde «Madam Rask» og en løs Kvinde «Dorthe Lagensplitter».

Det laa imidlertid i Sagens Natur, at Øgenavnene, selv om man nok saa meget vænnede sig til dem, dog som Regel taget umuligt kunde være behagelige for vedkommende, især da gode Venner saa let var tilbøjelige til at lægge endnu mere i dem, end der maaske oprindelig laa. Under slige Forhold kunde det, da jo Øgenavnet nu engang ikke lod sig fjerne, dog have Betydning for den paagældende i det mindste at faa slaaet fast, hvorfra det skrev sig, og hvad og hvormeget der laa deri. Et af de ældste og mærkeligste Eksempler herpaa er et Tingsvidne, som en Ridder, Hr. Peder Nielsen Ulfeld, Aar 1462 lod optage paa Fyen. Han gik under Navnet «Stegefisk», og dette maa sikkert være blevet underlagt en for ham uhæderlig Bibetydning, siden han skred til den usædvanlige Forholdsregel i denne Anledning at lade sammenkalde Herredsting. Den forsamlede Almue begyndte med at erklære, at Hr. Peder havde levet alle sine Dage som en retvis, god, kristen Dannemand. Han vilde imidlertid ikke lade sig nøje hermed og fik da saa et i alle Maader nøjagtigt og lovformeligt Vidnesbyrd om, hvorledes det forholdt sig med hans Tilnavn. Dette skrev sig fra, at engang da han havde faaet i sin Tjeneste en ny Svend ved Navn Anker, der tidligere

havde tjent hos Marsken, var Hr. Peder med alle sine Folk ude at drage Vaad i Gudme Sø. De andre Svende tog flinkt fat, men Anker holdt sig for god til at hale med og svøbte blot Hænderne i sin Kaabe. Hr. Peder opfordrede ham da til at hjælpe med at drage Fiskene i Land, han vilde jo dog nok selv være med at æde dem, naar de først var stegte. Men Anker svarede Nej. Da greb Hr. Peder et Stykke Træ, gav Anker et Slag over Ryggen og bød ham at trække med til sit eget Gavn. Det var dette Optrin og intet andet, der havde givet Anledning til, at nogle i deres «Ufornumstighed» kaldte Hr. Peder for «Stegefisk», og hvis nogen udlagde dette Navn paa anden Vis, da var det med Urette.[1]

Medens man til daglig baade selv brugte og fandt sig i disse Øgenavne, kunde man ofte pludselig vise en mærkelig Ømtaalighed overfor den hele Skik. Datidens Retsprotokoller melde om en Mængde heraf opstaaede Sager. I Reglen faar man ikke stort ådet at vide af dem, end at den ene Part har givet den anden Ukvemsord og Øgenavn og derfor maattet gøre en Undskyldning, hvorefter Forlig er bleven sluttet. En Sag blandt de mange, der tilfældig er lidt fyldigere gengivet, faar tjene til Eksempel paa denne Art Trætter. Hans Rostocker laa i Juni 1576 ved Helsingør og lossede Rostocker-Øl. Ved Stranden gik nogle Borgermænd og spadserede, men efter Skipperens Udsagn holdt de Øje med Skuden og tálte, hvormange Tønder der kom i Land. Hans Rostocker opfattede dette som en Beskyldning for Toldsvig, og da han kendte dem alle ved Navn, begyndte han en livlig Opramsning af deres Øgenavne: «Jon røget Brød!» «Hans Hoselapper!» o. s. v. Sluttelig gav han dem et fælles, glat Lag, idet han raabte, at deres «egne Broge var nok tilsølede, de havde intet i hans at gøre». Forbitrelsen i Land steg, vel især fordi man ikke kunde komme ham tillivs. De havde da ingen anden Udvej end at stævne ham. Hans Rostocker mødte i Retten og gjorde mange Undskyldninger, men de fornærmedes Vrede synes ikke endnu at have lagt sig, thi det hedder, at først efter lang Forhandling blev de paa nogle Borgeres Forbøn forligte, og den anklagede maatte forpligte sig til, at i Gentagelsestilfælde skulde ogsaa denne Sag staa aaben. Et ganske lille, men højst betegnende Træk er det, at Tingskriveren ikke har kunnet føre denne Sag til Protokols, uden selv at give efter for Tidens Trang til malende Tilføjelser. Istedetfor tørt at nævne Parternes Navne har

han ikke kunnet dy sig for til Hans Rostockers Navn at tilføje: «den bøvede [bugede], rødskæggede Tydskølsfører».[1]

En ganske egen Art Navne var Soldaternavnene. Det synes at have været almindelig Skik baade i Norden og andet steds, at de menige ikke som nu til Dags kaldtes blot ved Nummer, men med et eget Krigsnavn, der, saalænge de var under Fanerne, afløste deres virkelige. Dunkle Minder om denne gamle Skik, der jo betegnede Krigerstanden som lige saa betydningsfuld som den gejstlige, hvor man ogsaa skiftede Navn ved Optagelsen, har holdt sig i de forskellige Sprog. I Frankrig bruges saaledes endnu Udtrykket *nom de guerre* om end i overført Betydning. Talemaaden «at faa Ilddaaben» har maaske ogsaa oprindelig indeholdt en Hentydning til Skikken.

De nye Navne var enten selvlavede og i saa Fald vel efter Ønske — i Reglen udmærkede f. Eks. de hvervede Landsknægte sig ved yderst drabelige Navne, — eller ogsaa gaves de Rekruterne af Befalingsmændene, og i dette Tilfælde turde de ofte paa en ubehagelig Maade have sigtet til iøjnefaldende Kendemærker. Shakespeare lader de Rekruter, der forestilles for Falstaff, møde med Navnene: Muggen, Skygge, Vorte, Skakmat, Tyrekalv.

Efter endt Krigstjeneste aflagdes vistnok som oftest atter disse Navne. I og for sig var der dog næppe noget til Hinder for, at Krigsnavnene senere baade kunde bevares af den enkelte og endog kunde gaa over til at blive Familienavn, naar der var et eller andet af dem, som gjorde særlig Lykke. Vi véd saaledes om Forholdene i Skaane i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, at mange af Bønderne her vedblev efter endt Krig at bære de Navne, som Magnus Stenbock havde givet dem, da han rejste Befolkningen til Landets Forsvar.[2] Umuligt er det ikke, at enkelte af Nutidens Familienavne i Danmark som Flink, Kvik, Sejr, Glavind, Bøsse, Flindt, Bue, Drabelig o. s. v. oprindelig kunde skrive sig fra Soldaterherkomst.

Medens de herhen hørende danske Forhold kun er lidet opklarede, lader Udviklingen i Sverig sig tydelig forfølge i dens ejendommelige Løb. Modsat alle andre Lande har den gamle Skik med Krigsnavne holdt sig her ned til vore Dage og er forlængst gaaet over til at udgøre et fast Led med i Hærens For-

hold. For at forstaa Udviklingen maa det erindres, at Sverig fra Aar 1563 til 1720 førte saa godt som uafbrudt Krig. Ligeledes maa det erindres, at den svenske Landalmue besad en naturlig Takt for Dannelsen af gode Tilnavne, saa at vistnok de fleste udskrevne er mødt med det Navn paa rede Haand, som de ønskede til Soldaternavn. Da nu imidlertid det Omraade, hvorfra disse Benævnelser hentedes, ifølge Sagens Natur var begrænset, kunde Gentagelser ikke undgaas. Selv om man gennemgik alle Husdyrene: Kat, Buk, Ged, Hane, Høne, Kylling o. s. v., alle Krigssager og Egenskaber: Klinge, Stage, Kanon, Ild, Fyr, Bulder, Lystig, Drukken, Rask, Værre, Hurtig, Traver o. s. v., saa maatte man dog snart komme til Ende hermed og flere møde med samme Navn, især da Smagen jo i Reglen var en og samme.

Men denne Navnelighed maatte være utaalelig paa en Tid, da man ikke kaldte Folkene med Nummer men med Navn, dobbelt utaalelig under Krigsforhold, hvor man knap havde lært at huske Mandens Navn, førend han var skudt og afløst af en anden. Ganske naturlig ledtes man da ind paa den Vej, der var lige nem for Hukommelsen og Navnelisterne, at lade Navnene være arvelige i Regimentet, saa at altid til samme Plads i Geleddet svarede et og samme Navn.

Naar denne Skik er opkommen, lader sig næppe med Sikkerhed afgøre. Rimeligst er det, at den lidt efter lidt har vundet Hævd. Af 200 Tilnavne, som vi véd har været brugte af Bønder i Wärend i det sydøstlige Smaaland i Tidsrummet 1600—32,[1] kommer ikke mindre end 50, som Kat, Kylling, Kæmpe, Værre, Brand, Bulder o. s. v., senere igen som Soldaternavne i Westmanlandske Ruller.[2] Intet er til Hinder for, at hine 200 ældste Navne selv kan have været Soldaternavne, og for en Del kun Gengangere af tidligere. Nogenlunde fuldstændig gennemført synes Navnefæstningen først at have været henimod det 17de Aarhundredes Slutning.

Ved saaledes at gøre Navnene arvelige indenfor hvert enkelt Regiment, stiftedes der en Slags menig Soldateradel, der ikke blev uden Betydning for Aanden i Hæren. Det var nu en endnu brattere Overgang end tidligere at blive Soldat, slippe et maaske forhadt Øgenavn i Hjemmet og istedetfor erholde et gammelt, bekendt Krigernavn. Heri laa der noget attraaelsesværdigt, der gjorde det vel skikket til at anvendes som Hædersbevisning. At det ogsaa er blevet anvendt saaledes og det lige ned til den

nyeste Tid, mindes vi om ved Runebergs smukke Digt fra den finske Krig 1808—9: «Nummer 15 Stolt». Den tapre frivillige giver her, da han spørges om sit Navn, et Svar, der genkalder os de Forhold, vi nys har berørt:

Hvad namn i verlden jag fåt af prest
Har ingen sig fästadt vid;
Men «fähund» har man mig kallat mest
I hela min lefnads tid.

General Döbeln giver ham da til Belønning Arv efter den tapreste blandt de faldne: «Nummer 15 Stolt», hvis Plads i Geleddet, Vaaben og Navn han overtager.

Medens Krigsforhold saaledes gjorde de svenske Soldaternavne arvelige i Regimentet, har de senere lange Fredstider tillige gjort dem arvelige indenfor Familien. For Øjeblikket, eller rettere, indtil for ganske kort siden, var Forholdet saa, at det i Reglen var en Søn, der, naar Faderen blev gammel, afløste denne og arvede hans Plads i Geleddet, hans Nummer, hans Soldaternavn og hans Torp. Ansigterne vekslede altsaa med Slægterne, men Nummer og Navn var fremdeles de samme som i fordums Dage. Træffende har man om disse Forhold sagt, at hvis Karl den Tolvte stod op af Graven og atter vilde mønstre sin Hær, kunde han endnu benytte de gamle Ruller. Paa hvert et Nummer og Navn, der raabtes op, vilde nu som dengang en Soldat rette sig og svare: Gud bevare konungen![1]

Henvisninger og Anmærkninger.

Forkortelser. R. A. = Rigsarkivet i København. — G. K. S. = Gammel Kongelig Samling, Store Kongelige Bibliotek i København. — N. K. S. = Ny Kongelig Samling, sammesteds. — S. R. A. = Svenske Rigsarkiv i Stockholm. — S. K. A. = Svenske Kammerarkiv i Stockholm. — N. R. A. = Norske Rigsarkiv i Kristiania.

S. 5. [1] C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel. Fol. S. 21—22.

S. 7. [1] Herodot: Historie IV 105. — Finn Magnussen: Eddalæren og dens Oprindelse IV 277. — Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser II 152—55. — Sv. Grundtvig: Danmarks Folkeviser i Udvalg. S. 236—39. — Junge: Den nordsjællandske Landalmues Characteer osv. 2. Udg. (Kbhvn. 1844.) S. 269—72. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne. (Lund 1847.) S. 184—85. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 348—49. II 17 og 21. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn II 106. 279—80. III 192—93. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder III 102—5. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder III 77. — Jens Kamp: Danske Folkeminder. (Odense 1877.) S. 350 og 423. — Werlauff: Histor. Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (Kbhvn. 1858.) S. 401—3. med Anm. — A. Faye: Norske Folke-Sagn. S. 78—79. — Nærværende Skrift VII 17.

S. 8. [1] E. Pontoppidan: Forsøg paa Norges Naturlige Historie II (Kbhvn. 1753.) 24. — M. B. Landstad: Norske Folkeviser. (Christiania 1853.) «Liten Lavrand's Unge». — K. Leem: Beskrivelse over Finmarkens Lapper. (Kbhvn. 1767.) S. 502. — Dr. med. A. L. Faye i Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 628. — [2] E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. (Hafn. 1736.) p. 82. — [3] Christiern Pedersens Danske Skrifter. Udg. af Brandt og Fenger. I. 108.

S. 9. Olaus Magnus: Historia septentrionalium gentium. lib. XVIII cap. XI. — E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. (Hafniæ 1736.) p. 82. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn. III 78—82. — Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1864) S. 50. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 360—70. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV 346—47. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi 2den Række I 55. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 200—03. — Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859) S. 469. — Norsk Magazin for Lægevidenskaben. 3die Række 15de Bind. S. 624—25. — Svenska Småsaker II (Sthlm. 1871)

S. 151—52. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 175—76. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. (Berlin 1869.) § 571—72. — Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausg. III 459. — [2] Velvillige mundtlige Meddelelser. — [3] Kristoffer Nyrop: «Kludetræet». Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed Oct. 1884—Oct. 1885. (Kbhvn. 1886.) — [4] Finn Magnussen: Eddalæren og dens Oprindelse IV 216. 281 fgg. — Thiele: Danmarks Folkesagn: II 280—82. III 186—87. 190—92. — Junge: Den nordsjællandske Landalmues Character. (Kbhvn. 1844.) S. 266 og 268. — A. Faye: Norske Sagn (Arendal 1833) S. 85 fg. — Werlauff: Hist. Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (Kbhvn. 1858.) S. 374—78. — Westerdahl: Beskrifning om Swenska Allmogens Sedar osv. S. 28. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1864) 349—51.

S. 10. [1] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 90 og 154—55. — [2] Holger Rørdam: Danske Kirkelove I 88—89. — [3] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 91—92.

S. 11. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 89. — [2] Tvende merckelige Tractater vdsætte paa danske aff Pet. Palladio. (Kbhfn. 1556.) Bl. B. 6. — [3] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser IV 482.

S. 12. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser III 39. 190. IV 108—9. 117. 317. — [2] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser. IV 155 og 159. — [3] E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder II 181. — [4] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser III 155—58. — [5] Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser V 121.

S. 13. [1] Norsk Magazin for Lægevidenskab. 3die Række XV 703—4. [2] H. Schwanenflügel: Oldtidens Kulturhistorie S. 739—40. — [3] Kinchs Afhandling i Samlinger til jydsk Historie og Topografi VI 201—5. — [4] M. B. Landstad: Norske Folkeviser (Christiania 1853) Liti Kjersti som stalldreng.

S. 14. [1] M. Lappenberg: Die Miniaturen zu dem Hamburg. Stadtrechte. v. J. 1497. (Hamburg 1845.) — Vnge Karlıs oc Drengis Speiel vdsæt paa Danske af Rasmus Hansen Reravius. (Kbhvn. 1571.) Bl. Aj. — [2] Danske Magazin 3die Række VI 171. Selve Fødslen foregik forøvrigt vistnok ikke i Barselsengen, men enten i en Stol eller sikkert hyppigst, som endnu ofte i Norge, i en knælende eller liggende Stilling paa Gulvet udenfor Sengen. Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 693—99. — [3] Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 202. — [4] Fr. Panzer: Beitrag zur deutschen Mythologie II (München 1855) 306. — Norsk Magazin for Lægevidenskaben. 3die Række XV 695—97. — [5] P. Edvardsen Friis: Underretn. om Schelschiør Kjøbstad. (Sorø 1759) S. 354. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III. S. 82. — [6] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne II (Sthlm. 1868). Tillägg. S. X.

S. 15. [1] Bring: Monumenta Scanensia I 100—101.

S. 16. [1] Jörgen Simensön: Tuende Tractater etc. En Tröste Scrifft for Frugtsommelige Quinder oc Vnderuisning for Fostre-Modere. (Kbhvn. 1587.) Bl. E. 7. — Niels Hemmingsen: admonitio de superstitionibus. (Hafniæ 1575.) Oversat af Rasm. Hansön og paany udgivet af Nelaus Povlsen. (Kbhfn. 1618.) — Erik Fernow: Beskrifning öfwer Wärmeland (Götheborg 1773) S. 255—56. — Hülphers: Beskrifning öfwer Norriland. IV (Westerås 1780). S. 308—10. — N. H. Siöborg: Blekings Historia I (Lund 1792). S. 143—44. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm.

1864) 357. — Minerva 1802 IV 39. — Olavius: Beskr. over Schagens Kjöbstæd. (Kbhvn. 1787.) S. 343. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 82—83. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 201—2. — Folkevennen (Kristiania 1859). S. 265 og 468. — Om Stene, se A. L. Faye i Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 676 og 683—686. — [2] Peder Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 93 og 96.

S. 17. [1] J. C. Schlyter: Samling af Sweriges Gamla Lagar VIII (Lund 1853) 154. — [2] Asm. Bremer. Chron. Kilense. Thottske Mscrpt. Saml. no. 1005. Fol. S. 416. — [3] Johan Adolphs Ordnung von Kleidung etc. 1601. (Schleswig 1605) Bl. Dij. — [4] Chr. IV's Polizeiordn. 27. Septbr. 1636 f. Schlesw. u. Holst. (Glückstadt 1636.) Bl. F. 2. — [5] Nye Danske Magazin II 273.

S. 18. [1] Arild Huitfeld: Danmarks Riges Krönike. Kvartudgaven IV 416.

S. 19. [1] Bircherods haandskrevne Dagbog, 8 April 1660 (ikke trykt i Molbechs Uddrag). — [2] Danske Samlinger V 308 og 321. — [3] Hübertz: Aktstykker vedk. Aarhus II 184—85. — [4] Dat. Stensgaard Sante Karins Dag 1589. Orig. Adelsbreve. Pakke II. Basse. R. A.

S. 20. [1] Skrivelse fra Fru Margrethe Basse til Fru Birgitte Bølle, dat. Stensgaard 1 December 1588. Orig. Adelsbreve. Pakke II. Basse. R. A.

S. 21. [1] Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder I 160 og 183—86.

S. 22. [1] Dat. Malmø Mandag som var Clemensis papæ Aften 1529. Orig. Adelsbreve. Pakke VII. Bille. R. A. — [2] Jørgen Simensøn: Tuende Tractater etc. En Tröste-Scrifft for Fructsommelige oc Underuissning for Fostre-Modere. (Kbhvn. 1587.) Dedikationen og Bl. E. 6. — [3] Gamle danske Folkeviser, udg. af Sv. Grundtvig, V 379 og 386.

S. 23. [1] N. K. S. octavo. no. 376. (Degnen Jesper Lauridsens Tegnebog). — Lignende Beretning, dog med andet Aarstal, i Hans Nansens Kosmografi. (Hist. Tidsskr. 3die Række I 172). — [2] Nationaltidende, 10 Juni, Aften. 1887. — [3] Niels Hemmingsen: Om Ecteskab. (Kbhvn. 1572.) S. 290. — Cunrad Aslac: Om den reformerede Religion. (Kbhvn. 1622.) 4to. Tidstavlen 1563. — [4] Joh. Mathesii: Erklerung vnd Auslegung Syrachs. (Lpzg. 1586.) II 67.

S. 24. [1] Vedel Simonsen: Bidr. t. Odense Byes Hist. III 36. — [2] N. K. S. octav. no. 376. — [3] Nærværende Skrift IV 130—31. — [4] Norske Magasin II 44—45.

S 25. [1] Nicol. Helvaderi: Prognosticon astrologicon. (Slswg. 1600.) Bl. Cl. — [2] Holberg: Barselstuen Akt II Scene 8, og Den Stundesløse Akt I Scene 6. — [3] Alwin Schultz: Das höfische Leben z. Zeit d. Minnesinger I (Lpzg. 1879) 109. — [4] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 622.

S. 26. [1] Saml. til Fyens Hist. og Topographie VI 312 og 360. — [2] Danske Samlinger V 308. — [3] Svenska Småsaker II (Sthlm. 1871) S. 135—36. — [4] Personalhistorisk Tidsskrift II 173. — [5] Folkevennen VIII (Kristiania 1859) S. 382.

S. 27. [1] J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 160—61. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 360. — Norsk hist. Tidsskr. 2den Række III 202. — Joh. Oedman: Bahus-Läns Beskrifning (Sthlm. 1746) S. 75—80. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund

1847) S. 175. — Fr. Panzer: Beitrag zur Deutschen Mythologie II (München 1855) 295. — Jac. Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausg. III 456 no. 634. — [2] Danske Magazin II 175. — [3] Raumer: Histor. Taschenbuch VI 355—56. — [4] Handlingar rörande Skandinaviens historia XI. — Ahlqvist: Karin Månsdotter (Sthlm. 1874) S. 30.

S. 28. [1] Hertug Ulriks og Hertug Hans' Nativiteter. Orig. G. K. S. 4to no. 1822 og 1823. — Christian IV's Nativitet haves i to Ekspl, hvoraf det ene muligt er Orig. G. K. S. 4to no. 1820 og 1821. Afskrifter haves i N. K. S. no. 620 c. fol. og Thottske Mskr. Saml. no. 1611. 4to.

S. 29. [1] Thottske Mskrpt. Saml. no. 287. octav. — [2] Alle disse «Resolutioner» og Nativiteter findes, indbundne i Et, i N. K. S. no. 297 c. 4to.

S. 30. [1] Sejerskjorte: Skandinavisk Selskabs Skrifter 1817. S 419—23. — M. Saxtorph i Danske Videnskabers Selskabs Skrifter. Nye Samling II (Kbhvn. 1783) 147. — Finn Magnussen: Eddalæren og dens Oprindelse IV 35—36. 141. 543. — E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris p. 81. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 84. — J. Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 406. — Folkevennen (Kristiania 1859) S. 471. — Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 757. — Jac. Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausg. II 728—29. III 265. 443. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube 2te Ausg. § 182. § 579. — Efterbyrden betragtedes i Norden som ogsaa andet Steds halvvejs som en Art Broder til Barnet og begravedes eller brændtes med en vis Højtidelighed. Paa Islandsk hed Efterbyrden «Fylgja», et Ord, der, om end det maaske som af K. Maurer (Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christenthum II 680 fg.) paastaaet, var forskelligt fra «Fylgia» Skytsaand, dog havde Lydlighed med dette og medførte, at begge Begreber blandedes. Herom nærmere Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 754—56.

S. 31. [1] Jöran Johan Öller: Beskrifning öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiö 1800.) S. 209. — I Norge nu altid varmt: Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 760—61. 772. — I Skaane Svøbet koldt: Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 173—75. — [2] E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris p. 81. — Erik Fernow: Beskrifning öfwer Wärmeland (Götheborg 1773) S. 255—56. — Jöran Johan Öller: Beskrifning öfwer Jemshögns Sockn i Blekinge (Wexiö 1800) S. 209. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 173—74. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 267 og 403. — Folkevennen (Kristiania 1859) S. 291, — Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 769. Anm. 3. — Svenska Småsaker II (Sthlm. 1871) S. 152. — Jacob Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausg. III 460. no. 735. — [3] Ezekiel Kap. XVI Vers 4.

S. 32. [1] Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 768—70, og de der anførte Henvisninger. — [2] J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 85. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 194. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 174. — Erik Fernow: Beskrifning öfwer Wärmeland (Götheborg 1773) S. 255—56. — Svenska Småsaker II 155. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart (Berlin 1869) § 580.

S. 33. [1] K. Weinhold: Die deutsche Frauen im Mittelalter (1851) S.

78. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 175. — [2] Hans Tausens Postille, Vinterdelen. (Magdeborch 1539.) Bl. 90.

S. 34. [1] Danmarks gamle Folkeviser, udg. af Sv. Grundtvig V 380. — Kopi af Peder Munks og Ludvig Munks Indførsel. Adelsbreve. Fasc. 47. Munk R. A. — [2] E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris p. 80. — Blicher: Topographie over Vium Præstekald (Viborg 1795) S. 214. — Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed II (1829) S. 247. — Junge: Den nordsjællandske Landalmue (Kbhvn. 1844) S. 239. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 87. — Frid. Rasch: Barselstuen hos Peder Knudsen Ruus (Aarhuus 1806) S. 4. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 393 og 408. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV 349. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 201. — Folkevennen (Kristiania 1859) S. 266, 381 og 467. — Svenska Småsaker II (Sthlm. 1871) 152. — Joh. Oedman: Bahus-Läns Beskrifning (Sthlm. 1746) S. 75—80. — Jöran Johan Öller: Beskrifning öfwer Jemshögs Sochn (Wexiö 1800) S. 209. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 2te Bearbeitung. § 581. — Jacob Grimm: Deutsche Mythologie. 4te Ausg. III 453. — John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain II (London 1849) p. 78 osv., osv. — [3] Finn Magnussen: Eddalæren IV 537—38.

S. 35. [1] Adelma v. Vay: Eine Reise in's südliche Frankreich. (Ueber Land u. Meer. 1884—85. no. 50).

S. 36. [1] P. Palladius: En Visitatz-Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 93—94. — Niels Hemmingsen: Admonitio de superstitionibus, oversat af Rasm. Hansen Reravius. (Kbhvn. 1618) octavo med Tillæg af N. Povlsen. — Jørgen Simensøn: Tuende Tractater etc. En Tröste Scrifft for Fructsommelige Quinder. (Kbhvn. 1587). Bl. E. 6. — Chr. IV's Reces II 28. — Danske Lov 6—1—12. — Holberg: Barselstuen 1 Akt 7 Sc. — For Nu tidens Vedkommende: ovennævnte Skrifter samt «Tilskueren» udg. af Neergaard 1886 S. 294. — [2] J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 84. — Jens Kamp: Danske Folkeminder S. 360. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 381. — [3] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 622.

S. 37. [1] Resen: Kong Frederichs Den Andens Krönicke S. 305. — [2] O. Sperling: Historia vitæ et carceris. G. K. S. no. 3094. 4to. S. 187 (anno 1631): Da mein Paulus gebohren war und nun mehr in Bündlein gewickelt und alles fertig, dass ich zu meiner liebsten hinein gehen könte und ihr Glück wünschen . . . (Smlgn. Birket Smith: Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi. (Kbhvn. 1885) S. 53). — [3] A. Schultz: Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger I (Lpzg.) 110. — [4] Schütze: Holstein. Idiotikon IV 310. — [5] Hübertz: Beskr. over Ærø. (Kbhvn. 1844.) S. 267.

S. 38. [1] J. Ries: Den danske Spectator (Kbhvn. 1744) S. 53,

S. 39. [1] Barselgrød: Antiqvarisk Tidsskrift 1849—51 S. 388. — Skandinavisk Literaturselskabs Skrifter 1807 II 470. — Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser IV 375—94. — P. Hansen: Illustr. Dansk Litteraturhistorie I (1886) S. 109. — H. J. Wille: Beskr. over Sillejords Præstegjeld. (Kbhvn. 1786.) S. 261. — Holberg: Barselstuen Akt I Scene 7. — Frid. Rasch: Barselstuen hos P. Knudsen Ruus (Aarhuus 1806) S. 5. — Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 762—63. — H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1864) S. 98. — H. F. Feilberg: Ordbog over jyske Almuesmål. «Barselpotte». — Flere Barselpotter baade af Ler og Metal findes i «Dansk Folkemuseum». — [2] Norsk historisk Tidsskrift 2den Række

III 202. — H. J. Wille: Beskr. over Sillejords Præstegjeld. (Kbhvn. 1786.) S. 261. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 299. — H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1864) S. 98. — I Bleking var i det 18de Aarhundrede Moderens første Fortæring: En Snaps stærk Brændevin med Peber samt Æggemælk med Kringler. Sjøborg: Blekings Historie I (Lund 1792) 143.

S. 40. [1] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 353. — [2] Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 300.

S. 41. [1] Kolderup Rosenvinge: Gamle danske Love V 434. — Nye Danske Magazin II 273. — Kjøbenhavns Diplomatarium II 475. 541. 537. 634. — Forordning af 1 Maj 1624 § 21—23. — Engelstoft: Universitets- og Skole-Annaler (1807) I 209. — Chr. IV's Polizeiordn. 27 Septbr. 1636 f. Schlesw. u. Holstein. (Glückstadt 1636.) Bl. F. 2. — Johan Adolphs Ordnung v. Kleidung etc. 1601. (Schlsw. 1605.) Bl. D. 2. — Des Raths der Stadt Rostock revidirte Kindtauffs vnd Kindelbiers Ordnung 1605. Bl. A. 2. — Ordnung des Raths der Statt Lübeck 1612. Bl. J. 4. — A. A. v. Stiernman: Samling Utaf Kongl. Bref och Förordn. ang. Sweriges Rikes Commerce, Politi och Oeconomie III (Sthlm. 1753) 266. 281., osv. — [2] Werlauff: Hist. Ant. til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (Kbhvn. 1858.) S. 117. Anm. 3.

S. 42. [1] Samlinger til jydsk Hist. o. Topografi III 299. — [2] Fr. Westerdahl: Beskrifning om Swenska allmogens Seder (Sthlm. 1774) S. 31. — L. F. Rääf: Saml. till en Besk. öfver Ydre Härad i Östergöthland I. (Linköping 1856.) S. 117. (Side 116—31 af dette Skrift er hyppigt benyttede af mig i det foregaaende og efterfølgende uden at være særskilt citerede). — Herm. Hofberg: Nerickes gamla Minnen. (Örebro 1868.) S. 196. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 202. — Amaranthes: Frauenzimmer-Lexikon. (Lpzg. 1715) p. 910. «Huth lösen». — Werlauff: Hist. Antegn. til Ludvig Holbergs atten første Lystspil (Kbhvn. 1858) S. 121. — Holberg: Barselstuen Act I Scene 5 og Act IV Scene 3. — Schütze: Holstein. Idiotikon II 256.

S. 43. [1] Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 201. — Erik Fernow: Beskrifning öfwer Wärmeland. (Götheborg 1773.) S. 255—56. — Svenska Småsaker II (Sthlm. 1871) S. 152. — [2] Brænde Lys: Seb. Franck: Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt. (Frkfrt. 1567.) Bl. 134. — Tröst aff Guds Ord for siuglige Dannequinder, vdtagen aff M. Cyriacj Spangebergii Brudpredicken oc vdsæt paa Danske ved Rasm. Hanssön Reravius. (Kbhvn. 1582.) 8vo. Fortalen Bl. 3. — Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed II (1829) 247. — Blicher: Topographie over Vium Præstekald (Viborg 1795) S. 214. — Junge: Den nordsjællandske Landalmue (Kbhvn. 1844) S. 257—58. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 172. — Folkevennen 11te Aargang (Kristiania 1862) S. 393. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart (Berlin 1869) § 583. — Holberg: Barselstuen Act III Sc. 2.

S. 44. [1] Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris p. 84—85. — [2] Folkevennen 8de Aargang (Kristiania 1859) S. 381—82. 467. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 203. — Biskop Jens Nilssöns Visitatsbøger 1574—97, udg. af Yngvar Nielsen. S. 376. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder VI 254. — Thiele: Danmarks Folkesagn III 112—14. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi 2den Række I 55. — Kristoffer

Nyrop: Kludetræet (Udsigt over det philologisk-hist. Samfunds Virksomhed Oct. 1884—Oct. 1885). — osv., osv. — Mundtlige Meddelelser.

S. 48. [1] Ihre: De superstitionibus hodiernis. (Upsala 1750.) p. 23. — Thiele: Danmarks Folkesagn II 200—05. 243—44. 276—79, III 87—88. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder III 102—3. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder III S. 41—52. IV 22—23. — N. Rasmussen Søkilde: Gamle og nye Minder om Brahetrolleborg og Omegn. S. 39—40. — Jens Kamp: Danske Folkeminder S. 422. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 184—85. — Faye: Norske Folkesagn (Arendal 1833) S. 32—35. — Norske Folke- og Huldre-Eventyr ved P. Chr. Asbjørnsen (Kbhvn. 1879) S. 327. — Gangerolfs Saga Cap. XV (Müller: Sagabibliothek II og Liljegren: Skandinaviska fornålders hjeltesagor I (Sthlm. 1818). — Grimm: Deutsche Mythologie 2te Ausg. S. 437. — do.: Irische Volksmärchen XXVII. — do.: Deutsche Sagen I 133—44. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube des Gegenwart (2te Ausgabe) § 583—86. — [2] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Hårad i Skåne (Lund 1847) S. 172.

S. 49. [1] Norske Magazin I 191. 198. 206. 282. — [2] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række II 488—89. — [3] Danske Magazin I 62 og 64. — [4] Samlinger til Fyens Historie og Topografi VI 318.

S. 50. [1] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 131. — [2] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 132. — [3] Chr. IV's Polizeyordn. 27. Septbr. 1636 f. Schleswig u. Holstein. (Glückstadt 1636.) Bl. F. 2. — [4] Policey Ordnung der Stadt Rostock 1576. Bl. M. — [5] Tobias Hinzii Epistel vnd Werbungsbüchlein. (Leipzig 1629.) p. 419: Wie man beim Pharrern vmb die heil. Tauffe bitten soll. — Thom. Birck: Ehespiegel, ein sehr lustige vnd lehrhaffte Comedi. (Tübingen 1598.) 4to. Act 5 Side 241 giver Præsten en Bonde, der retter Anmodning til ham om at faa sin Søn døbt, Anvisning paa, hvorledes en saadan skal stiles.

S. 51. [1] Andreas Jonæ Gothus: Thesaurus epistolicus. (Stockholm 1619). 4de Bog S. 58. — [2] Chr. IV's Polizeyordn. f. Flensburg 1600. Corpus Statutorum Slesvicensium II (Schleswig 1795) 292.

S. 52. [1] Den staaende Udgift til Cancelliet i Rigens Regnskaber er: «Til Papir, Voks og Blækpulver». — [2] Nicolaus Helduaderus: En ny oc Skön Formular Bog. (Kbhffn. 1625.) Tredie Part. Bl. Xij.

S. 53. [1] De to bekendteste er: Andreas Jonæ Gothus: Thesaurus epistolicus. (Sthlm. 1619.) (Om Fadderskab se her III 114, IV 51—64), og Nicolaus Helduaderus: En ny oc Skön Formular Bog (Kbhffn. 1625). (Om Fadderskab se Tredie Part Bl. N. 7—O 1). — [2] Som Eksempel kan anføres Skrivelse af 13 Febr. 1573 fra Axel Gyldenstjerne til Birgitte Göye. Adelsbreve Fasc. 25. Gyldenstjerne. — Skrivelse af 25 Oktober 1573 fra Hans Johansen Lindenov til Birgitte Gøye. Adelsbreve Fasc. 37. Lindenov. — Skrivelse af 16 Januar 1576 fra Niels Krabbe til Christoffer Gøye. Adelsbreve Fasc. 35. Krabbe. Lignende Formular brugt ved kongelige Indbydelser til Fadder. Se f. Eks. ved Chr. IV's Daab, Sjællandske Tegnelser 16 April og 7 Maj 1577. R. A. — Troels-Lund: Hist. Skitser S. 138—39. — Troels-Lund: Brevstilen i Danmark i det 16de Aarh. (Det nittende Aarhundrede 1876—77 S. 99—101).

S. 54. [1] H. K. Rask: Morskabslæsning for Den Danske Almue (1845.) S. 252—54.

S. 55. [1] Skaanske Lov 1 Bog 3 Cap. Smlgn. Jydske Lov 1 Bog 1

Cap. og Sjællandske Lov 1 Bog 2 Cap. — [2] Kolderup Rosenvinge: Udvalg af gamle danske Domme IV 275 og 335.

S, 56. [1] Den norske Ærkebisp Paal Baardssön († 1346) tillod i et Hyrdebrev under haard Fødsel at døbe blot et fremrakt Lem. (R. Keyser: Den norske Kirkes Historie II (Christiania 1858) 300). — Aar 1766 forfærdigede en Italiener et eget Moderspejl og Sprøjte til at udføre Daab med. (Norsk Magazin for Lægevidenskab 3die Række XV 674. Anm. 2). — Ordinansen: «Men finde Jordemødrene Fostrene levende eller noget framkomne, dog nær døde, da skulle de alligevel ikke døbe dem, som plejer at ske, førend de ere aldeles fødte». Danske Kirkelove, udg. af H. Rørdam I 87. — Smlgn. Kirkehistoriske Samlinger I 92. — Nicol. Palladius. 1555: ne infans nondum perfecte in lucem editus aut tantum pars ejus aliqua protensa baptizetur. — [2] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 88. — Fyens Landemode 1579. — Den Kalske Manuskript-Samling no. 492. 4to. (N. Jacobsens Afskrift). — Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 132. — Kirkehist. Samlinger VI 372. VII 41. — [3] H. K. Rask: Morskabslæsning for Den Danske Almue (1845.) S. 253.

S. 57. [1] Brev af 1 Februar 1871 i N. Jacobsens Samlinger. St. Kgl. Bibl. — [2] Fortegnelse af 1 Maj 1642 over Gods tilhørende Jomfru Idde Arnfeld, og staaende hos Maren Ernstes i Kompagnistræde i København. N. K. S. no. 743 A fol. — [3] Kirkehistoriske Samlinger II 535—55. — [4] C. Rosenberg: Nordboernes Aandsliv III 132.

S. 59. [1] Danske Samlinger VI 160—61. — [2] Schütze: Holsteinisches Idiotikon I 236. — [3] Brev af 1 Februar 1871 i N. Jacobsens Samlinger. St. Kgl. Bibl. — [4] J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiö 1800) S. 209. — [5] E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder III S. 40—41.

S. 60. [1] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 174. — [2] Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 301—1. — [3] Om Brud paa denne Skik, se f. Eks. Frid. Rasch: Barselstuen hos Peder Knudsen Ruus (Aarhus 1806) S. 6. — Spor af Skikken endnu: Kamp: Danske Folkeminder S. 360—61. — I Oldenburg maa Barnet før Daaben ikke faa Die men kun Sukkervand. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. (Berlin 1869). 2te Bearbeitung. § 582.

S. 61. [1] Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 300. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 367. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV 347. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 177. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1864) S. 375. — Jac. Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausg. III 453 no. 547. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. (Berlin 1869). 2te Bearbeitung. § 594. — [2] Kirkehistoriske Samlinger II 538. — [3] Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder II 32, 59. osv. — [4] Kirkehistoriske Samlinger V 274. — [5] Kirkehistoriske Samlinger II 539 Anm.

S. 62. [1] Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder II 32. 59. 86. — [2] En Visitatz Bog aff Doct. Petro Palladio, udg. af Svend Grundtvig. S. 14. I flere af Nordens Egne har dog endnu den Tro holdt sig, at det vil medføre Ulykke for Ægteskabet, om Mand og Hustru eller et Par Forlovede begge staar Fadder til samme Barn. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1864) S. 375. — Det var ligeledes vistnok

Minder om den katolske Opfattelse, naar det indtil ind i det 19de Aarhundrede var Skik i Sverige, at Mands- og Kvindefadderne efter Daaben kyssede hinanden og vekslede Krans og Krone. (Claes Lundin och August Strindberg: Gamla Stockholm S. 259—60). — [3] Corpus Statutorum Slesvicensium II (Schleswig 1795) S. 292.

S. 63. [1] Sjöborg: Blekings Historia I. (Lund 1792.) S. 143. — J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiø 1800) S. 212.

S. 64. [1] Sidstnævnte Skrift S. 210. — [2] J. M Thiele: Danmarks Folkesagn III 85. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV 349. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 362. — A. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. 2te Bearbeitung. (Berlin 1869). § 590. — [3] J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiø 1800) S. 210. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1864) S. 381.

S. 65. [1] Troels-Lund: Historiske Skitser. S. 184—93. — [2] Norske Magasin III 485—86.

S. 66. [1] Jöran Johan Öller: Beskrifning öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiø 1800) S. 211. — [2] Nye kirkehistoriske Samlinger V 30.

S. 67. [1] Kirkehistoriske Samlinger II 534—59.

S. 68. [1] Danske Magazin V 268. — Ludv. Helveg: Den danske Kirkes Historie efter Reformationen I (Kbhvn. 1857) 59. — [2] Peder Claussön Friis: Samlede Skrifter udg. af Gustav Storm. Indledning. S. V. — [3] Visitationes divers. per Nicolaum Simonis Glostrupium. N. K. S. no. 1629. 4to. S. 101. — Kalls Manuskript-Samling no. 492. 4to. N. Jacobsens Afskrift. — Kirkehistoriske Samlinger IV 475. — Samlinger til Fyens Historie og Topografi I 103. — [4] Samlinger til Fyens Historie og Topografi VI 318. — [5] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 68.

S. 69. [1] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 12. — H. Rørdam: Danske Kirkelove I 346. — [2] Consistoriums Arkiv no. 132. folio. N. Jacobsens Afskrift. St. Kgl. Bibl — [3] «Denudantur autem pueri caput et humeros ad minimum, nisi infirmitas infantis id impediat». G. K. S. no. 3187. 4to.

S. 70. [1] Kirkehistoriske Samlinger IV 61. V 465—71. — [2] Nærværende Skrift VI 21—22. — [3] H Rørdam: Danske Kirkelove I 462—63. 473—74. — Bloch: Den fyenske Gejstligheds Hist. S. 38. — osv. — [4] Resen: Kong Frederichs Den Andens Krønicke. (Kbhvn. 1680). S. 306. — [5] «Immersum aqvis totum». H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 651.

S. 71. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 317. — Kirkehistoriske Samlinger V 1, 35. — [2] E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. S. 74. — [3] Joh. Ödman: Bahus-Läns Beskrifning (Sthlm. 1746) S. 78—80. — [4] Ihre: de superstitione. S. 36. — [5] N. K. S. 755 l. folio. — Kirkehistoriske Samlinger V 453—54. — [6] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 375. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 2te Bearbeitung. Berlin 1869. § 592.

S. 72. [1] Diplomatarium norvegicum I no. 26. Se A. Taranger i «Verdens Gang» for 8 Mars 1903. — [2] Sjællandske Tegnelser 12 og 15 Maj 1666 Meddelt af Dr. Johan Scharffenberg i «Verdens Gang» 28 Februar 1903.

S. 73. [1] Meddelt (efter Frostatingslagen II 3) af A. Taranger i «Verdens Gang» 8 Mars 1903.

S. 74. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 316. — Kirkehistoriske Samlinger IV 475. 504. — Jacob Madsens Visitatsbog. S. 174. — osv. — [2] Troels-Lund: Historiske Skitser. S. 190—92. — [3] Jacob Madsens Visitatsbog. S. 174. — Samlinger til Fyens Hist. o. Topogr. I 108. — [4] Saaledes f. Eks. vedtaget paa Bondemødet i Odense 1567. Manusc. Kall. no. 492. 4to. N. Jacobsens Afskrift. — Aar 1558 og 1560 i Roskilde var lignende Betingelser blevne stillede for Moderen, naar hun vilde holde Kirkegang. Kirkehistoriske Samlinger IV 459 og 469. — [5] Jacob Madsens Visitatsbog. S. 174.

S. 75. [1] Samlinger til Fyens Hist. o. Topogr. II 99—100. — [2] Kirkehistoriske Samlinger IV 450. — [3] Kirkehistoriske Samlinger IV 475. — Lund 1561: G. K. S. no. 3187. 4to. — [4] P. Claussøn Friis: Samlede Skrifter, udg. af Gustav Storm. Indledn. S. V.

S. 76. [1] Kirkehistoriske Samlinger II 554—55. — [2] Joh. Paludan: Forsøg til en Beskrivelse over Møen II 270. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III S. 88—90. — S. Grundtvig: Gamle danske Folkeminder I S. 11. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 363—64. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV S. 349—50. — Ihre: De superstition. S. 36. — Jöran Johan Öller: Beskrifning öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiø 1800.) S. 211. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 177. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 381—82. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. 2te Bearbeitung. (Berlin 1869.) § 593—96. — Kuhn u. Schwartz: Norddeutsche Sagen, Märchen und Gebräuche (Leipzig 1848) S. 432. — W. Mannhardt: Germanische Mythen (Berlin 1858) S. 634 osv., osv.

S. 77. [1] Sv. Grundtvig: Gamle danske Folkeminder I S. 11. — [2] Ryge: Peder Oxes Liv og Levnets Beskrivelse (Kbhvn. 1765) S. 102—5. — Ganske lignende Fremgangsmaade omtales i Norge 1593 i Bisp Jens Nilssöns Visitatsbøger, udg. af Yngvar Nielsen. S. 91.

S. 78. [1] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 653—54. — [2] H. Lerbech: Beskrivelse over Ringe Sogn (Odense 1826) S. 86. — Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 363. — Sjøborg: Blekings Historie I (Lund 1792) 144. — P. Osbeck: Beskrifning öfwer Laholms Prosteri 1797. (Hall. Förnm. Fören. Årsskrift 1868). S. 26. — J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiø 1800.) S. 212. — [3] Kamp: Danske Folkeminder. S. 364. — [4] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter I 657. — [5] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 177—78. — I Sønderjylland siges eller sagdes lignende Ord af Faderen til Gudmoderen. H. F. Feilberg: Era Heden. (Haderslev 1863.) S. 101.

S. 79. [1] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 657. — [2] E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. S. 74. — Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 361. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV 350. — Norsk Historisk Tidsskrift 2den Række III 201. — Folkevennen. (Christiania 1862.) S. 452. — Abr. Abr. Hülphers: Beskrifning öfwer Norrland IV (Westerås 1780) S. 310—11. — Hyltén Cavallius: Wärend och Wirdarne I 382. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 178. — [3] A. R. Ryge: Peder Oxes Liv og Levnets Beskrivelse (Kbhvn. 1765) S. 102—5. — [4] Sjællandske Tegnelser 17 December 1581. R. A. — [5] Danske Samlinger V 323. Samme Skik omtales i Tyskland endnu Aar 1715. Amaranthes: Frauenzimmer Lexikon. (Leipzig 1715.)

p. 202: «auf das Bette schenken». — Som Eksempel fra Norge i det 16de Aarh. kan anføres: Bisp Jens Nilssöns Visitatsbøger, udg. ved Yngvar Nielsen, S. 280.

S. 80. [1] P. H. Resen: Kong Frederichs Den Andens Krönicke (Kbhvn. 1680) S. 307. — H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 657—58. — [2] A. R. Ryge: Peder Oxes Liv og Levnets Beskrivelse (Kbhvn. 1765) S. 104. — [3] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 381. — [4] Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 361.

S. 81. Skrivelse af 1 Septbr. 1581 fra Fru Christence sal. Björn Kaas' til Fru Birgitte Christoffer Gøyes. Orig. Adelsbreve. Fasc. 35. Krausse. R. A. — [2] Skrivelse fra Christoffer Gøye til Mogens Gøye, dateret Torsdag næst efter Pintsedag 1577. Dokum. til Klevenfelds Stamtavler. (Gøye). R. A.

S. 82. [1] Skrivelse fra Axel til Christoffer Gøye, dat. Rugaard 6 Septbr. 1581. Orig. Adelsbreve. Fasc. 10. Brahe. R. A. — [1] Skrivelse fra Kirsten Bølle til Fru Birgitte Christoffer Gøyes, dat. Basnæs 24 Novbr. 1573. Orig. Adelsbreve. Fasc. 10. Bille. R. A. — [3] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 13.

S. 83. [1] Danske Magazin 4de Række IV 90. — Kirkehistoriske Samlinger I 473. — H. Rørdam: Danske Kirkelove I 291. — [2] Jacob Madsens Visitatsbog S. 332. — [3] Ny kirkehistoriske Samlinger V 369, 371 og 373. — [4] Samlinger til Fyens Historie og Topographie VII 253—54 og 256—57. — [5] Ny kirkehistoriske Samlinger V 30. — [6] O. Wolff: Journal for Politik, Natur- og Menneske-Kundskab. (1816.) III 29. — [7] Danske Magazin III 221—24.

S. 84. [1] Kirkehistoriske Samlinger III 7. — [2] Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Kunst, udg. af Chr. Molbech III 421. — [3] A. A. v Stiernmann: Förordn. ang. Sweriges Comm. Politi o. Oecon. III 726. — Joh. Adolfs Ordnung von Kleidung etc. 1601. (Schlesw. 1605). fol. D. 2. — [4] Peder Syvs Ordsprog (Ud. 1688) II (207 læs:) 209. — [5] Nye danske Magazin II 273. — [6] Des Raths zum Stralsunde Ordnung. 1649. S. 32. — [7] Samlinger til jydsk Hist. o. Topogr. II 155. — [8] Helsingørs Tingbog, se bl. a. 8 Februar 1580. 5 Novbr. 1622. 11 Febr. og 23 April 1623. 26 Febr. 1635. 15 Decbr. 1637. 26 Maj 1642. 21 Januar 1647, osv. R. A. — [9] Bircherods haandskrevne Dagbog 16 Febr. 1667. (Nærværende Stykke er udeladt i Molbechs Udgave).

S. 85. [1] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 133. — [2] Christian den Fjerdes Dagbøger ved Nyerup. S. 33, 65, 69, 85, 114, 115, osv. — [3] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 133—34. — [4] Se f. Eks. Prof. Hans Rasmussen Brochmands vidtløftige Optegnelser om Indtægter og Udgifter af den Art. G. K. S. no. 1076. Folio.

S. 86. [1] Kirkehistoriske Samlinger V 640.

S. 87. [1] Chr. IV's Polizeyordn. 27 Septbr. 1636 f. Schlesw. u. Holst. (Glückstadt 1636.) Bl. F. 2. — [2] Forordning af 23. Maj 1646. Sjæll. Tegnelser. R. A. — [3] Kirkehistoriske Samlinger VI 372. Lignende for Odense 1577. Maskr. Kall. 492. 4to. N. Jacobsens Afskrift. — [4] Forordning af 1 Maj 1624. § 20. — [5] Engelstoft: Annaler 1807. I 209.

S. 88. [1] «Regnskab paa, hvad Holger haver buden hid til Barsel». Adelsbreve Fasc. 53. Rosenkrands. R. A. — [2] Norske Magazin I 192 og 199. — [3] Mnskr. Kall. 492. 4to. N. Jacobsens Afskrift. — [4] Helsing-

borgs Lensregnskab 1 Maj 1579—1 Maj 1580. R. A. — [5] Saml. til jydsk Historie og Topografi VIII 155. — [6] Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 364. — [7] Molbech: Dialect Lexikon «Grødgilde».

S. 89. [1] C. Russwurm: Eibofolke II (Reval 1855) 67. — [2] Historisk Tidsskrift I 195. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 352—53. — J. Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 370—71. — H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863) S. 98—99.

S. 90. [1] C. Russwurm: Eibofolke II (Reval 1855) 67. — [2] Allens Optegnelser. St. Kgl. Bibl. — J. Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 370—71. — [3] H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863) S. 98—99. — [4] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 352—53.

S. 93. [1] Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder III 170—72. — H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863) S. 98—100.

S. 94. [1] Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 300.

S. 95. [1] «Item, at de skulle være Hedninge udi de 6 Uger efter Barnefødslen, den Stund de ere i deres Barselseng: Tröst aff Guds Ord for siuglige Dannequinder», ved Rasm. Hansen Reravius. (Kbhvn. 1572.) 8vo. Fortalen Bl. 3. — [2] Diplomatarium Norvegicum VII 664 og 704.

S. 96. [1] N. Hemmingsens Postille, oversat af R. H. Reravius. Pars II. (Kbhvn. 1576). Bl. 195. — [2] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 89. — [3] Luthers Werke (Irmischer) II 97.

S. 97. [1] Luthers Werke (Irmischer) XXIII 60. — [2] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 89. — [3] N. Hemmingsens Postille, oversat af R. H. Reravius II P. (Kbhvn. 1576) Bl. 195.

S. 98. [1] P. Palladius: En Visitatz Bog udg. af Sv. Grundtvig. S. 96—97. — [2] Danske Lov 2—8—9. — [3] Tröst aff Guds Ord for siuglige Dannequinder, vdsæt paa Danske ved Rasm. Hansen Reravius. (Kbhvn. 1572). 8vo. Fortalen Bl. 3.

S. 99. [1] Sammesteds. — [2] E. C. Werlauff: Hist. Antegnelser til Ludv. Holbergs atten første Lystspil. (Kbhvn. 1858.) S. 119. — [3] J. R. Hübertz: Beskrivelse over Ærø. (Kbhvn. 1834.) S. 267.

S. 100. Schütze: Holstein. Idiotikon II 236—37. — [2] E. C. Werlauff: Hist. Antegnelser til Ludv. Holbergs atten første Lystspil (Kbhvn. 1858) S. 119. — [3] Quicherat: Historie du costume en France. Deuxième edition. (Paris 1877.) S. 312—13. — [4] J. Scheible: Die gute alte Zeit in historischen Beiirägen I (Stuttgart 1847) S. 708. — [5] Christian IVs Stadsret for Flensborg 1600: Corpus Statutorum Slesvicensium II (Schleswig 1795) S. 292. — Johan Adolphs Ordnung von Kleidung etc. 1601 (Schleswig 1605) Bl. D. 2. — Chr. IV's Polizeiordnung 27 Septbr. 1636 f. Schleswig Holstein. (Glückstadt 1636.) Bl. F. 3. — A. A. v. Stiernman: Förordn. ang. Sveriges Comm. Politi o. Oecon. III 267 og 282. — For Tysklands Vedkommende se f. Eks. Ordnung des Raths der Statt Lübeck 1612 fol. K. — Hamburg 1618: Zeitschrift für Hamburgische Geschichte I 561. — Amaranthes: Frauenzimmer Lexikon (Leipzig 1715) S. 2130. «Wochen Bette».

S. 101. [1] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 18. — [2] Peder Syv: Danske Ordsprog, Udg. 1788. II 242. — [3] Wilhelm Helt: Poetiske Skrifter. (Kbhvn. 1732.) S. 213. — [4] Claus Porsz: Leffnetz Compasz (Kbhvn. 1613) Bl. H. 3. — [5] I denne Betydning bruges Ordet f. Eks. endnu i Joh. Laurenbergs Scherzgedichte, herausgegeben von Lap-

penberg. (Stuttgart 1861.) S. 252. — [6] Zeitschrift für Hamburgische Geschichte I 561. — [7] Holbergs Barselstue Act I Scene 2.

S. 102 [1] Grevens og Friherrens Comedie, udg. af Birket Smith. (Kbhvn. 1870.) S. 9 og 15. — [2] Herman Weigel: Das Trachtenbuch aller Nationen. (Nürnberg 1577.) Bl. E. — [3] Act IV Scene 5. Boyes Udgave 1852. S 676.

S. 103. [1] Ludv. Holbergs Mindre Poetiske Skrifter, udg. af Liebenberg. S. 151. — [2] Ludv. Holbergs Epistler IV Epistel 427.

S. 104. [1] Liber agendarum dioces. (Slesvic. 1512.) 8vo. fol. 38—39. — [2] Kirkehistoriske Samlinger IV 69. — [3] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 89.

S. 105. [1] Ny kirkehistoriske Samlinger VI 152. — A. Heise: Diplomatarium Vibergense. S. 218. — Danske Kirkelove I 146—47. — [2] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 317. — [3] Kirkehistoriske Samlinger IV 450. — Manuscript Kall. 479. 4to. N. Jacobsens Afskrift. — Norske Magazin II 244. — [4] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 99. — [5] Danske Samlinger V 280. — [6] Vedel Simonsen: Samlinger til Rugaards Historie II 1, 130.

S. 106. [1] Asm. Bremer. Chronicon Kilense. Thott. Saml. no. 1005 fol. S. 416. St. Kgl. Bibl. — [2] Sweriges gl. Lagar, utg. af J. C. Schlyter VIII (Lund 1853) 155. — [3] Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Love V 434. — [4] Falck: Staatsbürgerliches Magazin X 223. — [5] Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger ved Chr. Molbech S. 56, samt Haandskriftet S. 2499. — [6] H. Leerbech: Beskrivelse over Ringe Sogn. (Odense 1826.) S. 86. — Smlgn. f. Eks. L. H. Bing: Beskr. over Lesøe (Kbhvn. 1802) S. 184. — S. S. Gahm Persson: Beskr. öfwer Öland (Upsala 1768) S. 179. — [7] J. R. Hübertz: Beskrivelse over Ærø. S. 269. — [8] Bestemmelser paa Landemodet i Odense 1575. Manusc. Kall. no. 492. 4to. N. Jacobsens Afskrift.

S. 107. [1] Forordning af 1 Maj 1624. § 23. — [2] Jydske Tegnelser 19 Juli 1623. R. A. — [3] J. R. Hübertz: Beskrivelse over Ærø. S. 269. — [4] H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863) S. 102. — Smlgn. F. Petersen: Grevinge Sogn (Kbhvn. 1887) S. 40. — [5] G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens Seder (Sthlm. 1774) S. 19. — [6] Nye Danske Magazin II 273. — [7] Mundelstrup: Specimen Gentilismi (Hafniæ 1684) 4to. B. 1.

S. 108. [1] Manusc. Thott. no. 1719. 4to. For største Delen trykt i Folkevennen 8de Aarg. (Christiania 1859) S. 263—88. — [2] Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 301. — [3] Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger ved Chr. Molbech. S. 56. — [4] Kirkehistoriske Samlinger VI 366. — [5] Se f. Eks. Bestemmelser for Aarhus 1443 i G. J. Thorkelin: Samlinger af gamle danske Kirkelove (Kbhvn. 1781) S. 77.

S. 109. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 158—59. II 319. — Kirkehistoriske Samlinger IV 450. — P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 98. — [2] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 319. — [3] Peder Claussøn Friis: Samlede Skrifter, udg. af Gustav Storm. Indledning. S. V. — [4] Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 301. — [5] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 158—59. — [6] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 99. — [7] J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiö 1800) S. 240. — [8] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 319. — [9] Ifølge velvillig Meddelelse i Brev af 27 August 1903 fra Hr. Arkitekt Jens Z. Kielland i Bergen.

S. 110. [1] E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. S. 76. — [2] G. J. Thorkelin: Samling af danske Kirkelove (Kbhvn. 1781) S. 36. — [3] Pontoppidan: Den Danske Atlas III 263.

S. 111. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 144. — Kirkehistoriske Samlinger IV 716. — [2] Erslev og Mollerup: Danske Kancelliregistranter 1535—50. S. 102. — Kirkehistoriske Samlinger IV 711—12. — [3] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 99.

S. 112. [1] Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger ved C. Molbech. S. 56. — [2] Hübertz: Aktstykker vedkommende Aarhus II 176—77. — [3] Biskop Jens Bircherods utrykte Dagbog. S. 2499. — [4] L. Thura: Beskr. over Bornholm (Kbhvn. 1756) S. 113. — [5] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 413. III 302.

S. 113. [1] Chr. IV's Policeyordnung f. Flensburg 1600. Corpus Statut. Slesv. II 292. — Om Gaver af Klædedragt til Gudbørn i Tyskland, se: Ernewerte Policeyordnung der Statt Franckfort 1597. S. 25—26.

S. 114. [1] P. N. Thorup: Blandede Efterretninger ang. Ribe Cathedralskole 9de Fortsættelse (Ribe Skoleprogram 1843) S. 5 og 33. — Danske Magazin I 27—28. — [2] Kirkehistoriske Samlinger I 298. — [3] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 124. — [4] 2den Udg. 1608. Rørdam: Lyskanders Levned. S. 98. Anm.

S. 115. [1] Hans Christensen Sthen: Geistlig Hussraad. (Kbhvn. 1592.) Bl. H. 5. — [2] K. v. Weber: Anna Churfürstinn zu Sachsen. (Leipzig 1865.) S. 16. — [3] J. Kamp: Danske Folkeminder. (Odense 1877.) S 366. — [4] Se f. Eks. Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder I 215. — Hvor Moderen sendte Barnet til Opfødelse hos Bedstemoderen, maatte Moderens Diegivning jo opgives. — [5] Christiern Pedersens Danske Skrifter, udg. af C. F. Brandt og R. Th. Fenger I 73.

S. 116. [1] Joh. Am. Comenius: Opladne Dør til Tungemaalene. § 229. — [2] Nærværende Skrift II 136. — [3] Kofoed Ancher: Lovhistorie II 525. — H. Rørdam: Danske Kirkelove I 89. — Kirkehistoriske Samlinger IV 70.

S. 117. [1] Suhm: Samlinger til den Danske Historie I 2, 137—38. — [2] Kirkehistoriske Samlinger IV 505—6 og 507. — [3] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 130—31. — Hübertz: Aktstykker vedkommende Aarhus II 194.

S. 118. [1] Historisk Tidsskrift 4de Række IV 4.

S. 119. [1] Christoffer Nyrop: Navnets Magt. — [2] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain II. (London 1849.) S. 77.

S. 121. [1] P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 90—92

S. 122. [1] Palladius havde Aar 1551 oversat et Skrift af Justus Menius: «Om Exorcismo, at den ikke bør at fordømmes som en Trolddoms Vederstyggelighed, men maa holdes med Gud og en god Samvittighed i den sædvanlige Handel hos Daaben». Optrykt paany i Trondhjem 1751. 4to. — [2] Om Iver Bertelsen og hans Sag se nærmere: Helveg: Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen I. (Kbhvn. 1857.) S. 177—82. — Ny kirkehistoriske Samlinger III 534—67. — H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie II 40—47. 507—28.

S. 123. [1] Ny kirkehistoriske Samlinger I 19—30. III 539—40. — J. Paludan: Forsøg til en Beskrivelse over Møen I 478.

S. 129 [1] At Iver Bertelsens Straf først har været bestemt til Dødsstraf — hvilket er rigtigt bemærket i Dänische Bibliothec IV 6, men benægtet af Helveg (Den danske Kirkes Historie efter Reformationen, 2den Udg. I 179 Anm. 1) og uomtalt af H. Rørdam (Ny kirkehistoriske Samlinger III 543—45 og Kjøbenhavns Univ. Hist. II 46—47 og 514—16) — fremgaar af følgende fire Udtalelser af Iver Bertelsen: 1) . . . . . cum de capite meo, de perpetuo carcere ageretur (Ny kirkehist. Saml. III 559). — 2) «Jeg tvivler ikke om, at Du eller andre maa have tait til Kongen om Død eller livsvarigt Fængsel; ellers vilde den gode Fyrste numqvam nec morti nec perpetuo carceri me destinasset. (Samme Bog S. 560.) — 3) Ego . . . carceris et mortis periculo coactus (Dänisch. Bibliot. IV 8. Anm.) — 4) . . . morti primum destinatus. (Samme Bog S. 57.) — [2] Ny kirkehistoriske Samlinger III 543—45.

S. 130. [1] Dänische Bibliothec IV. (Copenhagen und Leipzig 1743.) S. 8. Anm.

S. 131. [1] Ny kirkehistoriske Samlinger I 30. — [2] Ny kirkehistoriske Samlinger II 764—65. — Danske Magazin III 62—64. — [3] Dänische Bibliothec IV 6—7.

S. 132. [1] Niels Hemmingsens Brev og Iver Bertelsens Svar findes aftrykt i Ny kirkehistoriske Samlinger III 555—62.

S. 136. [1] Dänische Bibliothec IV 57—83. — [2] Dänische Bibliothec IV 72—73.

S. 137. [1] Dänische Bibliothec IV 6—9. — [2] Dänische Bibliothec IV 9. — [3] Norske Magazin I 368—69. — Suhm: Samlinger til den Danske Historie II 2, 110—11.

S. 138. A. S. Vedel: Ligprædiken over Johan Friis. Stykke 13. (Kbhfn. 1571.) — [2] H. Rørdam: Klaus Christoffersen Lyskanders Levned. (Kbhvn. 1868.) S. 243. — [3] E. P. Vinding: Regia academia Hafniensis. (Hafn. 1665. 4to) p. 101. — [4] Ny kirkehistoriske Samlinger III 548—49.

S. 139. [1] Ny kirkehistoriske Samlinger II 764—65. — Danske Magazin III 61—64. — [2] E. P. Vinding: Regia academia Hafniensis. (Hafniæ 1665. 4to) p. 101.

S. 140. [1] Venusins Levnetsløb er udførlig fremstillet af H. Rørdam i Kirkehistoriske Samlinger 3die Række I 241—310. — Om nærværende Punkt se smstds. S. 249 Anm. 2 og Erich Pontoppidan: Kirchenhistorie des Reichs Dännemarck III. (Kopenhagen 1747.) S. 582.

S. 141. [1] Danske Magazin V 87—88. — Holger Rørdam: Danske Kirkelove II 444—46. — [2] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række I 249. Anm. 2. — [3] Danske Magazin 4de Række II 387. — [4] N. Cragii annalium libri VI. (Hafniæ 1737.) præfat. p. 10. — [5] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III 454.

S. 142. [1] Samme Skrift III 422. — [2] H. Rørdam: Klaus Christoffersen Lyskanders Levned. S. 257. — Kirkehistoriske Samlinger 3die Række I 259. Anm. 4. — [3] Danske Magazin II 316—17. — [4] Historisk Tidsskrift 4de Række VI Litert. 73. — [5] Kirkehistoriske Samlinger VII 40. — [6] Danske Magazin II 317.

S. 144. [1] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III 128—29. — Kirkehistoriske Samlinger 3die Række I 260.

S. 146. [1] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie IV 562. — [2] Dänische Bibliothec IV 17—18.

S. 147. [1] Kirkehistoriske Samlinger VII 196, 231—32. — [2] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie IV 562—63. — Kirkehistoriske Samlinger V 640. — [3] H. Rørdam: Kjøbenkavns Universitets Historie IV 563. — Kirkehistoriske Samlinger V 640.

S. 149. [1] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række 1, 301—5.

S. 150. [1] Dänische Bibliothec IV 33—37 og 131—37.

S. 151. [1] Erklæringerne findes trykte dels i Dänische Bibliothec IV dels i Bang: Saml. af nyt og opbyg. Materier I 345. — [2] Slange: Christian den Fjerdes Historie I (Kbhvn. 1749) 251. — [3] Danske Magazin 4de Række IV 27. — Kirkehistoriske Samlinger 3die Række I 270. — [4] N. Slange: Christian den Fjerdes Historie I. (Kbhvn. 1749.) S. 231—32.

S. 152. [1] Dänische Bibliothec III 27. — E. Pontoppidan: Kirchen-Historie des Reichs Dännemarck III (Kopenh. 1747) S. 582. — H. Rørdams Tvivl om V.s Dødsmaade. Kirkehist. Saml. 3die Række I 272—73. — [2] Kirkehistoriske Samlinger VII 56—57.

S. 153. [1] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III 567—77. [2] Dänische Bibliothec IV 2—3. — [3] C. T. Engelstoft i Kirkehistoriske Samlinger IV 62.

S. 154. [1] Kristoffer Nyrop: Navnets Magt. — [2] Lignende Overtro endnu: Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 362. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthim. 1864) S. 375 og 381. — A. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. (Berlin 1869.) 2te Bearbeitung. § 590.

S. 155. [1] Udtalelse af Kall. Rasmussen, citeret af Vedel Simonsen: Bidrag til Rugaards Historie II 74. — [2] J. Junge: Den nordsjællandske Landalmue. (2den Udg. Kbhvn. 1844.) S. 301. — Sjøborg: Blekings Historia I (Lund 1792) 144. — [3] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 381, II 278—79 og Tillägg S. LIV.

S. 156. [1] J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 90. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877.) S. 367. — [2] C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel. (fol.) S. 12 162 og 213. — H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie II 628. — [3] Et ret oplysende Eksempel kan hentes fra Personalhistorisk Tidsskrift 2den Række I 3—14.

S. 157. [1] Nærværende Skrift VI 14. — [2] Kirkehistoriske Samlinger II 260—63.

S. 159. [1] Kinchs Meddelelser i Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 140. — [2] J. Aasen: Norsk Navnebog. (Kristiania 1878.) S. 100.

S. 160. [1] H. K. Rask: Morskabslæsning for Den Danske Almue (1839.) S. 106—7.

S. 161. [1] Moth: «Bindevers» = Rim, som gøres En til Ære paa hans Fødselsdag. O. Kalkars Ordbog. — [2] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række I 269.

S. 162. [1] Nye Danske Magazin II 1—8. (Jeg ser ingen Grund til med Abraham Kall a. St. og Werlauff Ant. til Holbergs Lystspil 1858, S. 40, at antage Bindebrevet skrevet i de kongelige Børns Navn. Højer siger udtrykkelig, at det var skrevet og underskrevet med Chr. IV's egen Haand.) — [2] O. Wolf: Peder Griffenfelds Levnet. S. 54. — [3] C. Molbech: Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Kunst I 573—75. — At skrive

Bindebrevene paa Baand maa have været en mere almindelig Skik. De originale Bindebreve fra det 18de Aarhundrede, der opbevares i «Dansk Folkemuseum» (IX 10 og 155) er skrevne paa et paa Papiret aftegnet Baand. — [4] Anders Bordings Poetiske Skrifter. (Kbhvn. 1735.) I 201, 203—5, 209—10. II 472—73. — [5] H. K. Rask: Morskabslæsning for Den Danske Almue (1839) S. 106. — [6] E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 42 og følgende. — [7] Om nordiske Navne i Almindelighed se P. A. Munch: Samlede Afhandlinger. 4de Bind. S. 27—215. — J. Aasen: Norsk Navnebog. (Kristiania 1878.) — Bernt Støylen: Norske Døbenavne. (Christiania 1887.) — Esaias Tegnér: Om svenska familienamn. Nordisk Tidsskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen 1882. S. 1—35, 103—43. — Holger Rørdam: Om danske Slægtnavne, «Blandinger», udgivne af Universitets Jubilæets danske Samfund. (Kjøbenhavn 1883.) S. 219—26.

S. 163. [1] J. Aasen: Norsk Navnebog. (Kristiania 1878.) S. 80. — [2] J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 33.

S. 164. [1] Historisk Tidsskrift V 461. — [2] Esaias Tegnér: Om svenska familjenamn. Nordisk Tidsskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen. 1882. S. 10.

S. 166. [1] J. Aasen: Norsk Navnebog. (Kristiania 1878.) S. 102. — [2] Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen 1882. S. 7. — [3] Danske Magazin 4de Række II 325.

S. 167. [1] Nærværende Skrift III 61.

S. 171. [1] Esaias Tegnér: Om svenska familjenamn. Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen. 1882. S. 109.

S. 172. [1] Kristoffer Nyrop: Navnets Magt. — [2] A. D. Jørgensen: «Erland Kalv og Kong Valdemar» i Historisk Aarbog 1878, udg. af S. B. Thrige. S. 227—28. (A. D. Jørgensen: Historiske Afhandlinger II 127).

S. 173. [1] G. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1863.) S. 58.

S 176. [1] Samlinger til jydsk Historie og Topografi IX 93.

S. 177. [1] Kirkehistoriske Samlinger II 260—62.

S. 178. [1] Helsingørs Tingbøger. (R. A.) Se f. Eks. 13 April 1562. 17 Juli 1581. 10 Juni 1583. 10 og 24 Februar 1584. 22 Marts, 12 Juli, 23 August 1591. 14 Januar 1602. 15 Marts 1614 og mange flere Steder. — [2] Helsingørs Tingbog (R. A.) 24 Juli 1581.

S. 179. [1] Danske Magazin IV 238—39.

S. 180. [1] Danske Samlinger 2den Række VI 340. — [2] Junge: Den nordsjællandske Landalmue. (Kbhvn. 1844.) S. 299—300.

S. 181. [1] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I. (Sthlm. 1864.) S. 88—104. Jeg gaar ligesom Esaias Tegnér ud fra, at disse Navne ikke ere Slægt- men Tilnavne — [2] Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen 1882. S. 138.

S. 182. [1] Axel Larsen: Et Besøg ved en svensk Øvelseslejr. Vort Forsvar no. 145. 11 Juli 1886.

Jeg kan ikke afslutte disse Henvisninger uden med særlig Tak at mindes min afdøde Forgænger paa det kulturhistoriske Studiums Omraade,

Bibliotheks-Assistent, senere Pastor, N. Jacobsen, hvis efterladte haandskrevne Samlinger i høj Grad er komne mig til Nytte ved Udarbejdelsen af nærværende Bogs første Halvdel. Medens vore Samlinger for de af mig tidligere behandlede Emners Vedkommende kun i ringe Grad har afveget fra hinanden i Omfang har N. Jacobsens Excerpter og Henvisninger til Kildeskrifter paa dette Omraade, der strejfer Genstanden for hans Hovedinteresse, været overordentlig fyldige, hvorfor jeg skylder ham at være bleven opmærksom paa mangen Oplysning, som jeg ellers næppe vilde have fundet.

INDHOLD AF 8. BOG.

		Side
1.	*Fødsel*	5
2.	*Indbydelse til Daab. Kristentøj*	49
3.	*Daab og Barselgilde*	64
4.	*Kvindegilde*	89
5.	*«Ligge i Barselseng»*	95
6.	*«Kirkegang»*	104
7.	*Striden om Djævlebesværgelsen ved Daaben*	119
8.	*Navne*	154
	Henvisninger og Anmærkninger	183

DAGLIGT LIV I NORDEN

I DET 16DE AARHUNDREDE

IX

TROELS-LUND

DAGLIGT LIV I NORDEN

I DET 16DE AARHUNDREDE

9. BOG: TROLOVELSE

FOLKEUDGAVE

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)
GRÆBES BOGTRYKKERI
1903

1.

De Grænser, som det 16de Aarhundrede afstak for Forholdet mellem Mand og Kvinde, var vidt forskellige fra Nutidens. Den samme Kvinde, som den rejsende Gæst uden Anstød kunde dele Natteleje med i Familiens gæstfri Himmelseng, kunde han, selv om saa begge ønskede det, maaske aldrig faa til Ægte, dersom blot en nær Slægtning, enten hans eller hendes, modsatte sig Forbindelsen. Den enkeltes Frihed var paa engang videre og snævrere end i vore Dage. Hertil kom, at Datidens hele Grundsyn saavel paa Forelskelse som paa Ægteskabets Betydning, for ikke at tale om dens Sømmelighedsbegreber, afveg fra Nutidens. Dette maa i det følgende stadigt haves for Øje for ikke at misforstaa de Forhold, som her skal berøres.

Forskellen mellem dengang og nu viste sig allerede i Kresen af dem, paa hvem den unges Valg kunde falde. En Hovedregel var det, at «intet Ægteskab maatte tilstedes udi det tredie Led»[1], det vil sige, at Ægteskab var forbudt ikke blot mellem Søskende men ogsaa mellem Søskendebørn, ja mellem Næstsøskendebørn. I afsides Egne paa Landet, hvor de faa Familier i Reglen var beslægtede, kunde herved en ung Mand blive helt afskaaren fra at vælge sig en Brud indenfor sin Bekendtskabskreds. Og noget lignende kunde let blive Tilfældet i en talrig Adelsslægt.

Endnu ugunstigere stillede dog Forholdet sig, naar den Ægteskabsøgende havde været gift tilforn, altsaa var Enkemand eller Enke. Thi i saa Fald udelukkedes vedkommende ikke blot fra sine egne Slægtninge, men ogsaa fra sin afdøde Ægtefælles.

De to havde jo været «ét Kød». Mandens Brødre var derfor ogsaa Hustruens Brødre, hans Fætre hendes Fætre o. s. v. Det Tilfælde, som nu hyppigt indtræffer, at en Mand efter sin Hustrus Død ægter hendes Søster, tog sig da for hin Tid ud som den modbydeligste Vederstyggelighed. En Enkemand maatte ikke ægte sin Svigerinde, ikke heller hendes Søskendebarn, ja end ikke hendes Næstsøskendebarn. Herved blev Kresen ganske overordentlig indsnævret. Kom endelig hertil, at i de Tilfælde, hvor en gammel vilde ægte en ung, kunde Slægtskabsgradens Vinkelmaal komme til at indtage de besynderligste, skævbenede Stillinger, saa er det let forstaaeligt, at de unge i Reglen maatte overlade det til de ældre at regne ud, i hvem de havde Lov til at blive forelskede, og at det kunde koste selv en erfaren Enkemand Hovedbrud, naar han for tredie, fjerde Gang vilde gifte sig, at beregne, hvor han havde Ret til at henvende sig.

Paa Lunde Landemode maatte det gentagne Gange indskærpes Præsterne at være forsigtige og ikke stole paa Befolkningens Ord for, at et Ægteskab var tilladeligt, da mange slet ikke var i Stand til at udføre Regnestykket.[1] At ogsaa Adelsmænd kunde tage fejl, synes at fremgaa af den besynderlige Sag mellem Henrik Rosenkrands og Margrete Gyldenstjerne Aar 1530, da deres alt indgaaede Trolovelse maatte hæves, fordi de var Næstsøskendebørn, og «det var alle Mand vitterligt, at de ikke maatte være til Hobe».[2]

Hvor haarde slige Bestemmelser end var, saa havde de dog i den katolske Tid været endnu haardere. Dengang havde nemlig Ægteskab været forbudt endog imellem beslægtede i fjerde Led, og det at staa Fadder sammen var blevet erklæret for at medføre et aandeligt Slægtskab, der ligeledes udelukkede Giftermaal. Glæden over, at disse Skranker nu var faldne, gav sig Luft paa forskellig Vis. I sine Visitatsprædikener underrettede Peder Palladius de sjællandske Menigheder om den opnaaede Frihed: «Her skulle I ogsaa vide, at ingen Fadderskab kan forhindre Ægteskab, som det ugudelige Pavens Folk har lært og løjet for os; to Faddere maa vel have hinanden til Ægteskab, saa vel som de maa giftes i fjerde Maade, heller den ene er udi fjerde og den anden udi tredie, det kan ingen forbyde, for vi tæller altid fra den, som er længst fra Bullen, saa at nævnes der fjerde Mand paa den ene Side, da maa den Part, som er i tredie Maade paa den anden Side, nyde det godt ad og giftes

med den, som rører hannem paa i fjerde Maade».[1] Og i stærke Udtryk sendte Niels Hemmingsen en Afskedshilsen til Romerkirken i sin Omtale af Ægteskabsgraderne: »Om Kirkeloven, som Paven af Rom haver lagt paa den kristne Kirke, siger jeg saa: Efterdi Paven er den rette Antikrist og forfølger Guds Folk, myrder og omkommer Jesu Kristi rette Lemmer, bør os intet at være hans Lov undergivne. Thi han haver ingen Ret at sætte os nogen Lov for, og ikke heller er vi pligtige at være hans Lov lydige».[2]

Det kunde ligge nær at antage, at den lutherske Kirke, idet den saaledes begyndte med at slappe Romerkirkens strenge Regler, lidt efter lidt maatte glide videre og ende med, om ikke ligefrem at ophæve de tiloversblevne Lovbestemmelser, saa dog at omgaa dem gennem hyppige Fritagelser. Dette blev dog meget langt fra Tilfældet. Allerede Kirkeordinansens Ord viste, at man ikke upaavirket i Aarhundreders Løb havde lystret de katolske Lovbud; disse havde efterhaanden afsat sig som Sømmelighedsbegreb. «Saa skal nu efter denne Dag», hed det i Ordinansen, intet Ægteskab tilstedes udi det tredie Led, paa det der maa holdes den Høviskhed og naturlige Blysomhed til Slægten, som her til Dags af vore Forfædre haver været holdet».[3] Efter saavel som før Reformationens Indførelse vedblev man at straffe utugtigt Forhold imellem nærbeslægtede — «Kætteri» som det kaldtes — med Døden. For at nævne et Par af de mest bekendte Tilfælde, blev Aar 1603 Gjord Kaas og Fru Birgitte Rosenkrands begge henrettede, fordi de levede i utilladeligt Forhold, skønt hendes afdøde Mand, Niels Kaas, havde været Gjord Kaas'es Fætter. Aar 1616 henrettedes Jens Munk for utilbørligt Forhold til tre Søstre.

De Fritagelser, som i det 16de Aarhundrede gaves, var baade overordentlig sjældne og angik altid kun Slægtskab i tredie Led.[4] I enkelte afsides Egne, som f. Eks. paa Færøerne, vedblev man endnu lige til Aar 1571 at følge strengere Regler end i det øvrige Land, til ikke ringe Tynge for Beboerne, der jo næsten alle var i Slægt sammen.[5] Endnu i Midten af det 17de Aarhundrede maatte Henrik Thot søge kongelig Tilladelse til at sægte sin afgangne Hustrus Næstsøskendebarn, og erholdt kun denne mod en Bøde af 200 Specier til de fattige.[6] Og det var først hundrede Aar efter, under Struensees Regimente, at man oplevede det Særsyn, der vakte ikke ringe Forargelse og lydelig Indsigelse

fra Sjællands Biskop, at Enkemænd erholdt kongelig Tilladelse til at ægte deres afdøde Hustrus Søster.[1]

I det 16de Aarhundrede stred altsaa Ægteskab mellem Næstsøskendebørn mod saavel de bestaaende Love som Befolkningens Rets- og Sømmelighedsbegreber. Det er ikke uden Interesse at se, hvorledes Datiden søgte at udtrykke sin Afsky herfor, og hvilke forfærdelige Følger den tænkte sig, hvis sligt blev tilstedt. Luther kunde ikke forestille sig nogen anden Grund til slige Forbindelser end lav Havesyge. «Nu vil vore gerrige Bønder og Adelen gerne ægte deres nærmeste Slægtning for Gods' Skyld . . . Derfor forbyde vi det. Men hvis nu til Dags en kom og af Barmhjertighed begærede en fattig Pige til Ægte, selv om hun var ham beslægtet i tredie Led, ham vilde vi tilstede det».[2] Endnu ejendommeligere er Niels Hemmingsens Forsøg paa at forklare Grunden til Forbudet mod Ægteskab mellem Næstsøskendebørn: «Hvor det skeer, blive mange Partier, saa at de, som er baade Slægt og besvogrede tilsammen, holde til Hobe og sætte sig imod dem, som de ere ikke udi Slægt med og bebundne med udi Svogerskab, hvoraf man paa det sidste maa forvente Oprør, Mord og Landsfordærvelse. Jeg vil ikke foregive Eksempel, fordi de store forstaa mig vel og forfare hos sig selv, at det er saa, som jeg siger. Denne Skade kan afværges, naar man ikke maa tage sig Hustru inden tredie Led . . . Naar en derimod faar sig en Hustru af fremmed Folk, da bebindes han til hendes Slægtninge ligesaa som til sine egne, og mange sammenbindes udi stort Venskab tit og ofte af et Ægteskab. Havde det været sømmeligt her udi Riget, at hver Mand maatte gifte sig med sin Farsøsters eller Morsøsters Datter, da havde det uden Tvivl gaaet saa til for længe siden, som det gaar til udi Stranden: hvor de store Fiske æde de smaa op, saa at den, som mindre er, maa altid made den, som større er».[3]

Niels Hemmingsen var iøvrigt, da han nedskrev disse Betragtninger, i en meget vanskelig Stilling. Skønt Lovens Ord jo var tydelige nok, og det at ægte sit Næstsøskendebarn af Kirkeordinansen selv betegnedes som Brud paa den «Høviskhed og naturlige Blysomhed til Slægten, som her til Dags af vore Forfædre haver været holdet» — saa agtede dog Frederik den Anden just i de samme Dage, som Niels Hemmingsens Bog vilde udkomme, Sommeren 1572, at fejre sit Bryllup endda med sit Søskendebarn, hans Fasters Datter, Frøken Sophia af Meklenborg. At

lade dette Forhold uberørt vilde forvandle Bogen til den groveste Uforskammethed imod Kongen; at bringe det i Samklang med Fremstillingens øvrige Tankegang krævede en overordentlig Behændighed. Niels Hemmingsen tog imidlertid trøstigt fat: «Hvad siger du herom (maa nogen sige), at vor Konning (som siges) vil faa sig til Hustru sin Farsøsters Datter? Er ikke det imod vor Sædvane her udi Danmark? Er det ikke mod vor Kirkeordinans, som du selv bekender?»

Tydeligere kunde Spørgsmaalet ikke stilles. Og Svaret lød: Kongens Giftermaal er ikke i Strid med Guds Lov, men kun med Lands Lov. Over denne er Kongen vel hævet, saa at han ikke behøvede at følge den, han bør kun at paasé, at Undersaatterne ikke overtræde den. Men selv her, hvor han tilsyneladende overtræder den, fuldbyrder han den dog i Virkeligheden. Thi hvorfor er Forbudet mod Giftermaal mellem Næstsøskendebørn givet? For at afværge Menigheds Skade, Partistridigheder, og fremme Menigheds Gavn, Udbredelse af Kærlighed. Men Hs. Majestæts Ægteskab kommer jo netop det ganske Rige til Gode og afvender Skade, som kunde komme udi andre Maader. Idet Kongen da tilsyneladende overtræder Landslovens Bogstav, følger han den netop ved at fuldbyrde dens Aand.[1]

Det var ikke enhver givet at have denne Tankegang altid paa rede Haand, og sikrest var det i hvert Fald at lade Loven selv indeholde et Par Ord om, at den ikke gjaldt Kongen. Da derfor ti Aar efter den nye Ægteskabs-Ordinans blev udstedt, tilføjedes der udtrykkeligt i Forbudet mod Ægteskab mellem Næstsøskendebørn: «Dette Forbud er fornødent at holdes for mærkelige Sagers Skyld, men dog fyrstelige Personer undtagne, hvilke maa vel tilstedes at komme tilsammen, om de end ere baade i tredie og andet Led, fordi det er ikke imod Guds Lov og skeer ikke heller foruden synderlige Aarsager».[2]

Det var iøvrigt ikke blot i Danmark, at fyrstelige Personer i det 16de Aarhundrede forbeholdt sig selv Uafhængighed af Ægteskabslovene. I Tyskland var Kejser Maximilian den Anden gift med sit Søskendebarn, Kejser Karl den 5tes Datter Maria, hvad Niels Hemmingsen ikke glemmer at fremhæve. Og i Sverig var Gustav Vasa gaaet endog et Skridt videre, idet han, da hans anden Hustru Margrethe Lejonhufvud Aar 1551 døde, tvang hendes Søsterdatter, Katarina Stenbock, til at skille sig ved sin Forlovede og blive Kongens tredie Hustru. Denne Forbindelse var i stærk

Strid med den almindelige Sømmelighedsfølelse, idet den jo efter Datids Begreber svarede til Ægteskab mellem Søskende, og altsaa stred ikke blot mod «Lands Lov» men ogsaa mod «Guds Lov», det vil sige: Moseloven. De svenske Biskopper gjorde da ogsaa hvad de kunde for at hindre det, men da Gustav Vasa ikke desto mindre lod Brylluppet staa, maatte de sluttelig love at tie dertil som til en fuldbyrdet Kendsgerning.[1]

Ifølge gammel Vane var Datiden saa indlevet i, at Giftermaal mellem beslægtede var utilstedeligt, at den endog havde ondt ved at godkende det i de faa Tilfælde, hvor Loven tillod det. Der var saaledes efter Datids Lovgivning intet til Hinder for, at en Mand kunde ægte sin afdøde Hustrus Broders Enke. Men den dagligdags Tankegang var her mere fintfølende end selve Loven og misbilligede alligevel et saadant Giftermaal, da begge Ægtepar jo hver især havde været «ét Kød» og altsaa alle fire Personer var at ansé for Søskende.

Niels Hemmingsen omtaler et Tilfælde af denne Art, der vakte Forargelse: «Udi Køge nogle Aar siden var en from Mand ved Navn Simon Skriver, og en anden from Mand ved Navn Thomas Nielsen, nu baade salige med Gud. Denne Thomas Nielsen haver sig til Hustru Simons Søster. Simon dør hen, desligeste ogsaa hans Søster, som var Thomas Nielsens Hustru. Her leve igen Simons Hustru og Thomas Nielsen. Disse gav sig sammen i Ægteskab, hvoraf mange tog sig Forargelse til, dog med Urette, fordi de gjorde hverken imod Guds Lov eller imod menneskelig Lov».[2]

Disse strenge Bestemmelser om Ægteskab mellem beslægtede maatte nødvendigt faa Indflydelse paa Maaden, hvorpaa Bekendtskab mellem de giftefærdige stiftedes og Valget blev truffet.

Alle Familiefester, Bryllupper, Barseler o. s. v., der i visse Henseender udgjorde Aarets Lyspunkter, var for saa vidt kun golde Sammenkomster, som ingen af disse Fætre og Kusiner, Halvfætre og Halvkusiner, der her mødtes, kunde ægte hinanden. Bekendtskab maatte stiftes ad anden Vej.

Bybefolkningen var her gunstigst stillet. Enhver Familiefader, Haandværker saavel som Købmand, var Medlem af et eller andet Lav, ved hvis selskabelige Sammenkomster alle mødte med Hu-

struer og Børn. Her var Lejlighed for de unge til frit at samles og lære hinanden at kende. Følgen blev de hyppige Fag-Giftermaal, der var saa betegnende for Datiden og gav Bybefolkningen sit næsten kasteagtige Præg. Det var da langtfra alene Fornufthensyn til Haandteringens Tarv, det var fuldt saa meget selve de ved Lavsvæsenet fast afstukne Omgangsforhold, der ledte til, at Bødker-Sønnen fik en Bødker-Datter, Bødker-Enken en ledig Bødker, og alle Børnene gik samme Vej.

Langt uheldigere stillet var Landbefolkningen, baade Almuen og Adelen. Afstandene lagde her Hindringer i Vejen for hyppige Sammenkomster, og naar man endelig mødtes fra vidt forskellige Egne, var det gerne til Familiefester, hvor der dog ingen Giftermaalsmuligheder var. Herredage og Snapsting udgjorde for Adelen nogle af de faa Lejligheder, hvor større Mønstring kunde finde Sted. Intet Under da, at Mødre og Døtre hen ad den Tid regelmæssig fik Trang til Indkøb og nødvendigt maatte følge Mændene til Staden.

Slige Møder forslog imidlertid alligevel kun lidt. Hertil kom, at heller ikke ved saadanne Lejligheder var Omgangsforholdet mellem de to Køn synderlig frit. Udenfor Dansen var der kun ringe Mulighed for de unge til at veksle Ord. Og med ægte nordisk Mistillid saa man dengang, som i Sagatiden og den Dag i Dag hos Landbefolkningen, paa enhver Mand, der aabenlyst søgte en Kvindes Selskab. Efter den almindelige Mening bar han sig umandigt ad og maatte have ondt i Sinde.[1]

Der var da kun to Maader at trænge igennem den Fortryllelseskres, der omgav Kvinderne: enten ved hemmeligt at bryde den og holde Stævnemøder, eller ved at lade saavel Valg som foreløbig Aftale om Giftermaal besørge af andre, helst ældre kvindelige Slægtninge, der med Glæde overtog saadant Tillidshverv. Begge Fremgangsmaader udgjorde tilsammen de sædvanligste Veje, ad hvilke Ægteskab indlededes hos Befolkningens Flertal.

De hemmelige Stævnemøder dannede en Natside i Forholdet mellem de to Køn, der halvt nødvendiggjordes af Skyheden om Dagen, og i hvert Fald har afsat dybe Spor i de nordiske Folks Udviklingshistorie. Muligvis udgjorde de en Rest af Fortids Frierskik; den Standhaftighed, hvormed de i enkelte Egne har holdt sig til vore Dage, kunde tyde derpaa.

Skikken i sin Simpelhed bestod i, at den unge Kvinde Lørdag Aften modtog Besøg af sin Frier.

Samtalen fandt ved disse Møder i Reglen Sted paa Sengen. For ikke helt at misforstaas maa denne Skik jævnføres med de Forhold, under hvilke den var opstaaet. Sengen eller den hyndebeklædte Bænk havde i umindelige Tider været det eneste magelige Sæde i Stuen. Ellers afførte man sig ved Sengetid uden Undseelse i fremmedes Nærværelse hele sin Dragt og kunde maaske endog komme til at dele Leje med dem. Ved Besøget Lørdag Aften beholdt derimod begge de paagældende deres Klæder paa, og Helligaftenens Fred borgede yderligere for, at intet usømmeligt skete. Mørket endelig skjulte Ansigtstrækkene, saa at alt det kendelige indskrænkede sig til Stemmens Hvisken. Efter gammeldags Begreber var da sligt et Møde mindre anstødeligt end en Sammenkomst ved Dagslys i Abildgaarden, end sige i Rosenlunden.

Den Maade, hvorpaa man ved saadanne Møder delte Leje sammen, kaldtes blandt Adel og Borgerstand at «ligge paa Tro og Love». Udtrykket var tydeligt nok laant fra det tyske: «auf Treu und Glauben beischlafen», som det kaldtes i Nordtyskland.[1] Og Overgangen fra «Glauben» til «Love» var her som ellers let forklarlig gennem det Plattyske, hvor det hed: uppe Truwe unde Love.[2] Men særlig i denne Forbindelse: «at ligge paa Tro og Love» havde Udtrykket en egen tiltalende Forstaaelighed paa Dansk. Det laa nemlig nær for enhver Dansk at slutte, at her betegnede det ikke blot som ellers et Tillids- men tillige et Kærlighedsforhold. Den gamle Brug af Ordet «love» i Betydningen af at «elske» var nemlig endnu ikke ophørt. Endnu forstod enhver Folkevisens Omkvæd: «Medens Konning Valdemar kan love dem baade». Og hvilken Art af Kærlighed der mentes med «at ligge paa Tro og Love», syntes ogsaa klart, det var naturligvis Kærlighed som mellem den Slags «Trolovede», der nok indbyrdes var enige, men mellem hvilke ægteskabelig Omgang dog var forbudt.

Gennem en Række Lydligheder og nærliggende Fortolkninger vandt da Udtrykket «at ligge paa Tro og Love» paa Dansk en Forstaaelighed, som det ifølge sin Oprindelse egentlig ikke besad. Selve Skikken var i det 16de Aarhundrede endnu langtfra ophørt, om end man iblandt Adelen med Rette havde begyndt at nære nogen Mistillid til disse Nattebesøg, og Udtrykket var ved at glide over til at betegne et utilbørligt Forhold.

Denne Dobbelthed i Opfattelsen er tydeligt udtalt i den saa-

kaldte «Rævebog», en dansk Bearbejdelse af Reineke Fuks, udkommen i København Aar 1555, hvor det forklarende hedder: «At sove hos hinanden paa Love det er adelsk men saare farligt».[1] At dette Udtryk har slaaet an eller maaske allerede dengang været et almindeligt Mundheld, kan ses af, at Peder Syv Aar 1688 anfører blandt danske Ordsprog: At sove hos hinanden paa Tro og Love kan være ærligt dog farligt.[2]

I gammeldags troskyldig Betydning kunde det endnu maaske tages, naar i Skuespillet «Karrig Nidding» dennes Hustru Jutta spørger: «Hvor skal vi lægge den fremmede Gæst?» Og Pigen svarer:

Udi Eders Seng er allerbedst.

Hvortil Jutta ikke har andet at bemærke end:

Ha! ha! ha! kan du det troe?
Da maa han, vil han ligge paa Lov.[3]

Det tydeligste Billede af Skikken i sin Oprindelighed og endnu blandt adelige Omgivelser faar man af en schlesisk Ridder, Hans von Schweinichens, Beretning om, hvad der hændte ham i Nordtyskland paa en Festaften Aar 1578, da han var kommen op til disse nordlige Egne i Hertug Henrik af Liegnitz Følge: «Vi var rigtignok alle trætte og havde heller sovet end danset. Men da Fruentimret var smukt, saa brugte baade hans fyrstelige Naade og vi Junkere os pligtskyldigst. Sluttelig blive Herrerne fulde og forsvinde, mit Selskab ligesaa. Men da jeg havde det Lov paa mig, at jeg ved Drikkelag altid holdt mig som den sidste paa Ærens Mark, saa vilde jeg heller ikke denne Gang forspilde mit gode Navn. Jeg vidste nemlig for sikkert, at der blev skrevet fra det ene Hof til det næste om min Dygtighed til Drik. Derfor blev jeg.»

«De indfødte Junkere forsvandt nu ogsaa, og Jomfruerne med, saa at der tilsidst ikke var flere tilbage i Stuen hos mig end to Jomfruer og en Junker, hvilken begyndte en Dans. Jeg dansede efter. Det varede imidlertid ikke længe, førend min gode Ven trak sig med Jomfruen ind i det Kammer, som var ved Siden af Stuen. Jeg efter ham. Da vi nu kommer ind i Kamret, ligger der to Junkere med deres Jomfruer i Sengen; han, der har Fordansen for mig, faldt ogsaa med Jomfruen i en Seng.

Jeg spurgte den Jomfru, med hvem jeg dansede, hvad vi skulde gøre. Hun svarede mig paa Mecklenborgsk, at jeg skulde ogsaa lægge mig i Seng hos hende, hvad jeg ikke lod mig bede længe om, men lagde mig med Kappe og Klæder paa, Jomfruen ligervis, og taltes vi saa ved til den lyse Dag, dog i al Tugt og Ære. Om Morgenen havde jeg Æren af, at jeg var den, der var bleven længst paa Pladsen, jeg havde giort mine Sager bedst, og jeg kom derover i stor Gunst hos Fruentimret. Sligt kalde de: at ligge sammen paa Tro og Love. Men jeg agter mig ikke mere ind paa den Slags Samleje, thi Tro og Love kunde let blive til en Skælm. Derom hedder det: Tag dig iagt! min Hest den sparker».[1]

Et andet træffende Eksempel paa Skikken i sin Oprindelighed findes i en ret mærkelig Bog, som den danske Adelsmand Claus Pors Aar 1613 oversatte og udgav. Bogen kaldes «en nyttig Husbog» eller «Levnets Compas» og angiver sig selv at indeholde «mange skønne, vigtige Lærdomme, som enhver kristen Ven kan rette sit Liv og Levnet efter».[2] Den paagældende Fortælling hedder: «Paa Tro og Love ligger en Herremand hos en Jomfru», og Indholdet er en skæmtefuld Paavisning af, at elskende under sligt et Møde ikke kan vide sig sikre paa at være alene, ligesom Grænserne for det passende heller ikke her er fast afstukne. Forsaavidt er Fortællingen moralsk nok og giver derhos gode Oplysninger om Datids Forhold. Men Skæmten er saa drøj og Claus Pors's Begreber om, hvad der uden Anstød lader sig sige, afvige saa stærkt fra Nutidens, at Fortællingen ikke her lader sig gentage.

Mistilliden til den hele Skik kom dog alt i det 16de Aarhundrede lydeligt til Orde, og særligt misbilligede man, naar gifte Kvinder tillod sig saadan Frihed. I den ovenomtalte «Rævebog» anklager saaledes Ulven Ræven, fordi denne havde skændet hans Hustru under Paaskud af at

. . . . . ville paa Love
Alt som hendes Frænde hos hende sove.

Og et andet Sted hedder det i samme Bog:

Det er en Daare og Gæk forvist,
Som under sin Hustru denne Lyst:

At hun maa kysse alle, ihvem hun vil,
Og sove hos andre uden Venus Spil.
Sligt Løfte haver Djævelen med Listighed
Indført at bedrive Hor og Ukyskhed.[1]

I Skuespillet «Susanna», der udkom i København Aar 1578, siger den Person, der for Retten vil forsvare hendes Uskyldighed, at han aldrig har set eller hørt hende gøre sligt:

. . . Vandre og rippe, spadsere i Skove,
Sove hos Karle paa Tro og Love,
Slige . . . . . Fagte
Kunde jeg aldrig hos hende agte.[2]

Skikken synes for den danske Adels Vedkommende at have tabt sig i Løbet af det 17de Aarhundrede, vistnok ikke mindst paa Grund af forandret Husbrug med flere Dagligværelser, friere Omgangsforhold mellem de to Køn og herved given Lejlighed til at mødes uhindret om Dagen. Derimod holdt den sig hos Nordens Bondestand.

Det har sin Interesse at følge den Skik «at ligge paa Tro og Love» saaledes som den har holdt sig hos Nordens Bønder ned imod vore Dage. Dels giver de Former, som vi her lærer at kende, os utvivlsomt Vink om meget, der fandt Sted ogsaa i det 16de Aarhundrede, men hvorom de magre Beretninger fra hin Tid intet melder. Dels bliver Skikkens Indhold et andet for os, idet vi her faar den at se i ufordærvet, livskraftig Tilstand, lærer at forstaa den som mere end blot løjerlig Ubehøvlethed, som virkelig Bærer af sædelige Værdier.

Skikken har været overordentlig udbredt. I Danmark, hvor den nu vistnok helt er ophørt, minder endnu kun den bekendte Folkesang derom: «Det var en Lørdag Aften, jeg sad og vented Dig». Men i Norge derimod, Sverig og Finland udgør Nattebesøg endnu i mange Egne den sædvanligste Vej, ad hvilken Ægteskab stiftes. Det samme er Tilfældet paa de tidligere svenske Øer ved Liflands Kyst. Paa Vesterhavsøerne, særlig Sild og Før, har Skikken holdt sig indtil langt ind i det 19de Aarhundrede. Det samme gælder Femern; og dybt ned i Tyskland lader i det mindste Sporene af den sig forfølge.[3]

Naturligvis har en saa vidt udbredt Skik været underkastet ikke faa stedlige Forandringer. De fælles Træk er dog de overvejende. Overalt er Hovedsagen: vekslende Besøg af Egnens mandlige Ungdom hos de ugifte Piger især Lørdag Nat, hvilke Besøg vedbliver ofte aarevis, lige til et enkelt Par bliver enigt. Fra dette Øjeblik skifter Forholdet Præg. Naar den unge Mand herefter har «gjort det vist» og «fæstet» Pigen hos hendes Forældre, har fra nu af kun han Eneret til at besøge hende om Natten. Saa godt som allevegne er det kun de ugifte Piger, der saaledes modtager Besøg. Det er en enestaaende Undtagelse, naar det om Forholdene paa Øland Aar 1768 hedder: «Gaardmands-Enker have den Frihed at tage en eller flere Karle paa Prøve, hvilke hun udvælger den ene efter den anden, og omsider beholder den, hende anstaar».[1]

Den hele Skik kaldtes og kaldes endnu som oftest for «Nattefrieri» eller «Natteløben». Den holstenske Benævnelse «at fenstre» sigter vistnok ligeledes til Tiden, hvorpaa Stævnemøderne holdtes, og kommer altsaa af «finster», mørk. Den moderne Udledning af «Fenster», Vindue, svarer næppe til Forholdene. Thi i Holsten som i det øvrige Norden var Menigmands Vinduer sjældent til at aabne og behøvede i et Tilfælde som dette ikke heller at være det, da alle kunde gaa ind ad den uaflaasede Dør, hvilken Indgang ogsaa ved denne Lejlighed benyttedes. Betegnelsen «Nattefrieri» kunde synes uheldig, for saa vidt det jo netop ikke var «Frieri» i Nutids Forstand her foregik, men blot en ejendommelig Art kærligt Samvær, og det egentlige «Nattefrieri» just ophørte fra den Stund, han «friede» til hende, det vil sige hos rette vedkommende anholdt om hendes Haand. Heri turde imidlertid maaske netop ligge et Bevis for Betegnelsens Ælde. Ordet «fri» tages nemlig her i sin oprindelige Betydning «at elske»,[2] hvorfra det i Tidernes Løb er gledet over til at betyde «bejle», paa samme Vis som det andet gamle Ord for at elske: at «love» er gaaet over til at betegne at love Tro, at trolove. De Unges Forhold under «Nattefrieriet» kaldtes derimod sjældent med det adelige Udtryk: «at ligge paa Tro og Love». I en enkelt Egn, Dalarne og Helsingeland i Sverig, har et noget lignende Udtryk holdt sig: «at ligge paa Ære og Tro»,[3] ellers synes hin Betegnelse kun at have hørt hjemme paa Herregaardene og i Købstæderne.

I Nattefrierierne deltog alle unge, saa snart de havde naaet

den voksne Alder. I Nordsverig begyndte man endog tidligere, idet enhver, der blot var naaet til «Ten-Aarene» som de kaldtes, det vil sige de Aar, der ende paa -ten: tretten, fjorten, femten, seksten o. s. v., straks tog Del med og hver Helligaften strøg om for at faa Sengelag hos Sognets ugifte Piger.[1] Alt efter de enkelte Egnes Skik samledes man enten flere i Flok eller strejfede alene om i Mørket fra Gaard til Gaard. En almindelig Regel var det, at Sognets Grænse ikke burde overskrides. Dog synes man i Finland at have sat en Ære i just at søge langvejs bort. I Dalarne derimod var det kun tilladt at gæste Kvinder i samme By. Ungdommen holdt selv Vagt over, at dette ikke blev overtraadt, man laa paa Udkig efter fremmede, og kom der en fra en anden By, endsige fra et andet Sogn, fik han en saa ublid Behandling, at han vel skulde tage sig iagt for at komme igen. I Dalarne finder ogsaa Giftermaal kun Sted mellem Bysbørn.[2]

Den kvindelige Ungdom ventede paa disse bestemte Aftener det sædvanlige Nattebesøg, og Adgangen var derfor i Reglen saare let, idet Dørene sjældent eller aldrig var aflaasede. Nemmest for begge Parter var det, naar Pigerne havde deres Leje ikke i den fælles Stue, men enten paa Loftet eller i et af Udhusene, Fæhuset eller lignende. I Norge er det den Dag i Dag i mange Egne Brug, at Tjenestepigerne Aaret rundt har deres Natteleje i Fæhuset. Ud paa Vaaren, senest henad Sommeren, naar «det tager til at blive værre med Lopperne i Sengekamret», og det friske Hø i Laden vinker, flytter overordentlig mange ud, stundom Husets Døtre med, og sove enten i Laden, paa Bu-Svalen eller andetsteds saa halvt i det frie. I Dalarne sover om Vinteren gerne hele Husstanden i samme Rum i Senge, der som Hylder er tømrede ovenpaa hinanden. De øvre Hylder hedder «hjållen» (det danske: Hjal), og Nattefrieri kaldes derfor ofte for «Hjalgang». Men om Sommeren tyer gerne Pigerne om Natten til Fæhuset.[3]

Adgangen var altsaa Sommer og Vinter let nok. Naar Nattefrierne kom ind, traf de enten den kvindelige Ungdom siddende paa en Bænk eller i Reglen tilsengs, men altid paaklædte. Hver søgte da hen til den, han helst vilde være hos, og lagde sig, ligeledes fuldt paaklædt, hos hende.

For at bedømme de Sømmelighedsregler, der her gjorde sig gældende, maa det erindres, at i mange Egne af Norge er det endnu Skik, at Gaardens mandlige og kvindelige Tyende til dag-

lig sove samlede i Fæhuset. Det var da en særlig Grad af Anstand, der Lørdag Aften iagttoges, naar hverken de kvindelige Beboere eller Gæsterne afførte sig deres Dragt. Hvor strengt Reglerne i saa Henseende endnu overholdes, kan ses af følgende lille Træk fra den nyeste Tid. «En Gut var bleven forlovet med en Pige i en Nabobygd. Forlovelsen var nok kommen i Stand efter Forældrenes Foranstaltning, og de to unge Folk var ikke videre kendt med hinanden, da Gutten aflagde det første højtidelige Besøg i hendes Forældres Hus. Det blev Aften og de skulde gaa til Sengs sammen — det var i sin Orden. Pigen laa allerede paa Sengen, men fuldt paaklædt, og Gutten kaster af sig Trøjen og spænder af Skoene, ikke videre. Han fulgte heri sin Bygds Skik. Hun blev oprørt. «Kaster du Trøjen, saa kast Brogen og!» raaber hun og styrter ud af Stuen. Han staar ynkelig igen, og jeg véd ikke, om det blev godt imellem dem siden».[1]

Den svenske Professor Samuel Ödmann, der i Midten af det 18de Aarhundrede som Barn levede paa Landet med slige Forhold nær for Øje, har skildret sine Indtryk saaledes: «Hver Nat mellem Søndag og Mandag gik Sognets *gossar* som de kaldte det: «paa ligg». Næppe var der nogen Pige, som ikke havde ligget i Seng med den mandlige Ungdom i det halve Sogn. Men herved foregik dog mindre lastbart, end man skulde tro. En og samme *gossa* kunde samme Nat gøre ti Besøg. Hele Sengelaget varede nogle Minutter. Det tillodes ham aldrig at stikke sin Haand under Skindfellen, hvormed Pigen var bedækket op til Halsen. Jeg saa med egne Øjne flere saadanne Par i min Patrons Hus, uden mindste Undseelse, stundom to Par i en og samme Seng. Pigens Hoved laa paa *gossans* Arm og det lignede Søskende-Fortrolighed. Oftere hændte det, at den, der vovede nogen Uanstændighed, blev kørt ud med Allarm, og alle Pigerne gjorde heri fælles Sag».[2]

Et Tilfælde, der let kunde indtræffe, var, at flere ønskede at være hos en og samme Pige. I saa Fald anbragtes først en paa hver Side og derpaa fremdeles de efterfølgende ud til begge Sider, saa langt Pladsen tillod det. Hos saadanne skønne gjaldt det om at komme i rette Tid. Skønt der vel i Reglen var én af Gæsterne, der var den foretrukne, og Lejet for alle maatte være temmelig ubekvemt, var dog netop Trængselen i det indskrænkede Rum noget, der tjente Værtinden til Ære, og hvorpaa

hun satte Pris. Om dem, der laa yderst, hed det i Dalarne, at de laa og «kola», et ret betegnende Udtryk, der ellers brugtes om det kedelige Hverv at ligge alene ude i Skoven og passe en Kulmile.[1]

Det omvendte Tilfælde kunde naturligvis ogsaa indtræde: at man, hvor flere Piger laa i samme Seng, ønskede at underholde sig med den, der laa inderst. Under disse Forhold anvendte man paa Før i det mindste den Fremgangsmaade, at lægge sig tværs over Sengen, henover alle de iværende, med Munden op til Øret af den, med hvem man vilde tale, og samtidigt anbringe sin Hat mellem hende og nærmeste Nabo, paa hvilken Hat man derpaa uafladeligt kradsede, for at ingen uden rette vedkommende skulde kunne høre, hvad der sagdes.[2]

Hvad der for en Del gav Nattefrierierne noget betryggende, var, at de var et godkendt Møde for alle, i det mindste indenfor samme Egn, og at enhver Gæst, om han end skjultes af Mørket, dog i Virkeligheden var kendt. Det maatte derfor være Tegn paa begyndende Forfald, naar disse Forhold hævedes, og enten enkelte med Vold søgte at hævde sig Eneret til at aflægge Besøgene, eller det blev Skik at skuffe Kvinderne ved at formumme sig, opgive falske Navne o. s. v. Blodige Slagsmaal og Optøjer af forskellig Art maatte blive Følgen, Udarten i usædelig Retning ligge nær. Her var der al mulig Grund for Regeringen til at skride ind.

Paa dette Udviklingstrin træffer vi Skikken i Holsten i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. Det var dengang en yndet Fornøjelse ved Nattebesøgene at komme ukendt i Gaarde, anrette saa megen Forstyrrelse som muligt, slaas med hvem man mødte og sluttelig tage Hestene fra Mark eller Stald og ride hujende bort paa dem til nyt Besøg. Allerede Aar 1702 og 1706 var der blevet udstedt Forbud herimod, og disse maatte i skærpet Form gentages under Christian den Sjette, Aar 1737 for Femerns Vedkommende, Aar 1740 for Førs. Der fastsattes her en Bøde af 20 Rdlr. eller otte Dages Vand og Brød for at aflægge, modtage eller overhovedet tilstede i sit Hus slige Nattebesøg. Hvo, der ved samme Lejlighed borttog Heste, truedes med flere Aars Tugthus- eller Fæstningsarbejde.

Disse haarde Bestemmelser var dog ikke i Stand til at faa Bugt med Skikken. Den har holdt sig til det 19de Aarhundrede baade paa Femern og paa Vesterhavsøerne. Aar 1803 maatte der

saaledes udstedes et nyt Forbud mod Nattefrieri paa Femern, og længe efter plejede endnu hver Ungersvend paa Før ved Kirkegangen at mærke sig Tallet paa Knapperne i hans Jævnaldrendes Trøjer og Veste, for at han ved Nattebesøg kunde føle sig til, hvem der var hans Medbejlere.[1]

Underligt nok er Skikken i det egentlige Danmark forsvundet næsten ganske lydløst. Den sandsynligste Forklaring herpaa er vistnok den, at Skikken her for Bondestandens Vedkommende allerede tidligt har blandet sig med anden gammeldags Brug af lignende Art, især «Vaagenætter», «Vaagestuer», Nattemøder ved Majstangen o. s. v. Det var i ethvert Fald disse, der fra Reformationstiden drog Øvrighedens Opmærksomhed til sig. Derimod hører man i det 16de Aarhundrede sjældent Klager, der kunde synes bestemt at sigte til Nattefrieriet. En af de tydeligste er denne: «Forældre lader unge Piger og Drenge ligge udi Bagkammer sammen og udi Lader sammen om Høsten, hvoraf følger megen Uskikkelighed».[2] Ellers gjaldt Klagerne, hvor ikke hine tidt omtalte Uskikke nævnes, gerne Løsagtighed i Almindelighed. Saaledes siger f. Eks. Niels Hemmingsen: «Ja, svarer Bonden, vil jeg ikke lide, at mine Drenge har Bolskab enten i Gaarden eller uden, da vil ingen tjene mig; vil jeg ingen Skøger have i Tjeneste, da faar mit Korn at staa ude. — Dette véd jeg at være et almindeligt Klagemaal paa Landbygden».[3]

Men denne Forbindelse, som Nattefrieriet saaledes indgik med andre gamle Skikke, kunde ikke fuldbyrdes, uden at noget af dets Særpræg gik tabt. Det ejendommelige for «Nattefrieriet» er netop det uafgjorte i Forholdet, de manges Besøg hos mange i samme Nat. Men flere af hine Skikke drog netop i modsat Retning, knyttede en enkelt til en enkelt for en bestemt Tid, for en Sommer eller et Aar, «Majgreven» og hans Svende til deres «Majbrude», «Gadebasserne» til deres «Gadelam» o. s. v.

Da saa den store Forfølgelse mod alle gamle Folkeskikke kom under Christian den Sjette — den samme Storm, som «Nattefrieriet» i Holsten og paa Vesterhavsøerne lykkeligt overstod — kunde Udfaldet for Danmarks Vedkommende ikke blive tvivlsomt. Alle hine gamle Forhold mellem Majgreve og Majbrud, Gadebasse og Gadelam, Nattefrieren og hans Pige, søgte, for saa vidt de ikke helt bortvejredes, Ly under den nærmest liggende tilladelige Form: «Kæreste»-Forholdet. Men én Gang omsat i

dette med alle dets upaatalte Friheder, kunde Nattefrieriet ikke senere genopstaa i sin tidligere, uskyldige Form.

At dette har været Udviklingens Gang i Danmark, synes at bekræftes ved en Sammenligning mellem Nutids Forhold her og i Norge. Hos den danske Landbefolkning er det at have en «Kæreste», nu til Dags et næsten nødvendigt Tilbehør for enhver voksen ugift, og med dette Navn betegnes selv de flygtigste Forbindelser. Omvendt i Norge, hvor Nattefrieriet uforstyrret har haft Lov til at gennemsyre Folkebevidstheden. Her kan Nattefrieren aarevis have besøgt en Pige, uden at Forholdet engang er fuldt klaret mellem de to indbyrdes. Aftalen bliver ofte først truffen, naar der er sikker Udsigt til Levebrød og altsaa til Giftermaal.[1] Det er da ikke blot Udtryk for tvær Indesluttethed, men virkelig betegnende for Forholdet, naar Pigens Svar til en fremmed spørgende kan falde saa undvigende som saa: «Har Du nogen Gang taget imod en Frier ved Nattetid?» — «Aa, det har ikke været meget, det». — «Men dog noget?» — «Ja, jeg skal nok ikke nægte for det». — «Er du forlovet kanske?» — «Aa, jeg kan nok ikke vide det».[2] — Selve det at optræde som forlovede, undgaas i Reglen, det skyes som Tegn paa «Storagtighed». Om de to træffes paa Kirkevejen eller i Forældrenes Stue, maa de ikke kendes ved hinanden, men skal være «upartiske».[3] Betegnende er Eilert Sundts Samtale med en flink Bonde herom: «Hvorfor i al Verden vilde Du endelig holde det hemmeligt, at Du havde forlovet Dig med en brav Pige?» — «Aa, jeg var ikke saa tosket, at jeg syntes, det var noget at snakke om».[4]

Men hvilken end den Udviklings Gang monne have været, der har ført til de nuværende Forhold i Danmark i Modsætning til det gammeldags Nattefrieri i Størsteparten af det øvrige Norden: i sædelig Henseende synes den gammeldags Skik at bære Prisen.

I Norge er den bedst kendt og vistnok ogsaa mest udbredt. Hvor almindelig Skikken dèr er, kan sluttes af, at det endnu i Aaret 1853 hedder i en Indberetning fra et af de anséligste Præstegæld i Christiania Stift: «Frieri foregaar endog i de mest velstaaende og dannede Gaardbrugeres Familier kun ved Nattebesøg, og blandt Arbejdsklassen finder Natteløben almindelig Sted».[5] Der kan ikke være nogen Tvivl om, hvor besynderligt det end lyder, at Nattefrieriet i Norge med alle dets vedtagne

Skranker lige indtil vore Dage har udgjort en sædelig Magt af ikke ringe Betydning. Vel har den ædle Folkeven Eilert Sundt for en Menneskealder siden rejst en Kamp mod den hele Skik som usædelig; men en opmærksom Prøven af hans grundige Undersøgelser synes dog nærmest at falde ud til, at den Usædelighed, han bekæmper, snarere skriver sig fra den Uskik, at Gaardens Tyende, Mænd og Kvinder, sove sammen Ugen igennem i Fæhuset, end fra, at de Lørdag Nat fuldt paaklædte modtage og aflægge Besøg.

Selv om imidlertid Skikken blandt Bønderne i Norge nu skulde være paa Veje til at udarte ligesom i det 16de Aarhundrede hos Adel og Bybefolkning i Danmark, saa er der endnu intet Spor hertil hos den øvrige nordiske Landbefolkning, hvor Skikken har holdt sig. Om Forholdene paa de Liflandske Øer hedder det: «Meget sjældent finder ved slige Møder Besvangrelse Sted».[1] Om Sild og Før siges der: «Med Urette har Lovgivningen forfulgt denne Skik. Længere end andre Egne, hvor der ikke blev fenstret, har netop disse Øer bevaret deres Ry for Tugtighed og Ærbarhed».[2] Og om Sædernes Renhed i Dalarne er det bedste Bevis det ganske paafaldende ringe Antal uægte Børn, som dèr fødes.[3]

Den inderste Tanke saavel i den gamle Skik at «ligge paa Tro og Love» som i Nattefrieriet var den, at det burde overlades til Bejleren selv at stifte Bekendtskab med den, han vilde vælge til sin Brud. Enhver i det 16de Aarhundrede, der ikke foretrak denne Fremgangsmaade, var henvist til den modsatte: at lade Valget besørge af andre.

Dette var en ældgammel nordisk Skik. Allerede i Sagatiden omtales det hyppigt, hvorledes en af de nærmeste og anséligste Frænder en skønne Dag opfordrede sin unge Slægtning til at gifte sig, udpegede ham et passende Parti og tilbød ham at bringe Sagen i Orden. I Reglen modtoges et saadant Tilbud med Glæde, og ofte synes Brudgommen end ikke at have kendt sin tilkommende af Ydre, førend han ved Bortfæstningen fik hende at se.[4]

Saaledes som Forholdene havde udviklet sig ned til det 16de Aarhundrede, var der ikke foregaaet synderlig Forandring heri.

Endnu fremdeles ansaas det for et naturligt Udtryk for Tillid og Ærbødighed overfor en ansélig Slægtning eller højtstaaende Velynder at overlade til denne at træffe Valget. Skikken holdt sig uforandret ned igennem det 17de og langt ind i det 18de Aarhundrede. Et ejendommeligt tydeligt Eksempel herpaa fra en lidt senere Tid haves i følgende snurrige Brev[1] af 1692 fra Digteren Jørgen Sorterup til Professor Bircherod, der havde hjulpet ham til et Præstekald, og hvem han nu opfordrede til ogsaa at skaffe sig en Kone med Penge:

«Nobilissime et celeberrime professor, fautor æternum colende! Den store Fromhed, som nobiliss. Dn. professor mig i saa mange Aar continuerlig har bevist, giver mig endnu den Dristighed, at jeg denne min ringe Missive hannem som min tilforladende Ven og bedste Befordrer uden nogen Undseelse lader blive insinueret, i Haab at han min Dumdristighed ikke ilde optager, helst efterdi hans eget fromme og imod mig faderlige Gemyt tilforn har aabnet mig den Adgang, at jeg hannem som min højgunstige og meget bevaagne Patron har ideligen kunnet søge, tiltale og consulere.

«Min Tilstand er, Gud ske Lov! god og mit Kalds Lejlighed er endelig noget bedre, end jeg af førsten selv havde tænkt, hvorud over jeg haaber, at alting med Tiden skal blive godt. Men som jeg dog nu med Tiden faar at tænke paa at forandre min Enlighed til Ægteskab, saa falder min allerydmygeligste Bøn til Eder, optime Mæcenas! at som Gud i Himlen hidindtil har brugt Eder som et sær Instrument til min Lykke i Verden at befordre, I saa endnu fremdeles og særdeles i denne Post ville lade Eder behage at raadføre mig. Maaske Gud allermægtigste endnu ved Eders Raad kunde herudi, som i alt det forrige, befordre mit Gavn og Bedste.

«Nobilissimus vir véd vel selv, at jeg er fattig og desforuden i et Par Hundrede Dalers Gæld foruden Præstegaarden, som skal købes etc. Kunde nu Lykken føje det, at jeg kunde faa en ærlig Mands Barn, der havde noget til Hjælp til dette for mig at betale og til min Husholdning at stille i Værk, da vilde jeg prise mig lykkelig og optage det som en sær Guds Naade, og jeg haaber stadelig, at vir celeberrimus bliver mig i dette som det allerhøjeste, der angaar min timelige Velfært, behjælpsom og bevaagen.

«Af Forslag at gøre, da kender jeg vel en og anden smukke Mænds Børn, som har Midler, men jeg kan ikke vide saa just, om de skulle ville tage ud paa Landet. Jeg tvivler ikke paa, Nobiliss. vir véd jo vel selv nogle Forslag; men hvilket, der kan gelinge, det staar i Guds Haand, og hvad Han vil beskikke, faar endelig god Fremgang. Selv har jeg endnu ikke vendt mine Tanker til nogen Person, men næst Guds Paakaldelse, vil jeg nu tage Nobiliss. professorem i Raad med mig, for at lade mig endnu lede af hans fornuftige og gudfrygtige Raad, af hvilke jeg hidtil har befundet mig saa vel, at jeg har Gud højligen at takke, at Han har ladet mig finde den Naade for Eders Øjne, at I har villet værdiges at antage mig iblandt Eders Klienters Tal, hvorved min Lykke saa vel er vaagnet, at jeg har naaet det ligesom ved en Genvej, det andre dog maa have megen Løben og Strippen for. Jeg tror Gud vel og har det Haab, at Han nok skal give mig alt det, som kan være Hannem til Ære og mig til Gavn og Gode. Jeg tror ogsaa Eder vel og véd, at I som min bedste Ven i denne Verden gør alt det, som I kan, til min Gavn at befordre. Og derfore vil jeg nu i Jesu Navn befale Gud og Eder denne Sag. Højtærede, fornemme, gode Velynder! kan I optænke noget herudi til mit Gavn, ja min timelige Velfært at befordre, saa formoder jeg, at I nu som tilforn beviser Eder at være min hulde Ven. Jeg forbliver, saa længe jeg lever, Eders obligerede Tjener og vil have Eder med alt Kært i Guds Varetægt troligen befalet. Adieu! Eders Velærværdigheds allerydmygste Tjener

Lyderslev, d. 13. Aug. 1692.

Jørgen Sorterup.»

Det lader til, at Brevet har virket, og «den højgunstige Patron» virkelig skaffet Jørgen Sorterup en Hustru med «noget til Hjælp». Aaret efter kunde han føre en Boghandlerdatter fra København til Præstegaarden som sin Brud. I hvert Fald var de forberedende Skridt noget, der siden naturligt lodes uomtalt. Da samme Jørgen Sorterups Hustru døde det følgende Aar, skildres derfor ogsaa i Ligtalen Forholdet saaledes: «Da haver omsider efter Guds forbeskikkede Raad og Indskydelse hendes nu højbedrøvede efterladte Kæreste, Magister Jørgen Sorterup, fattet christelige ægte Kærligheds Tanker til hende og haver saa efter Guds inderlige Paakaldelse anmodet hendes kære Forældre om hende til en tro-

fast Ægtefælle at nyde».[1] Det er overhovedet kun sjældent, at man hører slige Forhold berørt, og aldrig hvor det kunde forudsættes at være nogen ubehageligt. Præsten Absalon Beyer i Bergen taler aabenbart alene med sig selv, naar han i sin Dagbog[2] skriver: «Den 29. Decembris 1564 døde hæderlig og vellærd Mand Hr. Jens, Sognepræst til Korskirke udi Bergen, hvilken var en from, gudfrygtig, simpel, stille og sagtmodig Mand, og stod sit Embeds-Kald vel fore og mente det godt og vel . . . Og var han tvende Gange gift, den ene og første Magdalena ved Navn, født her i Bergen og af det bedste Slægt og Folk, fik skønne Hus og Pendinge med hende . . . Den anden er født udi Fyn i Danmark, ved Navn Marin, og jeg, Mag. Absalon, hjalp hende til det Giftermaal, men han havde sit Helvede med hende og ingen Børn tilhobe».

Det laa dog i Sagens Natur, at Kvinder var langt bedre end Mænd i Stand til at fremme Ægteskabshandler. Mødre, Bedstemødre og Tanter var som skabte til at ligge paa Udkig, og, saasnart der maatte vise sig noget, skaffe nærmere Oplysninger og foretage de indledende Skridt. Og Iveren og Virksomheden var lige stor, hvad enten det gjaldt at sørge for en mandlig eller en kvindelig Slægtning. Det kunde maaske endog med samme Ret siges om hin Tid, som det hedder om Bønderne i Skaane i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede: «Frierierne udgik hyppigere paa Pigernes end paa Ynglingernes Vegne».[3]

I Reglen dølge som sagt disse første, indledende Skridt sig for den senere Granskers Blik. Det meste foregik mundtligt, hyppigt vel kun under fire Øjne. Det hører til Sjældenhederne, naar en saa uforbeholden Udtalelse som denne er naaet til Efterverdenen: «Tykkes mig godt og sandt at være», skrev Aar 1532 Anna Mouritsdatter Gyldenstjerne til sin Datter Pernille, der i Ægteskabet med Anders Bille havde flere giftefærdige Døtre, ligesom hendes Søster ogsaa havde uforsørgede Døtre, saa at Bedstemoderen havde nok at tage Vare med at udsé Partier til dem alle; «tykkes mig godt og sandt at være, som min Søn [ɔ: Svigersøn Anders Bille] skriver, at vi maa alle love Gud, naar vi høre, at dine Døtre blive saaledes forsørgede, som begyndt er. Der sidder vel andre store Jomfruer uforsørgede; og Børn forsørgede,

det bør os at gøre Gud synderlig Tak og Tjeneste for. Kunde Du nogensteds hjælpe til, at dine Søsterdøtre kunde blive forsørgede, da gjorde Du meget vel. Der er En, der hedder Tage Ottesen i Skaane, om Du kunde sætte nogen ud derpaa. Kære Datter, ram dine Venners Bedste! før svige de Sorne end de Baarne».[1]

En egen Art Forsørgelsesanstalter var de saakaldte «Jomfru-Kamre», hvor unge adelige Kvinder lærte Huslighed og fine Sæder. Saavel Dronningen som en Mængde Adelsfruer havde slige «Jomfru-Kamre», hvis unge Besætning vel indtog en tjenende Stilling, men dog kun under den stiltiende Forudsætning, at Husfruen ogsaa ved given Lejlighed sørgede for deres Fremtid. Jo mere anseelig Husfruen var, des sikrere kunde man være paa, at hendes Giftermaals-Anvisninger skete Fyldest; Dronningens f. Eks. havde meget tilfælles med Befalinger, og Udsigten til et godt Len kunde nok erstatte Mangelen af Medgift. Medens man, saalænge vedkommende levede, omtalte denne Forsørgelsesvirksomhed med en vis Varsomhed, var der ingen Grund til at lægge Skjul derpaa, naar den paagældende var død. Det var meget almindeligt i Ligprædikener at rose Adelsfruer for den Dygtighed, hvormed de havde befordret deres Jomfru-Kammer til Giftermaal. Om Fru Sibylle Gyldenstjerne sagdes der saaledes med Hæder ved hendes Grav: «Hvilke hendes Jomfruer hun alle ærligen haver forseet fra sig udi Mandsværge, ikke som en Søster eller Modersøster, men som hun kunde være deres egen kødelige Moder».[2] Og Fru Magrethe Breide roses ligeledes for at have befordret dem «til gode Vilkaar og fornemme Giftermaal, hvorfor ogsaa de, som endnu i hendes Tjeneste ere efterladte, hendes dødelige Afgang bedrøveligen begræde».[3]

Noget ganske lignende fandt naturligvis Sted i Forholdet mellem Herskab og Tyende. Det var Husmoderens Pligt at sørge for sine undergivnes Giftermaal, og jo mere hun havde at raade over, des lettere kunde hun baade bekoste Bryllupet, hvad der var Skik og Brug, og skaffe dem noget at gifte sig paa. For at anføre et Par Eksempler, saa siges det rosende om Fru Anne Brahe: «at udi de 24 Aar noget nær, hun haver været Enke, haver hun af sit Hus udgivet og bekostet 23 Par Folk deres Bryllupper».[4] Og om Fru Elisabeth Henrik Brokkenhus's: Hun revsede og straffede sit Tyende, der opførte sig usømmeligt, «men de andre, som skikkede sig vel, baade Karle og

Pigerne og andre Tjenestefolk, giftede hun ærlig fra sig, hvilken Ære og Velgerning vederfores her i Stavanger 6 af deres Tjenestefolk nogle faa Uger, før hun døde, og for den Sags Skyld havde mange Lyst og Vilje til at tjene dem».[1]

Medens disse Jomfruer og Piger var gunstigt stillede, forsaavidt de havde to Parter til at sørge for deres Fremtid, nemlig deres egen Slægt og deres Husmoder, saa overgik i denne Henseende dog «ærlige Enker» alle andre. Efter Tidens Opfattelse var det Hvermands Pligt at gøre sit til, at saadanne kunde blive gifte paany. Hvor indgroet denne Overbevisning var, kan ses af et lille Træk som dette: I en «historisk Tragedie» Cleopatra lader Forfatteren en af Personerne tilraade Augustus et Giftermaal mellem hans Søster Octavia og Antonius med følgende Ord:

Det er og lovligt, man forseer
De Enker, som sig ærligt teer.

Og for at Moralen ikke skal gaa tabt for nogen Læser, føjer Forfatteren til i Margenen: «Ærlige Enker bør Enhver at beflitte sig paa, at de vel kunde vorde forseet».[2]

En naturlig Følge af al denne Forsorg og Valg ved andre maatte blive, at hyppigt to hinanden ubekendte bestemtes for hinanden. Man gik dog som Regel ud fra, at de to, hvis Tarv andre havde paataget sig at varetage, ogsaa naturligvis selv maatte være villige. Efter Nutidsbegreber er der dog noget besynderligt i den Rækkefølge i Giftermaalsforhandlingernes Gang, som f. Eks. Niels Hemmingsen i en Prædiken over Brylluppet i Cana antyder i følgende Ord: «Naar man nu saaledes efter denne Maade og Vej haver forhandlet alting lovligen og skikkeligen, skal man gaa nærmere til Sagen og skal høres begge deres Samtykke, som ville give sig tilsammen».[3] En ganske egen Art Møde maa det have været for de to tilkommende Halvdele, der saas for første Gang. Fra en noget senere Tid haves en betegnende Beretning af den svenske Biskop Svedberg, født 1653, om hans første Sammenkomst med den ham ubekendte Enke, til hvem han havde friet:

«To Dage før Brylluppet kommer jeg til Stockholm, hvorhen hun efter Aftale var kommen tre Dage forud. Jeg føres alene ind i et Kammer, hvor hun sad ene foran mig; men jeg vidste ikke og kunde heller ikke godt tænke, at det var hende,

da ingen sagde mig det. Jeg satte mig ned hos hende. Vi taltes længe ved, jeg til hende som en anden fremmed om allehaande Sager. Endelig spørger hun: Hvad tykkes Professoren om vor Handel? Jeg svarer: Hvad skal det være for en Handel? — Det han har skrevet til mig om. — Hvad har jeg skrevet til hende om? det véd jeg ikke. — Skulle vi ikke imorgen være Brudefolk? — Er det hende? sagde jeg· Og saa bekræftede vi vort Venskab med Haandslag og kærligt Favntag».[1]

I en Samling Brudetaler, udkomne i København og Leipzig Aar 1699, er til Grund for den første Tale lagt første Mosebogs 24de Kapitel 64de Vers i følgende Oversættelse: «Da Rebekka opløftede sine Øjne og saa Isak, faldt hun ned af Kamelen». Talen angives at være holdt ved to Personers Brudevielse, der var hinanden ganske ubekendte, og hvis Ægteskab var bragt i Stand af begges Patroner. Hun hed Rebekka og var fra Sjælland. Hendes Isak kom fra Holsten, og de saa hinanden første Gang, da de viedes i Nakskov.[2]

2.

Idet man fra begge Sider søgte at skaffe det bedst mulige Parti, medførte disse Bestræbelser ejendommelige Følger. For den kvindelige Parts Vedkommende maatte man begynde i Tide at se sig om; thi det stred mod al sund Beregning at indskrænke Kresen af Brudgoms-Emner alene til dem, der tilfældig just stod ledige, naar hun blev voksen. Og for Mandens Vedkommende gjaldt det om at faa en Brud, der ikke var altfor vraget af andre eller for indviet i Kærlighed paa «Tro og Love», og helst endnu saa bøjelig, at hun let lod sig forme efter en Husbonds Ønsker. Hertil kom, at en rig Arving snarere stod til at vinde, medens hun endnu var lille og kun havde Arv i Vente, end naar hun alt sad inde med Ejendommen. Alle disse Hensyn maatte føre til, at Kvinderne bortfæstedes i en meget ung Alder.

Denne Skik var baade gammel og i det 16de Aarhundrede almindelig saavel hos høje som hos lave, overalt hvor der overhovedet var noget at arve. Allerede i Sagatiden omtales, hvorledes paa Island Gudrun Osvifsdatter blev bortgiftet, da hun var 15 Aar gammel,[1] og Thorgerde Glumsdatter, da hun endnu kun var 14 Aar.[2] Og Danmarks Historie i Middelalderen afgav for Kongehusets Vedkommende gentagne Eksempler derpaa. Det var saaledes ingenlunde noget enestaaende, at Dronning Margrethe kun 11 Aar gammel ægtede Hakon den 6te og fra sit 14de Aar levede som Hustru med ham. Hendes Navne, Christiern den Førstes Datter Margrethe, blev ligeledes 11 Aar gammel bortfæstet til den skotske Konge Jacob den Tredie, og allerede Aaret efter ført til Skotland, hvor hendes Bryllup stod et Par Uger

efter at hun havde fyldt sit 12te Aar.[1] Ganske samme Skik fulgtes i det øvrige Europa.[2]

Det danske Kongehus i det 16de Aarhundrede afveg ikke fra almindelig Skik og Brug. Frederik den Førstes Dronning Anna, Christian den Tredies Dronning Dorothea og Frederik den Andens Dronning Sophia var alle tre hver især kun 14 Aar gamle, da de blev gifte. Frederik den Andens Datter Anna blev gift i samme Alder med Jacob den Sjette af Skotland. Fremmeligere end alle disse var dog Hertug Hans den Yngres anden Hustru Agnes Hedvig. Ganske vist var ogsaa hun 14 Aar, da hun ægtede ham, men hun var dengang allerede Enke, idet hun 13 Aar gammel havde mistet sin første Mand, Kurfyrst August af Sachsen.

For at hindre lignende tidlige Forbindelser blandt Adelen i Danmark blev der Aar 1539 i Odense udstedt kongeligt Forbud herimod. Det var nemlig blevet Skik hos den danske Adel at trolove Døtrene bort som smaa, længe førend der kunde være Tale om Bryllup. Da Trolovelsen var en kirkelig Handling med bindende Kraft, kunde herved Partiet sikres og Sagen være fuldt afgjort, længe førend den kvindelige Part havde mindste Forstand herpaa. Men herved opstod der, som Recessen siger, «stor Guds Fortørnelse, desligeste Slægtninges og Venners Forhaanelse, hvoraf atter opvoksede stort Had og Fordærvelse blandt Adelen». For at undgaa sligt forbødes det da nu at trolove nogen adelig Jomfru bort «i hendes umyndige Aar, førend hun var kommen til Skelsalder, saa at de paa begge Sider kunde give deres Ja og Samtykke».

Hvis nogen ikke desto mindre var særlig ivrig for at faa en Barneforbindelse i Stand, aabnede Recessen dog vedkommende en Udvej. Kirkelig Trolovelse ved Præst var jo nu forbuden. Men der kunde nok sluttes en Slags verdslig Trolovelse, en Art Væddemaal om Ægteskab eller Brudekøb paa Tid, hvorved begge Parter skriftligt forpligtede sig til en bestemt Sum, som den svigtende Part havde at udrede til den trofaste, naar der intet Bryllup blev, saaledes «som Sædvane er udi andre fremmede omkring liggendis Lande».[3]

Dette Forbud, som saaledes gaves Aar 1539 i Odense, gentoges saa godt som ordret i den saakaldte københavnske Reces af 1547.[4] Endelig udvidede Frederik den Anden det Aar 1582 til alle Stænder.[5] Ingen Trolovelse skulde nu være gyldig, naar den var sket

i vedkommendes umyndige Aar. Fra nu af maatte altsaa enhver ung Kvinde, adelig som uadelig, vente med at afgøre sligt til det fyldte attende Aar.[1] I Christian den Femtes danske Lov fastsattes det fyldte sekstende Aar som Kvindens Myndighedsalder i saa Henseende.[2]

Man vilde imidlertid tage meget fejl, hvis man i et Forhold som dette sluttede fra Lov til Tilstand, og man vilde kun daarligt kende den danske Adel, hvis man troede den hemmet ved sligt et Forbud, hvortil den dog selv, gennem Rigsraadet, havde givet sit Samtykke. Børnetrolovelserne vedblev.

Nogle Eksempler vil godtgøre dette. Holder vi os blot til Tidsrummet mellem Recessen i Odense og Midten af det 17de Aarhundrede, saa forekom heri, blandt mange andre, følgende Eksempler paa tidlige Trolovelser og Giftermaal: Femten Aar gammel ægtede Dorothea Ranzau Markvard Ranzau,[3] og Barbara Friis Jørgen Seefeld.[4] Kun fjorten Aar gammel trolovedes Margrethe Breide med Peder Iversen,[5] Else Grubbe med Joachim Beck,[6] Jytte Gyldenstjerne med Otto Thott,[7] Mette Rosenkrands med Niels Krabbe[8] og Mette Ranzau med Frederik Ahlefeldt.[9] Margrethe Ranzau var kun fjorten Aar, da hun holdt Bryllup med Kay Ahlefeldt,[10] Else Parsberg trolovedes med Laurits Ulfeld, da hun var fjorten Aar, og ægtede ham den Dag, da hun fyldte sit femtende Aar.[11] Tretten Aar gammel trolovedes Karine Krausse med Frederik Friis,[12] Anna Brahe med Sten Maltesøn,[13] Else Rammel med Christian Barnekov.[14] Hak Ulfstand «lod ærligen bede om» den tolvaarige Pernille Gøye «til Hustru at have, anseendis hendes Skikkelighed, Tugt og gode Lader».[15] Og ligeledes kun tolv Aar gammel trolovedes Birgitte Brock med Tyge Brahe til Taastrup,[16] Ida Gjøe med Jens Juel,[17] Barbara Friis med Jørgen Seefeldt,[18] Anna Sehested med Eiler Ulfeld,[19] Kirstine Urne med Christian Bjelke,[20] Birgitte Lunge med Henrik Rammel.[21]

Kun elleve Aar gammel ægtede Pernille Oxe Otto Rud,[22] og i samme Alder trolovedes Margrete Brahe med Christen Skeel,[23] Helle Gyldenstjerne med Holger Lindenov,[24] Ellen Parsbjerg med Mogens Ulfeld,[25] Dorothea Ranzau med Christian Ranzau.[26] Ti Aar gammel blev Christine Munk trolovet med Erik Rosenkrands.[27] Sophia Ranzau var ganske vist elleve Aar, da hun trolovedes med Laurits Ulfeld, men hun havde alt fem Aar gammel været trolovet med Broderen Jacob Ulfeld, der i Mellemtiden var falden

i Krigen.[1] Under disse Forhold kan det ikke undre, at Christian den Fjerde og Kirstine Munk kunde møde med tre Døtre, alle trolovede omtrent i Ni-Aars Alderen: Anna Katharine med Frants Ranzau,[2] Sophie Elisabetb med Christian Pentz[3] og Eleonora Christine med Korfits Ulfeldt.[4]

Lod Adelen sig ikke hindre af Forbud mod tidlig Trolovelse, saa lod Borgerstanden sig ikke heller. For blot at nævne et Par Eksempler herpaa, saa trolovedes i Ribe Marine Hans Svanings Datter fjorten Aar gammel med Anders Sørensen Vedel,[5] hendes Moster Dorthe vistnok kun tretten Aar gammel med Peder Baggesen,[6] i Odense Birgitte Seeblad 11 Aar gammel med Borgemester Thomas Riisbrigh.[7] Professor Alanus ægtede den fjortenaarige Gjørild Christensdatter,[8] Præsten i Mesinge ægtede den fjortenaarige Sidsel Lauritsdatter, der blev Enke, da hun var femten Aar,[9] Slotsskriver Ivar Nielsen paa Aalholm bortfæstede to Døtre, hver kun tolv Aar gamle, og Bryllup stod, da de var fjorten,[10] o. s. v.

At ogsaa Bønderne i Nordens forskellige Egne fulgte samme Skik, kan ses af følgende Træk: «Den 16de Juni Aar 1626», skriver Biskop Hans Mikkelsen i sin Dagbog, «holdt jeg Visitats i Arninge paa Lolland og traf alt vel. Der førte man en lille Pige paa otte Aar frem, der begærede at troloves med en ung Bonde. Men jeg afslog det i hele Menighedens Paahør».[11] — Paa Landemodet i Aarhus 1639 blev Præsten i Hedensted anklaget, fordi han havde vægret sig ved at trolove en Mands to Døtre med deres Friere. Præsten undskyldte sig med, at de begge var Børn, den ene i det tolvte, den anden i det niende Aar, og ingen af dem havde endnu været til Alters. Landemodet afgjorde Sagen saaledes, at den yngste skulde afvises, men den ældre kan, naar Provsten har overhørt hende, og hun har staaet sig godt i Katekismus, blive trolovet.[12]

Fra Sverig hedder det i Kinnevalds Herreds Domsbog af 1621 i en Retssag mod Bonden Hakon Hakonsen og hans Hustru Ingeborg: «Findes her ved Grænsen en stor Usæd, at de bortgifte deres Børn saa smaa og unge, at de ikke vide eller kunne forstaa, hvad Ægteskabet er, ej heller hvad de er Gud Almægtigste eller hinanden skyldige. Saa at Ingeborg, som alt haver været gift i nogle Aar, ikke endnu er femten Aar gammel, og Hakon Hakonsen ikke over atten Aar».[13] Skikken har holdt sig i

enkelte Egne af Sverig indtil det 19de Aarhundrede. Om Forholdene i Blekinge hedder det saaledes Aar 1800: «Formuende Bønders Døtre bortgives undertiden i en Alder af 8—10 Aar».[1]

En Del af disse Børn, der saaledes gav deres Ja og Samtykke til noget, hvorom de ikke havde Begreb, maatte vistnok nødes eller lokkes hertil. Vi véd saaledes om Birgitte Gøye, der, længe førend hun ægtede Herluf Trolle, i sit ellevte Aar var bleven trolovet med Jesper Daa, at hun kun ved Anvendelse af Magt og List var af sine Omgivelser bleven dreven til dette Skridt. Faderen og Stifmoderen svarede paa hendes Bøn om at maatte blive fri, «at de ikke vilde være æreløse for hendes Skyld». Og en Klosterjomfru, under hvis «Ave og Limestrøg» (Slag med Ris), hun indtil kort forinden havde været, lokkede og truede hende til at afskrive et forelagt Brev, der indeholdt hendes Samtykke.[2]

Men i Reglen behøvedes der dog vistnok hverken Magt eller List for at vinde den kvindelige Parts Samtykke. Efter Tidens hele Tankegang maatte det at troloves staa som noget vinkende, ikke mindst for de unge, der herved opnaaede den første Adkomst til at regnes blandt de voksne. Og næppe har Forholdet været stort anderledes i Danmark end i Tyskland, hvorom en tysk Digter Aar 1538 siger:

Desligeste unge Møer, naar
De knap har naaet deres tolvte Aar,
Og end ej en Suppe lave kan,
Straks vil de have sig en Mand.
Ja, kunde de følge Hjertens Attraa,
Det elvte Aar ej de vented paa.[3]

Disse tidlige Trolovelser maatte nødvendigt medføre, at Forholdet i mangt et Tilfælde, set med Nutidsøjne, tog sig besynderligt ud. Det er saaledes en malende Beskrivelse af den lille Birgitte Seeblad, der i sit ellevte Aar var bleven trolovet med Borgemester Thomas Riisbrigh: «Hun laa i Seng hos Moderen og spiste noget; og som der blev spurgt om, hvad det var hun aad, saa blev igensvaret, at det var Sukker, som Thomas (Frie-

ren) havde givet hende».[1] Skønt længst trolovet, vedblev dog Eleonora Christine fremdeles at opdrages ved Hjælp af Riset. Ved en enkelt Lejlighed lod endog hendes Hovmesterinde lave to Ris og bearbejdede hende saa eftertrykkeligt dels paa sædvanlig Vis, dels med den tykke Ende af Riset, at hun i fire Uger næppe kunde gaa og bevarede Ar deraf hele sit Liv. Først ved gentagne Klager til sin Fæstemand lykkedes det endelig Eleonora Christine længe efter at blive fri for denne Plageaand.[2]

Selv hvor der var Tale om Forholdet mellem de Trolovede indbyrdes, kunde Datiden stundom i Glemsomhed sætte den kvindelige Part helt ud af Spillet. I Ligprædikenen over Fru Karine Krausse, der tretten Aar gammel var bleven trolovet med Frederik Friis, som døde, før de fik Bryllup, hedder det saaledes i Omtalen af hans Død: «Vorherre kaldede ham hen, hvilket var ikke hendes Forældre, Søskende og gode Venner en ringe Sorg».[3] Hun selv forbigaas ganske.

Det er dog ret sandsynligt, at selve de tidlige Trolovelser i mangt et Tilfælde kan have fremmet en tilsvarende tidlig Modenhed i Følelserne. Man faar saaledes Indtryk af en kraftig Afsky i den sejge Modstand, som Birgitte Gøye udfoldede, lige fra da hun som tiaarigt Barn grædende fæstedes til Jesper Daa, og indtil hun efter femten lange Aars Kamp endelig fik Dom for, at Trolovelsen skulde anses for ugyldig. Omvendt lader Følelsernes Varme intet tilbage at ønske hos de to Søstre Anna Katharina og Eleonora Christine, der hver især kun ni Aar gamle knyttede deres Skæbne til en andens. Den ældste Søster døde, endnu halvt et Barn, af Sorg over Tabet af sin Fæstemand. Den yngste Søster viste et langt Liv igennem, at den trofaste Hengivenhed, hvorpaa hun alt som lille havde aflagt Prøve,[4] heller ikke senere lod sig kue selv af de tungeste Tilskikkelser.

Men som Regel gjaldt det dog vistnok, at Loven havde Ret, naar den krævede Myndighedsalder for Trolovelse. Kun Skade, at man saa lidet rettede sig herefter. Saa megen desmere Agtelse faar man imidlertid for de enkelte, der vovede at følge Loven og værne om Døtrenes Ret til selv at have en Mening med om deres fremtidige Skæbne. Et af de faa Eksempler herpaa afgav Fru Ide Munk, hvis Optræden det har Interesse nærmere at betragte, netop fordi den, som en Art Modprøve, dobbelt bekræfter Datidens Iver for unge Trolovelser.

Ide Munk havde været gift med Oluf Rosenkrands til Vallø,

der døde allerede Aar 1545 og efterlod hende som Enke med tre Døtre. En af disse ægtede Peder Bille, en Søn af Rigens Hofmester Esge Bille. Den gamle Hr. Esge var imidlertid ikke fuldt tilfreds med den herved vundne Familie-Udsigt til Part i Vallø. Han ønskede endnu en af sine Sønner, Henrik Bille, trolovet med nok en af Ide Munks Døtre, den lille Karen Rosenkrands. I denne Anledning forklarede han, at salig Oluf Rosenkrands i sin Tid havde givet Løfte paa dette Parti. Frieren, Henrik Bille, som just opholdt sig i Udlandet, fik faderlige Opfordringer til intet at forsømme, men sende Gaver til sin udkaarne baade fra Paris og Angers. Selv skikkede han herhjemme Bud paa Bud til alle hendes paarørende. Og lidt efter lidt lykkedes det den mægtige Rigens Hofmester at vinde næsten samtlige Frænders Samtykke.

Kun én sagde Nej, det var Moderen Fru Ide Munk. Hun og Esge Bille mødtes tilsidst i København og taltes mundtligt ved, men hans Veltalenhed var forgæves. Ide Munk stod ved sit, at «hun ikke vilde forløve eller forsige sin Datter udi hendes umyndige Aar». Alt sligt maatte vente, til Jomfru Karen kunde «have sin gode Beraad og Tykke hos sig selver og hos hendes anbaarne Venner paa fædrene og mødrene, saa hun og kunde tale sine egne Ord, Vilje og Mening».

Esge Bille blev forbitret. I sin Vrede skrev han til sin gifte Søn, Peder Bille, og opfordrede ham til at ophidse sin Hustrus Familie mod Svigermoderen. «Saa beder jeg Dig, at naar de og Du ville derom forhandle hos Christoffer Rosenkrands, at Du tilforn med Lempe vil undervise Erik Krabbe, at han vilde tilskynde og bevilge fornævnte Christoffer Rosenkrands, at han vilde tilskrive Fru Ide, at hvis hun udi samme Tale og Lejlighed gør hannem med andre flere den gode Jomfrues anbaarne Venner, som samme Tale bevilget have, ordløse, da skal han gøre hende arveløs, eller med andre saadanne haarde Ord, som hun kan lægge paa Sinde».[1]

Denne Skrivelse har Interesse i mere end én Henseende. Dels viser den i Almindelighed, at man kan aldrig være forsigtig nok med slige Breve. Hvad hjalp det, at Hr. Esge havde skrevet udenpaa: «Til min kære Søn Peder Bille paa Aarhusgaard udi egen Hænde og ingen andre at opbryde». Han havde glemt at tilføje: Brænd Brevet! og i 300 Aar har det nu ligget aabent for enhver. Men dels og fornemmelig har Brevet Interesse, for saa

vidt det kaster et ejendommeligt Lys over Datidens Tænkemaade. Hvad var nemlig denne Kvindes Brøde, hvorfor hun skulde gøres arveløs eller trues med andre haarde Ord? Ingen anden, end at hun adlød Loven. Den samme Lov, som var bleven udstedt for elleve Aar siden, 1539, og som for et Par Aar siden var bleven gentagen paany i den Københavnske Reces af 1547, der klart og bestemt forbød umyndiges Trolovelse. Og saa stærkt var Folkeskik og Tankesæt i Strid med denne Lov, at Landets højeste Embedsmand kunde aabenlyst forhandle med Alverden om at overtræde den, ja uden at rødme opfordre sin egen Søn, ligeledes kongelig Embedsmand, til at øve Uret mod en Kvinde, fordi hun agtede at lystre Loven.

Fru Ide Munk var imidlertid ikke den, der lod sig true fra sin Mening. Det synes fuldt vel at have passet ogsaa paa hende, hvad der siden blev sunget om hendes Datter:

Selv var hun en Frue mægtig og god
Og holdt sig som en Ridder anstod
I Adfærd, Miner og Lader.
Hun havde og under det Kvindebryst
En Ridders Hjerte og største Lyst
I Dyder at følge sin Fader.

Kækt optog hun Kampen mod Rigens Hofmester og veg ikke en Haarsbred. Da Esge Bille afkrævede hende skriftligt Svar, sendte hun ham et Brev, hvis Datum desværre nu er ulæselig, men som i hvert Fald er affattet efter deres Møde i København. Næst efter at henvise til det mundtlige Svar, som hun dèr havde givet ham, endte hun med følgende klare Besked: «Kære Hr. Esge! saa véd jeg ingen anden Svar at kan give Dig paa Din kære Søns Vegne om fornævnte min Datter udi den Sag, og ikke heller vil jeg opholde Dig eller hannem længere eller videre hermed, at han udi nogen Maade kommer udi Forhaling eller Forskikkelse (?), at han paa et andet Sted kunde forsømme sin gode Behag, hvormed han fast ydermere og bedre kunde være forseet, end med hende. Men udi alle andre Maade, jeg veed og kan være Dig, hannem eller nogen Dine til Villie»,[1] o. s. v.

Ide Munk fik kæmpet sin Sag sejrrigt igennem, Datteren Karen fritoges for i sine umyndige Aar at fæstes bort. Iøvrigt endte Sagen, som saa meget andet menneskeligt, vidt forskelligt fra, hvad nogen af Parterne havde drømt om. Esge Bille, der

alt i Tankerne havde føjet Størsteparten af Vallø til Billernes Eje, fik for sit eget Vedkommende kun Tid til i sit Testamente at dele sit Gods, saa bortreves han pludselig af Pest i Februar 1552. Stridens Genstand, Jomfru Karen Rosenkrands, naaede aldrig Myndighedsalderen, hun sank Aaret efter, den 16de Oktober 1553, død om, efter Sagnet midt i en Dans.[1] Den utrøstelige Henrik Bille, der i Angers ikke havde kunnet æde, naar han i Breve fra Hjemmet hørte udtalt Tvivl om, hvorvidt Karen var hans,[2] søgte Bod for sit Savn og ægtede Christence Ulfstand.

3.

Kun faa af de Følelser, som Nutiden er vant til at se blive forherligede, nød saa ringe Anseelse i det 16de Aarhundrede, som Forelskelse. Der var paa en Maade heller ingen rigtig Plads for den i Forholdet mellem de giftefærdige. For dem, der alt sov sammen paa Tro og Love, var Udtrykket for spinkelt. Hos dem, der, skønt indbyrdes næsten ubekendte, dog trolovedes, manglede den Smule Jordsmon, hvori den kunde trives. Hertil kom, at Datiden var for ligefrem til ikke at blive sig den sanselige Bestanddel af Elskoven bevidst. Hvad der yderligere maatte kunne knytte sig til denne Følelse: Hengivenhed, Troskab, Mod, Opofrelse, osv., kunde selvfølgelig være Genstand for Beundring — Kæmpeviserne bærer jo noksom Vidne herom —, men disse fremmede Bestanddele ligesom udskiltes enkeltvis og værdsattes i hvert Fald ikke efter en ny Maalestok, fordi de var tilsatte med Elskov. Hvad Nutiden kalder Forelskelse — denne attraaende og dog selvhengivende Stemthed, hvoraf vor Literatur bestandig fremdriver nye, mere sammensatte Former — stod for hin Slægt, for saa vidt den overhovedet blev den vár og tog Hensyn til den, enten som blot Tanke-Spindelvæv, der intet var, eller som latterlig Naragtighed. Vil man have en Maalestok for Afstanden mellem dengang og nu, lægge man blot Mærke til, hvor kejtet og uvant endnu Holberg bevæger sig, naar han skal beskrive denne Følelse, og dog levede han fire Slægtled efter, og man havde i Mellemtiden alt udenlands fra lært at skrive Hyrdedigte.

Det 16de Aarhundredes Opfattelse af Forelskelse egnede sig da kun lidet til digterisk Gengivelse. Thi enten var Forelskelse en blot tom Grille, en Særhed i Beslutningen, og i saa Fald burde den uddampes og retledes ved behørig Brug af Fornuft. Her var ingen Plads for digterisk Behandling. Og det mere, der fra denne Side set mulig kunde siges at ligge i Forelskelsen, det trængte til ganske anderledes kraftige Udtryk, som i Talemaaden: «Hvo som vil leve vel én Dag, den skal slagte en Gaas; hvo

som vil leve otte Dage vel, den skal slagte et Svin; men hvo som vil leve vel udi fire Uger, den kan tage sig en Hustru;»[1] eller i Betegnelsen for en gifts Forelskelse: «at blive ked af Gropenbrad (Oksekød) og længes efter Vildbrad».[2]

Eller ogsaa var Forelskelse noget værre, en begyndende Daarskab, der muligt kunde forspilde et helt Liv. Her krævedes da sandelig ikke digterisk Forherligelse, men skarpe, dadlende Udtryk, der kunde ætse den ud. Som Eksempel herpaa kan anføres følgende Brev fra Rigsraad Jørgen Rosenkrands til hans Søn Holger, om hvem Rygtet havde meldt hjem, at han i Wittenberg var bleven forelsket i en Kvinde:

«... Jeg forfarer gerne, at Du af Din Skrøbelighed est bleven befriet; men derimod haver jeg ganske ugerne hørt og forfaret, Dig at være en anden Sygdom paakommen, som hedder paa Latine: amor, og Dansk: en narrisk og gækkelig Kærlighed». «Det er mig af godt, lovagtigt, sandrues Folk blevet advaret og tilkendegivet, at der skal være en Pige udi Dr. Winzheims Svogers, Franzii, Hus, til hvilken Du haver fanget saadan Vilje og Kærlighed, at Du sjældent kan være fra hende af samme Hus, og derover bliver forhindret fra Din Studering, saa at Du nu haver bekommet en Narrekappe paa Dit Hoved med gode, lange Øren. Hvilket mig af Hjertet haardt fortryder, at jeg skal spørge saadanne Tidender om Dig, at Du derover haver mist Dit gode Rygte og Navn, som Du tilforn haver bekommet for Din flittige Studering og skikkelige Levnet».

«Saa vil jeg nu hermed have Dig alvorligen advaret, paamindt og befalet, at Du lader denne Din gækkelige Handel og Væsen fare, og betænker, hvorfore jeg haver Dig derhen udskikket og der med stor Bekostning underholder Dig, at Du herefter overgiver saadant uskikkeligt Levnet, som Du kan høre ilde for, og aldeles skyer og flyer fornævnte Hus og den Person, som Du er kommen udi Rygte for, saa at ingen kan have Aarsag til nogen Mistanke om Dig udi saa Maade».

«Hvis det ikke sker, og jeg herefter kan udi Sandhed forfare, at Du ikke forlader fornævnte Din gækkelige Fortægt (Foretagende) og ydermere udi saa Maade bedrøver os Dine Forældre paa voris Alderdom, da skal Du vist vide og forlade Dig dertil, at vi ville betænke de Middel og Raad dertil, som Dig skal fortryde saa længe Du lever».

«Dette haver jeg efter Lejligheden ikke kunnet lade at skrive Dig til paa denne Tid, og haver i lige Maade skrevet Magister Daniel [Holger Rs. Hovmester] derom».[1]

For ikke helt at mistyde Datidens Opfattelse af Kærlighedsforholdet mellem Mand og Kvinde, maa vi imidlertid ikke nøjes med blot at paavise dens Forskel fra Nutidens. Vi maa saa vidt muligt stille os paa et Stade, hvorfra begge kan overses.

Enhver Tidsalders Betragtning af dette Forhold udtales i Reglen af en vis ordførende Klasse. Summen af disse Udtalelser er paa engang det samlede Udtryk for Tidens Forstaaelse, men slaar atter tilbage gennem Literaturen og former Tidens Opfattelse, paavirker og tildanner den i Lighed med sig.

Vor Tid har overladt det til Digterne at være dens Talsmænd. Kun igennem Kendskab til Nutidens Digte, Skuespil, Romaner, Noveller osv. faar man et fyldigt Indtryk af, hvorledes vor Tid opfatter Forholdet mellem Mand og Kvinde. Men just fordi det saaledes alt i flere Slægtled har været Digterne overladt at føre Ordet, har den moderne Opfattelse af Forholdet faaet et særligt Præg. Det er, eller har indtil for kort Tid siden været, kun Forholdets Begyndelse, Forelskelsen, der har lagt Beslag paa Interessen. I Beskrivelsen af denne, enten i dens simpleste Form, eller, mere pirrende, i dens Sammenstød med en alt indgaaet Ægteskabsforpligtelse, har Digtekunsten lagt sin egentlige Kraft; med Forelskelsens Sejr er Tæppet gaaet ned. Den ægteskabelige Kærlighed derimod har været fattig paa digterisk Behandling. Digterisk set, har det lange, trofaste Samliv kun taget sig ud som noget utydeligt og ensformigt graat i graat, ubrugeligt som Forgrund, kun skikket til at anvendes som virkningsfuld Udsigt, i det Øjeblik, de elskende faar hinanden.

I den skarpeste Modsætning til alt dette stod det 16de Aarhundrede. Det havde ingen Digtere af Betydning til at føre Ordet. Ganske naturligt faldt da dette i den Stands Lod, der paa et andet Omraade udtrykte Tidens stærkeste, aandelige Bevægelse, Gejstlighedens. Men Præsternes Forudsætninger for at være Elskovens Talsmænd var vidt forskellige fra Digternes i Nutiden, deres Livssyn sammensat af helt andre Bestanddele.

Stærkt religiøst bevægede og tilhørende en levekraftig Slægt hilsede de — Efterfølgerne af den Gejstlighed, hvem Giftermaal havde været forbudt — Ægteskabet som den ene saliggørende

Havn, til hvilken Vejen nu ved Guds naadige Forsyn var aabnet for alle. For dem kunde da umuligt Elskovens første Opvaagnen stille sig som det ypperste — Attraa og uklare Længsler, dem kendte man kun altfor vel fra Klostrets Dage — nej selve Besiddelsen, denne gudvelbehagelige Samvirken mellem Mand og Kvinde, hvor alt imens Børneflokken voksede, bestandig ny og rigere Kærlighed skabtes mellem Mand og Hustru, mellem Forældre og Børn, Ægteskabet blev Midtpunktet i den gejstlige Elskovens Pris. Og lidt efter lidt gennemsivede denne Opfattelse Folket i dets Helhed, den trængte ikke som i vore Dage fornemmelig ud igennem en Literatur, men mest gennem det mundtlige Ord, Taler i Kirken, ved Brudeskamlen, ved Graven.

De to Tidsalderes Opfattelse af Kærligheden mellem Mand og Kvinde blev da vidt forskellig. Den ene lægger Tyngdepunktet i Forholdets Begyndelse, den anden lagde det i dets Slutning. Vor Tid priser Forelskelsen som Kærlighedens egentlige Blomst, det 16de Aarhundrede betragtede Kærligheden som en Frugt af Ægteskabet.

Det skulde ikke synes let i hin Tid for den lutherske Gejstlighed at helde sin nye, begejstrede Opfattelse af Ægteskabet paa de gamle Former. Thi som overleveret Anskuelse stod, at Ægteskabet var en Handel, ved hvilken Fordel og Tab omhyggeligt burde afvejes, ikke blot af de to paagældende, men af begges Familier, saa at Handelen overhovedet slet ikke kunde finde Sted, hvis et eller andet Familiemedlem anede Uraad og sagde Nej. Da imidlertid hverken den nye Anskuelse vilde vige, eller de gamle Former lod sig sprænge, saa opstod heraf en Gennemsnitsopfattelse, en praktisk Betragtningsmaade, der paa den besynderligste Vis var sammensat af uensartede Bestanddele, latterlig efter Nutidsbegreber, men dog maaske ikke mere latterlig, end vor Tids Opfattelse engang vil tage sig ud med dens løjerlige Sammenføjning af Forelskelsens Eneret og Ægteskabets Almengyldighed.

For det 16de Aarhundrede faldt Valget af en Brud i følgende adskilte Dele: Naar man blev sig Kødets Rørelser bevidst, henvendte man sig først med Bøn til Gud og overlod ham ganske at ordne Sagen. Derpaa saa man sig selv vel for og overlod det sluttelig til Slægt og Venner at træffe Afgørelsen. Den Brud,

som de maatte vælge — stundom Brudgommen helt ubekendt — var den rette, og Samlivet mellem de to maatte ifølge Guds Forjættelser afføde den sande, ægteskabelige Kærlighed. Det er denne Tankegang, der kommer til Orde i Datidens Udtryk, der med ringe Afvigelser stadig gentoges i Levnedsbeskrivelser: «Da haver N. N. sat sit Sind til Ægteskab og derpaa, efter flittig Bøn og Guds Paakaldelse, af Guds Forsyn saa og med Slægts og Venners Raad, ladet anlange om Jomfru N. N.».[1]

Bevægelsens første Punkt betragtede Datiden med andre Øjne, end en tidligere Slægt havde gjort. Medens man i den katolske Tid heri havde set en blot syndig Indskydelse, der med al Kraft burde bekæmpes, anlagde Luther og hans Tilhængere en noget forskellig Maalestok. Ogsaa for disse stillede Ukyskhed sig naturligvis som Synd, men samtidig betegnede Luther Tilbøjeligheden mellem Mand og Kvinde som den utæmmeligste af alle Drifter, hvilken det var faa eller ingen givet at kunne bekæmpe. I sine «Bordtaler» vendte han oftere tilbage til dette Emne og paaviste ved Eksempler fra Klosterlivets Verden, hvor vanskeligt ja næsten umuligt det var selv for den reneste at bevare sin Sjæl og sit Legeme ubesmittet af denne Drift.[2] Heri saa han imidlertid et Fingerpeg fra Gud, en guddommelig Anvisning paa den Ægteskabsstand, som Vorherre selv havde indstiftet og hvori han jo havde indført Adam og Eva, førend de endnu havde syndet. Følelsen af sanselig Attraa var da ikke i og for sig noget blot ondt, men, for saa vidt den blev sig bevidst som Forplantelsesdrift, endogsaa Vejen til det rette, en Trang til at efterkomme Guds Bud: «Vorder frugtbare og formerer Eder!» «Naar Du ikke kan holde Dig længere», siger Peder Palladius til de unge Karle, «saa bed om en Dannemands Datter eller god Pige til Ægte».[3] Saa fri var Luther i sin Opfattelse af disse Forhold, at han tilraadede Ungdommen at overvære Opførelsen af Skuespil, selv om disse ikke var ganske tugtige, thi Summen af alle de Indtryk, der herved modtoges, var dog dette: Gift dig.[4]

Samtidig med at Attraaen vaagnede, burde den imidlertid bøjes ind under Guds Tugt. Dette skete ved Bøn til Gud om Giftermaal. Som Biskop Niels Palladius tydelig udtrykker det: «Naar unge Folk er komne til Alder og fornemme, at de har ikke Kyskheds Gave, men den onde Lyst begynder at optændes i dennem, da skal de raabe til Gud om Hjælp og bede hannem om en god Stalbroder».[5] Bøn til Gud om godt Ægteskab var da

Pligt for alle ugifte. For unge Mænds Vedkommende betegnedes det, hvorom de bad, som «en god Medhjælperske»; unge Kvinder, især af Borger- og Bondestanden, bad efter Datidens Udtryksmaade om «et skamløst Brød og særligen at blive forsét». Niels Hemmingsen har blandt andre forfattet en smuk Bøn for ugifte om godt Giftermaal,[1] og lignende findes i ikke faa haandskrevne Bønnebøger.[2] I en Bønnebog fra det 17de Aarhundrede findes der endog, foruden «en mandvoksen ung Karls Bøn om en from Ægtekvinde» og «en mandvoksen Piges Bøn om en from Ægtemand», tillige en Bøn «for unge Folk udi gemén, at Gud vil hjælpe dem udi Ægteskabs Stat».[3] Derimod maatte det anses for en ugudelig og helt forkastelig Vis at anraabe om et godt Giftermaal paa, der desuagtet efter Reformationens Indførelse dog fremdeles anvendtes af unge Piger ved Hellerup paa Fyen: hver Lørdag Aften at hænge Blomster og Baand paa Kirkens gamle Helgenbillede, Sankt Nikolaj med de tre forgyldte Æbler i Skødet.[4]

Den Skik, at bede om et godt Giftermaal, holdt sig endnu ind i det 18de Aarhundrede. Naar derfor i vore Dage Tilhørerne lér ved nogle Ord i Holbergs «Den Stundesløse», saa aner de færreste, at disse paa Holbergs Tid har taget sig helt anderledes ud, da deres Indhold var noget dagligdags. Magdelone siger nemlig: «Thi engang, da jeg stod og gjorde min Bøn om et godt Giftermaal, hvilket jeg urost ofte har gjort (thi man kan ikke læse for ofte)» osv.[5]

At iøvrigt særlig de ugifte Kvinders Bøn om godt Giftermaal tidlig har fristet til Spas, synes at fremgaa af de Salmevers, som Folkevittigheden har anvist de forskellige Aldere. Ifølge en mundtlig Overlevering, som endnu har holdt sig i Skelskøregnen, er «Pigernes Salmer» følgende: De femtenaarige synger: «Fra Himlen højt kom vi nu her»; de tyveaarige: «Det er forvist paa Tiden snart»; i det 25de Aar: «Hjertelig mig nu længes»; i det 30te: «O Gud! hvor længe glemmer du mig!»; i det 35te: «Af Dybsens Nød raaber jeg til Dig»; og i det 40de: «Fra Mennesken haver jeg vendt min Hu». Hvad der synes at tyde paa denne Spøgs Ælde er, at alle disse Salmer er ældre end Kingo, den yngste fra Aar 1675, medens man, hvis Paafundet var af yngre Oprindelse, rimeligvis vilde have valgt nyere og mere kendte Salmer.[6]

Den Bøn, hvori man bad Gud om et godt Giftermaal, maatte være rettelig affattet. Egentlig burde der, saaledes som f. Eks. i Niels Hemmingsens Bøn, kun bedes ganske betingelsesvis: «Hvis

det er Dig til Ære og er Din hellige Vilje, at jeg skal prise Dig i Ægteskabs Stat, saa giv mig», osv. Aldeles forkasteligt var det at bede om en bestemt Person til Ægte. «Mange», siger Niels Hemmingsen, «udvælger sig først selv den Person, som dem behager, og siden paa en Kvantsvis beder de Vorherre — ikke at han skal vende det, om det hannem ikke behager — men at han vil forfremme deres Begæring. Dette er intet andet end at gøre Gud til en Ruffer og tage først fra hannem det, Du vil siden af hannem at skulle gives Dig». Nej, ganske i Almindelighed skulde man bede: «Giv mig den Persone at leve med udi Ægteskab, som Dig kan blive behagelig og mig til Gode og Bistånd»![1]

Det er samme Tanke, som Biskop Niels Palladius udtrykker saaledes: «Ingen skal tage sig Guds Gerning til, men man skal sove og hvile sig med Adam og lade Gud raade for Sagen og annamme med Taksigelse den, han beskikker, og lade sig det vel behage, det Gud giver, hvad heller hun er al som skønnest eller middelmaadig skøn».

En anden Form for Daarskab var det at stille Gud Betingelser og kræve om ikke just en bestemt Person, saa dog visse Egenskaber hos den, man vilde vælge til sin Livsledsager. Ogsaa her gjaldt det, at mån bør tage, hvad der gives, og lade sig nøje med, hvad der falder i ens Lod. Hvilken Daarskab f. Eks. at bie, til man kan faa en baade «skøn, from og rig Brud». Det er for meget paa engang, heraf kan udstyres flere Brude, «Gud giver ikke én alene saadant». Men herfor burde man dog ikke fatte Mishaab. «Det er dog vist, at Gud giver ingen af sine Døtre blot og bar ud. Gud er rig og mægtig og giver ingen af sine Døtre ud foruden en besynderlig Morgengave; giver han hende det ikke paa Ansigtet, saa giver han hende det i hendes Fromhed, Ærlighed og Tugtighed og deler saadanne sine Gaver ud, som hannem tykkes godt at være».[2]

Naar man saaledes gennem Bønnen havde lagt Sagen fuldstændigt i Guds Haand, skulde man tage den i sin egen. Denne Overgang kunde synes noget vel brat, og i Virkeligheden betegnede den ogsaa det Sammenføjningspunkt, hvor nyt og gammelt var loddede sammen. Dette stødte imidlertid Datiden mindre, dels fordi den Tankegang, man nu slog ind i, var den gammeldags og vel bekendte, dels fordi man i Virkeligheden var kommen saa langt ud paa det dybe, at et Slag ind ad Land til nok kunde falde naturligt. Fra et rent kirkeligt Synspunkt set, var

Omslaget vel ikke til at tage fejl af, men dog, naar man saa lidt stort paa det, undskyldeligt, for saa vidt Børen jo dog fremdeles bar mod den rette Havn. Gejstligheden nøjedes da ogsaa med, saa godt det lod sig gøre, at give den fremmede Tankegang en let religiøs Fernis.

Naar man havde overladt Gud Valget, skulde man altsaa selv vælge. Det slog jo nemlig saa sjældent til, at Gud ligefrem sagde en, hvem man skulde have. Ifølge Folketroen skete dette, naar man under Bønnen om et godt Giftermaal pludselig saa Billedet af vedkommende. Det er hertil der sigtes, naar Holberg paa det ovenomtalte Sted lader Bogholderen og Magdelone veksle følgende Ord:

Bogholderen: «Man maa sige, hvad man sige vil om Ægteskab, saa er der dog en synderlig Himlens Direction derudi. Jeg har tidt set et Fruentimmer udi Søvne af samme Skikkelse og Væsen som Jomfruen, saa jeg derudaf kan mærke, at det er noget, som for lang Tid er besluttet her ovenfra.

Magdelone: «Ach, er det muligt! Det er min Tro gaaet mig ligeledes; thi engang, da jeg stod og gjorde min Bøn om et godt Giftermaal, hvilket jeg urost ofte har gjort (thi man kan ikke læse for ofte), kom mig en Person for, som ligner min Engel paa et Haar».[1]

Men som Regel skete dette ikke. Man maatte selv se at træffe Guds Valg og derfor se sig vel for. Datiden var rig paa Anvisninger og Raad om, hvad man i saa Henseende havde at lægge Mærke til. Og ganske naturligt faldt disse Raad i to store Hovedgrupper alt efter de forskellige Lejre, hvorfra de kom, den gejstlige og den verdslige.

Gejstlighedens Anvisninger var praktiske nok og gik mærkværdigt i det enkelte, naar Hensyn toges til, hvorledes man i Bønnen havde set bort fra alt sligt. Niels Hemmingsen opfordrede saaledes de unge Mænd til nøje at undersøge: «hvad Forældre hun er kommen af, hvorlunde hun er opfødt, hvad Sæder hun haver — om hun f. Eks. ikke «slar Øjnene op paa hver Mand og gnisser ad dem, thi da er befrygtendes, at hun ikke bliver tilfreds med én Mand» — fremdeles, om hun er forstandig, om hun altid tager sig noget for, om hun har et godt

Sind, «thi mange er vel optugtede, har vel og gode Sæder og er forstandige, men hvis de har et ondt Sind, naar noget gaar dem imod, da er der noget forborgent udi Hjertet, som man ikke kan vide af de udvortes Sæder, og saa var det bedre at bo ude paa en vilden Ørk, end være i Hus med slig en Kvinde». Niels Hemmingsen kunde tale med af egen Erfaring, thi hans første Hustru havde baade «gnisset med Øjnene» og haft et ondt Sind, og deres Ægteskab var derfor endt højst ulykkeligt. Fremdeles skulde man — underligt nok dog først for det syvende — undersøge, om hun er gudfrygtig; dernæst agte hendes Persons Skik og Vækst, Dejlighed, Sundhed og andre legemlige Vilkaar, og endelig se til, om de ydre Forhold iøvrigt er lige.[1]

Biskop Niels Palladius gav en lignende Anvisning, dog i mere kortfattet Form, men til Gengæld, hvad der røber en for hans Tid ikke ringe Fordomsfrihed, en særskilt for Kvindekønnet.

«Mand eller Dreng», siger han, «skal først vel udspørge alle omstandendes Vilkaar, hvorledes det haver sig med den, han begærer til Ægte, om hun er lad, ørkesløs, en Vinduefugl, løsagtig. Item om hun er tugtig, tro, sanddru, en god Husholder. Thi et vel optugtet Barn lader sig regere af sin Mand, men er hun ilde optugtet hjemme, da er hun siden ond at tæmme».

«I lige Maade ligger og Magt paa, at en Jomfru, Kvinde eller Pige flittelig udspørger om den Persons Vilkaar, som begærer hende til Ægte, om han er hvigelhjernet, vild, umild, knubvorn, om han er en Dobler, Dranker, Huggebasse, lad osv. Spørger man ikke saadant ud først, da bliver det siden et uroligt Ægteskab, og ingen Fred hverken i Stuen eller i Kammerset».[2]

Da en Del af disse Egenskaber og Mangler ogsaa maatte kunne iagttages af selve den, hos hvem de fandtes, gav han endelig det meget hensigtsmæssige Raad, at enhver skulde begynde med at prøve sig selv, førend man anstillede Betragtninger over sin mulige Halvpart. Hvis nogen Mand eller Dreng forfarede hos sig selv, at han ikke var duelig til Husregimente eller til at være venlig mod Hustruen; ligesaa hvis nogen Jomfru eller Pige forfarede hos sig selv, at hun ikke kunde være taalmodig og sin Mand underdanig, da var det bedst, at alle slige lod fromme Folks Børn være ubevarede.

Om Skønhed er de gejstlige Raadgivere enige. «Mange ser allereneste efter den udvortes Dejlighed», siger Niels Hemming-

sen; «saa er vel Dejlighed en ypperlig Guds Gave og et godt Tegn, at der skal være et godt Hjerte indenfor, om det ikke ellers bliver forvendt af Hovmod, som Djævelen indskyder dejlige Mennesker. Saa er Dejlighed ikke at foragte, naar Dyder er derhos; men er ikke Dyder hos Dejlighed, da er hun ikke meget værd. En Kvinde, som er dejlig og daarlig, hun er ligesom en So, som haver en Guldring i Næsen».

Men én stor Mangel har Skønheden, den varer ikke ved. Der er ikke Tale om at kunne slutte fra, hvorledes en Kvinde ser ud den Dag, man fæster hende, til, hvorledes hun vil se ud, blot et Par Aar efter. Og det slaar langtfra til, at de skønneste har mest at sætte til af og derfor holder sig længst. Tværtimod. Niels Hemmingsens Erfaring har netop lært ham, at «de, som er meget bradfagre udi deres Ungdom, de bliver meget forfærdelige, naar de bliver gamle».[1]

Bejler man da til en Kvinde, blot fordi hun er skøn, begaar man en stor Daarskab. Det vil næppe vare længe, førend Ægteskabsdjævelen, som Biskop Niels Palladius siger, «stikker sin ene Fod ind og skiller Hjerterne ad, og derpaa stikker sin anden Fod ind med og skiller Legemerne ad, saa de gider ikke lide eller se hinanden, bliver kede af Gropenbrad og længes efter Vildbrad». Man ser da det Særsyn, at mangen slig Bejler enten «vender sig hen til en slem Skarns Sæk», eller dog «ikke langt efter Brylluppet haver sin Hest eller Hund kærere end sin Hustru; mangen længes efter sin Hustrus Død og sørger ikke mere over hende, end om han havde tabt en gammel Taske. Han forskrækkes vel, naar hun lægges ned udi Graven, ligesom et Asen, naar Sækken falder af hannem, men saa gaar han paa Loftet, ikke at han vil hænge sig dèr, men at han kan se sig om udi Gaden efter en anden».[2]

Lige overfor Skønhed gælder det da at se med de rette Øjne. Før Brylluppet ikke at lade sig blænde af Dejlighed uden Dyder, og ikke at lade sig skræmme af Dyder uden Dejlighed. «Et Æble, endog hun er knortet, kan alligevel være godt». Efter Brylluppet «skal Manden holde sin Hustru for den skønneste, klogeste og dydeligste Kvinde, som kan være paa Jorden. Kvinden skal i lige Maade tænke det samme om hendes Mand. Her udi skal Mand og Kvinde have Ægteskabs-Øjne og ikke Skalke-Øjne».[3]

I Betragtningsmaaden af Skønhed nærmede den gejstlige

Opfattelse sig til den blot verdslige. Ogsaa denne gik ud fra, at Skønhed havde intet[1] eller kun lidet at sige, og at Ægteskabet burde bygges paa solidere Grund. Men medens den gejstlige Veltalenhed satte det solide i Dyder eller, i Mangel heraf, i hint ovennævnte, fromme, ægteskabelige Bedrag, krævede den dagligdags Opfattelse noget mere solidt end som saa. Skønhed var et forbigaaende Blændværk, men naar Forgyldningen gik af Sankte Gertrud, var det dog den bedste Trøst, hvis der laa behørigt Gods til hendes Alter. En Pose Guld kunde glatte mange Rynker, og bedre end tænkte Dyder var dog en Medgift paa Snese af Tønder Hartkorn, begge Ægtefæller til Fromme.

Dette var den ældgamle Grundbetragtning. Giftermaal var en Handel. Og at denne burde være fordelagtig fulgte ligefrem af sig selv; ellers var der jo ingen Grund til at handle. Det verdslige Hovedraad var da dette: At enhver skulde se sig vel for, førend han traf sit Valg. Hvad der forstodes ved at se sig for, og hvad det kom an paa at undersøge i Forvejen, det vidste enhver uden Forklaring. Hvor fælles gennemgaaende denne Tankegang var, ses af, at end ikke Kirken indlod sig paa ret at bekæmpe den. En Kamp herimod vilde ogsaa have ført til Indsigelse mod hvert andet Ægteskab. Og Præsterne var jo desuden selv Børn af deres Tid, delte mere eller mindre bevidst den almindelige Opfattelse. De nøjedes da i Reglen med videre at udmale, hvad det betød at «se sig for», vidtløftigt at opregne alt det meget, der laa heri.

Naar de en enkelt Gang kom ind paa det egentlige Pengespørgsmaal, gik de enten gerne en Streg uden om Sagen og angreb f. Eks. med Niels Palladius ivrigt den slemme Ægteskabsdjævel, der faar Folk til at glemme «Guds Orden og Velsignelse», lærer dem at regne ud, «hvor mange Dagene er om Aaret, og hvor meget Mad og Drikke, hvor mange Klæder, Sko, Pendinge, der behov gøres Aaret igennem, saa at de ikke tænker, at den samme Gud, der haver ordineret Ægteskab, kan formedelst sin Velsignelse jo saa vel føde otte eller ti Mennesker som ét Menneske. Saaledes afskrækker den Ægteskabsdjævel dem med sit Regnskab fra Ægteskabet og de forhaler Tiden».[2]

Eller ogsaa indskrænkede de sig til en kort Beklagelse i Forbigaaende, saaledes som f. Eks. Niels Hemmingsen, naar han siger: «Men dette Raad (at se, hvad Forældre hun er kommen af), agter ikke Ungdommen, men mere ser efter Pendinge og

Favrhed; følger siden Fromhed hos, da tager de det til Takke, men Rigdom og Dejlighed agtes overalt».[1]

At slige Smaaknips ikke gjorde nogen Virkning, fulgte af sig selv. De gik over Hovedet paa de fleste, gled af lige saa vel som den dog mere tydelige Anvendelse af Ordsproget: «Mangen gifter sig for en Gaard, og angrer det inden et Aar».[2] Mængden af Tilhørerne sluttede blot som saa: man fortryder maaske at have faaet Konen, men ikke at have faaet Gaarden.

Nej saa talte Kongen og Rigsraaderne ganske anderledes forstaaeligt og ud af Folkets Hjerte. Det kunde maaske gejstligt betegnes som Letsindighed at gifte sig for at faa en Gaard, men paa ærligt Dansk var dog nok det først og fremmest Letsindighed: at gifte sig uden at være sikker paa at faa Gaarden. Det var denne Tankegang og denne af Staten stemplede Fortolkning af, hvad det betød, at de elskende skulde «kende hinanden», som Frederik den Anden og Rigets Raad gav sit simple slaaende Udtryk i følgende Lovord: «Om det sig saa kan tildrage, at herefter nogle trolove hinanden, og den ene ikke findes efter Trolovelsen saa rig, som den havde sig angivet, og den anden for slig Aarsags Skyld vil saadan Trolovelse omkaste og ikke holde, da skal de dog derfor ikke maatte skilles ad, efterdi det synes en meget stor Letfærdighed, at nogen skulde sig udi den vigtige Handel med hverandre indlade, førend de vel kender hinanden».[3]

Naar man selv havde truffet sit Valg, ja muligvis endog begge de paagældende var blevne enige, var Sagen dog meget langt fra derfor at være afgjort. Valget skulde først godkendes af begge Parters Slægt. Denne ældgamle Bestemmelse var mere end en blot Forsigtighedsregel lige overfor Pengevilkaarene, en Hidkalden af mange Øjne til Hjælp ved Gennemsynet af Regnestykket, hvori den unges Blik saa let kunde have overset en Fejl. Grundbetragtningen var endnu videre omfattende. Forudsætningen var, at den enkelte Person kun udgjorde et Led af hele Slægten. Det var Ættens Velfærd, der stod paa Spil, naar et enkelt Medlem agtede ved Giftermaal at knytte Forbindelse med en ny Æt; det var derfor den samlede Æts Ret og Pligt at varetage det fælles Tarv ved at godkende eller afslaa Forbindelsen.

Denne Oldtidens Betragtningsmaade var endnu lyslevende og livskraftig i det 16de Aarhundrede. Sit retslige Udtryk fandt den i, at den Kvinde, der giftede sig uden sin nærmeste Frændes Samtykke, derved forbrød Brugsretten til sit Arvegods. Religiøst føjedes den saaledes ind i den lutherske Tankegang: «Forældre, Slægt og Venner er Guds Meddelere, ved hvilke han tilføjer hver sin Ægteperson»,[1] eller, som det et andet Sted hedder: «Gud aabenbarer sin naadige Vilje ved vore Forældre, Slægt og gode Venner, hvilke han selv til denne Sag indgiver gode Tanker og Anslag, regerer og hjælper dem, at de deres Børn og Venner udseer de retskyldige Ægtemager»;[2] «er de imod din Begæring, da er det af Gud, som ikke vil give Dig den Person, men en anden, som kan være dig meget bedre».[3]

Naar man altsaa havde «beraadt sig med sit eget Hjerte og udvalgt den Persone, som man mente sig at kunne være bekvem», skulde man «straks oplade sig for sine Forældre, raadslaa med dem og ikke gaa fra deres Raad, som uden Tvivl er visere, end Du est».

Dette var Tidens staaende Udtryk, tvetydigt og dog forstaaeligt nok. Ganske vist var det kun Forældrenes «Raad», man skulde indhente, efter at man forud havde «beraadt» sig først med Gud og dernæst med sit eget Hjerte. Men Forældrenes Meningstilkendegivelse var dog mere end blot og bart «Raad», thi de havde her at «raade». Det var i Virkeligheden deres Tilladelse, man skulde indhente. For saa vidt udtrykte Visen sig tydeligere, naar det hed:

Der var engang en Ridder, en Ridders Søn,
Han gjorde til sin Fader saa ydmyg en Bøn
Om Orlov og Forlov
At ride under Ø
Og fæste sig en Mø.

Det var da den naturlige Genstand for Gejstliges og ældre Familiemedlemmers Formaninger til de unge: at agte denne første Pligt mod Forældrene. Det hedder saaledes i Niels Hemmingsens Postille ved Udlægningen af Bryllupet i Kana: «Ligesom det fjerde Budord udkræver, at man skal ære Forældrene, saa vil det ogsaa, at Forældrene skulle have denne Myndighed, at de skulle forsee Børnene til Ægteskab, og Børnene skulle intet herudi gøre uden Forældrenes Samtykke, dem

til Forhaanelse og Bespottelse».[1] Selv Hedningerne havde heri lydt Loven. «Hektor var en vældig Krigsmand. Der Kong Agamemnon bød hannem sin Daatter, svarede han og sagde: Min Fader lader jeg den Sag hos; uden hans Villie, Raad og Samtykke vil jeg hverken have din Daatter eller nogen anden». Og hvor turde nogen heller vente sig Lykke af en Forbindelse, der var sluttet mod Forældres Raad? «Gud, han vil ikke prise det, som han selv haver under stor Straffes Forpligtelse forbudet».[2] «Slige Folk føjer ikke Gud, men Djævelen til Hobe udi Ægteskab».[3]

Hvad der gjaldt Sønnerne gjaldt naturligvis i endnu højere Grad Døtrene. De havde, naar en Frier meldte sig, ene og alene at rette sig efter Forældrenes «Raad». De burde ikke derfor falde i Mishaab, thi som Syrach siger: «En fornumstig Daatter faaer vel en Mand»,[4] men hvilken, det blev Forældrenes Sag at afgøre. Det var derfor Peder Palladius's Formaning til Landsbypigerne: «Naar den kommer, som dig vil have til Hæder og Ære, da beraad dig med Gud, med Slægt og Venner, gak ikke af deres Raad!»[5] Eller som det hed i «Alle christelige Jomfruers Æreskrands»: Kristelige Jomfruer bør fremfor alt i Ægteskabshandel «at følge deres Forældres Raad og Befaling efter; thi Giftermaal haver saadan Vilkaar, at det haver vel gamle forstandige Folks Raad behov».[6]

Det var denne Tidens Tanke, som Statholderen i København, Hr. Mogens Gyldenstjerne, klart udtrykte i følgende vægtige Ord: «Fader og Moder med næste Slægt og Venner pleje at raade for Giftermaal. I hvor de selv have raadet, dèr er intet godt fulgt efter».[7] Forfatteren til «Unge Karles og Drenges Spejl» lader derfor ogsaa Moderen med Stolthed svare, da der bejles til begge hendes Døtre og spørges om deres Svar: «Jeg haver opfødt baade mine Døtre i saadan Lydighed, at jeg ved, ingen af dennem skal nogen Tid gøre imod min Villie».[8] Og med Rette kunde da ogsaa Jacob Albertsen i sin «Undervisning om Børnetugt» lægge Forældrene selv det til Last, hvis et Barn havde selvstændig Mening i slige Sager: «De vrier ikke Vidien, mens hun er grøn».[9]

Vil man have et træffende Eksempel paa, hvorledes Tiden tænkte sig en rigtig dydsiret Datter, saa læse man i Skuespillet «Tobiæ Komedie» Beskrivelsen af Tobiæ Brud, Sara, som jo havde været bortfæstet til syv Mænd, der alle døde i Brudenatten, og endelig ægtede Tobias som den ottende. De tre Frie-

rier fremstilles paa Skuepladsen. Ved det første spørger hendes Fader hende:

Sara, min væne Datter og kære!
Sig mig, hvorledes din Villie ere:
Her bedes om dig af en Dannesvend,
Tykkes Du at ville giftes end?

Sara prøver først paa tugtigt at undslaa sig og siger:

Kære Fader! det haver endnu god Tid,
Jeg haster ikke saa storlig did, o. s. v.

Men da Faderen straks overfuser hende, fordi hun ikke forstaar, at her skal svares: Ja, siger hun:

Min kære Fader og Moder baade!
Som Eder tykkes, maa I nu raade.
Før skulde jeg lide baade Spot og Had,
Før jeg skulde gaa af Eders Raad.
Kommer! Kommer! vi ville gaae
Og denne unge Mand sige Ja.

Sara viser sig lærenem. Ved det næste Frieri svarer hun straks, da Faderen forlanger hendes Ja:

Lige som I ville,
Vil jeg mig stille.

Og ved det følgende:

Kære Fader! ynde I det alle,
Hvi skulde det mig da ilde befalde?[1]

I en anden Behandling af samme Emne, «Tobiæ Giftefærd», svarer Sara:

Hvad mine Forældre vil have fort,
Det skal altid af mig blive gjort.
Til Gud jeg sætter min Velfært og Lykke
Og skikker mig efter min Faders Tykke.

Og for at Moralen ikke skal gaa tabt, har Forfatteren tilføjet i Bladkanten: «En dydig og lydig Datters Svar».[2]

Skyggesiden ved disse Forhold er udtrykt i Kæmpevisens simple Ord:

Saa mærkelig gaar de unge Møers Lykke,
Som bedes i Tugt og Ære,
At mangen giver tidt sit Minde til det,
De gerne vilde lade være.[1]

Egentlig var det kun Forældrene, hvis «Raad» skulde indhentes. Og holdt man sig strengt til den verdslige Lov, var det endda blot den kvindelige Part, der kunde komme til at lide nogen Mén ved ikke at have sin Faders eller nærmeste Slægtnings Samtykke til Ægteskab. Men i Guds Lov stod der: «Du skal ære din Fader og Moder», og i hele Middelalderen havde man uden Tvivl anvendt dette baade paa den mandlige og kvindelige Part. I Frederik den Andens Ægteskabsordning af 1582 kom det ogsaa til at hedde i Almindelighed, at en Trolovelse ikke skulde være gyldig, naar den var sket «foruden deres Vilje, hvilke de ere undergivne, som ere Forældre eller andre, som ere udi Forældres Sted; fordi den Ære og Lydighed udkræver Gud i det fjerde Budord».[2] Men til Forældre eller dem, der var i Forældres Sted, indskrænkede altsaa baade den guddommelige og verdslige Lov sig.

Skik og Brug gik imidlertid langt videre. Saaledes som Forholdene havde udviklet sig i det 16de Aarhundrede, krævedes der, at baade han og hun forinden Trolovelsen skulde indhente alle deres Slægtninges Samtykke til Forbindelsen. Ja man gik, af Navn i det mindste, et Skridt videre og forlangte tillige «Venners» Raad og Samtykke, dog synes det, som om man herved i Reglen kun har forstaaet: Slægtninge. Skulde man imidlertid rette sig efter enkelte vidtgaaendes, f. Eks. Christen Olsen Kallundborgs Anvisning, saa var Rækken af Raadgivere end ikke hermed til Ende. Han lægger sine Læsere paa Sinde, at det «at frygte Herren», er i Ægteskabssager ikke at følge sit eget Hoved, men handle efter deres Raad, som er i Guds og Forældres Sted, «nemlig: Forældre, Formyndere, Sjælesørgere, Lærere og Tugtemestre, Slægt, Blodsforvante og bedste, betroede Venner».[3]

Tidens staaende Udtryk for et lovligt Frieri — gentagne med

ringe Afvigelser i alle Ligprædikener — blev da disse: «Han har med sine kære Forældres saa og Slægts og Venners Raad, Vilje og Samtykke ladet bede om den og den»; og «hun er med sine kære Forældres saa og Slægts og Venners Raad, Vilje og Samtykke bleven ham tilsagt». At dette ikke blot var en adelig Skik, men var trængt helt ned i Folket, kan ses af Peder Palladius' ovenomtalte Formaning til Bønderpigerne: «Beraad dig med Slægt og Venner, gak ikke af deres Raad!»[1] Det er Resterne af denne Skik, der har holdt sig i Nutidens Vielsesritual, hvor der, forinden Vielsen, spørges Brudgom og Brud, om de har «beraadt sig med Slægt og Venner».

Dette stærke Forlangende om enstemmigt Samtykke fra Slægt og Venner kunde vel nok i enkelte Tilfælde omgaas, og Anmodningerne desangaaende hos Venner og fjernere Slægtninge synke ned til en blot høflig Meddelelse om, at man agtede at trolove sig. Men som Regel fandt dette næppe Sted. Overalt, hvor man havde en mulig Arv at forspilde, — og det var jo overalt, hvor der var Slægtskab, thi Dødsfald kunde slaa saa forunderligt ned og aabne uventede Udsigter — dèr burde man vel vogte sig for at træde nogen for nær eller undlade at give enhver den Ære, der tilkom ham. Erfaring godtgjorde, at Forbigaaelse netop paa slige Punkter kunde afføde mærkelig Bitterhed og Familie-Kævlerier. At man var lige saa ømtaalig i Tyskland, kan ses af følgende lille Bemærkning i Luthers saakaldte Bordtaler: «Dr. Martin Luther klagede meget over sin Søstersøns Ulydighed, og gjorde det ham ondt, at han uden Venners Raad havde trolovet sig. I den Anledning sagde han: Jeg vil skrive Jomfruens Forældre et heftigt Brev til».[2]

Vi staar her ved et Forhold, der bidrager til at kaste nyt Lys over, hvad vi tidligere har set fra anden Side. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at alle hine Former for hemmelige Stævnemøder: «Liggen paa Tro og Love», «Nattefrieri» o. s. v. foruden at være en Indsigelse imod, at de to Køn selskabeligt var hindrede i at lære hinanden at kende, tillige var en Indsigelse imod Familiens og særlig den faderlige Myndighed i Giftermaalssager. Hvor Afgørelsen af de unges Hjerteanliggender og hele Fremtids-Forhold saa fuldstændig blev lagt i de gamles Haand, maatte det blive en næsten nødvendig Udvej for de unge, at styrke sig indbyrdes ved hemmelige Aftaler og saaledes gennem Løbegrave naa den Afgørelse, som ikke kunde vindes i aaben Mark. Den

Dag i Dag er «Nattefrierierne», hvor de findes i Norge og i Dalarne, en stiltiende godkendt Jævnmagt og Hemsko for Forældrenes Eneraade, og netop i denne ældgamle og berettigede Oprindelse ligger vistnok for en Del Skikkens sædelige Styrke.

Det 16de Aarhundrede var altsaa endnu meget langt fra at gøre hemmelige Stævnemøder unødvendige ved aabent at lægge de unges Skæbne i deres egen Haand. Dog viste sig de første svage Skær af en ny Tankegang paa dette Omraade. Det fortjener at mindes, at Biskop Niels Palladius, efter at have advaret de unge mod at gaa ud af Forældrenes «Raad», dog ogsaa havde et Ord tilovers om, at Forældre ligeledes «kunne forgribe sig mod Guds Orden, naar de, idet de ville forsørge deres Børn, mere se hen til Rigdom og megen vældig Slægt og Venner end til Guds Vilje, og komme dem sammen, som har hverken Lyst eller Kærlighed til hverandre».[1] Og i Frederik den Andens Ægteskabsordning af 1582 blev der føjet følgende mærkelige Tillæg til Hovedbestemmelsen om, at Trolovelse imod Forældres Vilje var ugyldig: «Dog, dersom findes slig Vilkaar paa Færde, at Forældre ikke har nogen skellig eller lovlig Aarsag det at forhindre, da skal deres Forbud eller hvad Forhindring, de der udi ville gøre, intet have paa sig».[2] Skønt denne Tilføjelse næppe fik nogen synderlig Betydning i det virkelige Liv, og ganske sikkert enhver af de Rigsraader, der havde været med at vedtage den, meget skulde have sig frabedt at faa den anvendt som Skranke for hans egen faderlige Myndighed, saa stod dog selve det, at man følte sig foranlediget til saaledes i Forbigaaende at afspise en Anskuelse, der var mere frisindet end nogen af de enkelte Lovgiveres, som et ret mærkeligt Tegn, en mørk Prik i Synskresen til Vidne om, fra hvilken Kant Uroen engang skulde komme.

Dette, at man saaledes i det 16de Aarhundrede fremdeles satte Familiens Ret over den enkeltes Frihed, gav den Tid, der gik forud for Trolovelsen, et eget Præg. En Trolovelse kunde jo ikke, som i Nutiden, komme pludselig istand, men krævede forudgaaende, ofte vidtløftige Forhandlinger med begge Familier. Jo længere Afgørelsen trak ud, des mere voksede Faren for, at Sagen kunde blive røbet og fremmed Indblanding finde Sted, der i Reglen næppe var til Baade for Forbindelsen.

For Adelens Vedkommende søgte man derfor som oftest at træffe Aftalerne mundtligt, naar begge Familier var samlede, og

gunstig Lejlighed i saa Henseende frembød Landsting og Herredage. De Familieanliggender, som her blev afgjorte, overgik vistnok tidt baade i Antal og Interesse de offentlige Sager, for hvis Skyld man af Navn var kommen sammen. Men helt gøre Fyldest kunde disse offentlige Sammenkomster dog ikke. Mangen Familieforbindelse trængte til først lempeligt at forberedes; stundom boede Medlemmer af samme Slægt saa fjernt fra hverandre, at selv en Herredag ikke formaaede at samle dem. Endelig kunde der i enhver Familie findes saadanne, hvis Tilsagn man helst, for at undgaa videre Eftertale, maatte have skriftligt. Disse forskellige Grunde kunde da medføre, at man, hvor meget man end krympede sig derved, maatte nødtvungent ty til Pennen.

4.

Den Samling Breve om Ægteskabssager, der fra det 16de Aarhundrede er naaet ned til vore Dage, har betydelig historisk Værd. Thi paa faa eller ingen Punkter er det ellers forundt os saa tydeligt som her at kunne iagttage hin Slægt Ansigt til Ansigt, paa saa nært Hold lytte til dens egne Ord om det, der laa den mest paa Hjertet. Og ved et underligt Træf er der næppe noget Forhold af de mange, der kunde tænkes at indtræde under de forskellige Omstændigheder, uden at vi jo har et Brev, der svarer dertil.

Som Eksempel paa et Frierbrev kan anføres følgende, skrevet, som rimeligt var, ikke til den elskede selv, men til hendes Fader. Afsenderen var den norske Adelsmand, Hans Pedersen Basse, og Modtageren Hr. Mogens Gyldenstjerne til Stjernholm, Statholder i København. Denne havde sin Datter Dorthe gift med Christiern Munk, Lensmanden paa Akershus, og da den nordiske Syvaarskrig just stod paa, havde Fru Dorthe Gyldenstjerne faaet Lov til at faa sin ugifte Søster Else op med til Selskab paa Akershus. Efter i længere Tid ikke at have hørt fra dem, modtog Mogens Gyldenstjerne i Efteraaret 1569 paa engang tre Breve, et fra den gifte Datter, et fra Svigersønnen, og et med fremmed Udskrift.

Det sidste, der var fra Hans Pedersen, lød saaledes: «Min ganske velvillige Hilsen nu og altid forsendt med Vorherre! Kære Hr. Mons Gyldenstjern, synderlig gode Ven! Næst al venlig Taksigelse betakker jeg Eder ganske gerne for alt Ære og Gode, som I mine Forældre og mig bevist have, for hvilket jeg Eder alle mine Dage vil findes ganske villig udi alle de Maader, jeg nogen Tid af min ringe Formue Eder til Ære og Tjeneste kan være etc.

«Kære Hr. Mons! giver jeg Eder ganske velvilligen tilkende, at jeg haver talt Eders Datter Jomfru Else til og givet hende tilkende, at hun er den, jeg haver sat min Love hos, og næst Guds og Eders Villie, agtede jeg hende til min Ægtehustru at have. Hertil haver hun givet saa for Svar: alt hvad med Eders Villie og Samtykke herudi skeer, lader hun sig nøje med. Og dersom Gud allermægtigste dette saa forseet haver og med Eders Villie skee maa, skal jeg næst Guds Hjælp handle mig saa imod hende, at [hverken] I eller nogen hendes skulle have mig at beskylde.

«Kære Hr. Mons! Saa er nu min ganske venlige Bøn og gode Tro til Eder, at I ville vel gøre og give mig et godt Svar herpaa med denne min Tjener; og skulde jeg selv have draget nør og mundtligen talet med Eder, men nu haver Christiern Munk nyligen bekommet Breve fra min Herre om denne Krigshandel, saa at man ikke paa denne Tid kan komme her af Landet med god Lempe, hvorfor han mig lovet haver, at ville skrive Eder til herom paa mine Vegne etc.

«Kære Hr. Mons! beder jeg Eder ganske gerne, at I ikke fortænker mig, at jeg Eder herom saa dristeligen tilskriver, men jeg beder Eder, som min gode Tro er til Eder, at I holder mig alting til det bedste. Jeg vil hermed nu og altid have Eder den evige Gud befalendes. Skrevet paa Akershus den 24de August anno Domini 1569.

Hans Pedersen, med egen Haand».[1]

Det er meget troligt, at Hr. Mogens Gyldenstjerne ikke personlig har kendt den Hans Pedersen, som saaledes anholdt om hans Datters Haand. At Frieren kaldte ham «sin synderlig gode Ven» og takkede ham for alt godt, han havde bevist ham, havde intet at sige, thi saaledes skulde ethvert Brev Mand og Mand imellem begynde, om de saa aldrig havde set hinanden. Muligvis havde dog Mogens Gyldenstjerne, da han selv i sine unge Dage havde været Lensmand paa Akershus, kendt noget til Hans Pedersens Forældre, herpaa kunde den usædvanlige Vending tyde: «alt Godt, som I mine Forældre og mig bevist have». I hvert Fald er det dog sandsynligt, at Mogens Gyldenstjerne med en vis Spænding har søgt Oplysning om Frieren i de to andre Breve, som dennes Bud medbragte.

Brevet fra Svigersønnen, Christiern Munk, lød saaledes:

«Sønlig, kærlig Hilsen nu og altid forsendt med Vorherre! Kære Fader! jeg betakker Eder ganske gerne for al faderlig Kærlighed, som jeg stedse af Eder befundet haver, hvilket at forskylde I skal finde mig for Eders villige Søn, thi jeg kender Eder des pligtig at være.

«Kære Fader! giver jeg Eder ganske venligen tilkende, at ærlig og velbyrdig Hans Pedersen, Peder Hansens Søn, haver været min Forskrift til Eder begærendes, at I ville vel gøre og give hannem Eders kære Dotter til hans Ægtehustru, Jomfru Else. Han vil først imod hende skikke sig saa, som han vil ansvare for Gud, og siden imod Eder og alle hendes Venner, saa næst Guds Hjælp at ingen skal have hannem at beskylde i nogen Maade.

«Min kære Fader! Herfor er nu min ganske venlige Bøn til Eder, at I ville lade hannem nyde denne min ringe Forskrift og Bøn godt ad, forhaabendes næst Guds Hjælp, I eller nogen hendes Venner skal det ikke fortryde. Thi saa sandt hjælpe mig Gud! han er en god Karl, og haver sin gode Bjering, og haver to gode Gaarde, saa en fattig Herremand kan vel hjælpe sig paa én af dem. Og haver han arvet 3 hans Brødre alene, thi Moder arver ikke sin Barn, om Søn er til, ikke heller Søster sin Broder, om Broder er til; nu haver han ikke mere end 2 Søstre levendes.

«Kære Fader! kan jeg ikke heller forholde Eder, at jeg haver forfaret af Else, at hun er jo vel tilfreds, at dette maatte gaa for sig, om det var Eders Vilje.

«Kære Fader! Jeg véd nu synderlig intet at skrive Eder til; bedendes Eder ganske gerne, at I ville ikke tage mig denne min ringe Skrivelse til møstig; hvad jeg gør, det gør jeg i den bedste Mening. Vil hermed nu og altid have Eder Gud almægtigste befalet. Og Gud unde mig at finde Eder glad! Skrevet paa Akershus den 22. August 1569.

Christiern Munk med egen Haand.

«Kære Fader! vilde han selv have draget ned til Eder og selv have ladet sit Hverv Eder tilkende give. Nu kan han ikke komme, for jeg haver fanget kgl. Majts. Brev, at alle Herremænd skal være rede med deres Hest og Harnisk, til de fange videre Besked. At han derfor maatte fange Eders Vilje at vide med det første».[1]

Datteren, Fru Dorthe Gyldenstjerne, hvis Brev var affattet før de andres, begyndte først med en vidtløftig Undskyldning for, at hun ikke tidligere havde skrevet. Derpaa gik hun med følgende Indledning over til Sagen:

»... Min hjærte allerkæreste Fader! ...

«Her er vel et smukt Land oppe og godt Folk ogsaa, men dog er her vel langsomt oppe. Dersom I havde ikke undt mig min Søster op med mig, da havde jeg længtes mig alt død; men nu haver jeg end hende at ro mig ved stundom. Jeg kan ikke fuldskrive Eder til, saa meget godt jeg haver haft af hende, siden hun kom til mig.

«Min hjærte allerkæreste Fader! Her er en Herremand i Landet, som hedder Hans Pedersen, Peder Hansens Søn her i Norge, han er den rigeste Herremand her i Norge og er eneste Broder og haver kun to Søstre. Han haver talt min Søster Else til og Christen og mig. Saa haver jeg svaret, at jeg véd intet at svare dertil, for det staar til Gud og Eder, hvad I vil gøre deri. Og hun haver ogsaa selv sat det til Eder og siger: Hvad I gør deri, det vil hun være tilfreds med.

«Min hjærte allerkæreste Fader! saa kan I nu ydermere bemærke i Christens Skrivelse, hvad han skriver derom. Men alt det han haver været i min Omgængelse, siden jeg kom herop, da tykkes mig det, han er en god, fin Karl og véd vel, hvad han skal gøre og lade. Og siger han ogsaa, min allerkæreste Fader! at dersom I give nu Eders Samtykke dertil, og Eder tykkes da saa godt at være, da vil han selv gøre sit Bryllup heroppe paa hans Gaard her i Landet. Og med hans Vilje, da forfarer jeg vel paa hannem, at han ikke vil bie længe efter hende, dersom han faar Ja. Min hjærte allerkæreste Fader! at I vil fordi [derfor] være det fortænkt i med: I med hendes Klæder og Tingest at lade gøre; for her er ingen oppe, der kan gøre det, hverken Skrædder eller andre» ...[2]

Det var klart, at et Tilbud som dette var værd at tage under Overvejelse. Kendte end Hr. Mogens Gyldenstjerne ikke Hans Pedersen personlig, saa vidste han dog sikkert fra sit Ophold i Norge, at de to Gaarde, som Slægten ejede, var Sem og Fos, Ejendomme, der nok kunde gøre en Frier antagelig. Det er muligt denne Tagen under nærmere Overvejelse, der er ud-

trykt i, at der bag paa Brevpakken er, vistnok med Hr. Mogens' egen Haand, skrevet: «Hans Pedersen, Peder Hansens Søn». Ret længe fik iøvrigt Mogens Gyldenstjerne ikke Lejlighed til at overveje Sagen, thi han døde temmelig pludseligt nogle faa Dage efter, den 9de Oktober 1569. Hans Arvinger sagde Ja til Frieriet, og Hans Pedersen Basse ægtede Else Gyldenstjerne Mogensdatter.

Et Eksempel paa Anmodning i sædvanlig Form om «Raad og Samtykke» afgiver følgende Skrivelse af 1587 fra Axel Brahe til Fru Birgitte Bølle:

«.... Kære Farsøster! Jeg haver i Guds Navn foretaget mig at ville gifte mig igen. Dersom Gud det haver forseet, og Slægt og Venner ville det samtykke, haver jeg i Sinde at lade bede om Erik Hardenberg til Mattrup, hans Datter Kirsten Hardenberg.

«Jeg beder Eder derfor at skrive mig Eders gode Mening derom og hvad I raade mig derudi. Jeg beder Eder ogsaa ikke at ville fortænke mig, at jeg ikke drager selv til Eder og taler med Eder, som mig vel burde at gøre. Gud véd, at min Lejlighed sig ikke saa begiver, at jeg det kan gøre. Jeg har skrevet min Søster Margrethe til, at hun paa mine Vegne vil drage til Eder og videre tale med Eder, end jeg nu selv kan skrive. Og vil jeg selv med Guds Hjælp med det første tale med Eder. Kære Farsøster! Fortænker mig ikke denne min korte Skrivelse» o. s. v.[1]

En Blanding af Anmodning og Befaling om Samtykke afgiver følgende Anbefalingsskrivelse, som Lensmanden paa Kronborg, Joachim Bylov, fik Christian den Fjerde under dennes Ophold paa Kronborg bevæget til at lade afgaa til Sigvard Grubbe:

«Christianus 4. Vid, at Os elskelige Joachim Bylov, vor Mand, Tjener og Embedsmand paa vore Slotte Kronborg og Frederiksborg, haver underdanigst givet Os tilkende, at hans Sind efter vel betænkt Beraad med Gud og sine Slægt og Venner er faldet

til højbaarne Fyrstindes, vores elsk. kære Gemals Jomfru, os elsk. Jomfru Else Grubbe, hende at begære sig udi den hellige Ægteskabs-Stand, og derom med tilbørlig Erbiedung skal have talet hende til, og hun det henstillet til hendes Slægts og Venners Raad, Vilje og Samtykke, hvorfor han underdanigst har begæret hos dem derudinden vores naadigste Befordring.

«Og efterdi for^ne^ Joachim Bylov udi langsommelig Tid haver tjent Os baade udi vort Hof og udi andre Maader og sig saaledes forholdet, at Vi for samme hans Tjeneste ere hannem naadigst bevaagen og gerne see udi alle Maader til det bedste befordret; og efterdi for^ne^ Jomfru Else Grubbe haver stillet sin Vilje og Samtykke til sin Slægts og Venners Raad og Bevilling, og det Os synes paa begge Sider dennem imellem at kunne være ligeligt, da have Vi naadigst talet med for^ne^ Jomfru Else Grubbes Moder, Morbroder og flere hendes Slægt og Venner, som dertil have givet deres Samtykke, saafremt det andre hendes Slægt og Venner udi lige Maade kunde befalde. Da efterdi Du som hendes kødelige Broder est hendes næste Forvant, bede Vi Dig og naadigst begære, at Du Os til Vilje og Ære dette om Ægteskabs-Stat imellem for^ne^ Joachim Bylow og Jomfru Else Grubbe vil lade Dig befalde og give dertil dit Samtykke og Dig derom imod Os underdanigst erklære. Vi ville naadigst formode og Os til forsee, at forn^ne^ Joachim Bylov imod for^ne^ Jomfru Else Grubbe udi al Tilbørlighed, og imod Dig og andre hendes Forvante udi al svogerlig Huldhed saa skal sig forholde og befinde lade, at det for hans Persons Skyld ikke skal Dig eller andre hendes Venner fortryde eller misbehage. Du Dig derfor derudinnen godvillig vil lade befindes! Dermed gør Du Os til Vilje. Befalende Dig Gud.

Kronborg, 9. November 1604.[1]

Det var en Selvfølge, at Joachim Bylov ovenpaa dette Brev fik Jomfru Else Grubbe til Hustru.

Et hjerteligt Samtykke gives i følgende Brev af 1538 fra Hr. Mogens Bille til Broderen, Hr. Esge Bille:

«. . . . . Kære Broder! Som I skrev mig til, givende tilkende udi Eders Skrivelse, at Hr. Axel Brahe haver talet Eder til paa sin Søns Vegne, Jens Brahe, om Eders Datter, og er begærendes min gode Raad og Mening udi samme Ærende, da synes mig

saa: Han er den, som er en god Mands Barn vel værd, og dersom Gud havde forseet og undt mig et Barn, da er han den, baade for hans Afkom og saa for hans egen Persons Skyld, jeg ikke det afslaa eller forsige vilde».[1]

Jens Brahe til Vidskøfle og Hammer ægtede Anne Bille Esgesdatter.

Et høfligt men køligt Samtykke forekommer i følgende Svar, som Hr. Anders Bille fik paa en Forespørgsel til hans Hustrus Stiffader, Hr. Predbjørn Podebusk. Denne skrev Aar 1532 — samme Aar som Christiern den Anden søgte at genvinde Norge, hvorom der tales i Brevet — som følger:

«Venlig kærlig Hilsen altid forsendt med Vorherre! Kære Hr. Anders! synderlig gode Ven! takker jeg Eder kærligen for Eders Skrivelse og Tidning, som I skriver mig til, hvilket jeg kærligen mod Eder forskylde vil.

«Kære Hr. Anders! Som I skriver mig til om Hr. Henrik Aagesens Søn og Eders Datter Jomfru Anne og begærer min gode Raad dertil. Kære Hr. Anders! da er jeg intet kendt med Hr. Henriks Søn, dog haver jeg hørt, at han haver sin gode Bjering. Kære Hr. Anders! da maa I vide, at Eders Datter er en fin Karl værd, og kunde jeg nogen Tid raade paa hendes bedste, at det kunde være hende bestandeligt, da vil jeg det altid gerne gøre. Kære Hr. Anders! er I til Sinds, at I vil give hannem Eders Datter, da raader jeg Eder intet derfra.

«Kære Hr. Anders! giver jeg Eder tilkende, at Hr. Tyge Krabbe talede derom ifjor og sagde, at han mente at drive det saa, at Christoffer Nielsen paa Skjerne skulde faa hende. Kunde det ske, da tyktes mig det raadeligt være.

«Kære Hr. Anders! Høre I nogen Tidning om min Herres Skib eller om Konning Christiern, at I ville vel gøre og skrive mig til derom, det vil jeg gerne forskylde mod Eder. I hvad Maade jeg kan være Eder til Vilje, da raader og byder altid over mig, og gører vel og siger Fru Pernille mange tusinde Godnatter paa mine Vegne. Hermed Eder Gud befalendes».[2]

Skønt denne Anbefaling for den omspurgte Frier var alt andet end varm, ændrede den dog ikke Sagens Gang. Ganske vist havde heller ikke Jomfru Annas Bedstemoder hørt den unge

Mand fordelagtigt omtale. Hun skriver herom: «Mig er sagt i Skaane i Aar, at den unge Karl, I skriver om, han haver fuld haardt et Sind og forligtes ikke vel med sin Fader. Gud skal vide, hun er mig et kært Datterbarn, jeg vilde gerne vide hendes Bedste». Men alt vel overvejet maa dog han have været det bedste, hun hunde faa, i hvert Fald ægtede da Knud Henriksen Jomfru Anna Bille.[1]

Et Eksempel paa Forhandling mellem de raadspurgte indbyrdes afgiver følgende Brev, hvoraf det tillige fremgaar, at da Birgitte Gøje som Enke boede i Næstved, omgiven af en Flok unge Piger, indledtes der stundom et Vekselforhold mellen Skolen paa Herlufsholm og hendes Jomfrukammer, saa at Forbindelsen bestod i mere end de Klejner, hun plejede at medbringe til de mindste Drenge.[2] Brevet er af 1578 fra Jacob Høg til Trudsholm til hans Morbroder, Christoffer Gøye til Gunderslevholm.

«Min ganske godvillig kærlig Hilsen nu og altid forsendt med Vorherre!» (o. s. v., o. s. v., den sædvanlige Indledning). Kære Morbroder! Saa giver jeg Eder ganske venligen at vide, nu jeg var i Kolding, dèr jeg drog her hjem igen, laa jeg paa Hammergaard om Natten. Der kom Kristen Kvitzov og talte mig der til om min Søster Margrethe og gav mig tilkende, at han nu til Snapsting udi Viborg med hans Slægt og Venner vilde videre lade tale derom og begærede dèr at maatte bekomme et endeligt Svar.

«Saa beder jeg Eder derfor ganske gerne, kære Morbroder! at I ville vel gøre for alt det gode, jeg tror Eder til, og meddele mig Eders gode Raad herudi, hvad Eder synes herudi raadeligt at gøre. Og tror jeg vel, at I jo vel kender hans Forældre, som ere hans Fader, salig Henning Kvitzov af Sandager udi Fyen og hans Moder, Fru Birgitte Rønnov, og haver han 5 Brødre og 3 Søstre. Saa haver jeg længe siden hørt Tale derom, thi som jeg nu kan forstaa, da have de indbyrdes med hverandre gjort det, dèr hun var hos min salig Moster paa Herlufsholm og han samme Tid gik dèr udi Skolen. Og siden den Tid haver han været af Landet til nu nogen kort Tid siden, han er kommen igen. Saa haver jeg, saa sandt hjælpe mig Gud! intet maattet vide deraf andet end fremmede Folk vidste at sige, før nu udi den Uge før Jul han talte mig til derom paa Hammergaard.»

«Saa haver I og vel uden Tvivl hørt den Handel han haver været udi med den Kvinde, som kom herind efter hannem. Der er mig sagt, at han gav hende ved 4000 Daler, førend han kunde blive hende kvit. Og skal det vel være at befrygte, at han jo for det og andet sidder i en stor Gæld. — Og talte Erik Hardenberg og hans Broder Frederik Kvitzov min Moster Inger til paa hans Vegne udi Odense og gav hende tilkende, at han agtede at lade tale om min Søster Margrethe, og begærede, at hun vilde være hannem god derudi.»

«Saa veed Gud, jeg havde rettelig gerne selv talet med Eder baade om det og andet, mig Magt paa ligger; saa kan nu min Lejlighed ikke begive sig saa paa denne Tid, thi jeg haver noget at bestille til dette Snaps Landsting, som mig Magt paa ligger. Ellers skulde jeg vist selv have kommet over til Eder. Saa beder jeg Eder nu gerne, at I ville vel gøre og findes ubesværet herudi og meddele Eders gode Raad med mig, hvad Eder synes godt at være og give mig Eders gode Mening herudi tilkende[1] . . . .»

Hvilken end Christoffer Gøyes «gode Mening herudi» monne have været, vist er det, den hindrede ikke Kristen Kvitzov i at faa Margrethe Høg. Ligesom de som Børn havde vidst at omgaa Birgitte Gøye, klarede de det som voksne med hendes Broder og Søstersøn. Den 15de September 1580 stod deres Bryllup.[2]

At Christoffer Gøye ikke var nogen behagelig Person at forhandle med i slige Sager, men hørte til dem, med hvem man helst maatte have alting skriftligt, havde han otte Aar tilforn haft Lejlighed til at vise netop i Anledning af den samme Margrethe Høg. Dengang var det Norges Kansler, Johan Venstermand, der friede til hende, og Christoffer Gøye som hendes nærmeste Frænde den, i hvis Hænder Sagen var lagt. I medfølgende Brev til Christoffer Gøye klager Johan Venstermand bittert over Maaden, hvorpaa han af ham er bleven bedragen.

«Min ganske venlige Hilsen nu og altid forsendt med Vorherre! Kære Christoffer Gøye! synderlig gode Ven! Betakker jeg

Dig gerne for alt møjet Ære og Godt, hvilket at forskylde Du skal altid finde mig villig, efter saa vidt min Magt være kan.»

«Kære Christoffer! giver jeg Dig ganske venligen tilkende, at din Skrivelse er mig til Hænde kommen, hvilken formelder, at Du skrev mig sidste Sinde til om den Tale, som jeg skulde have givet Dig tilkende, nu jeg sidst var udi København om din Søsterdatter Margrethe Høg, og vor Afsked skulde have været, at naar Du havde givet hendes Slægt og Venner det tilkende, vilde Du siden der oppaa skrive mig Besked, hvorefter jeg mig rette skulde, og nu Du haver talet med dem, have de det ikke villet bevilge.»

«Saa kende Gud! at slig din Skrivelse var mig saare sælsom og meget underlig, meget mindre vidste det i nogen Maade at have fortjent.»

«Men, kære Christoffer! Dig drages vel bedre til Minde, end Du skriver; thi Alle-Helgensdag sidst forleden var jeg paa Din Stue hos Dig i København, dèr talte jeg med Dig om samme Handel og begærede, at jeg maatte bekomme et endeligt Svar, førend jeg drog til Norge. Til hvilket du svarede, at for^ne^ din Søsterdatter havde en Broder, som var nu saa stor, at han kunde være hendes Værge, han var oppaa din Gaard Gunderslev, ham vilde Du tilskrive, at han med det første skulde være i København, saa vilde Du tale med ham, og dersom han vilde som Du, saa skulde jeg faa endelig Svar, før jeg drog heden, efter min Vilje, som Du lovede, og derhos at Du udi for^ne^ Handel vilde være mig en tro, huld Ven, saa jeg skulde takke Dig, hvilket jeg og gjorde; og blev vor Afsked saa besluttet samme Dag.»

«Næste Tirsdag derefter, dèr jeg fik at vide, at for^ne^ hendes Broder Jacob Høg, var kommen til Dig, gik jeg straks paa din Gaard til Dig og talede med Dig, om Du havde givet Jacob det tilkende. Da svarede Du, at jeg skulde lade altingest bestaa, til Du fik videre talet med ham derom; men om Morgenen, naar 7 slaar, som var om Onsdagen dernæst efter, skulde jeg komme did paa din Gaard igen, der skulde jeg fange endelig Besked, hvorefter jeg mig kunde vide at rette.»

«Og der jeg om Morgenen kom, lod Du opkalde Jacob Høg, og da samme Tid og Sted gav mig slig Tale til Kende, at Du havde talet med for^ne^ din Søsterdatters Broder, Jacob Høg, og havde det saa hos Gud og Eder besluttet, at efterdi jeg var

for^ne^ Jomfru begærendes, da forsaa I Eder til, at jeg jo mig imod hende og hendes Slægt og Venner vilde skikke og forhandle (forholde?), som en ærlig Riddersmands Mand bør at gøre, og som jeg vilde forsvare for Gud og for hver ærligt bekendt at være. Hvilket jeg Eder straks lovede og tilsagde baade med Haand og Mund. Derpaa har baade Du og Jacob Høg i Guds Almægtigstes og alle vores Nærværelse med Haand og Mund givet og tilsagt mig for^ne^ Jomfru Margrethe Høg».

«Forhaabendes, næst Guds alsommægtigstes Hjælp, som herudi er det største Vidnesbyrd, at I jo holde mig, hvad I mig i saa Maade lovet og tilsagt har, og mig der oppaa et bedre Svar med det første tilskikke. Hvis ikke, maa jeg min Sag Gud befale og hannem det til sin Tid hjemstille. Men jeg forsér mig til Dig som den, jeg meget fortroet haver, at Du jo tænker paa hvad Ord og Tale, vi har sammen haft. Jeg vil det næst Guds Hjælp saa gøre, at Du det i Fremtiden ikke skal fortryde. Og hermed vil jeg have Dig den alsommægtigste Gud evindeligen befalet».

Datum Skodden den 26de Dag Maj 1570.

Johan Venstermand
med egen Haand.

Til et Indhold som dette lød den gængse Udskrift næsten som bitter Spøg: «Ærlig og velbyrdig Mand Christoffer Gøye til Gunderslev, min besynderlig gode, fortroede Ven, ganske venligen tilskrevet udi egen Haand».[1]

Som vi har set, lykkedes det ikke Johan Venstermand at tvinge sin Sag igennem. Det lader imidlertid til, at flere end han har staaet i den Formening, at Jomfru Margrethe Høg var ham lovligt tilsagt. I Slægtebøgerne hedder det om hende: trolovet med Johan Venstermand, «men det blev til intet».[2] Først fjorten Aar efter dette Brev, da hun allerede i fire Aar havde været gift, ægtede Johan Venstermand Jomfru Kirsten Beck.

At Ægteparret Christoffer Gøye og Birgitte Bølle ogsaa indenfor den snævrere Familiekres var vel kendt for deres Upaalidelighed synes at fremgaa af følgende Brev til Birgitte Bølle fra hendes Fætter Erik Basse. Han har heri den fornærmelige Nyhed at meddele, at han har bortgiftet sin Datter uden først at indhente deres Raad og Samtykke. Og han gør dette paa en

yderlig fornærmelig Maade ved at fortælle dem, at de kan spare sig enhver Usandhed i denne Sag, da han har skriftligt Bevis fra dem i Hænde for, at saa er tilgaaet, som han siger. Meget betegnende for Tiden er det imidlertid, at Erik Basse efter en saadan Begyndelse pludselig synes at komme i Tanker om, at her dog muligvis kunde være en Arv, der ikke maa forspildes, og derfor ender Brevet med varmt at anbefale sig og sine moderløse Børn til Ægteparrets Bevaagenhed. Brevet lyder saaledes:

«Min ganske venlige Hilsen Eder nu og altid forsendt med Vorherre! kære Fru Birgitte! og kære Morbroder-Datter! (osv., osv., som sædvanligt).

«Kære Morbroder-Datter! giver jeg Eder venligen til Kende, at jeg haver i den hellige Trefoldigheds Navn givet Villum Grubbe min Datter Marine. Jeg haver været pligtig til at raade med Eder derom. Naar jeg kom dèr, som I var, da var I syge, eller der var saa mange fremmede hos Eder, at jeg ikke turde gøre Eder Umage. Og salig Fru Birgitte Gøye, hvis Sjæl Gud naade! hun var den, som vilde, at det skulde straks gaa for sig, som jeg vil mere sige Eder af, naar Gud vil, jeg kommer Eder til Ords. Eder vel ihukommer,. at I skrev mig to eller tre Gange til i Sommer, at jeg skulde komme til Eder. Saa skrev I mig straks tilbage igen, at jeg skulde ikke komme. Jeg véd, hvor Eders Breve er».

«Kære Morbroder-Datter! den Søndag næst for Allehelgensdag da gjorde Fru Sidsel og jeg dennem et lidet Gæstebud i Skaane, dog den gode Frue kunde ikke selver personlig være hos mig for hendes store Sygdom, som hun hastelig fik, dog beviste hun sig imod min Datter og mig, saa jeg kan hende aldrig tilfulde takke».

«Min kære Morbroder-Datter! saa beder jeg Eder kærligen og gerne for den Naade, I ville have hos Gud, at I ikke udi nogen Maade fortænke mig dette eller lader mig eller mine moderløse Børn nyde det ondt ad. Ved Gud, jeg forsér mig paa deres Vegne alt godt til Eder. Hermed Eder til Liv og Sjæl Gud almægtigste befalendes. — Skrevet i Sørup den Fredag næst efter S. Mortensdag 1574.

At I ville vel gøre og sige Christoffer Godnatter!»

Erik Basse.[1]

Efterfølgende Brev, ligeledes til Fru Birgitte Bølle, synes først ret forstaaeligt med det ovenfor om Ægteparret anførte som Forudsætning. Det er fra hendes Søstersøn, Jørgen Friis, og indeholder en Anmodning om hendes og hendes Mands Bistand og Forbøn ved hans Frieri, muligen ogsaa om deres Samtykke paa Brudens Vegne. Dels gør maaske denne Blanding det mindre klart; dels afviger det ogsaa ellers noget fra Datidens sædvanlige. Dette ligger ikke i, at han undlader at tale om sin Kærlighed men derimod anfører, at hvis Frieriet lykkes, skal han give sin elskede saa betydelig en Morgengave, at hans Arvinger ikke skal faa meget efter ham. Dette er ganske i Tidens Aand. Mere usædvanlig er den selv efter Datids Forhold altfor sødligt bønfaldende, næsten krybende Tone, hvori han taler, vistnok for, efter hans Mening i det mindste, at ramme Ægteparrets Smag. Men ejendommeligt for Brevet er det, at mod Sædvane den kvindelige Parts Navn aldeles ikke nævnes. Hun kaldes blot «det Menneske», eller der siges i forblommede Udtryk: «de Folk er kommen i den Egn». Dette er sikkert ikke tilfældigt. Muligt er det blot Udtryk for en vis undselig Finhed i Tankegangen hos Jørgen Friis. Langt rimeligere, efter hvad vi véd, er det dog et Udslag af Forsigtighed. Hvis Frieriet skulde mislykkes eller blot Afgørelsen trækkes i Langdrag, vilde Christoffer Gøye og Hustru i dette Brev ikke have noget skriftligt Bevis i Hænde mod Jørgen Friis. Brevet lyder saaledes:

«Min ganske venlige Hilsen nu og altid forsendt med Gud! min allerkæreste Morsøster! betakker jeg osv., osv.

«Min allerkæreste Morsøster! Som Eder vel fortænker, at jeg talte med Eder om nogen Handel, og I lovede mig, at I vilde være mig behjælpelig udi, som jeg heller ingen Tvivl paa haver. Saa haver jeg spurgt, at de Folk, som I vel véd, er kommen i den Egn. Min allerkæreste Morsøster! saa er min ganske venlige Bøn til Eder, at I vil være mig udi denne Sag behjælpelig, thi I er den, næst den levende Gud, jeg sætter alt mit Haab til i den Sag, og jeg véd vist og tvivler der intet paa, at I jo efter min gode Tro, jeg sætter til Eder, jo gøre Eders Bedste og er paa min Side i denne Handel.

«Min allerkæreste Morsøster! saa sender jeg nu min Moder til Eder om samme Sag, og beder Eder for Guds Skyld og for

alt det ringe Gode, jeg forskylde kan, at I vil vel gøre og være mig behjælpelig hos Christoffer, at jeg maatte fange et godt Svar paa det, jeg haver tiltalt om. Og forsér mig til med Guds Hjælp, at der skal ingen Aarsag være til andet end et godt Svar, thi jeg vil med Guds Hjælp saa handle og skikke mig imod det Menneske og alle hendes, at jeg med Guds Hjælp vil have Tak baade af hende og alle hendes, saa at de skal intet have mig at beskylde. Og under jeg det Menneske for alle dem, der lever paa Jorden, Broder eller Søster eller nogen anden, alt det gode, jeg haver paa Jorden, og vil det og gøre saa klart, naar Gud vil unde mig et godt Svar, at mine Arvinger ikke skal arve meget efter mig, om Gud vil kalde mig».

«Min allerkæreste Morsøster! saa er nu min hjerte-gode Tro til Eder, at I vil gøre udi denne Sag som mit hulde Hjerte staar til Eder, og hverken bedre eller værre, og forsér jeg mig og til Christoffer, at han ikke vil staa derimod men hjælpe til, at dette maa gaa for sig, som han tilforn haver lovet mig, og jeg mig ikke til hannem andet forsér. Min allerkæreste Morsøster! gører nu herudi, som min gode Tro er til Eder og som I haver lovet mig, thi jeg sætter min Tro til ingen anden end til Gud og Eder i denne Sag! Jeg vil være baade Eder og Christoffer for et Barn de Dage, jeg lever».

«Min allerkæreste Morsøster! jeg beder Eder for Guds Skyld, at I ikke vil fortænke mig, at jeg byder saa dristig over Eder og bemøder Eder med denne min ringe Skrivelse, men jeg vil nu og alle Tider have Eder den allermægtigste Gud befalet, Eder og Eders kære Husbond. Og Gud unde mig at finde Eder helbredt og glad og med gode Tidender!»

Ex Estrup Lund 18 Februar 1572.

Jøren Friis.[1]
egen Haand.

Der er intet Spor at opdage af, at Ægteparret har gjort noget for Jørgen Friis i denne Sag, trods hans «hjerte-gode Tro til dem, at de vilde vel gøre udi denne Sag, som hans hulde Hjerte stod til dem, og hverken bedre eller værre». For saa vidt var hans Forsigtighed ikke paa urette Plads. Dobbelt nødvendig var den, hvis muligen han selv, Slægtens Regler tro, ligeledes drev Dobbeltspil og samtidigt jagede paa to Vildtbaner. Det tager sig yderst mistænkeligt ud, at han ganske kort

efter trolovede sig med Jomfru Anne Juel Pallesdatter, der ikke i mindste Maade var i Slægt med Ægteparret, med mindre det skulde kaldes Slægtskab, at hendes Farmoder var Søster til en Mand, hvis Hustru var Søskendebarn til Christoffer Gøyes Fader.[1]

Som Eksempel paa Tak for god Bistand, ydet en tredie, kan følgende Brev tjene fra Iver Lunge paa Tirsbæk til hans Søster Fru Ida Munk.

..... «Kære Idde og min gode Søster! Vil jeg Dig paa det venligste ikke forholde, at min Søn Ove Lunge haver givet mig til Kende, at Du haver været hannem god udi sin Sag med den Tale, som han haver givet din Datter Fru Birgitte til Kende om hendes Datter Jomfru Birgitte Bille, for hvilket jeg betakker Dig saa ganske venligen og gerne. Saa formærker jeg nu af min Søn, at det er optaget udi et godt Beraad til den Herredag, som er forskreven udi København nu til førstkommende Hellig Trefoldigheds Søndag da dèr at skulle være. Kære Idde og kære Søster! saa beder jeg Dig ganske gerne, at Du derudi vilde gøre, som min gode Tro er til Dig, og endnu være hannem beforderlig, at han med sine Venner da maatte bekomme et godt, behageligt Svar. Dersom jeg nogenlunde for min Skrøbeligheds Skyld gider vandret den Vej, vil jeg med Guds Hjælp være derhos, som jeg hannem pligtig er. Han skal altid findes Dig og dine saa villig, som han bør, og vil forse mig til næst Guds Hjælp, at det paa ingen Sider skal fortrydes. Kære Idde og kære Søster osv.»[2]

Endnu mere overstrømmende Varme er der i det tilsvarende Brev fra Frierens Søster Sophie ligeledes til Fru Ida Munk. Dets jydske Mundart forstærker Indtrykket. Blot følgende Brudstykke til Prøve:

«Min hijarte kjære Morster! osv., osv. Hijarte kjære Morster! besynderligen skal I have saa megen Tak, for I har været min Broder saa god hos Eders Datter. Med Guds Hjælp, at hverken I eller Eders Datter eller Jomfru Birgitte eller nogen af

hendes Venner skal det fortryde. Vi vil alle være hender, som hun havde lagt under ét Hijarte med os» osv.[1]

Tilsyneladende ganske i Strid med Datids Skik og Brug er følgende Brev fra Axel Gyldenstjerne til hans Moder, Fru Sidsel Ulfstand. Det fremgaar deraf, at han paa egen Haand har «talt» med Fru Jytte Podebusk om hendes Datter, og nu beder han sin Moder om at fortsætte Frieriet, inden at han engang har indhentet sin Broders Samtykke. Han søger aabenbart at opmuntre Moderen med Hensyn til Udfaldet ved at meddele hende, at Fru Jytte samme Morgen har skænket ham 100 Daler, som han ikke har kunnet slippe for.

Sagen er imidlertid den, at Forholdene her var ganske ejendommelige. Den Jomfru Karen, til hvem Axel Gyldenstjerne friede, havde været trolovet med hans afdøde Broder Hildebrand. Han havde da Grund til at formode, at naar Slægt og Venner havde givet Samtykke til hin Forbindelse, vilde de ogsaa give det til hans. Og Svigermoderen, Fru Jytte, maatte meget ønske Partiet; thi som sin Broders Arving var Axel Gyldenstjerne aabenbart en «bedre» Mand end Hildebrand. De 100 Daler var da at betragte som en vel anbragt, lille Opmuntring. Og Fru Jytte havde en lykkelig Haand i saa Henseende, thi ikke blot fik hun her Axel Gyldenstjerne til at træde i Broderens Fodspor; men ganske det samme lykkedes hende med hendes yngre Datter, Jomfru Anna. Hun havde først været trolovet med Holger Tønnesen, men da han døde samme Vinter som Hildebrand Gyldenstjerne, var der ogsaa her en Broder, Korfits Tønnesen, til at afløse ham. Begge Søstre kunde da paa samme Dag lade deres Bryllup staa med betydeligt «forbedrede» Udgaver af deres første Kærlighed.[2]

Axel Gyldenstjernes Brev lyder saaledes:

..... «Min hjerteallerkæreste Moder! beder jeg Eder, at I ville vel gøre som min kære Moder, om I ikke skulle have der Umage udaf, og lade Fru Jytte komme til Eder en Dag til Gæst, og I ville gøre det for min Skyld og give hende et Ord eller to at forstaa om den Handel, som Karen og mig er anrørendes, paa det, min hjerte Moder, at hun maa vide, at jeg jo haver før talet med Eder derom end med hende. Thi jeg haver dog selv talet baade med hende selv og med hendes Søn, Hendrik

Gyldenstjern, og have de svaret rettelig vel, som vel Fru Jytte skal sige Eder selv, om I vil gøre for min Skyld og tale med hende derom. Og vilde jeg have selv talt videre med Eder derom idag, havde jeg kunnet komme Eder til Ords».

«Og efterdi, min hjerteallerkæreste Moder! jeg endnu ikke haver talet med min Broder Peder saa vidt derom, saa beder jeg Eder og, min hjerteallerkæreste Moder! ad, om I kommer min Broder Peder til Ords, at I ville tale med hannem derom paa mine Vegne. Men dog beder jeg Eder, min hjerteallerkæreste Moder! at I ville tale med Fru Jytte derom paa mine Vegne, og ikke lade Eder mærke dermed, at I véd, at jeg allerede haver talet med hende. Og min hjerteallerkæreste Moder! I ville ikke fortænke mig, at jeg bemøjer Eder saa meget med denne min ringe Skrivelse».

«Min hjerteallerkæreste Moder! maa I vide, at imorges, som jeg var i mit Herberg, kom der en af Fru Jyttes Karle, med hvilken hun sendte mig et Hundrede enkelte Daler, som hun vilde give mig. Og sendte jeg hende dem tre Gange igen, og hun ikke andet vilde, end at jeg skulde tage dem, saafremt jeg vilde være hendes Ven, og befol hendes Karl at sætte dem paa Bordet og gaa fra dem og ikke tage dem af mig. Hvilket Karlen og gjorde, og jeg, som Gud! ikke siden kunde komme hende til Ords enten at takke hende eller andre. For hvilket baade det og andet mere Ære og Godt, som hun mig tusindfold bevist haver, I ville, min hjerteallerkæreste Moder! takke hende paa mine Vegne og gøre min Undskyldning hos hende, at jeg ikke selv kunde komme hende til Ords»[1] . . . . .

Nærværende Brev var dateret den 19de August 1567. Den 14de November samme Aar blev Jomfru Karen tilsagt Axel Gyldenstjerne paa hendes fædrene Gaard Restrup i Jylland. At Axel Gyldenstjernes Moder ikke har været meget spændt paa Udfaldet men ansét Sagen for vis, kunde muligt fremgaa af, at han først i Januar Maaned næste Aar meddelte hende det i Slutningen af et langt Brev, næsten som i Forbigaaende blandt meget andet. De paagældende Linier lyder saaledes:

. . . . . «Min hjerteallerkæreste Moder! maa I vide, at min Sag med K. er nu kommen, Gud være lovet! til en god Ende, og fik jeg Svar, nu jeg var paa Restrup. Kære Moder! dersom

I havde nogle flere gamle Oste og nogen Spegeaal eller Spegelax, at I vilde undsætte mig med nogen, thi jeg kan intet af sligt faa til Købs her i Byen»[1] . . . . .

En usædvanlig skarp Brevveksling mellem Familiemedlemmer angaaende indtraadt Standsning og Udsigt til Brud paa trufne Aftaler, er følgende mellem Hr. Mogens Gyldenstjerne og hans Svigerinde, Fru Helvig Gøye. Især er hans Skrivelse et klart Udtryk for Tidens Tankegang i det hele. I al sin Ubetydelighed værd at lægge Mærke til er det, at Udtrykket «at forbedre sig» i Mogens Gyldenstjernes Mund betyder: at gøre et endnu bedre Parti. Hans Skrivelse lyder saaledes:

«Min venlig, broderlig Hilsen forsendt med Vorherre! kære Fru Helvig, Søster og ganske gode Ven! næst al Taksigelse giver jeg Eder venligen til Kende, at jeg har talet med Eders Søstre og Broder Christoffer Gøye, hvi der ikke gøres en anden Ende paa med min salig Broders Datter Karine. Hun vokser nu fast til Alder og den gode ærlige Mand Jørgen Marsvin har talet til Eder om Eders Datter Karine, desligeste med hendes næste Slægt paa fædrene og mødrene, og fanget de Svar, som han har begæret; dertil fanget Eders Samtykke, at indløse af hendes fædrene Gods, som har standet udi Pant. Saa mærker jeg og, at den gode Mand vilde gerne hende have hjem, som tilbørligt er, og det nu forlænges for hannem».

«Dèr kan intet godt komme af. Er mig og til Kende givet, at I ere herom tiltalet, og I skulle have svaret, at det skal stande til hende selv, hvad hun gøre vil. Det plejer ikke saa at gange til. Fader og Moder med næste Slægt og Venner plejer at raade for Giftermaal. I hvor de have selv raadet, dèr er intet godt fulgt efter».

«Derfor beder jeg Eder, kære Søster! I ville betænke Eder og lade gøre en Ende paa Sagen med det første. Det vil jeg fuldkommenligen have raadet Eder, paa det her ikke skulde komme andet ondt efter i Fremtiden. Jørgen Marsvin er en fin, forsøgt Karl, har en naadig og gunstig Herre og Konge, og har og noget selv: en god Sædegaard i Skaane og en udi Fyen. Jeg kan ikke tænke, hvor hun kan forbedre sig. Vidste jeg det, da vilde jeg gerne raade dertil, som jeg pligtig er. Derfor beder jeg Eder, kære Søster! I ikke ville heller gange af mit Raad, og

ikke heller fortænke mig i denne min Skrivelse, men tage det i den bedste Mening, som det er gjort. Og beder jeg Eder, kære Søster! I ville skrive mig Svar til igen, og altid raade og byde over mig som Eder bør. Hermed vil jeg have Eder Gud befalet».[1]

Hr. Mogens Gyldenstjerne fik ganske rigtigt skriftligt Svar, men ikke som han ønskede det. Hans Svigerinde skrev nemlig blandt andet:

..... «Kære Hr. Mogens og kære Broder! Som I skriver mig til og raader mig, at jeg skal gøre en Ende med Jørgen Marsvin og Karine, saa er jeg ikke til Sinds at ville gøre hendes Bryllup, før hun er tyve Aar. Som I og skriver, at I ville raade mig, at jeg skulde gøre en Ende paa Sagen med det første, paa det der ikke skulde komme andet ondt efter i Fremtiden, saa haabes mig det, der kan intet ondt komme efter, for hun er vel saa god som han»[2] .....

Meget trolig lyder den Forklaring, som Hr. Mogens' Svigersøn, Eskild Gøye, skrev ham til kort efter: «Haver jeg hørt, at Fru Helvig skal være anderledes til Sinds, med en anden Handel».[3] Hun maa dog ikke have kunnet skaffe noget bedre Parti, thi Karine Gyldenstjerne ægtede siden virkelig Jørgen Marsvin. Og Hr. Mogens fik Ret i, at «denne var en fin, forsøgt Karl, der havde en gunstig Herre og Konge», thi da han en Snes Aar efter døde, var han Lensmand paa Sølvitsborg og baade Rigsraad og Ridder.

Et Eksempel paa en Moders Veklage over en Søn, der ikke vil lade sig raade, men agter at bejle andet Steds, end hvor hun har bestemt, afgiver følgende Brev fra Fru Ida, Enke efter salig Falk Gøye. Hun anmoder sin afdøde Mands Broder, der jo var en af hendes Søns nærmeste mandlige Slægtninge, om at nægte ham sit Samtykke til det paatænkte Giftermaal og truer desuden tydeligt nok med at ville lade det gaa ud over Sønnens Arv, hvis denne ikke lystrer. Svogeren, til hvem der skrives, er den ofte omtalte Christoffer Gøye. Den Mulighed er da ikke helt udelukket, at hun, trods hendes Paastand om det modsatte, kunde have denne og Svigerinden, hendes «hulde, gode Søster» Birgitte Bølle, mistænkt for at tilraade det forhadte Parti, og at

netop dette er en Grund til Tonens Heftighed. Brevet lyder saaledes:

..... «Min hjerte kære Broder! Giver jeg Dig venligen at vide, at jeg kan ikke forholde at lade Dig vide det, at mig er berettet, at min Søn Mons Gøye skulde have i Sinde at ville tale om en af Ejler Krauses Døtre, hvilket mig højligen forundrer, at han vil tage sig dette i Sinde og ikke raade med mig derom. Og saa er ogsaa min fuldkommelige Tro saa god til Dig og min hulde gode Søster, at I ikke heller have raadet hannem det».

«Saa beder og formaner jeg Dig paa den store, broderlig Tro og Love, som min salig Husbonde, hans Fader, satte til Dig, besynderlig i sin Dødsstund, og befalede Dig mig saa trolig som dem — hvilket jeg vil og give Dig Vidnesbyrd for den evige Gud og hannem, naar vi dèr findes, at Du haver fuldkommeligt holdet i alle Maader — saa beder jeg Dig for Jesu Død og Pines Skyld, at Du vil raade hannem derfra, thi det skal aldrig være med min Vilje, at han skal forsé sig paa de Steder. Og dersom han nu gaar ud af mit Raad, da svær jeg ved den levende Gud, at jeg vil aldrig kende hannem for min Søn og skal aldrig faa huldt Hjerte af mig eller nogen af sine Søstre. Og ikke tror jeg heller, at han gaar fra den Forpligtelse, som han har givet Dig. Og haver jeg vel betænkt hannem paa de Steder, som jeg forhaabes, at min Søster og Dig skal vel behage».

«Den Herre og Gud véd, at jeg haver ikke forskyldt sligt af mine Sønner! jeg haver nu siddet efter deres salig Faders Død paa syvende og tyvende Aar og lidt stor Bedrøvelse, mere end jeg haver nogen Tid været bekendt; og mine Børn ville gøre mig slig Foragtelse og gifte sig paa de Steder, som mig imod vare! Det skulde angre mig, imens jeg levede; og haver Mette Gøye og jeg saa sørget siden, at dersom dette skulde længe vare saa med mig, da førte den Sorg mig i min Grav».

«Min hjerte kære Broder! Hold mig denne min ufuldkomne Skrivelse til Gode! Jeg havde blevet alt død, havde jeg ikke nu skrevet Dig til. Jeg vil findes for din egen, den Stund jeg lever. Mette Gøye siger Dig hundrede tusinde Godnatter. Den evige Gud befaler jeg Dig til evig Tid».[1]

Med hvilke Følelser end dette Brev er blevet modtaget paa

Gunderslevholm, og hvilken end Ægteparrets Stilling har været til Sagen, den forlorne Søn Mogens Gøye, hvem Samtiden gav Tilnavnet «den Lystige», synes at have været lige glad. Han ægtede trods al Modstand Ejler Krauses Datter, Jomfru Hilleborg. Og den Tid kom, da det var ham, der skrev sig: Mogens Gøye til Gunderslevholm.

Sluttelig skal vi endnu kun omtale en sidste Art Breve, der sikkert ligger Nutiden og dens Forhold fjernest. Det er Meddelelse fra Forældre eller Svigerforældre til Børn eller Svigerbørn om, at de agter at gifte sig igen, samt Anmodning om at afgive et godt «Raad» i saa Henseende. Det var en Selvfølge, at slige Breve aldrig var kærkomne. Indholdet var jo en sikker Udsigt til Formindskelse i Arv. Og den herover vakte Uvilje dæmpedes næppe ved Brevets staaende Talemaader og bedrøvelige Skildring af «den Elendighed», som vedkommende ældre Familiemedlem ikke længere kunde holde ud at hensidde i. Det var imidlertid lige saa klart, at det ikke kunde nytte at nægte sit Samtykke, thi dette behøvedes ikke. Og at indskrænke sig til at fraraade Giftermaalet af Hensyn til det trufne Valg, vilde være dumt, da Valget næppe derfor vilde blive gjort om, og det hele man opnaaede, blot vilde være paa Forhaand at lægge sig ud med sin vordende «Fader» eller «Moder», der ganske sikkert vilde faa Brevet at læse. Der var da intet andet for end at bide i det sure Æble og svare venligt. Efterfølgende Svar fra Christoffer Gøye til hans giftefærdige Svigerfader faar tjene til Prøve. Trods al dets formelle Høflighed er det ikke lykkedes helt at skjule et lidt bittert Anstrøg:

..... «Kære Fader! Som I skriver mig til, at nogen af Eders Venner har tidt og ofte raadet Eder til, at I skulde gifte Eder og ikke sidde længer i slig en Elendighed. Og nu Eders Venner paany har raadet Eder dertil, og somme have raadet Eder til Jomfru Margrethe Urup, og I derfor er min gode Raad begærendes derudi».

«Kære Fader! Saa kende det Gud! dersom jeg vidste at raade Eder noget derudi, det Eders Lykke og Velfærd kunde være, da vilde jeg det gerne gøre, som jeg det vel pligtig er. Saa kender jeg aldeles intet til den gode Jomfru, og véd derfor intet andet at raade Eder derudi, end hvad Eders eget Sind giver Eder, thi I véd bedst selv Eders egen Lejlighed»[1] .....

Svigerfaderens «Lejlighed» maa have været til at gifte sig, thi ikke længe efter kom der igen Bud til Gunderslevholm, denne Gang med to Breve, et til Christoffer Gøye og et til Birgitte Bølle. Heri meldtes, at gamle Christoffer Bølle agtede at lade sit Bryllup med Jomfru Margrethe Urup staa i Køge den og den Søndag, i hvilken Anledning de indbødes til at give Møde samme Steds, Christoffer Gøye allerede Fredagen forud, for at han om Lørdagen kunde følge Brudgommen ud mod sin Brud, og de saa alle sammen siden kunde gøre sig glade med hvad andre Godtfolk, did kommendes vorder.

Ved Læsningen af alle disse Breve om Slægts og Venners Samtykke, af hvilke ikke faa har vist sig at være en blot Formsag, kunde let det Hovedpunkt træde i Skygge, at Samtykke af de nærmeste virkelig var nødvendigt. Som ovenfor omtalt, krævedes imidlertid et saadant ikke blot ifølge Skik og Brug, men ifølge selve Frederik den Andens Forordning om Ægteskabssager, og nu som før gjaldt den gamle Lovbestemmelse, at en Kvinde, der giftede sig uden sin Værges Samtykke, herved forspildte Brugsretten til sin Arv. Dette dannede altsaa den fælles Understrøm i Tidens Betragtningsmaade. Og de enkelte tilsyneladende Afvigelser, som vi nys i Brevene har set — hvor Giftermaal blev stiftet trods nærbeslægtedes Modstand — bekræfter paa en Maade kun Reglen, for saa vidt Samtykke her jo virkelig blev begæret, og vi intet sikkert véd om, hvorvidt dette dog ikke tilsidst om end nødtvungent er blevet afgivet. Et yderligere Bevis kan hentes fra Behandlingsmaaden af de faa bestemte Undtagelser, hvor vi har Tidens egne Ord for, at Giftermaal er blevet indgaaet, uden at Slægtens Samtykke først var opnaaet.

Sophie Brahe, Tyge Brahes Søster, kunde her, om end kun til en vis Grad, nævnes som Eksempel. Hun havde været gift med Otto Thott til Eriksholm i Skaane, og i dette Ægteskab født en Søn, den siden bekendte Rigsraad Tage Thott. Men efter Mandens Død Aar 1588 blev hendes Besøg hos Broderen paa det nærliggende Hveen hyppigere og hyppigere, og en af Grundene hertil var, at hun paa Uranienborg traf en anden skaansk Adelsmand, Erik Lange til Engelholm, der i høj Grad tiltalte hende. Begge sværmede de for Alkemi og Astronomi, og medens de i Forening søgte at smelte Guld af fremmede Stoffer eller tyde Stjernernes Løb, smeltede deres egne Sjæle sammen, og de bestemte, at deres Løbebane skulde blive en og samme. Aar 1590 blev de trolovede med Tyge Brahes, men ogsaa kun

med hans Samtykke, og uden at have spurgt andre Slægt og Venner til Raads.

Dette var en grov Fornærmelse mod disse. Ligefrem strafbart var det vel ikke, for saa vidt hun havde sin nærmeste Frænde og ældste Broder Tyges Samtykke. Men med Rette blev hendes Søskende og øvrige Slægt højlig fortørnede og søgte efter Evne at faa Forbindelsen hævet.[1] Hun holdt imidlertid trofast ud, først i tolv lange Aar som trolovet, medens Erik Lange flakkede om i Udlandet og satte al sin Formue til paa den Kunst at lave Guld, siden i bitre, trange Kaar som gift med en stakkels, overspændt Prakker. Hjælp var ikke at vente hjemme fra, thi hvorfor var hun «gaaet af deres Raad»? Sagnet beretter, at Sønnen, Tage Thott, paa en Udenlandsrejse traf Moderen paa Torvet i Prag, hvor hun sad og solgte Smaakram.[2] Dette er usandt, men det visse er, at hun først langt om længe hos ham kom i Havn, da han selv overtog Styrelsen af sin Fædrenegaard Eriksholm.

Var Uvillien saa stor, hvor intet ligefrem strafbart var foretaget, undlod man naturligvis ikke at anvende Lovens Straf, hvor sligt lod sig gøre. Et Eksempel fra borgerlige Krese kan hentes fra Ribe omtrent ved Aarhundredets Midte. Her var en ung Kvinde, der boede bos sin Fader, bleven forelsket i en Landsknægt ved Navn Jacob Dumme; og havde hun da «taget sin Landsknægt ved Handen og løbet bort med hannem, og var saa borte henved fire Aar». Da hun som gift Kone, efter Faderens Død, vendte tilbage for at faa sin Part af Arven, var hendes Husbond, Jacob Dumme, klog nok til ikke at stille Sagen paa Spidsen, men bad blot de andre Arvinger om lidt til Hjælp. «For Guds og hendes Armods Skyld» gav disse dem noget, men lod dog for en Forsigtigheds Skyld ham samtidig underskrive en Erklæring om, at han gav Afkald paa al Arv efter Svigerfaderen.

Jacob Dumme døde, og hun fik sig en ny Mand, Peder Nielsen. Denne løb det rundt i Hovedet, at der tilkom dem Arv, og at hans Formands Afkaldsbrev umuligt kunde gøre en Datter arveløs. Han anlagde da Sag. Men nu fik han Sandheden at høre. I Ribe gjaldt Riberet. Og denne var paa dette Punkt endnu strengere end Jydske Lov. Hans Hustru havde ved at gifte sig imod sin Faders Villie ikke blot, som Jydske Lov sagde, forspildt Brugsretten til sit Arvegods saa længe hun levede, men fuldstændigt forbrudt det, saa at det var ganske ligegyldigt, om

Jacob Dumme havde givet Afkald eller ej. Peder Nielsen blev imidlertid ved sit og vilde drive Sagen til det yderste. Han lod sig da ikke nøje med denne Borgemestres og Raads Dom, men indankede den for Herredagen i Nyborg 1550. Men Christian den Tredie og Rigsraaderne dømte ligervis.[1]

Et Eksempel fra adelige Krese afgiver Herluf Daa's Optræden mod Søsteren Margrethe Daa. Han var hendes lovlige Værge, men Forholdet mellem dem var ikke det bedste, og de laa gentagne Gange i indbyrdes Retstrætte. Da hun ønskede at gifte sig med Adelsmanden Wulf Strale, satte Broderen sig derimod under Paaskud af, at Partiet ikke var godt nok, men vistnok især fordi hans egne Udsigter til at arve hende derved vilde formindskes.

Tilsidst brød Wulf Strale overtværs, og efter at have anholdt om hendes Haand hos dem af Slægten, der var hende gunstig stemt, holdt han «offentlig sit Bryllup i Ystad i Godtfolks Nærværelse». Dette var lovstridigt, og Herluf Daa stævnede ham for Herredagen i København 1608. Her dømtes Margrethe Daa som den, der havde «giftet sig selv uden hendes Værges og næste Frænders Raad og Villie», til for Livstid at have sit Arvegods forbrudt, hvilket skulde være i Broderen, Herluf Daas Vold, «medmindre han vil det efterlade». For enhver, der kendte blot lidt til Herluf Daa, maatte det staa klart, at denne Henstilling til hans Højmodighed var unyttig, og Søsterens Gods nu vel anbragt, for saa vidt han aldrig i levende Live vilde «efterlade det», og endnu mindre ved sin Død.[2]

En egen, meget mislig Maade at fremtvinge Samtykke paa, var straks at leve som Ægtefolk, uden at afvente Forældres eller Værgers Svar, i Haab om at disse da nok, for at undgaa videre Skam, vilde sige ja til Forbindelsen. Frederik den Andens Ægteskabsordning af 1582 brugte herom Udtryk, der, tagne alene for sig, let kunde misforstaas paa Grund af deres Mildhed, idet den hele Straf tilsyneladende kun sattes til: «da skal han endelig tage hende til Ægte, om hendes Forældre eller Formyndere ville det samtykke».[3]

Et af de mest bekendte Eksempler paa denne Fremgangsmaade afgav Adelsmanden Eggert Abildgaard, der, da Jomfru Mette Juel befandt sig paa Rejse fra Estrup til Barritskov, forførte hende, trolovede sig med hende og ægtede hende, uden først at indhente hendes Faders og nærmeste Slægts lovlige Samtykke. Som rimeligt

var, vakte denne Dristighed stor Forbitrelse hos hendes Slægt. Men sket var sket, og da den første Hede havde sat sig, enedes man fra begge Sider om at lade Sagen afgøre i Mindelighed, hvortil vel ikke lidet bidrog, at Regeringen selv gjorde sit for at faa Striden udjævnet. Frederik den Anden var nemlig kort tilforn død, og Regeringsraaderne, der styrede Landet under Christian den Fjerdes Mindreaarighed, gjorde alt for at undgaa opsigtvækkende Skandaler.

Ved tilforordnede Rigsraaders Hjælp lykkedes det da paa Herredagen i København 1589 at faa den fornærmede Part til at opgive Sagsanlæg og gaa ind paa Forlig. Ifølge dette skulde Eggert Abildgaard straks paa selve Herredagen gaa rundt til alle Medlemmerne af den krænkede Slægt, afbede sin Forseelse og erklære, at den var begaaet af Ungdoms Ubetænksomhed og Uforstand, men ikke af Trods. Dette skete, og de tilsagde ham deres Tilgivelse.[1]

Hvor naadigt Mette Juel og Eggert Abildgaard slap ved dette Forlig, vil lettest sés af, hvad der under andre Omstændigheder kunde være blevet deres Lod. Hvis det var lykkedes Mette Juels Slægt at faa hende i deres Vold, førend hun og Eggert Abildgaard var blevne viede, skulde efter Frederik den Andens saakaldte Gaardsret af 1562 Eggert Abildgaard egentlig have været æreløs. Og Mette Juel skulde have forbrudt alt sit Arvegods til sin Værge, og vilde denne ikke tage det, da maatte andre hendes næste Frænder tage det, men aldrig maatte det efter hendes Død komme til hendes egne Børn.[2] Forsaavidt var det snildt nok af de to, at de skyndsomst havde holdt Bryllup. Men selv efter Brylluppet, og efter at det ovenomtalte Forlig var sluttet, var de dog ikke helt sikre og kunde egentlig aldrig blive det. Var de uvidende i saa Henseende, kunde de blive belærte derom paa Herredagen det følgende Aar 1590. Her gjorde nemlig Fru Mette Fassi eller Fasti Paastand paa Arven efter sin barnløse Søstersøn, Anders Bing. Hendes Paastand blev imidlertid ikke taget til Følge, fordi hun i sin Tid havde ladet sig besvangre før sit Ægteskab, og af denne Grund ogsaa tidligere var bleven udelukket fra Arv i sin Familie, og det uagtet hendes Forældre havde samtykket i hendes Ægteskab med den, der havde besvangret hende.[3] — Erfaring viste altsaa, at Følgerne af sligt et Skridt, som Eggert Abildgaard og Mette Juel havde begaaet og

foreløbigt var slupne heldigt fra, siden efter kunde komme frem paany paa en højst ubehagelig Maade.

Hensigten med disse strenge Bestemmelser opnaaedes, forsaavidt man i Slutningen af det 16de Aarhundrede sjældent hørte Tale om Bortførelser. Tidligere havde disse været almindeligere, og især havde et aftvungent Klosterløfte kunnet give Anledning hertil. Det sidste mere bekendte Tilfælde af denne Art var, da Morten Venstermand, efter Folkevisen endog paa Kongens egen Opfordring, bortførte sin Fæstemø, der var bleven indgiven i Roskilde Fruekloster.[1] Efter Reformationens Indførelse mindskedes Antallet. To Tilfælde blandt den danske Adel forefaldt, begge, betegnende nok, under den nordiske Syvaarskrig med dens opløste Forhold.

Om det første af disse to Tilfælde er det kun lidet, vi med Sikkerhed véd. Medens de tre Brødre Ulfstand: Gregers, Jens og Hak var i Leding, benyttede en tysk Høvedsmand for Landsknægtene, Simon Raffn, sig af Lejligheden, bortførte deres Søster, Jomfru Anne Ulfstand, hvem han tidligere forgæves havde anmodet dem om at maatte faa til Ægte, og lod sig vie til hende. Brødrene nærede Frygt for, at Frederik den Anden skulde blande sig i Sagen til Gunst for Voldsmanden, de skrev derfor til Kongen og bad ham ikke at antage sig Simon Raffns Sag, eller give ham noget Løfte i saa Henseende, førend deres Tilbagekomst.

Frederik den Andens Svar, der er dateret Frederiksborg den 26. Juli 1565, og vistnok udgør det eneste endnu bevarede Vidnesbyrd om, hvad der er foregaaet, synes noksom at røbe, til hvilken Side Kongen i sit Hjerte hældede. Ganske vist begyndte han med den Erklæring: «Vi ere ikke om den Sag besøgte, og ej den hidtil har givet Os noget at skaffe, intet ville Vi heller have dermed at gøre». Men derpaa tilføjedes: «Men Dig, Hak Ulfstand! drages vel til Minde, hvad Ord og Tale Vi tilforn om samme Handel med Dig haft have; og efterdi at mange Os berettet have, at samme Simon Raffn skal være en Adelsmand og kommen af god Slægt, lade Vi Os tykke, at man sligt tilforn vel havde med bedre Lempe kunnet forekomme, end skeet er. Dog ville Vi, eftersom forberørt er, intet Os dermed befatte. I

ville selv den Lejlighed betænke, hvor det bedst kan bestilles, at ingen af Parternes Ulempe dermed skal formærkes».[1]

Tonen i dette Brev lod ingen Tvivl om, at Kongen ansaa Forlig for den heldigste Løsning af Sagen. At et saadan er blevet indgaaet «ingen af Parterne til Ulempe», turde vistnok ogsaa være Grunden til, at der ikke foreligger videre herom. Den gamle «Slægtebog» omtaler deres Ægteskab i ret fredelige, om end noget tvungne Udtryk: «Anne Ulfstand havde en Tysk, var en Raffn af Slægt, de boede paa Hofbo, Sigismundus Raffn. De havde ingen Børn. Han var en Kaptein i den gamle, svenske Krig og var meget hos Hak Holgersøn, hendes Broder; det var største Aarsag til, at de kom sammen».[2]

Ulige mærkeligere var den anden Bortførelse, der samtidig fandt Sted, idet Arild Urup bortførte og ægtede Jomfru Tale Thot, en Dags Tid førend hendes Bryllup skulde staa med Anders Banner. Denne Sag vakte med Rette Opsigt baade paa Grund af de mægtige Slægter, der var indviklede deri, og paa Grund af Retsspørgsmaalets Vanskelighed, idet Bortføreren egentlig var den forurettede Part. En Maalestok for den vakte Opsigt er, at Begivenheden fremkaldte den sidste historiske Folkevise. I denne Folkevise har vi da Samtidens egen Fremstilling, der kaster et skarpt Lys ikke blot over denne enkelte Sag, men over flere af de Forhold i Almindelighed, som vi nys har betragtet. Vi skal derfor dvæle lidt ved den.

Hvad der forelaa, var en Hverdagshistorie blandt de mange: Jomfru Tale Thot, en Datter af den afdøde Rigsraad Tage Thot til Eriksholm i Skaane, elskede Anders Eriksøn Banner, men hendes Slægt nødte hende til at tage den rige Enkemand, Arild Axelsøn Urup til Uggerup i Skaane. «Slægts og Venners Raad» er kort gengivet i Visens første Vers:

Det var Arild Axelsøn,
Han om Jomfru Tale bad.
Hendes Moder og Morbrødre
De hannem hende gladelig gav.
— Saa drikke de Bryllup paa Eriksholm.

Glæden over det gode Parti beskrives derpaa i følgende Samtale mellem Moderen, Fru Else Ulfstand, og hendes Søster, Fru Tale Ulfstand.

Det var Fru Else
Raader med sin Søster Tale:
«Hvad siger Du, kære Søster!.
Om min Datters [Giftermaal]?

Det svarede Fru Tale,
Hun svarede saa vel:
«Du vedst vel, kære Søster min!
«[Jeg tog hannem heller selv].

Forbitret griber Datteren her ind i Samtalen:

Det svared Jomfru Tale:
«Saa faar han lade sig
«Behage min Morsøster!
«Ret aldrig fanger han mig.

«Jeg vil ikke have Arild Axelsøn,
«Jeg vil ikke i Skoven [Skaane?] bo.
I give mig Anders Eriksøn!
Hannem haver jeg givet min Tro.

Men ingen tog Hensyn til hendes Ønsker, og da den passende Tid var gaaet, blev der drukket Fæstensøl paa Eriksholm, hvor Arild Urups Talsmand mødte og paa hans Vegne overrakte Fæstegaverne. Jomfru Tale viste dog sin Uvilje til det sidste ved at afslaa at modtage dem:

De drukke Fæstensøl paa Eriksholm,
Hr. Lave mon Ordene tale.
Han gav hende det røde Guld
Til sin Fæstensgave.

Han gav hende Guld og Ædelstene,
Som Jomfruer maatte vel bære.
Hun kastede det paa Bænken neder,
Og gjorde deraf Vanære.

Hun kasted bort det røde Guld,
Hun vilde det ikke see,
Der stod saa mange og saa derpaa,
Saa spottelig monne de lee.

Saaledes stod Sagerne, da den nordiske Syvaarskrig udbrød. Arild Urup blev kommanderet op i Sverige, og Brylluppet altsaa udsat, indtil Hæren vendte tilbage. Denne Frist benyttede Jom-

fru Tale paa bedste Maade. Hun bad sin Moder saa længe, indtil denne gav sit Minde til Forbindelsen med Anders Banner, dog paa Betingelse af, at han kunde indhente sine Frænders Samtykke. Derpaa skrev Jomfru Tale til Anders Banner, som det hedder i Visen:

Jomfru Tale skriver Anders Eriksøn til,
Og Brevet lyder saa:
«Vil I komme til Eriksholm,
Fuldt vel kan I mig faa.»

Dette lod Anders Banner sig ikke sige to Gange. Han red til Eriksholm, Aftaler blev trufne, og skøndt det ikke lykkedes ham at vinde alle sine Frænders Samtykke, bevægede han dog tilsidst Fru Else til alligevel at gaa ind paa hans og Datterens Giftermaal.

Det sidste Skridt stod endnu tilbage: at erholde kongelig Tilladelse til, at Trolovelsen med Arild Urup maatte hæves. Øjeblikket var forsaavidt gunstigt, som Arild Urup just paa den Tid var falden i svensk Fangenskab, og Udsigten til hans snarlige Hjemkomst altsaa kun ringe. Jomfru Tale paatog sig selv det ubehagelige Hverv at gaa til Frederik den Anden og bede sig fri. Ledsaget af sin Moster, Fru Kristense Holgersdatter, mødte hun ved den unge Konges Hof, og ret træffende skildrer Visen de to Kvinders pinlige Stilling, som de stod dèr i en Anledning, der fristede til at mistydes, lige overfor en ung, ugift Konge med en fri Spøg paa Læben, og omgiven af en Flok kaade Hofmænd, der blot lurede paa at faa det hele gjort latterligt.

Det var Jomfru Tale Thot,
Hun ganger for Kongen at stande:
«Jeg beder Eder, min naadige Herre!
«Hjælper mig af Nød og Vaande!

«Arild Axelsøn sidder i Sverig fangen,
«Jeg bærer for hannem den Tvang.
«I give mig Anders Banner!
«Mens han er hjemme i Land.

Det var Fru Kristense Holgersdatter.
Hun var saa næsevis:
«Min Herre! I hjælpe denne Mø af Nød!
«Derfor fanger I stor Pris.

Det svared Dannerkonning,
Han svared der spottelig til:
«I lade den Svend hende hjælpe af Nød,
«Som hun selv have vil!

Bort gik Fru Kristense Holgersdatter
[Med] Jomfruen, den arme Stakkel.
Kongen og hans Hofsinder de spotter hende,
For hun saa dristelig turde tale.

Brylluppet blev nu hurtigst muligt berammet — til en Torsdag, og ikke, som Skik var, til en Søndag — men allerede ved Bryllupsindbydelserne viste der sig Vanskeligheder. Brudens Morbroder nægtede saaledes at give Møde, idet han lod svare, at Arild Urup var et langt bedre Parti end Anders Banner: Arild Urup havde gjort et rigere Giftermaal første Gang, og naar han nu desuagtet havde bejlet til Jomfru Tale, skulde man selvfølgelig holde paa ham.

Gregers Holgersøn sidder paa Skabersø,
Til Bryllup vilde han ikke ride.
«Jeg frygter, I holde saa Bryllup,
«At deraf yppes Angst og Kvide.

«I haver hende givet Arild Axelsøn,
«Han er hende fuldt vel værd.
«Alt haver han haft saa godt et Giftermaal før,
«Han faar det ikke bedre her.

Arild Urups Venner var imidlertid heller ikke ledige. Otto Brahe og Mourits Podebusk drog til Frederik den Anden og spurgte ham, om det var sandt, at han havde tilladt denne Forbindelse. Skildringen af dette Møde med Kongen er i digterisk Henseende ubetinget Visens bedste Parti. Først gav Kongen et Svar, der, hvis det forholder sig saa, at Frederik den Anden paa samme Tid selv forgæves ønskede at maatte ægte Anna Hardenberg, faar en egen vemodig Biklang:

Det svared Dannerkongen,
Han svared saa dertil:
«Det er bedst at lade dem komme sammen,
«Mens de saa gerne vil.

Men saa brusede begge Adelsmændene op, truede med at yppe Fejde mod Anders Banner og henviste Kongen til Lovens

og Haandfæstningens af ham selv besvorne Ord, som han nu stod i Begreb med at bryde. Efter lang Eftertanke lovede da Kongen dem, at Brylluppet skulde udsættes et Aar. Ifølge Visen lød deres Ord til Kongen saaledes:

«I sendte Arild Axelsøn imod Eders Fjender,
«De stærke Bølger at bryde.
«Vil I nu give Anders Banner hans Brud,
«Det skal os saare fortryde.

«Kommer vi ikke paa Søndag Aften
«Og følge Bruden til Seng,
«Da skal vi komme paa Mandag Morgen,
«Anders Banner til Angst og Meen.

«Arild Axelsøn er en Fange i Sverig,
«Og lider baade Angst og Tvang,
«Dog haver han skikket sig oprigtig og tro
«Imod sit Fædreland.

«I haver og svoret en kongelig Ed
«Paa Eders kongelig Ære:
«At skikke alt Danmark Lov og Ret
«Mens I mon Kronen bære.

«I haver og svoret paa vor Haandfæstning god,
«Det skal I vel holde.
«Og ikke skal Anders Banner i Aar
«Faa Arild Axelsøns Brud i Volde.

— Længe stod Dannerkongen
Og gav deres Ord i Gem:
«I Aar skal ikke Anders Banner drikke Bryllup,
«Ikke heller føre Bruden hjem.

Med denne Udsættelse af Brylluppet var Arild Urups Sag vunden. Det lykkedes ham at slippe ud af sit Fangenskab, idet han blev udvekslet med Feltmarskalk Hogenskild Bjelke. Og ifølge en Beretning, som dog ikke omtales i Visen, naaede han ned til Danmark, tre Dage førend Brylluppet paany var ansat. Her fik han to Adelsfruer til at drage i Besøg til Eriksholm, hvilke lokkede Jomfru Tale ned i Haven med sig, idet den ene lod, som hun besvimede, og fik Bruden til at følge sig ud i det Frie. Ved Havegærdet holdt Arild Urup, brød ind, bortførte sin Fæstemø og lod derpaa offentlig kundgøre, hvad sket var, samt,

at hvis nogen vilde have hende igen, kunde de henvende sig til ham.[1] Visen ender med den sædvanlige Afslutning:

Nu haver Arild Axelsøn
Forvundet baade Sorrig og Kvide:
Nu sover han saa gladelig
Hos Jomfruens Side.
— Saa drukke de Bryllup paa Eriksholm.

Denne Folkevise, hvis digteriske Værd vel ikke er betydeligt, har derimod i historisk Henseende ikke ringe Interesse. For det første er det en af de faa Folkeviser, hvis Affattelsestid vi kan næsten paa Aar nøjagtigt bestemme. Arild Urup faldt i Fangenskab Aar 1564, og Visen maa være bleven digtet ganske kort efter de omtalte Begivenheder, medens alle Bipersonernes Slægtskabsforhold og Stilling til Sagen endnu var i frisk Minde. Dernæst har Visen Værd, fordi den giver et uden Tvivl sandt Billed af den unge Frederik den Anden, Tonen ved hans Hof og hvad Adelen i disse Aar turde byde ham. Endelig har Visen i vor Sammenhæng særlig Betydning, fordi den, baade ved hvad den udelader og ved hvad den omtaler, giver gode Oplysninger om Tidens Opfattelse i det hele.

Det er nemlig klart, at hvis en Nutidsdigter vilde have behandlet et Emne som dette, havde han gjort det paa én af to Maader: Enten havde han valgt Arild Urup til sin Helt og i saa Fald særligt dvælet ved hans Tapperhed, hurtige Rejse fra Fangenskabet i Sverige og kække Bortsnappen af Bruden. Eller ogsaa havde han ladet Tale Thots trofaste Kærlighed være Hovedsagen, skildret hendes sejge Modstand mod den forhadte Bejler, hendes Bortkasten af Fæstensgaverne, hendes tunge Vandring til Kongen, — saa nær ved Maalet og dog alt tabt, da hun med Vold førtes bort, grusomt skiltes fra den, hun elskede, og knyttedes for Livet til den, hun hadede.

Men Folkevisen tager det paa ingen af disse Maader. Den gør vel Arild Urup til Helten, men lader hans Tapperhed næsten uomtalt og forbigaar ganske hans skyndsomme Ridt hjem og dristige Bortførelse af Bruden. Muligvis staar dette sidste i Forbindelse med, at Hovedparten af Visen er bleven digtet endnu

førend hans Hjemkomst. Herpaa kunde de vistnok oprindelige Slutningsvers tyde, især det, der lyder saaledes:

Herre Gud give dem alle Godnat
Som ikke kan lide Uskel!
Vil Gud sende Arild selv til Land,
Da hævner han det vel selv!

Men den samme Forfatter, der senere har føjet de to sidste Vers til om Arild Urups Sejr, kunde da passende have fremhævet den kække Maade, hvorpaa denne blev vunden. Som Visen nu foreligger, er der hverken i dens første eller sidste Del gjort noget synderligt for at stemme Tilhørerne for Visens Helt, Arild Urup.

Endnu mindre har Digteren fulgt den anden Vej at gøre Jomfru Tale Thot til Heltinden. Tværtimod, hun haanes, hvor Lejlighed viser sig, saaledes f. Eks. hvor Anders Banner besøger hende:

Anders Eriksøn rider til Eriksholm,
Baade glad og fro,
Alt til Arild Axelsøns Fæstemø,
For hun er løs i Tro.

Visen er dog meget langt fra at være en blot tør Beretning uden Medfølelse for nogen eller noget. Den er tværtimod gennemtrængt af en varm Opfattelse, og der gaar en Understrøm af fast Tro paa det Sædeliges Magt, der stundom giver sig stærke Udtryk. Men denne Begejstring og denne Sædelighed er blot vidt forskellig fra Nutidens. Den Tro, der fylder Digteren, og den sædelige Orden, han hylder, det er det 16de Aarhundredes: at Datteren har ikke et Ord at sige med Hensyn til Valget af sin Husbond; og Forbandelse hefter ved at «gaa ud af Slægts og Venners Raad» eller bag efter bryde det af disse givne Ord.

Først ud fra denne Forudsætning forstaas Visens dybeste Indhold. Det er, som vi igen hørte Hr. Mogens Gyldenstjernes alvorlige Advarsel: «I skal have svaret, at det skal stande til hende selv, hvad hun gøre vil. Det plejer ikke saa at gange til. Fader og Moder med næste Slægt og Venner plejer at raade for Giftermaal. Ihvor de selv har raadet, dèr er intet godt fulgt efter». Og ud fra denne Forudsætning er det, at Forfatteren uafbrudt gør Vold paa alt, hvad vi ansér for berettiget. Med

rolig Ligegyldighed meddeler han, at Jomfru Tale tidligere har givet Anders Banner sin Tro og udtrykkeligt havde anført dette til Moderen, da denne vilde have hende til at trolove sig med Arild Urup. Men staar der ikke i Loven: «Hemmelig Trolovelse skal inte holdes, som er sket uden deres Vilje, hvilke de ere undergivne». Roligt meddeles det, at hun bortkaster Arild Urups Fæstensgave og ikke vil være hans Fæstemø. Alt sligt anføres kun for en Fuldstændigheds Skyld, for at give Fremstillingen Liv. Men det giver ikke hende mindste Spor af Ret, thi i næste Øjeblik udskælder Forfatteren hende desuagtet for «løs i Tro», fordi hun ikke holder paa Arild Urup, skønt hun jo efter Digterens egne Oplysninger ved bestandig at holde paa Anders Banner netop maatte siges at være «fast i Tro».

Med lignende Alvor bebrejder Digteren Anders Banner, at han ikke svarer nej, da Jomfru Tale byder ham sin Haand, men rider straks til Eriksholm, skønt hans Slægt og Venner «raade» ham fra det.

Det spurgte Anders Eriksøns Venner,
Han havde det gjort.
Det veed Gud i Himmerig,
Det var dennem hart imod.

«Vi bede dig, Anders Eriksøn!
«Du stat af din Villie,
«Det synes et ringe Manddoms-Stykke
«En anden Svends Jomfru at gillie.

«Derpaa tænker kun Præster og Skræder,
«Som du vel haver spurgt.
«— Men havde Erik Banner levet,
«Du havde det ikke gjort.

Og det var Anders Eriksøn
Lydte ikke sin Moders Raad,
Red han sig til Eriksholm.
Derfor monne det saa gaa.

Omvendt udtaler Digteren den største Ros over Arild Urups to Slægtninge, der staar ved deres «Raad» til denne og, da han er fraværende, paa hans Vegne gaa til Kongen for at sikre det Ægteskab, som de har tilraadet. Dette var saa meget mere hæderligt, som den ene af dem var en Broder til Arild Urups første Hustru, og hun var jo nu død og dermed Svogerskabet

hævet. Derimod har Digteren selvfølgelig ikke et Ord at indvende imod deres truende Tale til Kongen, et sikkert Vidnesbyrd om, at Digteren selv var deres Standsfælle.

Herre Gud glæde hannem Mourits Podebusk,
Hjælpe hannem af Sorrig og Nød!
At han ikke glemte Svogerskabet,
Dog hans Søster var død.

Herre Gud være med den gode Otto Brahe!
Han svared som en Mand.
Han talte udi Arilds Sag,
Det spurgtes til Nørrejydtland.

Vil man sluttelig samle i et Fællesudtryk Forfatterens Dom over alt det skete, Jomfru Tales, hendes Moders og Anders Banners Optræden, saa er det dette, at deres Færd var meningsløs fra Ende til anden. Dens eneste Forklaring og Undskyldning var, at Jomfruens næste Frænde, hendes Fader, var død og altsaa ikke her kunde «raade».

Galenskab var Begyndelsen,
Og Daarskab saa var Enden.
Havde den gode Tage Ottesøn levet,
Inte havde de løbet Fastelavn med hinder.
— Saa drak de det Bryllup paa Eriksholm.[1]

Den Hogenskild Bjelke, mod hvem Arild Urup blev udvekslet som Fange, oplevede nogle faa Aar efter i sin nære Slægt en Bortførelse, der vakte endnu mere Opsigt i Sverig end Arild Urups Færd havde gjort i Danmark. Ogsaa om denne Bortførelse haves en udførlig Beretning fra Samtiden, idet en Søster til den, der bortførtes, har nedskrevet, hvad der foregik. Beretningen, der bærer Troværdighedens fulde Præg, har Krav paa vor Opmærksomhed, thi ihvorvel den kun angaar et Undtagelsestilfælde, hvor for nært Slægtskab udgjorde Hovedhindringen, oplyser den dog paa sin Vis den i hele Norden herskende Ærefrygt og Underdanighed hos Døtre overfor Forældrenes Vilje.

Moderen var i dette Tilfælde Hogenskild Bjelkes Svigermoder, Fru Märta Lejonhufvud. Et Liv rigt paa bratte Omskiftelser havde hamret Fasthed i hendes Sind. Da hun var Barn,

blev hendes Fader halshugget i det stockholmske Blodbad. Siden ægtede hun Svante Sture, skønt han egentlig var trolovet med hendes Søster Margrethe. Men Kong Gustav var bleven indtaget af dennes Skønhed og befalede Svante Sture at afstaa hende mod at faa Søsteren Märta til Ægte. Saaledes blev Märta Lejonhufvud Kongens Svigerinde. Og endnu engang slog den kongelige Naade ned i hendes Nærhed, da Kong Gustav efter denne sin anden Dronnings Død ægtede hendes Søsterdatter, Katharina Stenbock. Erik den Fjortende begyndte vel med at ophøje Svante Sture først blandt alle svenske Adelsmænd til den nye Greveværdighed. Men i Aaret 1567 myrdede Kongen i Upsala med egen Haand deres Søn Niels i Fængslet og lod samme Dag Grev Svante Sture og den anden Søn, Erik, offentligt halshugge uden Lov og Dom. Fru Märta lod sig imidlertid ikke kue. Hun trak sig tilbage til Sturernes stærkt befæstede Herresæde, Hørningsholm i Södermanland, og afslog herfra haardnakket at modtage de 1000 Mark lødigt Sølv, som Kong Erik vilde paatvinge hende i Mandebod for hendes dræbte Søn Niels.

Det var under dette hendes Ophold paa det stærke Hørningsholm, at den Begivenhed indtraf, som vi her nærmere skal dvæle ved. Kong Gustav havde jo i sin Tid ægtet hendes Søsterdatter, Katharina Stenbock. Denne levede endnu som Enkedronning, og hendes Broder, Erik Stenbock, var i alle Henseender et godt Parti. Han bejlede til Fru Märtas Datter Magdalene, eller som hun i Reglen kaldtes Malin, og vandt hendes Hjerte. Men hvor meget end Fru Märta af andre Grunde kunde sætte Pris paa en saadan Forbindelse, saa var hun bestemt imod den paa Grund af det altfor nære Familieskab. Erik Stenbock og Malin Sture var Søskendebørn. Og selv om Kong Gustav for sit eget Vedkommende havde vendt op og ned paa alle gammeldags Ægteskabsregler og sat sig fuldstændigt ud over Loven, saa kunde lignende Frihed ikke tilkomme hans Svoger Erik Stenbock, mindst nu under Johan den Tredie, hvor Strømningen atter gik i katolsk Retning. Sveriges Ærkebisp, den gamle Hr. Lars Petersøn, havde ogsaa gentagne Gange paalagt Fru Märta at forbyde denne Forbindelse. Fru Märta sagde da Nej til Frieren, og herved skulde det have sit Forblivende.

De unge var imidlertid af en anden Mening. Malin, der havde arvet en Del af Moderens Uforsagthed, gik ind paa sin Elskedes Plan: gennem Flugt at unddrage sig Moderens Magt.

Erik Stenbock kom til Hørningsholm i Julen 1572 og vandt alles Hjerter ved sine rige Gaver. Ved denne Lejlighed blev rimeligvis Aftalerne trufne mellem ham og Malin; thi da han nogle Maaneder efter i Marts 1573 kom igen til Hørningsholm, denne Gang ledsaget af sin Søster, Grevinde Cecilie, var alt i Stand til Bortførelsen.

Den foregik om Morgenen den 10. Marts. Hvor beklemt om Hjertet Malin var, kan mærkes af hendes Ord. Hun havde som sædvanligt sovet sammen med Moderen og de ugifte Søstre i Slottets sikreste Rum, det store runde Taarn, som Svante Sture havde ladet opføre. Da om Morgenen hendes Søster Fru Sigrid, gift med Thure Bjelke, kom ind til de andre i «Runddelen», saa hun Malin ligge paa Knæ i den ene Vinduesfordybning, læsende i sin Bønnebog og grædende bitterligt. Ved Synet af Søsteren stod Malin op, de bød hinanden Godmorgen, og Fru Sigrid sagde kærligt til Malin: «Gud velsigne Eder! I har en god Gerning for». Disse Ord, der kun daarligt passede til, hvad Malin virkelig havde for den Dag, afpressede hende Udbruddet: «Gud give, den var god!» — «Visselig er det godt», svarede Fru Sigrid, «at man med Taarer kan gøre sine Bønner til Gud». — «Ja, det er nu saa», sagde Malin hen for sig.

Greben af Øjeblikket vendte Malin sig derpaa pludselig mod Søsteren og udbrød: «Min allerkæreste Søster! om end alle mine forlade mig, saa vend dog ikke Eders trofaste Hjerte fra mig!» Fru Sigrid, der ikke forstod hende, svarede: «Min allerkæreste Søster! hvi fører I saadan Tale til mig? Jeg tror ikke, at I vil gøre en Skælm af Eder. Der har ingen været i Stureslægten, som har opført sig saaledes, at vi skulde vende vore Hjerter fra dem». For anden Gang havde Søsterens Ord, uden at hun anede det, været Svar paa Malins Tanker; denne brast i stærk Graad og sagde: «Ja, jeg siger kun saa». Derpaa kaldte deres Moder, Fru Märta, fra et lille Sidekammer paa Fru Sigrid, og Malin, der nu var alene med sin lille Søster Christine, satte Barnet op paa et Bord og begyndte at lege med det.

Et Øjeblik efter stak Erik Stenbock Hovedet ind ad Døren, hilste og sagde: «Kære Frøken! Vil I se den Hest, jeg har skænket Eder? Han staar nu nede paa Borggaarden». Malin svarede: «Ja nok», hvorpaa han bød hende Armen, og de gik ud. Undervejs paalagde de Fru Sigrids Jomfru, Malin Bjørnsdatter, at følge med, og ligeledes en gammel Kvinde, der havde været

Niels Stures Amme. Begge rejste sig fra deres Arbejde og gik ned med.

Da de kom ned i Borggaarden, stod Hesten i Porten under Hvælvingen, men forspændt en Slæde. I Borggaarden var Fru Märtas Præst og flere af Folkene tilstede, men de troede, at de skulde paa Jagt og ventede, at det øvrige Herskab fulgte efter. Erik Stenbock satte da Frøken Malin, Jomfru Malin og Ammen i Slæden, sprang selv op bagpaa og kørte afsted, først langsomt, siden hurtigere. Da Ammen saa, at det gik i fuld Fart ned imod Søen, gjorde hun Anskrig, men Erik Stenbock satte hende en Pistol for Brystet med de Ord: «Tier I ikke stille, saa skal I aldrig raabe mer». Da de var naaet ned paa Isen, kom der 50 Svende til Hest fra den ene Side og 50 fra den anden, allesammen Folk, som Kongens Broder, Hertug Carl, den senere Carl den Niende, havde laant Erik Stenbock til Hjælp. De hundrede Ryttere sluttede Kres om Slæden, og afsted gik det nu over Isen og gennem Sneen, saa hurtigt som Hestene kunde løbe.

Imidlertid var Flugten bleven opdaget fra Slottet. Ved et Tilfælde havde Malins gifte Søster, Fru Margrethe, set ud af Vinduet, og da hun saa sin Søster i det besynderlige Optog, raabte hun: «Vistnok bortfører Hr. Erik Søster Malin!» Raabet hørtes af Fru Märta og Fru Sigrid inde i det lille Kammer, men de forstod ikke Ordene og løb ud i den Tro, at et af Fru Sigrids Børn var styrtet ud af Vinduet. Da de havde spurgt, hvad der var i Vejen, og faaet Svaret: «Ak, Hr. Erik bortfører Søster Malin!» ilede begge ned ad Trappen, men her besvimede Fru Märta og faldt om. Da hun kom til sig selv, «og for ynkelig Raab og Graad knap kunde tale», bad hun Fru Sigrid straks sætte sig i en Slæde og jage efter de flygtende, hvad denne ogsaa skyndsomst udførte. I samme Øjeblik kom Erik Stenbocks Søster, Grevinde Cecilie, ud fra sit Kammer hen til Fru Märta, der endnu laa paa Trappen, og begyndte at bevidne sin Deltagelse samt sin Udelagtighed i det skete. Dette lykkedes hende ikke videre godt; thi Fru Märta svarede hende: «Far Fanden i Vold! Gud straffe baade Eder og Eders Broder! Og har I nu været paa Raad med ham om at frarøve mig mit kære Barn, saa drag efter ham, at ingen Spot og Skam maa ske hende!» Denne Anvisning paa at slippe vel bort lod Grevinde Cecilie sig ikke give forgæves. Og snart efter kørte ogsaa hendes Slæde

ned ad den stejle Vej fra Hørningsholm; hun vidste vel, ad hvad Kant man skulde søge de flygtende.

Imidlertid var Erik Stenbock naaet med sine Ledsagere til Sværdsbro, hvor han gjorde Holdt, førte Kvinderne ind i Lensmandsgaarden og lod Rytterne slaa Kres om Gaarden, saa at ingen kunde komme ind eller ud. Vel forberedt som Flugten var, havde han her Skræddere og Skindere tilrede, der i Huj og Hast syede Klæder til Malin og hendes kvindelige Ledsagere, thi de var jo stegne i Slæden, som de gik og stod, og kørte barhovede hertil.

Ikke længe efter ankom Fru Sigrid. Hendes væbnede Følge fik ikke Lov at komme ind i Gaarden, og først efter lang Tale indlodes hendes egen Slæde. I Forstuen stod fire Knægte med lange, ladede Hagebøsser. Efter Befaling spærrede de Døren, men endelig naaede hun dog ind til sin Søster. Ved Synet af Malin brast Fru Sigrid i Graad, fortalte hvad der var foregaaet hjemme, og bad hende bønligt om at følge med tilbage til den syge Moder, der havde lovet at ville forlade hende alt, hvad hun her havde forbrudt. Da Malin forblev tavs, tog Søsteren fat paany og besvor hende at efterkomme Moderens Begæring og ikke volde hende yderligere Sorg, hvad der sikkert vilde have hendes Død til Følge. Med Taarer svarede Malin: «Hvis I kan forsikre mig, at Fru Moder vil bevilge, at vi maa faa hinanden til Eje, efterdi jeg saa højligen har forpligtet mig til hannem, saa vil jeg følge Eder tilbage igen». Dette Løfte turde imidlertid Fru Sigrid ikke give, og Malin svarede da under bitter Graad: «Ja, saa er den første Forvildelse lige saa god som den sidste».

Paa dette Punkt af Samtalen traadte Erik Stenbock ind og sagde straks til Fru Sigrid: «Hende faar I ikke med Eder». Denne gav dog ikke tabt, «men blev der endnu en Stund med Hjertens Angst og vilde ikke lade sig saaledes vise bort.» Imidlertid var Grevinde Cecilie ogsaa kommen til, og Fru Sigrid, der fik en klar Fornemmelse af, at de var i Ledtog sammen, spurgte nu dem begge, hvor de agtede sig hen med hendes Søster. Erik Stenbock svarede: «Til Visingsø, til min Søster, Grevinde Beate. Dèr skal hun blive, til jeg kan faa hendes Fru Moders Sam-

tykke til, at vi maa komme sammen». Fru Sigrid bad da Grevinde Cecilie om at følge Malin did, hvortil Erik Stenbock svarede: «Det har jeg allerede bedet hende om».

Nu var der ikke mere at tale om, og grædende bød Fru Sigrid og Malin hinanden «Godnat!» Ved Afskeden tog Malin et stort Pengestykke op af sin Pung, gav hende det og sagde: «Kære Søster! giv min Fru Moder dette! det er det eneste, jeg har faaet med mig fra mine Fædres Hus». Erik Stenbock og Grevinde Cecilie bad dernæst Fru Sigrid at mægle mellem ham og Fru Märta og mage det saa, at hun gav sit Samtykke til Forbindelsen. Fru Sigrid lovede at gøre, hvad der stod i hendes Magt, og lidt efter kørte hendes Slæde ud af Lensmandsgaarden.

Ved Hjemkomsten til Hørningsholm traf Fru Sigrid sin Moder til Sengs i «Runddelen», hvor hun var bleven baaret op efter Faldet paa Trappen. «Og var hendes ynkelige Klage, ligesom da Fru Sigrid drog fra hende, hvilken yppedes end mere, da Fru Sigrid kom igen uden at medbringe sin Søster». Fru Märta mægtede imidlertid mere end blot at klage sig. At forfølge de flygtende med væbnet Mandskab, hvad Erik Stenbock ventede sig, maatte hun vel opgive, da hun var ene hjemme og hendes Svigersønner og unge Sønner i Vesterås hos Kongen. Men anmelde det skete kunde hun, og snarest muligt drage Straffen ned over Ildgerningsmandens Hoved. Næste Morgen afgik Ilbud fra Hørningsholm til Kong Johan den Tredie med Brev fra Fru Märta, hvori hun i stærke Udtryk klagede over den store Sorg og Vold, som Erik Stenbock havde tilføjet hende. Brevet virkede. En Stævning til Erik Stenbock blev øjeblikkeligt udstedt. Han skulde ufortøvet møde og stande til Rette for den udøvede Voldshandling, og Genpart af denne Stævning blev til foreløbig Beroligelse tilsendt Fru Märta.

Imidlertid fjernede de flygtende sig mere og mere. Den følgende Morgen ved Ottesangstid havde de forladt Lensmandsgaarden, og hele Skaren — Erik Stenbock, de fire Kvinder samt de hundrede Svende — var ilsomt dragne Syd efter. Erik Stenbock ventede nemlig stadigt, at Fru Märta skulde lade dem forfølge med væbnet Magt. Saaledes naaede de efter faa Dages Forløb til Per Brahes prægtige, nys fuldendte Borg paa Visingsø i Vettern. Men da de kom hertil, hørte de, at Grev Per og Fru Beate ikke var her, men dragne til Herregaarden Sundholm. Did førte da Erik Stenbock Malin og bragte hende saaledes endelig i

Sikkerhed. Rejsen havde trods al Hast dog taget lang Tid. Bortførelsen var sket Tirsdagen før Palmesøndag, og først anden Paaskedag naaede de Sundholm. Da Erik Stenbock havde overleveret Malin til hans Søster Fru Beate, drog han straks nordefter for at afværge det Uvejr, der ufejlbarligt her havde samlet sig mod ham.

Det var paa høje Tid, thi Fru Märta havde ikke været ledig. Brev paa Brev var gaaet mellem hende og Kongen, og hun havde faaet udvirket, dels at Erik Stenbock skulde sættes fast i Stockholm, dels at Kongen gav hende det Løfte, at Erik Stenbock og Malin aldrig skulde erholde hans Samtykke til at «faa hinanden til Eje». I denne Anledning var der udgaaet kongelig Befaling over hele Riget, at ingen Præst maatte fordriste sig til at vie dem.

Allerede paa Vejen til Stockholm modtog Erik Stenbock Kongens Stævning, og da han var naaet dertil, blev han indmanet i sit Herberge, afsat fra sit Embede og maatte afgive et Aars Lønning. Erik Stenbock var imidlertid heller ikke uden formaaende Venner: hans Søster Enkedronningen, Kongens Broder Hertug Carl, der havde laant ham Svende til Bortførelsen, og desuden en Mængde Adelsmænd, hvoriblandt Fru Märtas egen Slægt, alle gik de i Forbøn for ham. Fru Märta forblev imidlertid ubønhørlig.

Tilsidst synes Kongen at være bleven ked af den hele Sag, der, behandlet efter Lovens Strenghed, for bestandig vilde have berøvet ham en flink Tjener, og af denne Stemning benyttede Erik Stenbock sig med Dristighed. Han drog ned til Visingsø og bevægede Malin til at gøre en Ende paa Sagen, der nu snart havde staaet paa i halvandet Aar. Der var udstedt Forbud mod, at nogen svensk Præst maatte vie dem, men dette udelukkede ikke deres Giftermaal, de kunde jo lade sig vie af en dansk Præst. Ledsagede af det gamle Slædefølge, Fru Sigrids Jomfru og Niels Stures Amme, der endnu stadig var hos Malin, drog de da en skønne Dag ind over Grænsen, lod sig vie af en dansk Præst og vendte samme Dag tilbage til Torpa, hvor deres Bryllup stod.

Hermed var Knuden hugget over, og nu skrev selve Kongen og desuden Hertug Carl, Enkedronningen, hele det svenske Rigsraad og al Erik Stenbocks Slægt til Fru Märta og bad om Venskab for ham. Denne nye Forhaanelse, at holde Bryllup uden

hendes Minde, havde imidlertid kun gydt Olie paa Ilden, og hun afviste brat al Tale om Forsoning.

Endelig kom denne dog i Stand. Men Maaden, hvorpaa dette skete, viser bedst, hvilken Vægt Datiden tillagde Forældrenes Samtykke, og hvor stor den Myndighed var, som ved de forudgaaende Begivenheder var bleven krænket. Fru Malin gik klædt i Sorg, lige til hun opnaaede Moderens Tilgivelse, og ifølge den gamle Beretning, som vi her skal lade føre Ordet, skete dette først saalunde:

«Og gjorde Fru Malins Søstre Knæfald for deres Fru Moder formedelst Fru Malins ynkelige Skrivelse til dem, udi hvilken hun havde paamindet dem om, hvad Forbindelse der havde været imellem dem, og at hun ikke vendte tilbage, førend de skaffede hende sin Fru Moders Yndest; hvilket de heller ikke formaaede, før ét og et halvt Aar efter hendes Bryllup, at hun maatte komme til sin Fru Moder».

«Da hun endelig kom did, var hun nede i Badstuen i nogle Uger, førend hun kom for sin Fru Moders Øjne; men efterdi hun var frugtsommelig, bad hendes Søstre og Brødre om Venskab for hende, førend hun skulde ligge i Barselseng, hvilket deres Fru Moder ogsaa bevilgede; og sagde de rent ud, at hun burde ikke saa længe vredes paa sit Barn. Men formedelst al den Sorg og Harm, som hende var sket af hannem, kunde hun ikke unde hannem sin kære Datter. Omsider bevilgede hun dog, at de begge maatte komme op til hende.»

«Da Fru Märta fik sin Datter Fru Malin at se, sagde hun: «Du ulyksalige Barn!» Da faldt Fru Malin paa sine Knæ, krøb hen til sin Fru Moder og bad med Taarer og klagende Ord om Forladelse, hvilken hendes Fru Moder med Hjertens Taarer tilsagde hende samt tog hendes Hoved, lagde det op til sit Bryst og sagde: «Gud forlade Dig dine Synder, mit kære Barn! Jeg har forladt Dig det, din arme Synderske!» og rejste hende derpaa op. Men Hr. Erik stod ganske stille, saa det var en Ynk at se. Der var Svogre og Søstre, hvilke alle græd med Hjertens Taarer, ihvorvel de glædede sig over, at begge var komne i deres Moders Gunst igen.»

«Saa blev da Hr. Erik og Fru Malin der saalænge, til hun kom i Barselseng og fødte Hr. Gustav Stenbock. Det første Barn havde hun født paa Torpa, det var en Datter, der hed Brita, men som ikke levede længere end nogle Uger. Da hun denne

Gang skulde i Barselseng og pintes noget længe, var hun endda i Frygt for, at hendes Fru Moder ikke af Hjertet havde forladt hende, og bad hende derfor med bitre Taarer om Forladelse, og at hun vilde bede Gud for sig; thi saa vidste hun, at Vorherre vilde hjælpe hende enten til Livet eller Døden; det skulde være hende lige kært, efterdi Gud havde ladet hende leve saa længe, at hun havde nydt den Naade at være kommen i sin Fru Moders Gunst igen. Hvilket Fru Märta nu atter paany tilsagde. Derpaa sagde hun: «Kære Fru Moder! læs da højt, saa at jeg hører det, og bed for mig uværdige!»

Da faldt Fru Märta paa sine Knæ midt for hende og læste saa højt, at hun hørte hvert Ord. Da sagde hun: «Gud ske Lov! at jeg engang fik det at høre; nu vil jeg gerne dø, naar min Gud vil». Trøstede og Fru Märta hende det bedste, hun kunde, og forsikrede hende om sit moderlige Hjerte, hvilket hjertelig frydede hende. Og blev hun saa noget derefter vel forløst. Da Barnet skulde kristnes, gjorde Fru Märta et stort Barsel og indbød dertil Kong Johan, Hertug Carl og alle Frøknerne. Og da gav Fru Märta Fru Malin en lige saa stor Medgift som en af hendes andre Døtre: Guld, Sølv, Gangklæder, Bohave saa vel som af alt andet, ligesom en af de andre. Var det ikke mere, saa var det ikke mindre».[1]

6.

Naar alle Hindringer var bortryddede, begge Parter enige og behørigt Samtykke opnaaet, foregik endelig — Frieriet. Dette forekommer os en besynderlig Ordning, men Datiden krævede her den omstændeligste og forsigtigst mulige Fremgangsmaade. Ikke uden Grund lærte Niels Hemmingsen: «Naar Forældrene og hun giver deres Samtykke, saa tak Gud, for han haver dig vist til den, han vil unde dig, og bed fremdeles Gud, at han vil naadeligen fuldkomme det, han begyndt haver».[1] Der var nemlig langt frem endnu.

Ifølge gammel Skik maatte Frieriet ikke udføres af Bejleren selv, men af beskikkede Mænd paa hans Vegne. Grunden var uden Tvivl den, at man ønskede at have det vidnefast, at han virkelig bejlede. Naar man da altsaa underhaanden havde faaet Vished for, at alt var efter Ønske, skulde man henvende sig til en eller helst to ansete Mænd og bede dem være Talsmænd. Som Niels Hemmingsen siger det: «Naar Du est saa langt kommen, saa skal Du skikke ærlige Bud til hendes Forældre, som kunne det aabenbarligen forfare, som Du haver tilforn hemmeligt handlet».[2] Eller et andet Sted: «Ikke som en Forfører skal man udforske Pigens eller Enkens Sindelag; men ved sømmelig Sendefærd af sine Venner skal man anholde om Samtykke».[3]

Skikken var ældgammel. Allerede i de islandske Sagaer omtales den.[4] At den fulgtes i Danmark i Valdemarernes Dage, kan ses af følgende Ord hos Saxo, hvor han omtaler Kong Helge af Hallogalands Frieri i Modsætning til, hvad brugeligt var paa hans egen Tid: «Det var sædvanligt udi gamle Dage, at unge Bejle røgtede selv deres Ærinde».[5] I det 16de Aarhundrede brugtes Talsmænd hos alle Stænder. Det var da ikke blot et adeligt Frieri, der skildredes saaledes: «Anno 1589 den 4de November, dèr Mønstring blev holden iblandt Adelen for Viborg,

da haver ærlig og velbyrdig Mand Iver Juel til Villestrup ved ærl. og velb. Mand Niels Kaas til Torupgaard, kongl. Majestæts øverste Kansler, samt flere sine gode Slægt og Venner ladet tiltale ærl. og velb. Mand Malte Jensen til Holmegaard om hans kære Datter Jomfru Marine»[1] o. s. v. Nej, ogsaa i Købstæderne kunde ansete Folk have nok at tage vare med at fri for andre. Under 20de August 1570 meddeler saaledes Præsten i Bergen, Absalon Pedersen, i sin Dagbog, at han, tillige med Biskop Jens Schiellerup, Lagmand Axel Fredag, Præsten Anders i Quinherred og Niels Bjørnsen, alle fem maatte paa Skolemester Jonas Pedersens Vegne «gaa hans Ærinde og Bud til Hans Laurensen og Hustru Magdalene og tale dem til og bejle til en Pige, Barbara Trondsdatter, at han begærede hende med Hæder og Ære. Fik han da deres og Pigens Minde og Ja». Næste Gang var det Skolemesteren selv, der tillige med Præsten Absalon Pedersen maatte møde som Talsmand for Hr. Torleff hos Hr. Erik Loss og «bede om hans Datter, hvortil de fik gode Svar»[2] o. s. v., o. s. v.

Degnen i Søllinge fortæller paa en meget tydelig Maade, hvorledes det gik til ved hans Frieri, saa at man baade faar et klart Begreb om Skikken og synes at kunne forstaa, hvorfor den er opstaaet:

«Fru Karine Bølle var nu hjemme paa Hellerup, og jeg sad en Dag i Borgestuen, fik dèr en Rus, og Fogden bestilte det, at jeg maatte ligge dèr om Natten. Og en af Fruens Piger kom med et Lys at følge mig til Sengs. Og jeg spurgte hende da venligen, om hun vilde være min Fæstemø. Hun svarede: «Sandelig, er det forsét af Gud, og Fruen vil det samtykke, da siger jeg ikke Nej».

Anden Dagen aag (kørte) min Moder derned og talede med Fruen oppaa mine Vegne om den Handel. Den gode Fru Karine gav saadant Svar, at hendes Søn skulde skikke hende to ærlige Dannemænd at tale med hende om Giftermaal. Og det skete saa.

Anden Dagen ginge to Dannemænd til Fruen og talede herom. Fruen svarede: «Sandeligen, jeg samtykker det gerne at ske. Siger Hr. Hans og hans Hustru [Degnens Forældre], at de med Eder kommer hid til Gaarden paa Søndag, naar Messe er ude, saa vil jeg med Guds Hjælp lade dennem trolove». Og det skete saa:

«1565 om Hellig Korsdags Tide da lod højlovlig, ærlig og velbyrdig Fru Karine Bølle paa Hellerup de tvende ærlige Per-

soner Jesper Degn, født i Søllinge, saa hendes Pige Tale Frantsdatter, født i Slesvig, hæderligen trolove».[1]

For at undgaa det Tilfælde, at ogsaa Talsmændene skulde være drukne, ligesom Degnen her, da han selv friede, var det vistnok i Reglen Skik, at Talsmænd skulde forrette deres Hverv om Formiddagen, «til hvilken Tid man er bedst skikket til Forretninger».[2] I enkelte Egne, f. Eks. Skaane, synes det dog at have været Brug, at de først mødte i Skumringen.[3]

Hvor fast indlevet man i det 16de Aarhundrede var i den Opfattelse, at Talsmænd var fornødne ved et Frieri, kan ses af, at man uden videre i god Tro overførte Skikken endog paa Patriarkernes Dage. I en Bog: «Om Husfred» (København 1575) hedder det saaledes om Isaks Giftermaal: «Herren skal sende sin Engel hen for Dig og lade hannem være Bejel og Friere».[4]

Det 17de Aarhundrede igennem holdt Skikken sig uforandret hos alle Stænder. Omkring Aar 1700 synes den at være begyndt at gaa af Brug hos den danske Adel, og Borgerstanden fulgte snart efter. Vel hedder det endnu i et Skrift fra 1729, at det var almindelig Skik og Brug at sende Talsmænd.[5] Men allerede i Holbergs «Philosophus udi egen Indbildning» hedder det: «Jeg har taget mig den Frihed at skrive Fruen til, og uden Underhandlere og Mediateurs at til Kende give hende mit Hjertelav og det Forsæt, jeg længe har haft i Henseende til hendes Person».[6]

Hos Nordens Bondestand derimod har Skikken holdt sig uforandret til langt ind i det 19de Aarhundrede. I ikke faa Egne forekommer den endnu. Det samme er Tilfældet paa de tidligere svenske Øer langs Liflands Vestkyst.[7]

Medens Talsmændenes Hverv næsten altid i det 16de Aarhundrede kaldtes «at tiltale», var Betegnelsen for dem selv noget afvigende. Snart kaldtes de «Talemænd», «Talsmænd» eller «Tiltalsmænd», snart «Friere», «Bejlemænd» eller «Æresmænd».[8] I Sverige var den sædvanlige Benævnelse: en «böneman»[9] eller en «bönmålskarl»,[10] i Voss i Norge: en «Snaksmand».[11]

Man vilde tage fejl, hvis man betragtede den hele Udsending af Talsmænd som en blot Formsag og deres Hverv derfor som let. Tværtimod. Meget afhang af denne Sendefærd, thi det var en fælles Betragtningsmaade hos Datiden, at selv de mest bin-

dende Tilsagn, givne forud af Frieren eller af Pigens Forældre, intet havde at sige, naar de ikke afgaves paa denne bestemte Maade: af Talsmænd og til Talsmænd. Men netop derfor kunde det ligge saa nær, naar Talsmændene havde fremført Frieriet, da ikke at afgive noget bestemt Svar, saa at kun Frieren blev bunden, men Brudens Forældre bevarede deres Frihed. Til at være en dygtig Talsmand krævedes da ikke blot at kunne belægge sin Anmodning med passende Ord, men ogsaa at kunne optræde med saa megen Takt og Fasthed, at man, om muligt, afnødte Forældrene et bekræftende Svar. Under slige Forhold forstaar man vel, at der blandt Datidens mange Bønner i forskellige, vanskelige Tilfælde ogsaa forekommer en «udsendte Frieres Bøn, at deres Begæring maa gaa vel for sig».[1]

Et Par Breve kan maaske paa en mere levende Vis sætte os ind i disse Forhold. I følgende Skrivelse fra Jørgen Bille til hans Fader, Hr. Esge Bille, udtales der saaledes ikke mindste Tvivl om, at Frieriet jo vil lykkes, han har jo baade Pigens og hendes Slægts Tilsagn. Ikke desto mindre presser han stærkt paa Faderen for at faa ham til at afsende Talsmænd, paa det at «den Tale mellem ham og Fru Jyttes Datter kunde forfølges til en Endelighed».

«Sønlig kærlig Hilsen altid forsendt med Vorherre! Kære Fader! takker jeg Eder o. s. v.

«Kære Fader! jeg skrev Eder til udi sidst fra Kolding om den Tale, som haver begivet sig mellem Fru Jyttes Datter og mig. Da kan jeg vel formærke, at I ikke haver fanget min Skrivelse for den Skyld, at I ikke skrev mig Svar tilbage udigen paa den Skrivelse, som jeg haver skrevet Eder til. Kære Fader! Da beder jeg Eder kærligen og gerne, at I ville vel gøre og forskrive nogen af Eders Venner til, om I ikke kunne komme selver hid til Landet, at I ville vel gøre og forfølge den Tale til en Endelighed».

«Kære Fader! Jeg haver talet baade med Knud og med Fru Jytte om den Tale. Da siger de saa, naar jeg selver vil, da skal det ske efter min egen Villie. Saa er det baade Knuds og Fru Jyttes Villie, at det kunde ske med det allerførste for Aarsags Skyld. Kære Fader! beder jeg Eder kærligen og gerne, at I ville vel gøre og skrive Erik Eriksøn til og flere af Eders Venner til, som I have her i Landet, at de ville vel gøre og

møde her paa Estrup en forsagt Dag, da ville vi fuldkomme samme Tale, o. s. v., o. s. v.»

Skrevet paa Estrup Tirsdag næst efter vor Frue Dag Anno Domini 1545.[1]

Et Eksempel paa, at man roligt fragik selv de mest bindende Løfter med Hensyn til at faa en Kvinde til Ægte, naar de blot ikke var afgivne til Talsmænd, har vi allerede set i det ovenfor (S. 66) anførte Brev fra Johan Venstermand til Christoffer Gøye. Denne og Jacob Høg, Jomfru Margrethe Høgs to nærmeste Slægtninge, havde i «Guds Almægtigstes og alle vores Nærværelse med Haand og Mund givet og tilsagt» Johan Venstermand Jomfru Margrethe til Ægte. Ikke desto mindre fragik Christoffer Gøye det altsammen — der havde ikke været Talsmænd til Stede. Et Eksempel paa det modsatte, at Frieren truer med at fragaa sit Ord, fordi han endnu ikke har faaet Svar i Talsmænds Overværelse, afgiver følgende Brev af 1529 fra Erik Skram til Esge Bille:

«Venlig og kærlig Hilsen med Vorherre! Kære Esge Bille! takker jeg Eder ganske gerne for alt godt» o. s. v.

«Kære Esge! Som Eder vel fortænker, at jeg haver talet Eder og Eders Venner til om Eders Søsterdatter, da kan jeg aldrig fuldtakke Eder og Eders Venner, thi at de have alletid svaret mig vel om samme Ærinde. Thi kan I vel tænke, kære Esge! at det kan ikke være mit Gavn eller Bedste, at det skulde saa staa længe, thi at jeg forlader mig aldeles oppaa de Ord, som I sagde mig i Nyborg. Thi beder jeg Eder ganske gerne, at I ville vel gøre for alt det, jeg maa nogen Tid forskylde med Eder i mine Dage, at I ville fly mig der en Ende oppaa, førend I drager af Landet, thi at jeg véd vel, hvad I lover mig, det holdes mig vel og.

«Dersom jeg ikke maa faa en Ende oppaa det, førend I kommer af Landet, da vil jeg aldeles lade den Tale slippe og lade, som der aldrig har været talet derom. Og det ved Gud, at jeg er der nødt til, for jeg kan ingen Ende faa der oppaa.

«Kære Esge Bille! Gør nu vel og gører herudi, som min gode Tro er til Eder! Og beder jeg Eder gerne, at I tager mig det ikke til møstig, at jeg byder saa djærvelig over Eder; men raader og byder alle Tider over mig som over den, der gerne vil gøre hvad Eder er [kært?]. Hermed Eder Gud befalendes».[2]

Et Eksempel paa undvigende og udskydende Svar paa Talsmænds Tiltale afgiver følgende Brev fra Fru Jytte Podebusk til hendes Svoger, Hr. Mogens Gyldenstjerne. Skønt Hildebrand Gyldenstjerne i lang Tid havde «talt til hende om hendes Datter Karine» og endelig paa hendes Opfordring havde sendt Talsmænd til hende, fik disse ikke andet Svar, end at hun skulde spørge sin Slægt til Raads derom. Han var altsaa bunden og holdtes i Hyttefad indtil videre, men hun var fri. Da han derpaa til fastsat Dag mødte for at høre hendes Svar, havde hun endnu ikke engang spurgt sine Slægtninge til Raads. Hvor vidt dette var blot Ubehjælpelighed af Fru Jytte, er vanskeligt at blive klog paa. Som vi ovenfor saa (S. 72), var hun let og sikker nok paa Haanden, da det senere efter Hildebrand Gyldenstjernes Død gjaldt om at holde hans Broder og Arving Axel Gyldenstjerne fast som Bejler for Jomfru Karine.

Brevet, der er dateret Vestervig Lørdag før St. Hansdag 1562, lyder saaledes:

«Min ganske venlig, kærlig Hilsen altid tilskrevet med Vorherre! Kære Hr. Magnus, Broder og synderlig gode Ven!» o. s. v.

«Kære Broder! giver jeg Eder venlig til Kende, at Hildebrand Gyldenstjerne haver nu i en lang Tid talet mig til om min Datter Karine. Da haver jeg altid givet hannem for Svar, at naar jeg taledes alvorligt til af hans Slægt og Venner, da vilde jeg tage samme Tale til mig og give hans Slægt og Venner det til Kende. Nu lod han tale mig til i Pinsemarked. Da gav jeg hannem for Svar, at jeg vilde over til Sjælland nu ad Sankte Hansdag med min Afgift, og da vilde jeg raade med hendes Slægt og Venner og give hannem Svar».

«Nu haver jeg desværre fanget stort Forfald, thi min Datter Anne er bleven saa hardt syg, at jeg saa snart ikke tør drage fra hende, ikke heller tør tage hende i Luften. Nu kom Hildebrand hid til Klostret [Vestervig] igaar, og er begærendes Svar, som jeg havde lovet hannem til Sankte Hansdag. Da haver jeg svaret, at jeg vilde skrive hendes Venner til derom, og det første jeg fik Bud igen, skulde han fange Svar».

«Kære Broder! saa beder jeg Eder gerne, at I vil dele Eders gode Raad med mig i denne Sag, som baade hun og jeg tror Eder til», o. s. v., o. s. v. (Resten af Brevet handler om andet, især om en Brevkiste og et Gældsbrev).

Hvad «gode Raad» Hr. Mogens Gyldenstjerne har meddelt sin Svigerinde i denne Sag, fremgaar ikke med synderlig Tydelighed af den egenhændige Paategning, han har givet hendes Brev: «Fru Jytte, min Broders Hustru, véd vel om Hildebrand og Brevkisten med andet Brev».[1]

Jo vigtigere Talsmændenes Hverv var, des mere gjaldt det ogsaa om at faa de mest ansete og dygtige Mænd dertil. Særligt skikkede maatte Gejstlige være, der jo paa engang beklædte en anselig Stilling og var vante til at føre Ordet. Der var da en betydelig Rift om saadanne baade paa Land og i By; det, at have en Bisp til Bejlemand, var allerede paa Forhaand et halvt vundet Slag. I Dagbøger, forfattede af hin Tids Gejstlige, møder man hyppigt Omtale af slige Forretninger med den korte Slutningsbemærkning: «fik de gode Svar», «gav de Ja og Samtykke», «optatum retuli responsum», o. s. v.[2]

Var saaledes kirkelige Talsmænd fordelagtige for Bejleren, saa medførte ogsaa Virksomheden betydelige Fordele for Gejstligheden selv. Vel var slige Forretninger ikke ligefrem lønnede og kunde derhos vistnok ofte være trættende nok, men de gav paa et afgørende Punkt den lutherske Gejstlighed Arv efter den katolske Kirke, overlod de nye Præster et fast Hold i Menighedens vigtigste Familieanliggender. Gejstligheden satte derfor Pris paa disse Tillidshverv, og mere end én Gang tjente, især i Brudetaler, Fortællingen om Isak og Rebekka til Udgangspunkt for en Udvikling om, at man til Talsmænd burde vælge Aandens Talsmænd, Mænd, der som Eliezer forstod ret at bede til Herren.[3]

Medens Talsmændene var undervejs, samledes en talrig Skare i Huset, hvor de ventedes. Det var Skik hertil at indbyde baade Slægtninge, Naboer og Venner. Endnu i det 19de Aarhundrede brugte man i Skaane at samle hele «Gildeslaget», det vil sige hele Husets Omgangskres.[4] At ganske lignende Skik har været fulgt i Tyskland, kan ses af følgende Optegnelse i Ridder Hans von Schweinichens Dagbog af 1587: «Eftersom Joachim von Saltzau begærede min Søster Jomfru Salome til Ægte, saa har jeg fastsat ham en bestemt Dag til at anholde om hende i min Bolig, og til samme Tid indbudt mine Søskende, Svogre og nær-

meste Venner og Naboer, saa at der var samlet ialt Gæster til tre Borde».[1]

Hensigten med denne Sammenkomst var tydelig nok, Frieriet skulde foregaa i saa mange Vidners Nærværelse som muligt. For Borgeres og Bønders Vedkommende, hvor Slægt og Venner gerne boede nogenlunde samlet, opnaaedes hvad man ønskede, ved blot at indbyde dem alle til Hjemmet paa denne Dag. Adelen derimod, hvor en og samme Slægt ofte var spredt over flere Landsdele, nøjedes hyppigt ikke med et Møde i Hjemmet, men krævede, at Talsmændene skulde indfinde sig ved en endnu større Forsamling, naar Slægten var samlet paa en Herredag, til Landsting, ved en større Begravelse eller anden lignende Lejlighed. Heraf de Udtryk, der lyder os fremmede: «Blev hun ham tilsagt udi Viborg til Snapsting», «lod han tale mig til i Pinsemarked», «lod han tiltale om hende udi salig Fru Margrethes Begængelse og Nedsættelse i København», «blev min Datter Fæstemø i Viborg udi Maurits [Marked]», o. s. v. Kæmpeviserne omtale ganske samme Forhold. I Visen om Hertug Henrik og Jomfru Malfred hedder det saaledes, da hun har afvist at blive hans Frille:

Tak have Jomfru Malfred!
Hun turde den Ridder saa svare.
Han red til hendes Faders Gaard
Og bad om hende med Ære.

Tak have Hertug Henrik!
For han vilde den Jomfru gillie,
Fæsted han hende til Landsting,
Med alle hendes Frænders Villie.[2]

Under disse Forhold forstaar man dobbelt godt, at Hustruerne og Døtrene nok kunde have Lyst til at følge med Mændene til Landsting og andre store Forsamlinger. En ganske egen underlig Fornemmelse maa det i hvert Fald have været at sidde hjemme og ikke vide, om man var købt eller solgt. Kæmpevisen skildrer kort og træffende et saadant Forhold i følgende Ord:

Hr. Lave han kom fra Tinge hjem.
Hans Datter ganger hannem igen.

Da hun spørger ham om nyt fra Tinge, svarer han:

Og der var Tidende allermest:
Hin rige Hr. Oluf haver Dig fæst.[1]

Det synes at have været forskelligt i de forskellige Egne, hvorvidt Frieren skulde følge med Talsmændene eller ej. Intet Steds spillede han dog nogen fremtrædende Rolle ved denne Lejlighed. Da Lægen Otto Sperling friede, var han selv til Stede, holdt endog en lille Tale, men det var dog tydeligt nok, at Hovedvægten ikke laa herpaa.[2] I Bergen i det 16de Aarhundrede synes Frieren kun at have opholdt sig i Nærheden, saa at han straks kunde være ved Haanden, hvis der svaredes Ja.[3] Paa Öland og i Småland var han med, men forholdt sig tavs;[4] i Smaalenene i Norge kom han gerne bag efter Talsmændene;[5] i Nordhordeland i Norge holdt han sig skjult i et af Udhusene, indtil han blev indbudt til Aftensbordet;[6] i Skaane drev han om i Staldene eller i Stakkehaven og tog et sidste Skøn over, hvad Svigerfaderen var værd, medens Talsmændene virkede i Stuen.[7]

Naar Talsmændene var komne i Gaarde, blev de selvfølgeligt straks bemærkede af den talrige Forsamling inde i Huset, selv om denne var gaaet til Bords og lod som den holdt Gilde. Men paa ægte nordisk Vis vedblev man, i det mindste i mange Egne, fra begge Sider endnu en Tid lang at spille Komedie, lod, som om man ikke bemærkede hinanden, som om Mødet var ganske tilfældigt o. s. v. Ingen af Parterne vilde gøre det første Skridt. I Vossevangen var det saaledes Skik, at man gik til Bords, just som man saa Bejlemændene komme i Gaarden, ingen tog imod dem, tilsidst kom en 10—12 Aars Gut ud og gav dem en Skaal Øl, men løb straks ind i Stuen igen. Derpaa gik de uindbudne ind. I Nordhordeland blev de staaende ude, indtil Manden i Huset endelig kom ud og bød dem ind, men mod Sædvane gik han ved denne Lejlighed først ind ad Døren.

Naar Talsmændene var komne ind i Stuen, var det deres Tur at anstille sig uvidende om, hvad der skulde gaa for sig; i Vossevangen begyndte de saaledes med at ønske Godkveld og sige, at de var Vejfarende, hvem Mørket pludseligt havde overfaldet. Fra modsat Side spurgtes dem da, hvor de vilde hen, om de maaske vilde til Fjælds og «brovta»? — Nej, lød Svaret, de var i deres lovlige Ærinde, og hvis man vilde give dem en Gang Drikke, vilde de sige saa mange Tak. — En Gang Drikke skulde de gerne faa, hvis de vilde rejse straks igen. — Derpaa

kom de et Par Skridt længere ind i Stuen, fik en Skaal Øl og kom saa først endelig frem med deres egentlige Tale.[1]

I Sønderjylland indledtes endnu i det 19de Aarhundrede Frieriet gerne paa den Vis, at Frieren, efter at have faaet «en Gang at drikke», henvendte sig til Pigens Fader med Spørgsmaalet, om denne ikke havde Grise at sælge. — «Jo vel; vi kan jo gaa ud og se dem efter». — «Hvad skal de koste?» — 10 ß Stykket er den mindste Pris, og det er endda wolfeil». — «Ja», svarede Frieren, «Du kan faa 12 ß eller ogsaa 14 ß, om Du vil det». Og hermed dannedes saa Overgangen til den Handel, for hvis Skyld han egentlig var kommen.[2] Hvorvidt Indledningen i adelige Krese i det 16de Aarhundrede har været lige saa langstrakt, er vanskeligt at skønne. En Del har dette vel beroet paa de enkelte Talsmænds eget Tykke. Men én Ting stod fast: Den Tale, som derpaa holdtes, og hvori Bruden begæredes, skulde efter Datidens Smag, og det baade hos høje og lave, være lang, sirlig og salvelsesfuld.

Dette var Prøven paa Talsmandens Kunst. At den blev holdt med høj Røst fulgte af sig selv. Om Holger Ulfstands Frieri hedder det: «han lod sla sin Tale ud» til Mogens Gyldenstjerne om hans Broderdatter.[3] Det højtidelige opnaaedes lettest ved Bibelsprog, og her indeholdt Fortællingen om Eliezers Sendefærd en sand Guldgrube, lige fra Eliezers Ord ved Brønden: «Lad det ske, at det er hende, Du har bestemt til din Tjener Isak!» indtil Labans og Bethuels Svar, der naturligvis ønskedes gentaget: «Denne Sag er fra Herren, vi kan ikke sige Dig imod».

Et Punkt, hvorpaa der ikke sparedes, var Ros over Frieren og hans Slægt. Hvor vigtigt dette Afsnit har været, kan ses af, at en Gengivelse af Talsmandens Tale stundom indskrænker sig til dette alene. Dr. Thomas Finckes Tale paa Otto Sperlings Vegne gengives f. Eks. saaledes: «Nu begyndte han Frieriet med en sirlig Tale, berømmede Frierens Fader og Frieren selv og bad om Svar».[4] Efter Datidens egne Opgivelser blev der netop paa dette Punkt begaaet de største Overdrivelser. Præsten Hans Thomsen Stege giver saaledes følgende Beskrivelse af Talsmændenes Veltalenhed, idet han som sædvanlig vælger den uundgaaelige Eliezer til Udgangspunkt for sine Ord: «Dernæst da lærer Eliezer alle dennem, som udsendes til at fri og bejle, at de skal handle deres Sag med Sandhed og ikke som nu menligen sker, føre hele Læst Løgn paa Banen at drive deres Ærende med.

Som mangen siger: Skal Du forskaffe din gode Ven et godt Giftermaal, da vil Løgn dertil med, ellers vil det ingenlunde skikke sig. Heraf kommer det, at mange handler svigeligen og falskeligen baade selv og formedelst andre og roser af det, de aldrig har; da roses deres Stemme, da roses deres Fromhed, da roses deres Forstand og Snildhed, da roses deres store Gods og Rigdom, da roses deres store Handel og Bedrift — uanset de vide mellem Gud og sig, saadan mesten at være Løgn og forfængeligt, alleneste beskikket til at bedrage fattige Kvindes-Personer til at give deres Ja og Samtykke sig til allerstørste Ulykke og Elendighed, som Forfarenhed giver mange Steds til Kende».[1]

De store Fordringer, der stilledes til Talsmændenes Veltalenhed, gjorde det tidligt ønskeligt at lette dem deres Hverv ved en fast Formular, der kunde læres udenad. I Begyndelsen overleveredes denne vistnok mundtlig fra Slægt til Slægt. Kort efter Aar 1600 forelaa saadanne paa Tryk baade i Skandinavien og i Tyskland.[2] Det hørte uden Tvivl med til almindelig gejstlig Dannelse at kunne Formularen udenad og straks være rede, naar man, ofte med kort Varsel, opfordredes til at optræde. Da saaledes Biskop Bircherod Aar 1698 rejste igennem Odense, bad hans Broder ham «at gøre hannem og flere gode Venner Selskab følgende Dag ud til Særsløf Præstegaard, for at være overværendes hans Jaord med sin Kæreste .... og bad han mig [Bispen], at jeg vilde efter Landsens Skik Ordet paa hans Vegne til hendes paarørendes Venner fremføre. Hvorudi jeg hannem og min Tjeneste tilsagde».[3]

Saaledes som de nu foreligger, er der naturligvis stor Forskel paa Formularerne fra Nordens forskellige Egne, men indenfor hver enkelt Landsdel har uden Tvivl en og samme været brugelig Slægt efter Slægt. Om den, der anvendtes hos Bønderne i Skaane i det 19de Aarhundrede hedder det: «den er mange Gange trykt og omtrykt og vel tusinde Gange holdt».[4] Det er hele dette Frieri efter Formular, som Holberg spotter i den politiske Kandestøber, hvor Henrik siger:

«Den største Vanskelighed ved at fri er at hitte paa, hvorledes man skal begynde sin Tale. Jeg har selv engang gaaet paa Frieri, men kunde i fjorten Dage ikke hitte paa, hvad jeg skulde sige. Jeg vidste nok, at man skulde begynde Talen af det Ord Saasom og Eftersom; men det var Ulykken, at jeg ikke kunde hitte paa andre Ord at hefte til dette Saasom. Jeg gad

derfor ikke plage mig længer dermed, men gik hen og købte mig en Formular hos Jacob Skolemester for otte Skilling; thi han sælger Stykket saaledes. Men det løb forbandet galt for mig, thi da jeg kom midt udi Talen, kunde jeg ikke hitte paa Resten, og jeg undsaa mig ved at tage Papiret op af Lommen. Jeg har kunnet profect føre den Tale baade før og siden som mit Fadervor, men da jeg skulde bruge den for Alvor, kom den i Baglaas for mig. Den var saaledes: «Næst tjenstlig Salutems Hilsen er jeg Henrik Andersen af velberaad Hu, Drift og Tilskyndelse hidkommen at lade Eder vide, at jeg er ej mer af Stok og Sten end andre; og saasom alting i Verden finder hos sig Elskov, endog umælende Bæster, altsaa er jeg med Gud og Æren hidkommen, uværdig at begære og forlange Eder til min Hjertens Allerkæreste». — Vil nogen give mig otte Skilling igen, vil jeg overlade den. Den er ærlig de Penge værd; thi jeg skulde bilde mig ind, at hvo der fører saadan Tale, kan faa hvilken brav Mands Datter, han forlanger».[1]

Naar Talsmanden var færdig, skulde Faderen eller Pigens nærmeste Slægtning svare, og idet han rejste sig op, rejste hele Selskabet sig med ham, ligesom tidligere Frieren eller hans til Stede værende Slægtninge havde staaet op, medens Talsmanden førte Ordet. Det var Slægt der talte til Slægt. Ligesom det imidlertid var Skik, at Frieren havde sine Ordførere, saaledes hændte det ofte, eller var ligefrem Brug i flere Egne, at Faderen ogsaa havde sine, «Svaremænd» som de kaldtes i Norge.[2] I Skaane og vel andet Steds tillige, var det i det mindste senere Skik at bede Præsten afgive Svaret paa Faderens Vegne,[3] saa at der i saadanne Egne maa have fundet en Art Kapløb Sted mellem de to Parter om, hvem af dem der skulde have Præsten til Ordfører. Derimod var det vistnok meget sjældent, at en Kvinde var den ordførende, saaledes som f. Eks. ved Dr. Otto Sperlings Frieri, hvor Brudens gamle Faster svarede, skønt Faderen selv var til Stede.[4]

Skik og Brug bød, at Svaret skulde være langstrakt. Svaredes der Ja, kaldte man vistnok i Reglen Frieren ind, hvis han ikke alt var til Stede, og Festen gik da med det samme over til et Jaords Gilde eller «Ja-øl». I Skaane var det senere

Skik, at Bruden paa dette Tidspunkt hentedes ind af Faderen, og Sømmeligheds Hensyn bød da, at hun skulde vise sig modstridende og i Døren sige: «Lad mig være Far! Nej min Sandten om jeg vil!»[1]

I Reglen var dog vistnok Svaret undvigende. Dette havde ikke blot sin Grund i den fælles nordiske Ulyst til bestemt Afgørelse, men der var ogsaa, som vi straks skal se, meget, der burde være bragt i Orden, førend den endelige Afgørelse blev truffen. Datidens Ordsprogsforraad var derfor rigt paa Opfordringer til ikke at slaa for hurtigt til. Vel skulde man tro, at i de Tilfælde, hvor Partiet først var bragt i Forslag paa den kvindelige Parts Vegne, var der nu ingen Grund til at skyde Sagen videre ud, naar Frieren virkelig havde meldt sig, thi som det hed: «Naar Pigen bejler selv, faar Ungersvend ikke Nej». Men dog var det menneskeligt at blive betænkelig, just som man var sikker paa ham, thi der var Sandhed i det gamle Ord: «Ingen er ond, førend han frier; og ingen god, førend han dør». Kun altfor mange havde maattet sande, at «de, som haste med Giftermaal, faar siden ofte Tid nok til at fortryde det».

At Talsmanden havde rost Bejleren, skulde man blot ikke lægge Vægt paa, det var kun Lokkemad, og «Smiger haver Silketunge men Blaargarns Bagdel». At Talsmanden pressede stærkt paa for at faa gunstigt Svar var netop misligt Tegn: «Sulten Lus bider værst». Nej, nej, der maatte Betænkningstid til, thi her stod sket ikke siden til at ændre. «Ægteskabs Handel er ej Hestebytte. Du haver taget det, Du maa beholde det».[2]

Det sædvanlige Svar var da Begæring om Sagens Udsættelse, og det sædvanlige Paaskud det, som vi ovenfor saa Fru Jytte Podebusk anvende lige overfor Hildebrand Gyldenstjerne (S. 106): at man først maatte raadføre sig med Slægt og Venner. Den svenske Formularbog tilraader udtrykkeligt at vælge denne Undskyldning; den danske «Ecteskabs Bog» (1647) anser det for en Selvfølge, at den bliver anvendt.[3]

Hvor ubehagelig saadan en Begæring om Udsættelse paa «en Dag eller fjorten» end kunde være baade for Talsmænd og Bejler, saa paalagde dog ikke blot den svenske Formularbog men simpel Forsigtighed «Bönemännerna» straks at bøje af, ikke æske yderligere Svar denne Gang, men blot bede Faderen være betænkt paa gunstigt Svar til næste Møde. At forlange klart Svar straks vilde blot føre til Brudd. Og stundom værdsattes netop Bejleren

efter den Skønsomhed, hvormed han vidste at finde sig i slig Udsættelse. Da Dr. Otto Sperling, efter at have ventet paa Besked hele Sommeren 1629, endelig fik Svar om Efteraaret, lød følgende Lovtale over ham fra hans Svigermoder: «Jeg holder i Synderlighed af ham derfor, at al den Stund han haver ventet, haver han teet sig saa taalmodig og ikke overløbet os med at begære hastigt Svar, indtil Gud selver haver rørt mit Hjerte at samtykke Dig hannem».[1]

Men lige kedeligt maatte det være baade for Bejler og Talsmænd. Thi paa denne Vis kunde et Frieri trække ud i lange Tider. Det hørte langtfra til Sjældenhederne, at samme Talsmænd to, ja flere Gange maatte vandre i samme Frierærende. Den 18de Marts 1638 skriver saaledes Biskop Hans Mikkelsen i sin Dagbog: «Dr. Scultetus kom igen til mig og bad, om jeg paany vilde møde som hans Talsmand».[2] Intet Under da, at rent Almanakmæssigt set tager Datidens Frierier sig ofte højst forvirret ud. I Biskop Hegelunds Kalenderoptegnelser hedder det f. Eks., at Aar 1589 den 1 Juni blev Otto Rosenkrands og Jomfru Gissel trolovede, men den 30 December samme Aar hedder det igen, at en hel Del Mænd var samlede «om Trolovelse mellem Otto Rosenkrands og Jomfru Gissel».[3] Griffenfeldts Fader, Joachim Schumacher, bejlede ifølge hans egenhændige Optegnelser følgende Gange til sin senere Hustru, Maria Motzfeldt: 15 Juli, 4 Oktober, 2 November og 27 December 1632, paa hvilken Dag han fik gunstigt Svar. Den 3 Februar 1633 blev hun ham tilsagt, og den 23 April 1634 blev de endelig trolovede.[4]

Et Svar, der derimod sjældent eller aldrig gaves, var ligefremt Afslag. Selv om Meningen var den samme, holdt man paa, at det af Hensyn til Talsmændene burde iklædes en mildere Form, Anmodning om Udsættelse eller lignende. Det næste Møde maatte man saa afværge ved forinden underhaanden at give Talsmændene Besked. Den svenske Formularbog giver følgende Anvisning paa, hvorledes man i dette Tilfælde skal bære sig ad:

«Vil nu Jomfruens Fader ikke forlove sin Datter, men har derudi sit Betænkende, saa skal han ikke forvente den fastsatte Tid, ikke heller lade samme «Bönemän» mere komme i sit Hus, men paa det dem ikke maa ske nogen Fortræd, skal han selv, om saa ske kan, besøge dem, eller lade dem kalde til sig

i et andet Hus og give dem dèr sit Svar. Da skal han paa det højeste betakke Frieren for Venskab, Ære og Dyd, saa og «Bönemännerna» for deres gode Villie mod ham og hans, saa og for deres store Umag og Møde, de haft have. Dernæst skal han med beskedelige og venlige Ord afslaa ham sin Datter, om hvem han har ladet tiltale, og sige, at hun endnu er for ung til at forestaa Husholdning, eller og, at en stor dødelig Tid, Sygdom og Krig er for Haanden, og andet, hvad ham synes bedst at foregive. Endelig skal han bede, at de ville optage samme Svar paa det bedste, samt love, at ihvor han i andre Maader maatte kunne tjene Bejleren og være ham til Villie, vil han dertil gerne findes velvillig og redebon».[1]

I hvor mild en Form end Afslaget gaves, var det dog umuligt andet, end at sligt maatte rygtes og fortolkes paa rette Maade. Det var altfor interessant en Begivenhed til, at den ikke skulde flyve fra Mund til Mund, og Datiden var ikke blidere i sin Omtale af Medmennesker end andre Tider.

De to sædvanligste Maader at haane en uheldig Frier paa var enten at fæste ham en Hornske i Hatten eller putte ham i en bundløs Kurv.

Den første Skik var vistnok et Natur-Sindbillede, hentet fra Husdyrenes Verden: den uvillige Ko eller Ged, der vender Hornene mod sin Bejler. At det var den kvindelige Part, der tænktes at have givet Frieren Hornskeen, kan ses af følgende Vers i Anders Sørensen Vedels Visebog:

Det blev hende selv til Ondt og Ve,
At hun gav ud saa mangen Hornske.[2]

Samme Forfatter sætter følgende Overskrift over en Vise: «Jomfru Ingefred haanligt afviser Hr. Lave, som havde opsat Liv og Gods derpaa, at han vilde daaret hende, og maatte ride af Gaarde med en Hornske udi Hatten for en Strudsfjer».[3] I en Bog fra 1648 hedder det: «han bejlede til hende, men hun slog op med hannem og gav hannem ..... en Hornske udi hans Hat».[4]

Ligesom Udtrykket «at give en Hornske» vistnok var hentet fra de hornede Husdyrs Verden, var Betegnelsen «at slaa op» rimeligvis hentet fra Hestenes. Peder Syv søgte at omdanne Ud-

trykket «at give en Hornske», saa at det ogsaa kunde passe paa Hoppen, der slaar bag ud, idet han blandt sine Ordsprog anfører ..... «at give til med Hornskeen, som Hoppen ved Hingsten, naar hun ej vil have ham».[1]

I det 17de Aarhundrede var endnu Udtrykket «at give» eller «at faa en Hornske» almindelig brugt. I en dansk-latinsk Ordbog af 1626 gengives det sidste ved: *repulsam ferre* (faa et Afslag), og paa samme Maade oversættes Udtrykkene; «at faa Nej», «at faa en lang Næse».[2] I Peder Jensen Roskildes Oversættelse af Virgils Hyrdedigte Aar 1639 siges der bebrejdende til Hyrdinden:

Hver ærlig Svend Du har foragt',
Endogsaa mig en Hornske rakt.[3]

Siden da er Skikken gaaet i Glemme hos Folkets Flertal. Saa vidt vides har Talemaaden endnu kun holdt sig i Vejleegnen og paa Mors.[4]

Den anden Skik var at putte den uheldige Frier i en bundløs Kurv, saa at han altsaa faldt igennem den. I det 16de og endnu i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede hed da altsaa Udtrykket: «at falde igennem Kurven». I Coldings dansk-latinske Ordbog af 1626 oversættes derfor dette ved: *cadere uxore, pati repulsam* (faa Afslag paa et Frieri).[5] I «Tobiæ Komedie» beskrives Kvindens Vægelsind saaledes:

Slig er Jomfru i sin Tro,
Alt som man træder paa trøsket Bro:
Du mener, Du gaar paa Broen tryg,
Du ligger i Vandet paa din Ryg,
Du falder igennem Kurven plat.[6]

Og i et Skrift fra det 17de Aarhundredes Midte hedder det: «Han bejlede til hende, men hun slog op med hannem og gav hannem en bundløs Kurv, som han slap igennem, og en Hornske udi hans Hat».[7]

Med denne oprindelige Form for Skikken stemmer ogsaa hvad der endnu er Brug i enkelte Egne af Tyskland: «Naar en Karl eller Pige mister sin gamle Kæreste og hun gifter sig med en anden, tager man en Kurv uden Bund og de unge Karle trækker Pigen, og Pigerne den unge Karl, som har mistet sin

Kæreste, igennem Kurven, idet de sætter dem Kurven over Hovedet».[1]

Senere ændredes imidlertid Skikken i Norden. Man ophørte med den grove Spas, at lade Bejleren selv falde igennem den bundløse Kurv, og nøjedes med blot at anbringe en saadan som Sindbillede uden for hans Dør. Det er denne Form for Skikken, hvortil der f. Eks. sigtes i følgende Vers af Frans Hansen Aar 1731:

Thi det i mange Aar er practiceret før,
At bundløs Kurv er hængt for mangen Bejlers Dør.[2]

Men havde man først forladt den Skik at lade Bejleren falde igennem Kurven, maatte det ogsaa hurtigt gaa i Glemme, at Kurven skulde være bundløs. Allerede i Slutningen af det 18de Aarhundrede var det i Sverige[3] en almindelig Talemaade «at faa korgen» og uden Tvivl paa samme Tid i Danmark den tilsvarende Talemaade: «at faa en Kurv», at «give en Kurv», uden at hertil knyttede sig nogen Erindring om, at Kurven skulde være bundløs.

Hvor hurtigt dette er glemt, kan ses af, at allerede i det 19de Aarhundrede er man endog hos Sønderjyllands Bondebefolkning saa smaat begyndt paa at lade den være fyldt. Herom hedder det:

«Naar nogen i Egnen mellem Ribe og Tønder har haft en Kæreste, som er bleven utro og gifter sig med en anden, da har man den Skik, hemmeligt Natten før Brylluppet at sætte en Tørvekurv omhængt med Pjalter op paa dens Hus, som er bleven forsmaaet; og for at kunne ses desbedre sættes den gerne til Vejrs paa en Stage. Den nedtages i Hast af den paagældende, som ofte tager denne Opmærksomhed meget ilde op. Stundom bringes den forskudte en pæn Kurv af Papir med to Figurer i, den ene rød, den anden sort. Den sorte forestiller da den, der har mistet sin Kæreste, og den har da et Stykke Flor i den ene Haand og en Teglsten i den anden «til at tørre Øjnene med». Undertiden forsødes denne Gave ved et medfølgende Stykke Sølvtøj eller anden Foræring, og Modtageren maa da takke Giveren med et Gilde. Skønt denne Skik endnu er ved Magt, saa har den dog tabt sig noget i den senere Tid». (1861).[4]

Ligesom den oprindelige Talemaade «at falde igennem Kurven» nu efter kun et Par hundrede Aars Forløb forlængst er glemt i Norden efter at have afsat Talemaaderne: «at faa, at give en Kurv», muligvis ogsaa Udtrykket: «at falde igennem», paa lignende Maade har ogsaa her de tilsvarende Skikke med en mærkelig Ilfærdighed afløst hverandre. Paa samme Vis synes Udviklingens Gang at have været i Tyskland. Spredte Rester af de ovenomtalte Skikke — i de forskellige Egne paa forskelligt Udviklingstrin — afgiver dog dèr en frodig Jordbund for lærde, indbyrdes afvigende Fortolkninger.

7.

Naar det i Datidens Skrifter tilraadedes Faderen ikke straks at give Talsmændene Svar, men forlange en fjorten Dages Betænkningstid,[1] saa var Grunden en dybere end blot almindelig nordisk Lyst til Omsvøb og Vidtløftighed. Sagen var, at der meget ofte i disse Dage skulde plejes Underhandlinger af en egen vanskelig Natur, idet Spørgsmaalene om Fæstegavernes, Morgengavens og Medgiftens Størrelse skulde afgøres. Dette Tidspunkt var aabenbart det fordelagtigste for Brudens Fader til Afgørelsen af sligt, medens Frieren var bunden ved sit Tilbud, men Faderen endnu ikke ved sit Svar. Og man kan sikkert som Regel gaa ud fra, at i de Tilfælde, hvor Talsmændene straks fik Svar, har enten disse Spørgsmaal forud været behandlede og bragt paa det rene, eller ogsaa Partiet fra Brudens Synspunkt set været i den Grad fordelagtigt, at der ikke var Grund til Betænkning.

Først naar alt herhen hørende var i Orden, kunde der altsaa gives «Svar» paa «Tiltale». Svaret afgaves vistnok i Reglen i Overværelse af de samme Personer, der havde været til Stede, da Talsmændene første Gang var mødt. Og ganske naturligt blev det Datidens to staaende Betegnelser for et Frieri — i Begyndelsen vistnok afpassede efter de forskellige Tilfælde, siden ofte brugte i Flæng — «N. N. lod tiltale om N. N.», eller «N. N. fik Svar paa N. N.» Som Eksempel paa det sidste kan anføres: «Anno 1574 den 13 Januar fik Jacob Huitfelt Svar i Odense paa Jomfru Elisabeth Friis», «Anno 1597 den 8 April paa en Fredag fik Brejde Ranzau Svar paa Jomfru Karen Gjøe»,[2] o. s. v.

Det bekræftende Svar og den Sammenkomst, ved hvilken det blev givet, kaldtes efter Svaret «et Jaord», og Gildet, der fulgte efter, «et Jaords Gilde» eller «Ja-øl». Disse Benævnelser brugtes endnu omkring Aar 1700 i dannet Tale, om end, som naturligt var, «Jaord» var gledet over til at bruges i Flæng med Forlovelse. Aar 1698 skriver saaledes, som ovenfor omtalt, Biskop Jens Bir-

cherod i sin Dagbog: «Min Broder Christian Broderus Bircherod, beskikket Præst i Særsløf, overtalede mig til at gøre hannem Selskab ud til Særsløf Præstegaard, for at være overværendes til hans offentlige Forlovelse og Jaord med sin Kæreste, salig Hr. Hans Bangs Datter, og bad han mig, at jeg vilde (efter Landsens Skik) Ordet paa hans Vegne til hendes paarørende Venner fremføre». Hvad der foregik derude beskrives saaledes:

«Førend vi udi bemeldte Præstegaard satte os til Bords om Aftenen, proponerede jeg for Enken samme Steds, Anne salig Hr. Hans Bangs, og hendes nærværende Svogre min Broder Christian Broderus Bircherods Begæring anlangendes hendes Datter, Else Catharine Bang til Ægte at bekomme, hvorpaa de nu høfligt hver gav straks deres Ja og Samtykke. Til Jaords Gæstebudet, som derefter blev holdet, var, foruden os ovenbemeldte, inviteret Biskop Kingo og hans Kæreste», o. s. v.[1]

Der er en paafaldende Ejendommelighed ved disse Frierskikke, baade som vi kender dem fra det 16de Aarhundrede og som de endnu har holdt sig mangt et Sted hos Nordens Bønder i mere eller mindre oprindelig Form, det er den forunderlig ringe Rolle, som Frieren synes at have spillet ved en Sag, der dog angik ham saa meget. Som vi ovenfor saa, var Lægen Otto Sperlings Frieri, hvor han efter Talsmandens Tale selv sagde et Par Ord, et af de faa Tilfælde, hvor man overhovedet lagde Mærke til ham. Ellers var han næsten overalt tilovers som hos Bønderne siden, hvor han kommer enten bag efter Talsmændene eller skjuler sig, staar i Stalden eller Stakkehaven, medens de taler i Stuen, o. s. v.

Og denne hans Uvirksomhed er dobbelt besynderlig, naar vi lægger Mærke til, hvorledes Skikken hos Adel og Borgerstand i det 18de Aarhundrede pludseligt slog om til at tildele ham en meget betydelig Rolle. Henriks ovenanførte Ord i «den politiske Kandestøber» viser, at Frieren paa Holbergs Tid ikke blot selv maatte føre Ordet og klare sig uden Talsmændenes Hjælp, men ogsaa allerede skulde kunne en lang Formular udenad, et tydeligt Udtryk for, at her maa være gaaet en Udviklingsrække forud.

Dette besynderlige opklares ved en Betragtning af de tyske Frierskikke i det 16de Aarhundrede. Her forekommer nemlig et Led, som mangler i Norden. Dèr, som hos os, faldt Frieriet i de to Dele: «Tiltale» og «Svar», og dèr, som i Norden, deltes atter «Tiltalen» i en forudgaaende hemmelig Forespørgsel og en

højtidelig Anholdelse ved Hjælp af Talsmænd; men hermed var det ikke omme, der var endnu en tredie og sidste Akt af «Tiltalen» tilbage: Frieren maatte sluttelig selv møde og personlig fri. For at anføre den tidligere omtalte Ridder Hans von Schweinichen som Eksempel, saa meddeler han udtrykkeligt, at hans «Tiltale» faldt i tre Dele, først Forespørgsel underhaanden, dernæst højtidelig Anholdelse ved andre og endelig, efter at Forhandlingerne om Medgift med mere var tilendebragte, hans eget personlige Frieri. Han beskriver dette sidste Optrin saaledes:

«Derpaa maatte jeg efter Landsens Skik og Brug selv udbede mig hende. Tog altsaa Sagens hele Begyndelse og Omstændigheder for, hvad der havde bevæget mig til saadant Giftermaal, nemlig: den gamle adelige Slægt, Jomfruens Ærbarhed og Bestandighed, og endelig at jeg havde sporet, af det var en synderlig Guds Tilskikkelse, og denne Jomfru var mig forsét af Gud. Hvilket med videre Udførelse tog en halv Time, saa at ogsaa Jomfruens Venner sagde: de havde aldrig hørt en saa omstændelig og fornuftig Tiltale som min, det maatte sikkert ligge mig sært paa Hjerte»,[1] o. s. v.

Det ses altsaa at have været Brug i Tyskland i det 16de Aarhundrede, at Frieren ved denne Lejlighed skulde anføre Grundene til sit Frieri. Der er en tydelig Familielighed at spore mellem denne Skik og Henriks Paastand om, at Frierens Tale skal begynde med «Saasom» eller «Eftersom» samt den af ham anførte Frierformular til otte Skilling.

Men underligt nok mangler dette Led, eller lader sig i hvert Fald ikke med Sikkerhed paapege i de danske Frierskikke fra det 16de Aarhundrede. Spor af en særlig Friertale med Angivelse af Grunde synes vel utydeligt at kunne skimtes i Udtryk som dette: «Lod Hak Ulfstand ærligen bede om Jomfru Pernille Gøye anseendis hendes Skikkelighed, Tugt og gode Lader»;[2] eller i det hyppigt tilbagevendende Udtryk: «den Tale», som var imellem ham og hende, hvilken dog altid henlægges forud for den egentlige «Tiltale».[3] Men hvilke end Grundene monne have været til, at dette vistnok oprindelige Led i de fælles germanske Skikke hos Adelen i Danmark i det 16de Aarhundrede har været forrykket fra sin Plads og alt begyndt at visne: for dets daværende Vanmagt taler, at det helt er gaaet i Glemme i de fra hin Tid nedarvede, nordiske Bønderskikke.

En anden gammel Skik, hvorom dog i det mindste Mindet var bevaret i det 16de Aarhundrede, var den, at Frieren ikke burde faa «Ja», førend han selv havde «vundet» sin Brud. Herved forstodes ikke, at han skulde have gjort et vindende Indtryk paa hende, eller lignende. Enhver velopdragen Ungmø burde jo paa dette Trin af Forhandlingerne, selv om hun syntes nok saa godt om Bejleren, tugtigt svare Nej eller dog overlade det til Faderens Afgørelse. Udtrykket var at tage i bogstavelig Forstand, idet Skikken havde bestaaet i, at de skulde spille Skak, Dam eller Tærninger sammen og han vinde Spillet. Kun saaledes ansaas hun for lovligt vunden, og kun herefter kunde hendes naturlige Skyhed med Rette bortfalde.

Skikken synes engang at have været almindelig i Evropa. En af de første Lejligheder, den omtales paa Dansk, er i Folkevisens Beskrivelse af, hvorledes Ridder Strange paa Valdemar Sejrs Vegne anholdt i Bøhmen om Prinsesse Dagmars Haand.

Saa bare de ind det Tavlebord,
De Tavl af Guld hin rene.
Hr. Strange han skulde med Frøken lege
Og tale med hende alene.

Den tredie Skaktavl de sammen drog,
Den var af røde Guld:
Hr. Strange han vandt den skønne Frøken
Alt udi Danmarks Vold.

De slog over hende Silke smaa
De fulgte hende i Salen ind:
«Her maa I se den Frøken skøn
Vi give til Danmark ind».[1]

Hvis man tør tro Folkevisen, var det Skik, at Bejleren altsaa end ikke maatte faa Bruden at se, førend de spillede Tavlebord, og selv under dette skulde hun være tilsløret og maatte først vise sig med blottet Ansigt for ham, naar han havde vundet. Det hedder derfor endnu om de danske Udsendinge, der to-tre Hundrede Aar senere bejlede for Kong Hans til Frøken Kirstine af Sachsen:

De var dèr i en Maaned
Og de var dèr i tre.
Ikke finge de Frøken Kirstine at se
I alle sammens de.[2]

Sidste Gang, sligt Tavlespil ved en dansk Konges Giftermaal omtales, er i denne Vise om Kong Hans' Bryllup Aar 1478. Den blev ganske vist atter tillempet til Christiern den Andens Bryllup Aar 1515, og fremdeles til Frederik den Andens Aar 1572. Medens Omkvædet om Kong Hans' Dronning, Kirstine af Sachsen, havde lydt:

«Der kom aldrig saa rig en Jomfru til Danmark»

kom det om Frederik den Andens Brud, hans Søskendebarn, Sophia af Mecklenburg, til at hedde lidt skarpt:

«Der kom aldrig saa nær beslægtet en Jomfru til Danmark».

Men selv om Visen er bleven sungen om igen om Frederik den Anden, tør vi dog ikke sikkert slutte, at ogsaa ved hans Frieri er der bleven spillet Tavl om Bruden. Derimod kunde den omstændelige og, hvad de anførte Navne angaar, historisk ret paalidelige Beskrivelse i Visen om Kong Hans maaske tale for, at den gamle Skik endnu ved denne Lejlighed er bleven anvendt. Ordene lyder her saaledes:

Det var Misen-Lands Hertug,
Han taler til Smaadreng sin:
«Gak Du Dig i Højenloft,
«Hent Tavl og Guldtærning ind!»
— Der kom aldrig saa rig en Jomfru til Danmark.

Hertugen tager de Tærning i Haand,
De var af røden Guld:
«I kaster, I Riddere af Danmark!
«I ere Eders Herre huld».

Det var Verner Parsbjerg,
Han skød de Tærning fra sig:
«Kast I for mig, Hr. Klaus Rønnov!
«For I er ældre end jeg».

Det var Hr. Klaus Rønnov,
Han satte den Tærning fra sig:
«Kast I, Danmarks Hofmester!
«I er langt ypper end jeg».

Det var Hr. Erik Ottesen,
Tog Tærning i sin Haand:
«Hjælp nu, Gud Fader i Himmerig!
«Jeg vinder den Lilievand».

Den første Guldtærning paa Bordet randt,
Den løb, som det skulde være:
Den danske Hofmester den Jomfru vandt
Til Kongens Hjertenskære.
— Der kom aldrig saa rig en Jomfru til Danmark.[1]

Det, hvorom Spillet drejede sig, var den kvindelige Parts Ære. Dette er allerede antydet i Visen om Dronning Dagmar:

Det lidte fast imod den Tid,
Den Tavl skulde have en Ende:
Da skulde Hr. Strange
Med den Frøken til Senge.

At lege sligt et Spil ved nogen anden Lejlighed var da selvfølgelig i højeste Grad usømmeligt. Det omtales dog af og til i Folkeviserne, hvor der spilles vildt, og Parterne ender med at spille den ene om Æren, den anden om sit Liv. Saaledes i Visen om Jomfru Malfred, hvem Moderen havde søgt at skjule for Kongen, men denne opdagede og lokkede til at spille med sig. Først vandt Jomfru Malfred Trøjeborg Slot fra ham, men tilsidst opfordrede Kongen hende til at spille endnu højere:

Nu ville vi lege foruden al Fals:
Du om din Ære og jeg om min Hals.

Skøn Malfred slog sin Haand imod Bord
«Nu hørte jeg aldrig sligt kongeligt Ord».

«Jeg takker den Frue, mig havde i Lære,
«Jeg spiller ej Guldtærning om min Ære».

Tilsidst lader dog Malfred sig bevæge; men

Den tredie Guldtærning paa Tavlebordet randt,
Skøn Malfred hun tabte, Dankongen han vandt.

Kongen vil nu gøre sin Ret gældende, Malfreds Moder bliver fortvivlet, straffer Datteren i Kongens Paasyn, og da denne ser

deres Sorg, lader han Spillet gælde for Fæstensspil og tager Malfred til sin Dronning.[1]

En af de mest overgivne Viser om dette Emne, er den i Norden vidt udbredte om Jomfruen, der frister Ungersvenden til Spil.

«Hør Du goden Ungersvend
«Leg Tavlebord med mig!»
— «Jeg haver intet røden Guld
«At sætte op mod Dig».
— For de legte, for de legte Guldtærning.

«Sæt Du op din gode Hat!
«Og fast om den er graa.
«Jeg sætter mod min Perlesnor,
«Tag den, om Du kanst faa!»
— For de legte, for de legte Guldtærning.

De spiller derpaa første og anden Gang, men stadig «den Ungersvend han tabte, saa glat den Jomfru vandt».

Tilsidst sætter Jomfruen sin Ære op, og denne Gang «den Jomfru hun slet tabte, men Ungersvend han vandt».

Forfærdet søger nu Jomfruen at købe sig fri, byder ham tilsidst Slot og Fæste, men han vil ikke give Køb. Visen ender da med, at

Jomfruen stander i Bure,
Og børster hun sit Haar;
«Herre Gud bedre mig fattige Mø
«For Giftermaal jeg faar!»
For de legte o. s. v.

Ungersvend stander i Gaarden,
Han støtter sig ved sit Sværd:
«Og Du faar bedre Giftermaal,
«End Du varst nogen Tid værd».

«Og jeg er ingen Gangerpilt,
«Endskønt Du siger saa:
«Jeg er den bedste Kongesøn,
«I Verden leve maa».

«Est Du den bedste Kongesøn,
«I Verden leve maa,
«Da skalst Du have min Ære
«Ja, om jeg havde to».
For de legte, for de legte Guldtærning.[2]

Medens det her ender i idel Glæde, er der andre Viser, der tyder paa, at det ikke altid gik saa. Det synes, som om den kvindelige Part, naar hun vandt i Spillet: Liv mod Ære, stundom ikke har ladet sig nøje med at tage Spillernes hele Eje, men virkelig har krævet den Mands Liv, hun havde «tavlet». I en færøisk Opskrift af Visen om Dronning Dagmar, hvor disse forskellige Forestillinger er blandede sammen, søger derfor Dagmars Moder at skræmme Hr. Strange med Spillet ved at sige:

Min Datter har tavlet med Riddere ni,
Med al god Ære vandt hun di.

Og da Hr. Strange har tabt de to første Spil mod Prinsessen, og det om det tredie hedder:

Sætter Du din Ære mod mig,
Mit hvide Halsben sætter jeg mod Dig,

styrker han sig først ved Bøn.

Hr. Strange ud af Vinduet saa,
Han heder [kalder] paa Gud og Sante Paul.
Han kalder paa Gud og Sante Knud,
At han maatte vinde det Tavlbord ud.[1]

Mulig turde denne Form for Spillet pege tilbage til en ældgammel Tid, hvor det kan have udgjort et betydningsfuldt Led med i Brudekøbet. Selv om der ikke spurgtes om Kvindens Ja eller Nej, havde hun i saa Fald dog maaske i Spillet haft et Middel til at værge sig og en Udsigt til mulig Forøgelse af sit Gods uden Giftermaal. Men hvilken end Spillets tidligere Betydning kan have været, vist er det, at i det 16de Aarhundrede var det i Norden, hvis det endnu forekom her, sunket ned til, som senere paa Ludvig den Fjortendes Tid i Frankrig, at være blot en gammeldags Spøg. At Skikken i det 16de Aarhundrede endnu forekom i Sverige, kunde synes at fremgaa af Ærkebisp Olaus Magnus' Omtale. Han anfører, at den endnu var i Brug hos Adelen. Men hans Forklaring lyder som en sen Tids Misforstaaelse. Han siger nemlig, at Adelsmændene plejer at spille Skak med deres tilkommende Svigersønner, da intet Spil som dette forraader, hvad der bor i et Menneske, hans Lidenskaber, Anlæg, Opdragelse o. s. v.[2]

Naar Bejleren paa lovlig Vis havde anholdt om Pigens Haand, og «Jaord» var givet, skulde man efter Nutidsbegreber tro, at alt maatte være klappet og klart. Dette var imidlertid langt fra Tilfældet, det mest afgørende manglede endnu: det skete skulde slaas «fast».

Ved første Øjekast kunde dette tage sig ud som utaaleligt Omsvøb, men ved nærmere Betragtning laa der en klar Tankegang til Grund, der ikke var særlig for dette ene Omraade men bundede i Tidens fælles Retsbevidsthed. Fra umindelige Tider havde det været indlysende for alle kyndige, at enhver retslig Afgørelse var et treleddet Hele: Den ene Parts Tale, den anden Parts Tale og den afsluttende Kendelse. I Friersager kaldtes de to første Led «Tiltale» og «Svar». Men ved en mere end tilfældig Lydlighed hed i Rettergangssproget de to Parters Indlæg næsten ganske det samme: «Tiltale» og «Gensvar». Enhver Dom indledede derfor med følgende Ord: «Da efter Tiltale, Gensvar og denne Sags Lejlighed blev der saa paasagt for Rette», og derpaa fulgte den egentlige Domskendelse, der afgjorde Sagen. Ganske paa samme Maade maatte i Frieri «Tiltale» og «Svar» afsluttes ved en afgørende Akt, Sagen maatte slaas fast, Parret «fæstes» sammen.

Gennem denne Jævnførelse med Retsforhold vinder vi ligeledes en Forstaaelse af, hvad der hidtil muligt kunde have forekommet uklart: det forskellige Antal Sammenkomster, som Datiden krævede til et Frieris Afgørelse. Ligesom i Nutiden en Tiltalt kan i visse Arter Sager i samme Møde baade faa at høre det, hvorfor han er tiltalt, give sit Svar og faa sin Dom, paa samme Maade kunde i hin Tid et og samme Møde omspænde baade «Tiltale», «Svar» og, naar «Sagens Lejlighed» var ret simpel og klar: «Bortfæstelsen» tillige. Men ordentligvis tillod, eller om man saa vil: krævede en Friersags Afgørelse mindst én Sammenkomst for hvert Led, hvoraf den begrebsmæssigt bestod.

Hovedafgørelsen skete altsaa ved det Møde, hvor Parret «fæstedes» sammen og den egentlige «Trolovelse» fandt Sted. Hvor gammel denne Skik og de dertil svarende Benævnelser var, kan bedst ses af, at disse brugtes ikke blot hele Norden over, men ligeledes i Storbrittanien, hvor de levede som et Minde fra den danske Indvandrings Tid. I det 16de Aarhundrede var Udtrykket «haandfæste» (*«handfaste»*) endnu en

gængs engelsk Betegnelse for at «trolove»; og dette Ord har i *true-love* og *true-love-knot* holdt sig friskt lige ned til Nutiden.[1]

Som rimeligt var blev dette Møde, hvor «Bortfæstningen» skulde foregaa, imødeset med stor Forventning og en Mængde Forberedelser i den Anledning trufne.

En Sag, man vel maatte vare paa, var, hvad Dag man valgte til at lade Bortfæstelsen foregaa. Der var jo ikke blot uheldige Dage i hver Uge, men desuden Tycho Brahesdage spredte Aaret rundt og derhos ugunstige Tidspunkter, der faldt forskelligt i de enkelte Aaringer. Meget kunde afhænge af, hvorvidt man her valgte rigtigt. Endnu i det 19de Aarhundrede holdt man i Skaane paa, at ingen Trolovelse kunde blive lykkelig, naar den ikke foregik paa en Onsdag eller Fredag.[2] Samme Tro har uden Tvivl hersket i det øvrige Danmark i det 16de Aarhundrede, i hvert Fald blev dengang et paafaldende Antal Trolovelser indgaaet netop paa disse Dage. For at nævne et Par Eksempler blandt de mange: Den næste Onsdag før Sankt Hans 1533 trolovedes Peder Skram og Elsebe Krabbe.[3] «Min kære Moder! Og som I skrive, at jeg skulle skrive Eder til, om min Jomfru var Fæstemø, da maa I vide, at hun vart [blev] Fæstemø nu i Fredags otte Dage, og skal hun have Kristoffer Paulsøn».[4] Senere er denne Overtro, af Grunde som vi længere hen faar at se, bleven henlagt fra Trolovelses- til Bryllupsdagen.[5]

En almindelig Tro synes det ogsaa at have været, at Trolovelsen skulde finde Sted i tiltagende Maane. Allerede Tacitus omtaler Germanernes Tilbøjelighed til at henlægge deres vigtigste Foretagender til Nymaane eller Fuldmaane.[6] Og saa vidt man kan skønne har det baade i Sverige og Norge været Skik, at foretrække tiltagende Maane, særlig disse dens to Endepunkter, til Indgaaelse af Forbindelser.[7] Fasten og Adventstiden ansaas derimod vistnok i de fleste Egne for ugunstige Aarstider.

Oplysende om Datidens Hensynstagen til Dag og Tid for Trolovelsen er efterfølgende Brev af 1542, skrevet af den tidligere katolske Biskop Ove Bille til Hr. Oluf Rosenkrands til Vallø, i Anledning af Biskoppens Brodersøn, Peder Billes paatænkte Trolovelse med Oluf Rosenkrands' Datter:

«Vor venlig og kærlig Hilsen tilforn, sendt med Vorherre! Kære Hr. Oluf, Frænde og synderlig gode Ven! Give vi Eder kærligen til Kende, at vi finge Eders Skrivelse nu imod Aften,

at vor Broder Esge Bille haver nu været hos Eder paa Vallø, bedendis og begærendis, at den Tale imellem hans Søn Peder Bille og Eders kære Datter maatte udi den hellige Trefoldigheds Navn komme til en endelig Ende; hvilket I ogsaa gerne gøre ville etc.

«Kære Frænde! betakke vi Eder kærligen og gerne for alt godt, I os bevist haver, og besynderligen for samme Eders gode Svar, kærlige Skrivelse og store Velgerninger, I bevise vor Broder og forskrevne hans Søn; udi hvilke Maade vor Broder, vi og hans Søn og flere Venner kunne det med Eder og Eders forskylde, skulle I dertil finde os ganske velvillige, som os bør at gøre og vi pligtige ere etc.

«Kære Hr. Oluf! Som I skriver, at vi gav vor Broder til Kende, som han sagde for Eder, at det skulde være et godt Tegn i denne Sag Tirsdagen næst efter Dominicam lætare, som er Midfaste Søndag, da mærkte eller forstod vor Broder os ikke ret. Vi finde der intet bedre Tegn til inden Dimmelugen, paa Eders egen gode Forbedring, end det Tegn, som er virgo og paa Danske kaldes Jomfru, som falder den Tirsdag og Onsdag næst for Palmesøndag, som I ydermere kunne forstaa af denne indelukte Skrift, vi nu sende Eder, hvad samme Tegn betyder og udviser. Den alsommægtigste Gud værdis til at give sin Naade dertil, at det maa blive Gud tækkeligt og vor Brodersøn og Eders kære Datter til Lykke, Ære, Glæde og Salighed!

«Som I og, kære Frænde! os tilskrive, at vi ville vel gøre og møde paa Vallø med flere Eders Venner, naar denne Tale skal endeligen forhandles, for hvilket Eders gode Tilbud vi takke Eder kærligen og gerne, og ville vi det gerne gøre i de Maade og andre, hvad vi vide Eder er til Villie, Tjeneste og Gode, naar vi fange at vide tilforn enkelt Dag, naar I ville den Sag med vor Broder endeligen forhandle paa Vallø, saafremt vi ere saa helbredte, vi kunne færdes og rejse. Kære Frænde! Udi hvilke Maade vi kunne være Eder og Eders kære Husfrue og Børn til Villie, Kærlighed og Gode, ville vi altid gerne gøre, bedendis Eder gerne, at I ville sige Eders kære Husfrue mange gode Nætter paa vore Vegne. Befalendis Eder Gud! Skrevet udi Skovkloster Fredagen næst efter Reminiscere Aar 1542».

Offue Bilde.

Den indlagte Seddel lød saaledes:

«Kære Frænde! Den lærde Mand, Doctor Carion, og andre vise Mænd udi den Kunst om Himmeltegn, som skrive Planeters Løb og Himmeltegn, skrive saa om dette Tegn virgo, som kaldes Jomfru paa Danske, at i det Tegn er godt at afvænne smaa Børn, item at bygge og at fæste sig en Jomfru uti Ægteskab men dog være hende ubevaret i samme Tegn. Saa skrive vise Mænd, men den almægtige Gud raader dog over baade Himmel og Jord og alting, og kan forvandle og naadeligen formilde alle Planeter».[1]

En Betingelse for at Bortfæstningen kunde ske, var Vidnesbyrd om tilstrækkelig Kristenkundskab. Enhver, der ønskede at troloves, skulde kunne sin Luthers Katekismus. I Reglen aflagdes denne Prøve blot ved, at paagældende godtgjorde at have deltaget i Altergang, hvortil jo krævedes samme Kundskab. Men hvor Bruden var et Barn, kunde det let skorte paa denne Forudsætning, og her var da ikke andet for end at underkaste sig en særskilt Trolovelsesprøve. Aldersgrænsen for at maatte indstille sig til denne var vel ubestemt, men Skik og Brug synes dog at have sat et Lavmaal, som ikke gerne blev underskredet. Om de to tidligere omtalte smaa Søstre i Hedensted i Jylland, den ene paa otte, den anden paa elleve Aar, der begge ønskede at troloves med deres Bejlere, hører vi derfor ogsaa Landemodet i Aarhus afgive følgende Kendelse: «Den yngste skal afvises, men den ældre kan, naar Provsten har overhørt hende, og hun har staaet sig godt i Katekismus, blive trolovet». (S. 32).

I det 16de Aarhundrede og i Særdeleshed lige efter Reformationens Indførelse maatte man dog vistnok af flere Grunde være noget varsom med, hvad Sum af Kundskaber, man krævede ved denne Prøve. Naar det at indøve Menigheden i Luthers Katekismus var Maalet for de ugentlige Søndagsgudstjenester, turde man ikke forudsætte denne Kundskab alt til Stede i sin Fylde hos et Par unge Folk, der ventelig endnu havde mange Aars Prædikenomgange tilbage. At lignende Forhold fandt Sted i Tyskland, kan ses af tyske Skuespil fra det 16de Aarhundrede, i hvilke der forekommer saadan gejstlig Overhøring af unge Folk, der vil ægte hinanden. Det er rigtig i Tidens Aand, naar man i Optrin af denne Art tydeligt kan spore en dobbelt Hensigt, dels at ville give Anledning til Spas, dels virkelig at yde dem af Tilhørerne, der agter sig samme Vej, en gavnlig Belæring.[2]

I det 17de Aarhundrede fastsloges baade i Danmark og Sve-

rige den tidligere Regel som Lov. I et Kongebrev af 1645 hed det for Danmarks Vedkommende: «Vi have naadigst for godt befundet, at de gemene, unge Folk ikke skal herefter af Præsterne troloves, førend de dèr have bevist, at de deres Børnelærdom lært have».[1] Og i den svenske Kirkelov af 1686 fastsattes det, at de, der vilde troloves, skulde kunne Luthers Katekismus og have deltaget i en Altergang.[2] I det 18de Aarhundrede omtales det som Skik i Egnen om Kalmar, at de unge Folk, naar de mødte hos Præsten for at overhøres i Kristendom, medbragte som Gave for at stemme ham mildt: seks Alen «Skjortelærred», en Ost og - de mere formuende — tillige et Pengestykke paa Osten.[3]

«Bortfæstningen» foregik med endnu større Højtidelighed end baade «Tiltalen» og «Jaordet». Fra begge Sider mødte man i talrig Skare, Brudgommen naturligvis ledsaget af sine Talsmænd. I flere af de gamle, svenske Love var det ligefrem bestemt, at begge Parters Frænder indtil tredie Led skulde give Møde.[4] I Kong Hans' almindelige Købstadret af 1484 hed det: «Man skal fæste sig Hustru i det mindste i tolv Personers Overværelse».[5] Efter Reformationens Indførelse sloges der noget af paa denne store Fordring, og i Frederik den Andens Ægteskabsordinans befaledes der blot: «Ingen Trolovelse skal ske, foruden at Præsten og fem andre Vidnesbyrd i det mindste ere overværendis».[6] Samme Tal gik senere over i Christian den Femtes «Danske Lov».[7] Hvis nogen skulde være uklar om, hvad hermed mentes, saa var det i Christian den Fjerdes Forordning for Hertugdømmerne udtrykkelig udtalt, at hvis en Trolovelse skete i et mindre Antal Vidners Nærværelse end seks, tre paa hver Side, skulde den være ugyldig for Retten.[8]

Grunden, hvorfor dette Antal Vidner krævedes, og hvorfor man ikke heller blev træt af at lade Præsterne indskærpe Menighederne disse Tal,[9] var naturligvis den, at fuldstændig Forvirring vilde opstaa, hvis nogen af Parterne siden kunde fragaa, hvad ved denne Lejlighed var sket. Fra en noget senere Tid fremhæves det ogsaa som en Ulempe af meget farlig Art, at i enkelte Egne, som f. Eks. Blekinge, hvor man havde set igennem Fingre med, at Fattigfolk trolovedes uden Vidner, benyttede ofte Fæstemændene sig heraf og brød bagefter givet Løfte.[10]

I det 16de Aarhundrede behøvede man mellem nogenlunde velstillede dog ikke at frygte for sparsomt Møde. Tilbøjeligheden var langt snarere til at komme altfor talrigt. Det var allerede en ret bred Anvisning, som et af Datidens Skrifter gav om, hvorledes det bør gaa til ved slig Lejlighed: «Det er hos oprigtige Folk brugeligt, hos saadant Tilsagn en offentlig Handel at anstille udi næste Frænders og Venners paa begge Sider og andre ærlige Folks Overværelse».[1] Og den Virkelighed, der svarede hertil, var ofte langt fyldigere. Da saaledes f. Eks. Købmand Knud Seeblad i Odense Aar 1550 midt i den strengeste Vintertid skulde holde sit Fæstensøl i Flensborg mødte han med alene 28 ridende Svende.[2] Iblandt den højeste Adel gik ofte Antallet over alle Grænser. Peder Skrams og Elsebe Krabbes Trolovelse 1533 overværedes foruden af «mange ærlige, lovlige Riddersmænds Mænds Fruer og Jomfruer» af 7 Bisper, 22 Riddere og en Mængde «ærlige Mænd, flere som ikke alle nu kan nævnes. Gud giver dennem alle en glædelig Opstandelse!»[3]

Man samledes enten i Kirken eller i en privat Bolig, i sidste Fald atter enten i Brudens eller i Præstens Hjem.

Fra Katolicismens Dage havde man arvet det Syn paa Sagen, at en Trolovelse, selv om den ikke just nødvendigvis skulde ske i Kirke, saa dog vandt i Anseelse ved at foregaa der. At bortfæstes for Alteret af en adelig Bisp havde været et sikkert Bevis for fornem Byrd. I Reformationens første Tid holdt derfor den Skik sig iblandt den danske Adel at lade Bortfæstningen fremdeles foregaa i Kirke. Ligesom Peder Skrams og Elsebe Krabbes pragtfulde Trolovelse, der jo endnu faldt i den katolske Tid, havde fundet Sted i Frue Kirke i København, saaledes hører vi fremdeles i længere Tid om kirkelige Fester af lignende Art: «Der man skrev 1542 Aar, den Tirsdag efter Sankt Karens Dag, da blev Christopher Gyldenstjern og Anna Parsbjerg givet tilhobe i Skt. Nicolai Kirke udi København Formiddag, der Klokken var mellem 9 og 10 slet, og det var i Løvens Tegn».[4] Laurits Brokkenhus og Jomfru Karine Skram «blev trolovede udi Laholms Bys Kirke den Søndag efter Helligtrefoldighed, som var den 4 Juni Aar 1570 udi mange fornemme Folks Nærværelse».[5] «Anno 1580 25 Maj om Formiddagen, da Klokken var mellem 8 og 9, udi S. Bodels Kirke i Aalborg blev min allerkæreste Fæstemø Jomfru Anne Lykke Iversdatter mig tilsagt af Hr. Jørgen Lykke hendes Broder, Niels og Christoffer Mikkelsen og Tyge Krabbe».[6]

Aar 1593 blev Jomfru Susanne Brokkenhus tilsagt Markvor Bille, «og hentede han Svar i St. Knuds Kirke i Odense».[1] Samme Aar blev Jomfru Marine Skram tilsagt Jacob Hardenberg i Vejle Kirke.[2] Aar 1598 fik Knud Gyldenstjerne «Svar paa Jomfru Øllegaard Hvitfeld i Københavns Helliggestis Kirke»[3] o. s. v. Endnu langt ind i det 17de Aarhundrede lader Skikken sig forfølge. Aar 1639 blev f. Eks. Jomfru Edel Rosenkrands tilsagt Gabriel Laxmand i Helene Kirke i Skaane.[4]

Under disse Forhold var det naturligt, at ogsaa den velhavende Borgerstand foretrak Trolovelse i Kirke. Men allerede i det 16de Aarhundrede lader Spor af Omslag fra oven sig paavise. Og sit Grundskud fik uden Tvivl Skikken, da Hoffet gav Tonen an i modsat Retning. Det var et Eksempel, hvis Virkninger sikkert spredtes vidt om, da Sigvard Grubbe, der var i Kongens personlige Tjeneste og for hvem Christian den Fjerde selv var «Talsmand», den 9 August 1598 trolovedes med Hildeborg Grubbe af Dronningens Jomfrukammer — ikke som hidtil brugeligt i Kirke, men paa Københavns Slot i Dronningens Kammer, i Overværelse af Kongen, Dronningen, Hertug Ulrik og begge Parters nærmeste Slægt, hvor Kansler Christian Friis førte Ordet paa Kongens Vegne som «Talsmand».[5] Hvis dette kan antages at danne Vendepunktet i Skikken for Adelens Vedkommende, turde det maaske være mere end tilfældigt, at et og samme Ægtepar før og efter Forandringen fik saa forskellig en Omtale. Om Christen Skeel hed det ved hans Død Aar 1595 endnu paa gammeldags Vis: Han blev trolovet med Jomfru Margrete Brahe «udi vor Frue Kirke udi Aalborig».[6] Men om hans Enke Margrete Brahe, der først døde Aar 1614, lød det mere pynteligt ved hendes Baare: «Og skete deres Trolovelse paa Aalborg Slot»; dog tilføjedes der beroligende for dem, der endnu muligt heraf kunde forarges: og trolovedes de «af salig Magister Jørgen Borringholm, fordum Biskop udi Vendelbo Stift».[7]

Det var en Selvfølge, at den højere Borgerstand hurtigt fulgte med Omslaget. Raadmand i Ystad Jacob Ebbesen og Margrete Johansdatter f. Eks. «deres kristelige og gudelige Trolovelse holdtes udi hendes kære Forældres Hus, der man skrev 1621 den 28 Augusti».[8] «Hr. Jacob Jacobsen og Catharine Ottesdatter trolovede jeg i Abigael Hasebards Hus», skriver Biskop Hans Mikkelsen i sin Dagbog 1641[9] o. s. v.

Den modsatte Udvikling synes at være foregaaet hos

den nordiske Almue. Medens endnu kort efter Katolicismens Tid den meste Bortfæstning vistnok foregik i Hjemmet, blev det efterhaanden mere og mere Skik at kræve den foretagen i Kirke. Grunden var klar nok, dels var det paa denne Maade langt lettere for Øvrigheden at sikre sig, at ingen ulovlig Forbindelse blev indgaaet, men Ægteskabsgrader, Skudsmaal, Ret til overhovedet at indgaa Ægteskab o. s. v., alt var i Orden. Dels kunde man ogsaa ved at sætte Mødet i Kirken til Kl. 8 eller 9 snarest vente, at i det mindste Hovedpersonerne mødte nogenlunde ædru. Opfordringer og Paabud i saa Henseende var dog stadigt nødvendige.[1] For Menigmands Vedkommende i Danmark var da omkring Aar 1600 kirkelig Trolovelse, om end ikke ligefrem paabudt saa dog sikkert det almindeligste. I en Skrivelse fra Konsistorium ved Københavns Universitet af Aar 1621 bruges et i saa Henseende ret betegnende Udtryk: «Smaa Trolovelser, der sker om Søndagen efter Froprædiken».[2] I Sverige udtalte Aar 1612 Præsteskabet sig for, at alle Trolovelser burde ske offentligt og i Kirker.[3]

Disse to modsatte Udviklingsrækker hos Folkets to Lag: de velstillede og Almuen — bort fra kirkelig Trolovelse og henimod kirkelig Trolovelse — skar altsaa hinanden omkring Aar 1600. Dette deres Skæringspunkt var ikke tilfældigt, thi kort forinden var der baade i Danmark og Sverige udstedt en Lov, der satte stærkere Fart i begge Bevægelser. I Frederik den Andens Kirkeordinans af 1582 var det for første Gang ved Lov bleven fastslaaet, at ingen Trolovelse maatte finde Sted uden i Overværelse af en Præst.[4] Og denne Præst skulde, i det mindste efter en senere Fortolkning, ikke blot optræde som almindeligt Vidne, men forhøre Parret, prøve om de rette Betingelser var til Stede, og i saa Fald sluttelig velsigne deres Pagt.[5] Noget lignende var, om end i mindre skarp Form, blevet udtalt i den svenske Kirkelov af 1571.[6]

Men var det først lovbefalet, at en Præst skulde overvære Trolovelsen, saa var der ingen Grund for ham til i en ulønnet Forretning at drage, paa Landet maaske flere Mil, paa Vej til Fattigfolk, naar han selv kunde byde de paagældende at møde i Kirken eller i hans eget Hjem. Noget anderledes stillede Sagen sig, hvor der var Velstand og Udsigt til et muntert Fæstensøl bagefter. Men her maatte man antage, at enten Frieren eller Brudens Fader havde haft Takt nok til at vælge Præsten til

«Talsmand», og hermed havde denne jo Haand i Hanke med, naar og hvor og hvorledes det hele skulde foregaa.

Omvendt fra Adelens Synspunkt set. Var det at blive trolovet af Præst i Kirke ikke længer en kostbar Forret, men sunket ned til et Fattigmands Kendetegn, saa var der ikke Grund til at bibeholde det længere. Allerede ved Midten af det 16de Aarhundrede skete der da visse Indskrænkninger i den kirkelige Handling ved adelige Trolovelser.[1] Ved ovenomtalte Trolovelse mellem Sigvard og Hildeborg Grubbe, der foregik i Dronningens Kammer i Kongens og Dronningens Nærværelse, lader det til, at der skønt Loven udtrykkelig fordrede det, dog savnedes Præst. Og senere i Christian den Femtes «Danske Lov» kom det, at troloves i Hjemmet uden Præsts Nærværelse, til at staa som det ægte Kendetegn paa Fornemhed og Fortjeneste, kun tilkommende «dennem som ere i Rangen, eller af Adel, og dennem som lige ved Adel agtis».[2]

Herfra vil enhver kunne slutte sig til Udviklingens senere Gang. Det øvrige Folk helmede ikke, førend ogsaa det opnaaede samme Fornemheds Stempel. Allerede ved Midten af det 18de Aarhundrede var Trolovelse i Kirke gaaet helt af Brug. I «Anhang til Danmarks og Norges Kirkeritual, af 1761» omtales kun Trolovelse i Præstens Hus eller i Hjemmet. Og inden Aarhundredets Slutning faldt den sidste Skranke, idet Trolovelse i Præsts Overværelse afskaffedes ved Forordning af 4 Januar 1799.

Naar Følget var samlet, begav man sig altsaa enten ind i Storstuen eller til Kirken. Handlingen, som foregik paa hvert af disse Steder, var vel i Hovedsagen en og samme, men ganske naturligt havde der, hvad Formerne angik, i Tidens Løb udviklet sig en Forskel mellem verdslig og kirkelig Bortfæstning. Begge faldt de, paa ældgammel Vis, i de to adskilte Dele: Trolovelsen og Giftermaalet.

Den verdslige Bortfæstning begyndte med, at alt, hvad tidligere var sket i den Sag, gentoges paany. Hvor besynderligt det end kunde tage sig ud, maatte da altsaa Talsmanden atter frem og anholde om Datteren, Faderen eller nærmeste Slægtning atter svare, denne Gang selvfølgelig: Ja. Selv ved Sigvard Grubbes Trolovelse maatte Talsmanden paa Kongens Vegne paany anholde om Bruden, skønt Jaord allerede var holdt for flere Maaneder siden.[1] Først efter at dette dramatiske Overblik over Sagens tidligere Gang var givet — «efter «Tiltale», «Gensvar» «og denne Sags Lejlighed» som det hed i Retssproget — kunde Fortsættelsen rettelig følge.

Denne bestod i, at ogsaa Bruden gav sit Ja. Tidligere var det jo nemlig kun Faderen eller nærmeste Slægtning, der havde svaret, nu maatte ogsaa hun give sit Samtykke. Hermed var det vidnefast, at alle Parters Samtykke var opnaaet.

Efter dette Hovedindhold kaldte nogle Bortfæstningens første Optrin for «Samtykke» *(consensus)*. Men i Reglen lod man ikke første Akt være ude her, men tog lidt mere med og kaldte saa det hele: Trolovelse. Berettigelsen hertil laa allerede i, hvad der var foregaaet. Thi nærmere set var det mere end blot «Samtykke» til at ville være Ægtefolk, der var givet fra de to Parter. Saavel han som hun havde lovet — Bejleren ved sin Talsmand og Bruden ved at svare Ja til Faderens Spørgsmaal — at ville skikke sig i det kommende Ægteskab mod hinanden saa-

ledes, som en trofast og ærlig Dannemand og Dannekvinde vel anstod. Med andre Ord: de havde lovet hinanden deres Tro.

Hermed var dog «Trolovelsen» ikke afsluttet. Løftet var vel givet, men dette maatte slaas ganske anderledes fast. Ved Ed maaske? Det var jo kun ved et nyt Løfte. Nej, simpelt hen som i enhver anden Handel ved straks at betale Afdrag. Det, der foregik, var jo, at denne Mand fæstede sig denne Kvinde til Brud. Men betalte man Fæstepenge til det Tyende, hvis Tjeneste man vilde sikre sig, hvor meget mere da her, hvor man fæstede sig en Stalbroder for hele Livet. Det var selvindlysende for Datidens Tankegang, at paa dette Tidspunkt maatte Udvekslingen af Fæstensgaverne finde Sted.

Her afbrødes altsaa Handlingen, eller om man saa vil: dens mest spændende Punkt indtraadte, idet enhver af Parterne rykkede frem med, hvad vedkommende havde i Baghaanden. I de højere Samfundslag var vel Gavernes Form afpasset efter Lejligheden, saa at de kunde medbringes i en Lomme og nu tages frem. Men hvor det gik ret troskyldigt til, og man samtidig havde Raad nok til at give Fæstensgaver i videre Omfang, maa der paa dette Tidspunkt være blevet slæbt hele Kurve fulde ind til hver af de to. Ingen tog imidlertid Forargelse af sligt. Alles Blik rettede sig blot nysgerrigt mod Herlighederne, der én for én toges frem, og Modtageren tog imod med samme oprigtige Iver som endnu i det 19de Aarhundrede Fæstemøen i Skaane, der med udbredt Forklæde opfangede alt, hvad Fæstemanden fyldte i det.[1]

Som alle slige Skikke havde denne sin Grund i bestemte Oldtidsforhold. Oprindelsen bliver forstaaelig, naar det erindres, at den vistnok skrev sig fra en Tid, da det hele var et virkeligt «Brudekøb» og Kvinden endnu ikke besad Arveret. Den Købesum («mund»), som Manden oprindeligt havde maattet give i Betaling for sin Brud, synes tidligt at være gaaet over til at anses for med Rette at tilkomme hende og ikke hendes Fader. Sammen med Medgiften fra Faderen udgjorde den da Hustruens særskilte Eje, som ved Mandens Død eller ved Skilsmisse ikke kunde fratages hende. En «mund-købt», en «guldfæstet» Brud, «fæstet med Mund og med Mæle», som det hed, sad da ikke blot med Hæder som Ægteviv, men ogsaa i en nogenlunde sikret Stilling som Enke.

Da senere Kvindens Arveret blev indført, bortfaldt ikke helt

de Forhold, der kunde gøre slig Tilsikring af Forlods-Eje i mulig Enkestand ønskelig. Ligeledes holdt naturligvis den gamle Betragtningsmaade sig, at Gaver var det bedste Udtryk for og Pant paa Venskab. Det var da saa langt fra, at den hedenske Skik at give «mund» gik i Glemme i Middelalderen, at den tværtimod blot forgrenede sig videre. I det 16de Aarhundrede havde Brudgommen endnu at betale sin Brud. Gaven kaldtes, alt eftersom den leveredes ved Bortfæstningen eller Morgenen efter Brylluppet: «Fæstensgave» og «Morgengave». Fremdeles havde Fæstemøen ved en Gave til sin Fæstemand at godtgøre sine Følelser for ham. Og endelig paalaa det dem begge ved Gaver at udtrykke deres Venskab overfor de nærmeste af dem, som de nu traadte i nyt Slægtskabsforhold til.

Det var alle disse Kærligheds- og Venskabspanter, som slæbtes ind for at fordeles. Grundstammen i dem dannede nu som før Gaven fra Fæstemanden til Fæstemøen, «Fæstensgaven» eller «Fæstendefæet» i snævrere Forstand.

Det synes at have været en gammel Skik, at denne skulde blandt velstillede om ikke helt bestaa af rede Penge i Guldstykker, saa dog væsentlig af saadanne Guldsmykker, hvis Værd var let bestemmelig. «At fæste med Guld» blev derfor ganske naturligt Folkevisens Betegnelse for en adelig Trolovelse. Om Hr. Aage hedder det saaledes:

Fæsted han Jomfru Elselille
Alt med saa meget Guld.
Maanedsdagen der efter
Laa han i sorten Muld.

Og om Hr. Peder lød det:

Fæsted han liden Kirsten
Alt med saa meget Guld.
Det vil jeg for Sanden sige,
Hun bliver hannem aldrig huld.[1]

Selv angaaende Arild Urups og Jomfru Tale Thots ovenomtalte (S. 85) Trolovelse, der jo dog først forefaldt efter det 16de Aarhundredes Midte, kom det fremdeles til at hedde paa gammeldags Vis:

De drukke Fæstensøl paa Eriksholm,
Hr. Lave mon Ordene tale.

Han gav hende det røde Guld
Til sin Fæstensgave.

Han gav hende Guld og Ædelstene,
Som Jomfruer maatte vel bære.
Hun kasted det paa Bænken neder
Og gjorde deraf Vanære.

Den sædvanligste Form for Guldsmykke til Fæstemøen var en Halskæde. Det var f. Eks. en saadan, som Jesper Daa gav den lille Birgitte Gøye ved deres Fæstensøl; da hun ikke vilde tage imod den, greb hendes Stedmoder den og hængte den om hendes Hals.[1] Ludvig Munks Fæstensgave var en Safirs Ring og en «S-Kæde», altsaa en Guldkæde, hvori hvert Led var formet som et «S».[2] Ditlev von Qualen gav sin Fæstemø, Sophia Lunge, en Guldkæde paa 500 ungarske Gylden.[3] Da Mandrup Holk Aar 1587 skulde fæste Lene Juel, fandt han ikke Anledning til at anskaffe en ny Kæde, men gav hende i Fæstensgave en Guldkæde og nogle Gylden i Guld, som han tilbyttede sig af Mourits Podebusk for to Bøndergaarde og et Hus.[4]

Foruden Halskæder havde tidligere ogsaa Guldbælter været yndede Fæstensgaver. I det 17de Aarhundrede fortrængtes de dog begge hos den danske Adel mere og mere af Armbaand.

Den velstillede Borgerstand fulgte selvfølgelig tæt efter de adelige Skikke. For at nævne et Par Eksempler saa gav Adser Sørensen, Slotsskriver paa Skanderborg, Aar 1575 sin Fæstemø, Inger Christoffersdatter fra Horsens, blandt andet en Guldkæde og et forgyldt Bælte i Fæstensgave.[5] Og omtrent paa samme Tid gav en Skolemester i Bergen sin Fæstemø ligeledes en Guldkæde.[6] Selvfølgelig opførte Jøderne fra det gamle Testamente sig paa samme Vis i de af Købstadbeboere forfattede bibelske Skuespil. I «Tobiæ Komedie» f. Eks. lover Brudens anden Bejler hende:

Hun skal gaa ret som en Frue.
Jeg holder hende som en Turteldue.
Hun skal faa Fæstendefæ og anden Ting,
Guldkæde, Sølvbælte og god Guldring.[7]

Det er aabenbart Rester af samme Skik, naar blandt Bønderne i Småland i Slutningen af det 18de Aarhundrede Fæstemanden gav sin Fæstemø et Par Sølvkæder, den ene til at gaa flere Gange om Halsen og med vedhængende forgyldt Sølvpenge,[8] eller

i Blekinge et Sølvbælte og en Sølvkæde.[1] I Nordsjælland i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede gaves derimod kun rede Penge. «Bonden fæster sin Brud med nogle hele Penge, her i Egnen med omtrent 4 Rdlr.»[2]

Denne den egentlige «Fæstensgave» skulde ifølge gammel Skik overrækkes Fæstemøen paa højtidelig Vis, ikke af Fæstemanden selv, men af Talsmanden paa hans Vegne. Derfor hedder det ogsaa i Visen om Arild Urup og Jomfru Tale Thot:

De drukke Fæstensøl paa Eriksholm,
Hr. Lave mon Ordene tale.
Han gav hende det røde Guld
Til sin Fæstensgave.

Samme Skik kan paavises endnu længe efter i Vossevangen i Norge, hvor Bejlemændene, efter at Pigen havde lovet «at være sin Manne lige saa lydig som Sara var Abraham», ønskede hende til Lykke med de Ord: «Gud han forfremme dig!» og med det samme forærede hende som Fæstepenge «3 til 4 Mark Danske efter Evne».[3]

Straks herefter traadte Fæstemanden selv til og afleverede sine mere private Gaver. Disse var naturligvis overmaade forskellige baade hvad Form og Værdi angik. Hvad der blandt dem mest kunde minde om det gamle «mund» og maaske ogsaa er blevet overleveret sammen med den egentlige Fæstensgave, var en Art Forsikringsbreve, som i det 16de Aarhundrede langt fra var usædvanlige. Det er muligt til denne Skik, der sigtes i det ovenanførte Brev (S. 70) fra Jørgen Friis, hvori han omtaler den Kvinde, til hvem han bejler, saaledes: «Under jeg det Menneske for alle dem, der leve paa Jorden, Broder heller Søster eller nogen anden, alt det Gode jeg haver paa Jorden, og vil det og gøre saa klart, naar Gud vil unde mig et godt Svar, at mine Arvinger ikke skal arve meget efter mig, om Gud vil kalde mig».

Man brugte nemlig stundom som Fæstensgave at overrække Fæstemøen en Forskrivning, hvori der tilsikredes hende efter Mandens Død en vis Del af Formuen eller Godset til forlods Eje. Den gamle Rigsraad Erik Bølle, der, som vi tidligere har sét, udbad sig sin Svigersøn, Christoffer Gøyes Tilladelse til at gifte sig paany, gav saaledes sin Fæstemø en Forskrivning paa tusind Gylden med mere i Fæstensgave.[4] Claus Skeel gav lige-

ledes sin Fæstemø et Forsikringsbevis paa tusind Daler.[1] Joachim von Qualen skænkede sin Fæstemø et Brev paa alt det forarbejdede Sølv, han maatte efterlade sig.[2] Den ovennævnte Slotsskriver paa Skanderborg, Adser Sørensen, gav sin Fæstemø et Fæstegave-Brev paa to Gaarde i Horsens.[3] Professor Hammer gav sin Fæstemø en Forskrivning paa «300 Daler med en opredt Seng med al Tilbehøring» o. s. v.[4] At de her anførte Fæstemænd har undt deres tilkommende det rigtigt vel, kan sés af, at flere af dem foruden disse Fæstensbreve tillige har udstedt særskilte Morgengave-Breve til deres Hustruer paa endnu større Summer.

Denne Flothed med Midler, som man selv paa Grund af Døden vilde være hindret i at nyde længere, forekom imidlertid ofte Arvingerne utidig. I alle de ovenomtalte Tilfælde opstod der Retssager i den Anledning. Gammel Sædvane og senere Lovens klare Ord sikrede dog Enkens Tarv. Forgæves gjorde Christoffer Gøye gældende, at hans Svigerfaders efterladte Gæld var saa stor, at her ikke var Raad til forlods af Boet at udrede Fæstensgave. Forgæves paastod Adser Sørensens Arvinger, at han som en ufri Mand ikke burde have givet sin Fæstemø saa urimelig stor en Fæstensgave som to Gaarde i Horsens. Og med lige saa ringe Held gjorde Claus Skeels Arvinger gældende, at i Danmark brugte Adelen slet ikke at give Fæstensgaver i Form af Forskrivning; hvad man gav, det «gav man straks af Haanden enten udi Kæder, Armbaand eller andet sligt». Værst faren af dem alle var dog Ditlev von Qualen, thi han havde affattet sit Fæstensgavebrev saa ubesindigt, at han selv blev den Arving, der kom til at lide. Det lød ret storladent at love sin Enke og hendes Arvinger forlods alt det forarbejdede Sølv; men det maa have været mindre behageligt, da hun døde først, at se hendes Arvinger møde op og forlange udbetalt alt, hvad der stod i Brevene. Guldkæden paa de 500 ungarske Gylden og de 2000 Daler i Morgengave udleverede han; men, alt Sølvtøjet! det var for meget, Halvdelen beholdt han og værgede tappert. Han var død, da hans Plageaander endelig fik Dom for Resten.

Under disse Forhold er det ret forstaaeligt, at man krævede alle herhen hørende Aftaler og Dokumenter affattede i den mest lovgyldige Form. I Forbindelse med Fæstensgavernes Udveksling brugte man derfor i de mange Vidners Overværelse at lade de øvrige Betingelser oplæse, ved hvilken Lejlighed vel Fæstemanden især lyttede til, om Hjemgiftens Størrelse var rigtig opgiven.[5] I

et noget yngre Skrift tilraadedes det at sikre sig mod senere Forfalskning af Brevene ved at skrive dem alle paa ét og samme Stykke Papir, som derpaa skulde rives over og Halvdelen opbevares af Manden, Halvdelen af Hustruen eller hendes Slægt.[1]

Fæstemandens øvrige Gaver til Fæstemøen var naturligvis forskellige efter Smag og Formuesvilkaar; dog var der visse, som med stor Stadighed kom igen. Hertil hørte Bægre, Skeer, Spænder, Huetøj, Livstykke, Handsker eller Vanter, gerne spraglet udsyede, Strømper, Sko, og i en lidt senere Tid den saakaldte «Brudebog», det vil sige en Salmebog. Medens man i Vossevangen brugte at aflevere alle Herlighederne i et lukket Skrin,[2] var det uden Tvivl ellers i Reglen Skik at overgive dem aabenlyst og én for én, som endnu i det 19de Aarhundrede brugeligt i Sverig. I Småland, hvor Skikken har holdt sig fyldigst, havde omkring Aar 1800 enhver velstaaende Fæstemand at aflevere ikke mindre end 32 Genstande til sin Fæstemø.[3]

Under disse Omstændigheder bliver det lettere at forstaa, at det faldt hin Slægt saa naturligt at bruge Billedet af et Marked om, hvad her foregik. Hertil sigte f. Eks. de tvende af Peder Syv anførte Talemaader: «Markedet er halvholdet», hvilket han oversætter saaledes: de har holdt Jaord; og «hun er solgt saa dyre, som hun kan gælde», hvilket betyder: hun er alt trolovet.[4] At dette virkelig har været almindeligt brugte Talemaader, bekræftes ved, at vi træffer den ene i et Brev fra Christian den Fjerde. Han skriver saaledes:[5] «Eftersom jeg er advaret, at siden denne Hofmesterinde [Fru Karen Sehested] haver været til Hove, da haver hun altid udi min Fraværelse mesten hvert Maaltid haft nogle udaf Hofjunkerne til Bords med Børnene, saa og [til]stedt, at de har med Børnene gaaet op og neder udi Stuen, saa at Herremændene have haft Armene om dennem, naar de saaledes spaseret have, til hvilket jeg slet intet haver bestilt hende. De tre ældste ere solgte saa dyre, som de kan gælde, og have med ingen uden med dennem, som de ere overladte til, at tale; hvad de andre ud af Herremændenis Omgængelse lære kan, er helt let at gætte.»

Naar Fæstemanden var færdig med sine Gaver, be-

gyndte Fæstemøen med sine. Som Regel gjaldt det om disse, at de svarede til Fæstemandens, men var dog efter en mindre Maalestok. Ogsaa her skelnedes altsaa mellem en Genstand af ædelt Metal, den egentlige Fæstensgave, og de andre Sager. Kort efter Aar 1600 synes det at have været en staaende Skik, saavel blandt den danske som den svenske Adel, at Fæstemøens Gave til Fæstemanden skulde ligne hans til hende og altsaa være — et Armbaand. For Sverigs Vedkommende forsikres dette af en fremmed Iagttager, der Aar 1634 overværede Johan Oxenstjernas Trolovelse.[1] For Danmarks Vedkommende bekræftes det af en Mængde Breve og Optegnelser. Det fremgaar allerede tildels af en Befaling som denne fra Christian den Fjerde til Rentemesteren: «Der skal forfærdiges et Guldarmbaand til Hans Ulriks Jomfru paa den Manér og af det Værd, som Adelen her i Riget udgiver til Fæstensgave; paa Enderne skal komme nogle Diamanter, dog inte af de største».[2]

Dette kunde dog endnu misforstaas, som om der kun mentes: til adelige Fæstemøer. Men at disse ogsaa gav deres Fæstemænd Guldarmbaand, kan ses af følgende Brev fra Christian den Fjerde til hans Rentemester: «Eftersom Jeg udi den hellige Trefoldigheds Navn haver bevilget, at Hr. Hans Lindenovs Søn, Hans Lindenov, maa bekomme min Datter, Frøken Elisabeth Augusta, til sin Ægtestalbroder, da skal I til hannem lade gøre lige saadan et Armbaand hos Hans Hollænder, som de forrige deres var, og laane Hr. Corfitz Ulfeldts Armbaand til at see efter, hvor mange og hvor gode Stene derudi findes, og mig derpaa med det første skaffe en Designation».[3]

Tvivler nogen endnu, efterlæse man følgende Familieoptegnelser fra et Par Aartier senere, hvor blot Skikken at afgive Armbaandene paa selve Trolovelsesdagen var ved at vige. Om Sten Brahe skriver hans senere Hustru: «Anno 1646 den 16de April fik .... han selv i Jesu Navn Svar paa mig udi København. Samme Dag gav han mig min Ring og anden Dagen mit Armbaand. Gud sammenbinde vore Hjerter i Kærligheds Baand! Den 17de Maj fik han sit Armbaand». Eller følgende Optegnelse om Knud Thots Trolovelse: «Den 14de Maj 1661 kom han til Fjellebro og dèr gav Sophia sin Ring. Den 25. fulgtes vi ad til København, hvor vi kom den 29. Den 2. Juni Pintsedag fik hun sit Armbaand. Den 29. fik han sit Armbaand».[4]

Fæstemøens øvrige Gaver til Fæstemanden var mest Beklæd-

ningsgenstande: Skjorte, Lommetørklæde, Nathue og lignende. Ingen af disse havde saa gammel, sindbilledlig Betydning som Skjorten. Vi har allerede tidligere ved Omtalen af Skjorte som Klædningsstykke berørt dette ejendommelige Forhold. Her maa vi i denne Forbindelse dvæle lidt nærmere derved og søge at klare os, hvorfra dette Sindbillede stammede, og hvad det var, man saa deri, med andre Ord: hvorfor Skjorten var Kærlighedspant.

Skikken skrev sig fra ældgamle Dage og havde vistnok været fælles for den gotogermanske Stamme, førend denne paa sine Vandringer opløstes i Folkeslag. Dette synes at fremgaa af, at man ikke blot fulgte samme Brug i Sagatiden hos Nordboerne.[1] Da f. Eks. Ørvarod i Upsala meldte Ingeborg hendes Elskede Hjalmars Død, sad hun just og sømmede en Skjorte til ham.[2] Men Skikken var vidt udbredt. Den lader sig paavise ikke alene i Skandinavien og paa de engang svenske Øer udfor Rigabugten, men i Skotland, i Lybæk, i Schlesien ja helt ned til Nordspanien. I en gammel Folkevise fra Katalonien giver saaledes en Elskerinde sig tilkende for sin Elskede ved at sy ham en Skjorte:

Og det første, som hun sømmed,
Var for Don Juan en Skjorte.
Virked Navn paa dens Manchetter:
«Don Juan» og skjult «Marie».
Men paa hvert af Brystets Indlæg
Morgenstjernen hun baldyred.[3]

Hvad der oprindelig havde givet Anledning til denne Skjortens sindbilledlige Betydning, var naturligvis dens Værd som Klædningsstykke. Den var jo det nødvendigste, inderste, i sin Tid maaske eneste Klædningsstykke. Som en Kvinde favnede den Manden. Denne Tankegang ligger Nutiden fjern. Siden Skjorten er bleven af Linned og ofte ikke længer er det inderste Klædningsstykke, har man ogsaa i Norden lidt efter lidt tabt Forstaaelsen af fjerne Forfædres Billedtale. Anderledes i det 16de Aarhundrede, da Skjorten endnu var den inderste Beklædning, og alle endnu enten gik med den af Uld eller dog var opfødte med Indtrykkene af, at den var noget solidt og varmt. En af de sidste sproglige Repræsentanter for denne Oldtids Tankegang er Biskop Peder Palladius. I hans Ord, som vi alt tidligere har anført, glider paa urgammel Vis de to Forhold i den Grad i ét, at det, naar man hører Ordene løsrevne, er umuligt at skelne imellem,

om det er en Hustru eller en Skjorte han taler om: «Bær over med hende! Jo bedre du farer med hende, des bedre har du hende. Mand skal jo holde af det Klædebon, som han haver næst sig».[1]

Under disse Forhold vil det forstaas, at den Billedtale, som laa i, at en Kvinde skænkede en Mand en Skjorte, først og fremmest betød, at hun var villig til at skænke ham sin Kærlighed. I denne Betydning toges det hele Middelalderen igennem i Norden. I og for sig laa der intet om ægteskabelig Troskab heri. Tværtimod, Biledsproget anvendtes lige let om Bruden, der fæstede sin Brudgom, og om den, der sveg sit tidligere Løfte og gav sig hen til en anden. Billedet betød blot Løfte om at ville favne. Derfor siger en af Elverpigerne til Hr. Oluf:

Og hør, liden Ole, træd i Dansen med mig!
En Skjorte af Silke saa giver jeg dig.

Hvortil han svarer:

En Skjorte af Silke jeg selv formaaer,
Thi den har min Fæstemø mig skænket igaar.[2]

Og Erik Glipping bejler til Marsk Stigs Hustru med følgende Ord:

Hil sidde I, skønne Fru Ingeborg!
Og vil I være mig huld,
Da syr I mig en Skjorte
Og sinker den med røde Guld.

Hun svarer:

Skulde jeg sy Eder en Skjorte
Og sinke den med røden Guld,
Saa mænd ved, Dannerkonning!
Da var jeg Hr. Marsk Stig uhuld.

Da Kongen derpaa gaar videre og beder ikke blot om Favntag, men lover hende evig Troskab, svarer hun paa ægte Datids Vis ved ligeledes at gaa over fra den Fæstensgave, der lovede Favntag, til den, der betegnede Troskab:

Hør I det, skønne Fru Ingeborg!
Og vil I have mig kær,

Alle de Dage, jeg leve maa,
Jeg vil Eder elske og ære.

— «Hr. Marsk Stig har givet mig Guldringe
Og Kæden om min Hals.
Saa mænd ved, Dannerkonning!
Jeg bliver hannem aldrig falsk».[1]

Det var da kun en vildledende Udløber af den gamle Skik, naar det i det 16de Aarhundrede blev Mode, først i Tyskland siden i Norden, at fornemme Kvinder skænkede en Skjorte blot som Venskabstegn til Mænd, hvem de satte Pris paa. Der laa heri en pikant Biklang af, at en saadan Gave engang havde betegnet noget langt intimere. Man sporer denne tvetydige Dobbeltlyd i det ovenfor anførte Brev, hvormed den danske Kurfyrstinde Anna af Sachsen ledsagede sin Gave til den danske Admiral, Normanden Kristoffer Trondssøn: «Havde du ikke under vort Besøg i København (1559) kørt vore Jomfruer saaledes i Ring og givet dem Grund til at blive undsélige, saa vilde de maaske have holdt paa, at Skjorten var bleven langt bedre og smukkere».[2]

Det at sy en Skjorte til en Mand havde imidlertid Middelalderen igennem haft endnu en Betydning foruden Kvindens Løfte om at ville favne ham. Det betegnede tillige hendes Evne og Vilje til fremtidig «at skære og sy ham alle hans Klæder», altsaa blive ham en dygtig Hustru og Hjælperske. Skjorten var ligesom Prøvestykket paa, hvad hun formaaede.

Det er denne anden Betydning af Gaven, hvorpaa der særlig er lagt Vægt i den smukke og, efter Udbredelsen at dømme, i Middelalderen saa yndede Vise om Esbern Snares Frieri til liden Kirsten. Indholdet er i de forskellige Opskrifter temmelig forskelligt, men Grundtanken er den samme, at liden Kirsten ansés for altfor ung og ukyndig til at kunne troloves.

«Liden Kirsten hun er kun Aarene ti.
— Skoven staaer herlig og grøn —
«Hun kan Eders Hofklæder hverken skjære og sye».
— Den Sommer og den Eng saa vel kunne sammen. —

Hertil svarer Esbern Snare:

«Liden Kirsten er ung, hun kan vel lære,
«I give mig hende med Hæder og Ære!»

Derpaa rider han til Ribe og køber «Silke og Sindal», som han hemmeligt sender til hende:

Det første liden Kirsten hun Sømmen fik,
Hun straks ind til sin Fostermoder gik.

«Min Fostermoder kære! I kende mig Raad,
«Sømmen hun blev mig sendt udi gaar.»

— «Hør Du liden Kirsten! skik Sømmen fra dig:
«Hun er dig sendt til Spot, tro mig!»

Liden Kirsten lader sig imidlertid ikke herved afskrække.

Hun ganger i Lønkammer ind,
Saa skar hun Sømmen efter sit eget Sind.

Hun syede i hans Sidesøm
Fisken, som skrider i striden Strøm.

Hun syede over hans Hærde
Femten Riddere med dragne Sværd.

Hun syede i hans Ærmer en Krans
Femten Jomfruer i en Dans.

Hun syede i hans Bryste,
Hvor Ridderen Jomfruen kyste.

Derpaa skikkede hun Skjorten hemmeligt til den, der havde sendt hende Bud.

Det første Hr. Asbjørn Sømmen saa:
«Herre Christ signe de Fingre smaa!»

Og paa Svendens Spørgsmaal om, hvad Løn liden Kirsten skal have, svarer han:

«Hvad skulde Jomfruen have andet til Sømmeløn,
«End mig selver, en Ridder skøn.»

Hvortil Svenden i en af Opskrifterne svarer:

«Haver Tak skøn Ridder alt for Eders Gave!
«I er den Svend, min Jomfru vil have.»[1]

Endnu i det 16de Aarhundrede var det Skik blandt Adelen, at Skjorten skulde være særlig kunstigt syet. Saafremt imidlertid Fæstemanden heraf har sluttet til sin elskedes Kunstfærdighed, er han undertiden bleven skuffet. Den Skjorte, som f. Eks. Jomfru Magdalene Krognos gav til sin Fæstemand Tyge Brahe, en Farfader til Astronomen, var rigtignok ulasteligt prydet med Perler — 27 Alen Perler var der gaaet med alene til den og til hendes Perlehue — men hendes Værk var det ikke. Paa en forræderisk Regning staar der: 8 Mark til Tønnes Perlestikker «for Gerningen for det Skjortelad til Tyge Brahes Skjorte».[1]

Den Skik at give Fæste-Skjorte har holdt sig i Sverig til ind i det 19de Aarhundrede.[2] Derimod er Skikken glemt i Sønderjylland, hvor dog Fæstegaver endnu er i Brug. Naar Parret her efter Trolovelsen skal «skifte», som det kaldes, saa giver han hende blot en Guldring og en Salmebog, hun ham en Tobakspibe eller en Urkæde.[3]

Naar Fæsteparret havde vekslet deres Gaver indbyrdes, kom Turen til Forældrene til at modtage deres. Vigtigst var her Fæstemøens Moder, hvis Gaver, i det mindste efter senere Skik i Sverig, skulde staa i et vist Forhold til, hvad Datteren havde faaet.[4] Men heller ikke hendes Fader eller Fæstemandens Forældre eller Talsmanden blev glemte og, hvor det gik rigtigt til, end ikke Fæsteparrets Brødre og Søstre, saa at der efterhaanden kunde blive fremtaget og overrakt en ganske artig Mængde Livstykker, Nathuer, Vanter, Hoser, Baand o. s. v.

En Overdaadighed, som i det 16de Aarhundrede langt fra var ualmindelig, men efterhaanden dog mere og mere gled over til kun at anvendes ved de egentlige Brylluper, bestod i, at Parret skulde give en Gave, helst et Klædningsstykke, til hver Person i Selskabet. I Blekinge har denne Skik tildels holdt sig i sin oprindelige Form lige til Aar 1800.. Det hedder herom: «Efter Trolovelsen uddeler Fæstemøen en af hende selv vævet og mærket Næsedug til hver Mandsperson, som er i Selskabet».[5]

Da denne Gavernes Udveksling i Vidners Overværelse spillede saa stor en Rolle ved selve Handlingen, gled den ganske naturligt i daglig Tale over til at blive en Betegnelse for selve Trolovelsen. Ogsaa i retslige Afgørelser blev den til et Hoved-

kendemærke. «Det var ingen Trolovelse», hedder det saaledes i en Dom fra Bergen 1568, «thi der var ingen Gaver, ingen Vidne eller Handtasting».[1] «Det har altid været holdt her i Riget», sagde Niels Hemmingsen i Forhøret over Iver Bertelsen, «at de Folk, som hinanden have trolovet og have Vidnesbyrd og Bevisning herom og have givet hinanden Fæstendefæ, de Folk er Ægtefolk for Gud og Verden».[2] I Sagen angaaende Birgitte Gøyes Skilsmisse fra Jesper Daa var det derfor et Spørgsmaal af ikke ringe Vægt, hvorledes det forholdt sig med den af ham givne Fæstensgave.[3]

Under disse Omstændigheder er det let forstaaeligt, at Datiden ogsaa overførte de samme Forhold paa længst forsvundne Tider. I god Tro brugte man dem f. Eks. som Maalestok for Begivenheder fra Abrahams Dage. «Endog hidtil i Teksten ikke endnu er noget talt om Bruden Rebekkas Ja og Samtykke, dog lige vel lader det sig heraf aabenbarligen tilkende, at hun vel haver vidst denne ganske Handel. Aldrig havde hun annammet saadan kostelig Fæstindsgave og dyrebar Skænk af Elieser, havde hun ikke tilforn samtykt i Isaks Ægteskab».[4]

Og ganske naturligt hentede man Billeder fra denne Forestillingskres for at tydeliggøre religiøse Begreber. «Ligervis som en Brudgom, fæstendes sig en Mø, giver hende med sine Forældre et Pant og Fæstendefæ med anden megen Klenodie og Gave, paa sin Tro og Love og sin Kærlighed retsindig at være og aldrig at rykkes — saa haver og Guds Søn givet sin Menighed og kære Brud et stort Arrha [ɔ: Fæstepenge] og Fæstendefæ: den værdige hellige Aand» o. s. v.[5]

Gennem Datidens egne Forfattere faar man det bedste Indtryk af, til hvilken Grad af Overdrivelse man var gaaet med Fæstegaverne, og hvor stort et Tryk, der herved lagdes paa de ubemidlede, der skulde holde Trop med. I et religiøst Skrift hedder det saaledes i Forbigaaende om denne Sag: «Det sker ofte, at de smaa herudi ville for meget efterfølge de store og agte ikke deres Vilkaar. Som mangen er, der skaffer sig skønne Klenodier til Fæstendegave, herlige og kostelige Klæder, og vilde ikke gerne være den slemmeste men anvender saadan stor Bekostning derpaa, at det sker ofte, kort Tid efter Brylluppet er overstaaet, at saadanne Fæstendegaver holdes falle paa Torvet, pantsættes eller udfaas saa hemmeligen at sælges. Se dette sker ikke saa sjældent, men ideligen».[6]

Den hele Skik var derfor moden til at beskæres. Dette skete i en Række Forordninger i det 17de Aarhundredes første Halvdel, ved hvilke det forbødes adelige Fæstefolk at give hinanden i Fæstegave mere end to Ringe til en Værdi af 250 Specier i det højeste. Gaver til Slægtninge skulde helt afskaffes. Betegnende nok maatte dog disse Bestemmelser senere slappes; Aar 1651 tillodes det at lade Ringene hos adelige være til en Værdi af 3—400 Specier samt at give Fæstensgave ogsaa til Fæstemøens Moder, «eller, om hun er død, til den, udi hvis Hus Jomfruen er». Af uadelige maatte Gejstlige og Borgerstandens Spidser give i Fæstensgave indtil 10 Lod Guld, «fornemme Haandværksfolk» en Guldring paa en Rosenobel eller to; men «gemene Haandværksfolk og andre skulle ingen saadan Foræring maatte udgive». Endelig paalagdes det Borgemestre og Raad at holde et vaagent Øje med, at alle Parrets øvrige indbyrdes Gaver kun bestod af hjemmegjort Uldent og Linned og ikke overskred vedkommendes Evne.[1]

Mod Sædvane synes disse Forordninger at have virket baade hurtigt og kraftigt. Dette tør dog næppe tilskrives en sær Lydighed hos Befolkningen paa netop dette Omraade, men langt snarere et Omslag i Moden og Synsmaaden i det hele, hvoraf Forordningerne selv for en Del kan betragtes som et Udslag. Sagen var, at Bortfæstning i gammeldags Form og den hertil svarende Trolovelse havde tabt i Betydning, samtidig med at «Bryllup» var blevet den ene gyldige Form for lovlig Forbindelse. Herhen tyede da de gamle Skikke, «Fæstensgave» afløstes hos Adelen mere og mere af «Morgengave» o. s. v. Og hvad Adelen i saa Henseende ændrede, efterlignedes troligt af den højere Borgerstand.

Allerede før det 17de Aarhundredes Midte kunde da i en juridisk Haandbog «Fæstensgave» betegnes som noget, der kun var brugeligt «blandt ufrie Folk og de som ej af Adel ere».[2] Og Christian den Femtes «Danske Lov» fastslog yderligere dette Forhold.[3]

Hos Nordens Bondestand derimod holdt de gamle Fæstensgaver sig tilligemed den gammeldags Opfattelse af Bortfæstningens Betydning. Som vi i det foregaaende ofte har haft Lejlighed til at berøre, bevaredes særligt i Sverig, men dog ogsaa i Norge og i Sønderjylland, det 16de Aarhundredes Skikke i saa Henseende næsten uforandrede til ind i det 19de Aarhundrede.[4]

Naar ved Gavernes Udveksling Trolovelsen var fuldbyrdet, gik man over til Bortfæstningens andet Afsnit: Giftermaalet. «De tvende bleve givne tilhobe». Denne Del af Handlingen foregik paa en og samme Maade hele Norden over og ledsagedes af en Tale, der ligeledes næsten var ordlydende ens hos alle Skandinaver, et tydeligt Bevis for Skikkens Ælde. Fæstemanden rakte sin højre Haand frem, og Fæstemøens Fader lagde hendes højre Haand deri med følgende Ord: «Jeg giver Dig min Datter til Hæder og Hustru, til halv Seng og halvt Bo, til Laas og til Lukke og alt halvt Vundet [ɔ: selverhvervet Gods, modsat Arvegods] i Navn Gud Faders, Søns og Hellig Aands. Amen».[1] Herefter traadte alle Tilstedeværende til, i hvert Fald saa mange som Pladsen tillod, og lagde deres Hænder til Bekræftelse ovenpaa de to Fæstefolks. Hvis man tør slutte fra, hvad der var Skik i Blekinge i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede, blev alle staaende en Stund i denne Stilling, medens Talsmanden læste Fadervor.[2]

Dette var Handlingens egentlige Hovedpunkt, hvorefter den havde faaet sit Navn «Fæstning». Herved forstodes nemlig ikke blot i Almindelighed, at Forholdet blev gjort «fast» — Forlovelse kaldes ogsaa i enkelte Egne af Norge «at gøre vist»[3] — men først og fremmest, at der blev givet Haand derpaa. «Fæstning» var Forkortelse af «Haandfæstning». At dette var den ældgamle, nordiske Betegnelse for Trolovelse kan sés af, at den var trængt ind i England med den nordiske Indvandring. Endnu i et engelsk Skrift fra Aaret 1543 brugtes Ordene *handfasted* og *handefasting* som gængse Udtryk for Trolovelse, og selv den Dag i Dag er denne Betydning af Ordene ikke helt glemt i England. I Skotland var Udtrykket *hand-fasting* havnet som Betegnelse for Forholdet mellem «Gadebassen» og hans «Gadelam», i hvilken Betydning det forekom i Slutningen af det 18de Aarhundrede.[4]

Haandfæstning var da altsaa den gamle nordiske Betegnelse for Trolovelse, og Grundbetydningen i begge Ord, «Haandfæstning» og «Trolovelse», var den samme: det bindende Løfte mellem vordende Ægtefolk. I Norge og Sverig holdt denne Betydning af Ordet «Haandfæstning» sig,[5] medens den i Danmark i Løbet af Middealderen lidt efter lidt veg for den nye retslige og politiske Betydning af Ordet: en skriftlig Forpligtelse, særligt en kongelig. En lignende Tilbøjelighed til Overgange i Betydning har der været i Ordets øvrige Forgreninger. Tillægsordet «haand-

fast» f. Eks. betød paa dansk i det 16de Aarhundrede endnu «fangen», i det 17de Aarhundrede «bekræftet ved Underskrift» og i det 19de Aarhundrede: «stærk».

Saa snart den store Haand-Knude atter var opløst, trak de mange Vidner sig ikke igen tilbage til deres Plads, men begyndte en ganske løjerlig Færd, idet de hver især søgte at give Fæste-parret et velment Dunk i Ryggen.

Hvis man ikke havde saa sikre Vidnesbyrd for, at dette virkelig forholdt sig saa, skulde man tro, at her enten maatte ligge en Misforstaaelse til Grund, eller at Skikken dog i hvert Fald kun hørte hjemme hos Folkets laveste Lag. Dette er imidlertid ikke Tilfældet. Den svenske Biskop Olaus Magnus, der saavidt vides er den første, som omtaler denne Skik, omtaler den som ganske almindelig og meddeler tillige i sin latinske Beretning, at dette Dunk i Ryggen paa svensk hed «Fæstedunk».[1] Hvor almindelig Skikken har været i Danmark, kan ses af, at Forfatteren til «Tobiæ Komedie» tillægger Jøderne fordum samme Skik. Næppe har i dette Stykke Saras Fader fæstet hende og hendes første Bejler til hinanden med følgende Ord:

Her giver jeg Eder nu tilsammen
Med Glæde, Fryd og møget Gammen,

førend de tilstedeværende siges at styrte frem og give Dunk i Ryggen. Og til yderligere Forklaring tilføjer endda Forfatteren, vel nærmest til Oplysning for de spillende, at dette udføres ganske som Skik og Brug er ved Fæstning.[2] At sligt ogsaa har været brugt i de højeste Samfundslag, ser man f. Eks. af en Brudetale fra 1624 ved Christoffer Urnes og Sophia Lindenovs Vielse, hvor der tydeligt sigtes hertil,[3] og en Udlænding, der i Aaret 1634 overværede Johan Oxenstjernes og Anna Margrethe Stures Trolovelse, beretter, hvorledes Gæsterne, efter at Fæstensgaverne var udvekslede, sprang frem og dunkede løs for Spøg.[4]

Ogsaa i Frankrig i det 16de Aarhundrede var «Fæstedunk» en velkendt Skik. Dette kan blandt andet ses af Rabelais' († 1553) Hentydninger dertil. I en af sine komiske Fortællinger beretter han, hvorledes Adelsmanden Hr. de Basché klarede sig for ubehagelige Stævningsmænd. Han kaldte sine Folk ind og sagde: Naar Stævningsmændene kommer igen, saa hold jer rede! Du,

Loyre! og din Kone indfinder jer i min store Sal i jeres Bryllupsklæder, ganske som dengang I blev ægteviede. Se her er hundrede Guldstykker til at klæde jer op for. I, Hr. Pastor! maa ikke forsømme at være tilstede i Ornat og med Vievand, ligesom til et rigtigt Bryllup. Og du ligesaa, Trommeslager! du stiller med Tromme og Fløjte. Naar saa Vielsesordene er fremsagte og Bruden afkysset, skal I under Trommers Lyd give hinanden Fæstedunk. I véd: smaa Puf og Stød. De hjælper paa Fordøjelsen. Men naar I kommer til Stævningsmanden, saa skal I tærske løs paa ham som paa umoden Rug. Skaan ham ikke! Se her har I nogle Jernhandsker, beklædte med Skind. Giv ham dygtigt med dem. Jo mere I holder af mig, des stærkere slaar I til.

Som aftalt gik det hele for sig. Stævningsmanden blev mørbanket. Plettet paa Skindet som en Tiger og med et halvt Dusin knækkede Ribben vendte han hjem, uden at have faaet Hr. de Baschés Underskrift for, at Stævningen var bleven ham forkyndt.

Næste Dag afsendtes da en ny Stævningsmand, denne Gang for en Forsigtigheds Skyld ledsaget af to Følgesvende. Han kom just til Bryllup ligesom den forrige. Manden mente nu at gøre sine Sager flinkt. Thi da Stævningen var forkyndt, Afskrift afleveret, Vielsen forrettet, Bruden afkysset, Maaltidet endt, tømte han sit Glas og sagde til Herremanden: «Hvordan er dette at forstaa? vanker der ikke Fæstedunk her? Jeg tror, at alle gode gamle Skikke gaar af Brug. Venner gaa af Mode. Juleviser gaa af Mode. Verden er syg og lakker mod Enden. Nej, saadan skal det være: Brudefærd! Brudefærd!» Og dermed begyndte han at dunke Hr. Basché og hans Hustru, og derefter de unge Damer og Præsten med.

Men saa kan det nok være, at Jærnknoer og Fægtehandsker kom i Gang. Man knubsede løs, alt imens Præsten tordnede mod de forbandede Bryllupsløjer. Med de mest levende Indtryk af Hr. de Baschés Gæstfrihed og grundig Kundskab om alt, hvad der vankede ved et muntert Bryllup, vendte Stævningsmændene hjem. Fra den Tid var Hr. de Basché fri for videre Overløb af dem. Og naar nogen ellers var bleven rigtig mørbanket, saa hed det sig som et Mundheld, at han havde nok været til Bryllup hos Hr. de Basché.[1]

Som det vil sés, lader Rabelais her Fæstedunk blive uddelt ikke blot til Brudeparret, men ogsaa mellem Gæsterne indbyrdes.

Noget lignende kan paavises for Danmarks Vedkommende. I «Tobiæ Komedie», hvor Uddelingen af Fæstedunk to Gange blev fremstillet for Tilskuerne saa livagtigt som muligt, gives der første Gang de spillende Anvisning paa ogsaa at dunke hinanden indbyrdes, og Narren siger efter den sidste:

Nu lave de til.
Ret Bryllup det nu blive vil.
Ak, hvilke mange Hug jeg fik!
Hvi Fanden have de saadan Skik?
De slog vor Brudgom og Sara [Bruden] med.
Men jeg vil sige og gætte dette:
Mange skulle gerne tage Hug saa mange,
Kunde det dennem som Sara gange.
De ville saa gerne have Mand[1] o. s. v.

Dette svarer ganske til den almindelige Afdunkning hos Rabelais. Begge Steder se vi Skikken saaledes som den i livligt Selskab saa grumme let kunde give sig frit Løb og udarte. Men der kan næppe være nogen Tvivl om, at den egentlige Kærne deri var den blotte Dunken af Fæsteparret alene, hvorom der ogsaa hyppigst kun er Tale.

Spørge vi om Grunden til denne besynderlige Skik, saa har sikkert Biskop Olaus Magnus Ret, naar han sammenstiller den med tilsvarende ved andre Højtideligheder, især ved Ungdommens Konfirmation og ved Ridderslagning. Her brugte nemlig de tilstedeværende at give Konfirmanden eller den nyslagne Ridder et Slag i Ansigtet, for at han «skulde huske det». En lignende Maade at give den højtidelige Handling «Eftertryk» paa, som Olaus Magnus kalder det, anvendtes ifølge andre ogsaa, naar en blev gjort til Væbner, blev «væragtig», som det senere gerne hed. Det Slag paa Munden, som ved denne Lejlighed gaves vedkommende, benævnedes i Norge «et Pustfæst».[2]

Naar det nu erindres, at paa ældre Dansk betød at klappe: at slaa, er det meget troligt, at Peder Syv har Ret, naar han udleder Talemaaden «det er klappet og klart» af disse Slag ved højtidelige Lejligheder. Paa hans Tid var heraf kun «Fæstedunkene» tilbage. «Paa Landet endnu klappe og slaa de dem i Ryggen, som troloves», siger han. Talemaaden brugtes iøvrigt dengang gerne i en mere udvidet Form, idet man sagde: «Det er kallunset, klappet og klart». Peder Syv forklarer «kallunset» som: af Kallun ɔ: rent og godt.[3]

Selve Skikken var altsaa paa Peder Syvs Tid ophørt blandt de højerestillede i Byerne men endnu i Brug hos Landbefolkningen. Det samme bekræftes af en anden Forfatter, der ligeledes har skrevet Aar 1688 og bruger disse Udtryk: «Ellers er det mærkeligt, at de i disse nordlige Lande har haft Skik at banke Brud og Brudgom i Ryggen, efter at de var sammenviede, hvilken Skik Sjællands-Bønderne ikke aldeles have forgjæt, som jeg selv har set i deres Trolovelser».[1]

Længst synes Skikken at have holdt sig i Norge, hvor den endnu i Aaret 1782 kan spores i Øvre-Telemarken om end i en noget udvisket Form. Det hedder herom: «Alle unge Karle, som møde en Pige enten paa Vej eller Sti, efter at hun er fæst, og som er kendt med hende, banke hende for Spøg, som ofte den arme Pige maa føle for Alvor, især naar hun træffer en, hun har givet Kurven».[2]

Med disse Slag i Ryggen var Handlingens højtidelige Del omme. Fæsteparret modtog nu Lykønskninger af de forsamlede, Gaverne toges i nærmere Øjesyn, og snart efter skiftede Storstuen Præg, idet Borde og Bænke opstilledes til det kommende Gilde «Fæstensøllet».

Den kirkelige Form for Bortfæstning tog sig noget anderledes ud. Dette laa dog for en stor Del i Omgivelserne, thi hvad selve Handlingen angik, saa bar denne tydeligt nok Præg af at være den verdslige Bortfæstning, som Kirken i Middelalderens Løb havde søgt at tilegne sig og i den Anledning svagt tillempet efter sine Ønsker.

Endnu i de to tre første Aartier efter Reformationens Indførelse vedblev man i det væsentlige at følge gammel Skik. Man samledes udenfor Kirken og, især paa Landet, forblev man hyppigt ude i det fri, saa at Følget blot slog Kres om Kirkedøren, i hvilken Præsten stod med Fæsteparret foran sig.[3] Andre Steder traadte man ind i Vaabenhuset.[4] I Byerne og især ved store adelige Bortfæstninger kom man vel helt ind i Kirken, dog synes man at have næret en vis Sky for at lade Handlingen foregaa i Koret foran Hovedalteret. Peder Skrams og Elsebe Krabbes Trolovelse f. Eks., der stod i Frue Kirke i København Aar 1533, altsaa endnu i den katolske Tid, og fejredes med stor Pragt,

idet en Biskop «lagde deres Hænder sammen» og ikke mindre end syv Bisper var tilstede, foregik desuagtet ikke i Kirkens Hovedhal, men i et af dens Kapeller.[1] Senere benyttedes hertil jævnligt Kirkernes Sakristi.[2]

Hvor det gik ret festligt til, ledtes Fæstemøen ind af de to nærmeste Slægtninge. Elsebe Krabbe «indledtes» f. Eks. i Frue Kirke «af sin kære Fader, Tyge Krabbe, og sin kære Morbroder, Oluf Rosenkrands». Men iøvrigt var «Indledningen» i anden Forstand ikke nær saa vidtløftig her som ved den verdslige Bortfæstning i Storstuen, man sprang al Gentagelse af «Tiltale» og «Svar» over og gik straks til Sagen.

Dette kunde man i den katolske Tid saa meget roligere gøre, som man jo ved den forudgaaede tredobbelte Lysning havde overbevist sig om, at intet var til Hinder for Forbindelsen. Da imidlertid ved Reformationens Indførelse Lysningen før Trolovelse afskaffedes og henlagdes til før Vielsen, blev det mere nødvendigt at sikre sig, og efterhaanden fastsloges da at rette ikke ét men tre bestemte Spørgsmaal til Fæstefolkene, hvoraf det første svarede til den verdslige Bortfæstnings Gentagelse af hele Sagens tidligere Gang, idet det kom til at lyde saaledes: «Haver Du beraadt Dig først med Gud i Himmelen, dernæst med dit eget Hjertelag, siden ogsaa med din Slægt og Venner, at Du vil have denne ærlige Pige (Mand) til Ægte-Hustru (Husbond)?»

Straks efter Reformationens Indførelse herskede der dog en Del Uklarhed paa dette Punkt. Skønt Luther havde udgivet en lille «Trolovelses-Bog» (Traubüchlein), og denne var bleven gentagne Gange oversat og benyttet paa Dansk, synes man dog i de enkelte Egne at have fulgt forskellig Skik. Ifølge Peder Palladius' Gengivelse skulde Præsten straks ligesom Faderen i Storstuen rette det ene Spørgsmaal til Fæstefolkene: «Hans! vil Du have Margrete til din Ægtehustru?» — «Margrete! vil Du have Hans til din Ægtehusbonde?»[3] Ifølge Frands Wormordsens Haandbog (1539) skulde Præsten først sikre sig ved at spørge hver af Parterne, «om der er nogen Hinder paa nogen deres Side, hemmeligt eller aabenbarligt, at de ikke maa være til Hobe i Ægteskabs-Stat.» Og først efter at have faaet deres Svar herpaa skulde han spørge dem hver især: «Begærer Du da af dit Hjerte foruden al Argelist at annamme til Dig og have denne ærlige Kvindes-(Mands-)Person til din kære, elskelige og rette Ægtehustru

(Husbond) efter Guds Ord og Befaling?» Ret betegnende er det, at ifølge Frants Wormordsens Anvisning skulde Fæstemanden hertil kun svare «Ja», Fæstemøen derimod bruge det endnu ivrigere Udtryk: «Ja, gør jeg saa».[1]

Først ved Peder Palladius' Alterbog af Aar 1564 fastsloges de tre Spørgsmaal, som har holdt sig ved Brudevielse indtil vore Dage, nemlig det ovennævnte: «Har Du beraadt dig» o. s. v. — 2) «Vil Du leve saa med hende baade i Medgang og i Modgang, i hvad Lykke Gud almægtigste vil Eder tilføje, som en Dannemand (-kvinde) bør at gøre med sin Ægte-Hustru (Husbond)?» — 3) «Véd Du dig fri for at have givet nogen anden Kvindes-(Mands-)Person, som nu lever, din Ægteskabs Tro?» Som det vil sés, fastsloges iøvrigt her en Rækkefølge af Spørgsmaalene, der var mindre tankeret end den hos Frants Wormordsen. Han havde begyndt med at sikre sig, at der ingen Hindringer var for Forbindelsen; her henlagdes denne nødvendige Forudsætning til det sidste Spørgsmaal.

Naar Spørgsmaalene var besvarede med Ja, skulde, ligesom ved den verdslige Handling, «Trolovelsen» bekræftes ved Udveksling af Fæstensgaver. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at denne Udveksling virkelig ogsaa hyppigt har fundet Sted baade i den katolske og i den lutherske Tid. Frants Wormordsen forudsætter saaledes i sin Haandbog, at den gamle Skik skér Fyldest; han lader det endog foregaa foran Alteret og giver Præsten Anvisning paa, naar han skal lade Parret række hinanden Haand og give Fæstensgave, ligesom ogsaa Præsten siden skulde sige: «Efterdi at disse ærlige Personer har begæret og samtykt hverandre til Ægteskab . . . og derpaa givet hverandre Haand og Fæstensgave».[2] Endnu langt ned imod vor Tid synes der i afsides Egne af Sverig at være Spor af, at Fæstensgaverne fremdeles blev udvekslede i Kirken.

Men allerede i Katolicismens Dage havde man søgt at fortrænge denne Skik ved en anden, der, ihvorvel den var hentet fra en noget forskellig Forestillingskres, dog syntes egnet til at afløse de altfor virkelige Fæstensgaver. Det var Udvekslingen af Trolovelsesringe.

Denne Skik lignede den nordiske. Guldringen var jo ligesom de sædvanlige Fæstensgaver, Halskæder og Armbaand, et Smykke af ædelt Metal. Ogsaa i Norden var Ringen kendt som Sindbillede. Dunkle Spor synes endog at tyde paa, at man her-

oppe i den hedenske Tid maaske havde brugt at lade Fæste-parret tilsværge hinanden Troskab, idet begge lagde Haanden paa Gudehovets hellige Ring. Forsaavidt var Jorbunden forberedt for den nye Skik.

Naar desuagtet selv den mægtige katolske Kirke ikke havde formaaet helt at tvinge denne igennem, saa kom det af, at man i Norden haardnakket vedblev at betragte Brugen af Trolovelsesring som en fremmed Skik. Og heri havde man Ret. Nærmere sét var der en ikke ringe Forskel baade paa Fæstensgave og Trolovelsesring, og paa Ringens Betydning efter nordisk og efter sydlig Opfattelse.

Fæstensgaven nedstammede fra den gamle nordiske Slangering, hvis afhugne Stykker kunde bruges som Betalingsmiddel. Dens Værd laa ikke i dens kunstige Forarbejdning, men i dens Metalværdi; jo videre, jo tykkere, jo flere Vindinger des bedre. Denne Oldtidsbetragtning havde endnu ikke tabt sig i det 16de Aarhundrede. Fæstensgaven var fremdeles, hvad enten den havde Form af Armbaand eller af Halskæde, at værdsætte efter Vægt, det gjorde intet, om Kædens Led kun var plumpe «S»'er, naar blot de vejede til; man anskaffede sig ikke nyt kunstfærdigt Arbejde til Fæstensgave, men tilbyttede sig gamle Smykker efter Vægt.

Ganske modsat Trolovelsesringen. Dens Betydning laa i dens Form. Det var uvigtigt, om den var tynd eller tyk, let eller tung, naar den blot selvafsluttet, uden Begyndelse og Ende, kunde betegne den evige Troskab.

Hertil kom, at der vistnok var en oprindelig Forskel paa Tydningen af den runde Ring i Syden og i Norden. I Syden saa man i Ringen, der vendte tilbage i sig selv, kun et sindrigt Tegn, Tegnet paa Troskab. Fæstet paa Fingeren forlenede den med samme Dyd, eller mindede dog derom som Pligt. I Norden derimod havde den runde Ring været mere end Sindbillede, den havde været selve Billedet af det højeste: Solen, Guden, det almægtige Liv. Som Kongering kunde den da vel bæres som Højhedstegn om Panden; det gik og an at sværge Troskab ved den, som den sad i Gudehovet. Men at stykke den ud til Hvermand, bære den paa Fingeren til daglig, var en Formastelse.

Brugen af Trolovelsesring var af sydlig Oprindelse og ældgammel. Skikken havde hersket længe før Kristendommens Dage baade hos Romerne og andre Folk ved Middelhavet.[1]

Godkendt af Kirken havde den gamle Skik taget ny Vækst hos de samme Middelhavsfolk. Det var dèr ikke længere blot Fæstemanden, der med en Ring trolovede sin Fæstemø; Paven fæstede med samme Tegn Bisperne til deres Embede; Dogen i Venedig fæstede dermed paa Byens Vegne Havet som Brud o. s. v.[1]

Anvendelsen af Trolovelsesring havde da for Pavekirken allerede den hjemlige Vanes Vægt; men den fik endnu dybere Betydning. Dette var nemlig omtrent det eneste Punkt ved Bortfæstningen, hvor Præsten fik Lejlighed til at optræde selvstændigt paa Kirkens Vegne. Ellers var han jo blot Faderens Stedfortræder, men idet Kirkens Tjener indviede og paasatte Trolovelsesringene, føjedes her et nyt og betydningsfuldt Led til, som manglede ved den verdslige Bortfæstning og just ved sit hemmelighedsfulde Præg egnede sig til at paavirke Sindene.

Ifølge Romerkirkens Forskrifter blev da ved den kirkelige Trolovelse en Hovedvægt lagt paa Overrækkelsen af Trolovelsesringene. Vel vekslede Skikkene noget efter Tid og Sted, men, hvor det gik an, skulde Præsten gøre saa meget ud deraf som muligt: indvie dem, løfte dem mod Himlen med Bøn om, at Herren vilde velsigne dem, bestænke dem med Vievand og sluttelig paasætte dem i Navnet Faderens, Sønnens og den hellige Aands.

Idet Romerkirken i Middelalderen søgte ogsaa i Norden at gennemføre disse sydlige Trolovelsesskikke med Overrækkelse af Trolovelsesringe, stødte den her paa en Modstand af dobbelt Art. Dels var, som vi saa, Nordboerne kun lidt tilbøjelige til at lade Trolovelsesringe afløse Fæstensgaverne, om end blot i Kirken; dels var man heroppe vant til netop i Forholdet mellem Mand og Kvinde at bruge andre Troskabstegn end Ringen. Troskab i Kærlighed betegnedes fra ældgammel Tid vistnok hos alle gotogermanske Folk enten ved en i Fællesskab knyttet Knude (heraf det engelske: *true-love knot*)[2] eller ved at en rund Mønt, helst en Guldmønt, brødes sønder og hver af Parterne beholdt sin Halvdel deraf. Denne sidste Form for Troskabspant synes at have været meget yndet og stemmede jo ogsaa med tilsvarende Forpligtelsesformer paa andre Omraader. I Danmark var Skikken i det 16de Aarhundrede vistnok ved at tabe sig, men saavel

fra England som fra Tyskland foreligger der Vidnesbyrd om, at den dèr endnu var temmelig almindelig brugt.[1]

Romerkirken i Norden havde da ondt at gøre med sine Trolovelsesringe. De var for fattige til at erstatte Fæstensgaver, og Pladsen som Troskabstegn var alt besat. Ikke desto mindre kæmpede Kirken med Iver ogsaa paa dette Omraade, og om end det gik langsomt, lod Fremgang sig dog tydeligt spore. Det sidste Indlæg fra katolsk Side leveredes i Danmark af Christiern Pedersen i hans Jærtegns Postille, hvori det hedder:

«Hvordan bør den Kærlighed være mellem Husbonden og Hustruen? Her svare Doctores til og sige, at den Kærlighed, som de skulle have imellem dem, bør at overgange al den Ting, som til er i Verden; og det betyder den Guldring, som de gives til Hobe med. Samme Ring bør at være af Guld og trind og sættes paa fjerde Finger.

«Først skal han være af Guld. Thi at ligervis som Guld overganger al den Malm i Verden er, saa bør og Kærlighed i Ægteskab at overgange al den Kærlighed, som til er paa Jorden, thi Vorherre siger selv i den hellige Læst: En Mand skal overgive Fader og Moder og blive hos sin Hustru. Her maatte nogen spørge, om man bør mere at elske sin Hustru end sine Forældre. Her svares til, at man bør mere at elske sin Hustru, og man bør mere at hædre sine Forældre.

«I anden Maade bør samme Guldring være trind, at han haver ingen Ende, at betegne, at den Kærlighed som er i Ægteskab, skal være evig, uden al Ende. Endog at Ægteskab skilles ad formedelst Døden, dog bør Kærlighed alligevel at holdes, at den ene skal gøre Almissegerninger og lade gøre Gudstjeneste efter den andens Død.

«I tredie Maade skal Ringen sættes paa den fjerde Finger at betegne, at de skulle have hjertelig Kærlighed til hverandre, thi at vise Mestere og Læger skrive, at der ganger en Aare fra Hjertet og til den fjerde Finger, fordi sættes Ringen paa hannem, at deres Kærlighed skal være trofast af Hjertens Grund».[2]

Da Reformationen indførtes i Danmark og Norge, var man netop naaet saa vidt, at Brugen af Trolovelsesring var bleven almindelig, eller dog temmelig almindelig hos de højest stillede. Oplysende i saa Henseende er allerede Frauts Wormordsens Ord

i hans Haandbog af 1539, hvor det om denne Del af Handlingen hedder: «Her beder Præsten dem, at de giver hverandre Haand med Trolovelsens Ring eller Fæstendegave, og lægger deres højre Hænder tilsammen og siger» o. s. v.[1] Men endnu mere oplysende er det Vink, som Peder Palladius ved samme Lejlighed giver Præsten: «Her skal man agte, om det er Herrefolk, som bruger Trolovelsesring; da skal Præsten tage Ringen af Brudgommen og sætte hannem paa Brudens Finger, før han beder dennem give hverander deres Hænder».[2]

At Forholdene var omtrent tilsvarende i Bergen kan ses af følgende Skildring fra Aar 1562 af en adelig Trolovelse: Efter at Jost Herremand havde erklæret for alle tilstedeværende, at han vilde have Magdalena salig Hr. Jacobs paa Askevolds Efterleverske til sin Ægtehustru og leve og dø med hende, holdt Sognepræst Hr. Michel en Tale, der endte saaledes: «Da fattes der nu intet andet til, uden at de skulle troloves med Trolovelsens Ring efter gammel Sædvane. Tog da Jost Herremand en Ring og satte paa Magdalenis Haand, og saa lagde Hr. Michel deres Hænder sammen og sagde» o. s. v.[3]

I Løbet af det 16de og 17de Aarhundrede skred Udviklingen jævnt fremad i Danmark og Norge, idet Borgerstanden, og lidt efter lidt ogsaa Bondestanden, fulgte Adelens Eksempel. En Maalestok for Skikkens Udbredelse ved det 17de Aarhundredes Slutning kan hentes fra, at det paa den Tid var et almindeligt Mundheld i Danmark: «Naar Fingeren er ringet, er Pigen tinget».[4] Og omtrent paa samme Tid hedder det om Bønderne i Nordhordeland og Voss i Norge: «Fæstemanden forærer sin Fæstemø en forgyldt Sølvring, hvilken han dog ikke leverer hende, forinden Præsten udi Trolovelsen nævner disse Ord: saa giver hverandre Eders Hænder derpaa, da han sætter den paa hendes Langfinger, idet han rækker hende Haanden».[5]

I Danmark og Norge ophørte med Reformationen Ringspaasættelsen at være et paabudt Led af den kirkelige Handling. Mødte Fæstemanden med Ring, var det godt, og Præsten overrakte i saa Fald Fæstemøen den, men nødvendigt var det ikke. Det blev kun mere og mere almindeligt, fordi det ansaas for fint.

I Sverige derimod, hvor man bevarede langt flere af de katolske Skikke, fastholdtes ogsaa denne. Ifølge Haandbogen af 1529 skulde Præsten tage Ringen og velsigne den med Bøn. Derpaa overleverede han den til Fæstemanden, der vendte sig

mod Fæstemøen og sagde: «Jeg, N. N., tager dig, N. N., nu til min Ægtehustru, til at elske Dig i Nød og Lyst, og til et sikkert Tegn giver jeg Dig denne Ring». Hvortil hun svarede: «Jeg, N. N., tager Dig, N. N., nu til min Ægtebonde, til at elske Dig i Nød og Lyst, og til et sikkert Tegn tager jeg af Dig denne Ring». Efter disse Ord satte Fæstemanden Ringen først paa hendes Pegefinger, saa paa Langfingeren og endelig paa hendes Ringfinger, idet han sagde: «I Navnet Faderens, Sønnens og den hellige Aands». I Løbet af 200 Aar skete der ikke anden Forandring i denne Skik, end at hendes Udtryk «Ægtebonde» i Haandbogen af 1548 rettedes til «Ægtemand», og Aar 1693 befaledes der, at det skulde være Præsten og ikke Brudgommen, der nævnede Treenighedens Navn.[1]

I Norden som i Syden opstod der nogen Tvivl om, paa hvilken Haand Trolovelsesringen rettelig skulde anbringes. Ifølge den ældgamle Anskuelse, der havde faaet yderligere Vægt ved at godkendes af Kirkefædrene, burde den sættes paa venstre Haand, til hvis Ringfinger der jo antoges «at gaa en Aare lige fra Hjertet». Men dette kom i Strid med, at Ringen som Troskabens Tegn selvfølgeligt burde anbringes paa den Haand, med hvilken Troskabsløftet afgaves, altsaa den højre.

Disse forskellige Synsmaader affødte Strid og tilsvarende Afvigelser i Skik, ikke blot i Norden men Evropa over. I det 16de Aarhundrede var Striden i fuld Gang. Af og til greb Kirken ind til Gunst for den venstre Haand uden dog at kunne hidføre Enighed. Det fjerde Kirkemøde i Milano Aar 1576 paabød saaledes at anbringe Ringen paa venstre Haand. Men i Kirkeritualet for Bordeaux af 1596 maatte man dog give efter for Befolkningens Betragtningsmaade og betegne den højre Haand som Ringens rette Plads.[2] I Danmark synes med Reformationens Indførelse den højre Haand at have erhvervet sig Forretten. At noget lignende har været Tilfældet i Sverige kunde vistnok sluttes af, at det Aar 1614 maatte offentligt paabydes at anbringe Ringen paa venstre Haand.[3] Uenigheden om dette Punkt vedvarer som bekendt endnu.

Derimod synes det at have været enestaaende for Norden, at anbringe Ringen paa Langfingeren i Stedet for paa fjerde Finger. Saa vidt man kan skønne opstod denne Skik hos Landbefolkningen. Den lader sig vistnok først paavise i Norge,[4] og har holdt sig i flere Egne baade dèr og i Danmark indtil vore Dage.

Hele Norden over var der i det 16de Aarhundrede stadig kun Tale om én Ring, den, som Fæstemanden satte paa Fæstemøens Haand. Paa Dansk kaldtes denne Ring vel i Reglen «Trolovelsens Ring», men ofte ogsaa: «Vieringen».[1] Denne sidste Benævnelse sigtede enten til, at det var den Ring, der var bleven indviet af Præsten, eller ogsaa til, at det var den, hvormed deres Pagt viedes. I sidste Fald kunde i Navnet muligt fjæle sig et dunkelt Oldtidsminde fra den Tid, da Pagten maaske var bleven viet ved, at Parret lagde Haand paa Gudehovets Ring. I samme Retning kunde muligt ogsaa pege en ret mærkelig Skik, som haardnakket holdt sig i Sverige. Ifølge Haandbøgerne skulde Fæstemanden staa med Ringen i Haanden, medens han sagde til Fæstemøen: «Jeg tager Dig nu til min Ægtehustru» o. s. v. og hun derpaa svarede ham. Men endnu Aar 1783 var det Skik trods dette Paabud, at Fæstemand og Fæstemø, naar de saaledes forbandt sig, samtidigt lagde Haand paa Ringen.[2]

At der kun brugtes én Ring, var ikke noget for Norden ejendommeligt; saaledes var det, eller havde det dog været, Skik ogsaa i Syden. Men i Slutningen af Middelalderen trængte hernede den vistnok østerlandske Skik ind, at enhver af de tvende skulde have sin Ring. I Kirkeritualet for Bordeaux af 1596 omtales saaledes to Ringe, der begge velsignes af Præsten, og af hvilke Præsten fæster den ene paa Brudgommens Finger, og Brudgommen fæster den anden paa Brudens.[3]

Til Norden naaede denne Skik først i Slutningen af det 17de Aarhundrede. Endnu i Aaret 1661 hedder det, som vi ovenfor saa, om Knud Thots og Sophie Brahes Trolovelse: «fik Sophia sin Ring og sit Armbaand» og «fik han sit Armbaand». Men allerede kort efter foregik der Forandring ved de fyrstelige Trolovelser. Det er uden Tvivl hertil, der sigtes i følgende Samtale i «Grevens og Friherrens Komedie»:

Grevinden: Hør Børn! Med Bruderingen hvor mage vi det? Var der ingen hos, da vores Princesse havde Bilager?

Friherreinden: Jeg var der vel; men hvem kunde tænke, det skulde engang komme til os at bruge samme Manér! Derfor gav man ikke nøje Agt paa al Ting.[4]

Omtrent samtidigt trængte den nye Skik ind i Sverige, ligeledes først for fyrstelige Personers Vedkommende. Betegnende for nordiske Forhold er det, at Skikken her straks antog Præg af de ældgamle Fæstensgaver, idet Ringene ikke gaves af Præst

til Brudgom og af denne til Brud, men veksledes mellem Parret. Omtrent Aar 1698 maatte derfor i Sverige ved fyrstelige Personers Bryllup Ritualet ændres derhen, at den kvindelige Parts Svar kom til at lyde: «Jeg, N. N., tager Dig, N. N., nu til min Ægtemand, til at ære og elske Dig i Nød og Lyst, til et sikkert Tegn giver jeg Dig i lige Maade denne Ring».[1]

Som sædvanligt optoges den nye Skik hurtigt af Adel og Borgerstand. Hos Nordens Bondestand derimod vil man endnu spredt kunne finde alle Udviklingens Led: ingen Ring, én Ring, to Ringe.

Saa snart Fæstemanden i det 16de Aarhundrede havde sat Ringen paa sin Fæstemøs Finger, lagde Præsten Parrets højre Hænder i hinanden, sin egen højre Haand ovenpaa og sagde: «Hvad Gud haver til Hobe føjet, skal intet Menneske adskille». Derpaa vendte han sig mod Forsamlingen og sagde: «Efterdi at Hans N. og Margrete N. have begæret hverandre i Ægteskab og det aabenbarligen bekendt for Gud og Verden, og have derpaa givet hverandre deres Hænder og Trolovelsens Ring [eller Fæstensgave], saa siger jeg dennem Ægte at være i Navn Faders, Søns og Helligaands. Amen».[2]

Indtil dette Tidspunkt havde Menigheden holdt sig tilbage og ikke, som Brug var ved den verdslige Handling, taget Del med i Haandfæstningen ved at lægge sine Hænder ovenpaa Parrets og Faderens. Men nu styrtede Slægt og Venner frem og stadfæstede Handlingen ved at dunke Parret i Ryggen. Rabelais siger, som før omtalt, at dette i Frankrig skete, naar «Bruden var afkysset», det er: lykønsket af alle. Biskop Olaus Magnus siger, at Dunkningen foregik, «idet Ringen paasattes».[3] Rimeligst er det dog at forstaa denne Tidsangivelse som blot omtrentlig og antage, at man i Norden ventede, indtil Præsten havde talt ud og der kom et Ophold i Handlingen. Dette skete netop nu, idet Handlingen, der hidtil i Reglen var foregaaet udenfor Kirkedøren, her afbrødes, og Resten af den henlagdes til Kirkens Indre foran Alteret.

Naar man var kommen til Ro herinde, oplæste Præsten de endnu i vor Tid ved Vielse brugelige Stykker af Bibelen: Om Kvindens Skabelse, Pauli Formaning til Ægtefolk (i Epheser-

brevets femte Kapitel), Forbandelsen efter Syndefaldet, og Herrens Velsignelse af det første Menneskepar. Derpaa lagde Præsten sine Hænder paa Parrets Hoveder, fremsagde en Bøn for Ægtefolk, og hermed var den kirkelige Handling omme.[1]

Som det vil ses lignede den kirkelige Bortfæstning i høj Grad den verdslige. Præsten optraadte blot som en Stedfortræder for Fæstemøens Fader, lagde Parrets Hænder sammen og lyste saa Kirkens Velsignelse over deres Pagt. Her som hist faldt Handlingen i to Dele: Trolovelsen, under hvilken de to Fæstefolk var de egentlig handlende og tilsagde hinanden deres Tro; og Giftermaalet, der bestod i, at Faderen eller Præsten «gav de tvende til Hobe» eller «gav dem til sammen udi den hellige Ægteskabsstand».[2]

I denne gamle Fremgangsmaade og den dertil svarende Betragtning af hele Forholdet indtraadte der imidlertid kort efter Aarhundredets Midte en tydelig Usikkerhed. Den Uro, der opstod, skrev sig fra det simple Spørgsmaal: Hvad var de to nu, efter at Handlingen var fuldbyrdet? Var de trolovede eller var de gifte? — Svaret maatte lyde: Begge Dele. — Ja, men var de da Ægtefolk? — Selvfølgelig, Præsten havde jo forkyndt dem at være Ægtefolk i Navnet Faderens, Sønnens og den hellige Aands, og inde i Kirken foran Alteret havde han yderligere meddelt dem Herrens Bud: Vorder frugtbare og formerer Eder! — Men dette gik paa ingen mulig Maade an, der var jo ikke engang endnu lyst for dem! Her maatte paa et eller andet Sted, hvor det saa var, ligge en meget mislig Fejltagelse til Grund.

Vi skulle senere søge at forstaa Grundene til den hele Forvirring. Her vil vi foreløbig nøjes med at se, hvorledes man søgte at hjælpe sig ud deraf. Man anvendte det Middel, der synes os saa ligefremt, men faldt Datiden fremmed: at sondre mellem Trolovelse og Giftermaal, og derimod at erklære Giftermaal, Vielse og Bryllup for ét og samme.

Aar 1555 vedtoges det paa et Møde i København af alle Bisper i Danmark: «Udi Fæstensøl skal ingen Præst eller nogen anden give nogen sammen, men aleneste høre deres Trolovelse til sammen og være Vidnesbyrd dertil, indtil saa længe de gives sammen i Kirken».[3] Det var i Overensstemmelse hermed, at Udtrykkene forandredes i de kirkelige Haandbøger, hvoraf Præsterne betjente sig ved slige Lejligheder. I Peder Palladius' Haandbog af 1538 og endnu i den af 1556 var Præstens Virksom-

hed ved Bortfæstningen bleven betegnet paa en meget utydelig eller, om man saa vil, paa en altfor tydelig Maade, idet det herom hed: «Brudevielse eller Trolovelse for Kirkedøren eller i Kirken skal ske med disse Ord» o. s. v. Der var altsaa dengang i Virkeligheden ingen Forskel mellem disse to Handlinger. Men i Peder Palladius' Alterbog af 1564 kom Overskriften til at lyde alene saaledes: «Brudevielse skal ske i Kirken med disse Ord» o. s. v.[1] Præstens Virksomhed derimod ved den kirkelige Bortfæstning eller Trolovelsen, som den fra nu af næsten udelukkende kaldtes, skulde altsaa for Fremtiden være en anden.

Hvorledes blev den? Der udstedtes vel ikke straks nogen lovbefalet Ordning desangaaende, men vi kan dog dels af enkelte omtrent samtidige Opskrifter,[2] dels af, hvad der siden fastsloges som Kirkeskik, saa nogenlunde slutte os til den sædvanlige Fremgangsmaade.

Hovedtanken var at indskrænke Bortfæstningen til en blot Trolovelse. Naar da altsaa de tre sædvanlige Spørgsmaal var besvarede, og Præsten skulde til «at give de tvende til Hobe», nøjedes han med at sige: «Saa giver da herpaa hverandre Eders Hænder!» men afholdt sig fra at lægge sin Haand oven paa deres. Dette indskærpedes Præsterne paa det eftertrykkeligste,[3] thi herved blev den egentlige «Fæstning» ufuldbyrdet og «Giftermaalet» fandt ikke Sted. Medens de saaledes holdt hinanden i Haanden, sagde Præsten til dem: «Efterdi at I tilforn have indbyrdes samtykt og tilsagt hverandre Eders Ægteskabs Tro og det samme nu aabenbarligen bekendt for Gud og denne kristne Forsamling, og derpaa givet hverandre Hænder, saa forkynder jeg Eder rette trolovede Folk at være baade for Gud og Mennesker i Navn Gud Faders, Gud Søns og Gud den hellige Aands. Amen».[4] I Fyen forbød dog Biskop Jacob Madsen sine Præster at bekræfte Trolovelsen i Treenighedens Navn.[5]

Derefter vendte Præsten sig til Menigheden og talte omtrent saaledes: «Kære Venner! I er nu saa vel Vidnesbyrd til dette som jeg, at disse ærlige Personer have trolovet hverandre paa Ægteskabs Vegne. Naar der derfor er lyst tre Gange for dennem af Prædikestolen og gjort den kristne Menigheds Bøn for dennem, og der er ingen Forhindring udi nogen Maade, vil jeg ydermere gøre dennem den Tjeneste, jeg pligtig er paa mit Embeds Vegne. Gud give dennem Lykke, Benedidelse og Salighed til Liv og Sjæl evindelig! Amen».[6]

Hermed var den kirkelige Handling til Ende. Som det vil ses havde Præsten været forsigtig og taget sine Forholdsregler, saa at han med frelst Samvittighed kunde sige, at her ingen Vielse eller Giftermaal havde fundet Sted. Men et Spørgsmaal var det, om han ogsaa var bleven forstaaet af de paagældende, eller om ikke hans tagne Forbehold havde været altfor fint.

Her viste den daglige Erfaring, at det kun havde lidt at sige, om Præsten vilde have Haand med i, hvad der foregik, eller ej. Bortfæstningen var saa ældgammel en Skik, og dens Betydning trængt saa dybt ind i Folkebevidstheden, at dens Virkning ikke svækkedes, fordi en Præst i hin Tid, hvor saa meget Kirkeligt var blevet ændret, lempede lidt ved de vante Ord og Former. Hovedsagen var der: Samtykket, Gaverne og de tvendes Haandslag i Vidners Overværelse. Efter den almindelige Antagelse var Parret nu «gift».

Hvor svært det faldt at komme ud af denne Tankegang fremgaar maaske tydeligst af, at endog Kirken selv havde ondt ved klart at udtrykke, hvad den mente. Haandspaalæggelsen afholdt man sig vel fra, men de tre Spørgsmaal, der gik forud og burde være tilpassede efter de nye Forhold, bar endnu længe Spor af den tidligere Forbindelse. Skønt man saaledes i Alterbogen for Danmark og Norge af 1688 havde faaet dem formet rigtigt, faldt man i Kirkeritualet af 1761 tilbage igen og spurgte Fæstemanden, om han «herefter vilde leve saa med hende som en Dannemand med sin Ægtehustru».[1]

Var det saa svært for Kirken at vænne sig til det nye, maatte det falde endnu sværere for Befolkningens store Masse.[2] Forgæves søgte Menigmand at forstaa den besynderlige Tankegang, ifølge hvilken Fæstefolk ikke «var givne til Hobe», men dog heller ikke maatte skilles ad. Langt simplere var den Forklaring, at denne nyoprettede Stand, der skulde gaa forud for Ægtestanden, snarere betegnede en Mellemtilstand, en Prøvelsens Tid, hvor man vel var gifte, men dog atter kunde skilles. At denne Forklaring har slaaet an, kan ses af et Nødraab som dette fra Roskilde Landemode 1593: «Det skal ingenlunde tilstedes dem, som blive trolovede, at drage sammen, førend de blive viede; thi Kapitlet haver meget med saadant at gøre, at de ville skilles fra hinanden igen, efter at de have prøvet hinanden».[3]

Paa den egentlige solide Del af Befolkningen bed dog denne frie Fortolkning lige saa lidt som Frederik den Andens nye Lov,

om at Trolovede, der levede som Ægtefolk, skulde straffes med Bandlysning.[1] Slige Nyheder formaaede ikke at rokke ældgammel Sæd. Fæstefolks Pligter og Rettigheder var noksom kendte fra Arilds Tid. Folkets store Flertal levede da videre paa den gamle Opfattelse, uden at agte hverken paa Luther eller Frederik den Anden. Hvor grundfæstet den gamle Opfattelse var, at Fæstefolk var Ægtefolk, kan ses af, at trods den senere Ophævelse af den kirkelige Trolovelse i Danmark og Norge Aar 1799 er det fremdeles almindelig Skik hos Nordens Landbefolkning at begynde det ægteskabelige Samliv, hyppigt endog aabenlyst at flytte sammen, naar Fæstningen har fundet Sted, og det er «blevet gjort vist». Medens saaledes den lutherske Trolovelse ikke har mægtet helt at udrydde de ældgamle Begreber om Bortfæstning, har disse derimod øvet en betydelig Indflydelse først paa den kirkelige «Trolovelse» og siden paa dennes Afart, den moderne «Forlovelse». Den kirkelige Trolovelse naaede just af denne Grund aldrig frem til fuldt at faa udtrykt, hvad der egentlig var dens inderste Tanke. Og dens senere Afløser «Forlovelsen» tog i Arv en vidt dreven Omgangsfrihed med endnu friske Spor af forbindende Præg, der i Forening med dens lette Opløselighed har gjort den til et enestaaende og besynderligt Forhold, ukendt udenfor Nordtyskland og Skandinavien og kun forstaaelig ud fra bestemte historiske Forudsætninger.

Just fordi Bortfæstningen i det 16de Aarhundrede vedblev at bevare sin Betydning, fejredes ogsaa fremdeles med gammel Højtidelighed det Gilde, der ventede Deltagerne, naar Mødet i Storstuen hævedes eller man vendte hjem fra Kirken: Fæstensøllet. Vel gjordes der Forsøg fra Regeringens Side paa at afskaffe saadanne Gilder, men her som saa ofte lader den virkelige Tilstand sig bestemme ikke ud fra, hvad Forordningerne paabød, men fra, hvad de gentagne Gange forgæves søgte at ophæve.

Tilsyneladende var det en nøgtern, selvspægende Slægt, der bestandigt knappedes af med endnu haardere Fordringer. Allerede Kong Hans havde i sin almindelige Købstadsret forbudt overhovedet «at gøre Fæstensøl med Kost». Dog sporedes her en svag Lysstribe af Mulighed, idet der tilføjedes: «Hvo det gør uden Borgemestres Lov dertil, har forbrudt 3 Mark til Konningen

og Staden».[1] Sikrede man sig altsaa blot Borgemestrene som Gæster, var her altsaa dog Udsigt til en glad Dag. Men Christian den Fjerde gik endnu strengere til Værks. Aar 1600 forbød han i Flensborg helt at holde Gilde ved slig Lejlighed. Kun hvis der var udenbys med, maatte man give disse lidt Aftensmad.[2] Og Aar 1624 skærpedes dette yderligere for Kongerigets Vedkommende. Det tillodes vel her at gøre Fæstensøl i fire eller fem Par Folks Nærværelse, men disse syntes fordømte til Sult og Tørst, thi det tilføjedes lige efter: «skal ingen Vin, Brændevin eller nogen Slags Drik, ej heller nogen Spisning, Konfekt eller indsyltet Tøj frembæres i, for eller efter Trolovelsen».[3] Saa var dog Konsistorium ved Københavns Universitet en Kende barmhjertigere. Ogsaa det forbød Aar 1621 alle, der var Universitetets Love undergivne, at nyde ved «de smaa Trolovelser om Søndagen efter Fropræditen» nogen «Drik af hvad Navn nævnes kan»; men det tillod i det mindste at lædske de nødlidende med lidt surt, dog «intet uden indsyltet Ingefær eller Citroner Gæsterne at for sætte».[4]

Vender man sig fra disse Forbud til de virkelige Forhold, saa toner der En et ganske anderledes muntert Kor i Møde. Det vrimler af Beretninger om, hvorledes den og den ganske aabenlyst har holdt et storartet Fæstensøl, ikke blot i Hjemmet paa en Hverdag, men Pinsedag i Stadens fornemste Lavshus eller paa selve Raadhuset. Og Koret bliver saa fuldttonende, at det slaar igennem og blander sig endog ind i selve Forordningerne. Der kommer en hel ny Klang, naar Konsistorium, alt imens det giver Studenterne, Bogtrykkere og Bogbindere Anvisning paa «intet uden indsyltet Ingefær og Citroner», byder Professorer, Doktorer og Licentiater ved deres Fæstensøl ikke mere at «forspise» end «160 Potter Vin med anden Danskøl».[5] Man kommer uvilkaarligt til at smile, naar der oven paa Christian den Fjerdes haarde Bestemmelser mod Fæstensøl følger en ny kongelig Meddelelse om, at Regeringen ingenlunde er til Sinds at ville tillade Undersaatterne ved listige Paafund at bringe vore Forordninger udi Foragt. Kongen «er nemlig kommen i Erfaring», at den hele Virkning af Forordningen har været, at «mange anretter et lige stort og kosteligt Gæstebud, men blot en Dag eller to efter, at Trolovelsen er forrettet, saa at Fæstensøls Navn alene og ikke Bekostningen afskaffet befindes». At denne Belæring dog ikke har været ganske uden Frugt for Regeringen fremgaar af, at

slige Fester nu ikke længer forbydes men tillades mod en Afgift.[1] Endelig mærker man, at nu vendes der, og man føler atter fast Grund under Foden, naar den næste Forordning under Frederik den Tredie tillader Gejstlige og Borgere til Fæstensøl at se 24 eller 28 Mennesker, holde Gilde en Dag igennem og traktere dem «med seks Retter Mad foruden nogen Konfekt».[2]

Naar Gildet endelig var omme og Gæsterne skiltes ad, kunde ogsaa Fæsteparret begive sig til Ro. Hvorvidt dette skete i Samlag, afhang alt fra Aarhundredets Begyndelse af forskellige Forhold og Hensyn, hvortil Reformationen føjede nye.

Som det vil erindres var jo ofte Fæstemøen kun et Barn. I sligt Fald maatte den modnere Alder afventes, førend Parret flyttede sammen. En ikke usædvanlig Fremgangsmaade under saadanne Forhold havde det blandt Adelen i den katolske Tid vistnok været at lade den første Fæstning være verdslig og siden, naar Fæstemøen var bleven voksen, lade den bekræfte ved en kirkelig Fæstning, der saa toges i Betydning af Giftermaalet, hvorefter Parret flyttede sammen. Først efter Sammenflytningen fandt saa den afsluttende Vielse Sted.

Denne Fremgangsmaade, der jo egentlig kun var nødvendig, hvor Fæstemøen endnu var Barn, synes for Adelens Vedkommende i Slutningen af den katolske Tid at være gaaet over til at anses for den mest passende, ogsaa hvor Fæstemøen var voksen. I Kong Hans' almindelige Købstadret gjordes et Forsøg paa ligeledes at gennemføre den hos Borgerstanden.[3] Men i samme Lov skinner dog tydeligt nok den gammeldags Betragtningsmaade igennem, at ved Fæstningen var det egentlige Giftermaal foregaaet. Hvor nemlig Loven omtaler det Tilfælde, at en Kvinde, efter at være bleven lovlig fæstet til en Mand, forholdes ham og der nægtes ham at faa Bryllup, tillader Loven ham «at tage hende ud af hvad Hus, hun er udi, med Raadets Tilhjælp». «Vil nogen beskærme hende for hannem og fanger han Skade derover, da have han det for Hjemgæld. Kan han ikke fange hende uden Døren eller Huset, da bryde op og være sagesløs». Og kort og klart udtrykkes den gamle Opfattelse, naar det i samme Lov i bestemt Modsætning til kirkeligt Giftermaal og Vielse siges: «Avle de Børn sammen udi Fæste, det er ægte Hustrus Børn».[4]

Dette var altsaa ved Reformationens Indførelse den ældgamle Betragtningsmaade, der vel hos de højere Stænder var overgroet af nogle Anstandshensyn, og ligeledes i de Tilfælde, hvor Alderen

forbød ægteskabeligt Samliv, for en Stund maatte lempe sig efter Forholdene, men forøvrigt betegnede den Grundforudsætning, hvorpaa Sæd og Skik hvilede. Hos Folkets store Flertal var Reglen den, at Fæstemand og Fæstemø sov ved hinandens Side.

Men mod denne Skik skete der Anskrig et Par Aartier efter Reformationens Indførelse. Det droges nu stærkt i Tvivl, hvor vidt Fæstefolk var Ægtefolk, og det forbødes i enkelte Egne udtrykkeligt at tage sig Hustru uden at lade sig i Præsts Overværelse trolove og vie for Kirkedøren med hende.[1] Herved kastedes der en ny Brand ind, og skønt Virkningen af Forbudet næppe sporedes synderligt, hvad Natten eller Fæstensøllet angik,[2] saa føjedes dog herved et nyt Hensyn til, der yderligere forvirrede Begreberne. At Fæstefolkene uden videre sov sammen, var nu ikke længer blot simpelt, men blev snart tillige strafbart. I Følge Frederik den Andens Ægteskabsordinans af 1582 skulde «saadanne straffes af deres Øvrighed, naar de af Sognepræsten bliver paamindte». Fremturede de deri, skulde de udelukkes fra Sakramentet, og vilde de endda ikke rette sig, skulde de «aabenbarligen sættes i Band».[3] Ikke desto mindre vedblev dog Folkets store Flertal at følge gammel Skik, og hvad mere var, i Følge Folkets nedarvede Retsbegreber gjorde man heri kun hvad der var tilladeligt.

Det er hele denne ved Reformationen opstaaede Forvirring, som vi i det følgende skulde søge en Forklaring paa.

Den Forvirring, som herskede i det 16de Aarhundrede angaaende det simple Grundspørgsmaal: hvorledes bør et Ægteskab rettelig stiftes, kunde ved første Øjekast synes utrolig i en ellers dog saa vidt fremskreden Tid. Tilstanden bliver dog mere forstaaelig, naar vi erindre, at det 16de Aarhundrede var en Overgangens, en Omvæltningens Tid, hvor paa dette Omraade ikke mindre end tre forskellige Former kæmpede med hinanden: den endnu ikke helt afskaffede hedenske, den katolske og den nye, der var ved at danne sig som Udtryk for Reformatorernes Syn paa denne Sag. Kun ved at rede disse Former ud fra hinanden og se dem i deres historiske Følgeorden kan vi fatte Sammenhængen i det Virvar, som Summen af dem dannede.

Den ældste Bestanddel var det, som vi ovenfor har kaldet «den verdslige Bortfæstning». I denne forekom tydeligt nok Spor af den hedenske Oldtids Skikke. Det var Røster fra Hedenold, naar de tvende lovede hinanden deres Tro og bekræftede Løftet ved Gaver, og naar derpaa Faderen gav dem tilhobe, idet han lagde deres Hænder sammen og sagde: «Jeg giver Dig min Datter til Hæder og Hustru, til halv Seng og halvt Bo, til Laas og til Lukke og alt halvt Vundet». Og urgammel var uden Tvivl ogsaa den ejendommelige Fælles-Besegling, naar sluttelig alle Tilstedeværende traadte til, lagde deres Haand ovenpaa de tre's og knyttede «Haandfæstningens» store Knude.

Da Kristendommen ved sit Komme til Norden havde truffet disse gamle Forhold, var den her som andetsteds gaaet frem med Lempe. Den begyndte med at anerkende det bestaaende og nøjedes blot med at tilbyde sin Velsignelse til enhver, der maatte ønske den. Betydningen af den «Vielse», som Kirken saaledes tilbød, fattes imidlertid først ret, naar man mærker sig dens Omfang. Nu har Ordet «Vielse» kun holdt sig i Betydning af Ægteskabsindvielse, men dengang viede Kirken med gavmild

Haand alt, hvad en barnlig Befolkning maatte bede den om: Mennesker og Dyr, Mark og Eng, Hus og Afgrøde, og ved Bryllupet ikke blot Ægteparret, men lige saa vel Gildebordet og Brudesengen.[1] Og modnedes end lidt efter lidt Begreberne, saa at Fæsteparrets Vielse i Kirken opfattedes som det egentlig betydningsfulde, saa bevarede dog denne et Særpræg, der noksom bestemte dens Værd: den betingede ikke Ægteskabet, thi dette var alt indgaaet, da den verdslige Fæstning fandt Sted. Den kirkelige Vielse var blot en Velsignelse af det alt sluttede Ægteskab.

Hermed var det Grundforhold udtrykt, som trods Kirkens senere Modstand dog vedblev at holde sig Middelalderen igennem: Ægteskabets Retsgyldighed afhang af dets Overensstemmelse med den verdslige Lov, derimod ikke af nogen ved dets Indstiftelse foretagen kirkelig Handling. Nu som før laa det afgørende Punkt i det ved Haandfæstningen fastslaaede fælles Samtykke.

Efterhaanden som Kirkens Vælde tiltog, søgte den at drage Ægteskabet ind under sit Retsomraade. Tydeligst gav dette sig til Kende ved de stadigt skærpede Forbud mod beslægtedes Giftermaal. Det lykkedes dog ikke ad denne Vej at ophæve den verdslige Bortfæstnings retslige Betydning. Bøder, Kirkestraf, mulig Skilsmisse kunde blive Følgen af nærbeslægtedes Giftermaal, men var Fæstningen gaaet lovligt for sig, blev dog Børnene at ansé for ægte.

Et endnu skarpere Angreb mod den verdslige Retsopfattelse rejste Pave Innocens den Tredie, da han erklærede Ægteskabet for et Sakrament. Heri laa nemlig, at det var uopløseligt i Live som i Døde. Hverken Ægteskabsbrud eller nogen anden Brøde kunde nu længere gøre Skilsmisse tilladelig; ja end ikke Døden medførte en saadan, den overlevende Part maatte ikke gifte sig paany.

Disse Bestemmelser forekom selv Pavemagten saa haarde, at man fandt det rettest samtidigt at løsne Baandene lidt paa et andet Punkt. Innocens den Tredie hævede Forbudet mod Ægteskab imellem beslægtede i syvende Led og indskrænkede det til det fjerde Led.[2]

Heller ikke dette Angreb var i Stand til at omstyrte de nordiske Retsforhold. Vel er det sandsynligt, at det kan have haft til Følge, at de tidligere saa hyppige Skilsmisser nu ind-

skrænkedes; men ét ophævedes ikke, det var den overlevendes Ret til at indgaa nyt Ægteskab efter Ægtefællens Død. Paa dette Punkt maatte Romerkirken vige. Den indskrænkede sig til at forbyde Præsterne, under Straf af Embedsfortabelse, at lyse Velsignelse over Enkemænd eller Enker, naar de giftede sig paany. Men den opnaaede ligesaa lidt at faa det andet Ægteskab erklæret for retsligt ugyldigt som overhovedet at faa kirkelig Vielse erklæret for nødvendig til et Ægteskabs Retsgyldighed. Hvad Kirken selv mente i saa Henseende var dog klart nok og kommer f. Eks. tydeligt frem i en Beslutning som denne paa Kirkemødet i Oslo Aar 1436: «Ingen Mand eller Kvinde, som indtræder i andet Ægteskab, bør modtage Kirkens Velsignelse, med mindre den ene af Ægtefolkene, eller begge, ikke i det første Ægteskab have modtaget Velsignelsen, thi da skal den meddeles dem i det andet. De Præster, som med Vidende velsigne det andet Ægteskab, have derved forbrudt deres Embede og kunne kun løses fra denne Brøde af deres Biskop».[1]

Rent retslig sét var da Romerkirken ved Middelalderens Slutning ikke naaet væsentlig videre frem i sit Forsøg paa at inddrage Ægteskabet under sit Magtomraade. Endnu gjaldt det samme som ved Kristendommens Komme til Norden: Ægteskabets Indgaaelse var en verdslig Handling, der fuldbyrdedes ved den verdslige Fæstning. Den Vielse, som Kirken havde at byde, var et Efterspil, hvis Betydning Kirken kunde anslaa saa højt som den vilde, den var og blev dog kun en unødvendig Godkendelse af det alt Fuldbyrdede.

Men hvad Kirken ikke opnaaede i aaben Tvist med den nordiske Retsbevidsthed, det tilegnede den sig, delvis i det mindste, ad fredelig Vej ved en ganske simpel omgaaende Bevægelse. Her i Norden fulgte den i saa Henseende, saa vidt det lader, samme Fremgangsmaade som i det øvrige Europa. Da den ikke kunde naa at faa den verdslige Fæstning erklæret for retslig ugyldig, overtog den selv Faderens eller nærmeste Frændes Rolle og besørgede selv verdslig Bortfæstning.

Naar dette er begyndt, lader sig ikke sikkert angive. Det var og blev jo Enkelt-Tilfælde og blev aldrig helt Regel. Sandsynligheden er dog for, at man tidligt er slaaet ind paa denne Vej. Netop jo mere ansét Kirken var, og jo vanskeligere det faldt fyldestgørende at udføre Faderens eller nærmeste Frændes Hverv med alle de dertil hørende Taler og Formularer, des nær-

mere maatte det ligge at overlade alt dette til Stedets Gejstlige, der havde saa mange Forudsætninger til at optræde som værdig Talsmand paa Faderens Vegne. Ganske de samme Hensyn, der, som vi ovenfor har set, i det 16de Aarhundrede og senere førte til at bede Præsten være den ordførende, maatte langt tidligere have ført til det samme.

Man henvendte sig ikke forgæves. Kirken var altid redebon. Selv om det væsentlig var de samme Ord som ved den verdslige Bortfæstning, saa fik de nu ligesom en dybere Bund. Og det gjorde særlig Virkning, naar Præsten sluttelig tilføjede: «Hvad Gud haver sammenføjet, skal intet Menneske adskille», eller naar han, medens Haandknuden beseglede det skete, helligede denne ved at læse et Fadervor. Hvad enten det lød paa Landets Tungemaal eller paa det for Mængden uforstaaelige Latin: Qvod Deus conjunxit o. s. v. og Pater noster! saa havde det noget eget højtideligt ved sig. Med fin Takt foreskrev ikke Rituale Romanum nogen aldeles fast Formular ved denne Lejlighed, men overlod det til Kirketjeneren alt efter Tid og Forhold eller de enkelte Landsdeles Sæd at vælge de rette Ord.[1]

At Bortfæstningen dog selv under denne Form endnu kun var en verdslig Handling, som Præsten blot havde paataget sig at udføre, betegnedes ved den Skik, der holdt sig lige ned til Reformationstiden, at den foregik udenfor Kirkedøren, idet kun Præsten stod i denne, Parret og Forsamlingen udenfor.[2] Men i Norden som i Syden ønskede man at drage den helt indenfor Kirkedøren og gøre den til en ren kirkelig Handling. Vi har allerede tidligere omtalt Forsøget paa at faa Fæstegaverne ved denne Lejlighed afløste af de viede Trolovelsesringe. Et andet Forsøg i samme Retning, hvor Kirken naaede endnu videre frem, var Paabudet om, at intet Giftermaal maatte finde Sted uden forudgaaet kirkelig «Lysning».

I hvilket Omfang Kirken her har faaet sat sin Vilje igennem, er vanskeligt fuldt at oversé. Men i og for sig var det en helt naturlig Bestemmelse, naar Ægteskab mellem beslægtede indtil fjerde Led var forbudt, da at sikre sig Overholdelsen heraf ved forud for enhver Forbindelse at lade gaa en Frist af nogle Uger, i hvilke det paatænkte Ægteskab, offentlig anmeldt, forelaa til Prøvelse. Og ganske svarende til Datidens Forhold var det at lade den offentlige Anmeldelse foregaa ved en Forkyn-

delse i Kirken. For saa vidt faldt Statens og Kirkens Interesser her sammen.

Kirken gik imidlertid her et Skridt videre end nødvendigt, idet den forandrede den offentlige Anmeldelse til en Anmodning om kirkelig Bøn for Parret. I den ved Reformationens Begyndelse brugelige Formular var denne Omdannelse forlængst fuldbyrdet. Efter Frants Wormordsens og Peder Palladius' indbyrdes lidt afvigende Forskrifter, begge Efterligninger af Luthers, lød Indholdet omtrent saaledes: «Hans N. og Margrethe N. ville give dennem tilsammen udi den hellige Ægteskabs Stat. Derfor begære de den hellige Kirkes almindelige Bøn for dennem, at det maa blive dennem til Lykke i et gudfrygtigt Levnet. — Om Nogen haver derudi at sige, da gøre sig det i Tide eller tie sig stille derefter. — Gud give dennem sin Naade og Velsignelse! Amen».[1]

Hvis det fuldt var lykkedes Kirken at tvinge denne sin Lysning igennem, vilde den derved have gjort al Bortfæstning, ogsaa den verdslige, afhængig af sig. Vist er det, at den naaede et godt Stykke frem. Vil man have en Maalestok for, hvor vidt den overhovedet naaede i sine Forsøg paa at tilegne sig den verdslige Bortfæstning, lægge man Mærke til følgende to Lovbud: I den saakaldte Lundske eller Helsingborgske Stadsret hedder det: «Hvilken Mand, der vil fæste sig Kone eller Mø til Hustru, da skal han hende med Præst-Vidne og andre gode Mand og Kvinde fæste».[2] Her paabødes det altsaa, at Bortfæstningen skulde foretages om end ikke af en Præst, saa dog i dennes Overværelse. Og i Kong Hans' almindelige Købstadsret kom det til at hedde: «Naar lovligt fæstet er, da skal Sognepræsten dèr, som hun boer, lyse tre samfælde Søndage for hendes Giftermaal. Siden maa de sagløs sammen gives og vies, om ingen Gensigelse imod er».[3]

Selve denne sidste Bestemmelse synes imidlertid at antyde, ad hvilken Vej den verdslige Fæstning fremdeles vidste at hævde sin Uafhængighed. Det var jo nemlig klart, at skulde den gøres afhængig af kirkelig Lysning, maatte dette ske ved, at Lysningen krævedes foretagen efter «Ja-Ordet», men førend den egentlige «Fæstning», saa at denne overhovedet ikke kunde finde Sted uden forudgaaet Lysning. Spor af denne Ordning træder ogsaa frem i kirkelige Udtalelser, senest i Biskop Lage Urnes Bestemmelser af 1517.[4] Men selve det, at hint Kong Hans's Lovbud stiller «Fæstning» og «Lysning» i forkert Orden, viser noksom,

at det ikke var lykkedes Kirken helt at faa Magt over den verdslige Fæstning. Lovens følgende Ord afkræfte paa en ejendommelig Maade det lige udtalte om Lysningens Nødvendighed: «Avle de Børn sammen udi Fæste, det er ægte Hustrus Børn».

Forholdet ved Middelalderens Slutning var da altsaa dette: Hvor meget end Kirken havde søgt at tilegne sig den verdslige Bortfæstning, dels ved at lade sine Tjenere udføre den, dels ved at udstyre denne Art Fæstning med nye Skikke (Trolovelsesringe), dels endelig ved at søge al Fæstning gjort afhængig af kirkelig Lysning, saa hævdede dog fremdeles den verdslige Fæstning sin Uafhængighed. Ægteskab indgaaet paa denne Vis uden Kirkens Mellemkomst var endnu som fordum lovgyldigt. Sit skarpeste Udtryk fandt denne Modsætning imellem kirkelig og verdslig Lov i Dommen over selve den katolske Gejstligheds Ægteskabsforbindelser. Kirkeligt sét var disse kun syndige og vanærende Frilleforhold, verdsligt sét derimod var de, for saa vidt tilbørlig Fæstning var gaaet forud og Frænders Samtykke opnaaet, ikke ulovlige og Børnene at ansé for ægte.[1]

Som vi ovenfor har sét, var det Middelalderen igennem Skik at bortfæste især Kvinder i en meget ung Alder, længe førend de var myndige. Idet Kirken paatog sig at besørge Bortfæstning, rettedes da naturligt det Spørgsmaal til den, hvorvidt den godkendte denne Fremgangsmaade, eller om den ikke holdt paa, at en Kvinde ikke burde bortfæstes, førend hendes virkelige Samtykke kunde opnaas.

Hvis Kirken ganske uden alle Bihensyn skulde have besvaret dette Spørgsmaal, er der vel ingen Tvivl om, at den vilde have forbudt at bortfæste umyndige. Men ved et saadant Svar vilde den dels have sat sig op imod en meget almindelig Sædvane, dels betydeligt indsnævret Antallet af de Bortfæstninger, som det kunde falde i Gejstliges Lod at besørge udført. Kirken svarede derfor, at den var villig til at besørge alle Slags Bortfæstninger, baade af umyndige og myndige, men tilføjede dog, at der var en vis Forskel mellem disse to Arter af Forbindelse. Ved «sponsalia de futuro», som det kaldtes, det vil sige, naar en umyndig bortfæstedes og altsaa gav sit Samtykke til i Fremtiden at ville indgaa Ægteskab med den, til hvem vedkommende nu

fæstedes — ved denne Art Bortfæstning «stiftedes ikke Ægteskab i og for sig». Dette skete kun ved den egentlige Bortfæstning (sponsalia de præsenti). Men ganske vist maatte det indrømmes, at naar en saadan umyndig bortfæstet senere havde Samleje med sin Fæstemand, saa gik derved «Fremtids-Samtykket» over til at være et «virkeligt Nutids-Samtykke», og gyldigt Ægteskab forelaa fra det Øjeblik af.[1]

Med dette Forbehold følte Kirken sin Samvittighed lettet. Og Fæstemanden, der havde sikret sig en rig lille Brud, kunde heller ikke have noget at indvende derimod. Den verdslige Lov hjemlede ham nemlig Ret til senere naarsomhelst at gøre sine Rettigheder som Brudgom gældende.[2] For den almindelige Bevidsthed gled derfor denne Sondring mellem sponsalia de futuro og sponsalia de præsenti vistnok temmelig upaaagtet hen. Selv kirkeligt sét havde den uden Tvivl langt mere Præg af en Undskyldning end af en praktisk Hindring. Det var ogsaa en Selvfølge, at kirkelig Lysning skulde finde Sted forud for begge Arter af Bortfæstning.[3]

Maatte Kirken saaledes paa dette Punkt kun modstræbende give sit Minde til en Ordning, der var mere afpasset efter Tidens Forhold end efter Kirkens Værdighed, kunde den paa et andet nærliggende Omraade byde lempeligere Kaar end den verdslige Lovgivning. Denne krævede ikke blot Pigens men ogsaa hendes Faders eller nærmeste Slægtnings Samtykke; manglede dette, var Straffen derfor Tabet af hendes Gods eller dog i det mindste Brugsretten deraf. Og det ansaas for en Selvfølge, at Bortfæstningen burde foregaa i en talrig Kres af Slægt og Venner. Kirken derimod krævede kun selve Parternes Samtykke og godkendte hemmelig Bortfæstning uden Slægts og Venners, uden Menigheds Nærværelse. Hvad en Præst i Smug havde sammenføjet, var efter Kirkeretten fuldkomment retsgyldigt Ægteskab, naar blot Parternes Samtykke i fornødent Fald kunde bevises.[4]

Det vil let forstaas, at denne Kirkens Lære om hemmelige Trolovelser stærkt maatte friste til Misbrug. En samvittighedsløs Gejstlig havde her et Middel til at trække Søgningen til sig. Vi kender for lidt til Forholdene i Norden til fuldt ud at kunne maale de uheldige Virkninger af disse Bestemmelser, kun de hyppige Indskærpelser af, at Lysning ikke maatte undlades, og senere Luthers og Reformatorernes heftige Sprog mod «hemme-

lige Trolovelser» lader os ane, at denne Art Forbindelser maa have ført til store Udskejelser. Vil man imidlertid have et Billede af, hvad Læren om umyndiges Bortfæstning og hemmelige Trolovelser kunde føre til, naar de fik Lov til at løbe Linen ud, læse man følgende Beskrivelse af Forholdene i England i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede:

«I England kunde et retskraftigt Ægteskab afsluttes paa ethvert Sted, til enhver Tid, af enhver ordineret Præst, uden at det nogensteds førtes til Bogs, og uden Forældrenes eller Formynderes Tilladelse, naar blot Brudgommen var 14 og Pigen 12 Aar gammel. Ganske vist skulde man have en stemplet Tilladelse til at lade sig vie i Stilhed, men dette blev ikke paasét, og Manglen af en *licence* (Bevilling) opfattedes kun som en Overtrædelse af Loven om stemplet Papir. Enhver kan sige sig selv, til hvilke Misbrug sligt maatte føre. En Mængde Gejstlige og især Gældsfanger i Fleetfængslet eller Gejstlige af slet Ry, der havde opslaaet deres Bopæl i Nærheden, levede af at vie Folk paa denne Maade. Næsten enhver Vinbod havde en Fleet-Gejstlig i sin Sold, og Plakater i Vinduerne gav Underretning derom, ligesom ogsaa forbigaaende kunde blive overraskede ved det Spørgsmaal: «Sir! kunde De ikke have Lyst til at blive gift?»

En enkelt Præst havde paa denne Vis viet 6000 Par om Aaret, en fængslet Gejstlig paa én Dag 173 Par. Først Aar 1753 lykkedes det at gennemføre en Lov herimod. Oplysende ogsaa for nordiske Forhold er det, at denne Lov i Parlamentet bekæmpedes blandt andet med den Indvending, at den vilde hindre yngre Sønner i at skaffe sig rige Piger til Ægte.[1]

Med Romerkirkens Lære om den hemmelige Trolovelses Berettigelse var en af de sidste Skranker falden for den almindelige Sædelighed. Den Slutning laa nemlig saa nær, at selv om Kirken muligt krævede en Gejstligs Nærværelse ved en saadan Trolovelse, saa fordredes ikke sligt af den verdslige Lov. Man maatte paa verdslig Vis kunne holde hemmelig Trolovelse ved i Enrum at blive enige om straks at indgaa ægteskabelig Forbindelse. Beretninger fra det 16de Aarhundrede om denne ejendommelige Art «lovlige» Forbindelser er bevarede baade fra Tyskland og England. Det hurtige Ægteskab sluttedes ved, at man enten sønderbrød en Mønt og hver af Parterne gemte sin Halvdel som Pant, eller at man hver især først fremsagde de ved kirkelig Trolovelse brugelige Ord. En mærkelig engelsk «Hus-

holdningsbog» fra Aar 1537 meddeler herom følgende: «Mange Mænd bruge, naar de ikke kunne faa deres urene Begær med en Kvinde, saa blot at love hende Ægteskab; de udveksle da indbyrdes Troskabsløfte, idet han siger: «Jeg tager nu dig, Margrete! til min Viv og derpaa giver jeg Dig min Tro!» hvortil hun svarer paa samme Vis. Naar dette er gjort, gaa de ud fra, at de nu har Lov til at fremme deres urene Villie, og Handling følger efter, ikke uden Guds store Fortørnelse og deres Sjæles Fortabelse».[1]

Som Modstykke til Kirkens Godkendelse af hemmelig Trolovelse, der i sine Misbrug kunde føre til helt at ophæve al kirkelig Orden paa dette Omraade, frembød den verdslige Lov i Danmark en Bestemmelse af lige saa farlig Art. Det hed nemlig i jydske Lov, og dette Lovsted paaberaabtes endnu i det 16de Aarhundrede oftere i Domme baade i og udenfor Jylland: «Hvo som haver Slegfred i Gaarde med sig og ganger aabenbarlig med at sove, og hun haver Laas og Lukke og søger Æde og Drikke med ham i tre Vintre, hun skal være ret Husfrue og Adelkone».[2] Ved tre Aars aabenlyst Samliv som Hustru kunde altsaa en Frille, uden at en eneste Bestemmelse om lovlig Bortfæstning var sket Fyldest, forfremmes til Ægtehustru og tilsvarende Følger indtræde for hendes Børn. Det var unægtelig et Lovbud, der misbrugt syntes at kunne sprænge al lovlig Orden lige saa grundigt som den af Kirken godkendte Lære om hemmelig Trolovelse.

Søge vi at danne os et Billede af de til slige Bestemmelser svarende, virkelige Forhold, saa synes ved første Øjekast alt at svømme ud i ubestemt Ubundenhed. Dette første Indtryk er dog næppe det rette. Gammeldags Hævd og Folkets sunde Sans har sikkert samlet netop Landets bedste og toneangivende Slægter om de faste Former. I denne Folkets egentlige Midtstrøm møder vi da fremdeles Side om Side de to gamle Mærkerækker for Ægteskabs Stiftelse: den verdslige med dens «Tiltale», «Gensvar» og «Haandfæstning», og den kirkelige med dens sponsalia de futuro og sponsalia de præsenti, samt Vielsen efter Brylluppet. Alt tyder paa, at netop Landets Adel og enhver, der ellers havde Evne til at følge sin Lyst, ikke ensidigt benyttede en enkelt af disse to Veje, men knyttede dem sammen, lod, ofte vistnok paa vilkaarlig Vis og efter tilfældigt Tykke, verdslig Fæstning udfylde og eftergaa af kirkelig Handling, verdsligt Bryllup af Kirkens Velsignelse.

Just ved saaledes at køre Sporene sammen og forene alle Handlingerne mente man bedst at omgærde det nye Forhold, der stiftedes.

Men lige saa sikkert var det, at nærmere set maatte Tilstanden siges at være stærkt i Forfald. Hin Trang til at benytte alle Former var selv et Udtryk for, at Lovløsheden var tilstede, den var en Art Selvtægt derimod. Men værre end denne var al den Usædelighed, der i Ly baade af gejstlig og verdslig Ordning frit havde Lov at brede sig. Her maatte ske en Forandring, en Reformation var nødvendig.

Saalænge Trangen til Forbedring blot i Almindelighed var tilstede, kunde Kirken tage Afstand derfra og delvis hævde sin Værdighed ved at lære: Alt, hvad Ægteskab angaar, er af lavere Art, kun den ugifte Stand er den Gud velbehagelige. Men Spørgsmaalet blev brændende, Trangen til Afgørelse uafviselig, da Munken Luther vovede at lære: Ugift Stand er kun Djævelens Hylster, Ægteskabet er den ene sande, guddommelige Stand.

Som bekendt blev dette Stridsspørgsmaal en af Hovedgrundene til, at Nordtyskland og Skandinavien udskilte sig fra Romerkirken. Med Urette vilde man dog betegne den Tilstand, der herskede i Norden før Reformationen, som den ægte katolske og hvad der ændredes herved som ene Luthers Værk. Forholdene forud betegne en Forfalds-Tilstand, der var fælles for hele Evropa; i de sydlige Lande foretoges Udrensningen med Kirkens egne Midler og paa Kirkens egen Grund; i Nordevropa havde den tillige en Udskillelse fra Moderkirken til Følge.

Den Forbedring af de Ægteskabet vedrørende Forhold, som saaledes samtidigt tilsigtedes syd og nord for Alperne, maa ses i sin indre Forbindelse for helt at forstaas. Reformationen indenfor Romerkirken foretoges under den Form, at Kirken forbød den blot verdslige Bortfæstning og inddrog al Bortfæstning under sig. Vel tillod den, at sponsalia de futuro (umyndiges Bortfæstning) fremdeles maatte foregaa under alene verdslig Form, men samtidigt svækkede den Betydningen af denne Art Forbindelse ved at ophæve den gamle Regel: at saadan Forbindelse blot ved senere ægteskabeligt Samliv kunde gaa over til retsgyldigt Ægteskab. Ligeledes afskaffedes hemmelig Trolovelse.

Kun den Form for Bortfæstning anerkendtes da som ægteskabsstiftende, hvor begge de myndige Parter i Nærværelse af Præst og to eller tre Vidner afgav deres Samtykke til at ægte hinanden.[1] Naar de saaledes var forenede, var de Ægtefolk, hvad enten de saa desforuden efter Brylluppet mødte i Kirken for at modtage Kirkens Velsignelse eller ikke.

Denne Ordning var simpel og klar og bar tydelige Spor af Romerkirkens gamle Evne til at gribe ordnende ind. Det var jo heller ikke et nyt, pludseligt indtraadt Forhold, her skulde ordnes, Kirken havde haft Tid nok til at lære Misbrugene at kende og afveje de dertil svarende Midler.

Anderledes med Luther. Han skulde, idet han brød med Moderkirken, paa en Maade gennemløbe hele Fortidens Udvikling. Da han tilmed stod som Forkæmper for en ny Tankegang, som han kun ved Hjælp af den verdslige Magt men uden fuld kirkelig Myndighed skulde gennemføre, saa blev hans og hans Hjælperes Færd ganske naturligt præget af en vis Usikkerhed i Valget af Midlerne.

Luther begyndte, ligesom Romerkirken i sin Tid, med at erklære alt Ægteskabet vedkommende for noget Kirken ligegyldigt. I Bogen om «Brudevielse» skriver han saaledes: «Det er et almindeligt Sprog: saa mange Lande, saa mange Sæder. Efterdi at Bryllup og Ægteskabsstat er en verdslig Haandtering, da bør os aandelige eller Kirketjenere intet at ordinere eller regere derudi men lade hvert Land og Stad heri nyde og beholde sin Brugelse og Sædvane. Sommesteds føre de Bruden tvende Gange til Kirken baade om Aftenen og om Morgenen, sommesteds ikke uden én Gang; somme forkynder og oplyser deres Ægteskab paa Prædikestolen to eller tre Uger tilforn. Dette og alt andet saadant lader jeg Herrer og Fyrster, Borgemestre og Raad skaffe og gøre, som de vil. Det kommer mig intet ved».[2] Endnu stærkere Udtryk brugte Luther Aar 1530 i Skriftet om «Ægteskabssager»: «Jeg værger mig fast, raaber og skriger, at man skal overlade slige Sager til den verdslige Øvrighed, og som Kristus siger, lade de Døde begrave deres Døde».[3]

Men ligesom Romerkirken i sin Tid, saaledes opdagede ogsaa Luther snart, at det vilde være urigtigt at overlade hele dette Omraade i den verdslige Magts Vold. Hensyn til Menighedens Tarv saa vel som Kappestriden med Katolicismen ledte ham hurtigt til at inddrage Ægteskabssagerne under den nye Kirke

Det er disse Hensyn, der allerede kommer til Orde i hans Bog «Om Brudevielse», naar det hedder:

«Men naar man begærer af os, at vi skulle for Kirkedøren eller i Kirken læse Guds Velsignelse og bede vor Bøn over Brud og Brudgom eller vie dem tilsammen, da ere vi skyldige det at gøre . . . . . Efterdi at man haver hidtil bruget saa drabelig stor Prang med Munke og Nonner i deres Indvielse, endog at deres Stat og Væsen er ugudelig og klar menneskelig Tant og Digt, som ingen Grundvold haver i Skriften, hvor meget mere skulle vi ære denne gudelige Stat og med mange herlige Stykker vie Brude og Brudgomme tilsammen og bede for dennem og ære dennem» o. s. v.[1]

Hvorledes tænkte da Luther og Reformatorerne sig den nye Ordning? Ja, her bristede det paa fuldt Overblik saa vel som Klarhed i det enkelte. Og dette kan ikke undre. Først Aar 1564 naaede jo Romerkirken paa Kirkeforsamlingen i Trient til tydeligt at udtale, paa hvad Maade den mente at burde bekæmpe den for Haanden værende Brøst og rettelig ordne Forholdet. Men hvorledes skulde da Luther alt omkring Aar 1530 kunne have været helt klar herpaa? Hertil kom, at hans Opgave foruden at omfatte langt flere end dette ene Spørgsmaal tillige paa dette enkelte Omraade var videre rækkende end Romerkirkens. Han skulde ikke blot regelbinde Formerne for Ægteskabets Stiftelse, men samtidig skulde han bekæmpe den katolske Lære om Klosterlivets Fortjenstlighed og hævde Læren om Ægteskabet som den Gud velbehagelige Stand. Og disse to sidste Punkter udgjorde aabenbart for ham de vigtigste.

Følgen blev, at den lutherske Ordning af Formerne for Ægteskabets Stiftelse ikke blev et fast og klart afsluttet Hele men kom til at gennemløbe en Udvikling. Dreven af en indre Nødvendighed bar denne Udvikling fremad mod en Ordning omtrent som den katolske af 1564. Men de ledende var ikke fra første Færd sig Maalet fuldt bevidst, de førtes med af Forholdene fuldt saa meget som de styrede. For Danmarks Vedkommende fremkaldte dette en Overgangstid fra Reformationens Indførelse indtil Aar 1582, et Tidsrum, hvori, alt imens Maal og Midler klarede sig for Kirkens Mænd, Forvirringen i de virkelige Forhold samtidig naaede et Højdepunkt.

Det Maal, som foresvævede Luther og med ham de danske Reformatorer, var at samle alt, hvad der hørte til Ægteskabets

Stiftelse, til én Handling, som Kirken og det verdslige Samfund endrægtigt skulde søge at gøre saa værdig, klar og afgørende som muligt. Det blev derfor ved Reformationens Indførelse i Danmark bestemt i Kirkeordinansen og den saakaldte Odenseske Reces: At herefter maatte ingen gives tilsammen, der enten er hinanden beslægtede i tredie Led eller endnu i deres umyndige Aar eller kun lønligt trolovede uden deres Villie, som de er undergivne, eller endelig saadanne, «som ikke er tilforne én Sinde og anden aabenbare forkyndte udi Kirken, og med en almindelig Bøn have ladet sig hjælpe hos Gud».[1]

Hermed syntes alle Misbrug umuliggjorte. Fortidens sponsalia de futuro skulde være afskaffede, og «ingen gives sammen, førend de er kommen til Skelsalder og kunne paa baade Sider give deres Ja og Samtykke dertil». De mislige, lønlige Trolovelser skulde være afskaffede, om hvilke Luther havde brugt de stærke Ord: «Jeg kalder det lønlig Trolovelse, naar det sker mod Forældrenes Vidende og Villie, om saa end Tusinde ellers overværer den».[2] Endelig krævedes forudgaaet Lysning i Kirken.

Som det vil ses, var den til Grund liggende Tanke denne: Hvad der gør Ægteskabet fast og helligt er Samtykket, men vel at mærke: alle Parters Samtykke. Gud maa først give sit Samtykke ved ikke at sætte Slægtskabshindring; Parret maa give sit Samtykke ved som myndige at svare Ja; Forældrene maa give deres Samtykke (ingen lønlig Trolovelse); og Menigheden maa endelig give sit Samtykke, idet den, naar Lysningen sker, ikke gør Indvending men beder for Parret. Taget i denne fyldige Forstand stod det gamle latinske Ord ved Magt: consensus non concubitus facit matrimonium eller, som det lød paa Dansk: «Samtykke gør Ægteskabet, ikke Lejermaalet».[3]

Men naar saa dette enstemmige Samtykke var til Stede, maatte Parret ogsaa gives sammen. Herom udtrykker Kirkeordinansen sig saaledes: «Men hvor som to nu er, der ingen Hinder er hos i disse eller andre Maader, de maa udi Kirkens Nærværelse, efter Landsens vedtagne Sæd, af Kirkens vedtagne Tjenere lader sig samle efter den Skik og Maade, som staar i Doctor Mortens lille Catechismo».[4] «De maa lade sig samle af Kirkens Tjenere», men nødvendig var denne kirkelige Form for Giftermaal ikke. De kunde lige saa vel gives til Hobe af Brudens Fader ved verdslig Bortfæstning. I dette Stykke var Hoved-

mændene for den danske Kirkeforbedring fuldt enige med Luther og Melanchthon.[1]

Med disse Forholdsregler mente man i Danmark at have klaret Vanskelighederne. Den betydeligste Talsmand for denne Reformationens første Tidsalder var Sjællands Bisp, Peder Palladius. Og simpelt og let fatteligt fremstillede han Sagen for de sjællandske Bønder: «Ingen maa leve til Hobe uden Ægteskab, i Skænds Levnet. Men ingen maa heller leve tilsammen i Ægteskab, uden at de kunne bevise deres Ægteskab». Et Ægteskab — saaledes er hans følgende Tankegang — kan nu ganske vist sluttes lovligt paa to forskellige Maader, enten ved verdslig Fæstning i Hjemmet eller ved Vielse af Præst for Kirkedøren. Men hvilken af disse Maader, der er at foretrække, er let nok at forstaa, thi den ene afgiver et langt sikrere Bevis end den anden for, at Ægteskabet er blevet lovlig sluttet.

«I vide ikke, hvad Fare Eder og Eders Børn paahænger, naar I ere ikkun trolovede eller hjemme tilsammen givne aleniste, og ikke komme for Kirkedøren tilsammen og lade Eder vie. Der kunde været én Mand eller to til Stede, den Tid I blev saa hjemme givne sammen; de kunne dø bort førend I selv, end siden end førend Eders Børn kunne dø bort. Der kunde komme en efter Eders Død og kalde Eders Barn en Horesøn. Hvormed vil han da bevise sine Forældre at have været to Ægtefolk, naar de ere alle bortdøde, som paa den Tid hos vare? Men dersom I gjorde Bryllup heller ellers lod Eder vie sammen i Kirken, da kunde der komme unge Børn til Eders Bryllup, ti eller tolv Aar gamle, som siden voksede op og kunde bære Vidnesbyrd om Eders Ægteskab hundrede Aar derefter, om nogen vilde kalde Eders Børn Horebørn. Derfor er Vielse skikket af gammel Tid Ægtefolk til Gode; ellers vil der komme Klammer efter Eders Død, og I sætte en ond Klud paa Eders Børns Kaabe, naar som I forsmaa at komme til Kirke og lade Eder vie tilsammen».

Hvis noget Ægtepar, slaaet heraf, skulde fortryde, at de i sin Tid kun havde ladet sig give sammen i Hjemmet ved verdslig Bortfæstning og ikke vie af Præst for Kirkedøren i mange Vidners Paasyn, saa kunde det gøres godt endnu: «Hvo som hertil haver det forsømt, da kunne I endnu give Eders Sognepræst det til Kende, saa kan han kalde Eder af Eders Stole en Søndag, naar

Tjenesten er ude, og sige saa til den gode Almue: I gode Kristne! Disse to Personer ville nu aabenbare deres Ægteskab, saa ville vi gerne høre deres Bekendelse. Mand! bekender Du, at hun er din Ægtehustru, og at I ere trolovede og givne hjemme tilsammen? — Ja, det bekender jeg. — Kvinde! bekender Du, o. s. v. Saa giver hverandre Eders Haand derpaa i denne Almues Nærværelse» o. s. v.

Sluttelig forklarede Peder Palladius kort sine Tilhørere de nye Regler, som Kirkeordinansen havde indført, og fremhævede særligt Bestemmelsen om, at Lysning fremtidig skulde gaa forud for hvert Ægteskab, hvad enten dette saa sluttedes for Kirkedøren eller i Hjemmet: «Herefter maa ingen gives tilsammen, hverken af Præstemænd eller andre, førend der er lyst tre Gange af Prædikestolen om deres Ægteskab, om der kunde være nogen, som kunde have noget deri at sige». Men naar de saa — saaledes ender han — er givne sammen af Præst eller Lægmand, saa er de ogsaa Ægtefolk, Ordinansen forlanger ikke mere af dem. «Ikke behøve de alle sammen gøre Bryllup, som lade dem vie af Sognepræsten. Det giver sig vel selv. Hvo det formaar, han gøre Bryllup; men hvilke, som ikke formaa at gøre Bryllup, de komme alligevel til Kirken og lade dem vie og gaa siden hjem tilsammen og æde, hvad Gud haver givet dem, tilsammen».[1]

Det Bryllup, hvortil Peder Palladius her sigtede, var den store og kostbare Fest, der i den katolske Tid for de velstaaende var fulgt, ofte længere Tid, efter Bortfæstningen. Ved denne Slutningsfest var Parret paany blevet givet sammen, havde i alle Gæsternes Nærværelse besteget Brudesengen og Dagen derpaa i Kirken modtaget Præstens Velsignelse. Om hele dette store Festtilbehør sagde Peder Palladius med Rette, at det var ikke Hvermands Sag at bekoste sligt; havde nogen Raad dertil, nu vel, saa maatte han gerne gøre det, men nødvendigt var det ikke.

Ifølge Palladius' Opfattelse laa da altsaa Hovedpunktet i «Vielsen», og under dette Navn, der tidligere egentlig havde betegnet den ved det store Bryllup meddelte kirkelige «Velsignelse» (benedictio) forstod nu baade han og de fleste i hans Samtid den af Præst udførte Bortfæstning for Kirkedøren. Denne var, som vi har hørt, efter Palladii Mening langt at foretrække for den verdslige Bortfæstning i Hjemmet.

Ser man imidlertid nøjere til, saa er det eneste Bevis for

dens større Fortrinlighed, som Peder Palladius anfører, at den er mere vidnefast, for saa vidt her er flere til Stede. Det er altsaa af retslige, ikke af kirkelige Grunde, at Palladius anbefaler den. Og i en Tid, hvor Retsprotokoller og Kirkebøger var ukendte, kan man heller ikke nægte, at hans Tankegang var overbevisende: Som uskreven Kirkebog betragtet var den store nyhedslystne Hob foran Kirkedøren ved Højmessetid langt mere paalidelig end nogle, maaske drukne, Slægtninge i en afsides Storstue.

Der kan dog næppe være nogen Tvivl om, at Peder Palladius foretrak kirkelig Vielse af mere end blot retslige Grunde. Som Kirkens Tjener maatte han sætte den højt over den verdslige Bortfæstning. Vil man have et Indtryk heraf, saa lægge man Mærke til, at han ved Omtale af Lysningen glemmer at fremhæve, at man heri ogsaa havde en ganske god Form for den ønskede, kirkelige Offentliggørelse. Han vogtede sig vel for at drage den Slutning, der maatte ligge Datiden nær: Naar Lysningen har gjort Forbindelsen vidnefast, kan man godt nøjes med at lade Bortfæstningen udføre i Hjemmet af «andre» og behøver ikke at gives sammen for Kirkedøren af «Præstemand».

Var end Peder Palladius i sit Hjerte imod den verdslige Bortfæstning, saa bekæmpede han dog ikke dens Retsgyldighed. I den Henseende forholdt han sig ganske som Luther og Melanchthon. Det Maadehold, som Peder Palladius saaledes viste, svandt imidlertid hurtigt hos den lidt yngre Slægt, og inden kort Tid gjorde flere af de nye Bisper, besjælede af kirkelig Nidkærhed, ligefremme Overgreb, der ikke lod sig forsvare ud fra Kirkeordinansen og kom i bestemt Strid med den verdslige Lov.

Den Vej, ad hvilken man ledtes frem til kirkelige Overgreb, synes at have været den af Palladius omtalte: Hvorledes Folk, der tidligere havde været verdsligt bortfæstede, nu skulde forholde sig. I Aaret 1546 opstillede man paa Kirkemødet i Antvorskov det ikke ubillige Forlangende, at Præster, med hvilke sligt var Tilfældet, skulde i Kirken forkynde deres Ægteskab.[1] Men Aar 1550 gik Bispen i Fyen langt videre, idet han udstedte følgende voldsomme Bestemmelse om Lægfolk i samme Tilfælde: «Mod de ugudelige, som ikke ville lade sig komme udi Ægteskab aaben-

barligen for den hellige Kirke, skal handles med, som med Bolere og Skørlevnere».[1]

Hvad fremtidige Ægteskaber angik, saa havde Peder Palladius' Broder Niels, Biskop i Skaane, Dristighed nok til Aar 1554 at lære sine Præster: «at intet Ægteskab er gyldigt, uden at en Gejstlig har viet Parret», samt «at Ingen maa gives og vies tilsammen uden i Kirken».[2] Til denne sidste Bestemmelse var han dog saa forsigtig at tilføje: «med mindre det er en Adelsmand».

Medens disse Skridt alle kun var foretagne af Gejstlige, gik man i Norge paa samme Tid endnu videre. Aar 1552 udstedte Bergens Lensmand, Biskop, Borgemestre og Raad følgende Forordning: «Hvor tvende Personer ville til Hobe komme i Ægteskab, førend Bryllup kan blive gjort, da skal de have to, tre eller fire Par Folk derover til Vidnesbyrd, og lade Præsten haandfæste og give dem tilsammen»[3] o. s. v.

Og Aar 1555 lykkedes det endog Bispen i Oslo og Hammer Stift, Frants Berg, at faa udvirket en kongelig Skrivelse, hvori der truedes med, at Lensmanden skulde straffe alle dem, der «fordriste sig til at tage sig Hustruer og ikke efter den menige kristelige Skik lade sig udi Præstens Overværelse troloves og vies med dennem for Kirkedøren og dog alligevel holder dem for deres Hustruer».[4]

Dette mærkelige Kongebrev, hvori, under Form af en Advarsel til en enkelt Landsdel, hele den tidligere Retsorden styrtedes over Ende, fik dog næppe nogen videre Betydning.[5] Hvor vidt det har virket paa Stedet selv, faar staa hen. I de andre Landsdele medførte det ingen Forandring. Da 25 Aar efter en anden Bisp i Oslo og Hammer Stift skrev ned til Sjællands Biskop for at faa Klaring paa dette og andre Tvivlsmaal og spurgte: «Gøres det fornødent, at Præsten skal være til Stede hjemme i Huset, hvor Folk troloves sammen?» Saa lød Svaret i Overensstemmelse med den gamle Retsregel: «Trolovelser kunne finde Sted, uden at nogen Ordets Tjener er til Stede».[6]

Disse Bestræbelser for at berøve den verdslige Bortfæstning dens Retsgyldighed var altsaa lige saa mange kirkelige Overgreb, Udbrud af en Stemning, der samtidig var oppe baade i katolske og lutherske Lande og her som hist endte med Kirkens Sejr. Indtil Aar 1582 var de for Danmarks Vedkommende i fuldstændig Strid med gældende verdslig Lov. Men hvor afgørende end denne

Omstændighed kunde være for Udsigten til ved Rettens Hjælp at tvinge disse Paastande igennem, vist er det, at selve det, at de fremførtes, maatte i høj Grad bidrage til at forvirre Folkets Begreber.

Ved Siden af denne Bevægelse, der gik ud paa at udvide Kirkens Myndighed, løb en anden Strøm i modsat Retning. Trods de ved Reformationens Indførelse givne bestemte Forbud fastholdt man den gamle Skik at bortfæste Børn. Vi har tidligere set denne Skiks Ælde og Udbredelse; vi skal nu se, hvilke gennemgribende Følger dens Vedbliven medførte for Udviklingen.

Med god Grund havde man i Odense, Aar 1539, indsat den Bestemmelse i Kirkeordinansen: «Efter denne Dag skal ingen tilsammen gives udi deres umyndige Aar og førend de er komne til Skelsalder, og de da kunne paa baade Sider give deres Ja og Samtykke dertil». At denne Betingelse opstilledes var en simpel og klar Følge af Reformatorernes Grundbetragtning: alle Parternes Samtykke, baade Guds, Forældrenes, Parrets og Menighedens er nødvendige til Indgaaelse af Ægteskab. Og det røbede et aabent Blik for, hvad der havde været Drivfjedren til de tidlige Forbindelser, naar følgende Udvej anvistes for dem, der fremdeles maatte ønske dem:

«Om nogen desuagtet vil forsige sin Datter udi hendes umyndige Aar, da skulle de ligevel ikke gives sammen enten af Præsten eller andre, men skal gøres dennem nøjagtige Forvisninge, Lovning og Borgen med Segl og Brev imellem, paa Penninge eller anden Forpligtelse, hvilken den, som da ikke vil holde samme Løfte, naar de er komne til deres myndige Aar, skal give og fornøje den anden Part efter den Kontrakt og Forpligtelses Lydelse, som dennem derom imellem gjort og forbrevet er, efter som det er Sædvane udi andre fremmede, omkringliggende Lande».[1]

Vi har tidligere søgt at anskueliggøre den Udvej, som her anvistes, ved med Nutids Udtryk at betegne den som «en Art Væddemaal om Ægteskab eller Brudekøb paa Tid». Vi har nu Forudsætningerne til at forstaa Lovens Indhold udtrykt i Datids Former. Indholdet var: Det skal ikke være nogen forment, naar han opdager en rig, lille Arving, at gøre «Tiltale» om hende, altsaa at fri. Det skal heller ikke være hendes Fader forment at give godt «Gensvar», altsaa «Jaord». Men de maa ikke lade det komme til «Bortfæstning», hverken verdslig eller ved Præst.

Det højeste, man maa gøre, er, som jo Skik og Brug er imellem «Jaord» og «Bortfæstning», at lade Pengevilkaarene skriftligt opsætte og begge Parterne underskrive Kontrakten. Hvis saa engang i Tiden den ene Part nægter sit Samtykke til Giftermaalet, er vedkommende naturligvis fri, men den fastsatte Pengesum skal lige fuldt udbetales til den forsmaaede Part.

Man skulde tro, at det her opstillede Krav paa begge Parters virkelige Samtykke var saa naturligt og den anviste Udvej saa tidssvarende, at ingen væsentlig Modstand havde kunnet rejse sig mod Lovens Anvendelse. Dette blev dog langtfra Tilfældet. Og Grunden er let forstaaelig. Thi, nærmere set, var Loven i Strid baade med gammel Sædvane og Retsbevidsthed og med Reformatorernes egne Ord. Fra ældgammel Tid havde man betragtet Faderen som den, der bortgiftede Datteren efter sit Tykke og ikke efter hendes Forlov. Alt var indrettet herpaa, hvorfor da nu kaste Tvivl ind i et utvivlsomt Forhold! Den anviste Udvej var slet og ret kun latterlig, thi den var et Tilbud til Faderen om at maatte betale Penge til for at lade Datteren faa sin Villie. Og Reformatorerne, der her krævede voksen Alder til Datterens Samtykke, de forlangte jo dog, at hun som voksen blindt skulde samtykke i Forældrenes Valg, thi «disse er Guds Stedfortrædere og forstaar den Sag langt bedre end hun». Men naar hun alligevel skulde rette sig efter de ældres Valg, hvorfor saa ikke lade dette ske i den Alder, hvor sligt faldt lettest, som Barn?

Det hele Lovbud sank da goldt til Jorden. Hvad hjalp det, at det gentoges Aar 1547 i den københavnske Reces?[1] Den gamle Skik gik sin vante Vej uforstyrret, nu som før bortfæstede og trolovede man Døtre i deres umyndige Alder.

Men herved fik Reformatorernes Drøm om at samle, hvad der hørte til Ægteskabets Stiftelse til én Handling, sit Grundskud. Thi naar Ægteskabets Stiftelse strakte sig fra det 5te Aar, hvor det maaske blev indgaaet, til det 19de, hvor det først blev fuldbyrdet, saa udkrævedes her mindst to Handlinger til at afmærke dette lange Tidsrum. Og hvilken af disse Handlinger skulde saa være den afgørende, den virkelig Ægteskabs-stiftende? Sund Sans syntes at maatte svare: den sidste. Men gammel, saavel verdslig som kirkelig Skik svarede: den første.

Sagen var nemlig den, at Bortfæstningen, den verdslige saa vel som den kirkelige, ifølge sin Natur kun var én Handling.

Ganske vist havde man i den katolske Tid søgt at dele den i to, men uden væsentlig Nytte. Verdsligt set var Parret gift, naar de havde lovet hinanden Tro og Faderen havde givet dem til Hobe. Den Gentagelse, som man stundom udførte, naar de senere som voksne holdt «Bryllup», og de stilledes foran en opredt Seng, paa ny lovede hinanden Tro, hvorefter Faderen overgav Fæstemanden Bruden paa Sengen, det var kun en mat Efterklang uden retslig Betydning. Og kirkeligt set var ligeledes sponsalia de futuro Hovedhandlingen, der efter romersk Kirkeret gik af sig selv over til at betegne gyldigt Ægteskab, blot ved at Parret levede som Ægtefolk. Ifølge gammel Opfattelse blev de, der bortfæstedes som Børn, ogsaa virkelig Ægtefolk som Børn.

Ligeoverfor disse Vanskeligheder fulgte de danske Reformatorer den farlige Fremgangsmaade i Tillid til Lovens Forbud mod umyndiges Giftermaal at lukke Øjnene saa længe som muligt for de virkelige Forhold. Endnu 1546 talte Skaanes Biskop i al Almindelighed om at «begge Parters Samtykke skal kræves, thi vi bør ikke have Skinnet af at billige tvungne Ægteskaber og støtte Voldsfærd».[1] Men herved greb Ondet blot om sig og angreb nu ogsaa en anden Hovedbestemmelse, Loven om Lysning. Ifølge Ordinansens Ord: «Der skal ingen gives tilsammen udi Ægteskab, som ikke er tilforne én Sinde og anden aabenbare forkyndte udi Kirken» o. s. v. skulde kirkelig Lysning gaa forud for den Hovedhandling, ved hvilken Folk blev Ægtefolk. Og at denne først kunde foretages med voksne, var en fælles Forudsætning for Ordinansens og Reformatorernes Udtalelser i det hele om denne Sag. Men naar nu bindende Ægteskab kunde stiftes og virkelig blev stiftet mellem Børn, saa smuttede jo i disse Tilfælde Parrene under Paabudet om Lysning og blev Ægtefolk uden den. Og hvad hjalp det, at Lysning her muligen kunde kræves bagefter, naar det var for silde. Lysningen var jo indstiftet for at afværge Ægteskaber, imod hvilke lovlig Indsigelse maatte ske, ikke for at komme bagefter som selvmodsigende Forespørgsel. Ad den éne og samme Vej, umyndiges Giftermaal, begyndte altsaa nu den nye Ordnings Grundpiller at komme i Drift og forsvinde.

Peder Palladius synes endnu ikke fuldt at have haft Øje for denne Ulempe, i hvert Fald søger han i sin Visitatsbog endnu ligesom at dysse Vanskeligheden til Ro, idet han siger: «Herefter maa ingen gives tilsammen, hverken af Præstemænd eller andre,

førend der er lyst tre Gange af Prædikestolen om deres Ægteskab, om der kunde være nogen, som kunde have noget deri at sige. At de trolove hverandre disimellem udi gode Folks Nærværelse, med det Vilkaar, at ingen kan forhindre deres Ægteskab, naar der lyses for dem, det forbydes ingen».[1] — Nej, ganske vist. Men sæt de nu trolovede hinanden som smaa ganske «uden Vilkaar», og derefter som voksne ansaa sig for Ægtefolk, saa var Lysningen helt sprungen over.

Omkring Midten af Aarhundredet blev Forvirringen saa stor, at Øvrighedens Indskriden syntes nødvendig. Den verdslige Myndighed tog imidlertid heraf kun Anledning til i Aaret 1547 at fornye det magtesløse Forbud mod umyndiges Giftermaal. Bisperne var da henviste til at tage sig selv til Rette.

Der var to Veje at gaa, enten at bøje sig for Forholdene og henlægge Lysningen til et tidligere Punkt eller at omdanne selve Bortfæstnings-Skikkene.

I Katolicismens Dage havde man undgaaet Skærene ved at kræve Lysning forud for det første Skridt paa Ægteskabets Bane, forud for sponsalia de futuro. Saaledes havde f. Eks. Biskop Lage Urne befalet det Aar 1517 i Roskilde.[2] Skønt dette var i Strid med Reformatorernes oprindelige Tanke, saa greb dog nu enkelte Bisper til dette Middel. I Skaane f. Eks. forbød vel Niels Palladius Aar 1554 bestemt denne Fremgangsmaade,[3] men hans Efterfølger, Tyge Asmussen, godkendte den Aar 1568.[4] Sjællands Biskop havde Aar 1560 gjort noget lignende ved at befale at lade lyse forud for hvert Fæstensøl.[5]

Mere fristende var det dog at omdanne Bortfæstnings-Skikkene, saa at de kom til at passe til Virkelighedens Krav. Manglen ved dem var jo den, at Parret retslig taget strax blev Ægtefolk, selv om den ene af Parterne endnu kun var et Barn. Men man maatte kunne forme en Første-Handling svarende til dette Forhold, saaledes at der ved denne Lejlighed kun afgaves et Løfte, men ikke fuldbyrdedes en afgjort Forbindelse.

Denne Tanke var ikke ny. Romerkirken havde været inde paa den samme ved at sondre mellem sponsalia de futuro og sponsalia de præsenti. Men Adskillelsen var ikke bleven gjort

dyb nok; efter romersk Ret gik jo den første Art af sponsalia af sig selv over til at være den anden, blot ved at ægteskabeligt Samliv fuldbyrdedes.

Det gjaldt da om at gøre Forskellen tydelig, betegne den første Handling saa klart som muligt som en blot forberedende men ikke fuldbyrdende. Med dette Maal for Øje skred man til Værket og delte da den gamle Bortfæstning i dens to Led, Trolovelse og Giftermaal. Det første Led gjorde man til en selvstændig Handling, der altsaa blot kom til at indeholde, at Parret udtalte Ønsket om at ægte hinanden og tilsagde hinanden deres Tro. Her skulde der stoppes; der maatte ingen Haandfæstning finde Sted, de maatte ikke gives sammen. Det egentlige «Giftermaal» eller «Vielsen», som det efter Præstens Velsignelse hyppigt kaldtes, skulde udgøre den senere Hovedhandling.

Denne Maade at hugge Bortfæstningen over i to Handlinger, Trolovelse og Giftermaal, var i visse Henseender en sindrig Udvej. Den tilfredsstillede den forhaandenværende Trang til to Mærkepunkter. Ganske vist var den et Brud paa Reformatorernes oprindelige Tanke: Ægteskabet fuldbyrdet ved kun én Handling. Men det var dog kun den alleryderste Spids af denne, man havde brudt af og givet selvstændig Betydning. Nu kunde ikke blot Gejstlige med uskadt Samvittighed «trolove» Børn, de «gav dem jo ikke til Hobe»; men nu kunde man ogsaa vente ad denne Vej efterhaanden at drage al verdslig Bortfæstning ind under Kirken. Thi overalt, hvor der «trolovedes» i Hjemmet paa denne Vis, dèr maatte Parret, selv om de kaldte sig Fæstefolk og mente at være fæstede sammen, ufejlbarligt møde for Præsten for at blive viede til Ægtefolk.

Denne sidste Omstændighed stod imidlertid i Forbindelse med Sagens aller misligste Side. Der laa nemlig noget i høj Grad tvetydigt i den hele Handling og dens Navn. Den kaldtes «Trolovelse» i Modsætning til den senere «Vielse» eller «Giftermaal». Men med Navnet «Trolovelse» havde man i lange Tider betegnet Bortfæstning ved Præst, sponsalia, der jo i sig indbefattede begge Handlinger baade Trolovelse og Giftermaal. Paa lignende Vis var i andre Folkesprog *sponsalia* gaaet over til at blive Navnet paa Bortfæstning, paa Fransk i Ordet *épouser*, paa Norsk i *pusa*,[1] der begge betegnede at tage til Ægte. «Trolovelse» i gammeldags Forstand betød da Indgaaelse af Ægte-

skab, i ny Forstand derimod blot et Forløfte derom. Men der var den største Sandsynlighed for, at Menigmand vilde overse denne nydannede Forskel og i Tillid til gammel Skik anse Trolovede for Ægtefolk. Herved vilde imidlertid opstaa et nyt Onde af ligesaa betænkelig Art som det, man ønskede at afskaffe.

Gejstligheden oversaa imidlertid denne Fare og ivrede for Forandringen.

Naar denne nye Art af Trolovelse først er opstaaet er vanskeligt at sige, den er uden Tvivl bleven prøvet først spredtvis; men paa Bispemødet i København, Aar 1555, gjordes den til almindelig Regel for hele Danmark. Den Form, hvorunder den fastsloges, er betegnende. Atter her vovede man sig saa vidt frem som muligt mod det stadige Maal, at afskaffe verdslig Fæstning som ægteskabsstiftende. Man brugte derfor det uklare Udtryk: «Udi Fæstensøl skal ingen Præst eller nogen anden give nogen sammen, men aleneste høre deres Trolovelse tilsammen og være Vidnesbyrd dertil, indtil saalænge de gives sammen i Kirken». Skulde nogen Lægmand blive skræmt af Udtrykket: «nogen anden» og derved lade sig afholde fra at bortfæste paa gammel Vis, desbedre. Derimod maatte man lige overfor adelige være yderst varsom i sine Udtryk. Man nøjedes derfor med uklare Udtalelser om, at de ikke maatte gives sammen i Fæstensøl, thi der var jo ikke lyst for dem. Paa den anden Side behøvede de heller ikke at troloves af Præst, «thi det er udspurgt tilforn med dennem». Naar de da møde i Kirken for at vies, «troloves de ikke tilsammen igen, men aleneste forkyndes, at de ere trolovede tilforne».[1] Naar man havde med adelige at gøre, var det altid rigtigst at give et Forbud Form af en Forrettighed.

Denne Ordning traadte uden Tvivl straks i Kraft. Dette kunde synes at være i Strid med, at der endnu i Peder Palladius's Haandbog af 1556 intet Hensyn toges til den nye Art af Trolovelse, men Fremgangsmaaden ved Brudevielse og Trolovelse betegnedes her paa gammel Vis som en og samme. Dette stod dog vist blot i Forbindelse med, at Bogen blev trykt paa saa fjærnt et Sted, nemlig i Magdeburg, hvor Rettelser i den gamle Tekst kun med Vanskelighed lod sig foretage. I den næste Udgave af 1564, trykt i København, var al Misforstaaelse fjærnet, dèr taltes kun om Brudevielse.[2]

At Kirken med Kraft søgte at gennemføre sin nye Bestemmelse, foreligger der flere Eksempler paa. Aar 1566 befalede

saaledes Sjællands Biskop sine Præster at «lade dem staa aabenbart Skrifte, som ligge hos deres Trolovede, førend de komme til Kirken». Paa denne nye Art af Brøde anvendtes nu Betegnelsen «at begynde Ægteskabet af Løsagtighed».[1]

Som vi har set, traf altsaa den nye, lutherske Kirke i Danmark paa egen Haand to vigtige Afgørelser, den ene uopfordret, nemlig Afskaffelsen af verdslig Bortfæstning, den anden mere nødtvungent, nemlig Indførelsen af en ny Art Trolovelse. Begge disse Forholdsregler led imidlertid af en Hovedmangel, de var blot kirkelige, ikke godkendte af Staten. Bisperne savnede al Myndighed til paa egen Haand at afgøre sligt. Dette viste sig, naar Overtræderne af de nye Bestemmelser skulde drages til Ansvar. Hvad hjalp det, at «Bispen daglig arbejder paa, at et almindeligt Kongebrev herom maa komme til Landsting»,[2] eller at der var Enstemmighed i Landemode-Salen. De Lensmænd, der var Formænd i de nye Ægteskabs-Retter, maatte dømme efter Ordinansen og forresten efter verdslig Lov, men i ingen af disse forlød der noget om Bispernes nye Bestemmelser.

Følgen blev da, at Gejstlige, naar de selv skulde optræde som Dommere, følgerigtigt maatte udtale sig og dømme imod, hvad de i deres Hjerte ansaa for Ret. Hvor lyder det f. Eks. ikke gammeldags og ukirkeligt i en Tid, hvor verdslig Bortfæstning bekæmpedes og «de skulle staa aabenbart Skrifte, som ligge hos deres Trolovede» at høre Niels Hemmingsen i Sagen mod Præsten Iver Bertelsen udtale følgende: «Det haver altid været holdet her udi Riget, at de Folk, som hinanden have trolovet, og derover haver været Vidnesbyrd og Bevisning, og de have givet hinanden Fæstendefæ, de Folk ere Ægtefolk for Gud og Verden. Hvilket altsammen at have været mellem Eder og den Pige bevisligen findes. Thi ere I Ægtefolk».[3]

Niels Hemmingsens Kendelse vidner om hans Evne til klart og uhildet at kunne holde sig til gældende Ret. Men hvor nu disse Evner ikke var tilstede, hvor i en Domstol i Ægteskabssager Formanden var svag og Meddommerne ivrige for den kirkelige Opfattelse, dèr maatte Dommen kunne komme til at

falde ud stik imod Lov og Ret. Og Faren herfor voksede, jo længere Tid der gik, og jo mere den kirkelige Opfattelse fik Hævd. De Forhold, hvori man endte, skildres simpelt og uden Omsvøb af Regeringen selv i følgende Ord: «Med Ægteskabssager, som for Kapitlerne indstævnes og dèr skulle dømmes, gaar fast uskikkeligt til, saa at undertiden udi lige og ens Sager ikke dømmes paa det ene Kapitel som udi det andet, men adskillige Domme tværtimod hverandre udgives, hvoraf stor Urigtighed foraarsages».[1]

Alt endte saaledes i grænseløs Forvirring. Datiden var ikke i Stand til at besvare det simple Spørgsmaal, Grundspørgsmaalet i enhver Ægteskabsordning: naar var Folk lovlige Ægtefolk? Der gaves tre, fire forskellige Svar herpaa, alle lige sikre, men indbyrdes modsigende. Folkets brede Lag gik endnu ud fra, at de var lovlige Ægtefolk, der var lovligt fæstede sammen. Dog foretrak ikke faa, at den, der gav dem til Hobe, burde være ikke Brudens Fader, men hellere en Præst paa hans Vegne. Den nye, lutherske Gejstlighed og hvo der fulgte den, holdt for største Delen paa, at virkeligt, sandt og gyldigt Ægteskab først stiftedes ved, at Parret blev viet af Præst for Kirkedøren eller i Kirken. Den højere Adel endelig, der iagttog alle Former, turde end ikke betragte to, der var saaledes gifte, som Ægtefolk. Den krævede endnu, at de skulde holde Bryllup, det vil sige: paa gammeldags Vis i stor Forsamling gives sammen paa Sengen, Bruden smykkes med Brudekrone og danses ud af Pigernes Række o. s. v., o. s. v. For at nævne et Eksempel blandt de mange: I Marts 1557 gav Biskop Niels Palladius fra Skaane i Frue Kirke i København Erik Rosenkrands og Jomfru Helvig Hardenberg «efter Guds Orden og Skik tilsammen udi den hellige Ægteskabsstand»; men deres Bryllup fandt først Sted halvandet Aar efter, i September eller Oktober 1558.[2] Man kunde længe nok erklære saadan Opsættelse af ægteskabeligt Samliv for urimelig, latterlig o. s. v. Et Spørgsmaal var det dog, om, naar «Bryllup» overhovedet skulde fejres, det saa dog ikke vilde være mere latterligt, hvis Brudgom og Brud her mødte som gamle Ægtefolk, Bruden bærende paa éngang Jomfrukrans og en Lille paa Armen. Vist er det, at de allerfleste Stormænd i Norden opsatte Samlivet til efter Brylluppet. Da Erik den Fjortende handlede herimod og nøjedes med af Ærkebispen af Upsala at være viet til Karen Månsdotter, for-

langte han sin Broder Hertug Johans Erklæring for, at dette Ægteskab af ham skulde agtes for «et ret og fuldkomment Ægteskab, endog Kirkegangen og de Ceremonier, der plejer at være ved Bryllup, nu ikke straks kunne holdes paa Grund af den nærværende Krig og andre forefaldende Lejligheder».[1]

Et tilsyneladende simpelt Middel mod den hele Forvirring var at lade alle de omspurgte Handlinger: Bortfæstning, Trolovelse, Vielse og Bryllup fuldbyrde umiddelbart efter hinanden. Dette Middel blev ogsaa af og til anvendt.[2] Men det havde den Mangel, dels at Bryllup krævede store Forberedelser og derfor vanskeligt kunde sættes i Forbindelse med Bortfæstning, dels — og dette var det afgørende — at det kun var de allerfærreste, der havde Raad til at holde «Bryllup». Flertallet af Befolkningen naaede kun frem til en eller to af de forudgaaende Handlinger. Men her havde nu Gejstligheden føjet ny Forstyrrelse til ved Indstiftelsen af en ny Art Trolovelse. Fra Aar 1555 var ingen, der af Ærefrygt for Kirken lod Bortfæstning ske ved Præst, sikker paa, at Parret derved blev virkelige Ægtefolk.

I slig Forvirring var altsaa den første lutherske Ordning endt. Og denne Forvirring virkede ikke blot indadtil sløvende og nedbrydende paa Folkets sædelige Begreber; den benyttedes tillige udenfra til Angreb paa hele Reformationen. For at forstaa den ledende Gejstligheds pinlige Stilling maa man erindre den Vrede og Forargelse, som Luthers Lære om Ægteskabet havde vakt ved sin Fremkomst og fremdeles var Genstand for hos alle Katoliker. Fik nu ikke disse Ret, naar de betegnede Luthers Frafald som blot Udslag af de dyriske Drifter, og Tilstanden i Norden, hvor Ægteskabet ikke længere var et Sakrament, men enhver kunde gifte sig, hvordan og hvor tidt han vilde, som et sandt Sodoma og Gomorrha? Og dobbelt rammende blev denne Dadel, efter at Romerkirken paa Kirkeforsamlingen i Trient Aar 1564 havde fjernet fra sig, hvad der heftede ved den af Mangler og særlig givet Ægteskabets Indstiftelse faste Former. Forholdene i Norden var naaede til et Punkt, hvor en Ordning fra ny af var nødvendig. Regeringen maatte skride ind, hvis ikke altfor meget skulde blive sat paa Spil.

Endelig skred da Regeringen ind. Alt herhen hørende ordnedes ved «Kongelig Majestæts Ordinans lydende om Ægteskabssager», af Aar 1582.[1]

Hvis man fra det foregaaende skulde slutte, hvorledes denne nye Ordning maatte være bleven, saa laa det nær at antage, at nu vilde verdslig Bortfæstning blive afskaffet og den lutherske Tanke endelig blive gennemført: at Ægteskabet skulde stiftes ved kun én Handling. I saa Fald vilde, som let forstaaeligt var, den nye Ordning i Danmark være kommen til i Hovedtrækkene at stemme med, hvad der for Katolikernes Vedkommende var blevet bestemt paa Kirkeforsamlingen i Trient Aar 1564.

Men dette skete ikke. I Danmark afskaffede man kun den verdslige Bortfæstning og inddrog Ægteskabet helt under Kirken — Kirkemagten var jo i Fremgang hos Protestanter som hos Katoliker — men man benyttede ikke den tilsyneladende gunstige Lejlighed til at gennemføre Luthers Tanke om kun én ægteskabsstiftende Handling.

Grundene hertil var vistnok af forskellig Art. Maaske frygtede man Skinnet af at have foretaget denne nye Ordning ganske efter katolsk Mønster. Gejstligheden, der blev raadspurgt, havde næppe heller endnu fuldt overskuet alle de mislige Følger af den Aar 1555 foretagne Tvedeling ved Indførelsen af den nye Art af Trolovelse. Og endelig, selve de Forhold, der havde fremkaldt denne Tvedeling, bestod endnu. Nu som forhen trolovede man Døtrene bort som Børn, ja, saa vidt det kan skønnes, var Skikken snarere i Tilvækst end i Aftagen.

Man nøjedes da med i den nye Ordning igen at udtale et Forbud imod umyndiges Trolovelse, — hvor lidet det frugtede kan ses af den følgende Konges eget Eksempel, Christian den Fjerde havde paa engang tre Døtre trolovede i en Alder af omkring ni, ti Aar; — men forresten indrettede man hele Ordningen paa, at umyndiges Trolovelse fremdeles kunde finde Sted.

Man fastholdt altsaa Tvedelingen og bestemte, at fremtidigt skulde alle de Personer, der agtede at indgaa i den hellige Ægteskabs-Stat, først troloves og siden holde Bryllup. For at give den nye Ordning saa ærværdigt et Præg som muligt, forudskikkede man følgende «historiske» Indledning: «Efterdi at Ægteskab er Guds egen Ordning og Indskikkelse, hvilken derfor bør at begyndes med al Alvorlighed og Gudfrygtighed, da have de vise og gudfrygtige Forfædre uden al Tvivl villet saa skikke

det, at de Personer, som agtede at indgaa den hellige Ægteskabs-Stat, skulle først troloves og siden før Brylluppet lade lyse tre Gange for dennem paa tre Søndage, hver efter hinanden, aabenbare fra Prædikestolen i den kristne Kirkes Forsamling, paa det at, dersom Nogen var, der kunde lovligen forhindre saadant Ægteskab, at der imidlertid kunde granskes og forfares, førend Ægteskab blev fuldkommet».

Hvad enten nu de «vise og gudfrygtige Forfædre uden al Tvivl have villet skikket det» just paa denne Maade eller ikke, saa blev det nu slaaet fast, at Ægteskabet fremtidigt skulde stiftes ved tvende Handlinger svarende til den gamle Bortfæstnings to Led: Trolovelse og Giftermaal. Den første skulde hedde «Trolovelse» og bestaa i, at Parret lovede hinanden deres Tro. Den anden skulde eller kunde hedde «Bryllup» og bestod i, at Parret blev «viet og givet sammen udi Kirken». Vielse, Giftermaal og Bryllup var altsaa fra nu af et og samme.

Hvilken af de to Handlinger der var Hovedhandlingen, kunde der ikke være Tvivl om, thi Lysningen i Kirken skulde først gaa forud for Brylluppet. Derfor maatte det selvfølgelig ikke tilstedes Folk, om de var nok saa retteligt trolovede, «at søge Seng med hverandre, førend de er viede og givne sammen i Kirken. Hver, der fordrister sig derimod at gøre, skulle straffes af deres Øvrighed, naar de af Sognepræsten blive paamindte. Og dersom de, der saaledes ere trolovede sammen, ligge udi et ondt Levnet og forholde at lade dennem vie tilsammen for Kirkedøren, skal Sognepræsten sætte saadanne en vis Tid for, inden hvilken de skulle komme til Kirken og lade sig kristeligen vie og give tilsammen. Hvis de ikke det gøre, skal han aabenbare forbyde saadanne Sakramentet, og dersom de endda ikke ville rette sig, da skulle de for saadan deres Forargelses Skyld aabenbarligen sættes i Band».

Brylluppet skulde altsaa være Hovedhandlingen. Trolovelsen skulde dog være langt mere end et blot almindeligt, mundtligt Løfte. Ogsaa den skulde være en offentlig Handling og foregaa enten i Kirke eller dog i hvert Fald i Præsts Overværelse: «Paa det alting kan gaa des ordentligere og skikkeligere til, skal efter denne Dag ingen Trolovelse ske, foruden at Præsten og fem andre Vidnesbyrd i det mindste ere der overværendes».

Trolovelse og Bryllup var altsaa, om end skilte baade i Tid

og i indre Værd, dog tvende Dele af en og samme Fælleshandling. Trolovelsen betegnede, som Niels Hemmingsen udtrykte det, Begyndelsen til Ægteskabet, Brylluppet Fuldbyrdelsen.[1] Begge lod sig kun hæve under visse, i Ordinansen nærmere opregnede, Betingelser. Det var tydeligt nok, at det var Billedet af den ene og forbindende Bortfæstning, der havde foresvævet dem, der affattede denne Ordning.

Skønt den nye Ordinans forbød umyndiges Trolovelse eller dog anførte «Trolovelse, som skeer udi nogens umyndige Aar» blandt de Arter af Trolovelse, som «ikke skal holdes», var den dog, som vi har set, selv fremgaaet af den ved denne Skik fremkaldte Trang. Det, at den anviste lovlige Former for hele denne Skik, var netop et af dens væsentligste Fortrin. Thi iøvrigt led den af betydelige Mangler.

Hertil kunde maaske allerede regnes, at dens Affattelsesform ikke var saa juridisk skarp og omskuende, at den fik alle Rester af Fortids Retsanskuelse luget op med det samme. I denne Henseende delte den dog kun Skæbne med næsten alle de øvrige protestantiske Landes Ægteskabslovgivninger. Og Danmark taaler paa dette Punkt vel Sammenligning med de andre Lande, idet man herhjemme allerede inden Aarhundredets Slutning havde ved Herredagsdom (af 19de Juni 1596) faaet fastslaaet den Retsgrundsætning, som næppe var tydeligt nok udtrykt i Ordinansen: at Trolovelse ikke gaar over til at blive Ægteskab blot ved Parternes ægteskabelige Samliv, men gyldigt Ægteskab kan kun stiftes ved kirkelig Vielse.[2]

En langt væsentligere Mangel ved den nye Ordinans var dens bevidste Uklarhed paa et afgørende Punkt. Med Flid havde den valgt Betegnelsen «Trolovelse» for den første indledende Handling, uagtet det var alle vitterligt, at herved havde mange indtil fornylig forstaaet den samlede Handling, nemlig den ved Præst udførte Bortfæstning. Dette Navn var dog blevet valgt paa Bispemødet 1555 og fastslaaet 1582, fordi man netop ønskede at fremhæve, at de to nye Handlinger ikke var noget nyt, men blot den gamle Bortfæstnings to Led: Trolovelse og Giftermaal. I Bortfæstningen lige saa vel som i den nye Ordning betegnede netop «Trolovelse» kun et indledende Løfte, der umuligt af nogen kunde misforstaas som fuldt Ægteskab. Det var derimod en dum og vildledende Sprogbrug, naar man fra den katolske Tid havde vænnet sig til at kalde kirkelig eller gejstlig Bortfæstning (spon-

salia) for «Trolovelse», thi i det mindste som sponsalia de præsenti svarede denne fuldt ud til Giftermaal. Det var netop denne urimelige Sprogforvirring, der ved den nye Ordning skulde faa sit Dødsstød.

Ordinansen havde paa dette Punkt den mest indlysende Ret, men kom just derved til at begaa den mest indlysende Uret. For at faa et sprogligt Udtryk renset, forplumrede man et Retsbegreb. Benævnelsen «Trolovelse» blev saa langt fra at være en Oplysning, at den netop blev en Fælde. Thi det kunde enhver sige sig selv, at en hel Befolkning, der i Aarhundreder havde været vant til at forstaa ved «Trolovelse» den Art Giftermaal, hvorved Præst er tilstede, nu umuligt kunde bringes til at forstaa, at en «Trolovelse» behørigt udført af Præst ikke var Giftermaal. Det var da ogsaa kun et lille Mindretal, der virkelig fattede Forskellen mellem før og nu. Hovedmængden af Befolkningen betragtede fremdeles «Trolovelsen» som det egentlig ægteskabsstiftende, «Bryllup» derimod ligesom forhen, som en Fest, det ikke var Hvermands Sag at holde. Ogsaa hvad denne anden Hovedhandling angik var de nye Benævnelser uheldigt valgte.

Gejstlighedens ihærdige Forsøg paa at forklare Befolkningen den nye Ordning frembød et paa engang haabløst og dog pudsigt Skue. Det lykkedes virkelig hist og her at vække Forestillinger om, at den nye Art af Trolovelse var en løsere Art Forbindelse end den tidligere. Men Mængden opfattede dette paa sin Maade. At Trolovede havde Lov til at leve sammen som Ægtefolk, var givet, men det nye maatte da altsaa være saaledes at forstaa, at Trolovede nu efter sligt Samliv havde Lov til atter at skilles, naar de var kede af hinanden. Aar 1593 meddeler Sjællands Biskop, at Kapitlet i Roskilde, der skulde dømme i Stiftets Ægteskabssager, havde meget med saadant at gøre: «at Trolovede, der var flyttede sammen, vilde skilles fra hinanden igen efter at have prøvet hinanden».[1] For at bekæmpe denne meget farlige Tankegang maatte Kirken lægge særlig Vægt paa, at Trolovelse var en Begyndelse til Ægteskab og kun rent undtagelsesvis atter kunde hæves; men herved arbejdede den netop den gamle Opfattelse i Hænde, der ansaa trolovede for berettigede til ægteskabeligt Samliv. Denne Opfattelse holdt sig haardnakket, saa længe Trolovelse som offentlig Handling overhovedet bestod. Hvor indgroet den var, ses bedst af, at den i det 19de

Aarhundrede af Folkets bredere Lag er bleven overført paa den nye, langt løsere Art af Forbindelse: Forlovelse.

Idet Ægteskabs-Ordinansen af 1582 svigtede Reformatorernes Grundtanke, at lade den ægteskabsstiftende Handling være kun én, og istedetfor indførte Tvedelingen, undergravede den selv Betydningen af den Handling, der efter dens egen Opfattelse dog burde være Hovedhandlingen, nemlig «Brylluppet». Men samtidigt kom den ved sin Iver for at hævde Kirkens Anseelse til at anvise den Vej, ad hvilken ogsaa den første Handling, «Trolovelsen», engang i Tiden skulde blive fjernet.

Ordinansen af 1582 var en fuldstændig Sejr for Gejstligheden, for saa vidt nu al verdslig Bortfæstning skulde være afskaffet og der fremtidigt skulde være Præst tilstede baade ved Trolovelse og ved Bryllup. Men just denne Gejstlighedens Trængen sig frem indeholdt en Fare for Sagen. Hvad var det nemlig for en Gejstlighed, der nu skulde være med overalt? Ikke hin katolske, der havde tält Landets bedste Slægter i sig, og som det var en Ære at betjenes af, men den nye lutherske, som enhver Adelsmand holdt sig for god til at indtræde i. Men skulde disse tarvelige Præster være med ved enhver Trolovelse, sank det at have gejstlig Betjening ved en saadan ned til at være almindeligt og altsaa simpelt.

Indtil Aar 1582 havde mange Adelsmænd af gammel Vane benyttet gejstlig Bortfæsning, men fra dette Aar, da Præsts Nærværelse blev lovbefalet, maatte Stemningen slaa om. Ikke ganske uden Grund saa man noget krænkende i den Bestemmelse: «Efter denne Dag skal ingen Trolovelse ske, foruden at Præsten og fem andre Vidnesbyrd i det mindste ere der overværendes». Præsten mødte jo her som en Slags Overvidne, der enten ligefrem ledede Handlingen eller dog ved sin Nærværelse gav de andre Vidnesbyrd deres Vægt. Men det var dog vel galt for fem Adelsmænd, som retsgyldige Vidner at blive sat i Klasse under én Gejstlig. Ganske naturligt blev fra nu af Præsten lidt efter lidt en stødende Skikkelse ved adelig Trolovelse. Istedetfor vendte man tilbage til den tidligere Skik, hvor Slægt og Venner som Vidner mødtes i Hjemmet; den paabudne gejstlige Trolovelse ændredes om i Lighed med den gamle verds-

lige Bortfæstning. Allerede Aar 1555, da man først forsøgte Tvedelingen indført, synes Bisperne at have maattet indrømme Adelen Ret til at undvære Præst ved Trolovelse.[1] I Ægteskabs-Ordinansen af 1582 berøres dette Punkt ikke, men vi vide, at adelig Trolovelse kort efter stundom fandt Sted uden Gejstliges Nærværelse. I Christian den Femtes Danske Lov fik endelig denne Forret Ord: «Ingen Trolovelse skal ske, uden at Præsten og fem andre Vidnesbyrd i det mindste ere der overværende. Holdes dog iblandt dennem, som ere i Rangen eller af Adel, og dennem som lige med Adel agtes, for fuldt Ægteskabs Løfte, hvor begge Parterne i seks af fælles Venners Nærværelse tilsige hverandre Ægteskab og give hinanden fuldt Jaord».[2]

Men herved var Trolovelse ved Præst stemplet som noget af lavere Art. Flere og flere søgte at unddrage sig den, og Aar 1799 afskaffedes Trolovelse helt som offentlig Handling. Forlængst var dengang den gamle Skik at trolove Børn ophørt. Efter næsten tre hundrede Aars Forløb sejrede da endelig Reformatorernes Grundtanke, at lade den ægteskabsstiftende Handling være kun én. Under Navn af Bryllup eller Vielse stod den gamle Bortfæstning, udført af Præst, nu igen tilbage som den ene gyldige Form for Indgaaelse af lovligt Ægteskab.

Af det foregaaende vil det være klart, at Trolovedes Skilsmisse kun med Vanskelighed kunde finde Sted. I den katolske Tid havde Grunden hertil været let forstaaelig: Trolovede var jo givne sammen, det vil sige gifte; men Ægteskabet var et Sakramente, hvis Virkninger ikke atter kunde hæves hverken i Live eller ved den ene Parts Død. De faa Eksempler paa Trolovedes Skilsmisse, som vi kender fra den katolske Tid, angaar da ogsaa saadanne Tilfælde, hvor det ægteskabelige Samliv ikke endnu var begyndt, og hvor det havde vist sig, at Parterne var for nær beslægtede til overhovedet at maatte ægte hinanden. Det mest bekendte Eksempel herpaa i Danmark var Henrik Rosenkrands's og Jomfru Margrethe Gyldenstjernes Skilsmisse Aar 1530.

Denne Begivenhed vakte i sin Tid, som naturligt var, betydelig Opsigt. Sagen angik jo to af Landets mægtigste Slægter og havde derhos en hemmelig Historie, hvis Traade vi endnu nogenlunde kan følge. Henrik Rosenkrands Søster Mette, der var gift med Erik Banner, var imod Broderens Giftermaal med Jomfru Margrethe Gyldenstjerne, da hun havde fattet Nag til denne og skal have lovet, at saavidt det stod til hende, skulde de aldrig faa hinanden. Hun søgte derfor paa enhver Maade at stemme Broderen ilde mod sin Trolovede og vække Skrupler hos ham mod Forbindelsen. Fuldt saa megen Virkning paa Henrik Rosenkrands som Søsterens Overtalelser lader dog Synet af Jomfru Clara Bille til at have haft. Hvad enten det nu var denne Jomfrus Skønhed eller hendes Dyder eller Faderen Anders Billes Rigdomme, der gjorde stærkest Indtryk paa ham, saa besluttede han sig til at hæve Trolovelsen med Jomfru Margrethe Gyldenstjerne for at ægte den anden.

Som Paaskud brugte han, at han og hans Trolovede var Næstsøskendebørn, og at han frygtede for, at «da de var hinanden saa nær i Slægt og Byrd, Ægteskab ikke skulde blive dennem til Lyksalighed paa Sjælens Vegne». Dette Paaskud er

i flere Henseender mærkeligt. At han har haft Ret i sin Slægtskabs-Angivelse er der ingen Tvivl om. Men undre maa det, at under slige Omstændigheder en Trolovelse overhovedet har kunnet finde Sted; og naar den har fundet Sted og tilmed bestaaet i flere Aar, at man saa ikke i Mellemtiden har indhentet Pavens Bevilling til Ægteskab. En af hendes Brødre, Knud Gyldenstjerne, var dog Biskop i Odense.

Om den nærmere Forklaring paa alt dette tie Beretningerne. Vi kan kun slutte, at det maa have været et haardt Sammenstød, da de to mægtige Slægter i denne Anledning tørnede sammen i København i Juli Maaned 1530. I tre Dage varede Striden. «Var al Slægten derover i tre Dage; da er det nu, Gud des Lov! kommet til en god Ende». Forliget gik ud paa, at begge Parter nu skulde «være hinanden ledige, kvitte og adskilte, og hver maatte forsee sig med Giftermaal, eftersom Gud vil dennem tilføje». Henrik Rosenkrands skulde skikke Bud til Rom og skaffe paveligt Brev og Fritagelse for enhver mulig Virkning af deres tidligere Trolovelse, — «flye hende at hun maa gifte sig igen», som et samtidigt Privatbrev udtrykte det. Sluttelig afgav Hr. Henrik den Æreserklæring til Jomfru Margrethe, at han ikke vidste andet med hende end Ære, Dyd og Godt, og at hun var en ærlig og god Jomfru; vilde nogen hende andet paasige, skulde han være den, som vilde hjælpe til det at paatale og afværge baade med Haand og med Mund, med Ord og Gerning.

Efter at derpaa Fæstensgaverne fra begge Sider var tilbagegivne, fandt endelig den egentlige Skilsmisse Sted, idet paa gammeldags Vis et Klæde blev skaaret itu imellem dem. Det var samme Skik, som omtales i Visen om Aksel og Valborg:

Saa fulgte de dennem til Alteret hen,
Fik dennem Klædet i Hænde;
De løste det Baand og vare ej sen,
Thi Svenden var Jomfruens Frænde.

Det Klæde mellem dem skaaren blev,
Hver fik af dennem et Stykke
Saa lever den aldrig i Verden saa gæv,
Der selver kan raade sin Lykke.

De toge Guldringen af Fingeren hen
Og Armbaandet af hendes Haand.
De fik den Ridder sin Gave igen.
Opløst var Kærligheds Baand.[1]

Om Bevæggrundene til Henrik Rosenkrands's Færd gav de følgende Dages Begivenheder tilstrækkelige Oplysninger. I Løbet af nogle faa Dage lod han nemlig ved samme Møde i København «tiltale» Anders Bille angaaende hans Datter, Jomfru Clara, erholdt «Ja-Ord» og blev fæstet til hende. En samtidig Brevskriverske søger at pynte saa meget som muligt paa det skete ved den kostelige Undskyldning ret i Tidens Aand: Han skiftede nok Fæstemø, men det havde ikke saa meget at sige, thi begge Jomfruers Slægtninge var væsentlig de samme:

«Og maa Du vide, at Hr. Anders Billes Datter Clara er hannem tilsagt nu siden, saa de skulle gives til Hobe idag eller imorgen. Gud give, det blive til Lykke og Salighed! Og bliver han i den samme Slægt, de var Vennerne (ɔ: Slægtningene) tilfælles paa baade Sider».

Dømte end saaledes enkelte mildt om, hvad der var sket, saa syntes dog Sagens senere Udfald at vise, at Ingen ustraffet kunde tage Kirkens Trolovelse forfængelig. Underligt kørte Skæbnen i Ring med alle Hovedpersonerne. Henrik Rosenkrands fæstede vel Jomfru Clara Bille i København 1530, men Brylluppet trak ud. Først udsattes det et Par Aar, saa kom Grevens Fejde med al dens blodige Uro. Selv sad han som Lensmand paa det vigtige Gulland; der var ikke Tale om at drage til Stege og hente sin Brud. Og imedens maatte hans tilkommende Svigerfader Anders Bille overgive sig og sværge Fjenden Troskab. Datteren fangedes, da Stegehus blev overrumplet og plyndret. Af al Slægtens fordums Rigdom var nu kun Søholms Mure og «blotteste Jorden» tilbage.

Endelig syntes det at skulle dages. Christian den Tredie tog paa «alle de Fruers og Jomfruers Forbøn», som var i København under Rigsdagen 1536, atter den frafaldne Anders Bille til Naade. Løsladt af Fængslet friede denne forarmede Svigerfader straks, som forstandigt var, til en rig Arving. Hans Datter, Jomfru Clara Bille, sejlede fra Stegehus op til den ventende Fæstemand paa Gulland, hvor det saa længe udsatte Bryllup endelig skulde fejres. Smykket som Brudgom og ledsaget af et prægtigt Følge tumlede han sin Ganger paa Strandbredden, medens Skibet nærmede sig. Da blev det vælige Dyr vildt og kastede ham af. Han var død, da Jomfru Clara gensaa ham.

Henrik Rosenkrands's Søster, Fru Mette, der af Nag til Jomfru Margrethe Gyldenstjerne havde faaet sin Broder til at hæve

Trolovelsen, fik lige saa ublid en Skæbne. En tidlig Død kaldte hende bort fra hendes Ægtemand Erik Banner. Og denne ægtede derpaa Genstanden for hendes bitre Had, Jomfru Margrethe Gyldenstjerne. «Fru Mette vilde ikke unde mig sin Broder, nu maa hun unde mig sin Mand», sagde denne, der nu atter blev Fæstemø. Og anden Gang i disse skiftende Forhold kunde det med Føje siges om den nye Forbindelse: «Og bliver hun i den samme Slægt, de var Vennerne tilfælles paa baade Sider».[1]

Da Luthers Lære indførtes i Danmark, opgav man Læren om Ægteskabet som Sakramente, Skilsmisse kunde nu i visse Tilfælde finde Sted. Dette var en af de nye Lærdomme, der fra katolsk Side lagdes Luther mest til Last, og som man paastod vilde nedbryde al Agtelse for Ægteskabet. I det virkelige Liv kom den dog næppe til at medføre betydelige Følger, thi man synes at have holdt stærkt igen paa dette Punkt og ikke været meget villig til at tillade Ægtefolks Skilsmisse. Det samme var Tilfældet med Trolovedes.

I det første Tidsrum fra Aar 1536—1582 var «Trolovelsen» jo endnu hyppigt det samme som Bortfæstning, altsaa lig med Giftermaal. Reglerne for Ægtefolks og Trolovedes Skilsmisse blev da ens. Begge Arter af Skilsmisse kunde kun finde Sted ifølge Dom. Et Blik paa et Par af de mest bekendte Sager vil lettest oplyse os om Fremgangsmaaden ved disse.

Aar 1540 paadømte Landets samtlige Biskopper i Forening med Professorerne ved Københavns Universitet en Sag, der, baade hvad Parternes Navne og Sagens Indhold angik, havde særligt Krav paa Interesse. Parterne var den siden saa bekendte Birgitte Gøye, dengang tjenende i Dronning Dorotheas «Jomfrukammer», en Datter af Rigens Hofmester Hr. Mogens Gøye og altsaa hørende til en af Landets fornemste Slægter. Hendes Modpart var Jesper Daa til Enggaard (Gyldensteen) i Fyn. Begge Parter var egentlig enige, for saa vidt som de i Forening begærede at «maatte være frie og ledige fra hverandre», altsaa at deres Trolovelse maatte blive hævet. Det Spørgsmaal, der forelagdes til Besvarelse, var da dette for Datids Forhold betegnende: «om disse Personers Trolovelse har været ret Ægteskab eller ej».

Meningen med dette Spørgsmaal var ikke den at faa oplyst, om de paagældende havde levet som Ægtefolk. Hvis sligt havde fundet Sted, vilde de jo overhovedet ikke have kunnet begære at skilles som Trolovede, de var jo i saa Fald Ægtefolk. Om denne Side af deres Forhold herskede der næppe nogen Tvivl, og det fremgik da ogsaa af alles samstemmende Vidnesbyrd, at intet saadant havde fundet Sted. Hun beviste, at siden hun som elleveaarig var bleven trolovet med Jesper Daa, «havde hun aldrig i de forløbne 15 Aar vist noget Kærligheds eller Elskeligheds Tegn imod ham enten med liflige Ord, Skænk eller anden Del, som det plejer at ske mellem ret Fæstemand og Fæstemø, men hun gad aldrig gerne se ham eller høre ham nævne uden stor Sorg og bedsk Graad». Hendes Fader, tre Brødre, en Søster samt flere andre Vidner beedigede, aldrig at have «fornummet, at hun havde Vilje og Kærlighed til Jesper Daa, men hun græd altid og holdt sig ilde, saa tidt hun saa ham eller hørte hans Navn nævne». Naar nu hertil kom, at hun allerede for tolv Aar siden, straks efter at hendes Stifmoder var død, havde i Kolding givet ham sin Hjertens Vilje tilkende, at hun ikke vilde have ham og tilbageleveret ham Fæstensgaven, samt at han tilstod, at han «efter den Tid, hun sagde ham Nej, aldrig havde beklaget sig, men var aldeles tilfreds og lod det saa blive» — saa skulde man tro, at den Sag var let at klare, og at der ikke behøvedes et gunstigt stemt Kongepar, otte Bisper og en halv Snes Professorer for at faa den Trolovelse yderligere hævet.

Ikke desto mindre forholdt det sig saa. Spørgsmaalet lød jo, «om disse Personers Trolovelse havde været ret Ægteskab eller ej». Kunde der intet mangelfuldt eller uregelret paavises ved selve Trolovelsesakten, saa var de dengang lovformeligt blevne givne til Hobe og var altsaa Ægtefolk.

Der kunde imidlertid paavises noget saadant. Hertil kunde allerede regnes, at Birgitte Gøye kun havde været 11 Aar gammel, altsaa umyndig, da hun bortfæstedes, ihvorvel Forbudet herimod var udstedt noget senere og følgelig maatte gives tilbagevirkende Kraft. Men i hvert Fald var det givne «Samtykke» ikke ganske i Orden. Efter Reformatorernes Lære krævedes der til gyldigt Ægteskab alle Parters Samtykke: Guds, Forældrenes, Parrets og Menighedens. Men her var Parrets Samtykke ufuldstændigt. Thi det kunde ikke kaldes Samtykke fra Birgitte Gøyes Side, naar hun lokket og tvungen havde afskrevet den Haandskrift, der fore-

lagdes hende, kun af Frygt for Faderens og Moderens Trusler havde hvisket: Ja! og modstridende ladet Stifmoderen hænge hende Jesper Daaes Fæstensgave om Halsen.

Ad denne Vej slap Parret lykkeligt fri. «Til ret Ægteskab hører sand, hjertelig og alvorlig fri Villie og Samtykke paa begge Sider, hvilket ikke findes at have været mellem disse to; thi har der ikke været ret Ægteskab for Gud imellem dem». Saaledes sejrede da endelig efter femten Aars utrættelig Kamp Birgitte Gøyes Udholdenhed. Hun havde næppe naaet sit Maal, hvis hun ikke havde haft det Held at staa Kongeparret nær, være en Datter af Rigets øverste Embedsmand og have en Mængde gode Vidner tilrede. Oplysende for Birgitte Gøye personlig er det, at hun gennemkæmpede hele denne Strid alene af Lyst til Uafhængighed, ikke paa Grund af Tilbøjelighed for nogen anden Mand. Paa den gamle Dom, som den endnu findes, staar der skrevet: «Universitetets Dom i København imellem Jesper Daa og min kære Husfru Birgitte Gøye, og paa den Tid, da denne Dom gik, var det utænkt af hende og mig, at vi af Guds Forsyn skulde komme sammen. Herluf Trolle, egen Haand».[1]

Faldt det saa svært at blive skilt, hvor Forholdene var gunstige, maatte det synes næsten umuligt for almindelige Trolovede at faa Forbindelsen hævet. Dommen over Præsten Iver Bertelsen afgiver et Eksempel. Han lader til at være falden i Hænderne paa Folk af tvivlsom Art, først nægtede nemlig hans Fæstemøs nærmeste Slægt at holde, hvad der var lovet ham ved Bortfæstningen, saa krævede hun Penge for at give Afkald paa ham, men endelig slap han dog fri, han fik deres og de hans Brev for, at begge Parter nu var hinanden kvit. Havde der fundet ægteskabeligt Samliv Sted mellem ham og hende? «Nej, var der ej! Det veed jeg vel, at de som ere Ægtefolk maa ikke købe sig fra hverandre med Penge». Ikke desto mindre var Dommerne dog enige om, at «det var ret Ægteskab mellem Mester Iver og hans Fæstemø», og at han følgelig — hvis han ikke vilde leve sammen med hende, hvad man søgte at bevæge ham til — i hvert Fald ikke maatte gifte sig, saa længe hun var i Live.[2]

Hvor vidt man gik i at værne om Trolovelsens Ubrødelighed, kan sés af, at man endog ansaa det for strafbart at hæve den, selv om den endnu ikke var fuldstændigt afsluttet. Kapitlet i Stavanger fældte saaledes Aar 1576 følgende mærkelige Dom. Sigvard Hugesøn paa Kingestad havde ladet «tiltale» om Beljud

Osmundsdatter paa Nothen, først ved Præsten, siden ved sin Fader og en Lagretsmand som Talsmænd. Pigen havde svaret, at hun «ikke kunde sige Nej derfor, om de Gamle vilde det samtykke», og «de Gamle» havde udsat deres endelige Svar til Nytaarsdag «med saadant Forord, at hvis Hugo (Bejlerens Fader og Talsmand) ikke fik noget Agterbud paa sin Søns Vegne imidlertid, da skulde de faa gode Svar paa samme Nytaarsdag, og være da vist og fast, naar de da kom med gode Folk efter Sædvane».

Ventetiden synes at være falden Faderen, Hugo, lang; vel havde han ingen Grund til Frygt, der kom jo intet «Agterbud», men han vilde dog gerne sikre sig yderligere, og han havde da sét Lejlighed til at faa «Pigen til at haandtage ham paa Sønnens Vegne» og til at modtage Gaver fra Sønnen, to Skridt, der mindede om den egentlige Bortfæstning, men dog selvfølgelig ikke kunde være lovgyldigt bindende.

Endelig kom Nytaarsdag, da Svaret efter Løfte skulde gives. Talsmændene mødte paa Nothen, men her saa det underligt ud. Datteren var borte, hun var «forskikket til næste Gaard, saa at Talsmændene ikke kunde komme hende til Ords», og istedetfor havde «en ung Karl ved Navn Jacob Olsøn og hans Moder og Søster» slaaet sig ned som Gæster paa Nothen, og han havde, efter hvad der sagdes, «forvendt Pigens Sind til sig, saa at der nu ikke var Tale om «Jaord» eller «Haandfæstning» mellem Beljud og hendes første Bejler, Sigvard.

Forbitret stævnede dennes Fader Sagen for Stavanger Kapitel, og forlangte Dom for, om Beljud og hendes nye Bejler, Jacob Olsøn, under disse Forhold vel maatte faa hinanden. Kapitlet lod Parterne «vige udenfor Døren», «ransagede denne Sag det yderste og flittigste dem muligt være kunde» og kunde saa «ikke andet befinde, end at Sigvard Hugesøn var her udi bedragen». De dømte derfor, at «Beljud skal for sin og sine Forældres Letfærdigheds Skyld ikke have Jacob Olsøn, som har forvendt hendes Sind fra Sigvard, som hun først havde lovet, og skal hun udi tre Aar herefter ikke have Lov til at gifte sig med nogen. Ikke heller skal Jacob Olsøn gifte sig udi samme tre Aar, og skal han derhos staa til Rette paa Kongens Vegne for saadan sin Underfundighed og Forseelse. Men naar disse Aar er forløbne, da maa hver af dennem gifte sig paa andre Steder.

Derimod maa Sigvard Hugesøn, naar han vil, give sig udi et ærligt Ægteskab, efterdi vi finde hannem uskyldig».

Jacob Olsøn var imidlertid ikke den Mand, der lod sig skræmme af slig en Dom. Han vidste at sno sig efter Forholdene, og det følgende Aar kunde han møde i Stavanger Domkirke med sine to tidligere Modstandere, Fader og Søn. De kom alle tre for at meddele Kapitlet, at de ikke begærede hverandres Ulykke eller Skade i nogen Maade, men gerne vilde have Dommen formildet. Dommerne lod sig bevæge. Fader og Søn begærede en Sum Penge af Jacob Olsøn for Rejser og Umage i den hele Sag, «om hvilket de ogsaa straks kom venligt over Et». De tidligere Modstandere tilsagde derpaa hinanden et fuldt, fast, broderligt Venskab. Om Beljuds Skæbne synes Dommerne, efter at Jacob Olsøn havde gjort dem en fortrolig Meddelelse, ogsaa at have skiftet Sind. Thi de ændrede nu Dommen til, «at Jacob Olsøn og Beljud Osmundsdatter maa komme tilsammen i et ærligt Ægteskab, efterdi de tilforn have haft at skaffe med hverandre, paa det at mere ondt, som ellers vilde efterfølge, kunde afskaffes».

Af den oprindelige Dom var nu ikke andet tilbage end det sidste Punkt, som gentoges: «Sigvard Hugesøn maa, naar han saa vil, give sig udi et ærligt Ægteskab, efterdi han udi alle Maader i denne Sag haver været fundet skikkelig og ganske uskyldig».[1]

Efter Aar 1582, skulde man tro, at det gamle Syn paa Trolovelsens bindende Kraft maatte have tabt sig. Ved den nye Ægteskabs-Ordinans sondredes der jo skarpt mellem «Trolovelsen» og «Giftermaalet», og den første Handling sank ned til at være et blot Tilsagn. Men et Tilsagn maatte med begge Parters Samtykke atter kunne hæves, altsaa de Trolovedes Skilsmisse finde Sted, naar blot begge var enige herom.

Denne Betragtningsmaade blev dog langt fra gældende. Den gamle Opfattelse beherskede endnu Sindene, og det hele, man veg tilbage, var til at erklære Trolovelsen for det «begyndte Ægteskab», Vielsen for «det fuldbyrdede Ægteskab». Det blev endnu ved den gamle Tankegang, at det var Samtykket, der stiftede Ægteskabet. Som en dengang bekendt tysk Prædikant

udtrykte det Aar 1584: «I samme Stund, som en Mand rækker Haanden frem og lover en Kvinde Ægteskab, — oprigtigt og redeligt, i Guds Navn, i Vidners Overværelse og efter Landsens Skik — saa er det for Gud og Verden et kraftigt og fast Ægteskab, og saadant Baand kan ingen atter opløse og skille ad undtagen Døden eller Ægteskabsbrud, som Kristus siger».[1]

Trolovedes Skilsmisse blot efter fælles Overenskomst var da altsaa fremdeles utilstedelig. Der maatte have fundet et af de i Ordinansen omtalte Tilfælde Sted, for at Forbindelsen atter kunde hæves: Den ene Part maatte bevisligt have været drukken, da det skete, eller fra Forstanden, spedalsk, umyndig eller tvungen ved Magt eller List. Det lykkedes f. Eks. Bernt Skrædder i Stavanger at slippe af med sin Trolovede, efterdi hun havde anvendt List, idet hun havde «laant et Barn og gjort Bernt Skrædder viss, at det var hans Barn, hvilket dog Mogens Snedker i Bergen havde». Stavanger Kapitel erklærede denne hendes Maade at blive trolovet paa for groft Bedrageri og dømte, at Bernt skulde være hende kvit.[2]

Havde ingen saadan Uregelmæssighed fundet Sted, da selve Trolovelsen fuldbyrdedes, kunde den kun hæves, saafremt der forelaa Ægteskabsbrud, Tyveri eller anden uærlig Gerning, eller hvis Fæstemanden blev imod hendes Vilje borte i mere end tre Aar. Det var egentlig kun den sidste Vej til Skilsmisse, der kunde tænkes anvendt af hæderlige Folk, men her passede Øvrigheden paa. Det fik f. Eks. Poul Pedersøn, en Søn af Borgemesteren i Køge, at føle. Han havde trolovet sig med Maren Madsdatter i Malmø, men synes hurtigt at være bleven ked af hende. For at styrke hans svigtende Følelser indstævnede hun ham for Kapitlet i Lund, der «kendte deres Trolovelse nøjagtig og ret». Poul Pedersøn bestemte sig da efter Samraad med sine Forældre til at rømme Landet for saaledes at blive hende kvit. Hun anede imidlertid Uraad og fik udvirket en Befaling fra Regeringsraaderne til Lensmanden i Køge om at forekomme slig «ubillig Letfærdighed». Lensmanden skulde tage nøjagtig Borgen af Poul Pedersøn for, at han «ikke vilde undvige af Riget, førend han ved endelig Sammenvielse efter kristelig Skik havde efterkommet Trolovelsen». Kunde eller vilde Fæstemanden ikke stille slig Borgen, skulde han være sin egen Borgen og altsaa fængsligen forvares, indtil han kunde blive gift med sin elskede.[3]

Hvor tilbøjelig man i enkelte Egne har været til at opfatte

den nye Art Trolovelse som mindre bindende end den gamle, men hvor kraftigt Regeringen har holdt igen, kan ses af et Brev af Aar 1592 fra Regeringsraaderne til Bispen i Fyn. Det oplyses heri, at Fynboerne havde misforstaaet den nye Trolovelse, og at det var «fast gement og brugeligt» iblandt dem, at Trolovede, «naar der kommer nogen Tvist og Uenighed dennem imellem», ikke føle sig bundne, ja selv om de dømmes tilsammen af Kapitlet, sker det ofte, at kun den ene Part er villig til at fuldkomme Dommen, medens den anden Part fremdeles er modvillig. Men «saadanne modvillige Personer, som udi saa Maade forlade deres Ægteskab og ere Øvrigheds-Foragtere, skal Bispen ikke taale». Han skal først efter Ordinansen advare den modvillige; og dersom denne «endda ikke vil rette og bedre sig, da skal han offentlig lyses i Band, til han retter og bedrer sig».[1]

Under saadanne Forhold kom nødvendigvis Trolovedes Skilsmisse til at høre til de sjældne Undtagelser. Selv det at vise sig vægelsindet, naar der friedes til en, kunde drage Straf efter sig. Saaledes maatte f. Eks. en Pige i «Lante Holsten» betale to Rigsdaler i Bøde, fordi hun «adskillige Gange havde svaret Ja og atter Nej til at ægte den gamle Burmeister og saaledes letfærdigt spøgt dermed, endog hun tog ham tilsidst».[2] Den eneste Maade at klare slige Forhold paa var ved hurtig Optræden og hensynsløst at sætte sig ud over alle Regler og Paabud. Paa denne Vis bar Peiter Tittesen i Helsingør sig ad. Gertrud Gaasen havde vundet hans Hjerte, men hun var trolovet med Thomas Hansen i Helsingborg. Peiter tog da en rask Beslutning, bortførte hende til sit Skib og havde Dristighed nok til at gaa op til hendes Forældres Hus og forlange hendes Klæder udleverede. Gertruds Moder, Johanne Gaasens, søgte her at stoppe ham og sagde, at Datteren var trolovet med Thomas Hansen. Men «Peiter slog saa trodselig Knep for hendes Næse» og svarede: «Hun har været lovet mig forud, og jeg har nu haft min Vilje med hende». Kort efter lettede Peiter Anker og stod ud af Sundet med sin Brud.

Nu kom Retten paa Benene. Thomas Hansen anlagde Sag imod Forældrene. Disse opbød hans Fæstensgave offentlig til Tinge. Ikke uden Grund spurgte Dommerne Thomas, hvad han egentlig tænkte sig at opnaa, om han f. Eks. vilde have Bøder eller sin Fæstemø igen eller hvad andet. Thomas svarede, at han blot begærede Ret over de to. Dommerne lovede ham, at

den skulde han faa, naar han skaffede dem tilstede. Men de var og blev borte.[1]

I de sjældne Tilfælde, hvor Trolovedes Skilsmisse virkelig fandt Sted, spillede endnu paa gammel Vis Fæstegavernes Tilbagegivelse en Hovedrolle som Tegn paa Forholdets Ophør. Hvor indgroet denne Skik var, kan blandt andet ses af, at den fremdeles anvendtes som Billede i gejstlig Veltalenhed. «Ligervis som en Fæstemø formedelst idelige og listige Eftertragtelse saa og Omgængelse kan forføres fra sin Tro og Love, sin Fæstemand given, falde udi Boleri med en anden og med samme Forseelse befindes, derover af hans Forældre berøves og igen fratages Klenodie, Klæder og andre Fæstensgaver, forskydes med yderste Blusel og Foragtelse fra Ære og Agt, komme i Elendighed — saa haver det sig og i lige Maade tildraget med denne Christi Menighed».[2]

Endnu i Aaret 1648 hedder det om Jomfru Kirstine Urne, en Datter af Frederik Urne til Bregentved: «Hun havde tilforn været forlovet .... med Christian Sparre, men hannem blev hans Gaver for sine sær Aarsagers Skyld igen tilskikket».[3]

Hvor lidet Regeringen med Ægteskabs-Ordinansen af 1582 overhovedet havde formaaet at bryde den gamle Opfattelse af Trolovelsen, træder endnu langt ned i det 17de Aarhundrede ofte mærkeligt frem. Saaledes ansaa Biskop Hans Mikkelsen i Fyn Aar 1641 fremdeles Trolovelse for det samme som Ægteskab og nægtede Giftermaal mellem to, fordi den ene havde været trolovet med den andens afdøde Broder. «En Bonde ønskede at faa sin afdøde Broders Trolovede, men han fik det Svar af mig, at det ingenlunde bør tilstedes. Thi man bør tage Hensyn til, hvad der er sømmeligt og ikke blot til, hvad der slet og ret er tilladt».[4]

End ikke i det 18de Aarhundrede var man kommen væsentligt ud over den gamle Betragtningsmaade. Følgende Erklæring af Aar 1762 fra Biskop Brorson i Ribe om Følgerne for en teologisk Kandidat af en hævet Forlovelse er ret oplysende:

«Saasom den til Thorsted kaldede cand. theol. Grønvolds Skrivelse til Johanne Pedersdatter Sørensen af 26. April sidst afvigte klarligen viser, at han har været forlovet med hende og tilladt hende at gøre det bekendt for alle og enhver, ligesom hun ogsaa hans Begæring har accepteret og hendes Jaord skriftligt meddelt, og det derfor er ham, som en candidato ministerii,

dobbelt uanstændigt at bryde dette Løfte, saa syntes det billigt, at han paa nogen Maade stiller hende tilfreds eller i Mangel deraf anbefales at give hende de prætenderede 300 Rdl., allerhelst som hun for hans Skyld har afslaaet et andet konvenabelt Ægteskab. Men skulde han ikke være i Stand til samme paa éngang at betale, var det efter mine allerunderdanigste, uforgribelige, ringe Tanker billigt, at han, saa længe hun er ugift, maatte betale hende en Enkepension eller 8de Parten af, hvad Præstekald han des imidlertid betjener. Thi hvad han derimod i sin allerunderdanigste Erklæring indvender: Puerilitet og Uformuenhed, da har han lige saa slet Ære af det første som hun Satisfaktion af det sidste. Og hvad angaar den Misforstaaelse mellem dem, som han vil bevise af hendes Brev (Litr. C), saa ses det af hans (Litr. A), at den da længe siden var glemt».[1]

II.

Naar vi ville søge at danne os et Begreb om hin Tids Kælenavne og Kærtegn, maa vi først være klare over de Forudsætninger, ud fra hvilke sligt overhovedet maa opfattes. Det er nemlig et Omraade, hvor man — hvor besynderligt det end lyder — har meget svært ved at dømme uhildet. Thi enhver Tidsalder har sin bestemte Sum af godkendte Udtryk, som nu engang falder den naturlige. Med et Smil hører eller sér maaske hver enkelt af Slægten dem første Gang, men tilegner sig dem lidt efter lidt og faar herigennem en Art almengyldig Maalestok, der er ligesaa hurtig og sikker som upaalidelig i sin Dom. De Love, hvorefter Udviklingen foregaar, er nemlig meget sammensatte, det oprindeligste Udtryk er langtfra med Nødvendighed det mindst passende, og der hører i hvert Fald betydelig Overlegenhed til for virkelig at kunne sammenligne. Men idet Udtrykkene skifte med Tidsalderne, gaar enhver Tidsalder blindt ud fra, at dens er de bedste, og Fortidens afbrugte forekomme den enten latterlige eller stødende. Naar vi da i det følgende straks føle os fristede til at fælde samme Dom over det 16de Aarhundredes, er det gavnligt at huske paa, at vi, der nu er Dommere, om nogle faa Aar ufejlbarligt ville sidde paa Anklage-Bænken. Der vil komme en Tid, da det 19de Aarhundredes Kælenavne: «Min Engel», «mit Lam» o. s. v. ville lyde lige saa latterlige som det 16de Aarhundredes «min Gris» eller det 18de Aarhundredes «min Balsambøsse». Og naar vi forarges over, ja næsten kunde finde det usømmeligt at omtale det 16de Aarhundredes Kærtegn, er det en passende Modvægt at klare os, hvad hin Tid vilde have dømt om vore Forhold, blot f. Eks. om et Bal. Det for en Kvinde at vise sig med blottede Arme var efter Datids Begreber aldeles uanstændigt. Og at saa disse samme Kvinder skulde hvirvles om af Mænd, der intet andet Forhold havde til dem, end at de var «præsenterede», — hun med sin

blottede Arm paa hans Skulder, han med sin Arm om hendes Liv — det var for en Tid, der endnu ikke ret var vant til Runddanse, en ligefrem umulig Tanke. Selv den kaadeste Borgestue-Indbildningskraft vilde ikke være falden paa, at sligt engang skulde blive Skik.

Grundlaget for Datidens kærlige Tiltale var snævrere end Nutidens. I en Tid, hvor man kaldte alle ved Fornavn, og hvor selv den lavest stillede tiltalte Rigens Hofmester med «kære», var der ikke noget sært fortroligt i dette Udtryk. Naar «kære Peder» kunde bruges af en ubekendt til en Peder Oxe eller en Peder Palladius, passede det ikke tillige til Hjertesprog mellem Fæstefolk. Datiden viste imidlertid her et ikke ringe Maadehold. Den hele Ophedning af Udtrykket, som man tillod sig til fortrolig Anvendelse, var blot at sætte det samme Ord i Superlativ: «kæreste», «allerkæreste» eller naar det kom højt «Hjertens allerkæreste». Anvendelsen af Ordet «Hjerte» til at lægge Hjertelighed i Udtrykket, ofte med «min» foran, til end mere Inderlighed, var overhovedet meget yndet. Disse simple Former var tilstrækkelige for Tidens Trang. Kom saa hertil et Par nærliggende Superlativer som «dydigste», «dejligste» o. s. v. var Forraadet af ligefremme Betegnelser næsten udtømt. Udtryk som f. Eks. «tilbedte» indeholdt en bespottelig Overdrivelse, som ikke laa for hin Tid. Omvendt var Betegnelsen «kæreste», i snævrere Forstand, endnu saa lidt misbrugt, at den synes at have haft ædlere Klang end de fleste tilsvarende Udtryk, og intet varslede endnu om en langt senere Tids udtraadte Form: «Kærreste».

De egentlige Kælenavne begynde som bekendt, hvor de ligefremme Former for Tiltale glippe og der maa tyes til Sammenligninger for at udtrykke den fulde Følelse. I Kælenavne er Sammenligningen — eller har i det mindste i de fleste Sprog indtil Dato i Reglen været — en Formindskelse, idet den elskede betegnes som enten et Barn, et Dyr, en Plante eller en Ting.

Den simpleste Form for denne formindskende Sammenligning var den i det 16de Aarhundrede særlig yndede Tilføjelse af «lille» til vedkommendes Navn. Dette har en for vore Øren egen troskyldig og hjertelig Klang, som det dog næppe havde for Datidens; hvad der nemlig lyder os fremmed derved var dengang det almindelige: at føje «lille» bagefter Ordet, hvortil

det hørte: «Henriklille», Søsterlille», «Broderlille», «Hjertelille», «Livlille» o. s. v.

David:
Stat op! hvad fattes Dig Hjertelille!

Bathseba:
Det jeg Eders Naade nu sige ville:
Min naadigste Herre! Eders Naade sor
Sin Tjenerinde en Ed saa stor,
At min Sønlille, Salomon,
Skulde sidde paa Eders Naades Tron o. s. v.

David:
Livlille! Du skal hverken sørge eller kvide.
Den Ed vi sor, maa Du tillide.[1]

Eller et andet Eksempel. Om Mogens Billes Dødsstund hedder det: «Der hans kære Moder kom ind til hannem, sagde han med stor Besværing: Moderlille! ville I sige min Fader mange gode Nætter, jeg vilde vel gerne sige videre, men jeg kan ikke for stor Amægtighed Ordene fremføre .... Der Klokken var imod otte, spurgte han, om det var Aften, og bad at der skulde tændes et Lius. Da sagde hans Søster: Broderlille! ret nu skal Retfærdigheds Sol, Jesus Kristus, din kære Broder, liuse og skinne for Dig i det andet Liv evindelig, og det Lius skal aldrig slukkes».[1]

Kælenavne, hvori den Tiltalte sammenlignedes med et Barn, brugtes meget, og anvendtes baade i Alvor og i Spøg. «Dreng», «Barnlille», «Glut», «Nus», «Pus», «Hvalp» var særligt yndede. I det bibelske Stykke, Samsons Fængsel, forekomme f. Eks. følgende Vendinger. Samson siger til Dalila første Gang, han træffer hende:

Min kære Kvinde og Hjertens Nus!
Jeg tænker, I er boende her hos,
Vil I herbergere en fremmed Mand?

Og senere da hun vil lokke ham til at røbe Hemmeligheden om Grunden til hans Styrke, siger hun:

Min Hjertens lille Barn!
Havde jeg Eder i mit Garn,
Jeg skulde knytte saa haard en Knude,
Min lille Hvalp, hvor skulde I tude!

hvortil Samson svarer:

Min lille Glut! vil Du være god
Om Samson sig saa fange lod?

Dalila:
Jeg skulde toe mit Barn af Halm,
Ligesom en Smed klapper sit Malm,

Samson:
Ha, ha, ha, ha, ha lille skønne Klud!
Vil du saa toe din Kærelil ud?

Dalila:
Skarn est du, lille Hyrdedreng!
Du skal ikke komme udi min Seng,
Uden Du siger mig dette saa,
Hvormed jeg Barnet fange maa.[1]

Ligesaa naturligt faldt denne Barnebetegnelse i de alvorligste Øjeblikke. Da Fru Susanne Sparre droges med Døden, sagde hendes Mand til hende: «Min Hjerte allerkæreste! efterdi vi nu skulle saa sørgeligen skilles ad, saa lader mig vide, om I vil have noget forrettet enten anlangende mig eller vort Barn. Da svarede hun: Hjerte-Barnlille! bekymrer mig intet dermed! Jeg haver nu andre Tanker, jeg vil befale Eder Gud!»[2]

De Dyr, der brugtes til Sammenligning, var især Grisen og Katten. Ikke blot siger f. Eks. Samson til Dalila: «Ak vredes ej, min lille Kat!» «Løsk mig endnu, grusk, lille Kat»! «Hvad snakker I, min lille Gris»! Men selv for den højtideligste Stil kunde man ikke finde bedre Udtryk. Kleopatra siger f. Eks. til Antonius: «Goddag, Grislil!» og et andet Sted:

Farer vel, min Hjerte-Gris!
Eders Forsæt bør megen Pris.

Og Antonius hilser hende med Udraabet: «God Dag min Pus! min lille Kat».[3] Allerede i Løbet af det 17de Aarhundrede synes disse Kælenavne at have faaet en Biklang af det latterlige og afløstes lidt efter lidt af de nye «Poppedreng» og «Høne», «Puttehøne».

Af Plantenavne indtog i det 16de Aarhundrede Rosen

endnu ikke den enevældige Stilling, som den senere skulde opnaa. Liljen var fremdeles ligesom i Middelalderens Folkeviser Blomsternes Blomst. Det var uden Tvivl gennem Klosterhaverne, at Liljen havde opnaaet denne Anseelse; og det var ogsaa for den jomfruelige Renhed, at den paa Grund af sin slanke Stængel og skære Farve tjente til Pris. Den staaende Betegnelse for en ung ugift Kvinde var da en «Liljevand», hvilket Ords sidste Halvdel betød: «Vaand» = en tynd Gren eller Stængel. Det var en Selvfølge, at man undertiden anvendte denne hædrende Betegnelse ogsaa udover de Grænser, hvor den strengt taget hørte hjemme. Samson siger saaledes til Dalila: «Græd ikke, Hjertens Liljevand!»[1] og i Skuespillet «den utro Hustru», tiltaler Munken en gift Kvinde, som han søger at forføre: «Sidder i Fred! mit Liljeblad!»[2]

Som Eksempler paa Kælenavne, laante fra Ting eller Begreber, kan anføres: «Skat», «skønne Klud», «Gyldenskrin», «Pude», «Sengero» o. s. v. Om Udbredelsen og Anvendelsen af flere af disse er det dog paa Grund af de sparsomt bevarede Oplysninger ikke muligt at have noget sikkert Skøn.

Blandt Kærtegn var der et, der spillede en fremtrædende Rolle men nu er afskaffet, det var «at løske». Oprindelsen hertil synes at have været den Skik, der oftere omtales i Folkeviserne, at Kvinder som Tegn paa Venskab kæmmede og børstede Haaret paa Mænd. Sligt kunde falde ganske naturligt i en Tid, hvor Spejle hørte til Sjældenhederne, og man altsaa for at pudse sig maatte ty til en andens Haand og Øje. Og den Stilling, som Parret ved denne Lejlighed indtog, var vel ogsaa tildels given af Forholdene, idet hun sad og han som den højere plejede at knæle foran hende med Hovedet rakt frem over hendes Skød. Naar Forretningen foretoges i fri Luft, hvad vistnok ofte var Tilfældet, faldt det naturligt, at hun sad i Græsset og han laa ved hendes Side med Hovedet i hendes Skød.

Herfra og til «at løske», var der imidlertid endnu et Skridt. Dette Kærtegn bestod i, at Manden indtog samme Stilling, som om hans Haar skulde tages under Behandling, altsaa laa med Hovedet i Kvindens Skød, men hun istedenfor at kæmme og

børste ham nøjedes med at stryge eller purre med Fingrene i hans Haar. Til sligt et Forhold passede fortrinligt Kælenavnene «Gris», «Kat», «Hvalp», thi hun behandlede ham ganske som saadan, og det fremkaldte samme døsige Velbehag hos ham som hos ethvert andet Husdyr.

Selvfølgelig var det en meget fortrolig Form for Kærtegn. Det talte derfor f. Eks. ikke til Bevis for en tilrejsende Kvindes Dyd, der Aar 1579 opholdt sig i Helsingør, at hun en Søndag istedenfor at gaa i Kirke «sad hjemme under Højmesse og løskede Oluf Hører i Elline Peters Stue».[1] Den hele ejendommelige Behandlingsmaade og den søvndyssende Virkning deraf er godt gengivet af Digteren Ranch i Skuespillet «Samsons Fængsel». Dalila indbyder Samson til at tage Plads:

Aa hviler Eder, lille Nus,
Paa disse Hynder og jeg er hos!
Hviler I Eder i mit Skød
Paa denne Pude møget blød!

Mine Piger skal kvæde en Vise af ny,
Som Lærken synger højt i Sky.

Samson tager mod Tilbudet, giver Ternerne Besked om, hvilken Vise han ønsker at høre, og beder Dalila begynde at løske ham.

Samson:

Kvæder I om den sorte Smed!
Da slumrer jeg vist paa dette Sted. —
Løsk mig med Fingre lette og smaa!
Straks falder mig en Dolm oppaa.

Ternerne synge derpaa Visen om Vulkan, der overrasker Venus og Mars, med Omkvædet: «Sov vel, min Hjerte! uden al Smerte», og imedens giver Dalila ham saa grundig Massage i Hovedet, at han slumrer ind. Dette Øjeblik benyttes til at binde ham, men da man vækker ham for at prøve, om Lænkerne holde, sprænger han dem med Lethed og siger blot søvndrukken:

Min lille Hjerte! sæt dig hid!
At løske er du meget klog,

samt raaber til Ternerne:

Den sorte Smed!
Nu Piger, afsted!

hvorpaa disse atter istemme Sangen om Vulkan, og Samson slumrer ind paany. Han bindes nu paa den af ham angivne Maade, men ikke med bedre Held. Da Dalila vækker ham med Raabet:

Op, op Samson! Se her er de!
Filisterne vil gøre dig Ve.

er han straks rede til Kamp:

Hvor er de Tyve! Her er mit Ben,
Med Kæften skal jeg køre dem hen.

Dalila græder, kalder ham «en Løgnepose» og forlanger, at han skal gaa, men han svarer:

Løsk mig endnu, grusk, lille Kat!
Straks slumrer jeg saa overbrat.[1]

Man maa dog ikke af det her anførte slutte, at det «at løske» var et uanstændigt Kærtegn. Endnu langt ned i det 17de Aarhundrede træffer man Eksempler paa, at det anvendtes i al Tugt og Ære. Intet er vistnok saa oplysende som den smukke lille Beretning om Bjærgmand Daniel Isakssons Giftermaal, en Hverdagsbegivenhed, der i mere end én Henseende vidner om Forhold grundforskellige fra Nutidens. «Daniel paa Sveden», som han gerne kaldtes, levede ved Midten af det 17de Aarhundrede paa den lille Gaard Sveden, en Fjerdingvej fra Falun i Dalarne. Han havde sit tarvelige Udkomme som Bjærgmand, var Enkemand og besluttede sig da til at gifte sig paany. I den Anledning henvendte han sig til Præsten i Svärdsjø, Magister Peter Bullernæsius (fra Bollnæs i Helsingland), hvis 16aarige Datter Anna han ønskede sig til Brud. Da Bejleren kom til Gaarden, ledsaget af det sædvanlige store Følge, flygtede imidlertid Pigen, der anede Uraad, ud i Haven og skjulte sig der. Endelig fandt Bjærgmanden hende og sagde: «Min Jomfru! jeg skal aldrig begære Eder mere men rejse min Vej. Gud vil selv udsé sig sit Offer. Men gører mig til Afsked saa meget til Vilje, at I løsker mig». Da hun hørte, at hun vilde blive af med

ham, satte hun sig godvilligt ned og efterkom hans Begæring. Medens han laa i hendes Skød, sang han Salmen «Hvad min Gud vil, altid det sker» lige til sidste Vers og derpaa sov han ind. Da han vaagnede og vilde tage Afsked, «blev hendes Hjerte og Sind vendt til ham og det førte straks til Trolovelse». En af deres Sønner blev den bekendte svenske Salmedigter, Biskop Jesper Svedberg.[1]

Et ejendommeligt Kærtegn, der hyppigt anvendtes, bestod i Berøring af den kvindelige Parts Bryst. Hvor lidet stødende dette forekom Datiden kan allerede ses af de talrige Malerier og Billeder fra hin Tid, paa hvilke Par i netop denne Stilling ere gengivne. I en fra Tysk oversat Bog, «Unge Karles og Drenges Spejl», der udkom i København Aar 1571, findes f. Eks. paa en af de første Sider et Træsnit, der forestiller et Gæstebud. En spiller paa Sækkepibe, en anden skænker Vin og af de to Par ved Bordet holder det ene om et og samme Bæger og smiler mildt til hinanden, medens Ridderen lægger sin Haand paa Damens blottede Bryst. Præsten i København, Rasmus Hansen, der har oversat Bogen, har haft saa lidt Følelse af, at heri skulde kunne være noget upassende, at han endog i Fortalen foreslaar at bruge Bogen til «at sætte Børn fore i danske Skoler».[2]

Hvor liden Vægt man tidligere havde lagt paa dette Kærtegn, synes at fremgaa af Bestemmelser i den gotlandske Lov. Her fastsættes Bøder for at berøre en Kvinde imod hendes Vilje, og der opstilles i saa Henseende følgende Takstrække: «Tager Du Kvinde om Haandled, bøde Du 1/2 Mark, om Albuen 8 Ørtuge, om Skulderen 5 Ørtuge; tager Du om Brystet, bøde 1 Ørtug».[3]

I det 16de Aarhundrede synes dette Kærtegn i det almindelige Omdømme at have været omtrent ligestillet med Kys, hvormed det oftere nævnes i Forbindelse. En Forfatter, der søger at fremstille Isabella af Navarras Tankegang i Anledning af et hende af Greven af Pfalz foreslaaet Ægteskab, udtrykker sig f. Eks. saaledes: «Hun havde set, at Kvinder, der ikke frygtede for at tillade Mænd offentligt at kysse dem og lægge Hænderne i deres Barm, ja endog var temmelig lette til sligt, bag efter kunde være netop de aller standhaftigste til at bevare deres Dyd og Ærbarhed».[4] En Sammenkomst «paa Tro og Love» beskrives

af en anden Forfatter saaledes: «De lægge sig baade sammen i denne smukke Seng, klappes, kysses og intet mere. Denne Herremand begyndte at føle paa Brysten, klapped ved Kinden og aabenbarede hende sit venlige og kærlige Hjerte. Hun tog vel imod hans Ord». Dette betegnes senere hen udtrykkeligt som sømmelig Form for Kærtegn.[1]

Efter hvad man kan skønne, synes denne Skik at have været i Tiltagen i Løbet af det 17de Aarhundrede. Dette stod maaske i Forbindelse med Klædedragten. Medens nemlig den kvindelige Brystbeklædning i det 16de Aarhundrede i lange Tider havde været lukket og fastsluttende, blev det Mode i det 17de Aarhundrede at have udskaaren Kjole med stærkt blottet Bryst. Præsten Niels Helvaderus fra Sønderjylland omtaler den nye Mode med følgende Ord: «Den hoffærdige og stolte Fanden har ikke paafundet saadant ny Monstrum af anden Aarsage, end at unge Karle desto bekvemmere kunne gribe Kvindfolk paa Brystet at spørge og sige: Wacker schönes junges Mägdelein! Wie thun die Epfel? etc. Ingen bliver vred for Sandhed».[2]

I Begyndelsen af det 18de Aarhundrede var det et temmeligt sædvanligt Kærtegn. Hos Holberg omtales det oftere. Om Jeppe hedder det saaledes (Akt III Sc. 3): «Jeppe tar Ridefogdens Kone paa Brystet». I den Vægelsindede føres følgende Samtale: Apicius: «Ak, charmante Jomfru! maa jeg røre kun med den lille Finger paa hendes Bryst?» Helene: «Ej! han harcelerer!» Apicius: «Ak, ikkun med den lille Finger!»[3] Og i den Stundesløse veksles følgende Ord: Bogholderen: «Om Forladelse min Hjerte Jomfru! maa jeg tage paa hendes Bryst?» Magdelone: «Jeg siger tusind Tak».[4]

I Forbindelse med denne Skik stod den selskabelige Spøg at gemme et Smykke, en Blomst eller sligt paa en Kvinde og lade en Mand oplede det. Sligt forekom blandt andet mellem Julelegene, men har maaske oprindeligt hørt hjemme som sindbilledlig Spøg ved Fæstensøl. Som saadan anvendtes den endnu ved Hove Aar 1477, da den senere tyske Kejser Maximilian den 1ste ægtede Carl den Dristiges Datter, Maria af Burgund. Herom hedder det: «Det blev givet Hertugen at forstaa, at Jomfruen havde gemt en Nellikeblomst paa sig, som det var passende at hans Naade opsøgte. Han begyndte da tugteligt med to Fingre at føle efter og søge, men han fandt først Blomsten, da han

paa Biskoppen af Triers Raad havde aabnet Jomfruens Gevandt».[5] Den samme haandgribelige Nærhed, der betegner alle disse Kærtegn, gentog sig i andre f. Eks. den hyppige Sidden paa Skødet og lignende, og svarede vel til Datidens besynderligste Skik: at «ligge sammen paa Tro og Love».

Som alt tidligere omtalt vilde man dog tage fejl, hvis man fra disse Skikke sluttede til løse Sømmeligheds Begreber i det 16de Aarhundrede. Grænsen laa blot paa et andet Punkt end nu tildags, men var ligesaa skarpt trukken. Det at overskride den medførte i mangt et Tilfælde fuldt saa ubehagelige Følger for den paagældende som i en senere Tid.

Et var dog ejendommeligt for det 16de Aarhundrede, hvad denne Grænse angik: det var den kvindelige Parts Sag i hvert enkelt Øjeblik at drage den. Forholdet mellem de to Køn var ikke saa selskabeligt afstukket som i en senere Tid. Kvindekønnet bares ikke oppe af en Sum af Anstands Hensyn og Regler, der holdt alle paa vedtagen Afstand og som en usynlig Blomsterpind gav den spædeste Stilk Styrke. Sømmelighed var tværtimod en Frilufts Plante, der selv maatte lære at være haardhudet og tykstammet, selv maatte ruskes kraftig af Vejr og af Vind. Den enkelte Kvinde maatte da ved egne Midler kunne klare sig, selv kunne holde Haandgribelighederne indenfor rette Grænse, hindre at de gik over til «skammelige» og «Daarers Greb».

Denne Datidens Betragtningsmaade ytrer sig blandt andet i den pludselige Overgang, der lader sig paavise baade i Lovbud og det almindelige Omdømme, naar et vist Punkt overskredes. Med ét hører baade Voldsbøder og Medfølelse op; naar det er gaaet saa vidt, maa det være sket med den kvindelige Parts Minde.

Et træffende Udtryk for hele denne Opfattelse afgiver Peder Palladius' Formaning til Datidens unge Piger, naar han som Biskop paa sine Visitatsrejser i Sjælland samlede hele Menigheden i Kirken. Svarende til en Konfirmationstale i Nutiden, men umulig som saadan baade hvad Indhold og Form angaar, viser den maaske tydeligst Afstanden mellem dengang og nu: «Kommer der en Skalk til dig og vil voldtage dig heller ellers byde dig Skam og Skændsel, vil tramle og føle dig, vil gaa dig nærmere, end hannem bør med Hæder og Ære: Est du ellers en god Pige og vil bære din Urtekrans om Sommer paa dit Hoved

med Hæder og Ære, da skulle før alle dine Negle sidde Kende udi saadan en Skalks Forhoved, at han kan sige, han har været der, førend han skulde fremme sin Vilje hos dig. Det er bedre, at du skrammer hannem, end han skænder dig. Mærk, hvad jeg siger dig, Pigelille! det gælder dig og ikke mig».[1]

En Mængde af Datidens Retssager bærer Vidne om, at saadanne Ord ikke vare talte for døve Øren.[2]

Henvisninger og Anmærkninger.

Forkortelser. R. A. = Rigsarkivet i København. — G. K. S. = Gammel Kongelig Samling, Store Kongelige Bibliotek i København. — N. K. S. = Ny Kongelig Samling, sammesteds. — S. R. A. = Svenske Rigsarkiv i Stockholm. — S. K. A. = Svenske Kammerarkiv i Stockholm. — N. R. A. = Norske Rigsarkiv i Kristiania.

S. 5. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 74.

S. 6. [1] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter 2den Række II 322. — [2] C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie IV 1, 198—200. — Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder. I, 198.

S. 7. [1] Petrus Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig S. 14. — [2] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. (Kbhffn. 1572.) S. 85—86. — [3] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 74. — [4] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 265, 509, 514. II 58, 121. — [5] Norske Rigsregistranter I 707. — [6] Sjællandske Registre 1649—60, S. 100. R. A.

S. 8. [1] G. L. Baden: Smaa Afhandlinger og Bemærkninger. II 109. — I Chr. 5tes Danske Lov (3-16-9) vare de strænge Bestemmelser om forbudne Ægteskabsgrader blevne gentagne. — [2] Luthers sämmtliche Werke (Irmischer) LXI S. 231—2. — [3] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. (Kbhffn. 1572.) S. 93—95.

S. 9. [1] Samme Skrift S. 89—96. — [2] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 342.

S. 10. [1] O. Celsius: Konung Gustaf Den Förstes Historia II (Lund 1792) 723—26. — [2] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. (Kbhffn. 1572.) S. 101—2.

S. 11. [1] Chr. Kaalund i Aarsberetninger for nordisk Oldkyndighed 1870. S. 296 fg.

S. 12. [1] Liebe, Lust und Leben der Deutschen des sechszehnten Jahrhunderts, in den Begebenheiten des schlesischen Ritters Hans von Schweinichen von ihm selbst aufgesetzt, herausgegeben von Büsching. I (Breslau 1820) S. 77. — [2] Kristoffer Nyrop: Sprogets vilde Skud 89—90.

S. 13. [1] En Ræffue Bog, fordansket af Hermen Weigere. (Cöbenhaffn 1555.) Blad 16. — [2] Peder Syv: Danske Ordsprog. (1688.) II 67 — [3] Hieronymus Justesen Ranchs Danske Skuespil udg. af Birket Smith. S. 305—6.

S. 14. [1] Liebe, Lust und Leben der Deutschen des sechszehnten Jahrhunderts, in den Begehnheiten des schlesischen Ritter. Hans von Schweinichen von ihm selbst aufgesetzt, herausgegeben von Büsching. I (Breslau 1820) S. 76—77. — [2] Leffnetz Compasz aff Claus Porsz til Øllingxøe. (Kbhffn. 1613.) Blad M m 6. Fortælling no. 163.

S. 15. [1] En Ræffue Bog, fordansket af Hermen Weigere. (Cøbenhaffn 1555.) Blad 13 og 16. — [2] Peder Jenssøn Hegelund: Svsanna. Comicotragædia. (Kbhffn. 1578.) 4to. Blad 38. — [3] Jac. Nicol. Wilse: Rejseiagttagelser I (Kbhvn. 1790) 298. — Wille: Beskrivelse over Sillejords Prestegj. (Kbhvn. 1786) S. 254—55. — Eilert Sundt: Om Giftermaal i Norge (Christiania 1855) S. 223—33. — Eilert Sundt: Om Sædeligheden i Norge. (Christiania 1857) S. 51—88. — Folkevennen. (Kristiania) 1858, S. 91—115. 1859, S. 267—77. 1862, S. 159—66. — C. Linnæus: Wåstgöta Resa: (Sthlm. 1747) S. 69. — Knut Nilsson Lenæus: Delsbo Socken i Norra Helsingland (Sthlm. 1764) S. 197—202. — Sam. Ödmann: Hågkomster från Hembygden och Skolan (4 Uppl. Örebro 1861) S. 92. — F. D. Crælius: Beskrifn. öfver Nås socken i Westerdals Fögderi (Falun 1837) S. 27—28. — Carl Säve: Några Upplysningar om Dalmålet och Dalallmogens folklynne (2dra Uppl. Sthlm. 1855) S. 15—24. — C. Russwurm: Ejbofolke II (Reval 1855) S. 157. — Sammlung der wichtigsten Abhandlungen, welche in den Schleswig-Holsteinschen Anzeigen erschienen sind. I (Tondern 1821) S. 51—57, 324—36 og 505 samt de heri anførte Henvisninger.

S. 16. [1] Sigfrid L. Gahm Persson: Beskr. öfver Öland (Upsala 1768) S. 168. — [2] Carl Säve: Några upplysningar om Dalmålet och Dalallmogens folklynne. 2den Uppl. (Sthlm. 1855) S. 18 Anm. 1. — [3] Knut Nilsson Lenæus: Delsbo Socken i Norra Helsingland (Sthlm. 1764) S. 202.

S. 17. [1] Samme Skrift S. 197. — [2] C. Säve: Några upplysningar om Dalmålet och Dalallmogens folklynne. 2dra uppl. (Sthlm. 1855) S. 16. — [3] Eilert Sundt: Om Sædeligheden i Norge (Christiania 1857) S. 36—51. — Folkevennen (Kristiania) 1862 S. 158—165. — F. D. Crælius: Beskrifn. öfver Nås socken i Vesterdals Fögderi (Falun 1837) S. 27—28.

S. 18. [1] Eilert Sundt: Om Sædeligheds-Tilstanden i Norge (Christiania 1857) S. 62. — [2] Samuel Ödmann: Hågkomster från Hembygden och Skolan (4 Uppl. Örebro 1861) S. 92.

S. 19. [1] F. D. Crælius: Beskrifn. öfver Nås socken i Vesterdals Fögderi (Falun 1837) S. 28. — [2] Sammlung der wichtigsten Abhandlungen, welche in den Schleswig-Holsteinschen Anzeigen erschienen sind. I (Tondern 1821) S. 331.

S. 20. [1] Samme Skrifl 1. S. 51—57, 324—36, 506. — Corpus statut. Slesvic. I 608. — [2] Thotts Manuskript-Samling no. 730 fol. Declamatio ad hujus seculi peccata contra X præcepta (findes omtrent midt i Bogen). — [3] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab (Kbhvn. 1572) S. 324.

S. 21. [1] Eilert Sundt: Om Sædeligheds.Tilstanden i Norge (Christiania 1857) S. 67. — [2] Samme Skrift S. 86. — [3] Folkevennen (Kristiania 1858) S. 108. — [4] Eilert Sundt: Om Sædeligheds-Tilstanden i Norge (Christiania 1857) S. 70. — [5] Samme Skrift S. 80.

S. 22. [1] C. Russwurm: Ejbofolke II (Reval 1855) S. 157. — [2] Sammlung der wichtigsten Abhandlungen, welche in den Schleswig-Holsteinschen Anzeigen erschienen sind. I (Tondern 1821) S. 506 — [3] Carl Säve: Några upplysningar om Dalmålet och Dalallmogens folklynne (2dra uppl.

Sthlm. 1855) S. 19—23. — [4] Kålund: Familieliv paa Island. Aarsberetninger for nordisk Oldkyndighed 1870. S. 295.

S. 23. [1] Jens Bircherods utrykte Dagbog. August 1692. (Ikke optaget i Molbechs Udgave).

E. 25. [1] (M. R. Stroye): Liig-Sermon over Anna Catharina Christians Daatter Hjort (Kbhvn. 1696) 8vo. S. 49. — [2] Norske Magasin I 275—76. — [3] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne. (Lund 1847) S. 141.

S. 26. [1] C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie 1497—1536. IV 1, 187. — [2] Jens Mogenssøn Krummerup: Ligpræd. over Fru Sybille Gyldenstjern. (Kbhvn. 1642) 4to. Bl. C 3. — [3] Hans Jacobsøn Jersin: Ligpræd. over Peder Iffuersøn og Hustru Margrete Breide. (Kbhvn. 1617.) 4to. Bl. Q 3. — [4] Matz Jensøn Medelfar: Ligpræd. over Fru Anna Brahe. (Kbhvn. 1635.) 4to. S. 87—88.

S. 27. [1] Jørg. Ericksøn: Lig Prædicken over Frue Elisabet Peders daatter, Henr. Brockenhusis Husfrue. (Kbhvn. 1578.) 8vo. Bl. C. 3. — [2] Hans Thomissøn Stege: Cleopatra eller en Historisk Tragoedia. (Kbhvn. 1609.) Bl. D. — [3] Niels Hemmingsens Postille, oversat af Reravius. (Kbhvn. 1576.) Fol. Bl 61.

S. 28. [1] Biographiskt Lexikon 16tonde Band. (Upsala 1849.) S. 285. — [2] Fr. Thestrup: Hochzeit-Fackeln (Copenh. & Leipzig 1699) Vorrede Bl. B. 4—5.

S. 29. [1] Laxdæla Saga Kap. 34. — [2] Njals Saga Kap. 34.

S. 30. [1] A. Huitfeldt: Danmarckis Rigis Krønicke 4to. V 81, 189, 190. — [2] Fred. Baro a Wolzogen & Neuhaus: Dissert. de connubiis infantum inter illustres maxime frequentatis. (Frcf. & Leipzig 1728.) — Historisk Tidsskrift 4de Række II 901—2. — [3] Den Odenseske Reces af 1539 § 12 (Rosenvinge: Gamle danske Love IV 190—97). — [4] Den kjøbenhavnske Reces af 1547 § 23 (Rosenvinge: Gamle danske Love IV 214—36). — [5] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 343.

S. 31. [1] Kolderup-Rosenvinge: Grundrids af den danske Retshistorie I (2den Udg. Kbhvn. 1832) § 84 S. 147. — [2] Danske Lov 3—16—5. — [3] Joh. Luderus: Leichpred, über Fr. Dorothea Rantzou. (Glückstadt 1647) 4to. Bl. E 1 og 3. — [4] Hans Michelszön: Ligpræd. over Fru Barbara Frisz. (Aarhus 1639) 4to. Bl. N. 2 og 4. — [5] Hans Jacobsøn Jersin: Ligpræd. over Peder Iffuersøn og Hustru Fru Margrete Breide. (Kbhvn. 1647) 4to. Bl. P 1 og P 4. — [6] Matz Jensøn Medelfar: Ligpræd. over Fru Else Grubbe. (Kbhvn. 1632) 4to. S. 42. — [7] Peder Winstrup: Ligpræd. over Fru Jytte Gyldenstjern. (Kbhvn. 1640) 4to. S. 26 og 31. — [8] Knud Lercke: Ligpræd. over Jomfru Mætte Rosenkrantz. (Kbhvn. 1632) 8vo. Bl. A 6 og B. — [9] Stephan Klotz: Leichpred. über Jungfr. Metta geborhrn Rantzowin. (Rostock 1643) 4to. Bl. L 2 og B [læs M] 3. — [10] Steph. Klotz: Leichpred. über Frau Margaretha gebohren Rantzowin. (Lübeck 1648) 4to. S. 66. — [11] Bricka og Gjellerup: Den danske Adel i det 16de og 17de Aarh. I 328 og 331. — [12] Niels Lauritzsøn A. N.: Ligpræd. over Fru Charine Krauffse. (Kbhvn. 1604) 8vo. Bl. C 5-6. — [13] Matz Jensøn Medelfar: Ligpræd. over Fru Ann aBrahe. (Kbhvn. 1635) 4to. S. 66—71. Aar 1589 lod Sten Maltesøn «kjærligen anlange om hende». Den egentlige Trolovelse fandt dog først Sted i Paasken 1590. — [14] Peder Winstrup: Ligpræd. over Fru Else Ramel. (Malmø 1660) 4to. S. 38 og 45. — [15] Mogens Mattssøn: Ligpræd. over Fru Pernille Gyöe. (Kbhvn. 1590) Bl. I 6. — [16] Casp. Erasm.

Brochmand: Ligpræd. over Fru Birgitte Brock. (Kbhvn. 1640) 4to. S. 19 og 24. I Ligpr. staar vel, at hun blev trolovet «der hun var tretten Aar gammel og noget paa det fjortende». Men dette modsiges ved, hvad der samtidigt meddeles, at hun er født Aar 1601 og blev trolovet Onsdag efter Kyndelmisse 1613 (S. 24). — [17] Rubeck Christensen Humble: Ligpræd. o. Fru Ide Giøe. (Kbhvn. 1656) 4to. S. 53 og 58. — [18] Hans Michelszøn: Ligpræd. o. Fru Barbara Frisz. (Aarhus 1639) 4to. Bl. N. 2 og 4. — [19] Matthiis Foss: Ligpræd. over Fru Anna Sehestedt. (Kbhvn. 1662) 4to. S, 32—42. — [20] Historisk Tidsskrift 3die Række III 539. — [21] Matz Jensøn (Medelfar): Ligpræd. o. Fru Birgitte Lunge. (Kbhvn. 1630) 8vo. S. 50. — [22] Laurids Bertelsen: Ligpræd. over Fru Pernille Oxe. (Kbhvn. 1584) 8vo. Hun var født paa Nielstrup 1538 (Bl. G. 2), levede med Otto Rud 16 Aar i Ægteskab (Bl. G. 3) og han døde 11 Oktob. 1565 (Bl. G. 4, siges at hun derpaa levede XI Aar i Enkestand, hvilket maa være en Trykfejl for XIX Aar, da hun døde 1584). — [23] Niels Lauritzszön A. N.: Ligpræd. o. Fru Margrete Brahe. (1614.) 4to. Bl. E 2. — [24] Ligpræd. o. Fru Helle Gyldenstjerne, Niels Parsbjergs til Eskjær. Kallske Mnskrpt. Saml. No. 521 4to. — [25] Langebekske Excerpter No. 161. R. A. — [26] Steph. Clotz: Leichpred. ü. Fr. Dorothea Gräffin zu Rantzow. (Schleswig 1663) 4to. S. 74. — [27] Lauritz Mortenssøn Skaboe: Ligpræd. o. Jomfru Kirstine Munck. (Kbhvn. 1624) 8vo. Bl. B 2 og 7.

S. 32. [1] Lauritz Mortenszøn Skaboe: Ligpræd. o. Fru Sophie Rantzow. (Kbhvn. 1635) 4to Bl. E 2. Her angives kun Trolovelsen med Jacob Ulfeld at være foregaaet paa Kallundborg Slot «halvandet Aar førend Gud kaldte hendes salig Fader». Men i Valentin Christenssøn: Ligpræd. o. Cai Rantzow. (Kbhvn. 1626) 4to. Bl. F. 4 siges denne at være død 5 April 1623; og halvandet Aar forud var Sophie Rantzau, der var født d. 13 Decbr. 1616, kun fem Aar. — [2] Anna Katharine var født den 10 August 1618, og d. 14 Januar 1627 «blev det klart mellem hende og Frantz Ranzau (Vedel Simonsen: Bidrag til Hr. Jørgen Brahes Levnetsbeskrivelse, (Odense 1845) S. 41—42). — [3] Sophie Elisabeth født 20 Septbr. 1619, trolovet «omtrent ved Krigens Slutning 1629». J. A. Fridericia: Danmarks ydre politiske Historie 1629—60 I 88. — [4] S. Birket Smith: Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie I, 54. — [5] C. Wegener: Hist. Efterretn. o. Anders Sørensen Vedel. Fol. S. 95—96. — [6] Saml. til jydsk Historie og Topografi. I 222. — [7] Lauritz Christensen Wellejus: Ligpræd. o. Birgitte Ottesdatter, Borgemester Thomæ Brodersøns. (Kbhvn. 1666) S. 16. — [8] Olai Wormii: Epistolæ p. 12 og 59. — H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III 613. — [9] Jacob Madsens Visitatsbog, udg. af Crone S. 158 fg. — [10] C. Giessing: Ny Samling Jubel-Lærere III 229. — [11] Hans Mikkelsens Dagbog 16 Juni 1626. Kallske Manuskript Saml. no. 81 fol. (I Suhm's Samlinger t. d. Danske Historie I 2, 14 er denne Begivenhed meddelt men cupiens desponsari fejlagtigt oversat: «begærede at giftes med». — [12] O. Wolff: Journal for Politik, Natur og Menneskekundskab. (Kbhvn. 1807) IV 153. — [13] Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne II (Sthlm. 1868) 260.

S. 33. [1] J. J. Öller: Beskrf. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (1800). S. 213. — [2] Danske Magazin 3die Række I 172—76. I Dommen siges udtrykkeligt, at Birgitte Göye «var paa den Tid et uforstandigt Barn ikke ældre end paa sit 11te Aar», samt at, da hun efter Stifmoderens Død sendte

sin Fæstensgave tilbage, «var hun kommen til 14 Aars Alderen». Samtidigt hedder det dog i Dommen, der er dateret 10 August 1540, at den er fældet i Henhold til en kongelig Befaling om at undersøge denne Trolovelse, «som er sket for 15 Aar siden». hvoraf kunde sluttes men dog ikke med Nødvendighed følger, at Trolovelsen er foregaaet 1525. Den kongelige Befaling kunde jo nemlig være udstedt før Aar 1540. Naar nu hertil kommer, at vi om Birgitte Göyes Fødselsaar kun med Sikkerhed vide, at hun var yngste Barn og at hendes Moder døde den 9. Novbr. 1513, saa er der næppe tilstrækkelig Grund til med T. A. Becker (Herluf Trolle og Birgitte Göie S. 7—8) og C. F. Allen (De tre nordiske Rigers Historie IV 1, 196) imod Dommens klare Ord at forandre Birgitte Gøyes Alder, da Trolovelsen skete, til 14—15 Aar. — [3] Paul Rebhun: Ein Hochzeit Spiel auff die Hochzeit zu Cana (1546) Act I Sc. 2:

Desgleichen junge metzen zwar,
Ehe eine kümpt ins zweiffte jar
Nicht recht ein suppen machen kan,
So wil sie haben einen Man.
Ja stünds bey ihr, und wer on gfar,
Sie harret nicht ins eilffte jar.

(P. Rebhun's Dramen herausg. von H. Palm (Stuttgart 1859) S. 98—99.)

S. 34. [1] Bircherods haandskrevne Dagbog. G. K. S. no. 2499 4to. — [2] S. Birket Smith: Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie I 66—67. — [3] N. N. Lauritzsøn A. N.: Ligpræd. o. Fru Charine Krauffse (Kbhvn. 1604) 8vo. Bl. C 7. — [4] S. Birket Smith: Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie I 55.

S. 35. [1] Skrivelse fra Esge Bille til Peder Bille, dat. Roeskilde Løverdagen post Sct. Bartholomæi. anno Mdl. Orig. Danske Adelsbreve Fasc. 9. Bille.

S. 36. Skrivelse fra Fru Ide Munk til Hr. Esge Bille dat. Vallø Palmesøndag anno . . . . Orig. Danske Adelsbreve Fasc. 47. Munk. — Om Datoen smlgn. A. Heise, Historisk Tidsskrift 5te Række V 286—87.

S. 37. [1] Anders Petersen: Vallø og Omegn (Kbhvn. 1877) S. 284. — Kirkehistoriske Samlinger III 686. — Kallske Mnskr. Saml. no 524. 4to. — [2] Skrivelse fra Henrik Billes Hovmester Lauritz Ipsen til Hr. Esge Bille dat. Angiers Fredag efter Sct. Bartholomæi dag anno 1551. Orig. Danske Adelsbreve Fasc. 9. Bille.

S. 39. [1] Nicolaus Palladius: Imod Ecteskabs Dieffle. (Kbhvn. 1557.) Bl. B. — [2] Samme Bog Bl. C 5.

S. 40. [1] Suhm: Nye Samlinger til den danske Historie III, 41—42.

S. 42. [1] Bricka og Gjellerup: Den danske Adel i det 16de og 17de Aarh. I. 11, 29. 117—18, 156, 234, 263, 280. 344, 355, 365, 367, 380, 393, 402, 418, 455—56, 481, 489, 510, 528, 545. — [2] Luthers sämmtliche Werke (Irmischer) LXI S. — [3] Peder Palladius: En Visitatz Bog udg. af Sv. Grundtvig S. 68. — [4] Nærværende Skrift VII, 139. — [5] Nicolaus Palladius: Det Hellige Ecteskabs Ordens Regle. (Kbhfn. 1561) Bl. Av. — Joh. Spangenberg: Ecteskabs Ordens Speyel oc Regel. (Kbhfn. 1601) Bl. C.

S. 43. [1] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. (Kbhfn. 1572) S. 107—8. — [2] Se f. Eks. Fru Helvig Urups Bønnebog (skreven paa Pergament).

Thottske Saml. no. 156 8vo. — [3] Casp. Melisandri Ecteskabs Bog, fordansket af Rasm. Pedersen Rauffn. (Kbhfn. 1647) 12mo. S. 78—80. — [4] Suhm: Samlinger til den Danske Historie I 1, 76. — [5] Holberg: Den Stundesløse Akt II Sc. 8. — [6] C. Rosenberg: Nordboernes Aandsliv III 587 Anm.

S. 44. [1] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. (Kbhfn. 1572) S. 106—8. — [2] Nicolaus Palladius: Imod Ecteskabs Dieffle. (Kbhfn. 1557) Bl. C. 3.

S. 45. [1] L. Holberg: Den Stundesløse II Akt 8. Scene.

S. 46. [1] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. (Kbhfn. 1572) S. 109—27. — [2] Nicolaus Palladius: Det Hellige Ecteskabs Ordens Regle. (Kbhfn. 1561) Bl. A 8—B.

S. 47. [1] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. (Kbhfn. 1572) S. 125—26. — [2] Nicolaus Palladius: Imod Ecteskabs Dieffle. (Kbhfn. 1557) Bl. C 4-5. — [3] Nicolaus Palladius: Det Hellige Ecteskabs Ordens Regle. (Kbhfn. 1561) Bl. B 2.

S. 48. [1] Om den ringe Betydning, Bønderne endnu i vore Dage tillægge Skønheden, se de træffende Bemærkninger hos Nicolovius [N. Lovén]: Folkelifwet i Skytts Härad. (2 Uppl. Lund 1868) S. 121. — [2] Nicolaus Palladius: Imod Ecteskabs Dieffle. (Kbhvn. 1557) Bl. C 1-2.

S. 49. [1] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. (Kbhfn. 1572) S. 111. — [2] H. Thomesen Stege: Om Isaacs Gifftermaal. (Kbhfn. 1622) Bl. L 2. — [3] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 345.

S. 50. [1] Nicolaus Palladius: Imod Ecteskabs Dieffle. (Kbhfn. 1557) Bl. E 2. — [2] Casp. Melisandri Ecteskabs Bog paa Danske verteret af Rasmus Pedersøn Rauffn. (Kbhfn. 1647) 12mo. Bl. 24. — [3] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab (Kbhfn. 1572) S. 130.

S. 51. [1] Niels Hemmingsens Postille, oversat af R. H. Reravius. (Kbhfn. 1576) fol. Bl. 61. — [2] Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab S. 127—29. — [3] Nicolaus Palladius: Imod Ecteskabs Dieffle. (Kbhvn. 1557) Bl. E 2. — [4] Matz Jensen Medelfar: Ligpræd. over Fru Birgitte Lunge. (Kbhfn. 1630) 8vo. S. 50—51. — [5] Peder Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig S. 70. — [6] Luc. Martini: Alle christelige Jomfruers Ærekrantz (Kbhvn. uden Aar. Orig. 1580) Bl. E 5. — [7] Skrivelse uden Under- og Udskrift. Adelsbr. Fasc. 23 Göye. — [8] Vnge Karlis oc Drengis Speiel. vdsat paa Danske af Rasmus Hansen (Reravius). (Kbhfn. 1571) Bl. H. 8. — [9] Jacob Albretssøn: Vnderuisning om Børnetuct. (Kbhfn. 1607) Bl. I. 7.

S. 52. [1] Tobiæ Komedie, udg. af S. Birket Smith. (Kbhvn. 1887) S. 18—19, 26, 56. — [2] E. E. Pontoppidan: Tobiæ Giftefær. (Kbhfn. 1635) Bl. C. 8.

S. 53. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen III 123. — [2] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 342. — [3] Chr. Olssøn Kalundborg: Epithalamium Davidicum. (Kbhfn. 1629) Bl. D. 8.

S. 54. [1] Peder Palladius: En Visitatzbog, udg. af Sv. Grundtvig S. 70. — [2] Luthers sämmtliche Werke (Irmischer) LXI 237.

S. 55. [1] Nicolaus Palladius: Imod Ectcskabs Dieffle. (Kbhfn. 1557) Bl. E. 2. — [2] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 342.

S. 58. [1] Adelsbreve Fasc. 25. Gyldenstjerne.

S. 60. [1] Adelsbreve Fasc. 25. Gyldenstjerne. — [2] Brevet dateret Agershus d. 21 Aug. 1569. Adelbr. Fasc. 27. Gyldenstjerne.

S. 61. [1] Brevet dat. Kongens Gaard i Ansse 3die Juledag 1587 (Dokumenter til Klevenfelds Stamtavler). Adelsbr. Fasc. Brahe.

S. 62. [1] Danske Magazin 4de Række IV 100—101.

S. 63. [1] Brevet dateret Kolding Onsdagen næst efter Sanct Pauli Dag conversionis 1538. Adelsbr. Fasc. 9. — [2] Brevet er dateret Bistrup, Torsdag næst efter Quasimodi geniti Søndag Anno 1531. Adelsbreve Fasc. 5. — C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie IV 1, 187.

S. 64. [1] C. F. Allen: De tre nordiske Kigers Historie IV 1, 187. — [2] T. A. Becker: Herluf Trolle og Birgitte Gøie. 4to. S. 30.

S. 65. [1] Adelsbreve Fasc. 33. — [2] T. A. Becker: Herluf Trolle og Birgitte Gøie. 4to. S. 30. Hvis T. A. Becker havde haft Ret i, at Brylluppet stod i Aaret 1578, maatte Brevets Datum: «Anden Dag Jul Aar 1578», nødvendigvis forstaas som gammel Udtryksmaade, altsaa = samme Dag 1577. Ifølge velvillig Meddelelse fra Hr. Arkivar i Rigsarkivet Thiset stod dog Brylluppet først d. 15 Septbr. 1580 paa Trudsholm.

S. 67. [1] Adelsbr. (Venstermand). — [2] Ifølge velvillig Meddelelse af Hr. Arkivar i Rigsarkivet Thiset.

S. 68. [1] Adelsbreve Fasc. 2. Basse.

S. 70. [1] Adelsbreve Fasc. 14. Friis.

S. 71. [1] Jørgen Friis ægtede 2 August 1573 Anne Juel Pallesdatter, hvis Farmoder Dorthe Krabbe var Søster til Marsken Tyge Krabbe, hvis Frue var Søskendebarn til Christoffer Gøyes Fader. («Nærmere Slægtskab kan jeg ikke finde» Thiset.) — [2] Skrivelse fra Iver Lunge til Fru Idde Munk til Tottrupholm, dat. Tirsbæk d. 5 Mai 1586. Adelsbr. Fasc. 45 Lunge.

S. 72. [1] Skrivelse fra Sophia Lunge til Fru Idde (Munk) sal. Hr. Oluf Nielsens til Totterupholm, dat. Tirsbæk anden Pintsedag 1586. Adelsbr. Fasc. 45. Lunge. [2] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 496.

S. 73. [1] Skrivelse fra Axel Gyldenstjerne til Fru Sidsel Ulfstand, dat. Helsingør d. 19 Aug. 1567. Adelsbr. Fasc. 25. Gyldenstjerne. Brevet er trykt i H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 456—58.

S. 74. [1] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 462 og 496.

S. 75. [1] Skrivelse uden Under- og Udskrift. Adelsbr. Fasc. 23. Gøye. — [2] Brevet dateret Wormholt, Helligtrefoldigheds Aften Anno 1562. Adelsbr. Fasc. 25. Gyldenstjerne. — [3] Brevet dateret Nyborg d. 23 August 1562. Adelsbr. Fasc. 23. Gøye.

S. 76. [1] Brevet dateret Hvedholm Tirsdagen for Pintsedag 1581. Adelsbr. Fasc. 23. Gøye.

S. 77. [1] Skrivelse fra Christoffer Gøye til Gunderslevholm til Christoffer Bølle til Tersløse 1561. Adelsbr. Fasc. 23.

S. 80. [1] Danske Magazin III 17. — [2] Danske Magazin III 24.

S. 81. [1] Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Domme I 133—35. — [2] V. A. Secher: Kongens Rettertings Domme 1595—1604 S. 583—84 og 1605—14 S. 228—31. — Om Herluf Daa se f. Eks. Historisk Tidsskrift 6te Række I 79—147. — [3] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 345.

S. 82. [1] Klevenfeldts Dokumenter til Stamtavler, Abildgaard (29 Maj 1589) R. A. — [2] V. A. Secher: Forordninger. Recesser og andre kongelige Breve 1558—1660 I 189—90. — [3] Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Domme IV 207—16.

S. 83. [1] Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder

II 31. — Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 644. Brudens Navn og Tiden angives forskelligt.

S. 84. [1] Frederik den II. til Gregers, Jens og Hak. Ulfstand Adelsbreve Fasc. 58. Ulfstand. — [2] Tale Ulfstand's Slægtebog S. 108 (efter velvillig Meddelelse af Hr. Arkivar i Rigsarkivet Thiset).

S. 89. [1] Tycho de Hofman: Hist. Efterr. o. velfortjente Danske Adelsmænd I 63. — Langebeks Excerpter. Fasc. 161. Urop.

S. 92. [1] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 681—87.

S. 100. [1] Historisk Tidsskrift II 553—64. — Stockholms Magazin I (Sthlm. 1780) 311—22. III (1781) 70—73.

S. 101. [1] Niels Hemmingsen: Om Ecteskab. (Kbhvn. 1572.) S. 130. — [2] Samme Skrift S. 130—31 — [3] Nicol. Hemmingii: Pastor. (Hafniæ 1562) S. 72. — [4] V. Finsen: Annaler for nord. Oldkyndighed 1839, S. 206, Anm 2. — Chr. Kaalund i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1870 S. 404. — [5] Den danske Krønike af Saxo, oversat af A. S. Vedel. (Kbhvn. 1851) S. 44.

S. 102. [1] N. Lauritzsøn Arctander: Ligpræd. o. Fru Marine Malthisdatter. (Kbhvn. 1603) Bl. C. 6. — [2] Norske Magasin I 379 og 417.

S. 103. [1] Ny kirkehistoriske Samlinger V 614—15. — [2] Der wohl informirte Bräutigam. (Copenhagen 1729.) S. 197. — [3] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad (Lund 1847) S. 141. — [4] P. Rebhun: Om Hus Fred fordansket af R. Hansen Reravius. (Kbhvn. 1575.) Bl. E. 5. Ordene ere en videre Omskrivning af 1 Mosebog 24, 7. — [5] Der wohl informirte Bräutigam. (Copenh. 1729.) S. 196 og 270. — [6] Holberg: Philosophus udi egen Indbildning, Akt I Sc. 4. — [7] C. Russwurm: Eibofolke II (Reval 1855) S. 68. — [8] «Æritzmand» i E. E. Fontoppidan: Tobiæ Giftefær. (Kbhvn. 1635) Bl. C. 8. — [9] Andreas Jonæ Gotbus: Thesaurus epistolicus. (Sthlm. 1619) IV 64—70. — S. L. Gahm Persson: Beskr. öfwer Öland. (Ups. 1768) S. 167. — M. G. Crælius: Beskr. öfwer Tuna Läns Fögderi udi Calmar Höfdinge Döme. (Calmar 1774) S. 414. — [10] Herm. Hofberg: Nerikes gamla minnen. (Örebro 1868) S. 197. — [11] Folkevennen 8 Aarg. Kristiania 1859 S. 277.

S. 104. [1] Casp. Melisandri Ecteskabsbog, fordansket af Er. P. Corvino. (Kbhvn. 1647) Bl. 85.

S. 105. [1] Adelsbreve Fasc. 9. Bille. — [2] Adelsbreve Fasc. 7.

S. 107. [1] Adelsbreve Fasc. 51. Podebusk. — [2] Se f. Eks. Norske Magasin I, 199—200, 368, 379, 417. — Jacob Madsens Visitatsbøger, udg. af Crone. passim. — Hans Mikkelsens Diarium (Mnscpt. Kall. no. 81 fol.) 12 Marts 1637, 27 Marts, 1 April 1638. — Jens Bircherods Dagbog 28—29 Marts 1698 (ikke trykt i Molbechs Udgave), o. s. v. — [3] Hans Thomesen Stege: Om Isaacs Giftermaal. (Kbhvn. 1622) Bl. K. 6. — P. Rebhun: Om Hus Fred, fordansket af R. Hansen Reravius. (Kbhvn. 1575) Bl. E. 5. — Fr. Thestrup: Hochzeit-Fackeln (Copenh. & Leipzig 1699). — Joh. Matthesius: Hochzeitpredigen. (Nürnberg 1584), 4to. Bl. 24. — [4] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847), S. 141.

S. 108. [1] Liebe, Lust und Leben des schlesischen Ritters Hans von Schweinichen herausgsb. v. Büsching. II (Breslau 1820) 235. — [2] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen. IV 137.

S. 109. [1] Samme Skrift IV 155. — [2] Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi, oversat af S. Birket Smith S. 34. — [3] Norske Magasin I 379

417. — [4] S. L. Gahm Persson: Beskr. öfwer Öland (Upsala 1768), S. 167. — M. G. Crælius: Beskr. öfwer Tuna Län uti Calmar Höfdinge Döme (Calmar 1774), S. 414. — [5] J. N. Wilse: Beskr. over Spydeberg Præstegjeld (Christ. 1779) S. 427. — [6] Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859), S. 267. — [7] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 142.

S. 110. [1] Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859) S. 267 og 277—78. — [2] H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863) S. 92. — [3] N. Pedersen: Ligpræd. o. Holger Ulfstand til Vosborg, (Kbhvn. 1620) 8vo. Bl D 3. — [4] Efter N. Jacobsens Afskrift af Originalen. Gengivet med næsten samme Ord i: Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi, oversat af S. Birket Smith, S. 34.

S. 111. [1] Hans Thomesen Stege: Om Isaacs Giftermaal. (Kbhvn. 1622) Bl. K 6. — [2] Andreas Jonæ: Thesaurus Epistolicus (Sthlm. 1619) 4to. IV, 64—70. — Tobias Hinzius: Epistel vnd Werbungsbüchlein, (Leipzig 1629). — I Haandskrift forekomme tre forskellige: Mnscr. Thott no. 598, Fol. S. 408, 411 og 431. — De to bekendteste, senere optegnede, findes i Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859) S. 278—79 og Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad (Lund 1847), S. 142—43. — [3] Jens Bircherods utrykte Dagbog d. 28—29 Marts 1698. (Dette Stykke er ikke trykt hos Molbech.) — [4] Nicolovius: Folklifvet i Skytts Härad (Lund 1847) S. 142.

S. 112. [1] L. Holberg: Den politiske Kandestøber I 3. — [2] Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859) S. 277. — [3] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad (Lund 1847), S. 141. — [4] Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi, oversat af Birket Smith, S. 34

S. 113. [1] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad (Lund 1847), S. 143. — [2] Peder Syv: Danske Ord-Sproge (1688) I, 86, 87, 88, 152, 212. II, 66. — [3] Andreas Jonæ: Thesaurus epistolicus (Sthlm. 1619), IV 67. — Casp. Melisandri: Ecteskabs Bog, paa Danske verteret af Rasmus Pedersen Rauffn. (Kbhfn. 1647) 12mo. Bl. 31.

S. 114. [1] Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi, oversat af S. Birket Smith, S. 39. — [2] Hans Mikkelsens Diarium 18 Marts 1638. Mnscr. Kall. no. 81 fol. — [3] Mnscr. Kall. no. 492 4to. — [4] Danske Magazin 3die Række II 303—4.

S. 115. [1] Andreas Jonæ: Thesaurus epistolicus (Sthlm. 1619), IV 67—68. — [2] A. S. Vedel, se Molbech: Dansk Glossarium («Skakhoser»). — [3] A. S. Vedel, se Kalkars Ordbog «Hornske». — [4] Jens Lauritzsøn Wolff: Diarium sive calendarium. (Kbhvn. 1648) II 176—77.

S. 116. [1] Peder Syv: Danske Ordsprog II 199. — [2] P. J. Colding: Dictionarium Herlovianum. (Hfn. 1626) Bl. G. 6 og Bl. H. — [3] P. J. Roiskilde: Vergilii Hyrdevers. (Kbhvn. 1639.) Ecloga octava 4. — [4] Molbech: Dialect Lexikon. «Hornske». — [5] P. J. Colding: Dictionarium Herlovianum. (Hafniæ 1626) «at falde igennem Kurven». — [6] Tobiæ Komedie, udg. af S. Birket Smith S. 57. — [7] Jens Lauritzsøn Wolff: Diarium (Kbhvn. 1648), 176—77.

S. 117. [1] J. H. Schmitz: Sitten u. Bräuche des Eifler Volkes I (Trier 1856), 52. — [2] Frans Hansen, Dreyer i Helsingøer: Somnium poeticum eller en Poetisk Drøm (Kbhvn. 1731), S. 90. — [3] Joh. C. Adelung: Gram. krit. Wörterbuch II (Leipzig 1796, 4to.). Colonne 1720. — [4] Svend Grundtvig: Gamle danske Minder III (Kbhvn. 1861), 173—74.

S. 119. [1] Casp. Melisandri Ecteskabs Bog, paa Danske verteret af Rasmus Pedersøn Rauffn. (Kbhfn. 1647) 12mo. Bl. 31. — Andreas Jonæ: Thesaurus epistolicus (Sthlm. 1619), IV 67. — [2] Magazin til den Danske Adels Historie I 97, 114. — Samlinger t. Fyens Historie VI, 344, 400.

S. 120. [1] Biskop Jens Bircherods haandskrevne Dagbog, 28—29 Marts 1698 (ikke trykt i Molbechs Udgave).

S. 121. [1] Hans v. Schweinichens Liebe, Lust und Leben, herausgeg. v. Büsching II 80—81. — [2] Mogens Mattssøn: Ligpræd. o. Fru Pernille Gyöe. (Kbhfn. 1590) Bl. I. 6. — [3] Smlgn. hermed ogsaa den i flere Punkter dog uklare Beretning i Norske Magasin I 199—200.

S. 122. [1] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 193 og 195, — [2] Samme Skrift III 621.

S. 124. [1] Samme Skrift III 616—34,

S. 125. [1] Samme Skrift IV 398. — [2] Samme Skrift IV 402 flg.

S. 126. [1] Samme Skrift III 198. — [2] Olaus Magnus: Gentium septentrionalium historiæ lib. XV cap. 5.

S. 128. [1] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain II (London 1849), 87—88, 108. — [2] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847), S. 141. — [3] Danske Magazin 3die Række III 85. — [5] Skrivelse fra Pernille Olufsdatter til «sin kære Moder Fru Ane Mourits» . . . dat. Søholm Onsdag for Allehelgensdag uden Aar. Adelsbreve Fasc. 25. Gyldenstjerne. — [5] Jens Kamp: Danske Folkemlnder (Odense 1877), S. 82—83. — [6] Tacitus: Germania XI 2. — [7] H. F. Hjortshøj: Beskr. over Guldbrandsdalen. (Kbhvn. 1785.) I. 130. — J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiö 1800.) S. 217.

S. 130. [1] Ove Billes Breve. N. K. S. no. 1301 e. Fol. — [2] Th. Birck: Ehespiegel. Ein sehr lustige vnd lehrhaffte Comedi. (Tübingen 1598.) 4. Akt 2. Sa.

S. 131. [1] Kongebrev af 22 April 1645 (omtalt i Bispebrev til Laur. Pedersen Thura Provst i Nykøb. paa Falster). — [2] Sv Bælter. Hist. Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierne. 2ra Upl. (Sthlm. 1783) S. 503. — [3] M. G. Crælius: Beskr. öfwer Tuna Läns etc. Fögderi uti Calmar Höfdinge Döme. (Calmar 1774) S. 415. — [4] Nordström: Bidr. till den svenska Samhälls-Författningens Hist. II (Helsingfors 1840) 15. — [5] Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love V 530. — [6] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 341. — [7] Christian V's Danske Lov 3—16—11. — [8] Chr. IV's Policeyordnung für Schleswig und Holstein. (Glückstadt 1636) Bl. D. 8 — [9] Se f. Eks. H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter, 2den Række II 320—21. — Kirkehistoriske Samlinger VII 36 o. s. v. — [10] J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiö 1800) S. 217.

S. 132. [1] Casp. Melisandri Ecteskabs Bog, fordansket af Erasm. P. Corvinus. (Kbhfn. 1647.) 12mo. Bl. 32. — [2] Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Byes ældre Hist. III 79. — [3] Danske Magazin 3die Række III 85 og flg., smlgn. N. K. S. no. 785 Fol. — [4] Magasin til den Danske Adels Historie I 56, — [5] Segud Jørgenssøn: Ligpræd. o. Lauritz Brockenhuus. (Kbhvn. 1608) 8vo. Bl B. 8. — [6] Danske Magazin I 62.

S. 133. [1] Magasin til den Danske Adels Historie I 97. — [2] Mag. t. d. Danske Adels Historie I 117. — [3] «Eiler Brokkenhus' Optegnelse i et Calendarium i Karen Brahes Bibliothek». N. Jacobsen. — [4] Joh. Damiani Ligpræd. o. Gabriel Laxmand til Fresløv (Kbhvn. 1644) 4to. Bl. F. 3 —

[5] Den latinske Tekst. Uldalls Manuskr. no. 449, 4to. S. 70. — Oversat i Danske Magasin 4de Række II 388. — [6] P. Jespersen Viborrig: Ligpræd. o. Christen Skeel (Kbhvn. 1595), 4to. Bl. O. 4. — [7] N. Lauritsøn Arctander: Ligpræd. o. Fru Margrete Brahe (1614) 4to. — [8] B. Jacobsen Weyser: Ligpræd. o. Iacob Ebbesen Raadmand i Ystad (Malmø 1657), 4to. S. 29. — [9] H. Mikkelsens Dagbog 20 Juli 1641. Kall. Manuskript Samling no. 81 Fol.

S. 134. [1] «Trolovelse skal ske i Ædruskab»: Roeskilde Landemode 1597 (Kirkehist. Samlinger VII 41, Anm. 1). Fyens Landemode under Bisk. Jacob Madsen (Kall. Mnskrpt. no. 492 4to.). Smlgn. ogsaa Fr. II's Ægteskabsordinans (H. Rørdam: Danske Kirkelove II 343). — [2] Engelstoft: Universitets Annaler 1807 I 208. — Om kirkelige Trolovelser se forøvrigt: Kirkehistoriske Samlinger VII 41. — Chr. IV's Policeyordnung f. Flensburg 1600. — Trolovelse enten i Kirke eller i Hjem: Joh. Adolps Ordnung v. Kleidung etc. 1601 (Schleswig 1605), Bl. C. — Chr. IV's Policeyordn. f. Schlesw. u. Holstein (Glückstadt 1636), Bl. D. 2 — Nyt historisk Tidsskrift V 179—180. — [3] Sv. Bælter: Hist. Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna (2ra Upl. Sthlm. 1783), S. 508. — [4] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 341. — [5] G. K. S. no. 3187 4to. Bl. d. 2 trykt i H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter 2den Række II 321. — [6] S. Bælter: Hist. Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna (2 Upl. Sthlm. 1783), S. 508.

S. 135. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 396 og 463. — [2] Chr. V's Danske Lov 3—16—11.

S. 136. [1] Bortfæstningen foregik den 9 August 1598, men «Ja-Ord» maa være holdt før den 4 Maj, thi paa denne Dag omtaler Kongen hende som «Din Hildeborg», og et Par Dage efter Dronningen ham som «Din Sivert». Danske Magazin 4de Række II 387—88.

S. 137. [1] Nicolovius: Folklifwet i Skytts Hårad i Skåne (Lund 1847) 145.

S. 138. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Folkeviser fra Middelalderen I 210. IV 152.

S. 139. [1] Danske Magazin 3die Række I 174. — [2] «Kopi af Peder Munks og Ludvig Munks Indførsel». Danske Adelsbreve Fasc. 47. Munk. — [3] Herredagsdom af 6 Juni 1608. N. K. S. no. 841. Fol. Side 377. — [4] T. A. Beckers Samlinger, med Henvisning til Topogr. Saml. Skanderup l. R. A. — [5] N. K. S. no. 845. Fol. Dom no. 266. — [6] Norske Magasin I 379. — [7] Tobiæ Komedie udg. af S. Birket Smith. S. 23. — [8] G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens Seder (Sthlm. 1774). S. 9.

S. 140. [1] J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiö 1800). S. 216. — [2] J. Junge: Den nordsjællandske Landalmue. 2 Opl. (Kbhvn. 1844) S. 141. — [3] Folkevennen 8de Aargang (Kristiania 1859). S. 279. — [4] Kolderup-Rosenvinge: Udvalg af Gamle Danske Domme I 310.

S. 141. [1] Samme Skrift IV 176. — [2] N. K. S. no. 841. Fol. S. 377. — [3] N. K. S. no. 845. Fol. Dom no. 266. — [4] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie IV 427. — [5] Ægteskabs-Betingelserne offentliggøres ved Fæstningen, se f. Eks. ved Biskop Hegelunds Trolovelse d. 4 Oktober 1571. (Mag. t. d. Danske Adels-Hist. I 159) eller ved Joh. Oxenstjernes 1634. (C. Ogerii: Ephemerides. Lut. Par. 1656. S. 155).

S. 142. [1] Der wohl informirte Bräutigam. (Copenhagen 1729) S. 21.

— [2] Folkevennen 8de Aargang (Kristiania 1859) S. 279. — [3] G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens Seder. (Stckhlm. 1774) S. 9. — [4] Peder Syv: Danske Ord-Sproge (1688) II 66. — [5] Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve 1632—35. Udg. af C. F. Bricka og J. A. Fridericia. S. 26—27.

S. 143. [1] C. Ogerii: Ephemerides. (Lut. Paris 1656). S. 155. — [2] Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve 1636—40. Udg. af C. F. Bricka og J. A. Fridericia. S. 93. — [3] Samme Skrift S. 15—16. — [4] Familie-Optegnelser af Sophia Rosenkrands Holgersdatter, Hr. Steen Brahes. Originalen tilhører Stiftsdame Frk. Bjelke. En Afskrift paa det Kgl. Bibl. i Anton Petersens Samlinger. — Benyttet i Carlsens Efterretninger om Gammelkjøgegaard I 231.

S. 144. [1] Gisle Surssøns Saga. Side 15 og 97. — [2] Fornald. Søg. II 223. — [3] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 318, hvor Bevisstederne for Skikkens Forekomst udenfor Danmark findes anførte.

S. 145. [1] Peder Paladius: En Visitatz Bog udg. af Sv. Grundtvig. — [2] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser II 116.

S. 146. [1] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 350. — Sv. Grundtvig: Danmarks Folkeviser i Udvalg S. 347—48. — Abrahamsson. Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen II 118. — [2] K. v. Weber: Anna Churfürstinn zu Sachsen. (Lpzg. 1865.) S. 193.

S. 147. [1] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 180—87.

S. 148. [1] Danske Magazin IV 316. Først med Kendskab til denne Fæsteskjortens Udstyr bliver Spøgen forstaaelig i det i nærværende Skrift IV 156 anførte Brev fra Churfyrstinden af Sachsen til Christoffer Trondssøn. — [2] G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens Seder. (Sthlm. 1774). S. 10. — Herm. Hoffberg: Nerikes gamla Minnen. (Örebro 1868) S. 198. — [3] H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1863). S. 92. — [4] G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens Seder. (Sthlm. 1774). S. 10. — [5] J. J. Öller: Beskr. öfw. Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiø 1800). S. 217.

S. 149. [1] Norske Magazin I 353. — [2] Kirkehistoriske Samlinger III 29. — [3] Danske Magazin 3die Række I 174. — [4] H. Thomesen Stege: Om Isaaks Gifftermaal. (Kbhvn. 1622) Bl. L. 4—5. — [5] Joh. Spangenberg: Ecteskabs Ordens Speyel oc Regel. (Kbhfn. 1601) 8vo. Laurentz Benedichts Fortale Bl. 4. — [6] H. Thomsen Stege: Om Isaaks Gifftermaal (Kbhvn. 1622) Bl. L. 5.

S. 150. [1] Forordning af 1 Maj 1624. (Sjællandske Tegnelser). R. A. — Recessen af 1643. (Rosenvinge: Gamle Danske Love IV 456). — Forordning af 24 Septbr. 1651. (Sjællandske Tegnelser). R. A. — [2] Christen Osterssøn Veyle: Glossarium juridicum. «Festens Gafve». — [3] Christian V's Danske Lov 5—4—1. — [4] Se f. Eks. S. L. Gahm Persson: Beskr. öfw. Öland. (Ups. 1768). S. 168. — G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens Seder. (Sthlm. 1774). S. 9. — M. G. Grælius: Beskr. öfwer Tuna Län. (Calmar 1774). S. 414. — P. Osbeck: Beskr. öfw. Laholms Prosteri 1796. (Hall. Fornm. Fören. Årsskr. 1868. S. 25). — J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiø 1800). S. 216. — Herm. Hofberg: Nerikes gamla Minnen. (Örebro 1868). S. 198. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne. (Lund 1847). S. 145. — Eilert Sundt i Folkevennen 7de Aarg. (Kristiania 1858) S. 96—97. — H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863). S. 92. — O. s. v.

S. 151. [1] Kong Hans's almindelige Købstadsret § 33. Kolderup-Rosenvinge: Saml. af gamle Danske Love V 533. — Chr. Osterssöns Veylle: Glossarium juridicum. «Gifftermaal». — Olaus Magnus: Historia de gentibus septentrionalibus. (Romæ 1555). Fol. p. 481. (lib. XIV cap. 9). — Loccenius: antiquitates Sveo-Goth. S. 284. — Luis de Gaya: Ceremonies nuptiales de toutes les nations. (La Haye 1681) p. 38. — [2] J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiø 1800). S. 217. — [3] Eilert Sundt: Bygde-Skikke. (Folkevennen 7de Aarg. Kristiania 1858. S. 94). — [4] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain, II. (London 1849). S. 87—88. — [5] «Lade Præsten haandfæste og give dem sammen». Norske Magasin I 584. — Ihres Glossarium «Handfæstning».

S. 152. [1] Olaus Magnus: Historia den gentibus septentrionalibus. (Romæ 1555). Fol. p. 481. lib. XIV cap. 9. — [2] Tobiæ Komedie udg. af S. Birket Smith. (Kbhvn. 1887.) S 19—20 og 56. — [3] P. P. H.: Brudetale ved Chr. Urnes og Sophia Lindenows Bryllup. 1624. 4to. Bl. A. 4. — Car. Ogerii: Ephemerides. (Lutet. Paris. 1654.) S. 155.

S. 153. [1] Stærkt forkortet efter Mester Frants Rabelais, fordansket af S. Broberg (1884) S. 302—7.

S. 154. [1] Tobiæ Komedie ved S. Birket Smith. S. 19—20 og 56—57. — [2] P. P. H.: Brudetale ved Chr. Urnes og Sophia Lindenows Bryllup. 1624. 4to. Bl. A. 4. — [3] Peder Syv: Danske Ord-Sproge. II (1688.) S. 67.

S. 155. J. J. Sorterups Bryllupsvers til Holger Ritz (!) til Palsgaards Bryllup 1688 med Birthe Chr. Juel. Anm. a. — [2] Joh. Franck: Beskr. o. Øvre Tellemarken. 1782. N. K. S. no. 1560. 4to. S. 65. — [3] «Brudevielse eller Trolovelse for Kirkedøren eller i Kirken skal ske med disse Ord» o. s. v. P. Palladius: Söndages oc Helligedages Episteler oc Euangelia met Collecter. (Meydeborgk 1556) — Bl. C. c. 1111. — H. Rørdam: Danske Kirkelove II 39 og 341. — [4] Franciscus Wormordi: Haandbog om den rette Euangeliske Messe. (1539.) Bl. S. 2—3.

S. 156. [1] Danske Magazin 3die Række III 85. — [2] Nyt hist. Tidsskrift V 180. — [3] P. Palladius: Enchiridion 1538. — dito: Söndages oc Helligedages Episteler oc Euangelia met Collecter. (Meydeborgk 1556).

S. 157. [1] Franciscus Wormordi: Haandbog om den rette Euangeliske Messe (1539). — [2] P. Palladius: Alterbog 1564. — Om Forholdet mellem de forskellige Skrifter se iøvrigt: C. T. Engelstoft: Liturgiens Historie i Danmark. (Kbhvn. 1840.) S. 293—94. — Franciscus Wormodi Haandbog om den rette Euangeliske Messe (1539). Bl. S. 2—3.

S. 158. [1] Tertullian: Apologeticus. 6 cap.; de idolatria 16 cap. — Ambrosius: Epistolæ. 34. — Juvenals Satirer. 6: «digito pignus fortasse dedisti». — Viollet-le-Duc: Dictionnaire raisonné du mobilier francais. III 19.

S. 159. [1] Danske Magazin 4de Række II 376. — [2] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain. II (London 1849. S. 108 fgg.

S. 160. [1] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain. II (London 1849). S. 89 fgg. — Dr. Daniel Hofmann: Eine Predigt am dritten Sontage des Aduents vber das Euangelium Mat-

thei XI. (Helmstadt 1581.) 4to. — [2] Christiern Pedersens Danske Skrifter. Udg. af C. J. Brandt og R. Th. Fenger. I 181.

S. 161. [1] Franciscus Wormordi: Haandbog om den rette Euangeliske Messe. (1539.) Bl. S. 2—3. — [2] P. Palladius: Søndages oc Helligedages Episteler osv. (Meydeborgk 1556). — [3] Norske Magasin I 200. — [4] Peder Syv: Danske Ordsproge I (1688.) S. 216. — [5] Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859.) S. 268 og 280.

S. 162. Sven Bælter: Historiska Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna (2dra Upl. Sthlm. 1783.) S. 521—22. — [2] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain. II (London 1849). S. 97. — [3] Sven Bælter: Historiska Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna. (2dra Upl. Sthlm. 1783.) S. 522. — [4] Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859.) S. 268 og 280.

S. 163. [1] «Item haver vor Fader Lodeuiig Munck, salig med Gud, givet vor Moder til Fæstendegave en Es-Kjæde, som er her tilstede; item gav han hende og en skjøn Safirs Wijijring». Kopi af Peder Munks og Ludvig Munks Indførsel. Danske Adelsbreve Fasc. 47. Munk. — «To Ringe, Vieringen medberegnet» Kold. Rosenvinge: Gamle Danske Love IV 456. — «Vieringen derudi beregnet». Sjæll. Tegnelser 24 Septbr. 1651. R. A. — [2] Sven Bælter: Historiska Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna. (2dra Upl. Sthlm. 1783.) S. 521. — [3] John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain. II (London 1849). S. 97 Anm. — [4] Suhm: Nye Samlinger til den Danske Historie II 72.

S, 164. Sven Bælter: Historiska Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna. (2dra Upl. Sthlm. 1783.) S. 521. — [2] De forskellige Ritualbøger stemme ikke ganske overens. Ordene: »Hvad Gud haver tilsammen (til Hobe) føjet o. s. v.« kommer hos Fr. Wormordsen og P. Palladius 1556 før, hos P. Palladius 1564 efter Forkyndelsen af Parret som Ægtefolk. Ordene, hvormed dette forkyndes, afvige ogsaa noget. — [3] Olaus Magnus: Historia de gentibus Septentrionalibus. (Romæ 1555.) Fol. p. 481.

S. 165. Om Afvigelserne i det Enkelte mellem de forskellige Ritualbøger i det 16de Aarh. se nærmere C. T. Engelstoft: Liturgiens Historie i Danmark. S. 293 fgg. — [2] Historisk Tidsskrift 5te Række VI 79. — [3] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 463

S. 166. [1] P. Palladius: Enchiridion siue Manuale vt vocant. (1538.) Bl. M. — P. Palladius: Søndages og hellige Dages Episteler o. s. v. (Meydeborgk 1556.) Bl. C. c. 1111 — P. Palladius: Alterborg 1564. Bl. M. m. 5. — [2] Præsten Saxe Jensen Eigbys liturgiske Optegnelser i Thottske Haandskrift-Samling no. 100 8vo. (Samlgn. Kirkehistoriske Samlinger III 149). — Præsten Joh. Severini Optegnelser. 1574. (?) Disse kender jeg kun i N. Jacobsens Afskrift; han anfører Thottske Haandskriftsamling no. 90 8vo som sin Kilde, men her har jeg ikke kunnet finde dem. — Formula desponsationis. i Donat. varior. no. 15 4to. Universit. Bibliot. I Afskrift hos N. Jacobsen. — [3] Caveat pastor ne suam addat manum propter varias caussas. Saxe Jensens ovenanførte Optegnelser. — Minister non imponat manum suam copulandorum manibus Biskop Jacob Madsen i Kallske Haandskr. Saml. no. 492. 4to. — Chr. IV's norske Kirkeordinans 1607. Paus Saml. III 483. — «Dog uden Haandspaalæggelse» Danmarks og Norges Kirkeritual 1761. o. s. v. — [4] Forordnet Alterbog udi Danmark og Norge 1688. — [5] Jacob Madsen i Kallske Haandsk. Saml. n. 492. 4to.

Afsnit X desponsatio et conjugium. — Præsten Saxe Jensen Eigbys liturg. Optegn. Mnsc. Thott. no. 100. 8vo. — Præsten Johan Severini Optegnelser (Mnsc. Thott. no. 90. 8vo)? afskrevet af N. Jacobsen. — Formula desponsationis. Donat. varior. no. 15. 4to. Univ. Bibl. Alle tre Formularer ligne meget hverandre.

S. 167. [1] Forordnet Alterbog udi Danmark og Norge. Kbhvn. 1688 og dito 1760 have rigtigt: «som en Fæstemand bør at leve med sin trolovede Fæstemø (Kvinde) og en Dannemand i Fremtiden med sin Ægtehustru». Urigtigt forkortet i Dannemarkes og Norges Kirke-Ritual. Kbhvn. 1761. S. 311 fgg. — [2] Kirkehistoriske Samlinger III 6, 506. — Kirkehistoriske Samlinger VII 33.

S. 168. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 341.

S. 169. [1] Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love V 533. — [2] Chr. IV's Policeyordn. f. Flensborg 1600. Corp. Statut. Slesvic. II 284. — [3] Sjællandske Tegnelser 1 Maj 1624. R. A. — [4] L. Engelstoft: Universitets og Skole-Annaler 1807. I 208—9. — [5] Smsteds.

S. 170. [1] Chr. IV's Forordning om Bryllup og Fæstensøl. Dat. Glückstadt 3 Juli 1640. — [2] Fredr. III's Forordn. af 4 Novbr. 1655. — [3] Kong Hans's almindelige Købstadsret. § 28. Begyndelsen. — [4] Kong Hans's almindelige Købstadsret. § 28 og 32.

S. 171. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 39. — [2] Denne Nat synes Fæsteparret i Reglen at have sovet sammen, selv om det ikke skete igen førend ved Brylluppet. Samme Skik i Thelemarken. Norsk Historisk Tidsskrift 2den Række III 192. — [3] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 341.

S. 173. [1] A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse. S. 586. — [2] Se f. Eks. Kurtz: Lærebog i Kirkehistorien § 135. 1.

S, 174. [1] R. Keyser: Den norske Kirkes Historie II (Christiania 1858). S. 205, 308, 327, 491.

S. 175. [1] C. T. Engelstoft: Liturgiens Historie i Danmark. S. 292. — [2] Se ovenfor S. 155.

S. 176. [1] Franciscus Wormordi: Haandbog om den rette Evangeliske Messe. (1539.) Bl. S. — P. Palladius: Søndages oc hellige Dages Episteler o. s. v. (Meydeborgk 1556.) — [2] Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love V 54. — [3] Samme Skrift V 530—21. — [4] Kirkehistoriske Samlinger V 283.

S. 177. [1] R. Keyser: Den norske Kirkes Historie II 434.

S. 178. [1] J. Nellemann i Historisk Tidsskrift 5te Række I 365. — [2] Se f. Eks. Bestemmelserne i Kong Hans's almindelige Købstadsret § 31 og 32. — [3] Kirkehistoriske Samlinger V 283. — [4] J. Nellemann i Historisk Tidsskrift 5te Række I 366.

S. 179. [1] Johannes Steenstrup: Den danske Bonde og Friheden 2den Udg. S. 146—47.

S. 180. [1] John Brand: Observations on the popular antiqnities of Great Britain. II (London 1849) 89 fgg. — Dr. Daniel Hoffmann: Eine Predigt am dritten Sontage des Aduents vber das Euangelium Matthei XI. (Helmstadt 1581.) 4to. — [2] Jydske Lov I 27. — Samlgn. J. Nellemann Hist. Tidss. 5te Række I 370 fgg.

S. 182. [1] Historisk Tidsskrift 5te Række I 366 og III 708—11. — [2] Luthers sämmtliche Werke. (Irmischer) XXIII 208—9. — Petrus Pal

ladius: Söndagers oc hellige dagers Episteler o. s. v. (Meydeborgk 1556.) Bl. C 1—2. — [3] Luthers sämmtliche Werke (Irmischer) XXIII 93.

S. 183. [1] Efter Peder Palladius' Oversættelse i Enchiridion af 1538 og Alterbog af 1556.

S. 184. H. Rørdam: Danske Kirkelove I 74. 137—38. — [2] Luthers sämmtliche Werke XXIII 95. — Smlgn. Frants Wormordsens Udtalelse 1546 i H. Rørdam: Danske Kirkelove II 14. — [3] Peder Syv: Danske Ord-Sproge I 83. — [4] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 74.

S. 185. [1] J. Nellemann: Historisk Tidsskrift 5te Række I 372—79

S. 186. [1] Peder Palladius: En Visitatz Bog udg. af Sv. Grundtvig. S. 82—83.

S. 187. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 256.

S. 188. [1] Samme Skrift I 299. — [2] Samme Skrift I 396—97. — [3] N. Nicolaysen: Norske Magasin I 584. — [4] Paus Samlinger af kongelige Forordninger S. 315—16. — Christian den Tredies Historie II 509—10. — H. Rørdam: Danske Kirkelove II 38—40. — Historisk Tidsskrift 5te Række III 328—30 og 706—12. — [5] Det er Spor af en lignende kongelig Befaling eller muligt blot Eftervirkning af den samme, naar Aar 1573, for Stavanger Stifts Vedkommende, sægteskabeligt Samliv uden Vielse paatales som strafbart. Norske Rigsregistranter II 59—60. — Det danske Rigsarkivs «Norske Samlinger» II Fasc. 2 no. 9. — [6] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 319. Som det vil sés, deler jeg altsaa ikke den af H. R. i samme Skrift S. 39 Anm. 1 udtalte Antagelse.

S. 189. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 137—38.

S. 190. [1] Den Kjøbenhavnske Reces af 1547. § 23. (Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love IV 214—36).

S. 191. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 15.

S. 192. [1] P. Palladius: En Visitatzbog udg. af Svend Grundtvig. S. 83. — [2] Kirkehistoriske Samlinger V 283. — [3] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 396. — [4] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter 2den Række II 320 Anm. — [5] Kirkehistoriske Samlinger IV 470. — Iøvrigt er hele dette Forhold noget uklart og maa opfattes forskelligt alt efter den Maade, hvorpaa man fortolker Ordinansens Ord. Peder Palladius forstod disse saaledes, at kirkelig Lysning skulde finde Sted forud for ethvert Giftermaal, kirkeligt eller verdsligt: «Herefter maa ingen gives tilsammen, hverken af Præstemænd eller af andre, førend der er lyst tre Gange af Prædikestolen». (En Visitatz Bog udg. af Grundtvig S. 83). J. Nellemann mener, at Ordinansen kun foreskrev Lysning som Betingelse for at opnaa kirkelig Vielse. (Hist. Tidsskr. 5te Række I 397 Anm.) Jeg gaar ud fra, at P. Palladius's Opfattelse, selv om den ikke er fuldt juridisk forsvarlig, dog har været den almindelige hos Datiden.

S. 193. [1] R. Keyser: Den norske Kirkes Historie II 308, 327.

S. 194. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 463. — [2] P. Palladius: Enchiridion siue Manuale ut vocant. (1538.) Bl. M. — Franciscus Wormordi: Haandbog om den rette Evangeliske Messe. (1539.) — P. Palladius: Söndagers oc hellige dagers Episteler o. s. v. (Meydeborgk 1556.) Bl. C c. 1111: «Brudevielse eller Trolovelse for Kirkedøren eller i Kirken skal ske med disse Ord» o. s. v. — Derimod i P. Palladius: Söndages oc hellige Dages Episteler o. s. v. (Kbhvn. 1564.) Bl. Mm. 5: «Brudevielse skal ske i Kirken med disse Ord».

S. 195. [1] Kirkehistoriske Samlinger IV 489, 506. — Hist. Tidsskrift 5te Række I 391. — [2] Kirkehistoriske Samlinger IV 490. — [3] Kirkehistoriske Samlinger III 29—30.

S. 196. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 339. — [2] Historisk Tidsskrift 5te Række VI 79.

S. 197. [1] A. G. Ahlqvist: Karin Månsdotter. (Sthlm. 1874.) S. 43, 47—48 med Anmærkninger. — [2] Nicolaysen: Norske Magasin I 290—91.

S. 198. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove II 339—53.

S. 200. [1] Nærmere udviklet i N. Hemmingsen: Libellus de conjugio, repudio et divortio. (Lipziæ 1572.) — [2] J. Nellemann i Historisk Tidsskrift 5te Række I 395—411 og III 701—6.

S. 201. [1] Kirkehistoriske Samlinger VII 33.

S. 203. [1] H. Rørdam: Danske Kirkelove I 463. — [2] Chr. V's Danske Lov 3—16—11.

S. 205. [1] Abrahamson, Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen III 273.

S. 207. [1] Skilsmisse-Forliget N. K. S. no. 1301 e. Fol. — Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder I 198. — Dito: Saml. t. Hagenskovs Slots Historie S. 36. — Hofman: Danske Adelsmænd II 89—90. — Allen: De tre nordiske Rigers Historie IV 1, 198—201. — Dansk Biografisk Leksikon. Anders Bille.

S. 209. [1] Danske Magazin 3die Række. I 172—76. — [2] Kirkehistoriske Samlinger III 29—30. — Nærværende Skrift VIII 127.

S. 211. [1] Dom af 21 Marts 1576 og 6 Oktober 1577. Stavangers ældste Kapitelsbog. N. R. A.

S. 212. [1] Joh. Mathesius: Hochzeitpredigten. (Nürnberg 1584) 4to Bl. 137. — [2] Stavangers Kapitelsbog 15 Juli 1585. Nr. R. A. — [3] Sjællandske Tegnelser 2 Juli 1588. R. A

S. 213. [1] Skrivelse af 10 Juni 1592 fra de 4 Regeringsraader til Superintendenten i Fyen. Langebeks Diplomatarium. R. A. — Trykt i H. Rørdam: Danske Kirkelove II 501—2. — [2] Falck: Staatsbürgerliches Magazin X 242.

S. 214. [1] Helsingørs Thingbog 17 Januar 1592. R. A. — [2] Johan Spangenberg: Ecteskabs Ordens Speyel oc Regel. (Kbhffn. 1601.) Laurents Benedichts Fortale Bl. 4—5. — [3] Historisk Tidsskrift 3die Række III 539. — [4] Biskop Hans Mikkelsens Diarium 27 Maj 1641. (Kallske Manuskript Saml. no. 81 Fol.)

S. 215. [1] Kirkehistoriske Samlinger I 204. (Jeg læser i Teksten: «prætenderede» for det uforstaaelige «præsenterede».)

S. 218. [1] Hieronymus Justesen Ranch's Danske Skuespil, udg. af S. Birket Smith S. 91—93. — [2] Bricka og Gjellerup: Den danske Adel i det 16de og 17de Aarh. I 123—24.

S. 219. [1] Hieronymus Justesen Ranch's Danske Skuespil udg. af S. Birket Smith. S. 168 og 185. — [2] Bricka og Gjellerup: Den danske Adel i det 16de og 17de Aarh. I 147. — [3] Cleopatra eller en historisk Tragoedia af Hans Thomissøn Stege. (Kbhvn. 1609.) Bl. F. 2 og 5 og G. 2.

S. 220. [1] Hieronymus Justesen Ranch's Danske Skuespil udg. af S. Birket Smith S. 197. — [2] Nærværende Skrift VII 118.

S. 221. [1] Danske Samlinger 2den Række VI 340.

S. 222. [1] Hieronymus Justesen Ranch's Danske Skuespil udg. af S. Birket Smith S. 186—93.

S. 223. [1] Svensk Biographiskt Lexikon: Jesper Svedberg. — C. Rosenberg: Nordboernes Aandsliv III 586. Anm. — [2] Unge Karlis oc Drengis Speiel, vdsæt paa Danske af Rasmus Hansen (Reravius). (Kbhvn. 1571) 8vo. Bl. A. 3. — [3] Sveriges gamla Lager. utg. af Collin och Schlyter. VII 58. — [4] Hub. Thomæ Leodii: Annalium de vita Fred. II Electoris Palatini. (Fref. 1624.) pag. 179.

S. 224. Claus Porsz: Leffnetz Compasz. (Kbhffn. 1613.) Bl, M. m. 6, Historie no. 163. — [2] Nic. Heldvaderi Tract. physico. theol. (Havn. 1632.) Bl. B. 3. — [3] Holberg: Den Vægelsindede. Akt II Sc. 3. — [4] Holberg: Den Stundesløse. Akt II Sc. 8.

S. 225. [1] D. Kaiserl. Buch d. Markgrafen Albrecht Achilles 1470—86. herausg. v. Jul. v. Minutoli. (Berlin 1850.) S. 516.

S. 226. [1] P. Palladius: En Visitatzbog udg. af Sv. Grundtvig S. 70 — [2] Se blandt mange andre f. Eks. Dommen over Mauritz Podebusk af 9 Juli 1624.

Ved Udarbejdelsen af nærværende Bog har jeg haft et fortrinligt Hjælpemiddel i N. Jacobsens Samling af Excerpter og Henvisninger (det Store Kongelige Bibliotek), der paa mangt et Punkt i betydelig Grad har lettet mig at finde, hvad jeg søgte.

INDHOLD AF 9. BOG.

		Side
1.	*Bekendtskab. Forbudne Ægteskabsgrader. Nattefrieri. Valg af Ægtefælle for en anden*	5
2.	*Parternes Alder*	29
3.	*Kærlighed. Afgørende Egenskaber. Forældres «Raad»*	38
4.	*Breve om Ægteskabssager*	57
5.	*Ægteskab mod Slægts og Venners Vilje. Bortførelse*	79
6.	*Frieri. Talsmænd. «Tiltale». Afslag*	101
7.	*«Ja-Ord». Vinde Bruden i Spil. Bortfæstning*	119
8.	*Verdslig Bortfæstning. Fæstensgaver. Kirkelig Bortfæstning. Trolovelsesring. Fæstensøl*	136
9.	*Bortfæstningens historiske Udvikling*	172
10.	*Trolovedes Skilsmisse*	204
11.	*Kælenavne og Kærtegn*	216
	Henvisninger og Anmærkninger	227

DAGLIGT LIV I NORDEN

I DET 16DE AARHUNDREDE

X

TROELS-LUND

DAGLIGT LIV I NORDEN

I DET 16DE AARHUNDREDE

10. BOG: FORBEREDELSE TIL BRYLLUP

FOLKEUDGAVE

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)
GRÆBES BOGTRYKKERI
1903

1.

Bryllup var oprindelig en frivillig, men efter Aar 1582 en lovbefalet Indvielse og Bekræftelse af Ægteskabet. Skønt det saaledes mod det 16de Aarhundredes Slutning gik over til at blive fælles for alle, vedblev det dog endnu længe at bevare Minderne fra den Tid, da det havde været de fornemmes og velstaaendes Særret. Et stille, tarveligt Bryllup var ifølge de nedarvede Begreber en Selvmodsigelse. Forordningen af 1582 blev da, verdsligt set, kun et almindeligt Overdaadigheds Paabud for hele Landet, fra nu af skulde ethvert Ægteskab indvies med en større Fest, Udgifterne hertil fik saa paalignes Befolkningen, som bedst den kunde. Hele det 16de Aarhundrede igennem beholdt saaledes Bryllup, skønt Udtryk for noget forskelligt, i det væsentlige et og samme ydre Præg.

Hvor vigtig en Sag Bryllup var, fremgik bedst af den Tid, der krævedes til Forberedelserne. Havde det kunnet lade sig ordne i en Fart og holdes i Flugt med Bortfæstningen, vilde Datiden have undgaaet et af sine mest forvirrende Stridsemner, Spørgsmaalet om, naar Ægteskab maatte siges at være lovligt indgaaet og ægteskabeligt Samliv altsaa tilladeligt. Men sligt lod sig nu en Gang ikke gøre.

Derfor var der ogsaa noget uvirkeligt i de gejstlige Opfordringer til at lade Bryllup følge kort efter Trolovelse. Det lod sig vel sige, at Isak ved hurtigt at ægte Rebekka «havde paamindet alle trolovede Folk om ikke at forhale deres Bryllup, men føre til Ende det, som vel begyndt er».[1] Det var maaske ogsaa troligt nok, at Satan netop i denne Ventetid særlig drev sit Spil.[2] Ja Luther vidnede, at havde han, Luther, ikke straks og i Stilhed holdt Bryllup, var det hele ikke blevet til noget,

thi efter Satans Indskydelse raabte alle hans bedste Venner: «Ikke hende, men en anden!»[1]

Men alt dette passede alligevel ikke ret ind i nordiske Forhold. Hvor skulde man straks kunne holde Bryllup, naar Fæstemøen stundom ikke var mere end 9—10 Aar! Hvor kunde man sætte Bo, førend Udstyret var i Orden! Og hvo vilde vanhædre sin Slægt ved at holde Bryllup, uden at enhver især i Tide var indbudt!

Den sædvanlige Ventetid mellem Fæstensøl og Bryllup i det 16de Aarhundrede synes at have været et Aarstid eller to. Kun hvor særegne Forhold var tilstede — altfor stor Ungdom, Sygdom, Fæstemandens Fraværelse i Krig eller lignende — overskred man denne Grænse og drev det da stundom til meget lange Trolovelser. Christen Skeel f. Eks., der Aar 1562 havde fæstet den elleveaarige Margrethe Brahe, ventede saaledes, vel dels paa Grund af hendes Alder, dels paa Grund af den nordiske Syvaarskrig, til Aar 1570 med at holde Bryllup.[2] Henrik Brahe til Vidskøfle i Skaane led i ti Aar af Tungsind og vilde i denne Tid ikke høre Tale om Giftermaal med sin Fæstemø Lene Thott. Hun tænkte alt paa en anden Forbindelse, da han med ét blev karsk, efter Sagnet ved Hjælp af en lille Mand, der skænkede ham et Guldhjul og lærte ham at dreje det og bede: «Hjælp vos du Helligaand!» Kort efter stod deres Bryllup.[3] Tyge Brahes Søster Sophia var i tolv Aar trolovet med Erik Lange, medens denne flakkede om i Udlandet paa Spor efter den Kunst at lave Guld.[4] Og om Christoffer Valkendorfs Søster Rigborg og Ditlev von Qualen hedder det halvt vemodigt i en gammel Beretning: «Var i Fæste udi 18 Aar levede ikkun sammen udi 22 Uger».[5]

Men som Regel gjaldt det, at slige lange Trolovelser var utilstedelige, ikke mindst fordi de paa en uheldig Maade henledte Opmærksomheden paa Parret. Thi den Tankegang laa til Grund hos alle: at Tiden mellem Trolovelse og Bryllup kun var til for at gøre denne Fest saa hæderfuld som muligt, hvorimod alt, hvad der overskred den passende Tid til Forberedelser, blot bidrog til at mindske Æren.

Denne Betragtning af Brylluppet som Parrets «Æresdag» var maaske det dybeste Udtryk for Datidens Opfattelse af Forholdet. Den var vokset frem af vidtadskilte Tiders Syn paa Sagen, hedenske som kristelige, og havde senest draget ny Næring

af Luthers Lære om Ægteskabet som den Gud velbehagelige Stand. Derfor kommer der ogsaa Flugt i Peder Palladius' Ord, naar han i Talen ved Falk Gøyes Bryllup 1551 udbryder: «Saa har det ogsaa hos alle Folk og til alle Tider været Skik at fejre Ægteskabets Stiftelse paa festlig Vis og ikke lade det foregaa i en Afkrog. Var det ikke saa, vilde Parret ikkun blive til Forargelse for andre, Mistanke opstaa, Ægtestand miste sin Hæder, og Skellet forrykkes mellem Lønleje og Bryllup. Nej, en priselig Skik har det været hos Alle og til alle Tider at fejre Brylluppet paa festlig Vis, paa det at Godtfolk maa kunne vidne om de tvende, at deres Ægteskab er lovligt».[1]

I spøgefuld Form gøres den samme Tanke gældende af en anden Gejstlig fra det 16de Aarhundrede: «Den kære Ægtestand, der efter Syndefaldet er bleven noget vel salt, trænger til at faa sin Begyndelse oversukret og indledes og stadfæstes med særligt Prang, paa det at unge Folk i al Tugt og barnlig Lydighed maa glæde sig ved slig Æresfærd».[2]

Udtrykkene «Hædersdag» og «Æresdag» var da ganske almindelige Betegnelser for Bryllupsdag.[3] Noget sjældnere brugtes Ordet «Højtidsdag»,[4] hvilket derimod blev det sædvanlige paa Tysk, saa at «Højtid» (Hochzeit) paa dette Sprog endte med at blive enstydigt med «Bryllup». Og ikke blot andre sproglige Udtryk svarede hertil — som naar f. Eks. Præstens Virksomhed ved Brylluppet kaldtes for «Ærestjeneste»[5] — men først og fremmest de virkelige Forhold. Paa Bryllupsdagen var Brudgom og Brud Nummer Et, ihvor de saa befandt sig. Kom en Rigsraad ind i Kirkestolen til en Brudgom, stod denne øverst, selv om han kun var Bonde.[6] Ja endog Kongen og Dronningen veg Gang og Sæde for dem og lod Brudgom og Brud faa Plads paa deres højre Haand, en Skik som en engelsk Udsending ved det svenske Hof endnu Aar 1654 med Forundring var Vidne til.[7]

Var Brylluppet saaledes en Hædersdag for de tvende, saa blev det ogsaa Pligt for deres nærmeste at sørge for, at den fik saa festligt et Præg som muligt. Skete dette ikke, faldt Skammen herfor tilbage først paa Slægten, men fremdeles videre paa Samfundet, paa alle. Denne Betragtningsmaade vedkendte Datiden sig i den Grad, at de mærkeligste Krav i denne Anledning baade kunde blive stillede og ske Fyldest. Ikke blot Slægt og Venner, men enhver Husbond og hver Overordnet, og først og fremmest Kongen som alles Husbond og Overordnede, var pligtige at

hjælpe, hvor de kunde. Ifølge en uskreven Lov, som alle adlød, skulde hver især, naar det æskedes, give personligt Møde, udlaane Smykker og Bohave, yde Madvarer til Hjælp, ja bekoste hele Brylluppet om saa skulde være, og det med samme Rigelighed og Pragt for den ringeste Tjener som for ens egen Søn eller Broder. En dyb og smuk Samfunds Følelse gjorde sig her gældende. Ved to store Lejligheder traadte Livets højeste Magter Mennesket nær: ved Brylluppet og ved Døden. Ligesom alle, naar Baaren bares forbi, blottede Hovedet, og en Følelse af fælles Kaar greb enhver, idet Sorgens Sendebud, den store Ubekendte skred forbi; saaledes gjorde ogsaa Brylluppet, Glædens og Livets Fest, for en Stund alle lige. Det at tage Del heri var alles Ret, at bidrage hertil en Pligt for alle, thi Glæden var som Sommeren og Dagslyset alles Eje.

2.

Blandt Forberedelserne til Brylluppet var Anskaffelsen af Udstyr noget af det, hvorpaa der først maatte tænkes. Et saadant kunde nemlig ikke bringes til Veje i en Fart. Hvad der skulde købes maatte i Reglen bestilles god Tid i Forvejen, thi færdigt Markedskram var gerne Godtkøbs-Juks. Men det meste Udstyr skulde overhovedet slet ikke købes, det skulde spindes, væves, sys og tilvirkes i Hjemmet, og selv om der var nok saa mange og nok saa travle Hænder, tog dette lang Tid. En betænksom Husmoder satte derfor gerne Arbejdet i Gang, efterhaanden som Døtrene havde overstaaet Børnesygdommene, længe førend der var Tale om Frier.

Der var naturligvis betydelig Forskel paa Udstyr. Rigest vare Kongedøtrenes, for hvilke der baade i Sverige og Danmark-Norge efterhaanden uddannede sig en temmelig fast Regel. Hvor stor end den hertil sædvanlige Sum tog sig ud efter nordiske Forhold, saa synes den dog ikke at have gjort samme Indtryk paa Udlændinge. Den franske Gesandt Carl Danzæus skrev saaledes Aar 1575 hjem om et muligt Giftermaal mellem en svensk Prinsesse og en fransk Prins: «Hendes Medgift er ikke store Sager, kun 100,000 Gylden, samt 30,000 Gylden til Klenodier, og 20,000 til hendes Udfærd af Sverige».[1] Selv en saa lille Fyrste som Greven af Øst-Friesland lader til at have gjort Vanskeligheder ved at skulle nøjes hermed. I det mindste skrev Gustav Vasa, kun tre Uger førend Brylluppet stod Aar 1559: «Saa forundrer os ikke lidet, at den Handel om vor elskelige, kære Datter med 100,000 Gylden skal være den gode Greve og hans Raad saa besværlig at beslutte, efterdi, Gud være lovet! at hun hverken er halt eller blind».[2]

Da Kong Jacob den Sjette af Skotland Aar 1589 skulde have Bryllup med Frøken Anna af Danmark, gjorde han i sidste Øjeblik ligeledes Vanskeligheder og forlangte de 100,000 Gylden i Medgift forhøjede til 333,000 Gylden. De danske Regeringsraader

svarede imidlertid, at de ikke turde fravige den af salig Kong Frederik den Anden tagne Bestemmelse, at Medgiften skulde være «75,000 Daler eller 100,000 Gylden, som kaldes gemenligen en Tønde Guld» og desforuden de behørige Klenodier og Smykker. De bade ham derfor «have dem undskyldt og ikke saa meget ansé Medgiften eller Penge som den højbaarne Frøkens Person selv».[1]

Hermed fik de bragt Jacob den Sjette til Tavshed. En ret ejendommelig Strid opstod derimod mellem Regeringsraaderne og Enkedronning Sophia om Fortolkningen af Udtrykket: behørige Klenodier og Smykker. Spørgsmaalet havde dobbelt Betydning, fordi der ikke var én men to Kongedøtre samtidigt at udstyre, Frøken Elisabeth, der skulde ægte Hertug Henrik Julius af Brunswig-Wolfenbüttel, og Frøken Anna, der skulde være Dronning i Skotland.

Politisk set kunde der muligvis være Grund til at give den vordende Dronning et pragtfuldere Udstyr end Hertuginden. Men anderledes maatte Sagen stille sig for Enkedronning Sophia. Begge vare de hendes Døtre og Moderhjertet lige nær. Og paa en Maade havde de ogsaa været Kongekronen lige nær. Thi den ældste Datter Elisabeth havde først været bestemt for Kongen af Skotland, men kun fordi Skotterne havde forhaanet danske Udsendinge, var hun skyndsomst bleven lovet bort til en anden, hvorefter den skotske Konge ogsaa var falden til Føje og havde bejlet til Nummer to. Det vilde da være haardt, om Frøken Elisabeth endnu en Gang skulde bøde for Skotternes Optræden og gaa Glip ikke blot af Kongekronen men ogsaa af kongeligt Udstyr. Nej, der var kun én retfærdig Løsning: at udstyre begge fuldkomment ens.

Enkedronningen hvervede straks en Skare paa 500 Skræddere[2] og gjorde paa samme Tid Bestilling paa Bestilling hos Guldsmed Beust og Silkekræmmer von Salingen. Rigsraadet havde i Anledning af Dobbeltudstyret udskrevet en Skat over hele Landet, formentlig stor nok til baade at dække Udgifterne og endda skaffe en lille Spareskilling til Statskassen. Nu saa det med ét disse Planer gaa i Lyset.

I sin Vaande indsamlede da Rigsraadet alle Regningerne, betalte og ubetalte, gjorde et Overslag over de Udgifter, der endnu nødvendigt forestod, og meddelte Hds. Majestæt, at der paa denne Vis vilde medgaa til «Frøknernes Udflyning» en mærkelig

stor Sum Penge paa mere end 150,000 Daler. Det var derfor deres allerydmygste Begæring, at Enkedronningen — «som de ikke tvivlede vilde befordre Rigets Gavn» — vilde «afskaffe» de sidste Bestillinger hos Guldsmed og Silkehandler, og lægge en Del af de alt anskaffede Klenodier til Side de tilvoksende Frøkner til Bedste.

Enkedronningen blev dem ikke Svar skyldig. Bag paa selve Brevet fik de det paaskrevet. Rigsraaderne maatte vel erindre, at der var Tale om to Døtre, Alt skulde deles i to Parter, «saa kunde de jo se, hvor meget der blev til hver». Hun var selv kun en Fyrstedatter, men havde faaet mere end nogen af disse. Udgifterne ved Flaadens Udrustning til Skotland, 30,000 Daler, havde Rigsraaderne ogsaa opført paa Overslaget, men sligt kunde dog ikke med Rette regnes for Brude-Udstyr. De tog fejl, hvis de troede, at hun havde købt ind i saadanne Maader, at der blev noget at forvare til de mindre Døtre. Men forøvrigt takkede hun dem ret for deres gode Vilje, at ville se paa hendes Søns og Rigets Fordel, og stolede paa, at de ikke blot i denne Sag men ogsaa i alle andre vilde gøre det samme.[1] Derved blev det. Enkedronning Sophia fik den Tilfredsstillelse, at Døtrenes Dobbeltudstyr blev det prægtigste, der endnu nogensinde var udgaaet fra Danmark

For Adelens Vedkommende beløb Medgift og Udstyr sig stundom til Summer, der i det mindste efter nordiske Forhold var ret anselige. Henrik Ranzau gav saaledes hver af sine fire Døtre en Medgift paa 25,000 Daler og et hertil svarende Udstyr.[2] Ret oplysende er det Tilbud, som Knud Rud Aar 1608 gjorde Peder Munk for at faa Værgemaalet for dennes Broderdatter, den senere saa bekendte Kirstine Munk. Han tilbød, «om Gud det saa forsét haver, at Kirsten Munk med Giftermaal skal forandres, da skal hende gøres en fri Bryllupskost og Udflyning med Guld, Sølv, Perler, Klenodier og Boskab og andet, som en ærlig Mand giver sin Datter med, eller og at give hende 5000 Daler derfor.»[3]

Blandt Udstyrets forskellige Poster fandt der en anden Fordeling Sted end i en senere Tid, idet Brudens Klædedragt og Smykker var det, der kostede mest, medens f. Eks. Møbler nøjedes med en beskednere Sum.

Den Betydning, der tilkom Brudens Klædedragt, forstaas først ret, naar man erindrer, at dette var et Udstyr for hele

Livet. Disse Stadskjoler, denne Perlehue og Dannekvindekaabe var ikke blot hyppigt Barnets første voksne Stykker af denne Art, men bestemte til at være hendes Festskrud ogsaa som gammel og en Gang gaa i Arv til nye Slægter. Intet Under da, at de baade anskaffedes rigelige samt af bedste Stof, og imødesaas med Spænding af den lykkelige, der skulde have dem.

Prisen paa saadanne Klædningsstykker og Antallet af dem var selvfølgelig yderst forskelligt. Der var rene Kostbarheder som den danske Prinsesse Dorotheas violbrune Fløjls Kjole med dobbelt Guldbelægning, omhængt med Guldkæder, gennemstukket med Guldstifter og overstrøet med Rubiner og Safirer;[1] eller den svenske Prinsesse Elisabeths karmoisinrøde Fløjls Kjole med Guld og Perler, der ansloges til 5000 Dalers Værd.[2] I slige Tilfælde var naturligvis Antallet af øvrige Kjoler, Overkjoler, Forklæder, Skørter o. s. v. hver især at regne i Snesevis. Og der var andre Udstyr, hvor Fattigdommen tydeligt tittede frem, trods al hæderlig Kamp for at holde den nede, hvor en genoppudset Fløjls Hue, en arvet Klædes Trøje eller et «Kammelottes» Skørt udgjorde hele Pynten.

Men som Regel gjaldt det, at der var en stærk Tilbøjelighed til at vove sig saa yderligt, som Omstændighederne tillod, betænksomt dog naturligvis, for at man ikke skulde komme til at slide Fløjl af Armod. Thi en Ting stod fast: Søgnt og Helligt maatte ikke forveksles. I Klædedragten som i Huset selv skulde der være en Dagligstue til Hverdagsbrug og en ledig Storstue til Fest. Naar en Dannekvindekaabe kostede næsten en Tolvtedel af en Borgerkones hele Udstyr, var det ikke mere end rimeligt, at den gemtes til Stads, og endnu en Kaabe anskaffedes til virkelig Brug.[3]

Hos Adelen i Danmark var der en fremtrædende Lyst til at forsyne Døtrene rigeligt med Festdragter, for at de ikke hele Livet skulde være henviste til at optræde i en og samme. Allerede Frederik den Første maatte Aar 1528 befale: «Hvilken Ridder eller god Mand af Adelen, som udgiver sin Datter, han skal ikke give hende mere end tre Par Silkeklæder, dog dertil tarvelige Klæder af Klæde eller andet undtagen Silke». Derimod skulde alle perlestukne Kjortler og Huer afskaffes, og kun de, der nu en Gang vare bekostede, maatte slides op.[4] Halvthundrede Aar senere var dog Frederik den Anden ikke videre, end at han maatte befale: «Naar nogen Riddersmand udgiver eller gifter sin

Datter fra sig, skal han ikke medgive hende flere end tre Fløjls Kjortler og to Perlehuer. Vil Nogen give mindre, da skal det staa ham frit for».[1]

En tiltalende Iver for at skaffe sine yngre Søstre det bedst mulige Udstyr lyser ud af følgende Linjer fra Fru Cecilie Gyldenstjerne til hendes Fader, Hr. Mogens Gyldenstjerne:

. . . . «Kære Fader! Haver jeg faaet Eders gode Skrivelse, og I er derudi begærendes, at jeg skulde fly Eder at vide, hvad I og min salige Moder have givet mig, saa sender jeg Eder en Skrift paa, hvad som jeg fik til mit Bryllup. Og fik jeg aldrig Silkekjortel før mit Bryllup skulde være, uden en brun, vid Damaskes, som havde været min salig Moders i mangen Dag, før jeg fik den.» (Derefter følger Fortegnelsen over Klæderne og Smykkerne) «og vil jeg fly Eder Vægt herpaa, det første jeg faar mine Klæder hjem, jeg har laant dennem hen til en Brud» . . .

«Kære Fader! jeg kan ikke end fuldelig faa at vide til visse, hvad Dorthe haver faaet; men I tør ikke give mine Søskende efter som jeg fik, de vil alt nu anderlunde smykkes, end de den Tid gjorde, i hvor stakket det end er siden. Hilleborg siger, at Dorthe haver to Damaskes Overkjortler o. s. v. . . . . Kære Fader! jeg tror ikke andet, end jeg vil jo fly Eder at vide, hvad hendes Kæde vejer; men Hilleborg siger for mig, at Dorthes Kæde blev inte vejet, men Ringene bleve talt, og min salig Moder skrev selv saa mange Ringe, som det var.»[2]

Forholdene i Tyskland vare ganske de samme som i Norden. Vil man have et Indtryk heraf og tillige maaske af et lidt forskelligt Folkepræg, læse man følgende Linjer fra en lille Evadatter i Nürnberg til hendes Fæstemand: «Jeg har tre Taftes Klædninger helt færdige, den livfarvede, en guldgul og en sort. Nu have vi Skrædderen hos os, han laver en af violfarvet Damask og nok en, hvormed jeg skal gaa til Kirke, og den skal være af rødt Atlask eller ogsaa af sort Damask. Nu beder jeg Eder lade mig vide, hvilken af de to, I synes bedst om . . . . Min Fader tør jeg ikke bede om flere Klædninger, men er det min Bøn, hjertenskære Junker! at I ville sende mig noget til en Kjole, ganske hvad I selv synes, enten nu livfarvet eller sølverfarvet, for at jeg des tiere kan komme i en ny Dragt.»[3]

Til et sømmeligt Udstyr af Smykker hørte i Begyndelsen af Aarhundredet blandt Adelsfolk følgende: Hovedguld, Halsbaand, Guldkæde og Span. Ved Span forstodes et Smykke, der oprindeligt havde som en Nutids «Brosche» været forsynet med Torn og kunnet bruges som Spænde; mod Aarhundredets Slutning hængtes det dog i Reglen forneden af Guldkæden, og det gamle Navn afløstes mere og mere af det almindeligere: «Smykke». Ved sit Bryllup omtrent Aar 1500 fik Magdalena Krognos et Hovedguld til over 900 Kroner, et Halsbaand til omtrent 150 Kroner, en Guldkæde og et Span hver især til omtrent 300 Kroner i vore Penge.[1] Sligt var naturligvis et meget rigt Udstyr. Mangen adelig Jomfru maatte være glad, om hun kunde faa de fire nødvendige Stykker blot i forgyldt Sølv. Det nødvendigste af disse og derfor det, hvorpaa der sidst gaves Afkald, var Halskæden.

Klædedragten og Smykkerne udgjorde som sagt Udstyrets kostbareste Del. Langt lettere slap man fra Bordtilbehøret. Spisestel i Nutids Forstand eller Omfang kendtes jo ikke. Til Hverdagsbrug, selv blandt velstillede, var det nok, naar man foruden de daglige Træbrikker og Træfade havde en halv Snes Tinfade og samme Antal Tallerkener. Med Festbrug kunde dog alligevel ingen hamle op. Gafler, Knive og Skeer anskaffedes ikke heller efter Nutids Maalestok, Gafler simpelthen fordi de ikke kendtes, Knive og Skeer, fordi man forudsatte, at enhver Gæst selv medbragte sligt. Et Par Sølvskeer til Overflod var da alt, hvad et ungt Hus behøvede. Derimod var det en almindelig Udstyrsgenstand, der dog nærmest maatte henregnes til Klædedragt og Smykker, at forsyne Bruden med et Metalbælte og tilhørende Ske og Kniv til eget Brug ved Gæstebud. For den, der hidtil havde spist som de mindre Søskende med Hornske og maaske knap med Tollekniv, var selv blot et blankt «Sølvbælte med Kniv, Ske, Lænke og Løgelbaand»[2] næppe det mindst vinkende Kendetegn paa den vordende Dannekvinde-Værdighed.

Drikkekarrene endelig — «Skænke-Skiven» som det hed i Datidens Husmoder-Sprog — ja herpaa kunde man naturligvis, hvis man havde særligt Raad og Lyst, ødsle en Del; den svenske Prinsesse Anna fik saaledes Aar 1563 en «Skænke-Skive» til ialt omtrent 16,000 Kroner.[3] Men som Regel gjaldt dette ikke. Det daglige Behov var ikke stort, thi Kruset som Bægeret gik rundt. Og iøvrigt ansaas det for tilstrækkeligt, naar der med Udstyret

fulgte et enligt Pragtstykke, en svær Sølvkande, et Krus med Laag eller et stort Saltkar, der muligt alt blandt Bryllupsgaverne kunde hidlokke Naboer og i hvert Fald yngle ad Aare ved Fadderstadsen. Vilde man gaa selv den rigeste Herregaards-Beholdning efter, var det forsvindende, hvad der skrev sig fra selve Udstyret, de allerfleste værdifulde Stykker vare Festgaver eller komne ved Arveskifter.

Paa intet Punkt viste dog Forskellen mellem den Gang og nu sig saa stor, som hvad det egentlige Bohave angik. Medens i Nutiden under Byforhold Møblerne udgøre en Hovedbestanddel af Udstyret og næsten syne af det hele, kendte man i det 16de Aarhundrede kun lidet til Begrebet og slet ikke til Navnet: Møbler. Det meste Bohave: Sidde- og Liggepladser, Gemmesteder, Borde o. s. v. var netop ikke flytteligt («mobile») men sad fast i Væg og Gulv. Og de enkelte løse Stykker heriblandt, Smaabænke, Stole o. s. v. hørte i Reglen ikke med til Udstyret.

Hvad Bruden havde at medbringe af denne Art var da lidet og lød i Nutids Øren af endnu mindre: Seng, hvorved hyppigt endda kun forstodes Sengklæder, Kiste, Rok, Ten og — som det hedder i en Formularbog fra den Tid — «Vuggen hører og til Handværket.»[1] Nærmere set betød dog disse enkelte Dele mere, end man straks skulde formode. En udskaaret, panélet Egetræs Himmel-Seng kunde være et kostbart Stykke, og selv om man ved Seng kun forstod Sengklæder, saa kunde disse med Underdyner, Hoveddyner, «Dundyner», Puder, Lagener af hollandsk Lærred, Sengetæppe, Spærlagen, Himmel og Kappe være værdifulde nok. Hertil kom, at man især paa Landet meget ofte vel kun nævnede én Seng, men underforstod Klæder til mange Senge. Jomfru Magdalena Krognos fik saaledes til sit Udstyr, omtrent Aar 1500, ikke mindre end tre «Herresenge» og sytten Dyner til «Svendesenge».[2] Forestillingen om den ene Seng, Brudesengen, vedblev dog Aarhundredet ud at foresvæve Bevidstheden og holdt sig i det staaende Enkelttal i Pragtudstyret. Selv hvor der var Raad til mere, anskaffedes næsten altid kun ét Par Lagener, én Hoveddyne, ét Haandklæde o. s. v. af fineste Slags. Muligt hørte det ogsaa endnu ved Aarhundredets Midte i gammeldags Familier fremdeles til, at medgive et Stykke af hvad der i sin Tid havde været anset for nødvendigt Sengetilbehør. Mogens Gyldenstjerne gav i det mindste Aar 1567 sin Datter Jomfru Karine i Udstyr

et af de gammeldags «Læderlagen»,[1] en rummelig Pose af fint Læder til at forputte en Sengs hele Befolkning i.

Brudens «Kiste» eller «Skrin» betød ligeledes noget mere, end man straks skulde tro. Det var langt fra en blot Pakkasse men ofte et udskaaret eller dog malet Pragtstykke, bestemt til at pryde Væggen i den tomme Storstue. Under rigere Forhold medbragte Bruden naturligvis flere Kister. I en Fortegnelse over, hvad der Aar 1662 fandtes i Kay Lykkes Gaard paa Købmagergade i København, nævnes saaledes i Fruerstuen ikke mindre end seks lange Kister, der maa have været ret anseelige, idet de ansloges til en Værdi af 60 Slettedaler. Paa Haandskriftets Bladrand er tilføjet: «Af disse Kister lod velb. Jørgen Bjelke de tre hente, de tre begærede Fru Øllegaard, efterdi det havde været hendes Brudekister».[2] De Brudekister og Skrin, hvormed Enkedronning Sophia udstyrede Frøknerne Anna og Elisabeth, vare alle af udsøgt Træ forskrevet i denne Anledning fra Kønigsberg, enkelte rene Pragtstykker af hvidt Lindetræ.[3] Brudekisterne til Christian den Fjerdes Døtre forfærdigedes i Danzig.[4]

Fra Brudekisterne skrev sig Navnet «Kistevarer» som Betegnelse for Udstyr i Almindelighed.[5] I Nordtyskland skelnede man mellem Sengklæderne og det øvrige Udstyr, hvilket sidste kaldtes «in der Brautkiste» eller «in der Brudkiste und Lade».[6]

Som Gemmested for dette Brudens særlige Eje spillede ogsaa «Brudekisten» senere i Hjemmet en egen Rolle. I Folkevisen om Fru Thorelil var saaledes det Sted, hvor «Brudekisten» stod, den eneste Plet i Huset, hvorover Fortryllelsen ikke havde faaet Magt. Da hun, bunden ved Runer, saa at hun ikke kunde forløses, anbragtes her, fødte hun straks.[7] I Folkemunde brugtes «Brudekiste», «Brudeskrin» som let fattelige Betegnelser for Brudens egen Person og hendes Ærbarhed. I Visen om liden Kirsten, til hvem Kong Valdemar fattede Kærlighed og som derfor maatte fly fra Danmark for Dronning Sophias Skinsyge, sender liden Kirsten, da hun har ægtet en vendisk Konge, den haanende Oplysning hjem om Dronning Sophias Fortid:

«Mit Skrin var helt, men hendes var brudt».[8] Endnu i Aaret 1670 udtrykte Præsten Henrik Gerner, at unge Kvinder af Gøgens Kukken kunne tage Varsel om, naar de ville blive gifte, paa følgende Maade: «Han varer Eder om den Svend, Jert Brudeskrin vil brække».[9]

Til Bohave regnedes fremdeles ligesom i Nutiden en Del

Tæpper og Forhæng. Disse anbragtes dog paa de modsatte Steder af, hvad senere er blevet Brug, altsaa ikke for Vinduer og paa Gulv, som Gardiner og Gulvtæpper, men paa Bænke, Vægge og Borde, stundom Loftet med. Tilvirkningen af disse «Tapeter» krævede længere Tids Arbejde, og denne Del af Udstyret var maaske den fineste Prøve paa det Hjem og de Vilkaar, hvorfra Bruden var udgaaet. Der synes derfor paa dette Omraade at have hersket en stille Kappestrid mellem de fornemste Slægter Landet over. Vist er det, at et adeligt Udstyrs Pragt og Rigdom langtfra var afgjort alene med Brudens Dragt og Smykker eller «Skænke-Skivens» Metalværdi. De sande Kendere opsatte deres Dom til Synet af det nye Hjem i Festskrud. Der ofredes derfor blandt Stormænd stundom betydelige Summer og tilsvarende Arbejde paa denne Del af Udstyret, som i saa Fald blev en af Hovedposterne, ikke mindst naar der krævedes ikke blot enkelt men dobbelt Besætning. Allerede ved Aarhundredets Begyndelse var man naaet til denne Grad af Overdaad. Den ovenomtalte Jomfru Magdalene Krognos fik saaledes ikke blot Bænke- og Vægge-Udstyr med «Bænkedyner», Hynder, Bænkeklæde og Væggebetræk baade til Borgestuen og Fruerstuen, hvad der i og for sig vistnok var usædvanligt, men til Fruerstuen fik hun endog to Væggeomhæng, røde og blaa, stukne med Guldtraad.[1]

Naar til alt, hvad hidtil er anført, endnu føjes Køkkenudstyr, Kedler, Gryder, Bradepander, Morter og Støder, Stegespid o. s. v., alt i rigere Udvalg end nu til Dags, saa synes ingen Post at være glemt. Hvad skulde der kunne tænkes mere til et Udstyr end det behørige til at klæde sig i, tillave Maden og spise ved, være i, sidde og ligge paa Dag og Nat, alt selvfølgelig i Dobbelt-Udgave, til Hverdagsbrug og Fest?

Datiden kendte dog en Udstyrs-Bestanddel til, som man nutildags næppe straks vilde gætte paa: Noget at færdes med. I Danmark hørte til et sømmeligt Udstyr — i hvert Fald blandt Adelen — en Vogn med tilhørende Heste, i Sverige en Hest med rigt udstyret Sadeltøj.

Begge Dele — Ridetøj eller Køretøj — hørte fra gammel Tid til nødvendigt, fornemt Tilbehør i Norden. Skellet mellem begge Færdselsmaader gik ved Landsgrænsen mellem Danmark

og Sverige. Dette er, som vi tidligere har set, tydeligt udtrykt i Folkevisen om Kong Erik af Sveriges Giftermaal (1210) med Valdemar Sejrs Søster Regitse. Ifølge samme Vise skal den danske Kongedatter, straks da hun havde sat Foden paa svensk Grund, lidt haanligt have spurgt efter Vognen:

Var jeg i min Faders Land,
Da fik jeg Karm og Køresvend.

Men med Nidkærhed tog hendes nye Omgivelser sig af hendes Belæring:

Dertil svared de svenske Fruer:
«I føre os hid ingen jyske Sæder!

«Sadel af Sølv og forgyldte Mile,
«Saa pleje de svenske Fruer at ride».[1]

Forskellen stod skarp og tydelig endnu i det 16de Aarhundrede. De svenske Prinsesser fik fremdeles, til hvilket Land de saa end blev bortgiftede, det hjemlige svenske Rideudstyr med sig, om end man havde maattet føje sig saa meget efter Tiderne, at der tillige bevilgedes dem en rund Sum til Rejseudgifter,[2] hvoraf jo saa Pengene til Vogn i Nødsfald kunde tages. Prinsesse Anna f. Eks., der Aar 1562 ægtede Phalzgreve Georg Johan og maatte købe Vogn til den lange Tur fra Danzig ned gennem Tyskland, udstyredes saaledes ikke desmindre med forgyldt Sadel og Stigbøjler, guldindlagte Sadelklæder af rødt og af sort Fløjl, Hovedtøjer og Miler, som om hun skulde sidde til Hest det halve Ægteskab igennem.[3] Og Prinsesse Elisabeth, der Aar 1581 ægtede Hertug Christoffer af Meklenborg, drog til sit nye Fædreland med ikke mindre end 23 «Ride- eller Livkjoler», hvoraf den til 20,000 Kr. aabenbart var beregnet paa et Indtog til Hest og ikke som i Tyskland brugeligt til Vogns.[4]

I Danmark udgiorde «Brudevognen» et af de kostbareste og vigtigste Stykker, noget af det, hvorpaa der blev tænkt først, hvad enten det saa var en fyrstelig eller blot en adelig Brud. Magdalena Krognos fik saaledes til sit Bryllup omtrent Aar 1500 en kostelig Karm, rigt malet — Malerregningen lød paa seksten Mark og to Sider Flæsk, — med Spærlagen af Klæde fra Leyden og vel udstyret med Knapper og alt Remmesnider-Arbejde.[5] Jomfru Karine Gyldenstjernes Bryllup stod Aar 1567, men allerede

ved Midsommer 1564 havde Snedkeren hendes Brudevogn i Arbejde, en Art hængende Vogn, om hvis fremadskridende Udstyrelse med Jernbeslag, «Kapper» til at hænge i o. s. v. Faderens Regnskabsbog tre Aar igennem jævnlig giver Oplysning.[1] Derimod er det ægte Folkevise-Overdrivelse, naar i Visen om Fru Mettelil et ægteskabeligt Mundhuggeri i Middelalderen gengives saaledes:

Min Fader gifted mig af sin Gaard
Med forgyldte Karme fem;
Jeg beder, Hr. Peder, kær Herre min!
I laane mig en af dem.

«Din Fader han gifted Dig af sin Gaard
«Med forgyldte Karme fem;
«Du, gak bort, stolten Mettelil!
«Du faar ikke én af dem».[2]

Danske Kongedøtre i det 16de Aarhundrede bleve naturligvis forsynede med Brudevogne, der svarede paa en Gang til deres Stand og det Ry for Kunstfærdighed paa dette Omraade, som Danmark vistnok med Rette besad.[3] Da Christian den Tredies Søster Elisabeth Aar 1543 i Kiel ægtede Hertug Magnus af Meklenborg, mødte hun i Brudevogn trukken af otte graa Hingste.[4] Denne Vogn var vistnok endnu af den gammeldags Art. Og det samme gjaldt uden Tvivl ogsaa den pragtfulde, forgyldte Brudevogn, hvori Christian den Tredies Datter Anna holdt sit Indtog i Torgau Aar 1548. Men betegnende er det, at Christian den Tredje medgav sin Dronning og Datter til denne storartede Brudefærd desforuden tre andre, forgyldte Vogne, hver især med otte Heste for, og endnu en Trumf, det nyeste Nyt: en hængende Vogn. Ingen af disse fem Vogne maatte misbruges af uvedkommende. «Fruentimret», der ledsagede de kongelige, skulde smukt holde sig i deres Fruervogne. Ved Indtoget sad Dronningen og Bruden i den forreste, forgyldte Vogn, medens Resten fulgte tomme efter for i fornem Tavshed at belære Sachserne om, hvad for Folk deres nye Hertuginde var kommen af.[5]

De pragtfuldeste af alle danske Brudevogne i det 16de Aarhundrede var dog de to, hvormed Enkedronning Sophia Aar 1589 udstyrede sine Døtre. Begge var de af den nyeste Art hængende Vogne, de saakaldte «Karosser», Bunden af guldbeslagent Træ, Overdelen af hvidt Læder, oversaaet med Guldstifter.

De hang i Remme af guldbesat Elsdyrshud og bares af fire forgyldte Sølvsøjler, foroven som Vildmænd forneden som Bøfler. Seletøjet og Bidslerne til de otte Par Heste vare naturligvis ligeledes rigt forgyldte.[1] Begge vakte de den største Opsigt, hvor de kom frem. For den enes Vedkommende, Frøken Elisabeths, havde Enkedronning Sophia, der fulgte med paa Rejsen, rig Lejlighed til at nyde Beundringen, lige fra da den ved hendes Ankomst til Warnemünde blev trukken ud af Kirken, hvor den havde overnattet — de 15 andre kongelige Vogne havde maattet staa udenfor — og med Ærefrygt toges i Øjesyn af Mængden, medens «Sankt Michael» dundrede Farvel ude fra Dybet;[2] og lige ned til det jublende Indtog i Wolfenbüttel.

En mere ublid Skæbne ramte Frøken Annas. Skipper Christen, der fik den ombord, havde selv været i Frederiksborg og taget Maal af den,[3] saa at den kunde staa i sin Kasse forsvarligt fastsurret paa Dækket. Elleve Orlogsskibe ledsagede den.[4] Men hvad hjalp alt dette, naar «Apostlen Langvinus» kom bagefter i en tom Øltønde, Smaadjævlene «Pil-Hestesko» og «Smuk» klyngede sig om Kølen, og Fanden selv blæste op,[5] saa at Rigens Admiral ikke kunde naa længere end til Flækkerø. Frøken Anna maatte gaa i Land i Norge, hvor Jacob den Sjette senere uventet kom og ægtede hende i Oslo. Imod alle Regler maatte saa de nygifte køre ned til Danmark i de besynderligste Køretøjer, især for Dronning Annas Vedkommende: Foroven den gamle Karm, der for 46 Aar siden med otte graa Hingste for havde tjent hendes Mormoder Elisabeth som Brudevogn i Kiel, og nu af Enkedronning Sophia i Huj og Hast var opsendt til Undsætning. Men for tung til Sneføre, umulig paa Fjeldvej stod den denne Gang anbragt paa en Slæde, som kun to Heste møjsommeligt asede frem. Forgyldt Elendighed med Fløjls-Betrækket og de baldyrede, gyldne Roser! naar Dronningen for Svaghed ikke formaaede at holde sig oprejst, men maatte ligge udstrakt i Karmen som i en Seng, lige fuldt udsat for Bakkernes Bump paa den lange, lange Vej fra Akershus til Helsingborg.[6] Og imens stod hendes rigtige Brudevogn ørkesløs i sin Pakkasse først paa Skibet Kattegat ned, og siden blandt Stykgods paa Holmen

Som bekendt var Hekse i Danmark og i Skotland[7] den egentlige Aarsag til alle disse Genvordigheder. Ganske uden Brøde var dog Enkedronning Sophia ikke, men kunde muligvis

ved sin Færd siges at have hidkaldt Straffen. Paa dette ene Punkt, hvad Brudebefordring angik, havde hun nemlig handlet uretfærdigt og ikke gjort lige Skel mellem sine Børn, men givet den skotske Datter dobbelt. Brudevognene vare vel ens, men Frøken Anna var derhos bleven udstyret ogsaa paa svensk Vis med Sadel og Ganger.

Anledningen hertil var, at man synes ikke at have kunnet blive klar paa, hvad der var Skik i Skotland. Om Tyskland vidste man Besked, om Holland ligesaa — Christiern den Andens Dronning Elisabeth havde jo i sin Tid medbragt sin Brudevogn som andre[1] — og om England var man heller ikke i Tvivl. Men Skotland, det var jo et Bjergland, muligt fulgte man da dèr svensk Skik. Forsynligt udstyrede derfor Enkedronning Sophia sin skotske Datter i sidste Øjeblik paa dobbelt Vis. Foruden Brudevognen anskaffedes en Guldsadel, som det kneb med at faa færdig,[2] og samtidigt skrev Enkedronningen Brev paa Brev til Fru Thale Arild Ugerups, til Fru Karen Axel Gyldenstjernes, til Jacob Krabbe, til Jørgen Rosenkrands[3] om en Ganger til Frøken Anna. Budet skulde hver Gang laane Hesten med tilbage til Frederiksborg, for at Enkedronningen kunde se, «om han befaller os». Men ingen af dem, end ikke Jørgen Rosenkrands's den skimlede, var efter Behag. Og tilsidst, da der kun var et Par Uger til Afrejsen, synes man at have maattet nøjes med ubesét at tage Fru Gjørrild Pedersdatters den hvide Svensker, om hvilken der kun forelaa, at den «gefaldt Fru Gjørrild vel, og hun den selv i Marken plejer at ride.»[4]

Havde Enkedronningen fejlet, saa var det kun af idel god Vilje, og ovenpaa Genvordighederne kom da ogsaa Oprejsningens Dag. Det var, da den 19de Maj 1590 Admiralen Peder Munk ikke længere huggede med «Gideon» ud for Flækkerø, men strunk til Hest red foran den smilende Dronning Anna i Brudevognen ind ad Vesterport i Edinburg. Rundt omkring Vognen gik seks Borgere, der bar en Fløjls Himmel prydet med Guldfryndser og Ædelstene; og nærmest dem kom atter et sælsomt Optog af sværtede Mænd, kun klædte i Sølvmors Svømmebukser med Guldringe i Næse, Øren og Mund, og Guldkæder om de sort glinsende Arme og Ben; snart spankende med høje Trin som Storke, snart vraltende som Gæs eller ravende som berusede Negere drev de med deres hvide Stave den altfor nærgaaende Mængde fra Vognen. Kartoverne tordnede, Robert Bruce lyste

Velsignelse, Trommer og Piber faldt ind, og under øredøvende Jubel gik midt under Porthvælvingen en stor Kugle ned mod Vognens hvide Læderhimmel; ud traadte en allerkæreste, lille Engel, der overrakte Dronningen Bibelen og Stadens Nøgler. Alt var Glæde, hver Mislyd glemt og Modsætningerne forsonede: Lige bag ved Brudevognen gik Fru Gjørrild Pedersdatters den hvide Svensker, med gyldent Bidsel og den pragtfulde Guldsadel, «om hendes fyrstelige Naade lystede heller at ride».[1]

Naar Udstyret var færdigt, førtes det, gerne en af de sidste Dage før Brylluppet, til Brudgommens Hus. Denne højtidelige Henbringen foregik i Reglen med stor Pomp, ofte til Vogns, selv om begge Parter boede i samme By. Vognen kaldtes «Kistevogn» eller «Brudevogn». Paa denne Vis kunde selv Smaafolk være med til at faa «Brudevogn».

Før Indpakningen eller ogsaa ved Modtagelsen i Brudgommens Hus, blev Udstyret vist frem og synet af en talrig Skare saa vel blot nysgerrige som særligt indbudne. At dette gav Anledning til et «Syne-Gilde» fulgte af sig selv, og Regeringen maatte af og til skride ind for at hemme Udskejelser. Helt afskaffes kunde det ikke, thi det var jo nødvendigt at kyndige Folk, helst flinke Husmødre, vare tilstede paa Brudgommens Vegne for at paasé, at intet Stykke manglede, og det, der afleveredes, var forsvarligt i alle Maader.

I Sverige og i Sønderjylland synes man at være gaaet til større Overdrivelser end i det egentlige Danmark. Her er det mest kun den blotte Fremvisning, der omtales;[2] i Sverige forbødes ridende Optog ved Udstyrets Bortbringen,[3] og i Sønderjylland og Holsten maatte der nedlægges Forbud mod Sus og Dus med Musik ved Synsforretningerne, storartet Optog med Brudesengen gennem Gaderne eller vild Kørsel med Kistevogn og Rytterskare i Galop over Markerne. Christian den Fjerde forbød al Synsforretning, Johan Adolf indskrænkede sig til det mere opnaaelige: at begrænse Tallet af lovligt indbudne til seks Koner, der sagkyndigt maatte syne Brudesengen og Kisternes Indhold, men ikke maatte festligt beværtes af Brudgommen.[4]

Medens den hele Skik nu vistnok er ophørt i det øvrige

Norden, har den holdt sig i Sønderjylland og Holsten. I Egnen ved Fjolde i Sønderjylland er det saaledes Skik, at Haspetræet køres paa forreste Vogn. En af Brudens Paarørende skal uafbrudt dreje det rundt, rimeligvis til Tegn paa den vordende Husmoders Iver for at spinde og lave Lærred. Ved Valsbøl bruger man at lade Vognene med Udstyret køre raskt forbi det nye Hjem. Brudgommen og alle tilstedeværende løbe da ud og spørge, hvor de ville hen; — de ville videre; — og en lang Underhandling begynder, der naturligvis ender med, at de komme ind og blive beværtede.[1]

I Holsten var det ved det 19de Aarhundredes Begyndelse Skik, at Udstyret afhentedes i to seksspændige Vogne. Paa disse sad tvende Koner, Brudgommens Tillidsnævn, og raabte: «Kom ud og forsølv Kisterne!» Brudens Fader kom da ud og lagde en Specie i Bunden, og derpaa bar Moderen med Husets Venner Sengklæder, Linned og Boskab ud, som Konerne synede Stykke for Stykke og lagde i Kisterne. Manglede der efter deres Mening noget, krævede de det uden videre. Først naar alt var pakket, kom de to Koner indenfor og blev beværtede. Hele denne Forretning kaldtes «Uutschuv».[2]

I Bjergegnene i Bayern er det den Dag i Dag Skik, at Vognen, der et Par Dage før Brylluppet afhenter Brudens Udstyr til Brudgommens Hjem, «Brudevognen», som den dèr kaldes, skal være forspændt med fire Heste smykkede med Baand, og Toget ledsaget af Ryttere, der uophørligt knalde med deres Piske.[3] Intetsteds i Evropa har dog den vidt udbredte Skik holdt sig i saa festlig en Form som i Konstantinopel. Endnu den 2den April 1889, da Sultanens fire Døtre havde Bryllup, førtes deres Udstyr, omhyggeligt indpakket i hvidt Linned, paa 30 prægtigt udstyrede Vogne i stort Optog rundt i Byens Gader.[4]

Naar Udstyret saaledes i det 16de Aarhundrede blev udstillet og synet, og stundom endog ført i Optog gennem Gaderne, laa den Fristelse nær, at gøre saa meget som muligt ud af det. For Sønderjyllands Vedkommende omtales Aar 1600 den Uskik, som siges «atter at have indsneget sig», at Folk af falsk Ærgerrighed købte meget for kostbart Udstyr, saa at «de ofte efter endt Bryllup have maattet sælge det igen til halv Pris».[5] Allerede Aar 1375 var det Fif godt kendt i Lüneburg og Genstand for Raadets Forbud: «at bringe i Udstyrs-Optoget til Brudgommens

Hus Sager, som det slet ikke var Meningen, at han skulde beholde».[1]

I en Tid, hvor saaledes Udstyret stilledes til Skue for Hvermand, maatte det være dobbelt tungt for den ubemidlede ikke at kunne møde med det behørige. Her traadte imidlertid den offentlige Fællesfølelse hjælpende til. Det ansaas for Samfundets Pligt at skaffe de ugunstigt stillede sømmeligt Udstyr; hvo der bad om sligt maatte ikke afvises.

Denne mærkelige Skik var fælles for alle tre nordiske Riger. I sin simpleste Form bestod den i, at en af Fæstefolkene, eller begge, men hver for sig, gik rundt og tiggede sammen. Kun undtagelsesvis omtales det, at man kunde lade andre gaa for sig.[2] Efter at Bryllup Aar 1582 var blevet lovbefalet for alle, skulde denne Tiggergang jo egentlig finde Sted mellem Fæstensøl og Bryllup, men Indsamlingen foregik i flere Egne, f. Eks. i Bergens Stift, dog først efter Brylluppet.[3]

Stundom anskaffedes en Hest til Forretningen eller endog en Hest og Slæde til hver af Fæsteparret. At sligt kunde betale sig, fremgaar af, at f. Eks. i Akershus Stift Aar 1736 siges Fæsteparrene mange Gange i Vinterens Løb at maatte hjem og læsse af og saa ud igen. Hvor de kom hen, fik Hesten sit Vinterfoder for intet; hen ad Sommeren, naar den kom i Pris, kunde den sælges igen.[4] Hvad der selvfølgelig hørte med, var en stor Sæk. For at kunne skelnes fra almindeligere Tiggere, gav man i en senere Tid ofte denne Sæk et lidt finere Præg, lavede den af bleget Lærred,[5] bandt i den ene Ende et rødt Baand[6] eller lignende.

Det synes at have været staaende Skik, at Indsamlingen skulde foregaa under Iagttagelse af visse, trykkende Regler, som en Art Pilgrimsgang. Modtageren maatte saaledes i de forskellige Egne enten ikke tale,[7] eller ikke komme ind i Huset,[8] eller ikke nyde noget. «Deres Bygdevis er saa», hedder det fra en Egn i Norge, «at om Fæstemanden gik ind i Huset, var hans Gave forspildt. Vil nogen give ham at drikke, da bæres det ud til ham paa Marken, men Mad faar han ikke hos nogen, og derfor lider han Hunger, Tørst og Kulde».[9]

Under alt dette samlede de dog rigeligt ind baade af Uld og Lærred, Korn, Træfade, Træskeer og andet Boskab. Sjældent gik de tomhændede fra et Sted, thi som det træffende udtryktes Aar 1736: «Bønderne holde det for en Religion at give saadanne

rigeligt, thi saa kan deres Børn, naar de gifte sig, vente det samme».[1]

Ret mærkelige ere de forskellige Benævnelser for denne Art Indsamling. I det sydlige Sverige kaldtes det «at gaa Fæstemø»,[2] eller man skelnede mellem Parrets forskellige Slags Tiggeri og kaldte hans «at tigge Havre», hendes «at tigge To» (To = Uld).[3] I Norges Østland kaldtes det «at munke», et Udtryk, der tydeligt nok mindede om Tiggermunkenes Omstrejfen.[4] I Norges Vestland hed det «at bede om busta» og i Mellemsverige «at gaa, eller at løbe brusta», Udtryk, der maaske staa i Forbindelse med hinanden. I Danmark, hvor Skikken ligeledes var vel kendt,[5] synes man ikke at have haft noget særskilt Navn for denne Art Tiggeri.

En Skik som denne maatte paa dobbelt Vis friste til Misbrug, idet enten almindelige Tiggere optraadte som trængende Trolovede, eller Folk, der selv havde Raad til at skaffe sig Udstyr, foretrak at samle det sammen hos andre. Begge Former omtales omkring Aar 1700. Da Pigerne i Østgøtland havde faaet Smag paa denne ret tiltalende Art Omflakken, blev det vedtaget paa Sognestævne Aar 1691, at «de ingenlunde maa løbe i brusta, førend de ere præstefæstede, da det hænder, at mange løbe, som siden forandre sig».[6] Og fra Bergens Stift hedder det omtrent paa samme Tid: «Den Skik at bede Buste er saa almindelig, at ej alene fattige men ogsaa de rige blandt Bønderne bruge den, ja og Præsterne iblandt benytte sig af denne Skik, om de just ikke selv gaa omkring, men lade en anden gaa om og bede om Buste for sig».[7]

Selv om Skikken imidlertid bevaredes i sin Renhed, indeholdt den dog altid en farlig Fristelse for ubemidlede til at indlade sig i for tidligt Ægteskab eller til at begynde dette paa en mere storartet Maade, end man siden kunde blive ved. Dette var Grunden til, at Øvrigheden efterhaanden skred ind og søgte at faa Skikken afskaffet. I København forbødes det allerede 1610 «tjenesteløse Folk, Daglønnere, Selvfødninger og andre deres Lige, som ikke kunne eller formaa noget Bryllup at gøre, alligevel til deres Ægteskabs Sammenkommelse at omstryge den ganske By og Menighed for Penninge at samle».[8] Aar 1730 blev «Bustegang» afskaffet i Søndmøre i Norge. Aar 1736 indgav Biskoppen i Akershus Stift en Forestilling til Regeringen om Betleriets Afskaffelse og meddelte heri, at de fleste nygifte, der samle Buste,

«have hverken Avling eller Plads, ikkun hugge sig en Hytte op i Skoven, æde op i Ladhed det, de har samlet, og siden ere de Betlere». I Christianssand Stift forbødes Bustegang Aar 1786 osv.[1] Selv om imidlertid Skikken saaledes aabenlyst er bleven forbudt, har den dog under lidt ændrede Former vidst at holde sig endog i Danmark enkelte Steder paa Landet lige ned til vore Dage.[2]

3.

I en Tid, hvor Anskaffelsen af Udstyr i den Grad foregik for Dagens Lys og under Tryk af den offentlige Mening, maatte det vække Opsigt, naar en enkelt stillede sig mod Strømmen og nægtede at opfylde sin Pligt. Og ganske særlig Opsigt maatte det vække, naar den, der handlede saa, ikke var en ubekendt Ubetydelighed, men hørte til Landets første Slægter.

Vi skal nærmere betragte et Tilfælde af denne Art, der indtraf i Danmark Aar 1538. Som blot Undtagelse har det vel kun lidet Krav paa Interesse, men de fyldigt bevarede Oplysninger friste til at dvæle herved, dels fordi de aabne Indblik i et bevæget Familieoptrin, dels fordi vi her, om end paa negativ Plade, vil kunne genkende mange af de ovenomtalte Træk.

Hovedpersonen var Ridder Joachim Lykke, der som Enkemand levede paa sine Gaarde i Jylland. Han havde været gift med Maren Bille, en Datter af Peder Bille til Svanholm og Søster til ikke mindre end fire af Datidens mest ansete Mænd. I dette Ægteskab havde Joachim Lykke en Del Børn, men efter sin Hustrus Død synes han ikke at have taget sig synderligt af dem; i hvert Fald opholdt den Datter, hvorom her er Tale, Jomfru Karen Lykkesdatter, sig til Stadighed hos sin Morbroder Hr. Esge Bille og dennes fortræffelige Hustru Fru Sophie Krummedige.[1]

Jomfru Karen var trolovet med Erik Krabbe og skulde have Bryllup. Men Faderen lod ikke høre fra sig om Penge til Datterens «Udflyning», og tilsidst maatte da Fru Sophie Krummedige skrive til ham derom. Svaret kom i Foraaret 1538 og Udskriften i det mindste var meget lovende: «Ærlig og velbyrdig Kvinde, Fru Sophie Hr. Esge Billes, min hjarte kjære Søster, ydmygeligen og kjarligen sendes dette Brev». Indholdet derimod var kun tyndt. Han laa i Flytning, led meget af Kummer og «Vedermod» og ønskede sig død. To andre Bryllupper maatte

der først skaffes Penge til, men han havde hverken Penge eller Klenodier. Brevet lød saaledes:

«Min alsomkærligste Hilsen altid forsendt til Eder med Vorherre! Allerkæreste Søster Fru Sophie! Om de Ærinder, som I skriver mig til om, da beder jeg Gud først om, at I vidste fuldelig min Lejlighed, hvor det skikker sig for mig. Jeg ligger her paa et Flyttende, saa jeg veed aldrig, hvor jeg skal først vende mig. Som mange Godtfolk er vitterligt, baade Hr. Tyge Krabbe, Fru Anne og flere, som her nu hos mig ere og kan nu høre og se, hvor min Lejlighed nu skikker sig».

«Men Eders Godhed og Velvillighed og store Ære og Gode, som I have bevist mig og mine Børn, kan jeg eller nogen af de Venner, jeg haver, Eder aldrig fuldtakke. Gud give, jeg havde saa i Evnen, som jeg kan fornemme, jeg er betragtet til! Da skulde I finde mig velvillig til at gaa efter Eders Vilje, ligesom I vilde selv have det. Nu er det saa mangelunde ondt for mig, og stor Kummer og Vedermod jeg er udi, saa jeg kan ikke overkomme det, det skulde end gælde min Hals».

«Kære Søster! Som I skriver og om det Bryllup, da veed jeg der ganske lidet Rede til, at det saa overkommer. Og er her og to andre, som ere og noget saa nær ved Haanden som det; saa at, hvad de vil gøre af mig, da staar det mig ikke til at komme over. Saa at, var det den alsommægtigste Guds Vilje, da var jeg gerne tilfreds, at jeg var hos hans evige Godhed, saa vilde jeg gerne være tilfreds, at de maatte tage alt det her var, og skifte det bedste de kunde».

«Jeg vil dog gerne, kære Søster! være efter deres Vilje med den Del, jeg kan komme afsted med, og med saadanne Penninge, som her ganger, anden Mynt faar vi ikke».

«Og som I skriver om Perler, da haver jeg, saa hjælpe mig Gud! ingen Perler, det veed jeg udaf. En Perlehue havde Maren — Gud hendes Sjæl have! — vel besat med Guld og Perler i Ørnklo [en Art Mønster], saa skøn som hun kunde findes nogensteds i dette Land. Den fik [ɔ: gav] jeg Fru Hildeborg, og hun lovede mig, at hun skulde skifte den i fire Parter, saa at Susanna, Gertrud, Karen og Helvig skulde hver faa sin Part, saa der skulde intet glippe udi. Hvad de have faaet den eller ej, det veed jeg ikke. Andre Perler haver jeg ikke».

«Dermed Eder den alsommægtigste Gud med Husbonde og

Børn, og alt det, I vel vil, til evig Tid befalet! Og megen og stor Tak for alt Godt for alle de Venner, jeg veed nu».

Joachim Lykke,
Ridder.

Indeni Brevet laa følgende Seddel:

«Item kære Søster! en rød Fløiels Kjortel, vel højt bræmmet med Hermelin, den haver jeg faaet [ɔ: givet] Fru Anna, den Dannekone. Hun haver lovet at fly Eder den til Karen. Kære Søster! I tror aldrig, saa gerne jeg vilde være i Tale ved Hr. Esge Bille for nogen udi Verden, om han kom her nogen Tid i Landet, hannem selv til stor Gavn!»[1]

Hvor brændende just Lysten har været til at faa den skrappe Svoger, Hr. Esge Bille, i Tale, er vel et Spørgsmaal. I hvert Fald var der ingen Fare fra den Kant, Hr. Esge skulde først med Kongen til Fyrstemøde i Brunsvig og senere i Statsanliggender til Frankrig,[2] saa Joachim Lykke kunde foreløbigt føle sig rolig. Hans afgivne Løfter skulde heller ikke trykke ham. Som det ses, indskrænkede de sig til en meget ubestemt Bemærkning om «saadanne Penninge, som her ganger», samt Anvisning paa en kvart Perlehue og en rød Fløjls Kjortel.

Sligt var imidlertid for lidt for Jomfru Karen til at sætte Bo med. Forgæves var dog alle Forsøg paa at bevæge Joachim Lykke til at yde Penge, man synes en Tid næsten helt at have opgivet Sagen; det fik først atter Art, da Hr. Esge var vendt tilbage i Efteraaret og selv skrev sin Svoger til.

Paa Esge Billes første Brev svarede Joachim Lykke blot med Klager over, at han desværre ingen Penge havde, dog skulde han nok ved Lejlighed sende ham en 600 ℔. Hr. Esge lod sig imidlertid ikke saaledes afspise, men skrev et nyt, skarpere Brev, hvori han mindede ham om, at hans afdøde Hustru Maren Bille var bleven givet ham med ærligt Udstyr, og ifølge Loven var Hr. Joachim nu — af Grunde, som vi senere skal se — pligtig at skifte med sin Datter. 600 ℔ var meget for ringe en Sum. Men ikke engang disse havde hun jo faaet. Han forlangte derfor øjeblikkeligt en ordentlig Sum tilsendt foruden de 47 Gylden, som allerede paa Hr. Joachims Vegne var udlagte i København til Jomfru Karens Udstyr.

Det var et uhehageligt Brev at svare paa. Ganske uden Ud-

gifter kunde Svaret næppe blive. Joachim Lykke gjorde dog et Forsøg endnu, og begyndte paany at tale om sin Elendighed og sit «Flyttende». Et Øjeblik truede han vel med at fare op i Anledning af Bemærkningen om hans afdøde Hustru Maren Bille, men han sank atter blødt ned i en Blanding af blide Minder, Selvtilfredshed og mild Hengivenhed i Guds Vilje: «Dydelig, duelig og ærlig kom hun til mig, og der takker jeg den evige Gud, for han sendte mig hende. Saa haabes mig, jeg holdt hende for en æragtig, duelig Dannekone, ihvor hun kom. Havde det været Guds Vilje, hun maatte have levet, da kende det Gud! havde det været hans Vilje, og han havde taget mig, da havde jeg det møget hellere seet.»

Ak ja! han var nu en gammel udlevet, sygelig, vanfør og fattig Mand. Der var saa mange, der krævede ham, at havde han end 1000 Gylden for hver én han har, saa slog det alligevel ikke til. Men hvor smukt havde dog ikke Hr. Esge og den kære Fru Sophie taget sig af hans fattige Datter, opfødt hende fra Barn og været hende Fader og Moder! De skulde vel ikke have Lyst til ogsaa at betale hendes Udstyr?

Havde Brevet været stilet til en anden, vilde Hr. Joachim rimeligvis have standset her og blot tilføjet af sit Hjertes Rigdom Ønsket om «mange 100,000 Godnatter og evig Løn i Himmerige». Men det var en dreven Forretningsmand, han skrev til, der maaske endog sprang alt sligt over; de egentlige Pengesager maatte da berøres. Hr. Joachim gjorde det med let og sikker Haand.

Hvad de 600 ℔ angik, saa havde han alt tidligere sendt 500 ℔ til sin tilkommende Svigersøn, Erik Krabbe, og nu igen 500 ℔ med hans Svend, Christen Mulig. Det var 1000 ℔. De udlagte 47 Gylden og 1000 ℔ til vilde han sende til Hr. Esge. Det var over 2000 ℔. Nu kunde Hr. Esge selv regne ud, om det ikke var rigeligt Jomfru Karens Lod, da der kun tilkom hende en Trettendedel af hans Formue. Tretten Gange 2000 ℔ det var 26,000 ℔, en vældig Sum for den, der hverken havde Slot eller Lehn men kun Kummer og «Vedermod».

De 1000 ℔ skulde Hr. Esge som sagt faa. Men han maatte selv lade dem hente, thi Hr. Joachim havde desværre intet sikkert Bud at sende dem med. «Kære Broder! Stedes Eder nogen visse Bud hid, der tro ere, og ikke en saadan aabenbarlig Tyv og Forræder, som Claus Skriver er, saadan som han skikked

sig imod mig! Det I vilde da vel gøre, ihvad visse Bud her kom, at han maatte tage de 1000 ℔ med sig».

Her var Hullet, gennem hvilket den halve Sum dryssede ud igen. Afsendelsen var nu gjort afhængig af, at Esge Bille selv sendte Bud til Jylland, og at Budet gjorde et paalideligt Indtryk paa Joachim Lykke. Var de 500 ℔, som sagdes at være afsendte til Svigersønnen med det Bud, der bar det upaalidelige Navn «Christen Mulig», lige saa meget i det Blaa som hine 1000, saa indskrænkede Regnestykket sig egentlig til, at Hr. Joachim istedetfor efter tidligere Løfte at betale 600 ℔ kun gav 500.[1]

Da Hr. Esge Bille havde modtaget dette Brev, indsaa han, at man ved Breve alene ingen Vegne kom med Svogeren. Han paalagde da sin Søstersøn, Iver Lykke, at drage til Faderen og udvirke, at denne betalte en sømmelig Sum til Datterens Udstyr samt afgav en ordentlig Vogn og et Par af sine bedste Heste til hendes Brudevogn. Paa samme Tid skrev han et Brev af lignende Indhold til Hr. Joachim og afsendte derhos sin Smaasvend Gregers til denne, for at der, som Joachim Lykke havde ønsket, kunde være et paalideligt Bud til at modtage Brudevogn og Penge.

Hr. Joachim var imidlertid ikke den Mand, der lod sig magte af en Søn og en Smaasvend. Da «det paalidelige Bud» Gregers atter vendte tilbage til Hr. Esge, var det ikke paa en Brudevogn med Lommen fuld af Penge, men slukøret til Hest, alene som Overbringer af to fattige Breve.

Begge var de forfattede i Feldballe den 6te December 1538, men skønt udgangne paa samme Dag fra Gaardens fælles Blækhorn, var de af højst forskelligt Indhold. Det første var fra Iver Lykke. Det var mørkt i Indhold og Tone, dets eneste Lysglimt var det uhyggelige Ordspil, at Faderens Hr. Joachim Lykkes Bortgang betegnedes som det Tidspunkt, da Børnenes «Lykke kunde blive noget bedre».

«Min ydmyge, velvillige og kærlige Hilsen altid forsendt med Vorherre! Kære Hr. Esge og kære Morbroder! betakker o. s. v.

«Kære Morbroder! Om de Ærinde med min Søsters Hjælp til min Fader, som I mig tilkendegav, da haver jeg nu handlet og undervist min Fader derudi saa vidt og bredt, som mig muligt er og stander at gøre. Og haver jeg ikke andet for-

hvervet deraf end stor Uvilje og Utak, for jeg sagde hannem hans egen Ære, Lempe og Bestand. Og tykkes mig, at hverken Eders mangfoldige Skrivelser og gode Formaninger eller nogen min Undervisning kan være noget bevendt, saa hun deraf kan blive behjulpen. Jeg haver aldrig kendt hannem med sligt Sind, som han sig nu fortaget haver, og er saa vidt kommen, at han hverken agter sine Børn deres Bestand og Velfærd og ei Slægt eller Venner. Og er ikke andet hans Ord, end at han ikke vil gøre sig fattig for hans Børns Skyld, med mange andre slige flere Ord, som jeg ikke kan skrive».

«Jeg haver og brugt flere andre vore Venner hos hannem om min Søsters Hjælp, da kunde vi ikke mere erlange, at han vil hjælpe hende med, end som han nu selv haver skrevet Eder til, hvormed hun i ingen Maade kan være behjulpet, dog det er hannem haardt nok tilsagt. Og ikke vil han heller lade sig bekoste at fremskikke med sit eget Bud, hvad han vil unde hende, som I vel og selv kunne formærke paa hans egen Skrivelse til Eder, med mindre det I ville lade det annamme ved Eders Fuldmyndige. Hvad Sind eller Skel sligt skal være, kan jeg mig ikke understaa».

«Kære Morbroder! Saa veed jeg hende ingen Raad saa kort til ydermere Hjælp, med mindre vi kunde nyde nogle gode Venner til, som ville undsætte hende med ydermere Guld og Penninge til, hvad hun behøver, paa nogen Tid, indtil Gud vil, hendes og alles vore hendes Søskendes Lykke kunde blive noget bedre; da vil vi alle tilhjælpe, saa det skulde blive aldeles uden Skade, paa det hun maatte med noget paa den Skik fremkomme som det Folk, hun er kommen af» o. s. v., o. s. v.[1]

I Hr. Joachims Brev var der i Modsætning hertil en vis Sikkerhed i Tonen som efter et lykkeligt afslaaet Angreb. Vel klynkede han fremdeles, men Klagerne over «Flyttende», Kummer og «Vedermod» fik denne Gang et kækkere Sving ved en forudgaaende livlig Skildring af hans fordums Rigdom, og samtidigt antog de selv en mere afvisende Form. Han nøjedes ikke længere med blot at slaa paa, om Hr. Esge ikke selv vilde betale Udstyret, men gik ud herfra som en Selvfølge: «Det er nu skikket saa, at I og Eders kære Husfrue skulle nu tage ved og gøre Eders Bedste derudi». Og samtidigt vedgik han som ganske naturligt, at hans Datter istedetfor Brudevogn med tilhørende

Heste fik nøjes med en Enspænder uden Vogn, samt at han ikke agtede at medgive Budet Gregers de lovede 1000 ℔: «Men jeg haver de 1000 ℔ nu samlet her tilstede, som jeg vilde gerne sende Eder, hvor jeg kunde faa vist Bud. For jeg haver dennem ikke selv, der jeg kunde forlade mig paa. Og beder jeg Eder gerne, at I ramme det bedste derudi.» Endelig tillod han sig den Overdaadighed at lade i det gamle Regnestykke: 13 Gange 2000 ℔ — hvoraf jo, som vi har sét, de 1000 ℔ stadigt tilbageholdtes — Udfaldet rykke op til ikke længere at blive blot 26,000 ℔ men «hart ved 30,000 ℔».[1]

Det Held, som Hr. Joachim Lykke her havde haft med at afslaa Dobbeltangrebet, fyldte ham øjensynligt med nyt Mod. Da Hr. Esge Bille kort efter sendte Bud paany efter de 1000 ℔ samt Vogn og Heste, vovede han derfor ikke blot at svare Nej til alt dette, men havde tillige den kostelige Idé at fylde Brevet med en lang Beskrivelse af en Hest, som han tidligere havde tænkt paa at ville sende, men som desværre — var død. Naar Skuepladsen for denne Hr. Joachims tænkte Gavmildhed henlagdes til sidste Gang, Esge Billes Smaasvend Gregers var paa Feldballe, og det samtidigt erindres, at der i det denne medgivne Brev til Hr. Esge ikke mæltes et Ord om samme Hest, saa kan den hele Fortælling vistnok trygt forklares som blot Udslag af en livlig Indbildningskraft.

«Kære Hr. Esge Bille og kære Broder! Som I nu skriver mig til igen med dette Bud om Hjælp til min Datters Bryllup og om Heste, da sendte jeg nu til Eder med Eders Smaasvend den allerbedste Hest, jeg havde, som dèr kunde tjene til, og gav jeg selv 44 ℔ og 100 for hannem. Og en anden Fole havde jeg, jeg vilde have undt hende, var noget saa hvidgraa og blisset, med fire, hvide Fødder, som jeg vilde nødig have haft hundrede ℔ for. Den styrtede paa Stalden den samme Nat, som Eders Smaasvend kom til mig til Feldballe, og jeg fik det ikke at vide, førend den samme Dag Eders Smaasvend var rede at ride bort. Den havde jeg gerne undt hende! Og min Ting giver sig ikke nu saa med Foler, som den Tid jeg havde Østrup og

før den Fejde kom, som jeg nu skrev Eder til med Eders Svend om alle Ærinde».

«Og om den Hjælp skrev jeg Eder og til, at jeg haver samlet 1000 ℔, de staa her til Rede, naar I ville vel gøre og sende hid et vist Bud. For min Lejlighed giver sig ikke, saa jeg kan sende det frem; for jeg er skrøbelig, sygelig og fordærvet og veed ikke, hvor jeg skal flytte eller sla min Bopæl neder paa min Alderdom, saa jeg haver alle Hænderne fulde. Og agter, det skulde da blive en god Summa, nær alt kom til Hobe og skulde lægges udi tretten Søster-Dele, om hver skulde have 2000 ℔ og noget ydermere, som ud er kommet til een Søsterdel».

«Saa kan jeg ikke ydermere gøre der ad, ihvad Folk vil gøre af mig, og haabes mig, jeg haver saa været mine Børn for en god Fader til denne Dag, som jeg vil svare først for den almægtigste Gud og saa for hver Christenmand, endog det kan ikke være til Tak» o. s. v.[1]

Dette var dog Hr. Esge Bille for meget. Hans Taalmodighed havde nu Ende, og Smaasvenden Gregers maatte paany afsted til Jylland, denne Gang dog ledsaget ikke blot af et Brev, der havde baade Næb og Kløer, men tillige af en haandfast Bussemand, Niels Balsen. Svaret, som de hjembragte, lignede vel dets Søskende, forsaavidt det var fyldt med Klager over det kostbare «Flyttende», gentagne Opfordringer til at «ramme altingest i det Bedste» og de varmeste Udtryk om den «hjarte kære Frænke, Eders allerkæreste Husfrue». Ogsaa den hvidgraa blissede, som Hr. Joachim gerne havde undt sin Datter, «men han styrtede paa Stalden, samme Nat» o. s. v. fik endnu engang en hæderlig Omtale. Men hvad der var det afgørende, Niels Balsen bragte de 1000 ℔ med sig tilbage, og Smaasvenden Gregers førte en Haandhest med fra Hr. Joachim, hvorom denne i Brevet gav den beroligende Oplysning, at ogsaa andre end han selv kunde bevidne, at den havde kostet 140 ℔.[2]

Skulde den med for Jomfru Karens Brudevogn, var det ogsaa paa høje Tid, at den kom. Den afgik ved Juletid fra Jylland, og allerede i Begyndelsen af Februar skulde Brylluppet staa i Halland. Dette dobbelte Offer, baade at udrede det meste af Udstyret og tillige bekoste Brylluppet, havde nemlig Hr. Esge og Fru Sophie bestemt sig til at bringe deres Plejebarn. Med Rette udtalte den forrige katolske Bisp, Ove Bille, Slægtens Tak til Ægteparret for denne deres uegennyttige Færd. Hans Ord

havde en vis Vægt, thi han havde selv fornylig vidst at opføre sig som en Hædersmand, da Kirkens, Kongens og Fædrelandets Krav gik i modsatte Retninger. Afsat som Bisp, men løsladt af Fængsel, skrev han nu fra Skovkloster, hvormed han i sit Livs Aften var bleven forlenet til Efterløn, tvende Breve til sin Broder og Svigerinde. At det blev til to Breve, skønt Indholdet var næsten ordlydende ens og kun Udskriften forskellig, viser, at den gamle ikke havde glemt sin Punktlighed fra den Tid, han tjente som Kansler hos Kong Hans. Selve Indholdet giver et tiltalende Billed af den katolske, præsteviede Adel, der gik i Graven med ham.

.... «Kære Broder! Eftersom vi tilforn endeligen formærkt have Din gode, villige og store Velvillighed imod vor Søsterdatter Karen Lykkesdatter, at Du udi den hellige Trefoldigheds Navn agter at gøre hendes Bryllup nu paa Søndag otte Dage næstkommende — Gud give det hannem til Lov og baade dennem og deres Venner til god Lykke og Salighed! — saa takke vi Din kære Husfrue og Dig kærligen og gerne for de mange Velgerninger, store Bekostning og møgen Umage, I baade hende til des gjort have og nu besynderligen bevise ikke som nær Slægt men som Fader og Moder. Hvilket vi og alle hendes Venner Eder des pligtig ere at give tilbørlig Tak og forskylde det, hvor man kan».

«Kære Broder! Saa vedst Du vel, at hun er moderløs og saa godt som af hendes Fader forladt. Thi bede vi din kære Husfrue og Dig kærligen og gerne, at I udi alle Maader ville ramme hendes Bedste og sige og undervise hende sit Gavn og Bedste, førend hun fra Eder skilles, at vi maa spørge gode Tidender om hende. Vi have derom skrevet hende selver til, at hun skal bevise Eder Baade baade Tak og Tjeneste og ikke gange af Eders Raad, og derhos sendt hende en føie Skænk for en Ære [en ringe Brudegave], at hun den taknemmelig annamme vil. At Du nu udi alle Maader som altid tilforn ville vide hendes Bedste, det ville vi gerne kærligen mod Dig forskylde» . . .[1]

Det blev Ove Billes sidste Brev til Svigerinden, Fru Sophie Krummedige. Det var dog ikke ham, der døde — han overlevede i de følgende seksten Aar de fleste af sin Slægt — men Fru Sophie bortkaldtes i Maj 1539. Allerede i December havde hun været Døden nær, og Venner havde hjemkaldt hendes Husbond til hende paa Fædrenegaarden Vallen i Halland.[2] Det var

muligt under dette hans Ophold i Hjemmet, at de var blevne enige om at ville betale saavel Udstyr som Bryllup for Jomfru Karen. Vist er det, at Fru Sophie oplevede at se Værket fuldbragt og døde først efter at have fejret Erik Krabbes og Karen Lykkes Bryllup.

Ydede saaledes dette Ægtepar mere, end man selv efter Datids Begreber kunde kræve, saa lyder Dommen haard over Hr. Joachim Lykke, «moderløs og saa godt som af hendes Fader forladt» siger jo Ove Bille om Datteren. Hvad var da Grunden til denne hans besynderlige Adfærd, dobbelt besynderlig i en Tid med Anskuelser som hin?

Sagen lader sig aabenbart ikke forklare alene ud fra de store Tab, han vel nok havde lidt i Grevefejdens Tid. Det er heller ikke tilstrækkeligt at forudsætte hos ham en sygelig Frygt for Udkommet eller nedtrykt Sjælstilstand, der lod ham i Døtrenes Forsørgelse se idel Anledning til Sorg og Tilbagegang — han havde seks, en af dem ægtede en Tornekrands, tre fik hver en Krabbe, to gik i Mariager Kloster[1] — tværtimod viser hans Breve os ham oftere som baade lun og kry og i Reglen i velvillig Forstaaelse med Vorherre om Hensigten med, hvad der sker. Den mest afgørende Aarsag laa paa et andet Punkt.

Midt i Flokken af Breve kom der et, hvori den klynkende Tonart paa en ejendommelig Maade smeltede sammen med kraftigt Selvraade og dog venlig Hengivenhed i Herrens Vilje: Fordi Hr. Joachim var en fattig og skrøbelig Mand, fordi han af Hjertet ønskede at handle sine Børn til bedste, men først og fremmest fordi «Vorherre nu havde forseet det saa», havde Hr. Joachim — giftet sig paany. Brevet var til Hr. Esge.

. . . . «Kære Broder! I haver og vel hørt, at der lades ilde om, [at] jeg haver nu giftet mig og faaet mig en Dannekone. Hvilket mange af dem, der ilde lade om, vidste de min Lejlighed derudi, de skulde vel takke mig og ikke utakke mig, og sige, at jeg gjorde viseligen, baade for mine Børn mig vilde være hørige og lydige og for mig selv. For med Guds Hjælp det skal saa skikkes, [at] det skal være dennem stor Tingest til Gavn og ikke til Skade, om jeg skulde leve en Stund, hvis Folk vilde ellers være tilfreds, om de vilde tænke ret».

«Kære Broder! Jeg er en ganske skrøbelig Mand og sygelig, saa det er mange Dage, jeg kommer ikke af dette Hus, jeg ligger

udi. Og den samme Kvinde, jeg haver haft hos mig, haver været mig ganske unyttig nu paa tre eller fire Aar med mangen stor Harm, Kummer og Vedermod og intet til Gavns. Havde jeg saa taget en anden Skøge eller Hore og lagt ind i mit Bo og faaet [ɔ: givet] hende at gaa med det, jeg havde, da havde jeg faaet at se, hvad Gavn mine Børn eller jeg havde haft deraf. Havde jeg faaet mig en Frue eller Jomfrue af stor Byrd og overdaadig Sindhed [ɔ: Sindelag], som det kunde komme, jeg havde saa have faaet — ikke for min Person, men mere for de agtede, jeg havde noget ydermere end jeg er nogen Tid Mand for . . . . — havde jeg dog faaet mig saadan en Kvinde og faaet [ɔ: givet] hende mit at raade over med et overdaadigt Sind og mig til et dagligt Had og Vedermod og mine Børn til et dagligt Had og til en evig Skade, da havde det været dennem bedre til Maade».

«Nu haver Vorherre dog forseet det her paa min Alderdom, at det skulde saa skee; og aldrig havde jeg ellers levet saa længe, havde han ikke saa forseet det. Efterdi det var hans Villie, vilde han saa forsee det. Hvo kan da sige derimod?»[1] . . . .

Det var aabenbart denne Stilling som den af Herren beskikkede Ægtemand, der forlenede Hr. Joachim med ny Styrke. Vel gav den ogsaa Svogeren Esge Bille Vaaben i Hænde, forsaavidt han nu ifølge Loven kunde forlange, at Mødrenearven skulde skiftes med Børnene. Men Hr. Joachim stod ikke længer alene, han havde nu en trofast Sjæl ved sin Side, der delte Kampens Besvær og Løn med ham. Det var muligt til denne Brud, han havde sigtet, da han i Brevet til Fru Sophie Krummedige omtalte andre Bryllupper, der var nok saa nær ved Haanden. Vist er det, hun maatte nu være hans nærmeste, hvad Udstyr angik.

Kun flygtigt seet dannede da Hr. Joachim Lykke en Undtagelse; nærmere betragtet bekræftede han netop Reglen om Datidens Iver for at sørge for Udstyr.

Det første Spørgsmaal, der var at afgøre med Hensyn til selve Brylluppet, var: hvo der skulde bekoste det. Det var nemlig langt fra, som i en senere Tid, en fast Regel, at Brylluppet burde staa i Brudens Hjem, altsaa hos Faderen eller hendes nærmeste Slægtning, og bekostes af samme. Sligt gjaldt fra gammel Tid kun om Bortfæstningen, ved hvilken Fæstemøen jo blev given bort af sin nærmeste Slægtning. Men med Brylluppet havde det været en anden Sag, det var en Fest for sig, som man maatte tales nærmere ved om. Denne gammeldags Betragtningsmaade holdt sig endnu længe efter Aar 1582, da Bortfæstningen jo indskrænkedes til blot Trolovelse, og Bryllup blev lovbefalet for alle.

Spørgsmaalet om Bekostning af Bryllup havde ifølge gammel Skik hørt med blandt de Aftaler, der gik forud for Bortfæstningen. Talsmanden tingede paa Bejlerens Vegne med Pigens Fader om Udgifterne til Medgift, Udstyr, Bryllup o. s. v., og stundom kunde det lægge et afgørende Lod i Vægtskaalen, om Talsmanden tilbød, at Bejleren, hvis han fik Ja, selv vilde betale Brylluppet. Fru Dorthe Gyldenstjerne skrev saaledes Aar 1569 fra Norge ned til sin Fader som Anbefaling for en norsk Adelsmand, der bejlede til hendes Søster: «Og siger han ogsaa, min allerkæreste Fader! at, dersom I give nu Eders Samtykke dertil, og Eder tykkes da saa godt at være, da vil han selv gøre sit Bryllup heroppe paa hans Gaard her i Landet».[1] I dette Forhold var der da ingen fast Regel. Men netop derfor havde det sin Interesse i hvert enkelt Tilfælde at faa oplyst, hvo der betalte Gildet. Man nøjedes ikke med de ubestemte Udtryk: «at holde Bryllup», «at lade sit Bryllup staa» o. s. v. I Indbydelsen skulde der gives klar Besked, og enhver vidste vel at skelne mellem Betydningen af: «Jeg agter at gøre min Datters Bryllup

med N. N.», og «N. N. agter at gøre sit Bryllup med min Datter».

Denne Betragtningsmaade af Brylluppet som et blot og bart Pengespørgsmaal krydsedes af en anden, hvorefter det at «gøre» Brylluppet var en Æresbevisning mod Brudgommen eller mod Bruden. Selv om nok saa nøjagtige Aftaler var trufne før Bortfæstningen om, hvilken af Parterne der skulde bekoste Brylluppet, var da Sagen hermed ingenlunde altid endelig afgjort. Der kunde endnu være Haab for den lidende Part om at faa en eller anden Velynder til at betale Gildet. Ganske aabenlyst gik enhver paa Jagt efter en saadan Æresbevisning, og Ingen dannede et Midtpunkt i en Kres — den være sig nok saa snæver, ikke blot som Lensmand, men som Præst, Købmand, ja selv blot som mangeaarig Husbond eller Madmoder — uden at vedkommende jo var udsat for ved Lejlighed at blive taget Sigte paa som Velynder og Bryllupsgiver. Det højeste, men langtfra vanskeligste Maal var at faa Kongen selv til at gøre Brylluppet. Herom drømte alle i Kongeparrets Nærhed, lige fra dem, der havde tjent som Hofsinder eller i Dronningens Jomfrukammer, og ned til den, der skurede Kedler i Kongens Køkken.

For Modtageren var det Gode, som herved opnaaedes, klart nok, det var paa éngang en Fordel og en Ære. Men for Giveren var det mere end en pænt indsvøbt, afnødt Almisse. Slig Gerning havde Værd i og for sig, det var en Art «Sjælegave», en af de Handlinger, der godskreves En i Himlen.

Vi staar her ved Datidens ejendommeligste Syn paa Brylluppet. Det var ikke blot et Pengespørgsmaal og en Æressag, men en religiøs Værdigenstand. Denne Opfattelse skrev sig uden Tvivl fra Middelalderen, da Ægteskabet havde været et Sakrament, og det at forhjælpe hertil altsaa en fortjenstlig Handling. Skønt Læren om fortjenstlige Handlinger ellers blev skarpt bekæmpet af Lutheranerne, var man paa dette ene Punkt ikke saa nøjeregnende. Ægteskabet erklæredes jo netop nu for den Gud velbehagelige Stand; det laa da nær ogsaa at antage, at det var Gud velbehageligt, naar man hjalp Folk ind i denne Stand. Og langt fra at tabe sig med Aarene kom der netop den rette Flugt i denne Opfattelse, da ved Aar 1582 Bryllup blev lovbefalet, og Antallet af dem, der havde slig Kærligheds Gerning behov, herved mangfoldigt forøgedes.

Dette tredobbelte Syn paa Brylluppet medførte det mest

brogede Billede og den stærkeste Spænding mellem modsatte Yderligheder. Man kunde saaledes træffe Adelsmænd, der ikke veg tilbage for at lade Betalingen for deres Bryllupskost blive Genstand for offentlig Retssag. Jens Bjelke fik saaledes Aar 1559 kongelig Stævning over forskellige i Anledning af «600 Lod Sølv, som Fru Ingert ham loved til at gøre Bryllupskost med».[1] Mere sømmeligt optraadte dog Brødrene Peder og Ludvig Munk, der, da paa Skiftet efter deres Forældre det Spørgsmaal rejstes, om disse maatte siges at have faaet noget Forskud paa Arv, forsaavidt Faderen muligt havde faaet sit Bryllup betalt af sine Forældre, erklærede, at sligt vilde Brødrene henstille til andres Afgørelse og rette sig efter, hvad deres Modpart kunde huske derom: «Vor Faders og Moders Bryllup veed vi ikke, om vor Farfader og Farmoder have givet nogen Hjælp dertil; men det ville vi give gode Mænd at sige derom. Hvad de sige og synes derom, det ville vi gerne indgaa, som vor egen Farbroder veed bedst Besked derom».[2]

Omvendt kunde man møde det Særsyn, at ganske tarvelige Folks Bryllup fejredes med den største Pragt, og Rigsraader stævnedes sammen til en fattig Tjenestepiges Bryllup. Dette Tilfælde indtraf let, naar en Husbond gjorde et veltjent Tyendes Bryllup og hertil indbød, som Skik og Brug var, foruden Brudeparrets tillige sine egne Venner og bekendte. Præsten Christiern Bruun i Nyborg gjorde saaledes Aar 1591 sin Tjenestepige Mettes Bryllup med Hans Skræder og havde dertil indbudt 50 Mennesker.[3] Biskop Hans Mikkelsen var Gæst ved Magister Wichmanns Piges Bryllup,[4] og adelige Gæster kom naturligvis i Mængde, hvor en Adelsmand gjorde sit Tyendes Bryllup.[5] Ved tvende Pigers Bryllupper paa Nakkebølle 1594, som rigtignok fejredes sammen med Husets Datters, mødte ingen ringere end den unge Christian den Fjerde.[6]

Stærkest traadte selvfølgelig Modsætningen frem, naar det var Kongen, der bekostede Festen. Den 10de Januar 1574 gjorde saaledes Frederik den Anden Bryllup for to Kammerpiger hos Dronning Sophia, og en Mængde af Landets fornemste Slægter indbødes til ved Midvinter at drage til København — Birgitte Gøye f. Eks. med hele hendes «Jomfrukammer» den betydelige Vej fra Herlufsholm — alene i denne Anledning.[7] Den 19de Juni 1608 gjorde Christian den Fjerde paa Københavns Slot Bryllup for en Pige, der havde tjent hos hans Dronning, «fik hun en

Præst imod Frederiksborg», og hele Rigsraadet samt talrige andre Adelsmænd var tilstede som Gæster.[1]

Hvor stærk denne Tilbøjelighed til virkelig at gøre Skridtet fuldt ud har været, kan bedst ses af de Forbud, som Regeringen tilsidst fandt sig beføjet til at udstede herimod. Allerede Aar 1610 søgte man at hemme Overdrivelserne for Københavns Vedkommende.[2] Men endnu 1654 hedder det om Forholdene i Danmark, at «Pigers og Tjenestefolks Bryllupper tidt koster en Adelsmand saa meget, som han kunde gøre sin Datters Bryllup for», i hvilken Anledning det forbydes til slige Fester at indbyde flere end fire Par Adelige.[3] Ganske det samme var Tilfældet i Sverig, hvorfra det Aar 1664 og 1668 hedder: «Nogle af Adelen, naar de bortgifte deres Tjenestefolk, gøre lige saa stor Bekostning paa deres Bryllup, som paa deres egne Børns».[4]

Den Kærlighedsgerning, der øvedes ved at gøre sligt et Bryllup, var en Art Indbetaling i Vorherres den store Forsikringsanstalt. Ganske naturligt faldt det da at antyde, hvorledes man ønskede sig den tilsvarende Naades-Anvisning udbetalt. Dette gjorde man lettest ved at fejre Brylluppet sammen med en Fest, der vedkom En selv; og intet laa her nærmere end, naar man selv eller en af Ens nærmeste skulde have Bryllup, da i Forening hermed at gøre en andens. En saadan god Begyndelse maatte varsle en lykkelig Fremtid. Det forekom derfor hyppigt, at paa samme Dag stod i samme Hus tvende Bryllupper, Datterens og et Tyendes. Det hedder saaledes fra Bergen Aar 1565 den 16. December: «Paa denne Dag stod fire Bryllupper i Korskirke, Jørgen Skottes Datter og hans Tjenestepige, Jon Kypers Datter og hans Tjenestepige». Eller Aar 1571: «Fastelavns Søndag stod Hustru Lucie Hansdatters Bryllup; gjorde hun sin Piges Bryllup med sit».[5] Som ovenfor anført gjorde Eiler Brokkenhus paa Nakkebølle Aar 1594 paa samme Dag sin Datters og tvende Pigers Bryllup.[6] Sammen med sit eget foranstaltede Frederik den Anden fire Adelsmænds Bryllup.[7] Døende indviede han sin Broder Hans's Ægteskab paa lignende Vis, idet han indbød alle Gæsterne til at følge med fra Sønderborg til Haderslevhus, hvor han saa gjorde baade en af de fyrstelige Gæsters og en dansk Adelsmands Bryllup.[8]

Men det kunde ogsaa ligge nær: ved Hjælp af en saadan god Gerning at hellige en anden mere verdslig Fest. Og ingen Fest egnede sig saa meget hertil som Fastelavn; den trængte

til at indgydes virkeligt Indhold, nu da den Faste, som den i den katolske Tid havde indledet, var bortfalden; der var noget ægte luthersk i saaledes at erklære Ægteskab for bedre end Faste; og endelig Bryllupsskikke og Fastelavnsløjer gik godt sammen. Trods alle Hindringer, som den mørke Aarstid, ublidt Vejrlig og vanskelig Færdsel lagde i Vejen, blev da denne Fest netop en Yndlings-Lejlighed for Kongerne til at gøre Adelsmænds Bryllupper. Fastelavns Søndag 1554 holdt saaledes Christian den Tredie paa Koldinghus Poul Huitfeldts og Jacob Festis Bryllupper,[1] Fastelavns Søndag 1556 paa Københavns Slot Claus Urnes og Biørn Saxtorphs.[2] Frederik den Anden synes nødigt at have ladet nogen Fastelavn gaa forbi uden at fejre en Bryllupsfest, hvortil ofte Gæster i Hundredevis blev budne. Blandt de større kan nævnes 1579, da han paa Koldinghus gjorde Brede Ranzaus og Niels Parsbjergs Bryllupper;[3] 1582 i København Johan Dues, Peder Reedtz'es og Christen Vinds,[4] 1583 paa Koldinghus Henrik Belovs,[5] 1585 i København Anders Thotts,[6] o. s. v., o. s. v. Under Christian den Fjerdes Mindreaarighed fortsattes den gamle Skik. Fastelavn 1591 skulde der saaledes paa Dronningborg have staaet et flerdobbelt Bryllup, men da det kom til Stykket, var kun Jørgen Ernst Worm og Jomfru Margrethe Bjørnsdatter rede; hverken Ditlev Holk eller Morten Venstermand, eller vel rettere deres tvende Fæstemøer, Søstrene Inger og Lisbeth Rosenkrands, var færdige; Prinsen og Gæsterne maatte da nøjes med ét Par. At Glæden dog ikke har lidt herunder, synes at fremgaa af, at der ved denne Lejlighed blev drukket 4880 Potter Rhinskvin udover, hvad den kongelige Forsyning selv var beregnet paa. Muligt har Vintertiden gjort Tilførslen vanskelig, vist er det, at Borgemester Søren i Randers ydede med Glæde denne Haandsrækning og tog sig den vel betalt.[7] Fastelavn 1592 var Christian den Fjerde ved Børnekopper hindret i at kunne fejre Bryllupper, men Aaret efter gjorde han paa Fastelavns Søndag med stor Pragt Hofmarsk Preben Bilds Bryllup paa Københavns Slot.[8] Aar 1595 kom der lidt Forstyrrelse. Men hele Skaden indskrænkedes til, at Prinsen maatte gøre Brylluppernе Søndagen før Fastelavn, denne Gang for de tre Adelsmænd: Tage Krabbe, Enevold Kruse og Korfits Ulfeldt[9], o. s. v.

Fastelavn slog dog naturligvis ikke til ligeoverfor de kongelige Pligter og et helt Lands Behov. Der maatte ogsaa benyttes andre festlige Lejligheder, Herredage[10] f. Eks., for ikke at tale

om de mere usædvanlige: Kongens Kroning,[1] Dronningens Barselgilde[2] eller lignende.

De Veje, ad hvilke man naaede frem til det forønskede Maal, at faa en anden til at bekoste Brylluppet, var naturligvis højst forskellige. I de fleste Tilfælde overfor Enkeltmand foregik det hele mundtligt og dølger sig altsaa for uvedkommendes Iagttagelse. Lige overfor Kongen var man derimod vanskeligere stillet. Forhandlingerne maatte her som oftest foregaa gennem Mellemmænd blandt Kongens Omgivelser, og hvis der svaredes Ja, kunde det næppe undgaas, at der paa et eller andet af Sagens Trin kom til at foreligge noget skriftligt, hvoraf, selv om det var nok saa kancellimæssigt affattet, dog grumme let Oplysninger om den anvendte Fremgangsmaade kunde pible ud.

Ikke faa Spor af de forudgaaede underjordiske Arbejder lader sig endnu forfølge. Det var f. Eks. først ad en Omvej over Sachsen, at det ved Kurfyrstindens Hjælp opnaaedes, at Peder Skrams Datter Annas Bryllup blev gjort af Kongen Fastelavn 1567. Var det nu Cancelli-Ubehjælpsomhed eller Drilleri, naar sligt blev røbet i Svaret til Peder Skram, og det tillige velvilligst meddeltes ham, at Kongen derimod af egen Drift havde bestemt sig til at gøre Erik Podebusk's Bryllup paa samme Dag?[3]

Ganske lunt bar en Niels Sørensen sig ad, der havde trolovet sig med en Datter af Hans Meyer. Denne Hans Meyer var vistnok den samme, der havde været «Drejer» hos Frederik den Anden, det vil sige: havde beklædt den betroede Post som Tilsynshavende med Kongens private Pengesager og Brevskaber, der gemtes i «Drejerkamret». Vist er det, at Frederik den Anden nærede Godhed for Hans Meyers efterladte Børn, og havde ved den ældste Datters Bryllup bidraget betydeligt til hendes Udstyr.

Heri spekulerede Niels Sørensen. Men han ønskede gerne, at Kongen foruden at bidrage til Udstyret tillige skulde gøre Brylluppet. Da altsaa Frederik den Anden underhaanden lod forhøre om hans Udsigter, svarede han, at det gik kun smaat, han ønskede heller end gerne snart at holde Bryllup, men hans Lejlighed var desværre ikke til det. Uden Hjælp lod sligt sig ikke gøre. Kongen var straks rede til Bistand. Han befalede sin

Rentemester ikke blot at udstyre denne Datter af Hans Meyer lige saa rigeligt som den forrige, men tillige at lade Brylluppet staa paa Københavns Slot i Peder Oxes fordums Kammer eller i et andet anseeligt Rum, og dertil indbyde nogle af Universitetets Professorer, nogle Borgemestre og Raadmænd «og andre Fornemme der udi Byen», foruden naturligvis Brudeparrets nærmeste. Det var alt, hvad Niels Sørensen kunde begære. Den eneste indskrænkende Bestemmelse, der toges, og den var ikke mere end billig, angik Sengklæderne, Sølvkanden, det forgyldte Bælte, Spangen, de hundrede Daler og hvad Boskab, Kongen ellers gav Bruden; alt dette skulde, hvis hun overlevede sin Mand og de ingen Børn havde, komme hende alene forlods til Gavn og efter hendes Død gaa til hendes Arvinger.[1]

Et ret ejendommeligt Tilfælde indtraf med Frederik den Andens Livlæge, Cornelius Hamsfort. Dennes Datter Magdalene var trolovet med den kongelige Raad, Dr. juris Hieronymus Thenner, og Kongen havde lovet at ville gøre deres Bryllup paa Københavns Slot i Sommeren 1561. Da Cornelius Hamsfort selv boede i Odense, maatte han altsaa rejse med sin Datter over til København, og i denne Anledning havde Frederik den Anden allerede forud ladet skrive til Prioren i Sorø, Ringsted og Antvorskov, at naar Bruden og hendes Slægt kom, skulde man skaffe dem godt Herberge «og god Underholdning til Øl og Mad, saa at de bleve vel trakterede».[2] Forsaavidt var alting klart nok. Men saa viste det sig, at ogsaa Dr. Hamsfort var trolovet. Han havde nemlig kort forinden mistet sin første Hustru og efter Tidens Skik skyndsomst trolovet sig paany med en Enke efter en kongelig Raad, Dr. juris Friis. Alt talte nu for, at man slog de to Bryllupper sammen. Fra et kongeligt Synspunkt sét vilde dette være en ren Besparelse. I værste Fald vilde det jo nemlig have stillet sig saaledes, at Kongen var bleven nødt til at gøre fire Bryllupper: sin Raads, sin Raads Enkes, sin Livlæges og sin Livlæges Datters. Nu krydsedes de indbyrdes, saa at Livlægen tog Raadens Enke, og Raaden Livlægens Datter. Kunde man saa tilmed slaa Knude paa denne Sløjfe og samle det hele til ét Bryllup, vilde herved, da jo Slægtningene tildels var de samme, det, som Kongen udtrykte sig, kunne «gaa for sig under samme Kost».

Frederik den Anden fik Efterretningen om den nye Trolovelse i sidste Øjeblik, paa en Jagttur, hvor Rigsraad Corfits

Ulfeldt bragte ham den med Forespørgsel fra den i København efterladte Herluf Trolle om, hvorledes han i denne Sag havde at forholde sig. At Meddelelsen har vakt Jagtselskabets Munterhed kan der vel næppe være Tvivl om. Kongens Svar gik ud paa, at de to Bryllupper gerne maatte blive holdte under ét, og at Herluf Trolle, saa snart Selskabet var ankommet fra Odense, straks skulde sé at faa fat i Dr. Hamsfort og meddele ham, at hvis han ønskede at bede Kongen herom, saa var Svaret allerede givet.[1]

Dr. Hamsfort saavelsom hans Fæste-Enke maa have været rede til Bryllup med kort Varsel. Kongebrevet til Herluf Trolle var dateret den 18de August, og endnu i samme Maaned stod Dobbeltbryliuppet i København.[2] Ingen af det glade Selskab, der den Middag var samlet paa Københavns Slot som Vidner ved de tvende kongelige Yndlinges Ægtepagter, anede, at knap seks Aar efter skulde den ene af de to Brudgomme paa det samme Slot stilles for Rigens Raads Dom. Da Navnene Hamsfort og Thenner anden Gang mødtes i et Kongebrev, var det kun en kummerlig Tilladelse for Dr. Hamsfort og hans Datter til at maatte sige Farvel til hendes Husbond, den døende Livsfange paa Dragsholm.[3]

Medens Adelsherredømmet under Christian den Fjerdes Mindreaarighed blandt andet ytrede sig i, at Forholdet næsten vendtes om, og man stillede Betingelser for at tage imod den kongelige Naade at faa sit Bryllup «gjort», forekom under Frederik den Anden ikke faa Eksempler paa, at Ansøgninger afsloges, om end i Reglen naturligvis under en høflig Form. Naar et saadant Afslag gaves paa engang til flere, kunde dette imidlertid let fremkalde en vis Trængsel af Bryllupper, idet alle de skuffede Lysthavende samtidigt bestemte sig dertil, og her gjaldt det saa om, baade hvad Antal af Gæster og først og fremmest hvad god Høst af Gaver angik, at være blandt de første i Kapløbet. Følgende Brev fra Axel Urne til Fru Sidsel Ulfstand faar tjene til Eksempel paa denne Art tvivlsomme Stilling, hvor gratis Bryllup maatte opgives, men Forspring i Brudegaver endnu ved Hurtighed lod sig vinde:

«Min ganske venlige Hilsen altid forsendt med Vorherre! Kære Sidsel, besynderlig gode Ven! Jeg betakker Dig o. s. v.

Kære Sidsel! giver jeg Dig ganske venligen tilkende, at jeg var nu udi København og lod forfare det hos kongl. Majt. om

mit Bryllup, som hans kongl. Maj^t^ med flere havde agtet gjort med det første. Og fik for Svar, at hans kongl. Maj^t^ gerne vilde have gjort dem, men nu falder hans kongl. Maj^ts^ Hverv og Forhindring at drage udi Lante Holsten, saa hans Naade er aldeles uvis for adskillige Forhindringers Skyld, enten i Vinter eller hvor længe det sig fordrage kan, og mente, hvem bie vilde derefter, den maatte det gøre, hvem og ikke, da var hans Naade tilfreds at maatte det selv gøre og derudi ramme sin egen Tid. Hvilket Svar Otto Brade og var af nogle hans Venner tilskrevet, og veed jeg ikke, om Du for slig Aarsags Skyld agter at gøre din kære Datters Bryllup noget korteligen».

«Kære Sidsel! Saa kan jeg ikke forholde at give Dig ganske venligen tilkende, at jeg agter ved en seks Ugers Tid næst den almægtige Guds Hjælp at gøre mit Bryllup udi Odense efter denne Tid regnendes. Bedendes Dig derfor ganske kærligen og gerne, at efterdi nogle af mine Breve ere udgangne, og forseer mig til, at mine Breve skal med det første komme Dig til Hænde, at Du derfor vilde ramme til, at din Datters Bryllup ikke blev berammet paa den Tid, saa at ingen af vos maatte gøre den anden dermed Skade at forhindre hinandens Venner fra den anden. Hvilket jeg ikke vidste at forholde at give Dig venligen tilkende, forhaabendes at Du ikke vil tage mig det til Mistykke i nogen Maade. Udi alle de Maader, jeg kan tjene eller være Dig til Villie, skal Du finde mig altid ganske godvilligen. Det kende Gud almægtigste! Den jeg Dig hermed vil evindeligen befalet have».

Datum København den 30te Dag Septembris 1562.

Axel Urne.»[1]

Medens det hidtil anførte har vist os det, at faa sit Bryllup «gjort» af en anden, som noget, der eftertragtedes for Sagens egen Skyld, ses i følgende Brev, skrevet af Birgitte Gøye, rimeligvis efter Samraad med Enkedronning Dorothea, Forholdet fra en ny Side. Heller ikke her er man ivrig for selv at bekoste Brylluppet, tværtimod gives der livlig Anvisning paa andre; men Spillet er finere, forsaavidt hvad der før var Maal her blot er Middel, Pengefordelen er bleven til en Fælde, ved Hjælp af hvilken en usikker Bejler skal lokkes i Ægteskabets Lænker, førend han forlader Landet. Det Tilsigtede blev opnaaet. Chri-

sten Munk vendte ikke ene tilbage til Akershus fra sin Sviptur i Danmark, men ledsagedes af sin unge Hustru Dorte Gyldenstjerne, der, som vi tidligere har sét, til Opmuntring fik sin Søster med, som meget hurtigt fandt en passende Frier, da hun kom til Norge.[1] Forsaavidt bar den ægteskabstiftende Virksomhed paa Koldinghus god Frugt. Men ganske underligt maa det dog have været for Christen Munk et Aars Tid efter blandt sin afdøde Svigerfaders Papirer at træffe dette Bevis for, hvorledes han egentlig var bleven Ægtemand, Forklaringen paa, hvad det betød, at hans Bryllup var bleven «gjort».

Brevet, der er dateret Kolding den 4de November 1568 og stilet til Dorthe Gyldenstjernes Fader, Hr. Mogens Gyldenstjerne, er paategnet: «med Hast», hvorom ogsaa Sætningsforbindelsen et enkelt Sted bærer Vidne.

..... «Giver jeg Dig venligen tilkende, at jeg nu kom til Kolding, fandt jeg Christen Munk her for mig, og formærker, at han nu aldeles haver besluttet det hos sig om den Handel, som Du vel faar at vide, naar Gud vil, han kommer did. Og dersom han faar de Svar af Dig, som han begærer, haver min Frues Naade [Enkedronning Dorothea] skrevet kongl. Maj^t^ til, at han vilde gøre dèr en ringe Bekostning paa, saa det maatte komme til en Ende, førend han drog af Landet. Og dersom hans kongl. Maj^t^ ikke vilde gøre det nu, tyktes mig saa paa Dit gode Behag, at dersom kongl. Maj^t^ ikke vilde gøre det, og han hastig skulde af Landet, at Du da vilde handle med Hr. Otto, at han vilde gøre det paa en Dag eller to eller paa en Aftens Tid, saa hun maatte følge hannem her af Landet. Og vilde jeg ikke raade, at det skulde blive opsat, til han kunde komme hid til Danmark igen, naar han drager heraf; thi man kan aldrig vide, hvor at Verden kan vende sig, om det skulde bestaa sig saa længe».[2]

5.

Stedet, hvor Brylluppet stod, afhang først og fremmest af, hvem der bekostede det. Her var altsaa tre Muligheder: Det kunde staa enten i Brudens Hjem eller i Brudgommens Hjem eller hos den Velynder, der «gjorde» det. Men hertil kom endnu en fjerde Mulighed, idet enhver af de tre Parter kunde af Hensyn til Plads eller af andre Grunde foretrække at lade det staa ikke i Hjemmet men paa offentligt Sted.

Allerede i den katolske Tid omtales denne sidste Fremgangsmaade som ikke usædvanlig.

I Trondhjem havde man en stor Bygning, den saakaldte «Gildeskaalene» til dette og lignende Brug.[1] Og saavel om København som om Aalborg vide vi, at Byens største Gildesal — i København: «Danske Kompagni», i Aalborg: «Guds Legems Lav» — af og til blev udlejet til Adelsfolk fra Landet for deri at fejre Bryllup. Saavidt man kan skønne, have Lavsbrødrene sat en vis Ære i at se deres Lavshus saaledes anvendt og derfor kun krævet en, i det mindste efter Nutids Begreber, temmelig ringe Afgift. I Aalborg var Prisen Aar 1468 en Mark lybsk samt en Gave efter eget Behag af Lys til Guds Legems Alter. I København var Prisen Aar 1447 tre Pund Voks, men forandredes Aar 1514 til to Mark.[2]

Den fornemste Del af Adelen i den katolske Tid synes dog alligevel ikke, naar den vilde holde Bryllup udenfor Hjemmet, at have søgt til slige Lavshuse. Et andet Sted var mere fristende. Rundt om i alle Stiftsbyer boede jo en Bisp i sin store Gaard, og i mange andre Byer en Abbed eller en Prior i et ansélígt Kloster. En Gejstlig skulde alligevel vie Parret. Hvad om man søgte at bevæge en af Kirkens Spidser til ikke blot at forrette Vielsen men ogsaa at besørge den øvrige Fest med det samme.

Begge Parter kunde staa sig ved denne Ordning. Brudeparret opnaaede at blive viet af Stedets øverste Gejstlige, hvad

maaske næppe var blevet Tilfældet, hvis Brylluppet skulde have staaet hjemme paa Gaarden. Mad og Vin var af bedste Slags, bedre end hjemme, bedre end paa «Kompagniet», thi Bispens og Klostrets Kokke overgik alle. Sal og Husrum var det bedste, der fandtes; steg Lystigheden, kunde man benytte Kirken med.[1] Og endelig hvilede der over det hele dette uudsigelige men mildt betryggende: Værten, Murene, Omgivelserne, alt hævede og helligede, hvad der foregik.

Fra Værtens Synspunkt set var det ligeledes en heldig Ordning. Den var ærefuld: han kom ikke til Brudeparret, men de maatte komme til ham. Det var en fornøjelig Adspredelse ikke blot for Værten, men for alle de fromme Brødre, en af de Begivenheder, hvoraf man senere i klosterlig Ensomhed kunde leve længe. Og endelig var den fordelagtig. Vel hed det sig, at Bispen eller Prioren «gjorde» Brylluppet, og han modtog Tak herfor som en verdslig Velynder. Men medens en saadan maatte gøre alt gratis, følte enhver overfor Kirken, at Gave kræver Gave. Værten gav, men Kirkeblok og Klosterbøsse modtog.

Med sin mærkelige Evne til at forbinde Modsætninger i troskyldig Enhed imødekom da Romerkirken ogsaa paa dette Omraade Befolkningens Trang. Det var kun en ondsindet Ordkløver, der kunde falde paa at forarges over, at Bryllup stod i Kloster, Fruer og Jomfruer bænkedes i Klosterhal, medens Munke under Fnisen slæbte Brudesengen ind. De, der forstod sig paa sligt, tog ikke Anstød. Var ikke saaledes f. Eks. Kong Hans og hele fem Bisper «og mesten al Danmarks Raad og Adel» tilstede, da Erkedegnen i Ribe, Mester Niels Lange, Aar 1504 gjorde sin Broder, Ridder Thomas Langes, Bryllup i Graabrødre Kloster? Gjorde ikke Bispen sammesteds, Iver Munk, en halv Snes Aar efter Hans Munks og Maren Spændsdatters Bryllup og havde hertil lige saa fornemme Gæster: Kong Hans, «unge Kong Christian» og fire Biskopper o. s. v.[2]

Al denne Herlighed faldt bort ved Reformationens Indførelse. Hvilken Forandring nu for en Adelsmand blot at komme til Bys! Intet kirkeligt Herberge mere, hverken Bispegaard eller Kloster, ingen kronraget Slægtning, der nikkede Velkommen bag Vindues-Gitteret, ingen munter Erkedegn, der selv om det var Fastedag, glad bød én ind paa en Bergfisk, «Rav og Rækling» med Kakkebille.[3] Mellem Kirketomter og forladte Klostre vankede nu blot ensomt en af de nye Præster eller Skolemestre omkring, skriftlærd

maaske men dog ikke ens Ligemand, fattig som en Kirkerotte, sky og paatrængende som den.

Under disse Forhold forbød det sig af sig selv at holde adeligt Bryllup i By paa gammeldags Vis. Det er denne nye Tingenes Tilstand, som en af den gamle Tids Mænd, den fordums Biskop Ove Bille uden al Brod men dog tydeligt betegner i følgende Brev af 1540 til Broderen, Hr. Esge Bille:

. . . . «Som Dig vel fortænker vor sidste Afsked var om den Handel, Ord og Tale, gangen er imellem Claus Daa og os baade, paa vor Søsterdatters Hilleborg Skinkels Vegne osv.» . . . .

«Kjære Broder! Haver for= Claus Daa givet os tilkende om begge deres Bryllup, at det maatte udi Guds Navn skee, begjærendes deriblandt Dit, vort og flere hendes Venners gode Raad, Villie og Samtykke. Og tykkes hannem og os bedst at være, paa Din gode Forbedring, at det gjøres paa hans Gaard Ravnstrup mod St. Mikkelsdag næstkommendes, som andre gode Mænd her udi Riget nu paa en Tid lang have taget dennem for at gjøre saadanne Koste og Værtskab paa deres egne Gaarde»[1] . . . .

Trangen til at fejre Bryllup i By med store Festligheder var imidlertid fremdeles tilstede. Den lutherske Saligprisning af Ægtestanden virkede æggende: Bryllupper tog til baade i Antal og i Pragt, indtil de Aar 1582 blev lovbefalede; Velstand var der nok af. Der maatte skaffes Luft.

Vejen var paa en Maade anvist. Det, man blot behøvede, var passende Festrum i Byerne; i Mangel af de gode gamle, saa noget i Lighed med «Danske Kompagni» i København, «Guds Legems Lav» i Aalborg, men helst offentlige, Byen selv tilhørende Rum, saa at man ikke skyldte Tak til nogen for at faa dem til Leje.

Paa samme Tid sporedes der en Tilbøjelighed hos Borgerstanden til, nu da den gamle Gejstlighed, der havde overskygget den, var fældet, at optræde mere storladent. En enlig Raadstue samt en Plads under aaben Himmel til Tingsted var nu ikke længer nok, man krævede en ansélig Bygning i flere Stokværk, et helt Raadhus, saaledes som det alt fandtes i enkelte, større Byer.

Lejligheden til at faa sig sligt et Raadhus var gunstig. Rundt om laa der jo forladte Klostre og øde Kirker; her var baade Byggegrunde og Mursten nok, og Regeringen var ikke utilbøjelig til, ofte for intet, at overlade Borgemester og Raad til Nedrivning og Nybygning disse uhyggelige Fortidsminder, der blot skæmmede Byens Udseende. I Ordets egentligste Forstand paa Kirkens gamle Grund og ud af dens fordums Hylster voksede da disse nye, verdslige Stedfortrædere frem.

Et underligt Folkefærd var de Raadhuse, der saaledes opstod, en Krydsningsart med modstridende Slægtmærker. Udvendigt: brune Munkesten, for kort siden saa indgaaede med Kalk fra Valdemarernes Dage, at de kun veg for Brækjærn og trodsigt styrtede i store Brokker; nu sænkede i ny, blød Kalk og trængte i Geled, som det kunde falde sig, med frisklavede, gule Sten fra Byens nye Teglgaard. Indvendigt: Fangehul og offentlig Vinkælder forneden, Rum til Madvarer og Byens vise Fædres Raadslagningssal foroven, øverst en Festhal, der spændte over hele Huset, og herpaa et kækt Tag med takkede Gavle. I sin brogede Blanding mindede dette Raadhus i Byklyngen om en velnæret Borgemester med Jærnhuen paa Snur, naar han efter en Mønstringsdag omtaaget belærte den lavere Flok om, at han stod paa Kirkens gamle Grund, bar ikke Sværdet forgæves og derfor tømte dette Glædens Bæger.

Hvor stærk Iveren for nye Raadhuse var, kan ses af, at alene paa Sjælland byggedes der i Aarene 1552—81 følgende: i Skelskør, Køge, Nestved, Kalundborg, Holbæk og Korsør.[1] Ofte kneb det for Byerne med at skaffe Midler til at faa dem færdige, og Regeringen maatte stadigt komme til Hjælp, hvad der iøvrigt heller ikke var ubilligt, da Kongen gerne betingede sig, at der over Salen skulde indrettes et solidt Kornloft til Regeringens Brug. Raadhuset i Køge var saaledes en fem, seks Aar under Bygning. Det paabegyndtes Aar 1552, og først Aar 1558 kunde Knud Steensøn til Lundbygaard holde Bryllup der. «Gjorde han selv samme Bryllup paa det nye Raadhus udi Køge, og var det det første Herremands Bryllup, som stod paa det Hus, siden det blev bygt af Ny».[2]

Men havde det kostet baade Tid og Penge, saa var det ogsaa i Reglen noget storartet, der kom ud. Salen i det nye Raadhus i Nyborg , der blev opført Aar 1586, var saaledes 16 Alen bred og 49 Alen lang.[3] Endnu længere var den i Viborg,[4]

derhos med panélede og rigt smykkede Vægge. Her var ikke blot som f. Eks. i Malmø og flere andre Steder en særskilt Forhøjning til Musikanterne, den saakaldte «Piberbænk»,[1] men et helt Galleri. Et lignende fandtes paa Raadhuset i Roskilde.[2] I Viborg uddannede sig snart den Skik, at Adelsmænd, der havde holdt Bryllup paa Raadhussalen, lod male deres Vaaben paa Væggen til Erindring. Da Raadhuset brændte Aar 1726, var Væggene overmalede med Vaabner og Navne.[3]

I de større Byer, der allerede forud vare forsynede med et Raadhus, viste den nye Bevægelse sig ved, at man paa det bedste udstyrede Salen til Bryllupsbrug. I Ribe f. Eks. havde man alt Aar 1394 været om sig og købt den saakaldte nederlandske «Børs» til Raadhus, en ansélig, grundmuret Bygning paa tre Stokværk, med Svalegang baade til Gaard og Gade; Aar 1448 havde man derpaa tilkøbt to Nabohuse ligeledes ret ansélige, og i Bytte blandt andet givet det ældste Raadhus, der laa i en anden Gade. Men Aar 1458 havde man, da man dog savnede dette, tilbagekøbt det igen, saa at man altsaa i det 16de Aarhundrede besad ikke mindre end fire Bygninger, en til hver af et Raadhus' forskelligartede Anvendelser: Bryllupssal, Raadstue, Vinstue og Fængsel. Her var der ingen Grund til at opføre et nyt, femte Raadhus, men vel til at pynte paa Salen i den gamle «Børs». Den blev udstyret med «Brudebænk», «Brudebord», Bordhimmel osv. Aar 1578 anskaffedes hertil en «Jærnkakkelovn» som Afløser af den gamle Kamin. Senere ophængtes der under Loftet ikke blot «Hængekerter» men en stor Malm-Lysekrone. Ti Aar efter bestiltes to lignende fra Lybæk og «Armkerter» anbragtes i Væggene; samtidigt opsattes istedetfor «Piberbænk» et helt «Postur» (Pulpitur) til Musiken. Efterhaanden veg den nok ikke for den nye Sal i Viborg. Og den holdt lige saa længe ud som denne. Da Raadhus-Bygningen i Ribe ikke længere kunde staa for Ælde men maatte nedrives, brændte den i Viborg.[4]

I Helsingør, hvor man ligeledes alt tidligere besad et Raadhus, gjorde den nye Tids Krav sig gældende paa en anden Maade. Man nøjedes ikke her med blot at udstyre Raadhussalen paa bedste Vis, men gjorde den til et første Klasses Festrum ved selv at opføre et af anden Klasse ved Siden af. Aar 1573 bestemte man sig nemlig til at anvende en uventet Indtægt til i Raadstuegaarden at lade opføre et «Brudehus» «til menig Bys Gavn og Bedste». Brudehuset skulde være to Lofter

højt og der ovenpaa en Sal, saa at «dersom nogen Borger har Behov at bruge den til Bryllupskost, om man ikke vil holde den paa Raadhuset, skal det dèr altid holdes og være fangeligt».[1] Ad denne Vej undgik man for stærkt Slid paa den egentlige Raadhussal og fik tillige sat en Forskel mellem «fornemme Borgeres» og almindelige dødeliges Bryllupper.

Hvad hjalp det imidlertid, at der nu rundt om i Byerne fandtes ansélige Raadhussale til at fejre Bryllupper i, naar der dog ikke derhos fandtes, som i den katolske Tid hos Bisperne og i Klostrene, alt, hvad der hørte til Madens Tillavning og Anretning! Dette var en væsentlig Mangel. I de Byer, hvor der iforvejen havdes større Lavssale med alting rede til Bespisning, fik derfor ogsaa disse et Forspring for Raadhusene. I København f. Eks., hvor man jo alt fra den katolske Tid af var vant til, at Bryllupper kunde holdes paa «Kompagniet», blev dette efter Reformationen det fine Sted at holde Bryllup paa, og ikke førend Aar 1612 begyndte man at fejre Bryllup paa Københavns Raadhus.[2]

Men i andre Byer, hvor man ikke havde saadant Valg, maatte Manglen afhjælpes. Raadhuset maatte indrettes paa Beværtning. Hertil hørte først og fremmest et ordentligt Stegers. Et saadant fandtes i Odense allerede før Raadhusets Ombygning Aar 1551, hvilket kan ses af Udtrykket «Strædet ved Raadhusstegerset».[3] I Kolding derimod var man stærkt i Vaande, fordi der ingen Plads var hertil paa Raadhuset; men endelig bevægede man Kongen til at bevilge Byen et Laan til Indkøb af en Nabogaard, hvor et Køkken kunde indrettes.[4] Saavel i Ribe som i Helsingør lader den fremadskridende Udvikling sig forfølge. Først nøjedes man med et mindre Stegers, men efterhaanden som Fordringerne steg, maatte dette udvides og ombygges, forsynes baade med ny Arne, Esse, stor og lille Bagerovn, Røgfang, Spisekammer[5] osv.

Maaden, hvorpaa Helsingør opnaaede Spisekammer, er ret betegnende. I Efteraaret 1581 var Raadhuset «bortlejet til Bryllupskost» og ved denne Lejlighed benyttede man som sædvanligt alle Rum. «Raadstuen f. Eks. brugtes til at forvare Maden i. Saa vilde Uheldet, at en gik ud herfra, lod Nøglen ligge inde og smækkede Døren i. Hermed var alle Gæsterne afskaarne fra yderligere Bespisning. Sligt kunde naturligvis ikke gaa an; Døren maatte brydes op. Da dette var lykkedes, betragtedes

imidlertid Sagen hermed som omme, Gæsterne, der rimeligvis vare udenbys, afleverede Raadhuset og droge bort uden at omtale det lille Uheld.

Først et Par Dage efter da Borgemestre og Raad skulde holde Møde, opdagede Raadmand David Lejel,[1] der i sin Egenskab af Stadens Kæmner vel var kommen først, den skete Skade og viste nu de forfærdede Fædre, hvor slet den hellige Grav var forvaret: «Laasen var fordærvet, Hængslerne brudte, item Laasen at kunne stikkes op med en Kniv». Det var et net Lukke for et Rum, hvori «Byens Klenodier og Privilegier laa i Forvaring». En anden Tid vilde muligt heraf have taget Anledning til at forbyde Benyttelsen af Raadhuset til Bryllupsfest; her vedtoges kun enstemmigt, at man for Fremtiden for at undgaa «anden Fare eller Ulykke» ikke maatte bruge Raadstuen til at gemme Mad i, men hertil skulde have et Spisekammer.[2]

Det sidste nødvendige Skridt for at gøre Raadhuset til et godt Beværtningssted var at forsyne det med tilstrækkeligt Bordtilbehør. Ogsaa dette Skridt gjorde man fuldt ud. I Helsingør f. Eks. havde man ved Aarhundredets Slutning seks Skabe fulde af «Byens Tin» som det kaldtes, og stadigt anskaffedes der nyt. Aar 1604 blev der f. Eks. købt af nyt i England: 60 Tinfade, 200 Tintallerkener og 60 Saltfade, og samtidigt lavedes der i Byen selv 16 Par Lysestager til Raadhusets Behov. Ribe Raadhus besad ikke blot en god Forsyning af Tintøj — heriblandt, hvad der dengang var en Sjældenhed: Kopper, «19 Tinkopper, onde og gode» — men tillige alt tilsvarende i Træ, og endda i to Arter, det simplere, hvide, og det fine, røde, hollandske Trætøj. Alle Slags Smag kunde altsaa tilfredsstilles, eller maaske snarere Bordet kunde samtidigt dækkes i Salen med Tin for de egentlige Gæster, og andetsteds for Følget med Træ.[3]

Alle disse Genstande, som Raadhuset saaledes ejede, stod Fare for let atter at komme ud af Huset. Den simpleste Maade, hvorpaa dette kunde ske, var, naar mod Festens Slutning Bægre, Saltkar og Tallerkener anvendtes som Kastevaaben. Saalænge Selskabet kun sigtede efter hinanden indbyrdes, var sligt jo blot en Form for selskabelig Munterhed, men værre blev det, naar man tog Sigte efter Vindusruderne, og Tintøjet dusinvis fløj i det Frie. For at sikre sig mod denne Sværmen og dens Følger var det et staaende Forlangende, at den, der «gjorde Kosten», skulde aflevere Salen med rette Tal af Tintøj, Bænkeben og

Ruder. Hvis man tør slutte fra Bestemmelser tagne i Randers 1609, har det vistnok undertiden faldet svært efter Gildet at komme til Rette om Tallet; man vedtog derfor her, at enhver Bryllupskost paa Raadhuset skulde begynde med, at Skafferen talte Ruderne.[1] I Helsingørs Regnskaber var det en ofte tilbagevendende Udgiftspost: «For at færdige Vinduerne paa Raadhuset til den og dens Bryllup».

En farligere Maade at miste Raadhusets Bordtøj paa var dog, naar det ikke gik gennem Vinduerne men ganske roligt ad Døren ud af Huset og derpaa enten ved Skødesløshed eller ligefrem Svig blev borte med det samme. For at sikre sig herimod tog man baade i Ribe og Helsingør og vel andetsteds ogsaa omtrent paa samme Tid samme Forsigtighedsregel: man indgravérede Byens Vaaben og Navn i alt Tintøjet og indbrændte det i Træsagerne. Saaledes mærkede kunde de indfanges paany. Ja hvad mere var, man kunde nu gøre sig en Ekstrafortjeneste ved at leje dem ud til Fester i Byen. Paa denne Vis havde Helsingør en aarlig Indtægt, der langtfra altid var ringe. Medens Lejen for Udlaan f. Eks. Aar 1606 ganske vist kun udgjorde $2^1/_2$ Mark, kunde den i gode Aaringer som 1620 stige til over 20 Specier. Ogsaa Raadhusets Køkkentøj var søgte Sager. Helsingørs Stegespid vare paa livlig Vandring blandt Byens Husmødre og føjede et beskedent Bidrag, af en Skilling i Leje for Stykket, til Stadens øvrige Indtægter.[2]

Den verdslige Øvrighed maatte siges at have rakt sig saa vidt, som det var muligt, for at erstatte den gamle Gejstlighed. Den havde bygget Festrum og Udenoms-Bekvemmeligheder, anskaffet Køkkensager og Bordtilbehør, ja oprettet en Slags Marskandiser-Forretning, alt for at befordre til «Ægteskabs-Stat» og betjene Byens og Omegnens Godtfolk. Men disse Bestræbelser vare heller ikke gjorte forgæves. Det hele slog godt an. De gamle Munkesten kom atter til Bryllup, men nu til ærbart, Gud velbehageligt Bryllup. Ikke som hine forbandede, papistiske Fester, hvor man stundom havde misbrugt en kirkelig Bygning til Forlystelsessted; nej, nu havde man fromt nedrevet hele Kirken

og af Stenene bygget en egen Art Hal, Indgangen til den Stat, som Herren selv havde stiftet.

Vil man have et Indtryk af, i hvilket Omfang de nye Raadhuse benyttedes til Bryllupper, kan man allerede faa dette ved at lægge Mærke til, hvor hyppigt det om adelige Giftermaal hed: «stod den og dens Bryllup udi Assens», udi Odense, Kolding osv. Men et endnu bestemtere Indtryk faar man ved at se, ikke hvo der gjorde det, men hvem det blev nægtet. Næppe vare nemlig de nye Bryllupsrum blot nogenlunde i Orden, førend straks Adelen og de fornemste Borgere sikrede sig Eneretten til at benytte dem. Allerede i Recessen af Aar 1557 blev det for Danmarks Vedkommende fastslaaet, at Smaaborgere og Haandværksfolk ikke maatte fejre Bryllup dèr, men kun i Hjemmet. Det var alene Borgemestre, Raadmænd og Købmænd foruden naturligvis Adelen, der maatte komme «paa Kompagniet eller Raadhuset».[1] Samme Bestemmelser gentoges senere for Sønderjylland og Holsten.[2] Der ligger derfor en egen Selvfølelse i Ord som disse:

Du togst mig ikke som en Tjenestepige.
Min Fader gjorde i den danske Kompagni
Dig en skøn Bryllupskost, alt kvit og fri.[3]

Og det er med en vis Stolthed paa Standens Vegne, at en Præst paa Fyn beretter om en af sine Formænd: «Hans Bryllup blev højtideligen holdet, efter kristelig Vielse og Guds-Tjeneste i Kirken forrettet, paa Odense Raadhus d. 11. Novembris 1589».[4] Det var en Selvfølge, at det var gaaet Hædersmænd fra det gamle Testamente paa lignende Vis. Om Tobias' Bryllup meddeltes det i det bibelske Skuespil gemytligt Tilskuerne:

Brylluppet faar I ikke her at se.
Det skal paa Raadhuset ske.[5]

Hvor stærk end Lysten var baade i den katolske og i den første lutherske Tid til at lade Brylluppet staa paa offentligt Sted — hvad enten nu dette kaldtes Bispegaard, Kloster eller Raadhus — saa var det dog en Selvfølge, at mange alligevel maatte nøjes med at holde det i Hjemmet. Ved Bryllupper af denne Art heftede imidlertid en Mangel, lige fremtrædende hos Konge og Menigmand, den samme, der oprindeligt havde

givet Anledning til Bryllupper udenfor Hjemmet: Manglen paa Plads.

Hele det 16de Aarhundrede igennem lyde Klager herover. Christiern den Anden tog heraf Anledning til den meget skarpe Forholdsregel, at forbyde Borgere og Bønder at indbyde flere, end Huset kunde rumme, en Bestemmelse der viser os denne Konge som hensynsløs Reformator ogsaa overfor de Stænder, han fortrinsvis yndede. Hvor haardt dette Forbud efter Datids Begreber var, kan allerede ses af, at det maatte væsentlig begrænses af Kongen selv. Efter at have bestemt en Bøde paa 100 ℔ for den Borger, «der gør større Bryllupskost end som hver kan gøre i sit eget Hus, som han udi bor», tilføjes der udtrykkeligt videre: «dog hvor saadant Bryllup er, maa Piger og ungt Folk komme dèr for Huset og danse, kvæde og gøre dennem glade».[1] «Eget Hus» fortolkedes altsaa her som omfattende Gaden med.

Men selv med denne mildere Fortolkning var dog Forbudet meget for strengt. Christian den Tredie vovede vel at genoptage det Aar 1537, men maatte allerede et Par Aar efter tilbagekalde det og ledsage Tilbagekaldelsen med følgende Undskyldning: «Om den Artikel om Bryllupskost, som Vi den menige Mand til Bedste have udi vor Ordinans ladet udgaa, at ingen Borger og Bonde skulle gøre større Bryllup, end de kunne gøre i deres Stue, saa forfare Vi dog, at mange have taget Os det i værste Mening; thi ere Vi tilfredse, at hver herefter gør Bryllup efter sin egen Vilje og Formue».[2] — Det Antal Gæster, som senere fastsattes for hver af de forskellige Samfundsklasser, overskred i Virkeligheden langt, hvad de tilsvarende Hjem maatte antages at kunne rumme.

Maaden, hvorpaa man under disse Forhold skaffede Plads, var i Købstæderne vistnok i Reglen den, som i en noget senere Tid i Sverig kortelig beskrives saaledes: «Faar Gæsterne ikke Plads i Brudehuset, nedrives Plankeværket til Naboens Gaard, hvor Gæsterne modtages».[3] Paa Landet tyede man gerne til Udhusene; Vognport og Lade vare selvskrevne Festrum. Allerede paa Christiern den Andens Tid omtales denne Skik hos Bønderne.[4] At den ogsaa strakte sig til Præstegaardene, kan ses af følgende Optegnelse af en Præst om, hvorledes han gjorde Brylluppet for en Embedsbroders Datter: «Anno 1572 den Søndag næst efter vor Frue Dag, som var den 6te Juli, gjorde jeg Maren Jens-

datters Bryllup med Christiern Friis i min Port-Lade».[1] Hundrede Aar forandrede ikke væsentligt Forholdene. Aar 1659 hedder det i Kirkebogen fra Nordborg paa Als: «Onsdag efter Trinitatis holdt Caspar Malsius Bryllup med en fin Enke af Flensborg udi min Præstegaard udi den store Lade, og var fuld af Gæster fra den ene Ende til den anden paa begge Sider».[2]

Hvor Have og Gaardsplads var store nok hertil, opsloges baade i By og paa Land ofte en hel Flok af Smaaboder til Madtillavning og Bespisning, saa at det hele lignede en Markedsplads eller et Forlystelsessted i Nutiden. At man i Tyskland har fulgt samme Skik kan ses af Forklaringen i «Fruentimmer-Leksikon» af 1715 paa Ordet «Bryllups-Køkken». Det forklares som: «en i Gaarden til Bryllupshuset opslaaet Butik, hvor Maden tillaves».[3] I Overensstemmelse hermed beskrives ogsaa i en i Danmark udkommen Bog fra det 16de Aarhundrede, «Unge Karles og Drenges Spejl», et rigtigt festligt Bryllup saaledes: «Køkkenet blev opslaget udi en skøn, stor Træhave. Derudi bleve opslagne mange herlige Paulun og Løvsaler, i hvilke man skulde faa Mad, og bleve indenudi dragne med skønne flamske Sengeklæder og andet kosteligt Smykke».[4] Benævnelsen «Løvsal» for slige hurtigt dannede Lysthuse holdt sig langt ind i det 17de Aarhundrede. Endnu Aar 1668 hedder det om en Hoffest hos Frederik den Tredje: «Den 28de Juli trakterede Hs. Maj. det ganske Herskab helt magnifikt paa Frederiksdal, udi en hel kostelig og herlig dertil paa Bakken oprettet Løvsal». Og «den 3die August trakterede Hendes Maj. Dronningen det ganske Herskab helt magnifikt paa Dronninggaard om Aftenen udi en hel smuk dertil oprettet Løvsal, som varede til Dag».[5]

De ved kongelige og store, adelige Bryllupper opførte «Butiker», «Pauluner» og «Løvsale» overgik naturligvis andre i Størrelse og Pragt. Ved det ovenomtalte Bryllup paa Nakkebølle Aar 1594, der overværedes af den unge Christian den Fjerde, foregik selve Vielsen, som udførtes af Fyns Biskop, i et saadant stort «Paulun», bygget af Træ udenfor Borgporten.[6] Til Frøken Elisabeths Bryllup med Hertugen af Brunsvig fik Lensmanden paa Koldinghus Befaling at opføre en stor «Sal», hvortil forskreves Bjælker paa 24 Alens Længde fra Gulland og Norge, og det paalagdes ham udtrykkeligt at gøre den saa solid, at den ikke behøvede straks at nedrives, men kunde blive staaende nogle Aar.[7]

Den hos alle Stænder følelige Mangel paa Plads kunde naturligvis med samme Ret udtrykkes saaledes: at Gæsternes Antal overalt var for stort. Men Maaden, hvorpaa man hos høje som lave søgte at raade Bod herpaa, pegede hen paa, at Bryllup og Friluft fra gammel Tid af svarede til hinanden, og at denne Fest derfor egentlig kun burde holdes om Sommeren.

6.

Indbydelsen til Bryllup var i sin fyldigste Form en treleddet Handling, hvor den ene og samme Opfordring til at give Møde ved Brylluppet tre Gange gentoges med kortere og kortere Varsel.

Den første Indbydelse udgik for Adelens Vedkommende gerne en seks til otte Uger før Brylluppet. Grunden til denne tidlige Henvendelse var, at Slægt og Venner jo ofte var spredte over flere Landsdele, saa at det tog længere Tid, førend man kunde naa rundt til alle. De samme Forhold var ogsaa uden Tvivl Grunden til, at man her havde opgivet den vistnok oprindelige, i hvert Fald høfligste Skik: at Brudgommen selv drog om og indbød. Kun i enkelte, særlige Tilfælde fandt dette endnu Sted for Adelens Vedkommende, saaledes overfor meget fornemme Gæster, først og fremmest overfor Kongen. «Var Mandrup Parsberg hos mig og bad mig til Bryllup»,[1] hedder det f. Eks. i Christian den Fjerdes Optegnelser den 1. September 1616. Og videre den 8. September: «Stod Mandrup Parsbergs Bryllup, og red jeg samme Dag fra Skanderborg til Aars og var til samme Bryllup».

Til Ligemænd nøjedes man med at sende Bud. Som Brudgommens Stedfortræder og Talsmand havde dette Bud vistnok i forrige Dage røgtet sit Hverv paa samme Maade, som endnu i det 16de Aarhundrede var Skik og Brug hos Borgere og Bønder, ved en højtidelig mundtlig Indbydelse. Men hos Adelen anvendte man nu den finere skriftlige. Herved opnaaede man at kunne bruge til denne Art Sendefærd en ganske almindelig Svend uden særlige Talegaver. Som Minde om Fortiden synes dog den Skik at have holdt sig, at man ikke udsendte flere Bud med Brevene hver til sin Kant, men lod et og samme drage Landet rundt.

Selv hvor man af andre Grunde alligevel skulde have ridende Bud med Skrivelse til en af Gæsterne, fulgte ikke Indbydelsen med, men den omtaltes kun som værende under Opsejling: «Nogle mine Breve ere udgangne, og forseer jeg mig til, at mine Breve skal med det Første komme Dig til Hænde».[1]

Den adelige Skik med skriftlig Indbydelse var ikke saa stor en Besparelse i Tid og Kræfter, som den tager sig ud for Nutiden. Vel slap «Talsmanden» for Ridtet; men en Hest og en Mand maatte jo alligevel afsted, og et Spørgsmaal, om ikke Indbyderen ofte vilde have foretrukket selv at farte om, fremfor at sidde dagevis indespærret med en trodsig Gaasefjer og et Blækhorn. Thi Affattelsen af de mange Breve maa, med Datidens langsomme Maade at skrive paa, have taget meget lang Tid. Gæsternes Antal kunde og vilde man ikke slaa af paa, og Bunken af Breve blev stor, førend man var naaet alle igennem. Fra et Bryllup, der stod i Odense Aar 1663, har vi tilfældigt bevaret en nøjagtig Fortegnelse over Gæsterne. Af disse havde 186 faaet skriftlig Indbydelse. Da dog heriblandt var flere Ægtepar og ugifte Døtre, er den Mulighed ikke udelukket, at man i saa Fald har — forøvrigt mod Skik og Brug,[2] — slaaet slige nærbeslægtede sammen i én Indbydelse. Men selv med denne Indskrænkning maa Antallet af Breve have beløbet sig til 98.[3] Det er da med en egen Følelse, man nu sér paa et Marter-Redskab som følgende haandskrevne Vejviser eller Postadressebog fra Datiden: «Fortegnelse over menige Adel herudi Danmark med deres Fruer og Gaarde, til Efterretning naarsomhelst Bryllups- og Begravelses Breve udgaa. Anno 1640».[4] Dobbelt brydsomt maa Forholdet have været, naar der, som streng Høflighed bød og mange virkelig overholdt,[5] skulde skrives ikke én men to Indbydelser til hver især, nemlig en fra Brudgommen og en fra Brudens Fader, eller en fra den, der «gjorde» Brylluppet, og en fra den, for hvem det blev «gjort». I Landets bedste Krese kunde et Ægtepar til samme Bryllup gøre Krav paa fire Indbydelsesbreve.

Naar den hele Skik med skriftlig Indbydelse er opstaaet, vides ikke. Den første har maaske blot villet prale med sin Skriftlærdom og herved vakt Moden. Hvis vi tør tro Folkevisen, har denne Indbydelsesmaade allerede været brugelig i Middelalderen. Det hedder nemlig i Visen om Hr. Nielaus og stolten Adelus:

Tak have bolde Hr. Nielaus!
Han holdt saa vel sin Tro:
Han skrev til Fruer og stolte Jomfruer,
Han lod sit Bryllup boe.[1]

Muligt er dette dog blot Tilbageskin fra en senere Tid, en forbedret Gengivelse med det 16de Aarhundredes Forhold for Øje.

Indholdet af Brevene var saa godt som ordret det samme. Sammenligner man Indbydelser fra Aarhundredets Begyndelse med tilsvarende fra Slutningen ja langt ind i det 17de Aarhundrede, er der kun ringe Forandring at paavise. Og denne Ensartethed strækker sig ikke blot over hele Danmark, men over Sverig og Norge tillige. Sligt forklares lettest ved, at Brevene kun gentog den tidligere brugte, mundtlige Formular.

Et Bryllupsbrev lød saaledes: «Min ganske venlige Hilsen nu og altid forsendt med Vorherre! Kære Christoffer! Betakker jeg Eder gerne for al Ære og Godt, som I mig altid gjort og bevist haver, hvilket jeg altid gerne forskylde vil med hvad Gode i min ringe Magt er.

Kære Christoffer! Giver jeg Eder venligen tilkende, at jeg agter i den hellige Trefoldigheds Navn at gøre en af min kære Hustrues Jomfruers Bryllup, ærlig og velbyrdig Jomfru Helvig Basse, med ærlig og velbyrdig Mand Erik Thott til Hjulbjerg, den næste Søndag før Sct. Dionysii Dag, som er den 8. Oktober nu førstkommende. Er derfor min venlige Bøn til Eder, at I ville have den Umage og komme til Ugerup om Løverdagen tilforn og siden gøre Eder glade med mig og flere vore gode Venner, som jeg forhaabes dèr da forsamlede vorde. Det forskylder jeg altid gerne udi slig og alle andre Maader. Hermed Eder den almægtigste Gud befalendes.

Af Helsingborg den 21. August Anno 1581.

Arild Urup,
egen Haand.»[2]

Christoffer Gøye, til hvem denne Indbydelse var rettet, modtog samtidig en lignende fra Brudgommen, Erik Thott. I Norden synes man endnu i det 16de Aarhundrede at have nøjedes hermed og forskaanet den indbudne for at svare skriftligt. Dette stod vistnok i Forbindelse med, at der kun kunde gives Budet ét Svar tilbage: «Tak! man skulde komme». Men allerede i Be-

gyndelsen af det 17de Aarhundrede indeholdt en svensk Formularbog Anvisninger paa skriftlige Svar, et med Tak og to med Undskyldninger. Intet af disse sidste passede dog for det Tilfælde, at man havde været saa uheldig selv at tage imod Budet: «Jeg kan Eder ikke forholde, at den almægtige Gud efter sin guddommelige Vilje haver hjemsøgt mig nu i otte Uger med Livs Svaghed, saa at det er mig fast umuligt at færdes og komme der tilstede. Beder derfor venligen, at I ville have mig undskyldt paa denne Tid». Ifølge det andet stod det endnu værre til, man havde i lang Tid maattet holde Sengen og kunde ikke komme udenfor sit Kammer.[1]

Hos Borger- og Bondestanden var Kresen af Slægt og Venner i Reglen bosiddende i samme By eller samme Egn. Her behøvede da Indbydelserne hverken at være skriftlige eller at udgaa saa betimeligt som hos Adelen. Kun undtagelsesvis anvendtes derfor Breve. Da saaledes Hofpræst Anders Sørensen Vedel fra København Aar 1577 skulde ægte kongelig Historiograf Hans Svanings Datter i Ribe sendtes en Maaned forud fra denne By skriftlige Indbydelser til Brudgommens Venner i København. At saa fornem Adfærd ikke forekom til Hverdags i Ribe kan sés af, at Biskop Hegelund den 29. Maj i sin Dagbog har optegnet disse Bryllupsbreves Afsendelse som en mindeværdig Begivenhed.[2]

Til dagligt Brug indbød man hos Borgere og Bønder mundtligt og kun en 8 til 14 Dage forud. Indbydelsen skulde naturligvis ske under saa højtidelig en Form som muligt, og derfor udførtes den gerne af to eller flere i Følge, hvoraf den ene hyppigt var selve Brudgommen. I Aalborg vedtoges det Aar 1560, at der ikke maatte gaa flere end fire om og indbyde, den ene af disse skulde være Brudgommen, men Sognepræsten skulde fremtidigt ikke behøve at gaa med.[3] Dette var ellers Skik i flere Byer. Da saaledes f. Eks. Aar 1588 Historiograf Svanings yngre Datter Karine skulde bortgiftes i Ribe, udstedtes vel ingen Bryllupsbreve som i Anledning af hendes Søster, men hendes nærmeste Slægtning gik, ledsaget af Præsten ved Domkirken, højtideligt omkring i Byen og indbød.[4] Efter Datids Skik var slige Bud naturligvis bevæbnede. Da Laurits Persen i Knudsker paa Bornholm saaledes selvanden red om og bød til Bryllup, bar hans Ledsager Økse. Idet de red gennem en Landsby, snublede Ledsagerens Hest, og hans Økse fløj hen paa en Ko uden dog at tilføje den Skade.

Lybekkernes Foged benyttede straks Lejligheden til at idømme ham en alvorlig Bøde.[1]

Spor af denne gammeldags Indbydelsesmaade har holdt sig i flere af Nordens Egne ned i det 19de Aarhundrede. Brudgommen er eller var indtil for kort siden endnu den indbydende baade i Vendsyssel[2] og i Sundeved,[3] i Telemarken[4] og paa Øland.[5] Endnu møde Indbyderne, pyntede som de kan bedst, i Store Vi i Sønderjylland paa udsmykkede Heste,[6] paa Ærø med hvid Stav i Haanden,[7] i de gamle svenske Besiddelser paa Ruslands Vestkyst med Papirsrose og Guldflitter paa Hatten.[8]

Ogsaa hos Borgere og Bønder holdt man hyppigt paa, at enhver Gæst skulde have en dobbelt Indbydelse, en fra Brudgommen og en fra Bruden. Det afgjordes da gerne med det samme, idet Indbyderne fulgtes ad, og en af dem talte paa Brudgommens, en anden paa Brudens Vegne. Denne gamle Skik overholdes endnu i enkelte Egne af Sønderjylland.[9]

Men i det 16de Aarhundrede gik man i flere Byer videre endnu og lod denne mandlige Indbydelse eftergaa af Kvinder, der paa Brudens Vegne maatte rundt enten til alle Indbudne eller dog til de kvindelige Gæster. Dette var en meget drøj Tjeneste, baade naar hensaas til det slette Føre, hvori de ofte i Regn og Slud maatte ud, og det Antal af Forfriskninger, der maatte nydes hvert Sted undervejs. Af den første Grund forbødes Skikken i Bergen Aar 1616,[10] af den sidste Grund i Flensborg Aar 1600.[11] I København søgte man at stække Skikken ved at kappe af forneden. Aar 1609 forbødes det at indbyde ved «Bedekvinde» til Tjenestepigers eller tjenesteløse Folks Bryllupper. Om nogen understod sig at handle herimod, skulde vedkommende «Bedekvinde» betale en Bøde eller «straffes i Kælderen».[12]

Hvad vi hidtil har omtalt af Indbydelser — Adelens med seks, otte Ugers Varsel, Borgernes og Bøndernes med otte, fjorten Dages — var altsammen kun første Ringning. En anden, samt en tredie og sidste fulgte efter. Dette stemmede vel med nordisk Folkeskik, hvor en vis tvær Beskedenhed, der trængte til at mindes og nødes, var gængs Høflighedsform. Men forøvrigt skrev Skikken med de gentagne Indbydelser sig vistnok

fra ældgammel Tid og var, eller havde engang været, fælles for mange Folkeslag. Værd at lægge Mærke til i saa Henseende er, at paa Kristi Tid kendtes samme Skik i Jødeland. I Lignelsen om Kongesønnens Bryllup indbødes saaledes Gæsterne tre Gange, idet der til de engang indbudne sendtes Bud paany for at kalde dem, da Festen stundede til, og sluttelig endnu en Gang Bud for at melde dem, at Maaltidet nu var beredt.[1]

For Adelens Vedkommende i det 16de Aarhundrede kunde denne anden Indbydelse have sine store Vanskeligheder. Ifølge gammel Skik skulde den udføres af Brudgommen selv og foregaa næstsidste eller sidste Dag før Brylluppet. Men hvor Gæsterne havde hjemme langvejs borte, maaske i en helt anden Kant af Landet, var sligt jo en Umulighed. Ikke desto mindre gjorde man, hvad man kunde. Til alle blot nogenlunde nærboende red Brudgommen selv omkring. I disse travle Dage kunde hverken han eller hans Hest tænke paa Hvile; fra tidlig Morgen til sen Aften gik det rundt ad banede Veje og halvkendte Stier, Sommernatten maatte tages med til Hjelp for at naa om til alle. Det er da ret et Træk ud af Livet, naar Folkevisen lader det være en Rytter just af denne Art, der paa sit natlige Ridt gennem Krattet standses af Ellefolket. Og kun med Kendskab til disse Forhold er man i Stand til at skatte Visens mærkelige Natursandhed. Ene, halvberuset af Dagens mange Bægre, overtræt og dog opfyldt af glade Tanker om sin Brud, sporende Hesten endnu en Gang, saa Stammerne danse forbi ham — er han som selvskreven til et Møde af denne Art:

Hr. Oluf rider saa vide
Alt til sit Bryllup at byde.
Men Dansen den gaar saa let gennem Lunden.

Der danser fire, og der danser fem,
Elverkongens Datter rækker Haanden frem.
Men Dansen den gaar saa let gennem Lunden.

Velkommen, Hr. Oluf! lad fare Din Fig [ɔ: Hast]!
Bi lidet og træd i Dansen med mig!
Men Dansen den gaar saa let gennem Lunden.

Jeg ikke tør, jeg ikke maa,
Imorgen skal mit Bryllup staa.
. . . . . .

«Hør nu, Hr. Oluf! træd Dansen med mig,
En Silkeskjorte giver jeg Dig».

«En Silkeskjorte saa hvid og fin,
Den blegte min Moder ved Maaneskin».

«Jeg ikke tør, jeg ikke maa,
Imorgen skal mit Bryllup staa».

Her deler de forskellige Optegnelser af Visen sig i to Grupper. Efter den ene kan Hr. Oluf ikke modstaa Elverpigens Bøn og ender med at deltage i Dansen. Ifølge en hemmelighedsfuld Lov maa han nu dø, hvis han ægter en jordisk Brud. Efter den anden Gruppe af Opskrifter vedbliver han standhaftig at svare Nej, hvorfor Elverkongens Datter tilsidst vredes og slaar ham med Helsot. Efter begge vender han mærket til Døden hjem henad Morgenstunden:

Der han kom til Borgeled,
Der staar hans Moder og hviler ved.

«Hør Du, Hr. Oluf! kær Sønnen min!
Hvi bær Du nu saa bleg en Kind?»

Han antyder da, hvad der er hændet ham, og beder Moderen foreløbigt undskylde ham for hans Brud, der hvert Øjeblik kan ventes, med at han er reden paa Jagt. Da Bruden i nogen Tid har ladet sig holde hen hermed, opdager hun imidlertid, at han er død, og tager da ligesom hans Moder sin Død af Sorg her over. — «Men Dansen den gaar saa let gennem Lunden».

Det er et Vidnesbyrd baade om denne Vises virkelig nordiske Stedfarve og om dens Skønhed, at den kun forekommer i Skandinavien, men i nyere Oversættelse har gjort megen Lykke baade i England og Tyskland, i sidstnævnte Land (i Digteren Herders Oversættelse) endog i saa høj Grad, at man har ment at burde tilegne sig den som oprindelig tysk Folkevise.[1]

Selv om den adelige Brudgom red nok saa ivrigt om, var det dog, netop jo større Brylluppet var, umuligt at faa overkommet al den fornødne Høflighed. Her fandt man da for de fjernest boendes Vedkommende paa en særdeles simpel Udvej: at vente med at indbyde dem anden Gang, indtil de var ankomne. Efterhaanden som de kom ridende og kørende til Gaarde, mødte Brudgommen op og indbød dem til at give Møde.

Denne ejendommelige Udvej synes ikke at have været kendt udenfor Norden. Den franske Gesandt, der udtrykkeligt var kommen til København for paa sin Konges Vegne at overvære Christian den Fjerdes ældste Søns Bryllup Aar 1634, blev derfor ikke lidet forundret ved Dagen før Brylluppet at se to danske Rigsraader trine ind ad Døren for at overbringe ham Indbydelse til samme Bryllup. Han giver dem det Vidnesbyrd, at de forrettede dette deres Hverv med al den Vidtløftighed i Talemaader, som brugeligt var ved denne Lejlighed baade hos høje og lave i Danmark.[1]

Hos Borger- og Bondestand faldt det ulige lettere at udføre den anden Indbydelse i Gæsternes eget Hjem. Dog kunde det ogsaa her ved store Bryllupper være vanskeligt nok i Løbet af en Dag eller to at overkomme alle. Vel netop af denne Grund blev det Skik i Byerne at give Bryllupper Anseelighed ved at begynde Indbydernes anden Omgang tidligere end sædvanligt, allerede om Tirsdagen istedetfor Fredag eller Lørdag før Brylluppet. Men her skred Øvrigheden ind. Dels for at hemme Lysten til at byde et Utal af Gæster, dels for at hindre Festlighederne i at brede sig, saa at den halve By skulde være drukken ogsaa Ugen før Brylluppet, forbød man disse Udbrud af altfor frodig Stemning. Aar 1600 udstedte Christian den Fjerde den Befaling for Flensborgs Vedkommende, at kun de fornemste Borgere maatte indbyde om Torsdagen, alle andre skulde indskrænke sig til Lørdagen.[2] Ti Aar senere gaves for København den meget strenge Bestemmelse: «Til alle Bryllupper skal bedes om Løverdag og ikke anden Tid. Hvo herimod gør, bøde til Kongen og til Byen 40 Mark til hver».[3] Fjorten Aar efter indskrænkedes Tiden end yderligere, idet det i Forordningen af 1624 kom til at hedde: «Belangende Bryllupper, da skal alene om Løverdagen efter Middag maa bedes».[4]

Den Iver, hvormed Øvrigheden her trængte paa, kunde ved første Øjekast synes besynderlig, da det jo dog kun var et enkelt Led i Rækken af Indbydelser man ramte. Nærmere sét var dog Øvrighedens Optræden vel afpasset efter Forholdene. Det, der tilsigtedes, var, som ovenfor sét, at indskrænke Gæsternes Antal og Lysten til alt Ugen forud at tage Forskud paa Bryllupsmunterheden. For at naa dette Maal ophævede man ganske stiltiende Betydningen af den første Indbydelse, og samtidigt afkortede man i den Grad Tiden for den anden, at Indbyderen kun med Møje kunde blive færdig med sin lange Tale hvert

Sted, og helt maatte opglve at slaa sig til Borgeleje ved en Kande Vin, hvis han skulde naa om til alle.

Næppe vilde Øvrighedens Bestræbelser dog være lykkedes saa vel, hvis den ikke havde haft det Held, tildels efter Anvisning fra Udlandet, at faa Ram paa selve Hovedpersonen, Indbyderen. Som vi ovenfor saa, var det ældgammel Skik, at Brudgommen selv skulde være Hovedindbyder, og det 16de Aarhundrede ud maatte han da ogsaa hos Borgere og Bønder, baade ved første og anden Indbydelse, i Reglen troligt holde for. At han havde Ledsagere af Slægt og Venner var en given Sag; at stundom en af disse kunde optræde for ham, en veltalende Mand som Præsten f. Eks. være Ordfører, kunde vel hænde, men om nogen lønnet Stedfortræder var der aldrig Tale.

Men dette fandt jo dog paa en Maade Sted hos Adelen. Det ridende Bud med Brevet var ikke Brudgommens Ligemand, ingen Slægtning, det var blot en paalidelig Svend, der tjente for Kost og Løn. Og paa samme Tid hørte man nu fra de store Stæder mod Syd, Hamborg, Byerne i Sachsen o. s. v., hvorledes man dèr holdt en særskilt Mand til dette Hverv, hver Stad sit eget Festbud. Denne Ordning var baade nemmere og, hvad mere var, langt fornemmere end vor gammeldags.

Omslaget i Norden foregik i Løbet af det 17de Aarhundrede og begunstigedes her ligesom i Tyskland af Regeringerne, der stundom ligefrem paabød den nye Ordning. I Sachsen befalede saaledes Hertug Johan Georg Aar 1612, at der i Leipzig og andre Byer skulde ansættes en bestemt «Hochzeit-Bitter».[1] Aar 1636 paabød Christian den Fjerde for Sønderjyllands og Holstens Vedkommende, at Bryllupsgæster fremtidigt ikke maatte indbydes hverken af Skafferen eller andre, men kun ved en af Øvrigheden beskikket Tjener, som herfor skulde nyde et Vederlag.[2]

At den nye Ordning var tidsmæssig, fremgik bedst af, at Forholdene mangensteds var voksede Brudgommen over Hovedet, saa at man nu var begyndt at lade Skafferen[3] ogsaa sørge for Indbydelserne. For Øvrigheden var den nye Ordning et bestemt Fremskridt. Nu ophørte af sig selv de forbudne Festligheder før Brylluppet. Og sligt et Stadsbud havde man ganske anderledes Haand i Hanke med end de skiftende Brudgomme og Skaf-

fere. Han havde sin Liste over Gæsterne, der skulde indbydes; var det lovlige Antal her overskredet, kunde man simpelt hen fratage ham hans Stilling, og havde i Listen Beviset i Hænde mod Værten, der skulde idømmes Bøde.

Saaledes opstod den ejendommelige Art af Embedsmænd, der i de følgende to Aarhundreder skulde baade i Skandinavien og i Tyskland give de offentlige Familiefester et eget Præg. I Danmark gik Navnet «Bedemand» i Arv fra Brudgommen og hans Ledsagere, og snart udvidedes Myndighedsomraadet ogsaa til Barselgilder og Begravelser. Til at være en ret Bedemand hørte mange Egenskaber, og hans Stilling var ingenlunde let. Han skulde — som det i en gammel tysk Ordbog hedder i Forklaringen af en «Hochzeit-Bitter» — være «en ærbar, sortklædt Mand, helst med en Baandrose paa Hatten og et hvidt Lommetørklæde og en Krans eller Urtekost i Haanden».[1] Stadig var han stillet mellem to uforligelige Modsætninger. Hundset og skrapt eftersét af Raadmændene, maatte han kunne lade Naade gaa for Ret, naar en agtet Borger tilstod med en Daler, at hans Liste var for lang. Baade Præst og Degn oversaa ham, og dog følte han sig ikke blot som en Kirkens Tjener, men paa Brudgommens eller Familiens Vegne som begges Overmand, og den offentlige Mening gav ham oprindeligt heri et ubestemt Medhold. Henvist til at tale i «Bedemandsstil» skulde han ved Lejlighed kunne forløse en hel Forsamling ved en saftig Spøg. Ydmyg og fremtrædende, glad med de glade, sørgende med de bedrøvede, skulde han, som Kravet tilsidst i det 18de Aarhundrede lød, kunne staaende midt i en Dør med floromvunden Hat og Glas i Haand, lé med det halve Ansigt ind til «Følget» ved de dækkede Borde i den ene Stue, og med det andet halve Ansigt tungsindigt afspejle «Familiens» Sorg i den anden Stue.

Trods Stillingens Vanskeligheder var den lige fra først af stærkt eftertragtet. Et Skær af Fortids-Anseelse hvilede endnu længe derover, og Embedet var vel aflagt baade med gratis Bespisning og Vederlag efter Takst og Erkendtlighed. I Flensborg f. Eks. var lidt efter Aar 1700 den befalede Afgift til Bedemanden ved et «fornemt Bryllup» 2 Rigsdaler, og ved et «middelmaadigt Bryllup» 1 Rigsdaler og 1 Mark, og dette, hvad enten man havde Brug for ham eller ej; med andre Ord, den virkelige Benyttelse af ham betaltes særskilt.[2] Aar 1699 solgtes en Bestilling som Bedemand i Hamborg for 3750 Mark, Aar 1704 en anden for

4425 Mark.[1] Hvor stærkt den nye Skik slog an, kan ses af, at endog blandt Norges Bønder opgav man mangensteds den gamle Sædvane, at Brudgom eller Brullupsgiver indbød, og indførte faste Bedemænd. Fra Gudbrandsdalen hedder det saaledes Aar 1785: «Indbydelse til Bryllup sker ved en af Sognets Bedemænd. Der er af disse tre til fire i hvert Sogn, som er vel skikkede til denne Forretning».[2]

Den tredie og sidste Indbydelse udgik paa selve Bryllupsdagen, «naar Maaltidet var beredt». Under Landforhold, hvad enten det var paa en Borg eller i en Bondegaard, dulgte denne tredie Indbydelse sig gerne under beskedne Former, da alle Gæsterne jo var samlede paa Stedet. I Byerne derimod og overalt, hvor de indbudne ikke overnattede i Bryllupsgaarden, traadte den tydeligt frem. I Bergen f. Eks. omkring Aar 1600 krævede Høflighed, at de indbudne «Godtfolk» fik nyt Bud paa hver af de første Bryllupsdage, altsaa Søndag og Mandag.[3] I Hamborg skulde denne Indbydelse udføres af en ung Mand og en ung Pige.[4] I Sachsen foregik den ved ridende Bud, pyntet med Baand og Fjer i Brudens Farver.[5] I alle disse Byer søgte man omtrent samtidigt at afskaffe eller dog hemme denne Skik. Øvrigheden i Bergen havde uden Tvivl det rette Greb herpaa, idet den truede alle, der ikke af sig selv vilde komme i rette Tid, med følgende Onder: en Bøde til de fattige, et alt paabegyndt Maaltid, og ingen ny Ombæring af de Retter, der havde været ombudne.

Trods alle Paavirkninger udenfra, Magelighedshensyn, Øvrighedsforbud og Indførelse af faste Bedemænd, har den ældgamle tredobbelte Indbydelsesmaade ved Brudgom eller Slægtninge dog holdt sig lige ned til det 19de Aarhundrede i enkelte merc afsides Egne, saaledes f. Eks. i Blekinge.[6]

7.

Iblandt Bryllupsindbydelserne var der enkelte, der udgik med særlig Hast, men næppe altid blev modtagne med tilsvarende Glæde, det var til dem, der skulde tjene som «Forgangsfolk» ved Brylluppet. Nutiden har ikke Noget, der svarer til denne Bestilling, thi vore Dages «Brudepiger» og «Brudesvende» er kun et yderst afbleget Minde.

Ved «Forgangsfolk» forstod man alle de Gæster, der paa en eller anden Maade skulde hjælpe til ved Brylluppet. Det var baade Mænd og Kvinder, men Kvinderne maatte fortrinsvis drage Læsset.

Af de mandlige Hjælpere var der egentlig kun én, der havde fuldt op at gøre, det var «Forgangsmanden». «Forgangssvendene» derimod eller «Brudesvendene», som de allerede da stundom kaldtes, havde ikke andet at bestille, end paa Bryllupsdagen at tumle deres Heste til og fra Kirke, hjælpe med ved Opvartningen eller i hvert Fald sørge for Skænken og siden tage Del i Dansen. Det kunde enhver Ungersvend udføre, men til at være «Forgangsmand» hørte der særlige Gaver. Han skulde, saalænge Brylluppet stod paa, være en Art Husets Hofmester: staa for Madtillavningen og Anretningen, modtage Gæsterne og ordne dem efter Anseelse, være Ordstyrer ved Bordet, Talsmand saavel ved Maaltid som ved Brudeseng, kort sagt være den, der under hele Festen havde den øverste Ledelse i sin Haand. Efter disse forskellige Hverv kaldtes han snart «Køgemester», snart «Skaffer», «Talsmand» eller «Brudebonde»; men Navnet «Forgangsmand» forenede alle disse Sider i sig.

Hvor vanskeligt og betroet et Embede end «Forgangsmandens» var, saa havde det dog den Fordel, vel udført, at kaste Anseelse af sig, og i hvert Fald ikke at lægge synderlig Beslag paa Vedkommendes Tid og Kræfter udenfor Bryllupsdagene. Omvendt med de vigtigste kvindelige Hjælpere, der maatte arbejde

rastløst ofte flere Uger igennem før Brylluppet, og i bedste Fald kun opnaaede selv at træde i Skygge og overlade Æren til andre.

Dette gjaldt naturligvis ikke om «Forgangspigerne», Nutidens «Brudepiger», hvis første Pligt var at tage sig godt ud, og iøvrigt ligesom «Forgangssvendene» lede Bruden til og fra Kirke, og under Maaltiderne sørge for Opvartningen. Deres Hverv var intet imod Brylluppets egentlige Arbejdsbiers, «Forgangskvindernes».

Til at være en dygtig «Forgangskvinde», eller «Forgangskone» som det under tarveligere Forhold begyndte at kaldes, hørte, foruden at være en erfaren Moder og Husmoder, at være rig, have en stor Bekendtskabskres og Evne til at gøre sig den nyttig, derhos Smag, uopslidelige Kræfter og en englelig Taalmodighed. Ligesom «Forgangsmanden» overtog alle Værtens Pligter, saaledes overtog «Forgangskvinderne» Moderens og Værtindens. Dette maa ikke misforstaas som et blot Udtryk for Tidens Hjælpsomhed. Thi disse Pligter var, saaledes som Datiden stillede Kravet, aldeles uoverkommelige for en enkelt. Naar Bryllupsflodens Strøm væltede ind over et Hjem, maatte alle Hverdagslivets Former brisfe, ingen Enkeltvilje formaaede længer — var den end udrustet med kongelige Midler — at være den ledende overalt. I disse Forhold laa den egentlige Hemmelighed ved Bestillingen som «Forgangskvinde». Datiden udgjorde ikke som vor en Sum af fast afsluttede Hjem. Naar Stormklokken lød, kunde det hændes enhver Husmoder, i Spidsen for en tilfældig Flok, at kaldes til Værn paa en fremmed Skanse. Stillingen medførte Ansvar, Bryderier og Genvordigheder uden Tal. Men netop dette, at befinde sig paa fremmed Grund, for en Stund at faa Indblik og Enemagt i fremmede Forhold, havde en egen Tiltrækning, indeholdt i sig Lønnen for megen Møje.

«Forgangskvindernes» Virksomhed var af tredobbelt Art, der hver bestredes af forskellige: at «drage Huset», at «gaa for Borde» og at «rede Bruden».

At «drage Huset» betød som bekendt at beklæde Stuens til daglig tomme Vægge med Tapet. Hertil indskrænkedes dog kun under de aller fattigste Forhold Forgangskvindernes Virksomhed. Hos lidt mere velstaaende blev der straks allerede Tale om to Stuer, «Dagligstuen» og «Storstuen» eller «Salen». Selv om Familjen besad særskilte Festomhæng til disse — hvad ingen-

lunde altid var Tilfældet — saa fulgte dog heraf langtfra, at man havde nok til at beklæde dem til Bryllup. Ved denne Lejlighed skulde nemlig ikke blot Vægge, Loft, Bænke og Borde betrækkes, men en særskilt «Brudebænk» kosteligt pyntes, og en «Brudehimmel» laves i Loftet derover. Paa dette Punkt begyndte allerede velstaaende Borgerbeholdninger at glippe; men ingen, selv ikke den rigestes, end ikke Kongens Forsyning slog til, naar det gjaldt om saaledes at udstyre ikke blot to Stuer, men alt hvad der fandtes af Gæsteværelser og Kamre paa et Slot eller en Herregaard, og saa tilmed anbringe i hvert af disse en Himmelseng, fuldt udrustet med Omhæng, Spærlagen og Himmel og opredt med de behørige Dyner, Puder, Lagener og kostbare Sengetæpper. Hvorfra skulde da al denne Rigdom komme? Ganske simpelt, «Forgangskvinderne» skulde skaffe den.

Det maa have været en blandet Glæde at modtage Indbydelse til at møde som «Dragefrue» ved et Bryllup, og vel forstaaeligt er det, at Adelens skriftlige Indbydelser maatte udgaa et Par Maaneder forud til disse udvalgte. Thi hvilket Bjærg af Arbejde laa der ikke for hver enkelt af dem! Først ridende Bud om til Venner og bekendte for at tigge tillaans. Saa Vogn for at hente hos dem, der havde givet Løfte. Sammenlignende Prøven af alt det indsamlede. Udfærd med Flyttelæs til Bryllupsgaarden. Hamren og Banken paa Vægge og Loft, fra Stiger og i Himmelsenge. Og saa maaske endda den Tort, at Mette Hr. Henriks Værelse blev smukkere, Dorthe salig Peders Sengeudstyr pragtfuldere, blot fordi hun først havde faaet Bud til Svanholm, Tim eller Mattrup. Under Brylluppet faldt Æren for, hvor skønt der var, paa Huset eller Ejeren af det enkelte Stykke. Men efter Brylluppet, naar andre kunde tage hjem, begyndte atter Dragefruernes travle Tid. Alt skulde tages ned, hæftes af, pakkes ind, køres bort, ens eget Hjem være i Uryd, indtil det laante var blevet fordelt og forsendt til rette Ejermand, og saa maaske trods al Flid: Klager over et manglende Stykke, over Sømhuller i et mørt Tapet, og Kertepletter paa et flamsk Bænkeklæde.

Efter hvad man kan skønne, var de Krav, der stilledes til Dragekvinderne i stadig Stigen det 16de Aarhundrede igennem. Dette stod i Forbindelse med, at Overdaadigheden tiltog baade i Retning af, hvor mange Værelser der skulde drages, og den Grad af Rigdom, hvormed dette skulde ske. Tidligere havde

de hjemmelavede Tapeter været det højeste, man kunde tænke sig, og naar disse slap op, paaslaaede Duge og Lagener været ansete for sømmelig Dragning. Men efter Grevefejden steg Lysten til Silke, Fløjl og flamske Tapeter. Vel falder endnu en samtidig Digter i Henrykkelse ved Omtalen af alle de mange hjemmelavede Tapeter, hvormed der blev draget paa Københavns Slot ved Frederik den Andens Kroning og senere Bryllup:

Til København kom (jeg det sige vil)
Saa mangen fin Mand, velbyrdig og from.
Deres velbyrdige Fruer og med dem kom.
De havde med dem Tapetzerie,
Hvormed de vilde de Bryllupssale flie.
. . . . . .
Der maatte man skønne Historier se,
At Hjertet maatte sig ved glæde og le:
Om Mose, Joseph, David og Salomon,
Abraham, Isak, den stærke Samson,
Juditha og den forlorne Søn,
Om Absalon, som var dejlig og skøn.
Verdslige Historier var der og da
Om Herkules, Hektor og Helena,
Achilles, Æneas og andre slig flere,
Som er for langt at opregne here.
Ingen Malere kunde det skønnere gøre
Med al sin Kunst han monne tilføre,
End det var vævet af Kvindehaand.
Der undred sig paa saa mangen god Mand.[1]

Et Spørgsmaal dog, om just alle disse «Historier», saaledes som Forfatteren mener, var dansk Hjemmeflid, eller om ikke en stor Del af dem var nederlandsk eller fransk Fabrikarbejde. Og lige saa tvivlsomt er det, om dog ikke f. Eks. Gæsteværelserne, der var dragne med «Silke, Fløjl og Gyldenstykke»,[2] faldt mest i Datidens Smag. At det allerede ved Frederik den Andens Kroning især var Dragning med udenlandske Stoffer, han ønskede sig, kan ses af Kongens Brev til Dragefruerne. Han skrev nemlig til 18 Adelsfruer, om de vilde drage og smykke Slottet for ham og hertil «laane og flye Eder de fleste flamske Klæder, flamske Drætter, Silke Spærlagen og anden Del, I kunne bekomme».[3]

Ligesom Overdaadigheden i «Dragning» stærkt tiltog under Frederik den Anden, saaledes voksede ogsaa den Tillidsfuldhed,

hvormed man henvendte sig til hinanden om Hjælp. Kongen gav i saa Henseende Tonen an. Han havde den store Fordel ikke at kunne blive opfordret til Gengæld. Paa den anden Side var det ikke mere end billigt, at naar Kongen hvert Aar bekostede saa mange af sine Undersaatters Bryllup, disse saa idetmindste hjalp ham med Dragning af Stuer til slige Fester. Under disse Forhold slog den nye Mode ikke rigtigt an, som i Christian den Tredies sidste Dage var bleven anvendt paa Københavns Slot, da man ventede Besøg fra Sachsen: at beslaa Væggene med ensfarvet Klæde, rødt, gult eller hvidt, og beklæde Bordene og Bænkeryggene i Mandshøjde med tilsvarende Fløjl.[1] Meningen med denne Art Dragning var vel, at Klædet skulde blive siddende paa til Stadighed; men saa falmede det let og blev herved en meget dyr Beklædning. Hertil kom, at det samme og samme var kedeligt i Længden. Frederik den Anden og hans Adel foretrak Afveksling.

Udlaanene fortsattes da Aarhundredet ud. Vil man have et Indtryk af, hvilken Sum af Kræfter der ved slige Lejligheder kunde sættes i Bevægelse, se man f. Eks. paa Forberedelserne Aar 1590 til Frøken Elisabeths Bryllup, der var bestemt til at skulle staa paa Koldinghus. Ikke mindre end 26 adelige Dragefruer fik Anmodning om at møde, forsynede med alt, hvad de kunde skaffe til Veje af Tapeter, flamske Sager, Sengklæder og Omhæng fra Venner og Bekendte hele Landet over. Og dette kunde ogsaa være nødvendigt, thi hvad der skulde drages, var ikke blot hele Koldinghus, men tillige en stor, i Festens Anledning opført Bygning og desforuden — den halve Kolding By.[2] Det formindsker ikke Indtrykket af storartet Ulejlighed, naar man hører, at alle disse Forberedelser i sidste Øjeblik viste sig at være forgæves, idet Brylluppet kom til at staa paa Kronborg.

Sit Højdepunkt naaede dog hele denne Skik først i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, og sit yderligste Udtryk fik den ved det storartede Bryllup, som Christian den Fjerde Aar 1634 gjorde for sin Søn Prins Christian. Hertil var ikke mindre end 69 Adelsfruer tilsagte til Dragning. Hvad der ønskedes draget, var ikke blot Københavns Slot, men alle de Slotte og Kongsgaarde, som de fremmede Gæster kunde ventes at ville komme til paa Vejen fra Tyskland eller Sverig, lige fra Koldinghus, Middelfart, Rugaard, Odense o. s. v. over til Helsingborg og Makerød. Og de Krav til Smag og Stil i Udsmykningen, som

man nu gjorde gældende, var noget andet, end da man i sin Tid nøjedes med et hjemmebaldyret Tapet og et spraglet Spærlagen. Brevet til Dragefruerne oplyser bedst om, hvad der nu hørte til: «At I retter Eders Lejlighed efter at udstaffere Eder med meste Tapetzerie, Fløjl og Damask, I kunne afstedkomme, saavelsom og Skivedækker [ɔ: Bordtæpper], Omhæng og andre Klæder til at oprede fyrstelige og andre Senge; desforuden at enhver sig beflitter Gemakkerne og Sengekamrene med affarvet [ɔ: kulørt] Fløjl eller Damask at udstaffere, og saavidt muligt det anordner, at i Gemakket og[saa] Tapetet bag Ryggen og over Bordet samt Skivedækket af eet Tøj og ens Farve er, saa og at Tapetet og Sengen i Sengekamret med Hængekappe, Dække og anden Behør af een Farve og eet Tøj er. Iligemaade at I og Eder berede paa med Eder at tage det meste flamske Tapetzerie, I kunne tilvejebringe, foruden at I og have Sølv-Gæstekander og Bækken samt Lysestager af Sølv, om I dennem have, saa og tolv Konfekt-Skaale eller Sølvfade»[1] o. s. v.

Selv om man er fortrolig med Datidens Lyst til gennem kongelige Forbud at modsige sig selv, saa undrer det dog at se, med hvilken Dristighed det gjordes paa Dragningens Omraade. Hvad der var foregaaet, var jo en Fremgang i Overdaad, hvor ikke blot Kongerne selv gik i Spidsen — man erindre de kostbare Tapeter, som baade Frederik den Anden og Christian den Fjerde lod udføre til forskellige Slotte — men ogsaa troligt opmuntrede Adelen til at følge efter, ja gennem idelige Laan og Paaligninger næsten nødte Adelen og den rigere Borgerstand til at holde Trit med Udviklingen. Under disse Forhold er det unægteligt et stærkt Stykke, at der ved Siden heraf ikke blot forekom en enkelt Forordning, men gik en hundredaarig Række af Forordninger, der glatvæk forbød alt, hvad her foregik. Der er intet Spor af, at disse Forordninger er blevne efterlevede, de har kun Betydning som en Art Velvære-Suk, Andendags gode Forsætter, hvormed Udviklingens Skraaplan var belagt.

Allerede Frederik den Første udstedte Aar 1528 en slig Forordning. Det forbødes heri at laane flamske eller engelske

Klæder til at «himle Huset med under Loftet» ved Fest; en Bordhimmel skulde laves af «gamle Duge efter gammel Sædvane».[1] Aar 1586 befalede Frederik den Anden, at herefter skulde «Dragning være afskaffet». Det eneste Rum, man fremdeles maatte «drage efter Behag», var selve Brudekamret. Derimod skulde der i alle øvrige Stuer kun maatte «drages med Flamsk om Væggene, hvor man skal sidde, saa højt som en engelsk Klædes Bredde»; saa maatte der ogsaa fastslaas Tapet over Bordene og om Senge hænges Spærlagen, men aldeles intet ydermere drages enten udi Sal eller udi Kamre.[2]

Under Christian den Fjerde haglede det ned med Forordninger. Aar 1603, 1610, 1615, 1621, 1624, 1643[3] gentoges Forbudene. Pladsen, hvor der maatte drages, var den samme snævre: en Klæde-Bredde bag Ryggen og saa lidt over Brudeparret; Stofferne blev fattigere, «uldent Damask» og hvad lige dermed kunde agtes. Efter Forordningerne fandtes der snart ikke i hele Danmark et ægte flamsk Tapet, et guldvirket Bordtæppe eller et ærligt Stykke Silkefløjl. Og dog krævede Lovgiveren selv, Aar 1634, at 69 Adelsfruer skulde af eget og Venners Forraad kunne drage Halvdelen af Landets Slotte, og det saaledes, at der ikke kom Brud paa Indtrykket, men at der med samme Farve Fløjl, Flamsk eller Silkedamask blev draget Loft, Vægge, Bænke og Borde, og i Sovekamrene Kappe, Spærlagen, Tæppe og øvrige Sengklæder blev holdte i samme Stil. Ingen kan være i Tvivl om, hvilken af disse to Arter Opfordringer det var, der blev efterkommet.

Det var da ikke ad Forordningernes Vej, at Forandring indførtes. Den indtraadte først, da Overdaadigheden havde faaet Lov at løbe Linen ud, og efter Ludvig den Fjortendes Eksempel den Skik indførtes, at lade Værelserne altid være dragne, Tapeterne altid ophængte. Hermed bortfaldt gensidig Hjælp ved Laan. Hvert Hjem maatte nu paa egen Haand se at magte Opgaven. Og alt efter Hvermands Evne fik Væggene fast Beklædning af «Gobeliner», Gyldenlæder, Vægmalerier, blot ensfarvet Lærred eller Tapetpapir. Kun hos Nordens Bønder har hist og her Fortids Skik endnu holdt sig.

Det 16de Aarhundrede og første Halvdel af det 17de var da Dragefruernes egentlige Tid. En Mængde bevarede Breve giver os endnu et klart Indtryk af alle Stillingens Ubehageligheder. Ret betegnende er det, at i mange af disse Breve, der

i Reglen jo veksledes mellem Kvinder, er enten Datum, Aarstal eller Underskrift, eller alle tre glemte, et Bevis for det Højtryk af Iver og Ilfærdighed, hvormed de er blevne forfattede. Her et Par til Prøve:

«Søsterlig kærlig Hilsen altid tilforn skrevet med Vorherre! Kære Søster! Takker jeg Dig kærlig og gerne for alt Godt, som Du haver mig altid bevist, hvilket jeg altid vil være velvillig til at forskylde det mod Dig, i hvilke Maader i min Magt er.»

«Kære Søster! Maa Du vide, at Hr. Otto Krumpen haver bedet mig til en af dem, der skal drage Sal og Brudehus her til hans Bryllup, og sagde han for mig, at han havde og bedet Dig dertil. Da maa Du vide, at jeg haver været i Salen og forslaget ad (ɔ: gjort et Overslag), da tror jeg, at vi skulle ikke have langt fra 50 flamske Tæpper baade at himle med og at drage paa Væggen med, thi det er et saare bredt Hus. Og sagde han mig, at han vil have idel Skiver [Borde] i Salen, da kommer der vel 18 eller 20 Skiver inde, thi skulle vi rede os paa fuldt Skiveduge».

«Kære Søster! Jeg vil føre did det allermeste, jeg kan faa, thi det skal alt gøres os Behov. Kære Søster! Jeg havde ganske gerne været Dig selv til Ords, førend jeg havde faret af Landet; nu vil ikke Tiden række til. Mig haabes, at vi findes her om 5 Uger mod, om os lider vel. Hermed Dig Gud befalendes . . . til evig Tid! Raad og byd altid over mig som over Din Søster! Du skal altid finde mig derfor. Kære Søster! Lader Hr. Otto sige Dig mange gode Nat.

Ex Helsingborg Onsdag næst for de 11,000 Jomfruers Dag.

Sophie Podbusk' datter».

Som det vil ses, er vel den lange Datum anbragt, men Aarstallet mangler. Ligeledes mangler Udskriften.[1]

Som Eksempel paa Masse-Anmodning, baade hvad Sager og Personer angaar, faar følgende Brev at tjene:

«Min ganske venlig Hilsen nu og altid forsendt med Vorherre! Min hjerte allerkæreste Morsøster! o. s. v. Er jeg nu saa storlig bønfaldende til Eder, at I ville gøre for hvad Gode, jeg tror Eder til, at I ville laane mig Eders Flamsk og Eders Tapeter og Silkespærlagen og Eders silkesyede Dug og Damaskes, Drejls Duge til at drage til min Morbroders Datters, Kirsten Kaasdatters, Bryllup. Og skal det staa i Malmø. Naar Gud vil,

jeg kommer derover, saa skal jeg vist med Guds Hjælp komme til Eder og selv tage, hvad I vil laane mig. Og hjælp mig nu med det meste, Eder muligt er, og forlader mig nu ikke, for mig trænger nu saa hart!»

«Og I ville gøre saa vel og være mig et godt Bud til Eders Børn, at de ville og hjælpe mig til Gode med dennem, at de ville og laane mig deres Flamsk og Tapeter o. s. v., o. s. v.

Brevet er fra Edel Ulfeldt og dateret Lerbæk Mandag før Pinsedag. Ogsaa her ere Aarstal og Udskrift udeladte.[1]

At saadanne Anmodninger virkelig ere blevne efterkomne og store Masser udlaante, faar man et Indtryk af gennem bevarede lange Fortegnelser over Sager, der skulde tilbageleveres. Der hørte Dygtighed til at fordele alt igen tilbage paa rette Hænder. Dog hjalp her Kendskab til de hyppigt indsyede Vaabner: «Et flamsk Bænkedynevaar med Ulfstander paa, er 7 Alen langt og et 1/2 Kvarter», «Et Silke-Overslet, knyttet og spranget, med en Stjerne og en Svane paa», «En Silkehimmel, knyttet og spranget i Mur, og er med Ulfstander og Stjerner paa» o. s. v. Ligeover for Sager derimod som f. Eks. «15 Stykker Sindals Spærlagen, rødt, gult og grønt, er 82 Sindals Bredder», maatte man hjælpe sig paa anden Vis for at sikre sig rigtig Tilbagelevering. Her synes man oftere ligesom ved almindelige Regnskaber at have taget gensidigt Bevis ved at indskære ens Mærker i to Stokke. «End skal Henrik Norby have den Sengedyne med den Krone paa, som kom fra Slottet, og den skal ikke i den udskaarne Skrift med det andet Tingest».[2]

Løfte om god Behandling og paalidelig Tilbagesending var et staaende Udtryk, og det kunde vel gøres fornødent, naar Sagerne skulde sendes fra en Landsdel til en anden. .... «Kære Fru Birgitte! er jeg og saa storligen bønfaldende til Eder, om I ville gøre saa vel for alt det Gode, jeg tror Eder til, og laane mig Eders Boskab, baade Flamsk, Tapeter og Silketøj til at drage her med paa Silkeborg imod kongl. Majestæt. Det skal næst Guds Hjælp ikke vorde mere ad Skade, end I havde det selv. Og beder jeg Eder meget gerne, kære Fru Birgitte! at I ikke vil laane det fra mig, om nogen kommer til Eder, som skal drage i Fyn til Henrik Gyldenstjernes Bryllup, for vi ikke véd, naar kongl. Majestæt kommer hid, og da blev det for sent for mig at faa det efter Brylluppet».[3]

Helt mørke stille Udsigterne sig i følgende Brev:

. . . . «Min hjerte kære Moster! Giver jeg Eder venligen at vide, at min Søster Ydde haver bedet mig om at gaa for Borde til Mette Gøyes Bryllup. Derfor er min ganske venlige Bøn til Eder, at I ville saa vel gøre og laane mig Eders flamske Sengklæder og Silkespærlagen og Duge og hvad Tingest, I kunde tænke, der mig tjene til at drage med.

«Min hjerte kære Moster! Jeg beder Eder saa gerne, at I vil ikke undfalde mig nu eller fortænke mig i, at jeg byder saa dristeligen over Eder, thi mig trænger saa ret hart, og jeg formærker, at det er oplaant allevegne her i Landet, saa jeg bekommer intet. Jeg vil med Guds Hjælp forvare Eder det vel, saa at det skal intet skade. Dersom I og min Moster Kirsten vil ikke staa bi med mig, da véd jeg aldrig, hvor jeg skal bekomme noget nogensteds» . . . .[1]

I dette Brev betegner Brevskriverinden sig som indbuden til at «gaa for Borde» ved Mette Gøyes Bryllup, men samtidigt beder hun kun om Hjælp til at optræde som «Dragefrue». Maaske er dette blot en i Skynding sket Sammenblanding af Betegnelserne, thi som oftest skelnede man imellem disse to Hverv, om end stundom samme Kvinde kunde indbydes til begge.

I sidste Fald var det noget meget betydeligt, hvorom man bad. At Eiler Brokkenhus f. Eks. har været sig dette bevidst, da han skrev til sin fjernere Slægtning, Fru Birgitte Bølle, for at bevæge hende til denne Dobbelt-Virksomhed, fremgaar maaske allerede af den særlig venlige Udskrift: «Ærlig og velbyrdig Frue, Fru Birgitte Christoffer Gøyes, min kære Slægt og Byrd og synderlig gode Ven, ganske venligen tilskrevet.»

Brevet var ligesaa indsmigrende:

«Min ganske venlig Hilsen nu og altid forsendt med Vorherre! Kære Fru Birgitte, Slægt og Byrd og synderlig gode Ven! Takker jeg Eder ganske gerne for alt godt, som I mig altid gjort og bevist haver, hvilket jeg altid ganske gerne forskylde vil i alle de Maader, jeg véd Eder til Villie og Tjeneste kan være».

«Kære Fru Birgitte! Er min ganske venlige Bøn og Begæring til Eder, at I ville vel gøre som min gode Slægt og Byrd og have den Umage og være en af de gode Fruer, som skal være paa min Side at drage og gaa for Borde til mit Bryllup. Kan jeg nogen Tid i mine Dage tjene Eder igen, da skulle I altid finde mig der ganske godvillig til».

En tætskreven Side endnu «slægter og byrder» han hende

om at være ham behjælpelig og ikke «undfalde ham». Det er et Fif, der vidner om Menneskekundskab, naar han sluttelig tilsyneladende kaster alt overbord og beder hende endelig ikke at komme, hvis hendes Helbred skulde lide derved. Efterskriften lyder saaledes:

«Kære Fru Birgitte og gode Næstsødskendebarn! Min Tro er meget god til Eder, at I ikke undfalder mig til denne Tid, uden I have stort Forfald heller I kunne tage Skade deraf. Da er jeg ingenlunde det af Eder begærendes. Gud véd, mine Venner paa mit Mødrene ere med Tiden saare faa. Kan jeg nogen Tid i alle mine Dage tjene Eder igen, da vil jeg saa huldelig gøre det, som var jeg Eders kødelige Søn i alle Maader. Gud skal vide mit Hjartelav!

Eiler Brokkenhus med egen Hand».[1]

At Eiler Brokkenhus ansaa det fornødent at anvende alle Midler for at bevæge hende, er iøvrigt ret forstaaeligt, naar erindres, hvor efterspurgt Fru Kirstine Bølle var som «Forgangskvinde». Hun besad dertil to væsentlige Forudsætninger: hun var meget rig og barnløs.

Det at «gaa for Borde» betød først og fremmest at skaffe til Veje alt, hvad der hørte til Bordenes Opdækning, herunder indbefattet ikke blot Duge, Fade og Bægre, men ogsaa Lysestager, Kander og Bækkener til Haandtvæt før og efter Maaltidet. Jo mere det mod Aarhundredets Slutning blev almindeligt at holde store Bryllupper paa Raadhusene, og disse selv udstyredes med det fornødne Bordtilbehør, des lettere blev denne Del af Forgangskvindernes Hverv. Dog vedblev det at være Skik, at de selv medbragte i det mindste enkelte Pragtstykker.

Medens «Dragefruerne» under selve Bryllupsmaaltidet havde deres Hviletid, var dette netop den travleste Stund for dem, «der gik for Borde», idet, som jo Navnet ogsaa angav, Opvartningen lededes af dem. Saalænge Maaltidet varede, var de uomstridt Husets Øverstbefalende, hvem alle fra Kokken til de opvartende Brudepiger og Brudesvende maatte lystre. Den eneste, der i saa Henseende kunde have gjort dem Rangen stridig,

«Forgangsmanden», «Køgemesteren» eller «Skafferen» havde nok at gøre med at være Taler og Ordstyrer.

Det er et Udtryk for, hvor indlevet Datiden var i disse Forhold, at den overførte dem ogsaa paa Kristi Tid. For Reformatorerne blev Jomfru Maria ved Brylluppet i Kana den «Forgangskvinde», der «gik for Borde». Hans Tausen udtaler sig i sin Postille først endnu lidt forsigtigt herom: «Hvad heller dette Bryllupsfolk hørte hende til eller ej, hvad heller hun var en af Forgangskvinderne eller ej». Men kort efter føler han sig overbevist og siger: «hun lod sig ikke afvise men befaler Forgangsfolket, at de skulle uden Tvivl gøre, hvad han [Jesus] siger dem for».[1] Luther drager den Slutning, at siden Jomfru Maria saaledes gik for Borde, maa hun have været Brudeparrets Nærbeslægtede, thi «den kære Moder Maria vilde ellers ikke letfærdigen have blandet sig i fremmed og fjærnt Venskab og Bryllupskost».[2] En Andagtsbog for dydsirede Jomfruer fra Aarhundredets Slutning anfører Jomfru Maria som Eksempel paa, hvad det vil sige at vise «Venlighed og Venkærhed»: «Saa tjente hun ogsaa i sin Midalders Tid den unge Brud i Kana, hun var en Moder og Forgangskvinde og forsørgede Folket med Mad, med Kogen, med at anrette og anden Hussorg».[3]

Var det en Æressag at gaa for Borde — endnu 1834 hedder det som Efterklang fra hine Forhold: «I Ærøskøbing ansés det for en Hæder at varte op ved Bryllupper»[4] — saa veg denne kortvarige Glæde for andre Følelser, naar det efter Bordet gjaldt om at faa Samling paa de medbragte Sager saa vidt muligt i hel Stand. Ved et Bryllup paa Frederiksborg f. Eks. gik blot af Bordsager laante fra Helsingør følgende i Løbet: 32 Duge, 28 Haandklæder, 34 Tintallerkener, 25 Tinfade, 7 Tinkander, 2 Bækkener, 1 Kedel og 2 Lysestager.[5] Selv om Brylluppet stod paa et Raadhus, der selv var forsynet med alt, saa at det kun var et enkelt Pragtstykke, der var medbragt, var det ikke altid let at værne om dette. «Antraf jeg», hedder det i en Dagbog fra Odense 1662, «Mormoder Abigael i hendes Hus, saare bekymret og ilde tilfreds, eftersom hun havde efter Anmodning af Moderen til de tvende Brude [Marsk Anders Billes Døtre] gaaen for Borde til de tvende adelige Bryllupper, som holdtes paa Raadhuset Søndagen og Tirsdagen sidstafvigte, og havde da mistet forrige Dag en forgyldt Sølvkande, som blev hende frastjaalen. For hvilken Skade hun aldrig siden fik ringeste Refusion».[6] Det

var da ikke uden Grund, at man i Anmodninger om Udlaan gjorde sin Ansvarlighed afhængig af en særlig Himlens Bistand: «Jeg vil med Guds Hjælp forvare Eder det vel, saa at det skal intet skade». Eller det endnu mere betingede: «Det skal næst Guds Hjælp ikke vorde mere ad Skade, end om I selv var hos».

«Forgangskvindernes» fineste Art var dem, der skulde «rede Bruden». Ifølge gammel Skik var disse altid to, og Folkeviserne melde om, hvorledes i tidligere Tid ofte selve Dronningen var en af dem.

Det lided fast ad Bryllupstid,
Og Folkene vare tilstede.
Tak have Dannerdronning god!
Selv vilde hun Bruden rede.[1]

Eller i den smukke Vise om Ridderen, der bruger en Indbydelse af denne Art som Paaskud for at faa sin Elskede i Tale, da hun mod sin Vilje er bleven gift med en anden.

Hør I stolten Adeluds!
En Bøn vil jeg Eder bede:
Vil I med vor Dannerdronning
Min unge Brud smykke og rede?

Længe stod stolten Adeluds
Og hun turde intet svare.
«Ja mænd», sagde den gamle Greve,
«Jeg selv vil med Dig fare».[2]

I Visen om Jomfru Mettelil benytter Dronningen sin Stilling som Brudereder til at myrde Bruden, Dankongens uægte Datter. Da Hr. Nielus frier til denne, og Kongen, hendes Fader, lover for stort et Udstyr:

Jeg giver Dig med hende byggede Gaarde.
Herre Gud lade Dig og hende vel vorde!

Jeg giver Dig Karm af det røde Guld.
Hr. Nielus! Du blive stolt Mettelil huld!

vredes Dronningen:

Det svarede Dronningen af stor Harm:
«Det er for meget for et Slegfredbarn!»

Det svarede Dronningen af stor Vrede:
«Selv vil jeg Hr. Nielus hans Brud rede».

Og under Skin af at sørge for Bruden ved Brylluppet, rækker hun hende et Bæger med Gift, der volder hendes Død.[1]

I det 16de Aarhundrede var det næppe Skik mere, at Dronningen selv «redte en Brud», der ikke var hendes nære Slægt. Det højeste, man hører Tale om, er, at Dronningen, naar en af hendes Jomfruer skulde have Bryllup, selv lod udgaa Befaling til tvende Fruer, der skulde «rede» hende. Da saaledes Jomfruerne Anna Grubbe og Magdalene Bild, der begge havde tjent i Dronningens Jomfrukammer, Fastelavn 1556 skulde have Bryllup paa Københavns Slot, udstedte Dronning Dorothea Brevene til de fire Fruer, der skulde «rede» dem.[2] At det just skulde være gifte Kvinder, der «redte en Brud», var, om end sædvanligt, dog ikke helt nødvendigt. Om en af Jomfruerne i Birgitte Gøyes Jomfrukammer paa Herlufsholm skriver saaledes Præsten sammesteds: «Jomfru Anne er ikke hjemme men paa Sandby, og har jeg spurgt, at hun skal dèr rede Præstens Datter til Brud paa Søndag».[3]

Det «at rede Bruden» betød naturligvis ikke blot at sætte hendes Haar men at gøre hende klar i alle Maader: smykke hende, ledsage hende til og fra Kirke, sidde ved Siden af hende ved Bordet, atter afføre hende Dragten, og under alt dette ikke blot sørge for, at hun tog sig ud, men tilhviske hende, hvad hun i hvert enkelt Fald havde at gøre. Det er denne almindelige Del af Virksomheden, hvortil der sigtes, naar det hedder:

Det var Torkild Trundesøn,
Han spurgte sin Moder med Ære:
«Hvo skal være den ene Frue,
Der min Brud skal fremføre?»[4]

Ligesom Dragefruerne bar Ansvaret for Huset, og de, der «gik for Borde», for Anretningen, saaledes «Brudereder ne» for Bruden.

Forudsatte end dette deres Hverv baade Smag, Takt og Erfaring, saa bestod den vanskeligste Del af deres Visksomhed dog i, hvad der gik forud for Brylluppet, nemlig at skaffe de fornødne Smykker til Veje. I Norge har senere i en enkelt Egn Skikken pudsigt nok udviklet sig saaledes, at af de to «Brude-

koner» skal den ene pynte Bruden, den anden Brudgommen.[1] Dette var alene af den Grund umuligt i det 16de Aarhundrede, fordi de tvende Kvinder havde mere end nok at gøre alene med Bruden. Det Antal Smykker, som hertil kunde medgaa, overskred langt, hvad der fandtes i nogen enkelts Eje. Atter her maatte man da ty til Laan fra Slægt og Venner.

Der er fra Nutidens Synspunkt noget latterligt ved denne Kappestrid om at kunne behænge sin Brud med det største Antal Guldsager. I hin Tid var det dog ingen Spøg for dem, hvis Ære stod paa Spil. Med endnu større Iver end Dragefruernes skrev man da omkring for at laane Smykker, og her var ikke som ved Tapeter og Spærlagen Mulighed for at faa for mange, tværtimod jo flere Lag desbedre.

En Skrivelse som denne giver allerede et godt Begreb om det indviklede Laan af Smykker, hvorom der kunde være Tale:

.... «Min hjerte allerkæreste Søster! sender jeg Dig nu dine Smykker og dit Armbaand igen, og betakker jeg Dig, min hjerte allerkæreste Søster! paa det allervenligste baade for dette og for alt Godt. Og er det, Gud ske evig Lov! intet blevet ad Skade. Og beder jeg Dig, hjerte allerkæreste Søster! at Du vil gøre som min gode hulde Søster og have den Umage at forskikke Karen Peder Munks (?) hendes Halsbaand og to Smykker, og Du vil og have den Umage og være ubesværet i at forskikke Karen Henrik Lykkes hendes Halsbaand, som ligger i en Æske, og Hildeborg Daa sine Smykker, som ligge i det formalede Skrin, og staar deres Navn skrevet paa hvers især; og at Dit Bud maatte begære Gensteder [Beviser?] af hver, at de havde annammet deres Klenodier. Min hjerte allerkæreste Søster! gør nu heri, som min gode Tro er til Dig! Du gør mig saa stor en Tjeneste hermed. Gud Almægtigste unde mig, at hver maatte nu vel bekomme deres Klenodie igen, jeg bliver ikke vel tilfreds før. Og haver jeg givet denne min Tjener Befaling paa, at han skal drage til Vosborg med Mette Per Oxes Halsbaand og Birgitte Preben Gyldenstjernes Halsbaand og Smykke; og maa han hverken spare Nat eller Dag, thi Mette er saa hart begærendes, at hun kan faa det tidligt nok igen til Jomfru Mette Vogenschilds Bryllup. Jeg vil, saa Gud! ikke for en stor Ting andet, end hun skulde jo faa det tidligt nok».[2] ....

Tonen i dette Brev er nogenlunde rolig, det er jo ogsaa efter Festen. Ellers er det et Særkende, at Lidenskaben er stærkere i Bevægelse i Breve af denne Art før Festen — i det mindste i de tilfældigt bevarede — baade i Anmodningerne og Svarene, der her hyppigt er Afslag. Betegnende er det ogsaa, at de næsten altid er forsynede med Efterskrift. Dette gælder allerede et af de ældste, man kender, fra Aaret 1506:

«Søsterlig kærlig Hilsen forsendt med vor Herre! Kære Fru Anna! takker jeg Dig kærligen for al Dyd og Kærlighed, som Du haver bevist imod mig, hvilket jeg altid gerne forskylde vil, imens jeg lever».

«Item kære Søster! maa Du vide, at min Modersøster, Fru Vibeke skrev mig til, at jeg skulde rede hendes Datter til sit Bryllup. Beder jeg Dig gerne, at Du vil laane mig Dine Spange og sende mig dennem til Roskilde, eller og Du vilde selv føre mig dennem, om Du kommer til Brylluppet.

«Item kære Søster! uden Du vil undsætte mig, da veed jeg mig ingen Udvej. Gør nu Du, som min gode Tro er til Dig og jeg altid kærligen forskylde vil i hvad Maade, som jeg kan. Hermed Dig Gud befalendes! Ex Holbek feria secunda post vincula Petri. Anno Domini sexto.

Anne Rudsdatter.

«Item kære Søster! send mig dennem til den Løverdag næst for S. Bartholomæi Dag!»[1]

Medens Varmen her endnu dæmpes af den gammeldags ubehjælpelige Stil, der blandt andet ytrer sig i, at hvert nyt Stykke, ligesom i Regnskaberne, skal begynde med et: «Item», blusser den tydeligere op i følgende Brev, hvor Heden snart slaar ud i Rim, snart giver Indholdet næsten Form af en Undsigelse.

«Min allerkæreste hulde Søster! Gud alsommægtigste velsigne og bevare Dig o. s. v.»

«Min allerkæreste Søster! Giver jeg Dig venligen at vide, at jeg haver nu bedt min Datter Mette Gøyes fædrene Venner, at de skulle rede hende til Brud. Saa have de alle undskyldt dennem og ikke ville gøre det.

Saa drager jeg nu til denne Eg,
Som mig aldrig sveg,

og beder Dig saa ganske gerne at have den Umage og rede min Datter til Brud med min kære Søster, Birgitte Christoffer Gøyes, og haabes mig, at det skal blive hartad 3 Uger før Sct. Michaelisdag, saa veed jeg, Du kan vel gøre det for din Bestilling i Jydland, mens det bliver saa tidligt».

«Min allerkæreste Søster! Gøre nu herudi, som min fuldkommeligen gode Tro er til Dig! Jeg og mine Børn vil tjene Dig og dine Børn igen den Stund, vi leve» o. s. v.

Skrevet paa Frederiksborg d. 22. Dag Juni 1575.

Idde Falk Gøyes.

«Min allerkæreste hulde Søster! Jeg beder Dig nu saa ganske gerne, at Du nu vil gøre herudi som min fuldkommelige Tro er til Dig og rede min Datter til Brud. Jeg og vi alle sammen skal tjene Dig og Dine Børn igen, hvor vi kunne. Men undfalder Du mig paa denne Gang, da vil jeg aldrig give Dig det til, eller ingentid i mine Dage bede Dig til at tjene mine Børn! Men jeg tror Dig nu til alt Godt. Den evige Herre Gud vil jeg befale Dig».[1]

Som Eksempel paa Afslag faar følgende tjene, der vilde lyde endnu mere troværdigt, hvis Brevskriveren ikke bandede saa stærkt:

.... «Og som at I og udi denne samme Eders Skrivelse er nogle af min salig Moders Smykker begærendes til at rede Margrethe med; hvilke I og gerne havde skulle faaet, dèr jeg før havde faaet denne Eders Skrivelse, men jeg haver, saa min Salighed! ikke bekommet den førend nu udi denne Uge, som Hr. Peders Søn selv skal bekende. Men hvor at den saa længe haver været, er mig, saa Gud! ubevidst, og bedendes ganske venligen, at I derudi ikke ville fortænke mig»[2] ....

Hvorvidt endelig Fru Ingeborg Hartvigsdatter taler Sandhed i følgende Linier faar staa hen; det lyder lidt utroligt, at hun skulde være saa slet forsynet. Det Skær af ubetinget Redebonhed, der er udbredt over hendes Skrivelse, beviser intet, det

svarer kun til, at den ender med den oven aftrykte (Side 79) Anmodning om Laan af Tapeter til Kongens Komme til Silkeborg. Da Brevet imidlertid er skrevet til Fru Birgitte Bølle, Christoffer Gøyes Hustru, hvis Forfarenhed i Laaneforretninger vi kender, tør man heller næppe anslaa Udbyttet af Anmodningen til just mange Tapeter værd:

.... «Kære Fru Birgitte! Giver jeg Eder venligen at vide, at jeg tvende Gange har bekommet Eders Skrivelse, om at jeg vilde laane Eder Smykker og Halsbaand til at rede Margrethe Gjøe til Brud».

«Kære Fru Birgitte! Saa har jeg ikke Halsbaand ikke heller Smykker uden to, det kan I svarligen let [kun i ringe Grad] være behjulpen med. Men dersom jeg havde enten Halsbaand eller Smykker, og var det end 10, da skulde I saa gerne faa dem som nogen Ven, jeg har, og ikke være Eder for gode. Men det Lille jeg har, det skal I faa til fuldt visse om Fredagen ad Aftenen i den Landsby, som I ligger med Bruden udi om Natten; og vilde jeg gerne have sendt Eder det, nu er det ikke her, dog skal I vist faa det».

«Kære Fru Birgitte! er jeg og saa storligen bønfaldende til Eder, om I ville gøre saa vel for alt det Gode, jeg tror Eder til, og laane mig Eders Boskab, baade Flamsk, Tapeter og Silketøj o. s. v.»[1]

Hos Landalmuen var det en staaende Skik at indbyde Sognepræsten til at være «Forgangsmand» og hans Hustru til at være den «Forgangskvinde», der «redte Bruden». Kirkeligt set havde det imidlertid sine meget mislige Sider, at Præsten saaledes skulde være Køgemester og Skaffer ved alle Bryllupper. Allerede Aar 1558 forbød da Biskop Peder Palladius det for Sjællands Stifts Vedkommende,[2] Aar 1561 forbødes det i Skaane,[3] 1569 i Fyn[4] og siden gentoges disse Forbud Aar 1565, 1578, 1580, 1594, 1625[5] og vel oftere, lutter Udtryk for, at Skikken langt fra var hævet ved det første Forbud. At man dog ogsaa fra gejstlig Side var tilbøjelig til at dømme mildere om dette Forhold, kan sés af, at det f. Eks. paa Lolland og Falster, og vel andetsteds tillige, var ansét for tilladeligt, at Provster optraadte som Skaffere

ved Bryllupper i Præstefamilier. En endnu bevaret Anvisning paa, hvorledes Provsten i saa Fald skal røgte sit Hverv, synes at være forfattet af selve Fyns Biskop.[1]

Lidt efter lidt veg dog Skikken i Danmark og Norge, langsommere i Sverige, hvor Præsten som Brudgommens «Talsmand» længe vedblev at udføre Pligter, der i det mindste kom «Skafferens» meget nær. Derimod har i alle tre nordiske Lande den anden gamle Skik holdt sig uantastet lige ned til Begyndelsen af det 19de Aarhundrede: at Præstekonen «redte Bruden». I enhver velforsynet Præstegaard fandtes derfor endnu for et Par Menneskealdere siden en hemmelighedsfuld Æske, der kun kom frem ved denne Lejlighed, fyldt med Flitterstads, Glasperler og spraglede Baand, et sidste Minde om Forholdene i det 16de Aarhundrede.[2]

Til Tak for al den storartede Ulejlighed, som Forgangskvinderne havde, var det ikke mere end billigt, at man i Bryllupshuset søgte at samle dem til en lille Fest i en belejlig Stund. En saadan fandtes lige før Brylluppet, naar om Fredagen Huset var draget og alting rede baade til Bordets Dækning og Brudens Smykning, men Gæsternes store Masse endnu ikke kommen. Midt imellem Slagene var her en fredelig Time til at fejre Forgangskvinderne og samtidig høre deres kyndige Dom om «Lutendrankens« Blanding og alt det, hvormed der var braset i Stegerset. «Fredagskosten» blev da Forgangskvindernes Fest.

Ogsaa til dette Fristed trængte sig dog de ubønhørlige Forordninger. Aar 1579 befaledes det i København, at «Fredagskosten skulde slet være aflagt». Samtidigt med, at det forbødes, «at bede flere Forgangskvinder, baade at gange for Borde og at drage end 6, 8 eller 10 udi det allerhøjeste», fik Brudgom, Brud, deres Forældre og Venner det bestemteste Tilhold om ikke at gøre nogensomhelst Fest for dem om Fredagen. Overtrædere skulde betale ikke mindre end 40 Mark i Bøde for hver Gæst. Forgangskvinderne maatte ingenlunde blive og lade sig friste: «Naar de Kvinder, som skal drage, have afdraget, at hver gaar hjem til sit til Søndagen, de følge Bruden til Kirke».[3]

40 Mark for hver Gæst, det blev en vel dyr Middag. Men der var da ogsaa en Mellemting mellem at sidde til Bords og gaa hjem. De kvindelige Smagsdommere kunde jo gaa omkring i Huset og staaende prøve alt, hvad det formaaede. Eller man kunde snedigt henlægge hele Festen til Torsdag Aften, saa blev

det ingen «Fredagskost». Man synes at have valgt en eller anden slig Udvej; i ethvert Fald søgte en senere Forordning at ramme Ondet ved det mere almindelige Udtryk: «Ingen Udspisning skal ske før Brylluppet til Forgangskvinderne».[1]

Under Enevælden med dens nye Forhold paa alle Omraader tabte efterhaanden Brugen af «Forgangsfolk» sig hos den nordiske Adel, og lidt efter lidt udviskedes ogsaa de herhen hørende Begreber og Navne. I Benævnelsen «Forgangsfolk» havde ligget en tredobbelt Betydning: Forgangspigerne gik i Ordets bogstavelige Forstand foran Bruden til Kirken, ligesom Forgangssvendene foran Brudgommen til Nattelejet. At «gaa for» betød fremdeles hvad vi vilde kalde: forestaa, at «gaa for Borde», f. Eks. at forestaa Borddækningen og Anretningen. Men endelig betød «Forgang»: højere Rang. I Benævnelsen «Forgangsfolk» laa der altsaa for Datidens Øre en forøget Anseelse, det var en Ærespost at tjene ved Brylluppet.

Endnu omkring det 17de Aarhundredes Midte benyttedes de gamle Navne af alle, høje og lave. «Borgemester Otto Seeblads første Hustru havde for mange Aar siden engang været Forgangskvinde til et Bryllup paa Odense Raadhus», skriver Biskop Bircherod Aar 1667 i sin Dagbog.[2] Og om en Pige, der Aaret forud kom til Eleonore Christine i Fængslet, skriver denne i sit Jammersminde: «Hun havde kendt mig i min Velmagt, tjent en Raadmands Kvinde, som i mine Bryllupsdage var Forgangskone».[3]

Men allerede ved Aarhundredets Slutning var Benævnelserne gaaede af Brug i Samfundets højere Lag, og i de følgende Aarhundreder tabte de sig ogsaa hos Nordens Almue, hurtigst i Danmark, langsomst i Norge og Sverig, hvor de endnu i enkelte Egne har holdt sig.[4] Det er betegnende for denne Tilbagegang, at i Nørre- og Sønderjylland er det fordums Hædersnavn «Forgangsfolket» blevet forvansket til «Omgangsfolket»,[5] en Art folkelig Udlægning af den glemte Betegnelse. «Forgangspigerne» ere blevne til «Omgangspigerne», til «Dækkepigerne» eller «Bordpigerne».[6] «Forgangssvendene», der i det 16de Aarhundrede iøvrigt hyppigt kaldtes med den ridderlige Benævnelse: «Smaasvende»[7], have antaget det gamle Navn «Ledesvende».[8] I Nørrejylland er de — maaske under Indtryk af deres kraftige Opvartning — blevne til «Albusvende»[9]. «Forgangsmanden» er næsten overalt i Norden, hvor han endnu anvendes, bleven til «Skaffer».

Ved Siden af Navnet «Forgangsfolkene» havde der fra gam-

mel Tid gaaet en anden Række Benævnelser paa de enkelte af disse. «Forgangsmanden» hed «Brudemanden» eller undertiden maaske «Brudesætter». Forgangskvinderne, der redte Bruden, hed «Bruderedere», «Brudekvinder», «Brudekoner», «Brudefremmer», «Brudetæmmer».[1] Forgangssvendene hed naturligvis «Brudesvende». Efter at alle disse Benævnelser i de sidst forløbne Aarhundreder har ført en forvirret Kamp i de nordiske Landskabsmaal, hvor de sjældent i to Egne har været anvendt ens og betegnet ganske det samme,[2] er Slutningen bleven, at en af dem er traadt i Forgrunden som godkendt baade i nordisk Bog- og Talesprog, nemlig «Brudepige» for Forgangspige. Underligt nok er dette Navn det eneste, som det 16de Aarhundrede ikke vilde vedkende sig. Forgangspiger dengang havde betakket sig for at forveksles hermed, en «Brudepige» betød nemlig Brudens Tjenestepige.[3]

Fredag var den yderste Frist for Stuernes Dragning, thi paa denne Dag begyndte allerede, i det mindste paa Landet, de liggende Gæster at indfinde sig. Deres Komme gav Anledning til ny Travlhed.

Hvad der hidtil var foregaaet i Huset, faldt altsammen ind under den regelmæssige Forberedelse til Brylluppet, hvilken efter gammel Skik krævede to Maaneder. Det sædvanlige Udtryk herfor i Folkeviserne var: «de rede til Bryllup i Maaneder to», hvad selvfølgelig ikke maa misforstaas om saa langt et Ridt.

Stundom udmales det tydeligere som:

Saa lode de brygge og blande Mjød
Og lave til Bryllup med Liste.
Ebbe han tjener i Kongens Gaard,
Saa lidet han deraf vidste.

Det vared ikke derefter
Foruden Maaneder to,
Det var Peder Skammelsen,
Han lod sit Bryllup boe.

Eller et andet Sted, hvor der skelnes mellem at rede til Bryllup og at rede Bruden.

I lade nu brygge, I lade nu blande,
I lade nu Bænkene brede!
Selv vil jeg ride til stolt Adeluds,
Hun skal min unge Brud rede.

Som det vil sés, udgjorde Ølbrygning og Tillavning af Blandingsdrikke en Hoveddel af Forberedelserne, og vel forstaaeligt er det, at et Par Maaneder maatte medgaa, førend det nybryggede Øl var blevet tjenligt og Lutendranken og Klaretten

havde klaret sig. Derfor anføres det ogsaa som en Uregelmæssighed, der fortjener særlig Omtale, naar et Bryllup paaskyndedes, saa at Fristen blev for kort.

Gav han bort sin Datter
Foruden hendes Behag.
Saa reded de til Bryllup
Den samme Maanedsdag.[1]

Hele denne første «Redning» skulde have en Ende om Fredagen; naar Gæsterne begyndte at komme, maatte Alt være rede.

Dette var imidlertid at forstaa paa en anden Maade, end Nutiden vilde opfatte det. Naar Gæsterne begyndte at strømme ind, sattes Maskinen først ret i Gang, og det med en Fart og en Kraft, mod hvilken den tidligere «Redning» var en ren Børneleg. Bryggerset var afbrugt, Stegerset tog nu fat.

Ved første Øjekast kunde denne Ordning synes højst uhensigtsmæssig, og selvfølgelig havde man ogsaa i Tide været betænkt paa nogen Mad til de mange Munde. Men ifølge Datidens Forhold hverken kunde eller vilde man i Forvejen gøre Skridtet fuldt ud, og dette Misforhold mellem Gæsternes Antal og de i Tide trufne Forberedelser blev da et af de mest betegnende Træk for Bryllupstummelen.

At Gæsternes Antal var stort, fulgte af sig selv. Høje og lave kappedes om at samle flest. Vi har allerede sét (Side 57), hvorledes Christian den Tredie med Undskyldning maatte tilbagekalde sit tidligere Forbud mod at indbyde flere, end Huset kunde rumme. Dette var dog kun et enkelt Led i en Kamp, der var bleven ført lige saa længe, som vel Bryllupper havde været til, Striden imellem, hvad slig en Fest efter sit Væsen var eller burde være, og hvad Øvrigheden maatte paabyde for at hemme altfor vanvittig Overdaad.

Ifølge ældgammel Folkemening, der ikke var bleven modsagt af Romerkirken eller Kristendommens Aand, var Bryllup aabent Bord for alle, Gæstfrihedens egentlige Fest. Ligesom i Oldtiden enhver Tilrejsende ved slig en Lejlighed havde været velkommen, og ligesom i Lignelsen om Kongesønnens Bryllup Gæsterne hentedes ind fra Gader og Stræder, fra Veje og Gærder, saaledes strømmede endnu fremdeles Folk af alle Slags sammen til Bryllup, budne og uindbudne, Christian den Tredie, Frederik den Anden og Christian den Fjerde, hvis deres Vej tilfældigt

faldt forbi, lige saa vel som Krøblinge og Stoddere, allesammen med én fælles Adkomst: Lysten til en glad Dag. Og slig en Tilstrømning var netop den sande Ære for dem, hvis Æresdag det var. Jo større Forsamling des mere Ry, en Virkeliggørelse af det, hvorom enhver i sit stille Sind drømte:

Glæd Dig! et Bryllup skal Dig gøres,
Det skal over Danmark spørges.[1]

Lige overfor denne medfødte Betragtningsmaade, Gæstfrihedens og det glade Sinds uskrevne Lov, stod imidlertid en Række skrevne Love, der fra Arilds Tid havde søgt at dæmme Overflødigheden inde. Hvor lidet dette dog var lykkedes, er billedligt udtrykt i Forordningernes skiftende Indhold, idet hver Tidsalder har ment at burde angribe Ondet fra en ny Side.

Den ældste Maade at tage Sagen paa var: ved Udhungring at tvinge de overtallige Gæster bort, idet der kun tilstedtes et begrænset Maal af Mad. Saaledes allerede i Københavns Stadsret af Aar 1294, hvor det bestemtes, at ingen, der gjorde Bryllup, maatte have mere end 30 «Diske» eller «Fade» med ialt fem Retter Mad, og af hver «Disk» skulde der endda for hver Dag, Brylluppet varede, betales 4 Ørtuge i Skat.[2] I Erik af Pommerns Stadsret for København nedsattes Antallet af Diske til 23, og Afgiften vedligeholdtes.[3] Men allerede under Christoffer af Bajern bortfaldt Afgiften.[4] Og i Kong Hans' almindelige Købstadret steg Diskenes Antal igen til 30, der med Borgemestres og Raads særlige Tilladelse nok maatte forhøjes yderligere til 50.[5] Slaget var aabenbart tabt, man maatte finde paa en anden Begrænsningsmaade.

Christian den Anden søgte da at klemme Gæsterne faatallige ved at indskrænke Pladsen. Det forbødes at indbyde flere end Huset kunde rumme. Men som vi har sét maatte Christian den Tredie, der gentog denne Bestemmelse, allerede et Par Aar efter tilbagekalde den: «Vi forfare, at mange have taget os det i værste Mening; thi ere vi tilfredse, at hver herefter gør Bryllup efter sin egen Villie og Formue.»

For første Gang i lange Tider var her nu givet fuldstændigt Frispas. Men Følgerne maa have vist sig altfor overvældende, thi en Snes Aar efter bestemte Christian den Tredie sig atter til ved Forbud at begrænse Overdrivelserne. Man havde

knebet paa Maden, man havde knebet paa Pladsen, og lige meget havde det hjulpet. Hvad om man da prøvede paa at knibe dèr, hvor man virkelig ønskede at ramme, paa selve Gæsternes Antal.

I «Recessen» af 1557, der gentoges 1558, bestemtes det da, hvilket Antal Gæster enhver efter sin Stand maatte indbyde. I Købstæderne skelnedes der imellem to Rangklasser. Til den første hørte Borgemestre, Raadmænd og Købmænd. De maatte «tilbede 24 Par Folk med deres Børn og Døtre, og deriblandt skal være regnet Forgangskvinderne. Og maa de og bede 12 unge Karle». Til den anden Klasse hørte Haandværkerne, «Embedsmændene», som Datiden kaldte dem. «En Embedsmand skal bede 12 Par Folk til Brylluppet med deres Børn og Døtre, og derudi beregnet Forgangskvinderne. Maa han og bede 6 unge Karle». Under begge disse Klasser stod endelig Landsbyfolk, for hvem Tallet yderligere indskrænkedes. «Paa Landsbyerne skal saa holdes, at ingen Bonde skal bede til sit Bryllup flere end 12 Par Folk med deres Børn og Døtre, og vil nogen bede mindre, det skal stande til hannem selv».[1]

Denne Tanke, at fastslaa et bestemt Antal Gæster for hver Stand, var ikke noget nyt, som Christian den Tredie og hans Rigsraader var faldne paa, den laa i Luften og skrev sig som de tidligere Forsøg vistnok oprindeligt fra Tyskland. Saaledes forstaas det ogsaa, at allerede fem Aar forud for Danmark havde man Aar 1552 i Bergen vedtaget en lignende Bestemmelse. Her skelnede man mellem «fuld Evnes Folk», der maatte byde indtil 20 Par Gæster, og Tjenestetyende, der kun maatte byde 10 Par Folk.[2]

Saavel i Tyskland som i Danmark og Norge levede man nu lovgivningsmæssigt i omtrent hundrede Aar paa denne Tanke og udviklede Klasseinddelingen i alle dens Enkeltheder. Man sondrede i Tyskland mellem Bryllupper af tre Slags Finhed: «Postei-Bryllupper», «Vin-Bryllupper» og de blotte «Øl-Bryllupper», saaledes f. Eks. i Lybæk Aar 1612.[3] Borgerne inddeltes i tilsvarende Klasser. I Stralsund f. Eks. maatte til et Bryllup af første Klasse indbydes foruden Slægten 100 Gæster, til et af anden kun 80.[4] I Lybæk havdes en højere Klasse paa 120. I Hamborg, hvor man gik videst, svarede til de tre Trin 240, 160 og 100 Gæster.[5] Aar 1600 bestemte Christian den Fjerde for Flensborgs Vedkommende, at der til de fornemste Bryllupper maatte indbydes 40 Familier, til

middelmaadige 25 og til simple kun 12.[1] I Kongeriget holdt man sig til de alt af Christian den Tredie givne endnu snævrere Tal, der oftere gentoges.

Der var to Maader, hvorpaa disse Paabud om et begrænset Antal Gæster lettest lod sig overtræde. Man kunde enten holde sig til det fastsatte Tal af Indbydelser, men lade Resten af Gæster møde uindbudne, eller man kunde ligefrem trodse og indbyde flere end tilladeligt.

I første Tilfælde smuttede Brudgom og Bryllupsgiver helt under. De var brødefri og kunde umuligt drages til Ansvar, fordi ubudne Gæster indfandt sig. Des heftigere tordnede derfor Regeringen mod disse. Aar 1636 forbød saaledes Christian den Fjerde strengelig i Sønderjylland og Holsten at komme ubuden til Bryllup. Hvo der gjorde sligt skulde straks føres i Fængsel og siden straffes med 14 Dage paa Vand og Brød.[2]

Udstedtes der derimod for mange Indbydelser, var de Skyldige jo lette at finde. Brudgom og Bryllupsgiver bar naturligvis Ansvaret. Men selv under slige Forhold kunde det imidlertid være at foretrække, at der var en bestemt, der bar hele Ansvaret — ikke de skiftende Bryllupsgivere, der maaske endog kunde sætte en Ære i at betale Bøde for at faa dette enkelte Bryllup storladent — men en og samme Person, til hvem man ved alle Bryllupper kunde holde sig, og som havde mere at tabe end en Bøde, en Embedsmand, hvis hele Stilling og Velfærd stod paa Spil, dersom Loven blev overtraadt. Regeringen fremmede da af al Magt den samtidigt opstaaede Tilbøjelighed til at indbyde ved Bedemand. Denne nye Embedsmand blev ikke blot, som vi ovenfor har sét, Brudgommens Afløser som omløbende Indbyder, men først og fremmet Regeringens Prygledreng, naar Gæsterne var for mange.

En Bedemands første Pligt var at have Listen i Orden. Denne sammenrullede Fortegnelse — «Rullen» eller «Registret» som det gerne kaldtes — var paa engang Tegnet paa hans Værdighed og Slangen i hans Paradis. Med Stolthed rullede han Listen op og oplæste Navnene paa alle de andre Indbudne hvert Sted, hvor han kom for at indbyde. En saadan Liste medbringes endnu den Dag i Dag i Sundeved.[3] Men ak! Listen havde en

Tvillingbroder. En Afskrift skulde være afleveret til Øvrigheden, og med den i Haanden stod Fogdens Folk og tálte Parrene til eller fra Kirke, ja trængte stundom ind i selve Bryllupshuset, glubske efter at styrte Bedemanden i Ulykke samt tjene en Bøde for overflødige Par.[1]

Intet Misbrug syntes nu at kunne finde Sted. Maskinen arbejdede fortræffeligt, og ikke faa er Eksemplerne paa de usalige, der kom den for nær og grebes af dens ubarmhjærtige Tænder, som hin arme Peder Klokker i Helsingør, der foruden sine øvrige Bryllupsudgifter idømtes en Bøde af 200 Rdlr. til Kongen og lige saa mange til Byen for at have haft flere Gæster til sit Bryllup, end en Klokker anstod.[2]

Og dog, trods alt dette spores der stundom en underlig Slingren i den hele Ordning. Med Forbauselse sér man, at efter at Tallet 24 Par Gæster i snart et Aarhundrede havde været fastslaaet for fornemme Borgere, pludseligt hele Ævret opgives i Forordningen af 1642, der tillod ikke blot alle Gejstlige, Borgemestre og Raad, men hele Borgerskabet tillige at «indbyde til deres Bryllupper af deres fælles Venner saa mange de begære».[3] Tretten Aar efter snøredes atter Tallet sammen til «20 Par Folk i det højeste».[4] Og midt imellem Ofrene for Fortids Nidkærhed kan man træffe saa besynderligt et Stykke som en Fortegnelse over ikke mindre end 376 indbudne til et Bryllup paa Fyn.[5]

Sagen var: hele Systemet var ubrugeligt. Gennem et stort Hul dryssede alle de paaregnede Fordele ud, og Datiden hverken kunde eller vilde stoppe Hullet. Adelen var ikke fastsat i Bryllups Mandtal. Vel hed det i Forordningen af 1615, at Adelen herefter ikke maatte gøre saa store Bryllupper som hidtil, men skulde indskrænke sig til at indbyde «nærmeste Slægt, Svogre og Naboer».[6] Men dels var heri jo ikke angivet noget bestemt Tal som for de andre Stænder, dels faldt den hele Bestemmelse bort i de senere Forordninger. Adelen vedblev da som forhen at indbyde efter Forgodtbefindende. Men hermed var i Virkeligheden Dæmningen brudt for alle Stænder. Ifølge Datidens Skik at lade en anden «gøre» Brylluppet kunde nu selv en Tjenestepige blot ved adelig Hjælp uantastet møde med 100 Par. Og hvo kunde afgøre, hvis Gæsterne var, naar man paa Datids Maade slog flere Bryllupper sammen?

Det sidste Forsøg paa at begrænse Brylluppernе ved at fast-

sætte Gæsternes Antal var da faldet ligesaa uheldigt ud som de tidligere Forsøg ved Hjælp af bestemt afvejet Mad eller knapt tilmaalt Husrum. Bryllupsgæsternes Sværm trodsede baade Vægt, Maal og Tal.

Det var Udtryk paa engang for en gammel Tanke og for en ny Form, naar man sluttelig Aar 1660 vendte tilbage til det 13de Aarhundredes Fremgangsmaade: at beskatte Bryllupper, denne Gang dog ikke Gæsternes Antal men selve det at blive viet. Landet trængte nu til Penge. Med praktisk Hensynsløshed slog man da i Forordningen af 18de November 1660 en Toldgrænse rundt om «Ægteskabs Stand» og forlangte en bestemt «Accise» af enhver, der ønskede at indtræde deri. I Udtryk, der minde om Fortids Inddeling i Postei-, Vin- og Ølbryllupper, sondrede man de Lysthavende i Klasser: «Af hvert adeligt Bryllup 50 Rdlr. — Af gejstligt og verdsligt Bryllup, hvor Vin skænkes, 20 Rdlr. — Borgere og de, som kun skænke Øl til Bryllup, 4 Rdlr. — Gemene Haandværksfolk 2 Rdlr. — Daglønnere, Tyende ½ Rdlr.» o. s. v., o. s. v. Ligesom Forordningen selv kaldtes en Forordning «om Consumption», saaledes henlagde den ogsaa den hele Afgift under Toldvæsnet: «Naar nogen vil indtræde i Ægteskabs Stand, skal han dette Forskrevne til hver Stads Accisemester klarere, og maa ingen Præst dennem til Copulation admittere, førend han derpaa Accisemesterens Bevis produceret haver, under Straf som vedbør».[1]

Det er til denne helt nye Art Forhold der sigtes, naar det i en samtidig Præsts Optegnelser f. Eks. hedder: Aar 1661 den 5te Maj ere viede i Meilbye Kirke følgende Par, «hvilke have fortoldet hos Hans Busch, Consumptions Toldforvalter, efter derpaa given Seddels Formelding».[2]

Med Forordningen af 1660 var det gamle Spørgsmaal om Gæsternes Antal skudt til Side eller dog indtraadt i en anden Kres. Regeringen fortsatte vel fremdeles Kampen men ligesom mere bevidst. Hvad der tidligere havde været Maal i og for sig, sank nu ned til Middel, dels til at berige Statskassen, dels til at vække Sansen for den nye Rangforordning.

Én Ting stod fast. Det 16de Aarhundredes Forbud havde ikke indskrænket Bryllupsgæsternes Antal. Efter alt, hvad man kan skønne, synes dette tværtimod at have været i stadig Stigen Aarhundredet ud og indtil Midten af det 17de. Ikke blot naar Frederik den Anden samlede sin Adel, eller en

Lensmand gjorde sin Datters Bryllup, men selv naar blot en Bonde eller Haandværksmand var Hovedpersonen, oversteg Summen af Gæster alle rimelige Grænser. Hos Storfolk synede det maaske mindre, forsaavidt ikke alle bespistes sammen, men de egentlige Gæster og deres Svende hver for sig. Udfaldet var dog et og samme. Det føltes, naar man f. Eks. paa Landet maalte Bryllupper efter Antallet af de umælende. Et Bryllup paa 300 Heste, paa 900 Skæpper Havre[1] o. s. v. var ret malende Udtryk.

Var nu alt dette pur og ren Gæstfrihed? Den menneskelige Natur skulde meget fornægte sig selv, hvis der ikke i dette Tidens saa uegennyttige Aabensind tillige var en lun, lille Fold, viet til Selvhensyn. Det kan ikke nytte at nægte, at man ogsaa var sig Sandheden af det gamle Mundheld bevidst: mange Gæster, mange Gaver

Allerede Poul Eliesen gør opmærksom herpaa. Han bruger de skarpe Ord: «Findes og mange, og mest Herrefolk og de rige, der gøre store Bryllup, at de skulle faa store Skænke og mange Gaver».[2] At det i Tyskland ikke var bedre, fremgaar af de gentagne Opfordringer til ikke at indbyde blot rige Folk men Naboer og Venner. En tysk opbyggelig Forfatter søger at bekæmpe Ondet ved at paavise, at den Art Forretninger i Virkeligheden betalte sig slet: «Hvad skal det til at indbyde en Skok Jomfruer og en hel Hær af Ungersvende! Det er en daarlig Ære, Brudens Fader viser Gæsterne ved at stuve dem sammen om Bordet som Møller en Sække i sin Mølle. Han tænker kun paa at aagre derved og faa Skænk igen, men sligt betaler sig alligevel ikke, Omkostningerne er for store, det Indvundne gaar væk igen i Udgifterne».[3]

Heri havde den gode Mand dog ikke ganske Ret. Det kunde virkelig ofte være en indbringende Forretning. Den dreves paa forskellig Vis. En yndet Maade var det at indbyde Folk, der ikke kunde komme men følte sig forpligtede til istedetfor at sende en Gave. Datidens Brevbøger indeholder flere Formularer til afslaaende Svar ledsagede af et Guldstykke.[4] Og indlysende fordelagtigt var det, naar man fik en højtstaaende Velynder til at gøre Brylluppet, saa at man selv kun behøvede at indkassere Gaverne fra alle hans rige Venner. Hvo kan f. Eks. tvivle om, at det var en lønnende Opmærksomhed, der vistes,

da Præsten i Dalby og Stubberup Anno 1640 fik sit Bryllup holdt paa Domhuset i Viborg «og dertil var 130 af Adel».[1]

Selv under beskednere Former kunde en slig Handel give godt Udbytte, hvad enkelte opbevarede Regnskaber endnu udvise. Præsten i Kongsted f. Eks., Kjeld Anders Schytte, var en heldig Mand. Han havde først det Held ikke at behøve at ægte sin Formands Enke, men at kunne nøjes med hans Datter. Om deres senere Samliv vidner han, at hun «blev ham en frugtsommelig Lea, en yndig Rachel, i sin Husholdning en Martha, men i sin Gudstjeneste en Maria». Og allerede om deres Bryllup vidner Regnskabet, at det gav godt Udbytte. De 94 Gæster betalte nemlig, skønt 33 deraf var Præster, i Bryllupsgaver ialt 576 Lod Sølv og 183 Rdlr. i rede Penge.[2] At Indtægten ved adelige Bryllupper kunde være langt større kan ses f. Eks. af Laurids Ulfeldts og Else Parsbergs Brudegaver Aar 1640. De fik ialt 5137 Lod Sølv, hvoraf 1610 Lod var forgyldt Sølv og derfor tillagdes næsten dobbelt Værdi, og derhos 370 Guldpenge, hvis Metalværdi svarede til 5—6000 Kroner i Nutids Penge, men hvis virkelige Købeevne selvfølgelig var langt større.[3]

Nutildags maatte man, naar et Regnestykke af denne Art skulde opstilles, ogsaa tage Udgifterne til Bespisning med i Beregningen. Anderledes den Gang. Gæsterne medbragte for en stor Del selv deres Mad.

Det 16de Aarhundrede er det sidste Tidspunkt, hvor denne ældgamle Skik endnu fulgtes af alle Samfundsklasser.

Thi endnu regnedes det for en Selvfølge mellem Adelen indbyrdes, at den indbudne afgav sit Bidrag til Bespisningen ved at sende et godt Parti Fedevarer, — de velstaaende gerne en levende Okse eller to — forud til Bryllupsgaarden. Følgende ægteskabelige Raadslagning i Anledning af et Par nærforestaaende Bryllupper sætter os levende ind i Forholdet. Herluf Trolle, der fulgte med Hoffet, skrev saalunde hjem til sin Hustru, Birgitte Gøye: «Om Erik Rosenkrands og Hr. Magnus, da tykkes mig, at jeg skal sende hver et Par Øksne. Du kan det selv bedre betænke end jeg, hvad Dig tykkes herom. Hr. Magnus maa jeg vist sende».[4]

Og ligesaa selvfølgeligt faldt det, at Modtageren paa en meget tydelig Maade gav til Kende, hvad Slags Madvarer han helst ønskede sig. Det var ikke blot borgerlige, der — som Biskop Bircherod senere vemodigt udtrykte det — «blot skrev til

Adelen om Vildt og Fisk, straks havde de nok; nu faas der intet».[1] Adelen henvendte sig med samme Ligefremhed til Kongen. Det staaende Ønske var her nogle Stykker frisk skudt Vildt, thi sligt var i det 16de Aarhundrede en Ret, der selv for Adelsmænd ofte kunde være vanskelig nok at skaffe. Og utallige er de udstedte kongelige Befalinger om at efterkomme slige Ønsker.[2] At noget ganske lignende har fundet Sted i Sachsen fremgaar af, at i en tysk Brevformularbog fra Datiden findes blandt andre Bryllupsbreve ogsaa en «Ansøgning om Vildbrad hos Kurfyrsten af Sachsen».[3]

Ved Universitetet og i Byerne brugte man gerne at sende paa Højskolens eller Byens Vegne et Bidrag til Bryllupskosten, naar en af Embedsmændene eller blot en af disses Døtre eller Søstre holdt Bryllup. Og man var ikke karrig med, hvem man regnede til Embedsmændene. Universitetet behandlede som saadanne ikke alene Professorerne men ogsaa Hofprædikanter,[4] Københavns Præster[5] ja selv den tyske Prædikant ved Petri Kirke.[6] Og i Helsingør f. Eks. rakte man sig saa vidt, at endog den ellers uærlige Mestermand regnedes med og fik sig en Tønde Øl til sin Bryllupskost.[7] Stundom sendtes der vel Madvarer ved slige Lejligheder, som f. Eks. da Sognepræsten ved Frue Kirke i København Aar 1552 af Universitetet fik en Okse, men i Reglen var det dog Drikkevarer. Det staaende Bidrag til «lærde» Bryllupper var 80—160 Potter Rinskvin, en halv eller en hel «Ame» Vin, som det kaldtes; enkelte synes at have foretrukket «Ølbryllupper», i saa Fald var Reglen gerne en halv Læst, altsaa seks Tønder Øl. Derimod hørte det til Sjældenhederne og var næppe heller vel set, at en underhaanden udbad sig Penge istedetfor og, som f. Eks. Magister Hasebard, fik af Konsistorium udbetalt 16 Specier istedetfor den reglementerede Vin.[8]

I Forholdet mellem over- og underordnede kunde dette Bidrag til Bryllupskosten undertiden vokse op til temmelig ansélige Størrelser. Frederik den Anden gav saaledes f. Eks. til sit Bud Caspars Bryllupskost en Okse, en Fjerding Smør og to Svin;[9] og til Dronning Sophias Skræder, hvis Datter skulde giftes, to gode Okser og 160 Potter Vin.[10] Esge Bille skænkede til en af sine Tjeneres Bryllupskost to Okser, en Fjerding Smør, to fede Svin, otte Lam, ti Gæs, tyve Par Høns, to Pund Mel og to Pund Malt.[11]

Hvad underordnede kunde skænke til overordnede var vel

sjældent af større Betydning og dølger sig i hvert Fald som oftest for den senere Granskers Blik. Dog beretter en samtidig rejsende, at Bønder i Sverige brugte, naar deres Herre holdt Bryllup, at skænke ham en stor Ost, lavet af «en Dags samlet Malkning fra Alles Køer», en Gave, der var særlig velkommen som synligt Udtryk for hans Magtomraade.[1]

Mellem Borgere og Bønder gik man mere ligefremt til Værks, og Gæsterne kom hver med sit Bidrag under Armen: Gæs, Høns, Ænder, en Klump Smør, Sigtebrød, Æg o. s. v., alt efter hvad vedkommende Hjem formaaede. Bidraget var tilsyneladende frit, men en offentlig Mening holdt Vagt og drog for hver især en skarp Grænse, under hvilken det vilde være usømmeligt at gaa. Omvendt kunde det at medbringe altfor meget udlægges som utidig Storagtighed. Derimod var det kun sjældent, at der, som f. Eks. senere paa Amager, var en almindelig fast Takst, et Par Høns for hver Person, ti Høns altsaa for den Husfader, der mødte med Hustru og tre Børn.[2]

Det sædvanlige Navn for denne medbragte Bryllupskost var «Føring» eller «Førning». I enkelte Egne kaldtes den dog ogsaa «Send» eller «Sending», «Skikken», «Faaen», «Foen» eller «Fund», hvilke sidste Benævnelser alle kom af at «faa», der jo paa gammel Dansk betød at «give». Den hele Skik var ældgammel og skrev sig fra Hedenskabets Dage. I det 16de Aarhundrede herskede den endnu ligeledes i England,[3] hvortil den vel var overført af Vikingerne. Indgroet som den var i Norden, afgav den et ypperligt Tilknytningspunkt for Forklaringen af Reformatorernes Lære om Retfærdiggørelse ved Tro i Modsætning til Retfærdiggørelse ved Gerninger. «Det er det, som Skt. Poul kalder Naadens Evangelium, at Gud elsker os og beder os ikkun komme uden alle Førninger». Ved Lignelsen om Kongesønnens Bryllup laa det saa nær at komme ind herpaa. Hans Tausen siger derfor i sin Udlægning: «Sig selv bemøjer han med Bekostningen og sine Tjenere med Arbejdet og Umagen, ... men Gæsterne beder han ind til sit Bryllup og trøster tilmed de indbudne, at de skulle ikke have Behov at sidde hjemme for Førningers Skyld, thi alle Tingest skulle staa dennem ganske vel rede for». Eller et andet Sted: «Han lader foruden al Førning

og Medførsel indbyde alle sine Gæster og lader dennem sige, at alt det, de skulle sidde glade af, er aldeles rede».[1]

Det 16de Aarhundrede ud fulgtes Skikken af alle i Norden. Men i det 17de begyndte den at tabe sig hos Adelen, og temmelig hurtigt fulgte Borgerstanden med. Allerede i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede kunde Troels i Holbergs «Barselstuen» give følgende historiske Tilbageblik over den snart aflagte Skik: «Skal man giftes, maa der lige saa mange Folk komme sammen for at æde og drikke op, mere end en stakkels Haandværksmand kan fortjene i 4 Aar igen. Derfor har man i gamle Dage hittet paa den Mode, at den halve By skulde ofre og give Brudegave, thi ellers maatte en stor Del danse lige fra Brylluppet til Slutteriet. Nu, saa som Folk blir mer og mer fattige, saa blir de og mer og mer storagtige og vil ingen Brudegave have, saa det er alene Tjenestefolk, man ofrer til i vore Dage».[2]

Hos Nordens Bondebefolkning har derimod i flere Egne Skikken holdt sig lige til den nyeste Tid.[3]

En naturlig Følge af, at Gæsterne saaledes selv medbragte deres Mad, var, at de ogsaa havde en Art Bestemmelsesret over Levningerne. Disse maatte først og fremmest ikke bruges til at bortgive som Vederlag for ydet Tjeneste. Aar 1562 bestemtes det f. Eks. i København, at Klokkeren skulde have sin Betaling for at kime men ikke maatte faa noget af Bryllupskosten, uden at han var særligt indbuden.[4] Aar 1609 vedtoges i Randers, at Brudefolkene ikke maatte lønne Kokke og Spillemænd med Madvarer men med rede Penge.[5] Noget lignende var blevet bestemt i Flensborg Aar 1600.[6]

Derimod var der intet i Vejen for — og dette synes at have været et gennemgaaende Træk saavel i Hedenskabets som i Katolicismens og Lutherdommens Dage — at uddele saa meget af Bryllupskosten, man lystede, til alle de Betlere, der omsværmede Bryllupsgaarden. Endnu i det 19de Aarhundrede hedder det om Forholdene i Nordsjælland: «Træder en fattig Vandrer ind i Bondens Gaard paa en Bryllupsdag, da bliver han lige saa overflødigt mættet som de andre Gæster. Saaledes har jeg ofte set ganske fremmede Betlere sidde ved Enden af Bordene, hvor ogsaa de nød nogle glade Øjeblikke. Ofte saa jeg ved Fester om Sommeren et Bord anrettet under aaben Himmel for Krøblinge, Halte og Blinde fra Veje og Stier».[7]

Men hvad der sluttelig paa Brylluppets sidste Dag blev til-

overs, det var Fælleseje, og skulde fordeles mellem Gæsterne, der hver altsaa drog hjem med sin Part af Levningerne.

Ved første Øjekast kunde denne Skik synes underlig smaalig. Det var dog ikke alene karrig Holden paa sit, der her havde gjort sig gældende. Dette fremgaar allerede af, at det netop var en fast Regel, at ingen maatte faa noget af den samme Føring tilbage, som han selv havde medbragt. Nej, det man ønskede at udtrykke ved de rigeligt medgivne Levninger var: et synligt Bevis for alle i Hjemmene om, at Brylluppet virkelig var blevet holdt og fejret med Ære.

De saaledes medgivne Madvarer kunde stundom løbe betydeligt op. Doktor Sperling og hans Hustru fik f. Eks. fra et Bryllup i Hedemarken, hvortil de langvejsfra var dragne, og ved hvilket Sperlings Hustru havde redet Bruden, tilbage med sig til Hjemmet: en Tønde Lage-Sild, to Tønder Rug og en Tønde Sigtemel.[1] Men hvormeget end Gæsterne fik med sig, helt rent Bord gjorde man dog ikke. Ogsaa i Bryllupsgaarden og hos de nygifte skulde jo et synligt Bevis paa Brylluppet være tilbage. Ikke uvittigt anvendte man senere i Skaane paa «Føringen» og dens Eftervirkninger det Ord: «Naar man ingen Mad har i Huset, saa skal man gøre Gilde».[2]

Skikken at medgive Levninger har hos de øvre Folkelag i Norden delt Skæbne med selve «Føringen» og er gaaet i Glemme, dog hin maaske mindre end denne. Svage Minder har holdt sig i Tilbøjeligheden til at «give hjem med til Børnene». Hos Nordens Landbefolkning derimod, hvor Føringen er bibeholdt, vedvarer ogsaa Hjemgivningen. «Naar Brylluppet er forbi», hedder det f. Eks. fra Helsingeland i Sverige, «gives hver hjemfarende Hustru noget af den tiloversblevne Bryllupskost indknyttet i et Klæde, nemlig noget Brød, Kød, Steg og Ost».[3] Eller fra Blekingen: «Værtinden maa lægge nøje Mærke til, hvad og hvormeget enhver medbringer i Føring, for, naar Brylluppet er forbi, at kunne medgive enhver i Forhold til, hvad vedkommende havde med sig, dog saaledes, at hun maa passe paa, at ingen faar noget af den Føring, de selv havde med sig. Det er ikke usædvanligt, at en lille Brødkage bages til hvert af de hjemmeværende Børn».[4]

Tydeligt har Skikken holdt sig i England, hvor det hos de højere Stænder, efter at Føringen forlængst er gaaet i Glemme, endnu er brugeligt at uddele og omsende Stykker af Brudekagen

til Venner og Bekendte som Venskabs Tegn og haandgribeligt Bevis for, at Brylluppet er blevet fejret.

Det vil efter det ovenanførte være forstaaeligt, hvilket broget Liv der opstod i Bryllupsgaarden om Fredagen ved Gæsternes Komme. Indenfor maaske Dragefruerne endnu ved deres «Fredagskost», og udenfor paa Stentrappen Skafferen raptunget sysselsat med Modtagelsen af de kommende, en bestandig skiftende Flok, højrøstede eller lavmælte, alt efter hvers Natur og Føringens Størrelse, ingen ret sig selv, førend Ankomsttalen var afleveret, Velkomstbægeret tømt og Føringen, hurtigt synet og værdsat af kyndige Blikke, paa Vej til Stegersets den store Smeltedigel.

Et enkelt Eksempel vil give Begreb om den Vareomsætning, som saaledes kunde finde Sted. Ved et Bryllup i April 1653 mellem Magister Rasmus Povlsen og Dr. Jacob Madsens Datter Ingeborg, hvorved 18 Adelige, 90 Gejstlige og et Par Bønder var tilstede, medbragte Gæsterne i Føring ialt: 22 Fedekalve og 1 Kvie, 16 Raadyr, 4 Hjorte, 64 Lam, 14 Grise, 35 Harer, 82 Kalkuner, 24 Gæs, 64 Duer, 37 Høns, 1 Vildgaas, 1 Urhøne, 4950 Æg, 6 ferske Laks og 1 Spegelaks, 30 Karper, 106 Gedder, 64 Brasen, 60 Aborrer, 2380 Karudser, 2 Tønder Øl, 1 Tønde, 1/2 Otting og 19 «Stykker» Smør.[1]

Under slige Forhold vil det forstaas, at selv om der var «redet til Bryllup i Maaneder to» iforvejen, forslog dette kun lidet imod den voldsomme Fart, hvori Maskinen nu blev sat og nødvendigvis maatte sættes for i kort Tid at omdanne Føringen til spiselige Retter for de mange. Paa dette ene Punkt havde man fra gammel Tid opgivet Ævret og undslaaet sig for at yde frivillig Hjælp. Saa godt som allevegne, hos Bonden ikke mindre end i Stegerset paa Kronborg og Frederiksborg, var der efter Fredag kun Tale om lønnet Betjening. Det var Kokkenes Tid. Nu gjaldt det ikke længere blot om at dreje et enligt Spid men om at brune en Snes Stege ad Gangen og koge Saltmad tøndevis i de store Bryggerkedler.

9.

Stod Brylluppet i Købstad og var det mellem tvende af Byens Børn, saa var Sagen i Reglen let ordnet: Gæsterne hidsendte deres Føring forud, men mødte ikke selv førend Søndag Morgen. Anderledes hvis Brylluppet var mellem Landboere, hvad enten det saa stod i Hjemmet, eller en Adelsmand holdt det paa Købstadens Raadhus. I begge Tilfælde kunde der ventes liggende Gæster, og kom disse langvejs fra, var det ikke altid let at beregne at kunne møde lige i rette Tid. Fredag eller Lørdag var ofte et knapt nok Spillerum endda.

For Nutiden, der er vant til Jærnbaner og Dampskibe og den dermed følgende Nøjagtighed, falder det vanskeligt at tænke sig ind i hele den Usikkerhed, hvoraf enhver Rejseplan i Datiden var præget. Blot det simple, at drage med Familie til Bryllup fra Fyn til Sjælland eller fra Sjælland til Skaane, var omgærdet af betydelige Vanskeligheder. Ved en Lejlighed som denne maatte en Adelsmand være ridende, da han efter al Sandsynlighed ved Brylluppet vilde komme til at optræde til Hest. Hans Hustru og Døtre kørte i Fruervognen, men desuden maatte de ledsages af en Rustvogn til Føringen og til alle «Tingesterne» med deres Kisteklæder. Da Frederik den Anden i Begyndelsen af 1588 drog til Bryllup i Sønderborg, befalede han de 16 Adelsmænd, der skulde ledsage ham, skønt de skulde møde uden Familie, hver især at medbringe sin Rustvogn og endda lade den være forspændt med tre Heste, for at have en i Reserve.[1]

Allerede det var en hel Karavane, langtfra let at holde i Trop eller komme frem med just paa Klokkeslet ad Datidens usle Veje. Men hvo indestod saa for Vinden, naar man kom til Nyborg? Muligt blikstille og Færgerne allesammen i Gang til Korsør, saa det havde lange Udsigter, førend de kunde naa over igen. Eller skrap østlig Kuling, saa Færgefolkene vægrede sig ved at tage Fruervognen og Bæsterne med, og der endda maatte

gøres mange Slag, førend man blot naaede østen for Sprogø. Alt sligt var uberegneligt og kunde forsinke Turen i flere Dage. Ja man havde Eksempler paa, at Bryllupsgæsterne maatte stoppe op og sluttelig vende slukørede hjem igen, fordi de kunde slutte, at Brylluppet nu forlængst maatte være holdt derovre. Et af de bekendteste Tilfælde af denne Art var Rigsraad Oluf Mouritsens og Jomfru Anna Hardenbergs Bryllup i København 1573, ved hvilken Lejlighed de fleste Gæster fra Fyn ikke naaede længere end til Nyborg. En af disse, Jacob Høg, skriver herom til Birgitte Gøye:

. . . «Min allerkæreste Moster! fik jeg udi Dag min Søsters Skrivelse, hvor udi jeg formærker, at I ikke have bekommet det Brev, jeg sidst skrev Eder til, dèr jeg laa udi Nyborg, hvilket gør mig retteligen ondt, thi jeg havde derudi skrevet Eder min Undskyldning til, hvorfor jeg ikke kunde kommé til Oluf Mouritzens Bryllup. Saa giver jeg Eder endnu ganske venligen at vide, at jeg ikke kom her hjem førend Juleaften, og da fandt jeg Olufs Bryllupsbreve her for mig. Saa drog jeg, saa Gud! anden Juledag her af igen og havde vist agtet mig over. Der jeg kom til Nyborg om Aftenen, da var Jacob Seefeldt den samme Dag kommen over. Saa laa jeg udi Nyborg udi syv Dage og ikke jeg eller nogen kunde komme over imidlertid; og laa der ogsaa Erik Rud og Bjørn Kaas og mange andre, som vilde ogsaa gerne have været over til Brylluppet og kunde ingenledes komme over. Saa drog jeg om Søndagen, som Brylluppet stod, af Nyborg og her hjemad igen den lange Vej forgæves».

«Saa befrygter jeg, at Oluf skal fortænke mig derudi og mene, at jeg ikke haver villet drage hannem saa langt til Villie. Saa kende Gud, at det var ikke min Skyld, at jeg jo gerne vilde have været der, dersom jeg end havde haft hundrede Mil længere at drage!»

«Saa er derfor nu min ganske venlige Bøn til Eder, kære Moster! at I ville vel gøre og have den Umage, at naar I taler med Oluf eller Fru Anna, at gøre min Undskyldning hos dennem, at de ville have mig derudi undskyldt. Jeg vilde, saa Gud! gerne have tjent dennem udi de og alle Maade, som jeg vel pligtig er, dersom det havde været mig muligt.»[1] . . .

Under saadanne Forhold var det da ikke blot Mundsvejr, naar f. Eks. Fru Kirstine Bølle om et Bryllup selv i den bedste Aarstid udtrykte sig saaledes: «Agter jeg saa næst Guds Hjælp

at fare til samme Bryllup. Gud unde mig med alt mit Folk at gøre en lykkelig og en god Rejse! Og Gud almægtigste sende vos alle sunde og glade hjem i mit Hus igen for sin kære Søns Skyld»![1]

Jo større Vanskelighederne havde været, des større var ogsaa Glæden, naar Toget endelig endnu i rette Tid naaede frem, og Fredag eller Lørdag svingede ind i Bryllupsgaarden. Den lykkelige Ankomst gav forønsket Anledning til en lille Ekstrafest, «Velfartsøllet» som det i Norge kaldtes.[2]

Efterhaanden som Gæsternes Tal øgedes, des mere antog Gaarden et ejendommeligt Præg, der, saa forskelligt fra alt dagligdags, gjorde et uudsletteligt Indtryk paa alle Deltagerne. Tydeligst traadte dette naturligvis frem, hvor Brylluppet stod paa en Herregaard, og Huset fyldtes med liggende Gæster. Meget gik allerede tabt, naar en Adelsmand, følgende Moden, lod Brylluppet staa paa et Raadhus, og Gæsterne altsaa fordeltes til Natteherberge hos Købstadens Bedsteborgere. Bryllup mellem Bysbørn var helt mat, forsaavidt Gæsterne hver Aften vendte hjem til sit. Først hos Bønderne, især i afsides Egne, kom noget af den rette Stemning tilbage, idet Gæsterne her ogsaa for en stor Del maatte blive paa Gaarden Dag og Nat Festen til Ende.

Herregaardene vare da det Sted, hvor disse Dages Forvandling traadte frem i stærkest Glans. Og intet Under. Thi hvilken Forskel fra de skumle Rum til daglig: Hverdagsstuens Kassemat med dens Skydeskaar; Vindeltrapper og Gange, gravfugtige, øde; Riddersalens tomme Uhygge, hvor kun Edderkoppen spandt fra en støvet Kanon til en tilspigret Glug — og saa nu, hvor hvert et Rum var pyntet og draget, Lys og Luft indladt allevegne. Og hvilken Forskel i Sind og i Tankegang! Her, hvor til daglig intet nyt foregik, men Tanken træg og hjemmetung sov ind, her samledes pludseligt en Flok, med opsparet Trang til Tale og Latter, med Familienyt fra Landets forskelligste Kanter, hver især Bud fra en rigere Verden, fra Livet derude.

Og Mundene gik. Alt blev drøftet, her blev Hovedstadsliv, med Letsind og Latter og stærke Lidenskaber. Ikke forgæves havde Rustvognene medført de mange «Tingester», snart viste Kvinderne sig iførte deres straalende Indhold. Sikkert med Rette fremhæve Datidens Forfattere Bryllupsdagene som den bedste Udstillingstid. En tysk Teolog beskriver f. Eks. «Verdens Børn»

saaledes: «De skamme sig, naar en Kvinde ikke kan møde i mindst fire forskellige Dragter ved et Bryllup».[1] Og med en Blanding af Verdensklogskab og Munkebitterhed taler Poul Eliesen saaledes om Kvinden: «Herrer og Fyrster have ofte gjort Reformats paa Bryllup og Gæstebud, og det kan endda ikke hjælpe. Mange Mænd ville vel gerne, at saadanne Skikke skulle holdes ved Magt, men Kvinders Hovmod er saa stort, at Mændene maa vige, naar de kunne ingen Tid saa vel lade sig se og skue, som udi Bryllups Gilde».[2]

Man dømme nu om alt sligt, som man vil, vist er det, at Fredagaften var endnu ikke forløben, førend hele det Liv var i fuld Gang, der, uafhængigt af Brudgom og Brud og alt hvad dem angik, gav Bryllups-Sammenkomsten sin ejendommelige Tiltrækningskraft.

Ved Aftentid opstod et Spørgsmaal, der gav fornyet Anledning til Spas og Latter: Fordelingen af Nattegæsterne. Hvor mange Rum man end havde draget, saa kneb det dog næsten altid med Plads, Hjerterummet var større end Husrummet. En Maade at bøde herpaa vilde det have været, om man havde fordelt Gæsterne efter Kønnet, Mændene for sig og Kvinderne for sig. Men dette skete ikke. Dels vilde det jo nemlig saaledes ofte falde vanskeligt at vise Mand og Hustru samme Hæder, dels var det en gammel Regel, at netop ved en Fest som denne maatte man ingenlunde adskille, hvad Gud havde forenet. Gæsterne anbragtes da Par og Par, men forresten efter Anseelse, mange ad Gangen i hvert Rum. Og et skalkagtigt Træf vilde hyppigt, at just de, der mentes at have et godt Øje til hinanden, skulde mødes i samme Værelse.

Denne Form for Spøg var overordentlig yndet, og jo, naar Datids Samlivsforhold i det Hele erindres, langt mindre grovkornet, end den ved første Øjekast kunde tage sig ud. Forskellen var blot, at medens man ellers til daglig ikke tillagde sligt nogen Betydning, var man ved denne Lejlighed sig Forholdet bevidst, og handlede med Hensigt. De ugifte skulde netop saaledes puttes sammen for, under Indtrykket af de giftes Lykke, selv at faa Lyst til, ligesom det Par, for hvis Skyld man her var samlet til Fest, at indtræde i Ægteskabets Gud-velbehagelige Stat. Og at slige Bestræbelser lykkedes, derfor borgede de gamle Ord: «Et Bryllup gør et andet» eller: «det er et Skarns Bryllup, hvor der er kun én Brud».[3]

Det var da ikke tilfældigt, at det «at ligge paa Tro og Love» i det 16de Aarhundrede ofte omtales i Forbindelse med Bryllupsfestligheder,[1] hvor der jo var paa engang let Lejlighed og næsten Opfordring hertil. Fra en langt senere Tid fortæller den svenske Professor Samuel Ödmann, hvorledes han ved et Bondebryllup som ung var Vidne til, at alle Ungkarlene søgte Leje paa Husets Loft hos de ugifte Piger, hvorimod Ægtemænd, der vilde derind, joges ud. Og en betegnende Efterklang fra fornemt Brug i fordums Dage er det, hvad samme Meddeler fortæller om Anvisningen af Natteleje ved et andet Bryllup. Værtinden pegede paa tre Senge i Gæstekammeret og sagde: «Her skal Kapellanen og hans Frue ligge, dèr ligger Adjunkten og hans Frue, og dèr ligger lille Præsten (ɔ: Samuel Ödmann) og Provstens Mamsel».[2]

De anviste Sengepladser benyttedes til Hvilested ikke blot om Natten, men naarsomhelst paa Døgnet man efter saa og saa lang Tids Drik eller Dans tilsidst bukkede under for Trætheden. Der var saaledes en jævn Udvandring til Gæstekamrene Døgnet rundt, baade af gamle, der ønskede en Middagslur, og af unge, der nu endelig maatte give tabt. Ganske de samme Forhold forekom endnu hos Bønderne i Vendsyssel for en Menneskealder siden. Her var ved Bryllupper endog en egen Pige sat til «at gøre Opvartning i Sengen» som det kaldtes, det vil sige sørge for, at de hvilende Gæster ikke gik tabt af noget Maaltid, men fik tilbragt deres Part.[3]

Denne stadige Mulighed for at søge til Gæstekamret gav en bestandig fornyet Anledning til Spøg af den Art, som nu engang hørte hjemme blandt Bryllupsgæster. Naar et Par savnedes, beskyldtes de for at have trukket sig tilbage til en Himmelseng, hvorimod ingen var saa plat at tillægge dem en Vandring i Haven eller Lunden, hvor det vrimlede af alle de hidkomne Svende. Det er Spor af denne Art Spas, naar det endnu længe efter hos Bønderne ved Calmar var en staaende Fornøjelse paa den anden Bryllupsdag at beskylde en ung Karl og en gammel Kone, eller en gammel Mand og en ung Pige, for at have ligget sammen, og derfor idømme dem at spise deres Frokost staaende sammen paa ét Bræt.[4]

Al denne Lystighed, som Bryllupsdagenes Forhold selv fristede til og Datiden godkendte, indeholdt dog ikke desto mindre en Fare. Hvis én virkelig fandt for godt at lægge Brodd i de spøgefulde Beskyldninger, og efter Brylluppet gentage dem for Alvor, kunde den anklagede kun vanskeligt værge sig herimod. Det laa da i en enkelt Onskabsfulds Magt at give Brylluppet et højst uhyggeligt Efterspil, og mest udsatte for sligt var i Reglen netop de, der ifølge deres Stilling mindst kunde taale det. Vi skulle se et Par Eksempler herpaa fra Overgangstiden, der dels stille de Forhold, vi nys have omtalt, i klarere Lys, dels gør det forstaaeligt, at de højere Stænder tilsidst maatte indse Nødvendigheden af at ændre dem.

Aar 1641 var Bispen i Aarhus, Doktor Morten Madsens Hustru Kirstine til tvende Bryllupper i Præstegaarde paa Landet, og anvistes hver Gang Natteleje i et Gæstekammer med tre Senge. I den ene laa hun og hendes Datter, i den anden hendes Svigersøn, og i den tredie ved første Bryllup Magister Friis og Hustru, ved det senere Magister Søren. Ved det ene Bryllup forelaa der ikke andet utilbørligt om hende, end at hun og Svigersønnen havde delt Værelse sammen om Natten, hvad der jo, efter det her oplyste var en ærlig Sag. Ved det andet paastod Magister Søren, at Svigersønnen om Natten var kommen hen til hans Seng og havde spurgt ham, om han sov; da han intet svarede, men lod som han sov, havde han derpaa set Svigersønnen «gaa under Spærlagen hos Kirstens Seng». Hertil indskrænkede sig, hvad den fromme Mand vidste, thi skønt han lurede, opfangede han intet yderligere. Han «befalede sig da Gud i saadant bedrøveligt Tilfælde», og optraadte siden som Angiver.

Saalænge Biskop Madsen levede, holdtes alt sligt nede. Men næppe var han død et Par Aar efter, førend Rygtet vovede sig frem og nu satte Bispindens Navn i Forbindelse med et fundet Barnelig. Lensmanden lod hende fængsle; da Svenskerne i de følgende Dage, Januar 1644, besatte Aarhus, plyndrede de alle Bispens Efterladenskaber, der henstode værgeløse, og først Aar 1649 lykkedes det Enken at faa Herredagsdom for, at hun var uskyldig.[1]

Aar 1619 var Biskop Arrebo til Bryllup hos en af sine Præster i Hevne i Trondhjems Stift. Bispen deltog i den almindelige Munterhed, og dansede blandt andet «Jægerdansen»

med, i hvilken Parrene skulde skilles ad, og naar de atter samledes, kysse hinanden. Natteleje for Standspersonerne var paa den store Sal, hvor der stod Seng ved Seng, og Bispen som den fornemste laa i den øverste. Tredie Dags Morgen, da Solen alt var oppe, gik han halvt paaklædt om og talte med Sengebeboerne, blandt andet med to Kvinder i den nederste, af hvilke han Aftenen forud havde danset med den ene. Under Samtalen satte han sig paa Sengekanten og lagde venstre Fod op paa Sengen, medens højre hvilede paa Gulvet. I det samme kom hans Avindsmand, Byfogden i Trondhjem, ind, hvem han Dagen tilforn havde afvist med et godt Svar, tvunget til «at holde Lyset», som det jo endnu kaldes. Ikke uvittigt udbrød denne, idet han pegede paa den underlige Gruppe: «Hvem skal holde Lyset idag?» hvorved han dels sigtede til Gaarsdagens Forhold, dels til Skikken at følge Brudepar til Sengs med Lys. Efter Evne søgte Bispen at klare for sig ved følgende Svar: «Vorherres Lys er alt optændt; her er intet paa Færde at holde Lys for».

Da Byfogden kom ind paa sit Værelse, meddelte han: «Bispen fikserede mig igaar, nu skal jeg fiksere ham igen. Nu fandt jeg Bispen og Barbara Karlsdatter i Seng sammen». At dette var en fortræffelig Spas for Bryllupsgæsterne, fulgte af sig selv, og, da Bispen havde faaet de «side Klæder» paa og var kommen ned ved Bordet, maatte han vist mere end én Gang høre drillende Hentydninger hertil. Men herved blev det foreløbigt, og Sagen syntes vel egnet til at gaa i Glemmebogen, da Biskoppen var dragen hjem og Brylluppet omme.

Et Par Aar efter var Biskop Arrebo ved et andet Præstebryllup paa Stod i Indherred, og som sædvanligt var der anvist ham og flere Hædersgæster med Hustruer Natteleje i den store Stue foroven ud mod Svalen. Stemningen var meget munter, anden Dags Aften ved Dansen drog Bispen saaledes sin Præstekjole af og dansede Jægerdansen med, og da Trommeslageren ikke ret slog Takten efter Bispens Forsang, greb denne selv Trommestikker og Tromme og slog som det burde.

I og for sig var dette ikke nogen usømmelig Dans eller Leg, den var ældgammel, og bruges den Dag i Dag som Juleleg af Landbefolkningen i Danmark.[1] Som saa mange af disse endte den med Kys, idet ved Ordene:

Jægeren i Skoven han lurer derpaa,
Han vil den gerne bede, men kan den ikke naa,

en Kvinde skulde bryde ud af Kresen og Forsangeren løbe efter, søge at gribe hende, og give hende tre Kys. Ret fint er der sigtet til denne flygtige Elskovsleg i en af Viserne om Tovelille, hvori hun mod Sædvane ikke dør i Badstuen, men efter at have ladet Kongen faa sin Vilje bortgiftes af ham, med behørig Medgift i rigt Len og Fæste, til en af hans Riddere. Omkvædet til denne Vise er Opfordringen:

«Saa lader I Beder-Dansen»![1]

Den Dans, Bispen her dansede, var altsaa maaske noget vel ungdommelig kaad for en Mand i hans Stilling, men ikke i og for sig anstødelig. Og bevislig Usandhed var det, at han under Løbet, hvor der synges:

Tag fat paa den!
Du fik hende ikke end!
Hun løber ad Bakken
Med Sækken paa Nakken,
Hun løber i Lunden
Med Flæsket i Munden,
o. s. v.,

skulde have omsat Ordene i den friere Tonart:

Hun danser paa Bakken
Med Særken paa Nakken[2]
o. s. v.

Oven paa disse Anstrengelser var alle Parter noget medtagne om Tirsdagen, hvilket ytrede sig paa forskellig Maade. Karen Madsdatter, Præsten Hr. Haagens Hustru, den, med hvem Bispen havde danset Jægerdans, lagde sig til at sove om Eftermiddagen; Bispen lagde sig ligeledes til Hvile oppe paa sit Kammer, og lod Nøglen tage af Døren; nede i den store Stue drak man, men ude i Gaarden udartede det til livligt Slagsmaal. Under alt dette savnede de andre Forgangskvinder Karen Madsdatter: hun var gaaet til Ro, hed det sig, men Bispen var nok det samme, de havde Værelse sammen, og Nøglen manglede i Døren, det var meget mærkeligt. Stod ikke Præsten Hr. Haagen, deroppe udenfor Døren og gned sig i Hænderne! han vred dem bestemt i Fortvivlelse, ja det skulde han have tænkt paa allerede

Natten efter Jægerdansen, hvor der nok ogsaa var noget at mærke ved Fordelingen i Sengene deroppe.

Saaledes summede Vittighederne, plumpe, men i Bryllupsstil, og hverken bedre eller værre end saa ofte tilforn. At de gentoges, da de paagældende viste sig, var klart, og ligesaa klart var det, at næppe nogen for Alvor troede herpaa.

Sandheden var, som enhver paa Stedet let kunde overbevise sig om, at Karen Madsdatter netop ikke havde sovet i det fælles Gæstekammer. For at hvile i Fred, og ikke forstyrre Bispen, hvis ogsaa han vilde trække sig tilbage, var hun gaaet op og havde lagt sig paa et lille Loftskammer, hvor hendes Mand havde siddet hos hende, indtil hun var falden i Søvn. Det var ikke Bispen, men hans Famulus, der senere og udenfra havde aflukket Gæstekammerdøren. At Præsten, Hr. Haagen, stod udenfor og ventede, til han kunde komme ind og faa sig en lærd Passiar med Bispen, var naturlig Ærbødighed; havde han af andre Grunde villet være ind, vidste han, der var barnefødt i Præstegaarden, jo godt, at der var en anden Indgang, der altid stod aaben, nemlig ad Svaleloftet.

Alt dette var som sagt blot Spøg og selskabelig Tidkort. Men uhyggelig Alvor blev det for Biskop Arrebo, da hans Uvenner fik den løse Tale fæstnet som Rygte, og siden hærdet og hvæsset i Vidneform, saa at han sluttelig Aar 1622 paa Herredagen i Bergen, særligt paa Grund af hans Forhold i de tvende Gæstekamre, dømtes til at have sit Embede forbrudt.[1]

— Hos Bønderne hele Norden over var der paa en Maade bedre Plads, forsaavidt man her, naar Gæsterne alle skulde overnatte paa Gaarden, hurtigt skred til den naturlige Udvej, at sprede Halm i Laden og saaledes danne en uhyre Søsterseng — «Flatseng», som det kaldtes i Norge[2] — der kunde rumme alle, uden Hensyn til Stand, Køn eller Alder. Paa Herregaardene derimod brugtes saadant Leje kun til de utallige Svende og Hestepassere, der var fulgte med. Grænsen mellem disse og egentlige Gæster var Graven mellem Ladegaarden og Borggaarden. Vanskeligst stillet var man ved Præstebryllupper paa Landet, til hvilke der hyppigt kom mange Gæster langvejs fra, som var

bedre vante, men hvem man desuagtet ikke kunde skaffe andet Leje end i Halmen. Det er uden Tvivl hertil der sigtes, naar det i en Anvisning fra det 16de Aarhundrede for «Forgangsmanden» paalægges ham ved saadan Lejlighed at sige ved Bryllupsmaaltidets Slutning: «Beder jeg gerne hvad fremmede og udlændiske Folk, som dette Bryllup besøgt have, at I af Eders egen Fromhed ville tage til Takke, hvis Eder ikke forsés med skikkeligt Herberge forberedt med Sengekammer . . . som saadanne ærlige Folk burde med at undfanges. Disse ærlige Brudefolk med deres Forældre ville dog alting skaffe det skikkeligste muligt er efter Lejligheden, Evne og Formue».[1]

Stod Brylluppet i Købstad — hvad enten det nu var mellem Bysbørn eller mellem adelige, der lejede Raadhuset — saa fordeltes Indkvarteringen over hele Byen. Ogsaa her kunde det, om end ikke nær i samme Grad som paa en enlig Herregaard, knibe med Plads; det gjaldt da om at staa sig godt med Byens bedste Borgere, der jo, da Hoteller vare ukendte, optraadte som Værter. Rigsraader og andre bekendte Adelsmænd, der ofte færdedes Landet rundt, havde i de fleste Byer staaende Herberger, det vil sige bestemte Gæstevenner, hos hvem de plejede at overnatte, og hvor de altsaa i Tilfælde som dette havde første Ret til at faa Plads i det vante Værelse. Det er slige Forhold man mindes om ved et Brev som dette fra Oluf Bille til hans Fader, Peder Bille til Svanholm, angaaende Plads i Kolding ved et Bryllup, som Kongen vilde gøre paa Koldinghus:

. . . «Kære Fader! haver jeg bestilt her udi Byen, at om Gud vil I komme hid, I skulle ligge udi Eders Herberg, som I have ligget tilforn. Og saa er Jacob Seefeld og forskreven ud af min Herre hid. Vilde jeg og gerne se til, at jeg kunde flye hannem og derind, thi det skal blive svarligt trangt her, for her er svarlig mange forskrevne af Danmark og udaf Lante Holsten, og de tre Fyrster af Holsten komme og hid, gamle Hertug Hans og Hertug Adolf og Hertug Hans komme hid med deres Gemaler».[2]

Lørdagens store Begivenhed var Brudgommens eller Brudens Komme. Stod Brylluppet i Brudens Hjem, indskrænkede Festligheden sig til, at Brudgommen til Hest og ledsaget af alle sine Slægtninge og Venner holdt sit Indtog paa Gaarden. Men «gjordes» Brylluppet f. Eks. af Brudgommens Fader, eller holdtes det ikke hjemme men paa et Købstad-Raadhus, saa fordobledes straks Festen, idet Brudgommen først i stort Optog drog ud, Bruden imøde, og siden vendte tilbage ledsagende hende i fælles Indtog.

Disse Optog udgjorde en langt væsentligere Del af Bryllups-Festlighederne, end man nu vilde være tilbøjelig til at tro. Det var den Del af Brylluppet, hvortil ikke blot de indbudne men hele Byen, hele Egnen var Vidne, og derfor skyede man ingen Anstrengelse for at gøre dette til et af Festens Glanspunkter.

I Reglen var det udtrykkeligt angivet i Indbydelsen, at man anmodedes om at deltage i Optoget. «12. April 1635 er Henrik Thotts Bryllup med Henrik Huitfelds Datter; er jeg ombedet at ride med hannem».[1] «Jeg beder Dig komme til mig om Fredagen næst tilforne, og gøre mig den Ære at følge mig om Løverdagen ud imod min Brud». «Komme til Odense om Fredagen», eller «møde i Køge om Fredagen og om Løverdagen følge mig imod min Brud»; «om Fredagen tilforne møde paa Stubberupgaard og om Løverdagen følge mig i Marken imod min Brud»[2] osv.

Det var naturligvis en Selvfølge, at Brudgommen selv red med ud imod Bruden. At sende en anden i sit Sted var paa én Gang en Forhaanelse og et saadant Udtryk for Ynkelighed, at han herved forspildte sin Ret som Brudgom. Det er over dette Emne, at den fornøjelige Folkevise om Tyge Hermansen og Nilaus Benditsøn er lagt.

Det var om en Løverdag,
Det regned under Ø.
Det var Tyge Hermansen
Skulde hente sin Fæstemø.
— Jeg skal ride ud mod saa væn En.

Hr. Tyge udaf Vinduet saa,
De Bække de løbe saa stride:
«Jeg køber ikke saa dyrt min Mø,
«Jeg rider mig selv til Kvide».

«Hør Du Nilaus Benditsøn!
«Din Hest haver lange Ben.
«Jeg beder Dig for den vældige Gud,
«Hent mig min unge Brud hjem!

Svared det Nilaus Benditsøn
Han svared et Ord for sig:
«Skal jeg hente Din unge Brud
«Jeg gør Dig visselig Svig».
— Jeg skal ride ud mod saa væn En.

Nilaus Benditsøn rider derpaa ud imod Bruden, og Toget gør Holdt hinsides Vadestedet. Da Brudgommen imidlertid heller ikke møder næste Dag ved Kirken, ægter Nilaus Bruden. Først Onsdagen efter vover Hr. Tyge sig over.

Det var om den Onsdag
Vandet tager til at falde.
Over kom Tyge Hermansen
Med sine Brudemænd alle.

Han kom i den Bryllupsgaard
Og til det skønne Gilde.
Det da svared den unge Brud:
«Rid bort! Du komst for silde».

Da han bebrejder hende hendes Utroskab, svarer hun:

«Hør Du Tyge Hermansen!
Det maatte Du vel vide,
Jeg vilde ikke have den Svend,
Regn ej tør udride.

Havde Du været en Jomfrusvend,
Og havde Du havt mig kær,
Du havde brudt den Bølge blaa
Alt med Dit blanke Sværd.»

Den overflødige Brudgom truer hende da med, at han nu vil gaa i Kloster, saa at hun aldrig mere skal faa ham at se, og Visen ender med følgende kostelige Ordskifte:

Han:

Da vil jeg mig i Kloster give,
En Munk saa vil jeg være.
Men vider, stolten Sidselil!
Jeg kommer her aldrig mere.

Hun:

«Falder dog Din Vej her frem
«Og stilles da den Bæk,
«Haver jeg Oste flere end to
«Du faar én i din Sæk».[1]

Laa der Vægt paa, at Brudgommen kom med talrigt Følge, saa var det endnu vigtigere, at Brudens Følge var stort og prægtigt. Fra gammel Tid havde dette haft ligefrem Betydning som Værn, idet det langt fra var uden Fare for en Kvinde med faa Ledsagere men med mange Kostbarheder at drage maaske det halve Land igennem; i det 16de Aarhundrede traadte Sagens ansélige Side mest i Forgrunden. Og her gjaldt det da om, at Brudens Tog synede mindst af lige saa meget som Brudgommens, hvad der ikke altid var saa let, naar hendes Slægt tilfældigvis var den mindst talrige.

Her hjalp det imidlertid ikke lidet, at i Brudens Tog deltog baade Mænd og Kvinder. Vel kunde sligt ogsaa stundom være Tilfældet med Brudgommens; Morten Krabbe indbød saaledes f. Eks. Aar 1563 Fru Anna Jens Billes, og Niels Bille indbød Aar 1582 Fru Birgitte Rosenkrands til at følge med dem ud imod Bruden.[2] Men som Regel gjaldt dette ikke. Hvor det fandt Sted, har der uden Tvivl været et eller andet særligt at mærke, enten at vedkommende Kvinde skulde være Brudens Forgangskvinde, eller et udtalt Ønske om at ride med, meget nært Slægtskab eller lignende, som f. Eks. da Erik Bølle giftede

sig paany og i den Anledning indbød sin Datter og Svigersøn til at ledsage sig fra Køge ud i Marken mod Bruden.[1] Et Tilfælde omtales i Folkevisen om Torkild Trundesøn. Her var Forklaringen, at den Kvinde, der fulgte ud med Brudgommen, var hans tidligere Fæstemø, Fru Adeluds, som nu benyttede sig af hans Indbydelse til at være Forgangskvinde for saaledes at komme til at ride sammen med ham og tale under fire Øjne.

Det var stolten Adeluds
Rider Torkilds Brud imod;
Silke og saa det grønne Sindal
Hængte over Gangerens Fod.

De rede over de grønne Enge
Igennem de grønne Skove.
Aldrig kom Torkilds hvide Haand
Af Adeluds Sadelbue.[2]

En staaende Skik var det derimod, at Bruden ledsagedes af Kvinder. De dannede indenfor det store Følge af Mænd en Slags Livgarde, til hvem hendes Bevogtning særligt var betroet. Antallet af disse Kvinder afhang naturligvis af, hvor talrig Slægten i det hele var. Slog denne imidlertid ikke til, udvidede man med Glæde Kresen til Veninderne, at sige de gifte, thi dette synes at have været en Grundbetingelse for overhovedet at yde Bruden Følge. Da Eleonore Christine Lørdagen før sit Bryllup førtes til København, vare ikke mindre end 97 Adelsfruer tilsagte til i Forening med alle Rigsraaderne at gøre hende «Geleide».[3]

Kom Bruden langvejs fra, kunde dette Følgeskab være en yderst besværlig Tjeneste. «Jeg haver nu været ovre i Fyn og handlet og talet med Fru Kirstine, Hr. Peder Lykkes Efterleverske, om hendes Datter, Jomfru Anna Lykkesdatter; da haver hun og flere hendes Slægt tilsagt mig hende, og ville føre hende hid til Søholm til mig».[4] Blot det at skaffe passende Nattely i Egne, hvor man ingen bekendte havde, frembød ofte Vanskeligheder. Der er noget i saa Henseende ret malende i en løsreven lille Ytring som denne om et Smykke, der blev lovet Fru Birgitte Bølle til Laans til at rede Jomfru Margrethe Gøye som Brud: «Det skal I faa til fuldvisse om Fredagen ad Aftenen i den Landsby, som I ligger med Bruden udi om Natten».[5] Var det

en fyrstelig Brud og gjaldt Rejsen Udlandet, kunde saadan Udfærd jo tage baade Dage og Uger. Men som Regel synes det dog at have gældt herhjemme, at det at indbydes til at følge Bruden betød — i det mindste for alle lidt fjærnere Slægtninge og Venner — blot at ledsage hende paa Lørdagens Dagsrejse, altsaa i det højeste en fem, seks Mil. Ofte udtaltes dette ligefrem: «Umage Eder til Store Glimminge om Fredagen næst tilforne og følge mine Døtre saa fremdeles til Ystad om Løverdagen».[1] «Gøre vel og have den Umage at møde i Vemsløvby om Fredagen tilforne og gøre min Søster den Ære at følge hende til Solt om Løverdagen».[2] «Møde os udi København den Fredag tilforne og om Løverdagen gjøre voris kjære Søster den Ære at følge os til Kjøge».[3] «Give Møde udi Vester Vram om Fredagen tilforne og om Løverdagen følge Bruden til Vidskøfle».[4] De 97 Fruer, der ledsagede Eleonora Christine, fulgte hende fra Frederiksborg til København.[5] «Drog jeg til Torpegaard og førte Emmerike Rosenkrands' Brud til Onse» (Odense)[6] o. s. v., o. s. v.

Hvad der gav Brudens Optog sin Længde og Anselighed var de mange Vogne, der fulgte med. Medens nemlig i Brudgommens Tog alle vare til Hest, kørte Bruden og de hende ledsagende Kvinder i Vogne. Det var Brudevognens store Prøvelsens Dag. Alles Øjne mønstrede den, og Sammenligningen laa nær, thi bag efter fulgte hele Rækken af fordums Brudevogne, der hver især ogsaa én Dag havde været den fornemste og kørt i Spidsen, men nu fulgte efter som levende Kritik.

Ved større adelige Bryllupper kunde sligt et Vogntog allerede være betydeligt nok; ved Bryllupper i Kongefamilien kunde det vistnok omfatte det meste af, hvad der fandtes af pragtfulde Vogne i Landet. Da Frøken Anna af Danmark Aar 1548 førtes som Brud til Sachsen, bestod hendes Følge af 654 Heste; og ikke mindre end fire forgyldte Vogne med otte Heste for hver, samt en hængende Karm med fire for, vare alene til hendes og hendes Moders og Tantes Brug.[7] Den danske Frøken Dorothea drog Aar 1561 som Brud til Lüneborg med 600 Heste.[8] At udenlandske Prinsesser kom ligesaa vel udstyrede til Danmark kan ses af Kong Hans' Dronning Christines Komme. Hun mødte

Aar 1478 med et Følge «af 800 Heste, 42 Vogne foruden mange forgyldte Karme og Vogne af Fruentimmer».[1] Under slige Forhold vil det forstaas, hvor betænksomt det var af Ærkebisp Erik Valkendorf, da han Aar 1515 tilsøs hidførte Christiern den Andens Brud, Prinsesse Elisabeth fra Nederlandene, at han straks fra Helsingør meldte, at hun naturligvis kun havde sin Brudevogn med ombord, saa at alt, hvad der kunde skaffes af smukke Vogne i København, maatte stilles til hendes Raadighed til Brudetoget.[2]

Synede Brudgommens og Brudens Tog allerede ved deres Størrelse, saa taalte de ogsaa at ses nøjere efter, thi ingen var i Rejsedragt men enhver pyntet som bedst. En lang Række af kongelige Befalinger er endnu bevaret om, hvorledes Følget ved saadan Lejlighed skulde være klædt. Den vistnok ældste af disse er given af Christoffer af Baiern Aar 1445 i Anledning af hans Fæstemøs, Frøken Dorothea af Brandenburgs Modtagelse. Den var rettet til Fru Else Hr. Otto Rosenkrands', hvem han — uvist af hvilken Grund — vilde have med i Toget ud imod Bruden. «Vi bede Eder kærligen, at I . . . . fare ud med os mod vor Fæstemø, og at I for vor Skyld rede Eder kosteligt ud med kostelige Klæder, Snitzerie og andre saadanne Stykker og med Eders bespændte Karm og fagre Heste og vel udredte Svende».[3] Mod Sædvane skulde altsaa her en Kvinde, og tilmed til Vogns, være med i Brudgommens Tog.

Senere blev det en staaende Skik i det 16de Aarhundrede, at ved kongelige Tog af denne Art skulde alle mandlige Deltagere være ens klædte, men ved hvert Bryllup paa ny Vis, saa at et saadant Tog bestandigt indeholdt en Overraskelse. Man var altsaa her paa dette fredelige Omraade naaet til Begrebet «Uniform», længe førend man naaede det for Hærens Vedkommende. Hvor vidt man havde drevet det allerede Aar 1500, kan ses af en Skrivelse fra Kong Hans til Marsk Ludvig Brocks Hustru, Fru Anna. Den danske Frøken Elisabeth skulde føres som Brud ned til Markgrev Joachim af Brandenburg, og i den Anledning befaledes det Fru Anna, der skulde være en af de Fruer, der ledsagede hende, at være klædt paa Rejsen i en Klædning «Halvdelen idel Guld og Halvdelen Graat og Hvidt», «desligeste Vognen og Spærklæder farvet ligesaa, Halvdelen Gult og anden Halvdel Hvidt og Graat». Ved Indtoget var dog end ikke dette pragtfuldt nok, men her skulde alle Kvinderne være hvidklædte,

og de følgende Dage i «det Yderste og Bedste som I kunne afstedkomme og vide, at Vi og Riget kunne have Hæder og Ære og I Tak af». Den eneste Indrømmelse, der gjordes, var med Hensyn til Vognen: «Ville I og være med en anden god Kvinde selv anden om en Vogn, det unde vi gerne, paa det at Eders Bekostning maa være desmindre, og skulle I have fire Heste for Vognen».[1]

Under slige Forhold forstaar man den Vægt, hvormed Folkeviserne altid omtale disse Tog:

«De førte Bruden til Hr. Nilus Gaard» . .

«Saa førte de den unge Brud
Alt til Hr. Remolds Gaard».

«De førte hende hjem,
Kongen og vor Ærkebisp
De rede med dem» . . .

«Aarle om Morgenen, Dag det var,
Da kom den Brud med Brudeskar».

og de næsten staaende Udtryk, hvormed Pragten beskrives:

Det var Nilaus Benditsøn,
Han red den Brud imod,
Der hængte Silke og Sindal grøn
Alt for hans Gangers Fod.

Derimod er det Eventyrudtryk, der ikke maa tages bogstaveligt, naar det hedder:

Den grønne Jord blev vidt og bredt
Med Silke og Sindal strøet.
Den unge Konge med Ridderskare
Drog sin kære Brud imod.[2]

En ganske udsøgt Høflighed, som f. Eks. blev vist ved Kong Hans' Fæstemøs Komme, bestod i, at Brudgommens Fader, Christiern den Første, forud red hende imøde og bød hende velkommen. Derefter vendte han imidlertid om og overlod Brudgommen den egentlige Modtagelse. At Brudgommen ved denne Lejlighed var Hovedpersonen, fremgik blandt andet af, at Junker

Hans straks efter mødte med 700 Ryttere, medens Faderen, skønt Konge, kun havde været ledsaget af 500.[1]

Naar Brudgom og Brud mødtes «i Marken», standsede begge Skarerne og sloge saa vidt muligt Kres, medens Brudgommen red hen til Brudevognen. Her begyndte saa, ret efter Tidens Smag, en yderst vidtløftig Handling, idet en Talsmand paa Brudgommens Vegne i lange, velvalgte Sætninger ønskede Bruden til Lykke, og hun ved en anden Talsmand lod give Brudgommen «Svar» paa hans «Tiltale». Denne Vidtløftighed «i Marken» iagttoges troligt, hvad enten det var brændende Solskin, eller Regnen øsede ned. Da Christiern den Anden mødte sin Brud, var det Biskop Lauge Urne, der førte Ordet paa hans Vegne, og Bispens «Tiltale» er endnu bevaret.[2] Anvisninger til lignende fandtes senere i Mængde i Datidens Formularbøger.[3]

Først naar Talerne vare til Ende, rakte Brudgommen sig fra Sadlen ind over Brudevognen, hvor Bruden sad med nedslagne Blikke, omfavnede og kyssede hende. Dette kaldtes ret træffende, at Brudgommen «red hende under Øjne». Om Frøken Kirstine af Sachsens Modtagelse i Danmark 1478 udtrykker f. Eks. Arild Huitfeld sig saaledes: «Dernæst red Junker Hans, Brudgommen, hende under Øjne med 700 Heste».[4] Folkevisen beskriver det samme lidt bredere saaledes:

De mødtes paa den grønne Vold,
Krist give, det blive til Gavn!
Den Herre fra Hest, den Jomfru fra Karm,
De toge hinanden i Favn.
— Der kom aldrig saa rig en Jomfru til Danmark.

Eller som en anden Opskrift af Visen udtrykker det:

Imellem Roskilde og København
Der er saa bredt et Land:
Der tog Kongen af Danmark
Sin Allerkæreste i Favn.
— Der kom aldrig saa rig en Jomfru til Danmark.[5]

Noget mere trist tog det sig ud, da dette Brudepars Søn, Christiern den Anden, 37 Aar efter mødtes med sin Brud i Marken. Bruden var den 14-aarige Frøken Elisabeth, der efter en stormfuld Rejse fra Holland endelig den 4de August 1515 var landet i Helsingør. Hun og hendes Følge havde lidt meget af Søsyge-

undervejs. Endnu mere pintes hun dog af, hvad hun havde hørt om sin tilkommende Husbonds Forhold til Dyveke. Baade hun selv og hendes danske Ledsager, Ærkebiskop Erik Valkendorf ansaa hende for døende da hun syg af Feber bragtes i Land, men forgæves skrev Ærkebispen til Kongen om at komme til hende, for at hun ikke skulde dø uden at have set ham. Nogle Dage efter bedredes hun dog saa meget, at hun atter kunde bringes ombord paa Flaaden. Og den 9de August landede hun i Bugten ved Hvidøre, omtrent ud for den nuværende Emiliekilde, hvorfra Indtoget til København skulde foregaa. En dejlig Plet, ret et Eksempel paa smilende, sjællandsk Natur. Og alt hvad Datiden formaaede af Pragt var udfoldet baade fra kejserlig og fra den nordiske Konges Side. Fra København var man strømmet ud i Mængde for glad at hilse paa Landets kommende Dronning. Men hvad hjalp det alt? «Mødet i Marken» holdtes ud for Hvidøre Slot, Dyvekes og Sigbrits Sommerbolig. Og ubarmhjertigt øsede Regnen ned, gennemblødende Vognenes Spærklæder, Bruden, Enkedronning Kirstine og hver en Deltager. Mod Sædvane foregik Mødet saaledes, at Brudgom og Brud steg af Hest og Vogn og stillede sig op paa et Gyldenstykkes Tæppe, der var bredt paa Jorden. Enkedronningen stod hos sin nye Svigerdatter, Kongen og hans Søster ligeoverfor. Og imens holdt Biskop Lauge Urne sin lange latinske Velkomsttale, saa lang, at den lille Brud ikke formaaede at holde sig oprejst under den, men hendes Hofmesterinde maatte ile hende til Hjælp, sætte sig ned paa Jorden og tage hende paa Skødet. Medlidende afkortede Bispen sin Tale, og sluttede med en Bemærkning om, at Regn varslede Frugtbarhed og Lykke.[1] Gjorde den det ogsaa denne Gang? Maaske. Ikke dog i dagligdags, menneskelig Forstand. Da Bruden 8 Aar efter fra Søen gensaa Hvidøre Strand var det ombord paa det Skib, der (1523) førte hende og Christiern den Anden i Landflygtighed, medens det hemmeligt tillige husede Sigbrit. Som fattig, landflygtig Kætterske endte den unge Dronning sit Liv i Gent (1525), et Liv, frugtbart i Selvopofrelse, rigt i Trofasthed mod Husbond og Overbevisning. — «Der kom aldrig saa rig en Jomfru til Danmark».

Naar Modtagelsen «i Marken» var forbi, blandedes de to Tog i ét, og afsted gik det nu i rask Fart mod Bryllupsgaarden. At Brudgommen viste sin Ridefærdighed ved denne Lejlighed var ganske naturligt, og ikke blot han men alle de andre Ryttere samt Forriderne paa Vognhestene fik rig Anledning hertil. Thi ved Ankomsten til Borgen dundrede Stykkerne Glimt paa Glimt fra Volde, Taarne og Riddersal. En tæt Krudtrøg hyldede alt i ét, Vindebro, Karme og stejlende Dyr, medens Luften sitrede Drøn i Drøn. Under saadanne Forhold var det mere end blot tom Høflighed at hjælpe Bruden ud af Vognen.

De løftede Bruden af Karmen ned,
Kongen og Bispen de toge derved.[1]

Hvilken Kanonade man kunde stille op ved saadan Lejlighed, kan ses f. Eks. af Frederik den Andens Indtog med Frøken Sophia. Han var reden i Marken mod sin Brud paa den gamle Plads, imellem Roskilde og København. Da de kom til København, var her opstillet tyve «hele Kartover» paa Runddelen (Bastionen) ved Vesterport og desforuden paa begge Sider af Porten over hundrede «Jernstykker», «hvilke alle gik løs udi deres Indridelse». Under dette øredøvende Spektakel maatte de se at komme over Stadsgraven ind gennem Porthvælvingen, hvorpaa de modtoges med Jubel af Hovedstadens Beboere, medens Instrumentister blæste lystelig fra Kirketaarnene. Men troede de sig nu i Havn, tog de fejl. Thi næppe naaede de Højbro, førend Vægteren paa Blaataarn stak en Fane ud, det aftalte Tegn til Flaaden, som laa samlet om Slotsholmen, og nu gav paa én Gang hvert Skib glat Lag til begge Sider, «hvilken gruelig Skydning holdt ved, til Kongen og Herrerne vare opkomne».[2]

Bryllups-Indtog vare meget yndede i det 16de Aarhundrede saavel i Skandinavien som i Tyskland. Tilsidst fandt Gejstligheden sig beføjet til at præke herimod. I et tysk Opbyggelses-Skrift fra Aar 1584 benytter saaledes Forfatteren Biblens Ord om Isaak: «Han gik hende i Møde paa Marken» til at lægge Samtiden paa Hjerte, at saadan bar fordum en Rigmands Søn sig ad, medens Nutidens Udriden og Indtog med mange Heste samt anden Overdaad «kun skaber en sørgelig Alderdom».[3]

Der var kun Mening i Skikken, forsaavidt Brudgom og Brud

vare fra forskellige Egne. Den hørte nærmest hjemme under Landforhold. Saa vel i Sverige som i Danmark trak imidlertid i det 17de Aarhundrede Skikken ind imod Byerne, idet Adelen mere og mere foretrak at lade Brylluppet staa her, hvor Festligheden og Tilskuernes Antal kunde blive større. I samme Grad maatte Ulemperne for Bybeboerne ved sligt Hurlumhej af tit rent fremmede Folk blive mere iøjnefaldende. I Sverige forbød allerede Dronning Christina Aar 1644 al Indriden i Optog ved adeligt Bryllup i Købstad.[1]

Blandt Bybefolkningen selv havde den hele Skik næppe nogensinde slaaet dyb Rod. Den fulgtes vel mangensteds, men selv om man efterabede Adelen nok saa meget, var det dog alt for latterligt, om Raadmandens Søn og Borgemesterens Datter, fordi de skulde ægte hinanden, pludseligt holdt Udtog og Indtog i Byen, skønt de boede skraas for hinanden i samme Gade. Noget helt andet var det naturligvis, hvis de vare fra forskellige Købstæder.

Selv om det ikke faldt naturlig for Bysbørn, der vilde giftes, at holde Indtog i den fælles Fødeby, saa maatte dog ogsaa i Købstæderne «Løverdagen før Brylluppet» optages af noget. Spændingen hos saavel tilrejsende som indfødte Gæster trængte til et Afløb.

I Mangel af bedre havde man fra gammel Tid i Købstæderne slaaet sig paa en anden, mindre Lørdags Fornøjelse: Brudgommens og Brudens Renvadskning. At disse toge sig et Bad i Badstuen særligt paa denne Lørdag, var ganske naturligt og Skik og Brug hos alle Stænder baade Adel, Borger og Bønder. Men medens denne Renligheds Ytring paa Landet dulgte sig som en andre uvedkommende Sag, var den i Købstæderne allerede tidligt bleven Midtpunktet for en Kres af Festligheder.

Grunden hertil maa vistnok søges i, at der ikke i Købstæderne som paa Landet nødvendigt hørte en Badstue med til hver Gaard. Man var da ofte — i hvert Fald de mindre bemidlede — henvist til at benytte enten en af Stadens offentlige Badstuer eller en Privatmands. Hermed var allerede Besøget stillet blot for Offentligheden. Men hertil kom, at det fra gammel Tid ansaas for en fortjenstlig Gerning at skaffe trængende

et Bad. Hvor meget mere da at yde Brudgom og Brud Ærestjeneste, ved at stille sin Badstue til deres Raadighed. Det er slige Forhold, der vistnok sigtes til, naar det f. Eks. hedder i Borgemester Gentzkows Dagbog fra Stralsund: «Den 3die Februar 1559 badede vor Brud, Trine Kruse, med tre Jomfruer og fire Fruer sit Brudebad forud. Dernæst badede Brudgommen med min Søn og Henrik Matthiesen». Eller: «Den 18de September 1563 badede Bruden sit Bad i min Stue; det kostede mig dog altid noget».[1] Ifølge Skik og Brug skulde nemlig «Brudebadet» være tilsat med vellugtende Urter eller Blomstervand.[2]

Men var man først naaet saa vidt, at Indbydelsen til Bad var modtagen, og hele Byen vidste nøjagtigt, til hvad Tid Badstuen skulde være hedet og Bruden altsaa kunde ventes forbi ens Vinduer, — saa kunde hun ligesaa godt gøre Skridtet fuldt ud og gaa derhen i værdigt Optog. Og ganske det samme gjaldt Brudgommen, der, ifølge gammel Skik, synes at have været den sidste af de to til at benytte Badstuen.

Allerede temmeligt langt tilbage haves fra tyske Byer Forbud mod ved denne Lejlighed at møde i for talrig Flok, to til seks Fruer maatte være nok til at ledsage Bruden, og et tilsvarende Antal Mænd Brudgommen.[3] Som saa ofte ellers, røbe imidlertid slige Forbud, at det brugelige Antal har været langt større. Herpaa tyder ogsaa Forbud mod Dans i Badstuen og lignende. Om Forholdene i Sverige i det 16de Aarhundrede beretter Ærkebiskop Olaus Magnus, at «Brudebadene» vare overordentligt yndede og foregik med ikke ringe Pragt. I højtideligt Optog satte Skaren sig i Bevægelse til Badstuen. Forrest førtes en større Beholdning af Vin eller Godtøl, saa kom Forgangspigerne og sluttelig Forgangskonerne med Bruden. Efter Badet styrkede de sig ved Vinen eller Øllet med Kanel og Sukker samt haardtbagt Brød til, og derpaa forlod de atter Badstuen i Optog, denne Gang alle bekransede. Fra dette Øjeblik af betragtedes Bruden som en Slags Gud-indviet Jomfru, om hvem Forgangspigerne vogtede, de slog Kres om hende ved Aftensbordet, de lejrede sig om hende om Natten: hun var befunden Mø, hun skulde og bevares Mø til Brylluppet.[4]

Betød saaledes Brudebadet for Brudens Vedkommende paa engang en legemlig Rensning og et Vidnesbyrd fra Dannekvinder om Jomfruelighed, saa havde det for Brudgommens Vedkommende en lignende dobbelt Betydning. Prøven, som han overfor sine

Ledsagere aflagde paa at være værdig til at blive «Dannemand», bestod blandt andet i, at han skulde lade sit Skæg rage, Beviset for, at han ikke var en Kvinde, men iøvrigt strejfede det uden Tvivl fra tidlig Tid ind paa den blot drøje Skæmts Omraade. Saaledes som Skikken i det 16de Aarhundrede havde udviklet sig i København, bar den tydeligt Præg af et allerede indtraadt Forfald. I Spidsen for sine Forgangssvende skulde Brudgommen om Lørdagen støje om i Byens Badstuer og Bartskær-Huse og her lade sig «vadske og rage» samt svire i Forening med dem. Undslog han sig herfor, eller blev han for hurtigt færdig, havde enhver Forgangssvend Ret til at foretage sig en saadan Omgang paa Brudgommens Bekostning. Med Rette nedlagde Øvrigheden strengt Forbud herimod og truede med haarde Bøder. At Skikken dog var dybt rodfæstet og vanskelig at faa Bugt med fremgik af, at Forbudet maatte gentages baade Aar 1579, 1610 og 1624.[1]

Ind i det 18de Aarhundrede omtales endnu «Brudebade» som almindelige i København, og ligesaa længe holdt sig ogsaa en anden Skik af sikkert ældgammel Oprindelse. Bruden skulde sende Brudgommen i Badet en Skjorte.[2] Der kan næppe være nogen Tvivl om, at dette var den gamle Fæstensgave, der her gik igen, Kærligheds-Pantet fra den Kvinde, der bortgav sin Tro;[3] og just dette Øjeblik at tilstille ham denne Gave, havde engang været det naturlige, dengang Bryllup svarede til Fæstensøl, og «Brudebadet» altsaa holdtes før dette.

Indtog og Brudebad, de fyldte kun den halve Dag, men Lørdagaften skulde ogsaa gaa. Her laa da intet nærmere end, nu da alle Forgangsfolk vare samlede, paa Landet jo endogsaa stundom næsten alt, hvad der kunde ventes af Gæster, at holde en Slags Indledning, en Generalprøve paa den egentlige Bryllupsfest. Var det blot Paaskud og Navn, der manglede, saa var sligt let fundet. Man kunde jo, som i Norge, kalde det «Bryllupsaftenen»,[4] eller betegne det som en Afskedsfest med «Svenden» og «Møen», og i den Anledning kalde det for «Svend- og Møkvæld», eller «Møkvæld» alene, som det

gerne kaldtes i Sverige. Eller man kunde, paa ægte Dansk, af Sky for det højtklingende, blot kalde det «Løverdag-Aften», alt saadant var Smaating, naar bare Gildet kom.

At dette i Reglen har været et værdigt Forspil til Brylluppet, tyde alle Efterretninger paa. Om en saadan Lørdag-Aften hos Lensmanden Erik Rosenkrands i Bergen hedder det: «Ginge de til Bords og finge Mad; der var otte Retter».[1] Vinen og Øllet blev gerne grundigt prøvede, Konfekt og «Skauessen» (Skueretter) maatte frem[2] og Køgemesteren holde Taler,[3] ganske som ved den følgende Hovedfest. Til de staaende Former for Spøg denne Aften hørte naturligvis Hentydninger til «Svendens» og «Møens» nærforestaaende Forandring, hvad der især vakte udelt Munterhed, hvis Bruden tilfældig var en Enke, der anden eller tredie Gang holdt Bryllup. Men desforuden synes det at have været en meget yndet Fornøjelse at udpynte «Svenden» og «Møen», for saaledes at gøre dem ukendelige. Temmeligt nær laa det her at iføre dem Bryllupsdragt. Aar 1644 maatte Dronning Christine forbyde at indføre Fæsteparret paa Møkvælden som Brudgom og i Brudeskrud; det skulde overhovedet slet ikke være Parret tilladt paa denne Aften at komme til Syne i Laget.[4] Om hin ovennævnte Lørdag-Aften hos Erik Rosenkrands i Bergen berettes det, at en af Gæsterne morede sig med at pynte Bruden, ikke i norsk Brudedragt, «men udrede hende paa Spansk» i rød Kjortel med Halsbaand, Guldkæder og «Perlefjer» paa Haaret.[5]

Naar man erindrer, at Brudgommen og hans «Smaasvende» hyppigt havde nydt en Del Bægre sammen i Dagens Løb, enten ved Udfarten fra Hjemmet — «Bele-vesle», som det kaldtes i Norge,[6] «Udtags-Øl», som det hed i Danmark og Sverige,[7] — eller dog paa Byens Badstuer om Formiddagen, saa er det let forklarligt, at Stemningen kunde naa en betænkelig Højde i Kvelden. Man forstaar lige godt de tre Udslag heraf: at det kunde anses fornødent, at Forgangspigerne slog Ring om Bruden ved Bordet og om Natten; at den Overtro kunde opstaa, at paa «Polterabend» (Møkveld) var ligesom ved Aarsskiftet onde Aander paa Spil, hvorfor man maatte holde dem borte ved i Nattens Løb at slaa Potter paa Brudens Dør;[8] samt endelig at Gæsterne, naar de havde holdt troligt ud denne første Nat, mødte berusede næste Morgen i Kirken, hvorover der Aar 1571 klagedes højlydt i Sverige.[9]

Følgen var, som man kunde vente, en Strøm af Forordninger i alle tre nordiske Lande mod «Svendkveld» og «Møkveld» og «Løverdagaften».[1] Det 16de Aarhundrede ud agtedes dog slige Forbud hverken af høje eller lave,[2] Kongerne, der udstedte Forordningerne, indbød selv deres Gæster til «at komme hid Løverdag Aften tilforn». Hos Nordens Landalmue har Skikken i flere Egne holdt sig til vore Dage.[3]

11.

Tidligt Søndag Morgen begyndte de tvende Kvinder, der skulde «rede» Bruden, deres ansvarsfulde Værk. Først iførtes hun den egentlige Klædedragt. Brudekjolen var ikke som i en senere Tid hvid, den var overhovedet ikke en alene til denne Lejlighed anskaffet Kjole, men den til Udstyret hørende Festdragt for Livet. Som Følge heraf var dens Farve forskellig, rød, brun, grøn, gul, ganske efter enhvers Smag.[1]

Brudekjolens Stof afhang naturligvis først og fremmest af den enkeltes Formuesforhold. Ved Siden heraf gjorde der sig dog fra Regeringens Side en stærk Tilbøjelighed gældende til her at fastslaa en bestemt Rangfølge. Lige fra Frederik den Førstes Tid til Christian den Fjerdes sidste Dage strakte sig en Række Forordninger, der søgte at hævde følgende Trinrække: Gyldenstykke, Bliant og perlestukne Tøjer alene for Kongehuset. Silke, Fløjl, Damask og «Caffa» alene for Adelen. Klæde for Borgerstanden.

Allerede det lange Tidsrum, som disse Bestemmelser omfatte, Aar 1528 til 1643, gør det i og for sig sandsynligt, at Rækken maa være bleven sprængt. At Forordningerne staa posterede saa tæt ved hinanden — 1528, 1547, 1558, 1576, 1603, 1615, 1624 og 1643 — tyder som sædvanligt paa, ikke at Linien med det meget Mandskab har været let at holde, men at man ideligt har været nødt til at gentage Forbudet mod Overtrædelserne. Selve Forordningernes Indhold forraader det samme. Allerede den første begynder med at maatte indrømme, at en Mængde adelige bruger Gyldenstykke, Bliant og perlestukne Tøjer, hvorfor det ogsaa tillades at opslide saadanne alt i Brug værende Kjoler, men de maa ikke gaa i Arv til Børnene[2] — en meget vanskelig Bestemmelse at paasé overholdt. Og de sidste Forordninger gaar stærkt paa Akkord, idet de tillader borgerlige at bruge Silke,

hvis Brudgommen kan møde med en Seddel fra Borgemester og Raad for, at han har en dertil svarende Formue.[1]

Det kan da ikke undre, at man i Fortegnelser fra det 16de Aarhundrede over adeliges Klæder finder baade guld- og sølvvirkede og perlestukne Sager,[2] ligesom Kræmmernes rigelige Forsyning med slige Stoffer tydeligt nok var beregnet paa mere end blot enlige Efterspørgsler fra Kongehuset.[3] Hvad der derimod i denne Forbindelse har særligt Krav paa Opmærksomhed, er den forunderlige Heftighed, som Forordningerne antager, hver Gang der bliver Tale om Tjenestepigernes Dragt. Det forbydes dem strengelig at smykke sig med Perler og Perlelad, møde i Fløjl, Maar, Hermelin og Guldlad;[4] vidste man ikke bedre, skulde man tro sig overfor en moderne Omvæltning, hvor de lavest stillede greb efter Kronens Forrettigheder.

En fuldstændig Omvæltning var det ganske vist, men paa et lille begrænset Omraade, Brudesmykningens. Hvor Afstanden i ydre Vilkaar var meget stor mellem Bruden og hendes «Bruderedere», kunde nemlig det Tilfælde let indtræde, at disse, for at hævde deres Ry for Smag, laante hende ikke blot Smykker, men Klæder tillige. Især indtraf dette let, hvor en Adelskvinde redte en af sine fordums Undergivne til Brud. Til Tort for alle rettænkende kunde da sligt et Væsen endog ved Højmesse for hele Menighedens Aasyn komme op ad Kirkegulvet — ikke i Klædeskjole, end ikke i Silke — men i kongeligt Skrud med Gyldenlad og Perlesmykke.

De stærke Forargelsens Skumfurer, som slige Optrin skar, lader sig endnu forfølge, ikke blot i de kongelige Forordninger, men ogsaa i de snævrere Samfund, hvis Vande oprørtes. Særlig Forargelse maatte saadan Venden op og ned paa alt vække i Byerne, hvor en Borgemesters Datter altsaa var udsat for at overstraales af den første den bedste Tjenestepige. I Aalborg vedtoges det derfor Aar 1560: «Ingen Borgerdatter eller Tjenestepige maa redes til Brud i Aalborg udi nogen ædel Frues eller Jomfrues Klæder».[5] I Ribe gik man Aaret efter endnu grundigere til Værks. Det forbødes Tjenestepiger under nogetsomhelst Paaskud at pyntes med Fløjl, Hermelin og Guldlad; de kunde jo nemlig tænkes at understaa sig sligt ikke blot som Brude, men f. Eks. som Indbydersker til Bryllup. Ingen Borgerdatter maatte redes til Brud af andre end indenbys Kvinder og bestandigt kun af samme Stand som hendes Fader: Kannikedøtre af Kannike-

hustruer, Præstedøtre af Præstekoner, Købmandsdøtre af Købmandshustruer o. s. v. Saa var der endnu kun én Slags Brude tilbage, som man ikke havde ret Hold paa, det var Enkebrudene. De faldt jo nemlig hverken ind under «Tjenestepigerne» eller «Døtrene», men regnedes efter deres afdøde Mand. For ogsaa at skræmme disse til det rette, søgte man at genne dem bort fra laante Sager ved følgende Haansord: «Ingen Enkebrud skal anderledes udredes end med hendes egne Klæder, uden det er den Stakkel, som ikke selv haver Klæder; hun maa laane» o. s. v.[1]

Brydningen mellem de to modsatte Kræfter: Standshensyn og Lysten til at rede sin Brud, lader sig som sagt forfølge i Danmark til langt ind i det 17de Aarhundrede. Vil man have en Maalestok for Styrken af den sidste Tilbøjelighed, kan en saadan hentes fra Forholdene i Sverig. Ogsaa her havde den samme Kamp staaet som i Danmark, og Striden syntes endelig bragt til Ro ved Forordningen af 1664, hvori det hed: «Herefter skal en Bruds Zirat ikke rette sig efter Bruderederens Kondition og Vilkaar, men efter den Stand Bruden tilhører».[2] Men Kampen blussede op paany, og Aar 1731 gik den modsatte Part af med Sejren. «Hvad Klæderne angaar», kom det nu til at hedde, «saa seer Øvrigheden helst, at Brudefolkene indfinde sig ved Vielsen i deres egne Klæder. Men vil Bruden endelig være anderledes klædt, maa hun lade sig klæde af hvem hun vil, og tage til Brudereder, hvem hun helst attraar».[3]

Naar Kjolen var iført, anbragtes Bæltet om Livet. Dette Smykke laantes saa godt som aldrig, men udgjorde en Del af selve Udstyret. Som saadant var det en baade kærkommen og betydningsfuld Prydelse. Kærkommen, især hvis Bruden var et ungt Barn, da det saa rimeligvis var første Gang i hendes Liv, at hun fik et blankt Metalbælte paa. Og betydningsfuld, fordi netop Bæltet paa sindbilledlig Vis betegnede den Forandring i hendes Liv, som nu skulde foregaa.

Uden at Datiden ret gjorde sig dette klart, betød Bæltet egentlig to Ting, der modsagde hinanden. Det var dels Jomfrubæltet, som hun nu i Dag for sidste Gang skulde bære,

førend det afførtes for bestandigt. Derfor var det i Dag blankt og iøjnefaldende som Tegn paa, at det bares med Ære, medens Møer til daglig kun bar det i den bly Form af mat Stof. Men dels betød Bæltet ogsaa hendes nye, kommende Værdighed som Dannekvinde; Kniven og Skeen, hvortil der var anbragt Skede deri, betegnede hende som selvstændig Husstand, Lænken til Nøgleknippet som styrende Husmoder.

Bæltet var selv hos fattige som oftest en værdifuld Del af Udstyret. Det taler derfor ikke for Dronning Christine af Danmarks Gavmildhed, men kun for hendes Husholderiskhed, naar det i hendes Regnskabsbog for Aar 1505 hedder: «4 Skilling for et Bælte, Pigen fik i Ladegaarden til Brylluppet».[1] Mere fællesbetegnende er en Retssag som den, der Aar 1576 førtes for Viborg Landsting, angaaende et Sølvbælte, som en Bondekone paa sit Dødsleje havde skænket sin Søsterdatter, men hvorom hendes Arvinger fik Dom for, at «slig stor Sum og Gave uden hendes Husbonds Ja og Samtykke ikke maatte bortgives».[2] Hvilken Anseelse Sølvbælter nød, kan sés af, at i en Fortegnelse fra Christiern den Andens Tid over de velstaaende Bønder i Nordsjælland anføres ved de enkelte som paalideligt Kendetegn i saa Henseende, hvorvidt de ejede Sølvbælte.[3]

Enhver, der formaaede, anskaffede altsaa Bælte af Sølv, hos de mere velhavende var det sølvforgyldt, hos de rige Borgere og hos Adelen stundom af Guld,[4] en enkelt Gang omtales et «Diamantsbælte».[5]

Meget hyppigt bestod det af et indre Bælte af Fløjl, uden paa hvilket Metalbeslaget var anbragt. Hvad enten dette blot var glatte Plader eller udarbejdet i «Spænger, Sko og Søljer»,[6] plejede man altid at angive deres virkelige Metalværdi efter Vægt. De nordsjællandske Bønders Sølvbælter paa Christiern den Andens Tid synes i Reglen at have vejet en ti til tyve Lod; dog ejede f. Eks. Jens Møller i Sode Mølle, der hørte under Abbeden i Esrom, et paa 60 Lod.[7]

Sølvforgyldte Bælter vejede gerne en tyve til halvthundrede Lod. Udover denne Vægt tillodes det ifølge Hertug Johan Adolfs Bryllupsforordning af 1601 ikke de fornemste Borgerkvinder i Sønderjylland og Holsten at bære dem.[8] I Eiderstädt tillodes det Aar 1591 de fornemste Kvinder at have forgyldte Bælter «over 30 Lod tunge», andre kun paa femten Lod.[9] Det var da et temmelig fattigt, forgyldt Sølvbælte, som Professor Morsings Datter i

København Aar 1560 fik til sin røde Brudekjole, det vejede kun 16 Lod. Muligt har hun dog blot efter egen Smag fordelt Metalværdien tillige langs ad Kjolen, de forgyldte Spænder og Knapper vejede nemlig 24 Lod.[1] Noget lignende gjorde Enkedronning Sophie ved sine tvende Døtres Brudedragt. Guldbælterne, som Guldsmed Didrik Fiuren i Odense kom til at lave, fik hver især en Vægt i vore Penge af 60 Tyvekrone-Stykker; men desforuden anbragtes paa hver Kjolenederdel i Form af smaa Guldlænker en Vægt af 96 Tyvekrone-Stykker.[2]

Metalbæltet som nødvendig Bestanddel af Brudedragten har som bekendt holdt sig hos hele Nordens Bondebefolkning indtil Begyndelsen af det 19de Aarhundrede. Endnu omkring Aar 1800 var der kun ringe Forskel paa en færøisk Bruds «Fløjlsbælte besat med forgyldte Sølvkroner som store Knapper»,[3] en Brud fra Søndmør med sit «Stølebælte» af Sølv,[4] en nordsjællandsk Brud, med «en bred Galon om Bæltestedet, fortil sammenbunden i Sløjfe med lange nedhængende Sølv- eller Guldfrynser og tvende Sølvduppe»,[5] en blekingsk Brud med sit «Silfverbälte»[6] og en Brud fra de gamle nordiske Øer i Rigabugten med blankt Messingbælte eller Livbaand besat med Guldtresser.[7]

Sét i denne Belysning faar man det rette Værdimaal for en af de mange Papirsdrager i Lovform, som Christian den Fjerde og hans Kansler fandt Behag i at lade gaa til Vejrs. Aar 1600 befalede han i Flensborg, at forgyldte Sølvbælter fremtidigt skulde være afskaffede. Kun de fornemste Brude maatte endnu bære et saadant paa Brylluppets første Dag, hvorimod de paa den anden Dag skulde nøjes med et af trukken Traad. Et lignende maatte endnu den «mellemste» Klasse bære paa første Dag, hvorimod de ringeste aldeles intet maatte have».[8]

Vender man atter Blikket til de virkelige Forhold, gør det næsten godt at iagttage deres uforstyrrelige Frodighed. Hvad var Brudebæltet? Det var jo paa engang Jomfrubælte og Dannekvindemærke. Men var det saa dog ikke rettest, at Bruden bar to Bælter, et for hver af dets to Betydninger! Just Aaret efter hint Christian den Fjerdes Forbud lod Hertug Johan Adolf omtrent i de samme Egne udgaa en Tilladelse for de fornemste til at bære to Bælter paa én Gang: et Sølvbælte med Knivskede, der maatte veje indtil 25 Lod, og et sølvforgyldt Bælte, som ikke maatte veje over 50 Lod.[9]

End ikke ved dette Tal tør man maaske blive staaende. Er-

faring viser, at en Tilladelse som denne som oftest kun svarer til den tættest beklippede Virkelighed. Den frit voksende breder sig videre. Vist er det, at paa Christiern den Andens Tid ejede ikke faa Bønder i Nordsjælland to Sølvbælter, enkelte flere endnu, Hans Jensen i Brønshøj f. Eks. tre Sølvbælter og Jens Møller i Sode Mølle endog fem Sølvbælter.[1] Det maa have været haardt, hvor flere Bælter fandtes i Hjemmet, kun at maatte pynte Bruden med to af dem. Mulig holdt det 16de Aarhundrede sig Tallet efterretteligt. Om en senere Tid véd vi, at den ikke gjorde det. Aar 1786 beskrives en Brud i Thelemarken saaledes: «Om hvert af sine fire Skørter har Bruden et Bælte, men yderst tre Sølvbælter».[2]

Kjolens Hals- og Skulderparti var ikke som ellers synligt, men herover lagdes en egen Art Smække af Form som en lille Messehagel, der fortil gik ned imod Midjen uden dog at skjule Bæltet, bagtil derimod var noget kortere. Dette Klædningsstykke kaldtes «Dolslag» og anvendtes i Reglen kun, hvor en Kvinde skulde særligt smykkes, helst i kirkelig Anledning.[3]

Hensigten dermed var at tjene som Bærestykke for Prydelser. Det var den Fløjls-Underbund, hvorpaa Udstillingen af alle de Smykker, som Bruderederne havde vidst at skaffe til Veje, nu skulde foregaa. Og som en Fløjlspude ikke blot fremhævede det Metalglansen, men mildnede og fordelte ogsaa Trykket af Metalvægten paa den stakkels Brystkasse, der skulde være Bærebør for hele Stadsen.

Naar Bruden iførtes «Dolslaget», naaede ofte Spændingen sit Højdepunkt hos de tvende Bruderedere. Under Datidens indviklede Udlaansforhold, hvor de mest efterspurgte Smykker tit først i yderste Øjeblik bragtes med Ilbud fra den ene Bryllupsgaard til den anden, var det fortvivlende endnu at staa uvis i et Øjeblik som dette. Lød der nu ingen Hestetrampen over Vindebroen, inden den sidste Rest Sand var løben af Timeglasset, maatte man opgive at vente paa Fru Birgittes Rubin-Halsbaand med de 25 Led,[4] eller Fru Johannes Pelikan med Perlemoders Brystet,[5] eller de to Guldroser, der manglede i Kransen, og som man saa vist havde ventet fra Fru Sidsel.[6] Det var dobbelt ondt af Fru Hildeborg derovre i Gæstekamret, under slige For-

hold ikke at kunne unde sit Søskendebarn et Smykke til Laans, men selv at «ville gaa dermed, Brudgommen og Bruden til Ære».[1]

Fordelingen af Klenodierne paa «Dolslaget» afhang naturligvis først og fremmest af Varebeholdningens Størrelse og Bruderedernes Smag. Dog var der visse Regler, der stadig gjorde sig gældende. Hertil hørte, at «Dolslaget» burde bræmmes om Randen ligesom Messehagelen, og at man skulde sætte Kraften paa Brystpartiet men, hvis det kneb, trøstigt blotte Rygpartiet, da dette vilde blive skjult af andet Klædningsstykke.

Bræmmen om «Dolslaget» var ofte en Rand af paasyede Smykker. Det er uden Tvivl en saadan, der menes, naar der paa Skiftet efter Fru Anna Ahlefeldt paa Hagenskov Aar 1550 omtales: «16 store forgyldte Smier [Smykker] paa en blaa Liste, at rede Brude med».[2] Hvor sligt ikke havdes, dannede man gerne Bræmmen af den længste Halskæde. Denne maatte i saa Fald bredes ud til Siderne og næstes fast, for at den ikke ved sin egen Vægt skulde tynges i Trekant. Det samme gjaldt ogsaa om de fleste andre kortere Kæder, der i ustandselig Række fulgte paa hinanden opefter. I mange af dem hang der nemlig ret vægtige Smykker og, hvor det skortede paa disse, saa dog i det mindste gyldne Skuepenge.

Et af de mærkeligste af disse Smykker er endnu bevaret til vore Dage. Det er en stor sølvforgyldt Brystplade, plumpt besat med forgyldte Blade, Blomster, Perler og Ædelstene. I Midten findes en Fugl, hvis Bryst udgøres af en stor Safir, og som Kendere skiftevis har erklæret for en Phønix, en Ørn og en Pelikan. Dette Smykke skænkedes Aar 1557 af Christian den Tredies Dronning Dorothea til Københavns Raadhus til Brug for de fornemste Borgerdøtre, hvis Bryllup maatte fejres paa Raadhussalen. Det svarer vel til Dronning Dorotheas ogsaa andetsteds fra kendte Smag for Kæmpesmykker.[3] Men selv for en Tid, der var vant til meget i saa Henseende, maa dette have synet stærkt, hvad enten det løsthængende som en fladtrykt Klokke til en Alpeko, eller fastgjort som Spænde — thi det var beregnet til begge Arter af Brug — bares frem selv paa den bredeste Barm. Smykket har underligt nok overstaaet alle Eftertidens Storme. Allerede Aar 1682 var det ude af Brug og betragtedes som Oldsag; siden overlevede det Raadhusets Brand baade 1728 og 1795, flyttede med til Nytorv og er endelig trehundrede Aar efter sin Tilblivelse (1859) havnet paa Rosenborg.[4]

Tallet af Kæder med tilhørende Smykker eller Skuepenge kunde være ganske overordentligt. Op om Halsen afløstes de hos de rigest udstyrede af Halsbaand. Dette var en højt ansét Prydelse. «Haver jeg ikke Halsbaand»,[1] «giver jeg Eder venligen at vide, at jeg aldrig haver havt Halsbaand»[2] o. s. v., o. s. v. er temmelig almindelige Udtryk i Datidens Breve. Saa meget desto ivrigere var man efter at laane dem. I det ovenfor S. 85 meddelte Brev sés det, at vedkommende Brud har faaet alene fra Jylland mindst fire Halsbaand til Laans.

Den Vægt, som saaledes anbragtes paa «Dolslaget», kunde efterhaanden blive noget foruroligende. Allerede i selve Udstyret var der antydet Overvægt paa dette Punkt. En Brud, der som hin ovenomtalte Professor Morsings Datter kun medbragte til sit Hus seks Tintallerkener og fire Fade, anskaffede sig ikke destomindre to Kæder, en af purt Guld og en sølvforgyldt.[3] De Guldsager, hvormed Margrethe Krognos udstyredes, havde en Metalvægt svarende til henved 90 af vor Tids Tyvekronestykker.[4] Og hertil kom jo desforuden den langt større Masse, der skaffedes tilveje ved Laan.

En rig Brud i Bergen 1565 beskrives saalunde: «var hun herligt udstafferet med mange Guldkæder; kring Halsen, Skuldrene og om Albuen havde hun Guldkæder hængende ned imod Jorden».[5] Et Billed af en Brud fra Nürnberg omkring Aar 1577 viser hende med Brystsmykke, fem Guldlænker om Halsen, en halv Snes Fingerringe, ti Armbaand[6] o. s. v. Om den brandenburgske Prinsesse Louise Dorothea Sophia meddeles det, at hun paa sin Bryllupsdag var paahængt en Vægt af over et Centner.[7] Og sér vi endelig til Efterklangen af disse Forhold, saaledes som de senere har holdt sig hos Nordens Bønder, saa møder os det samme. En ølandsk Brud ved Midten af det 18de Aarhundrede bar paa sig «et Utal af i Tin eller Bly indfattede Juveler, bestaaende af Glas eller Stykker af sønderslagne Spejle, fæstede baade paa Smækken, Armene og ned ad Kjolen».[8] Og om en Brud fra Vossevangen lidt tidligere hedder det: «Om Halsen og over Skuldrene bliver hende hængt henved 50 Sølvkæder med forgyldte Specier i».[9]

Alle disse samstemmende Oplysninger peger et og samme Steds hen: Grænsen af det mulige var ved at overskrides. Luther, der ellers netop lagde Vægt paa, at en Brud burde pyntes,[10] kom gentagne Gange i sine Prædikener ind paa Tidens Uskik: «Det

er ikke Bryllupsdragt men Pynt og Pral! som om de ere de bedste, der ere stærkest til at bære Guld, Sølv og Perler. Det kan dog et Æsel eller en Stok gøre dem efter».[1] Eller: «Skal det kaldes at smykke, saa kan man ligesaa godt smykke en Karre, den kan bære meget af sligt. Nej, dèr skorter det paa Regimente, til at sé til dermed og holde Maade. Det er ogsaa de gale Mænds Skyld, der give Kvinderne lige saameget, som de kunne hænge paa sig. Og det er et galt Dyr af et Fruentimmer, der ikke kan faa nok af Smykker».[2] Simpelt og for staaeligt udtales det endelig Aar 1586 af Frederik den Anden, at nu var Grænsen naaet: «Adelige Brude besværes med saa mange tilsammen føjede Smykker og overhænges med saa mange Kæder, at de deraf undertiden bliver afmægtige».[3] At heller ikke norske Bønderpiger senere havde det fornødne Antal Kræfter til den metalbehængte Smække, kan sés af, at det om dem kom til at hedde: «Den er Bruden saa svær at bære, at det ofte hænder sig, hun er nærved at daane under Byrden».[4]

Det var indlysende, at her maatte gøres en Forandring, men Maaden, hvorpaa denne foreløbigt foretoges, viser maaske bedst, hvor hildet Datiden endnu var i den gammeldags Forestilling om, hvad der udgjorde en Bruds bedste Smykke.

Frederik den Anden befalede for Adelens Vedkommende, at ingen Brud maatte fremtidigt bære mere end to Halsbaand, men derunder saa mange Kæder, som hun og hendes Forældre lystede; dog maatte der ikke laanes noget hertil.[5]

Endnu fremdeles var det da muligt for en Brud af rig Slægt at møde ganske solidt belastet. Under den kort efter indfaldende Landesorg i Anledning af Frederik den Andens Død befaledes det, at ingen, hverken adelig eller uadelig, maatte, saa længe Sorgen varede, bære mere end tre Kæder.[6] Og endelig søgte man Aar 1603 og senere at komme Skikken til Livs ved at forbyde adelige Brude at bære flere end tre Smykker paa Brystet hængende i Kæder.[7]

Men ad slige Lovbuds Vej var det overhovedet ikke let at hemme Misbrug. Kæde og Kæde var jo højst forskelligt; og det samme gjaldt Smykkerne. En Guldkæde f. Eks. paa 300

ungerske Gylden,[1] en Guldkæde, der blot «forlængedes» med 200 ungerske Gylden,[2] eller Guldkæder hver paa 275 Pund Sterling, som dem de seks danske Rigsraader hjembragte fra England,[3] det var lutter Kæder, der baade kunde veje til og gaa flere Gange om Halsen.

En anden Maade at hindre Overdrivelser paa var den, der ligeledes kom til Orde i Frederik den Andens Forordning: Forbudet mod at laane Kæder og Smykker. I og for sig vilde dette have været en afgørende Forholdsregel, hvis den havde kunnet gennemføres. Men i en Tid, hvor al Udsmykning til Fest var anlagt paa gensidigt Laan, lod sligt sig ikke paa et enkelt Punkt pludselig afskaffe. De eneste, som ret kunde rammes ved et Forbud mod Laan af Brudesmykker, var dem, som man ganske vist ogsaa af godt Hjerte ønskede at faa Ram paa, nemlig Tjenestepigerne. Om disse turde man nemlig som Regel gaa ud fra, at de ikke selv ejede Guldsager. Alt, hvad de bar paa sig af sligt, kunde altsaa betragtes som ulovligt erhvervet.

Det er ret oplysende at iagttage Udviklingen af denne Forholdsregel og i det hele den heftige Kamp, der især under Christian den Fjerde udspandt sig mod, at Tjenestepiger smykkedes med ædle Metaller til Bryllup. Opstaaet som den var ved Borgerstandens Skinsyge mod fattige Brude, der redtes af Adelskvinder, rasede den især i de større Byer, medens man paa Landet synes at have ladet de adelige Bruderedere frit følge deres Lyst.

I København var man allerede omkring Aar 1600 naaet saa vidt, at en Tjenestepige, selv om hun muligvis skulde eje nogen Kæde eller Perlesnor, dog ikke maatte bære noget som helst af denne Art paa sin Bryllupsdag. Følgende Nødraab fra en af Kansler Christian Friis' tidligere Tjenere sætter os levende ind i Forholdet: .... «Eftersom gunstige Hr. Kansler vel vitterligt er, at jeg fattige Mand, Eders Velbyrdigheds forrige Tjener, haver udi den Hellige Trefoldigheds Navn begivet mig her i Byen udi det hellige Ægteskab med en ærlig Pige, som tjente her i Byen hos Godtfolk. Og samme Pige efter andre Pigers Raad og Angivende haver paa voris Bryllupsdag af de Piger, som skulde hos hende gaa, ladet sætte en Perlesnor for hendes Haar, og intet andet Smykkeri udi nogen Maade; dog Gud skal vide det, jeg intet deraf vidste, førend vi kom tilsammen for Alteret, thi jeg var ikke hos hende. For den Aarsags Skyld haver Byfogden ladet mig citere for Borgemestre og Raad, og straks

tildømte mig derfor at udlægge Brøde [ɔ: som forbrudte] 20 Speciedaler» o. s. v., o. s. v.[1]

Aar 1610 viste dog Øvrigheden i København den Mildhed at tillade Tjenestepiger for Fremtiden at maatte paa deres Bryllupsdag være smykkede med en Perlesnor. Men vovede de at bære andet Smykke, skulde de bøde 40 Mark til Kongen og 40 Mark til Byen, og derhos det Guld eller Smykke, Bruden ydermere end forskrevne Perlesnor paahænges, at være forfalden til Hospitalet. For at dog ikke selv denne Perlesnor skulde vække Forargelse, bestemtes det, at Brudeparret skulde Kl. 5 om Morgenen forføje sig til Kirken og dèr vies ved Fropræditen.[2]

Disse samme haarde Bestemmelser gentoges i Forordningerne af 1624 og 1643.[3] Først under Frederik den Tredie lysnede det atter lidt, idet det forundtes Tjenestepigerne paa deres Hædersdag at bære foruden Perlesnor en liden Guldkæde, men intet mere.[4]

Tilsyneladende var der da en svag om end yderst langsom Fremgang for Tjenestepigerne i Løbet af det 17de Aarhundrede. Denne forstaas dog først ret, naar den sés i Belysning af den samlede Udvikling. Den Overlæsning af Bruden med Metalpaahæng, som intet kongeligt Lovbud, hverken mod Kædernes Antal eller Udlaan af Smykker, havde kunnet ophæve, den veg af sig selv, da en stærkere Magt, Moden, efter Midten af det 17de Aarhundrede bød baade «Dolslag» og dets Guldbelægning at forsvinde. Mildheden mod Tjenestepigerne var da kun Vrangen af en afbrugt Tilbøjelighed.

Blev «Dolslaget» saaledes overflødigt og maatte vige hos Adelen og snart ogsaa hos Bybefolkningen, holdt det sig des trofastere hos Landbefolkningen. Endnu Aar 1795 mødte Bruden i Vium Egnen i Nørrejylland med glimrende Halsbaand over «dol Halsklædet»,[5] og kun Navnet er omskiftet, naar en Brud i Valders i Norge den Dag i Dag bærer det saakaldte «Hærasylvø»: et rødt Klæde lagt over Skuldrene, besat med Søljer og behængt med Smykke i Kæde.[6]

Ovenover «Dolslaget», og skjulende hele Kjolens Ryg og bagerste Nederdel, bares en Kaabe. Det var endnu Oldtidens Begreber, der her gjorde sig gældende, Vikingetidens Skønhedsbillede, ifølge hvilket ingen Mand eller Kvinde var i Festskrud uden Kappe eller Kaabe. I det 15de Aarhundrede synes man endnu gerne at have ladet denne Kaabe være af anden Farve

end Kjolen. Paa et lille Billede fra Hamborg Aar 1497 sés saaledes en smykket Brud i grøn Kjole og rød Kaabe.[1] I det 16de Aarhundrede derimod holdt man oftere i Danmark paa, baade hos de rigeste og de jævnt velstillede, at Kjole og Kaabe skulde have samme Farve. Det var ikke blot f. Eks. Fru Anna Ahlefeldt, Lensmandens Hustru paa Hagenskov Slot (Aar 1550), der til sin leverfarvede Fløjlskjortel havde en leverfarvet Fløjlskaabe foret med Hermelin.[2] Ogsaa Professor Morsings Datter Kirstine anskaffede sig (Aar 1560) til Brudedragt baade Kaabe og Kjortel af rødt engelsk Klæde til seks Kroner Alen samt Hermelins Kantning hertil.[3]

Det er let forstaaeligt, at denne Kaabe maatte gøre et besynderligt Indtryk paa fremmede, der ikke var vante til sligt. Et fransk Øjenvidne til Jomfru Lindenovs Bryllup i Frue Kirke i København Aar 1629, der overværedes af Christian den Fjerdes ældste Søn, udtrykker derfor ogsaa sin Forbavselse over at sé ikke blot de tolv Brudepiger møde i Silkekjoler med Klædeskaaber over, men ogsaa Bruden ligeledes i Kaabe, en Dragt, hvorom han ikke uvittigt paastaar, at den, hvad Snittet angik, tog sig ud, som om de ikke var fuldt paaklædte endnu, men kom i Frisérkaaber.[4]

Om Maaden, hvorpaa Brudens Haar burde sættes, kunde der i det 16de Aarhundrede ikke være Tvivl. Enhver Jomfrubrud bar udslagent Haar. Dette var en ældgammel, gotogermansk Skik, der alt omtales hos Longobarder og Sachser[5] og Middelalderen igennem hverken i Tyskland eller i Skandinavien havde villet vige for den sydlandsk-kristelige Skik, at en Kvinde skulde have bedækket Hoved.[6] Utildækket Hoved og udslagent eller dog i frie Fletninger nedhængende Haar, var hos de gotogermanske Folk endnu fremdeles Jomfruelighedens Æresmærke. Det er hertil, der sigtes, naar det i en Bryllupstale Aar 1666 i Sverig ved Palmskjölds Bryllup siges om Bruden: «Hun er i sine capillis [Haar] endnu, som de Lærde sige, det er: med utilhyllet Hoved og frit Haar, intet vidende af nogen Mand».[7]

Denne Skik kom ofte til Orde i de danske Folkeviser fra Middelalderen. Da saaledes i Visen om Hr. Ebbes Døtre disse, under Faderens Fraværelse paa en Islandsfærd, var blevne tagne med Vold af Hr. Bonde og Hr. Skammel, meddelte de Faderen

dette ved hans Hjemkomst paa følgende Maade, som han straks forstod:

I være velkommen Fader mild!
Vi klage for Eder saa saare:
Hr. Bonde og saa Hr. Skammel
Have skjult vort fagre Haar.[1]

Da Hr. Peders Søster havde lukket Jomfru Roselil inde med ham, for at han skulde krænke hende, sagde hun bag efter med Spot til Jomfru Roselil, da denne kom ud paa Højenlofts Svalen:

Her haver Du Lærred, her haver Du Lin,
Sæt paa dit Hoved, kær Broderkone min![2]

Da Ellen Ovesdatter undgik Hr. Magnus' Efterstræbelser og slap lykkeligt ud af Kirken og ned til Færgen ved Sallingsund, haanede hun den skuffede Voldsmand saalunde:

Der hun kom der midt paa Sund,
Da slog hun ud sit Haar:
«Hører I det, Hr. Magnus!
Jeg bliver end Mø i Aar».[3]

I Viserne om Tovelille danner den hele Skik en væsentlig Forudsætning for Forstaaelsen. Naar det saaledes i en af dem hedder:

Der gaar Dans i Borgegaard,
Der danser Fru Tovelil med udslagent Haar,

saa betyder det, at hun, skønt Kongens Frille, optræder som om hun var Mø. Naar det derimod i en anden hedder, at det er Dronningen, der danser med udslagent Haar, saa henlægges hermed det hele Optrin til hendes Bryllupsdag, der jo var den sidste Lejlighed, ved hvilken hun kunde vise sig saaledes. I denne sidste Vise udbryder Striden mellem de tvende, «hvem Kong Valdemar kan love baade», paa selve Bryllupsdagen. Tovelil praler af, at hun vist vil blive Dronning i Aar, og Dronningen svarer hertil, at det højeste, hun kan blive, er Kongens Slegfredviv. Da saa Kongen, trods sit Giftermaal, holder Stævnemøde med Jomfru Tove og faar sin Vilje, modtager Dronningen hende med følgende bidende Hentydning til, at hun ikke længere er Mø:

Og bliver Du end Dronning i Danmark i Aar,
Da lukker Du vel først Dit gule Haar.[4]

I det 16de Aarhundrede fulgte endnu alle, baade høje og lave, den gamle Skik. Det kan ikke undre at høre om en adelig Brud i Bergen Aar 1565, Jomfru Brynhilda Benkestok: «var hendes Haar udslaget»,[1] naar endnu Aar 1629 i København Statholderens Slægtning i Kronprinsens Overværelse mødte ligervis,[2] ja dennes egen Brud, Prinsesse Magdalena Sibylla, Aar 1634 selv kom med udslagent Haar.[3] Det stemmer vel hermed, naar det i Forordninger under Christian den Fjerde for Hertugdømmerne forundtes fornemme Borgeres Døtre at følge samme Skik,[4] eller naar et lunt gammelt Mundheld sagde: «De ere ej alle Dannekvinder, der have Hvidt paa Hovedet, de ere ej alle Møer, der have fagert Haar».[5] Om Forholdene i Sverig meddeler en Forfatter i Slutningen af det 17de Aarhundrede, at Skikken da havde tabt sig hos Adelen, medens den fremdeles fulgtes af Almuen.[6]

Var udslagent Haar Jomfruelighedens Kendemærke, saa fulgte det af sig selv, at ingen Brud, der ikke var Mø, maatte bære Haaret saaledes. Naar en Enke holdt Bryllup, skulde hun møde med bedækket Hoved. Og det samme gjaldt enhver, der, skønt ugift, havde staaet i Forhold til Mand forinden sit Bryllup. Ja, ingen Kvinde maatte i det hele, hverken som Brud eller til Hverdag, gaa med blottet Haar, naar hun ikke var Mø. Først saaledes forstaar man, hvad Meningen var med f. Eks. saa dunkel en Tale som denne Klage fra Provsterne (1579) over Tilstanden paa Lolland: «Barhovedgang og Haarhorer gaar mangesteds ustraffet bort. Og saadanne spotte tidt med og sige: at de ikke ville sætte paa Hovedet, førend (med Ære sagt) det støder paa Bæltet».[7] Aar 1624 sattes den overordentlig haarde Straf: Bøde paa 40 Mark til Kongen og 40 Mark til Byen, for skønt besvangret at vise sig med udslagent Haar. Samme Befaling gentoges i Recessen af Aar 1643.[8]

At det ikke var Spøg med disse Lovbud, men at de virkelig med Kraft blev haandhævede, fremlyser paa mange Maader. Det hører til Sjældenhederne at træffe en Optegnelse som denne fra Bergen af 2. Februar 1571, uden at sé Straffen vedføjet: «døbte jeg Christiern Jonsons Søn. Stod hans Bryllup den 10. December 1570. Gik hans Brud med udslagent Haar og fødte Barn inden saa faa Uger».[9] Ellers var det en staaende Lens-Indtægt fra Bergenshus,[10] som andetsteds fra:[11] Bøder for forførte Kvinder, der havde gaaet med «aabent Haar». Aar 1600 befalede Christian den Fjerde i Flensborg, at naar en besvangret Pige gik

med bart Haar, skulde hendes Haar afskæres af Bøddelen og nagles til Kagen.[1] Og Aar 1607 erklærede han i den norske Kirkelov det for «det allergroveste Bedrageri for Gud og Mennesker», at mangen holder sig for ærlig Mø og straks efter Bryllup gaar i Barsel.[2] I Helsingør dømtes Aar 1630 Hans Andersen Skomager, fordi hans Ægtehustru, skøndt krænket tilforn, «var gangen til Kirke at vies med hendes aabne Haar», til derfor at betale 40 Mark til Kongen, lige saa meget til Byen og desforuden at bøde for Lejermaal.[3] Tre Aar efter dømtes i samme By en Kvinde, der med Urette havde «ganget med aabent Haar», til at hensættes i Tugthuset.[4] Og Aar 1635 blev Maren Jensdatter, der efter at have født Barn udenfor Ægteskabet, var gaaet til Alters «med sit aabne Haar, Kristi hellige Testamente til Vanære og den kristelige Menighed til Forargelse», dømt til at «indkomme udi Kongl. Mait.s Tugthus, og dèr udi to Aar at forblive».[5]

Hvor Loven maatte standse Forfølgelsen, tog Overtroen fat. Det var en temmelig almindeligt udbredt Tro, at den Brud, der vidste sig ikke Mø, men desuagtet gik med udslagent Haar, herved paadrog sit første Barn Sygdom og Ulykke. Her var da ikke andet for, end at hun maatte liste sig til at anbringe en linned Klud paa Issen, hvorved de skadelige Følger kunde forebygges.[6] Ogsaa Brudepigerne gik det ud over. Ledsagede de en Brud, som ej var Mø, tabte de snart alt deres Haar. For at sikre sig herimod brugte de da ved Lejligheder, hvor de nærede Mistanke, at lægge et rundt Kobberstykke i Haaret.[7]

Det behøver ikke nærmere at forklares, hvilken Sorg og Skam det var for den Brud, der af Frygt for det tusindtungede Rygte ikke turde møde med udslagent Haar, men maatte komme med bedækket Hoved. Endnu længe efter mindedes Professor Samuel Ödmann det uhyggelige Optrin, da han som Student Aar 1768 prædikede hjemme i Delsbo Sogn og efter Prædiken skulde vie en Brud, der ikke var fundet værdig til at møde med udslagent Haar. Iført en egen Slags Hovedbedækning græd hun uophørligt, saa man ikke kunde høre hans Tale.[8]

Med dette for Øje vil det forstaas, hvilken hensynsløs haard Bestemmelse der blev taget under Christian den Fjerde — et Led med i den ovenomtalte Forfølgelse mod Tjenestepiger — da det overhovedet blev dem forbudt at staa Brud som uberygtet Mø. Aar 1624 udstedtes følgende Forordning: «Tjenestepiger og de, som ringere Formue have, skulle ikke udredes med udslagent

Haar».[1] Allerede Aar 1610 var der for Københavns Vedkommende blevet gjort et Tilløb hertil, idet der var blevet bestemt, at naar Brudgommen var Arbejder eller Daglønner, skulde Bruden «gaa med flettet Haar», og samtidigt blev det hende forbudt at vies ved ærbare Pigers Kirketid, Højmessen, hun skulde møde Klokken fem om Morgenen.[2] Ved Forordningen af 1624, der senere blev gentagen, udstødtes Tjenestepigerne helt af de uberygtede Pigers Tal, og hermed fik Bybefolkningens blinde Raseri mod de adelige Bruderedere og deres Omvælten af al Standsforskel sit vildeste Udtryk. Der findes intet Spor af, at denne Lovbestemmelse er bleven gennemført hos Landbefolkningen.

12.

Ovenpaa Brudens udslagne Haar anbragtes endelig det sidste og fornemste Tegn paa hendes Jomfruelighed: Brudekransen eller Brudekronen.

Som den sad dèr straalende paa det glatte Haar, godkendt af alle som Brudens egentlige Hovedsmykke, anede ingen, hvilken Strid ogsaa denne Krone var fremgaaet af, hvilken tunsindaarig Spænding af Modsætninger den dækkede over.

I den hedenske Oldtid havde hos Nordens Befolkning langt Haar, tilbageholdt ved et Pandebaand, været saavel hos Mænd som hos Kvinder Fribaarenheds Mærke. Naar en Kvinde giftede sig, flettedes vel det lange, flagrende Haar, bandtes op og skjultes af Hovedklæde eller Hue. Men under dette Dække tittede endnu fremdeles Pandebaandet frem som Tegn paa, at om end Hustruen ikke var fuldkommen fri, vedblev hun dog at være fribaaren.

Disse Pandebaand havde hos de rigere ofte været kostbare, enten en Silkesnor eller et bredere silke- og guldstukket Baand — Silkelad, Guldlad — eller endog en ligefrem Guldring. Med indristede Runer formaaede slig en Pandering vel at skærme sin Bærer.[1]

Med Kristendommen naaede en ny Strømning til Norden, Udtrykket om ikke for en fremmed Tankegang saa dog for, hvorledes hin, vistnok oprindelig fælles, Skik var bleven ændret ved Brødrefolkenes Ophold under Sydens Himmel. Pandebaand betød hos de sydlige germanske Stammer nu ikke længer Fribaarenhed i Almindelighed. Det betød nu kun Kongering eller Jomfrumærke, og maatte følgelig blot bæres af rette vedkommende.

Det er værdt at lægge Mærke til, hvorledes alle de tre Navne, hvorunder den ændrede Skik, baaren af Kristendommen, slog tilbage mod Norden, var af fremmed, ikke nordisk Oprin-

delse. «Sjæppel» eller «Sippel», «Krans» og «Krone» forraadte hver især deres udenlandske Herkomst.

Og alle tre havde de en ustyrlig Lyst til i de nye Sprog, hvor de fik Fodfæste, at svinge sig til Vejrs og komme i kirkelig eller kongelig Tjeneste. For «Krones» Vedkommende,[1] der havde gennemløbet den længste Vej, fra Grækenland hid, er det Hvermand vitterligt, at dette er lykkedes. «Sjæppel» eller «Sippel», der nu paa Dansk er et afbrugt Ord, men endnu i det 16de Aarhundrede var vel kendt og forstaaet af alle, banede sig i to forskellige Sprog, Fransk og Dansk, paa forskellig Vis Vej til Toppen. Det kom af det latinske *capio:* omfatter, og begyndte sin Løbebane paa Fransk som «*chapelet*», Formindskelsesform af *chapeau,* altsaa nærmest = en lille Hat.[2] Det fik først Tjeneste som Betegnelse for «Krans», og fortrinsvis den, som ugifte Kvinder bar om Sommeren istedetfor Hat. Derefter steg det til særligt at betegne slig Krans, forsaavidt den var af Roser; og endelig ophøjedes det til Benævnelse for den Rosenkrands, som anbragtes paa Mariabilledernes Hoved i Kirken. Hermed var det naaet indenfor Kirken og her holdt det sig. Som veltjent kirkeligt Navn udstødtes det ikke senere, men forflyttedes blot til en beskednere Plads, da en saadan blev ledig. Benævnelsen overførtes paa de Bønnekæder af Kærner, trukne paa Snor, hvormed i de katolske Lande bedende holde Regnskab over deres Bønner, idet de lader Kærnerne glide én for én gennem Haanden. Anledningen til denne Overførelse af Navnet var maaske den ydre Lighed, der paa en Tid ikke var ringe, idet begge i det 13de Aarhundrede tog sig ud som brede Baand med paaheftede Smykker eller Stene. Eller ogsaa skrev maaske Overførelsen sig allerede fra selve Blomsterkransenes Tid, idet Kvinder om Aftenen, naar Kransen aflagdes, men inden den bortkastedes, vistnok bad en Bøn til Jomfru Maria for hver Rose deri. Hermed stemmer den Skik at sammenstille Bønner og Roser, kalde f. Eks. en Bønnebog for en Rosenhave *(rosarium).* I denne snævrere Betydning af «Rosenkrans» har Ordet *chapelet* holdt sig, lyslevende den Dag i Dag, i Nutids Fransk.

Paa Dansk begyndte «Sjæppel» ligesom sin franske Navnefælle med blot at betegne «Krans». «Haver man Sjæpel af Violer paa sit Hoved», hedder det i Henrik Harpestrængs Lægebog, «saa hjælper Lugten deraf mod Hugorme». Eller et andet Sted i samme Bog: «Gør man Sæpel af Jernurt (Verbena) og

sætter den paa syg Mands Hoved, da bliver han snart hjulpen».[1] Ogsaa paa Dansk gik Ordet dog vistnok hurtigt over til at betegne særlig ugifte Pigers Krans.

Dèr gange de Jomfruer udi en Dans,
Og hver med Sepel og Rosenkrans.[2]

Aar 1515 hedder det i Christiern Pedersens Jertegns Postil om en ukysk Kvinde, der pines i Helvede: «De Øgler bide mit Hoved saa svarligt for de Guld, Span, Seppel, Kranse og anden Ting, som jeg plejede at bære paa mit Hoved».[3] I snævreste Forstand naaede endelig Seppel at betyde: Kronen, der bares af Jomfru Maria. Aar 1511 udstedte saaledes Dorothea, Henrik Dringenbergs Datter, i Malmø et Gavebrev, hvorved hun skænkede til «Vor Frue i København et Seppel, som jeg købte udaf Bertel Halle, mit Guldkors og tvende Guldkæder og halvtredsindstyve Guldringe, at hun beder for mig til sin kære Søn, for mig og alle mine kære Slægtninges Sjæle».[4]

Naar Ordet Seppel paa Dansk er gaaet over til at betyde Guds Moders Krone, lader sig ikke med Bestemthed afgøre. Sikrere kan derimod angives, naar det igen er ophørt hermed. Aar 1536 afskaffedes den katolske Lære i Danmark og Norge, og hermed fjernedes fra alle Kirker de smykkede Mariabilleder. Indtrykket af disse, endsige da Betegnelsen for deres enkelte Smykker maatte da i næste Slægtled være stærkt paa Veje til at gaa i Glemme.

Navnet «Seppel» bjergede sig dog efter Omstændighederne nogenlunde vel. Det gik det paa samme Vis som hint virkelige Seppel, der, som vi nys saa, Aar 1511 blev skænket fra Malmø til Vor Frue i København, og hvis senere Skæbne er os bekendt. Da den iltre Borgemester Ambrosius tredie Juledag 1530 brød ind i Frue Kirke og i Spidsen for sine «Kompaner» slog Billederne ned, spyttede dem i Ansigtet og sønderhug dem med Økser, var hint Seppel ikke udsat for denne Overlast.[5] Allerede et Par Maaneder forinden havde Slægtninge af Giverinden taget Kende af Stemningen i Byen og forsynligt faaet Jomfru Marias forgyldte Sølvkrone udleveret. Som det aabenhjertigt hed i Modtagelsesbeviset: Ét af To. «Enten havde Gud det saa forsét, at Kirken kom til sig selv igen og maatte nyde sit eget. I saa Fald forpligtede Modtagerne sig til at lade denne «Sæppel» igen komme

til Vor Frue Kirke efter den gode Kvindes, Hustru Dorotheas, yderste Vilje. Gud hendes Sjæl naade! Eller ogsaa blev Enden, hvad Gud forbyde! at Kirken ikke kom til sig selv igen og maatte ikke nyde sit eget. Men i saa Fald var det bedre, at samme Sæppel blev hos rette Arvinger, som han var frakommen, end i fremmede Hænder».[1]

Paa lignende Maade gik det Benævnelsen «Seppel». Den tilintetgjordes ikke ved Billedstormen, men fik heller ikke Lov at blive ved Kirken. Benævnelsen kom atter i verdsligt Eje, men hos rette Arvinger. Seppel gik, af Grunde som vi senere nærmere skal sé, naturligt over til blot at betyde: Brudekrone. I denne Stilling gik endelig Ordet af Brug paa Dansk.

Den tredie udenlandske Benævnelse endelig: «Krans», kom til os over Tyskland. Muligt havde den allerede vandret længe forud; fra Tyskland bredte den sig ikke blot til Storbritannien og Skandinavien, men ogsaa til slaviske (Bøhmen) og finske Sprog (Estland).[2] Allevegne havde den sine tvende Fællers medfødte Tilbøjelighed til at komme til Vejrs. Paa Engelsk banede den sig Vej allerede i sin simple Form som «*crants*», der kom til at betyde «Jomfrukranse», især forsaavidt de smykkede den døde.[3] Paa Dansk blev den sammensatte Form «Rosenkrans» Jomfrumærke:

Der gange de Jomfruer udi en Dans,
Og hver med Sepel og Rosenkrans.[4]

Herfra gik Ordet «Rosenkrans», muligt ifølge Efterligning af Tysk, ganske som *chapelet* paa Fransk, over til at betyde et Paternoster-Baand. Næppe helt tilfældigt var det, at «Rosenkrans» i Danmark tillige blev et adeligt Slægtnavn.

Slig Bevægelse indenfor Sprogets Verden er mere end en blot tom Ordleg. Allerede de fre Ords Paatrængenhed og dog fornemme Tilbageholdenhed peger hen paa, at de havde tjent ved Hove og ad Hoffernes Vej er trængte ind i de forskellige Lande. Men selve de heftige Omlejringer og underlige Omslag i Betydning tyder paa, at hvor de kom hen, har de ikke dybet sig Leje i blød Jord men stødt paa Modstand.

Sagen var, at det forekom Nordboerne som haard Tale, at kun én Mand maatte bære Guldring om Panden. Dog, denne Lærdom kunde vel hamres ind med Sværdet. Vanskeligere faldt det derimod med den anden, at en Jomfru, og da først og frem-

mest en Brud, kun maatte prydes med en Blomsterkrans. Slig fattig Pynt passede for en Trællefødt. Nej, var der nogen Lejlighed, hvor Guld og Klenodier hørte hjemme, var det ved denne. Saa begyndte da Omdannelsen.

Blomsterne bleve hurtigt ikke blot til de sjældne Roser, men til de endnu sjældnere Guldroser, der anbragtes paa en bred Guldring om Panden. Eller Blomsterne afløstes af Perler, Kransen blev til en Perlesnor, en Perlekrans. Eller, hvad der tiltalte mest, Guldringen blev Hovedsagen, voksede til en takket Kongekrone behængt med Smykker. Det var en Selvfølge, at al denne Herlighed ikke blot tilkom den jordiske Brud. Ogsaa Mariabilledet paa Alteret, Himmelbrud og Himmeldronning, smykkedes ligervis, ja førte an.

Det er denne brogede Blanding af kostelige Brudesmykker, hvorom Middelalderens Folkeviser give os Meddelelse. Om Guldroserne melder saaledes en af Tovelille-Viserne, hvor Toves Forvirring, da hun første Gang hentes til Kongen, beskrives saaledes:

Du gak, Tovelil, klæd dig brat!
Du skal følge mig til Kongen inat.

«Hvorlunde skal jeg for Kongen staa?
«Mit Hovedguld haver ikke Roser uden to.

«Mit Hovedguld haver ikke Roser uden try [tre]
«Mit Guld haver jeg bortlaant i By.

Hun véd dog hurtigt at klare sig:

Bort gik lille Tove til Ørke [Kiste],
Der klæder hun sig saa virke.

En Silkesærk hun først idrog,
En Skarlagens Kjortel hun over slog.

Hun gjorded sig med en Silkesnor,
Saa satte hun røden Guldkrone over udslagent Haar.[1]

At en Krans af Guldroser endnu i det 16de Aarhundrede stundom har været brugt som Brudesmykke, kan sés af følgende

Brev fra 1562: .... «Allerkæreste Sidsel! jeg har Lisbeths (Brudens) Kranse længe siden rede, men den store Krans fattes mig to Guldroser til, ellers er han færdig, saa nær de to Blomster ere ikke paa Binden. Vil Du sende mig dem med Marine Krag».[1]

«Perlesnor» eller «Perlekrans» omtales f. Eks. i Visen om Jomfru Vesterland, om hvem det hedder, da Kongen ønsker at sé hende:

Vesterland ganger til Kiste.
Hun klædte sig vel med Liste.

Hun sætter en Perlekrans paa hendes Haar,
Saa monne hun ind for Kongen gaa.

Vesterland ind ad Døren tren.
Kongen han stander hende op igen.

Hvorpaa han, vunden af hendes Skønhed, tilbyder hende at blive Dronning og ægter hende.[2] «Perlesnor» omtales i den forfløjne Vise om Jomfruens og Gangerpiltens Tærningspil. Skønt hun lader Navnene skifte, er det i Virkeligheden et og samme, hun sætter paa Spil i hvert Tærningkast:

Sæt Du op din gode Hat,
Og fast om den er graa!
Jeg sætter mod min Perlesnor,
Tag den, om Du kanst faa!

. . . . . .

Sæt Du op din Kjortel,
Og fast om den er graa!
Jeg sætter mod min Krone af Guld
Tag den, om Du kanst faa!

. . . . . .

Sæt Du op dine Hoser
Og saa dertil dine Sko!
Jeg sætter mod min Ære
Og saa dertil min Tro.[3]

«Guldbaand» bandt Grev Henrik om sit Haar, da han forklædt som Jomfru søgte Vej til Kongens Datter:

Saa lod han et Guldbaand væve
I fine Silketvinde.
Der monne Grev Henrik saa snart
Sit hvidgule Haar ibinde.

Han lod det med Silke
Og saa med røde Guld væve,
Det vil jeg for sanden sige,
Han havde ret Jomfrufagter.[1]

«Hovedguld», «Guldkrans», «Guldkrone» var dog aabenbart det mest yndede. Da Valdemar den Store sendte Bud efter sin Søster, Liden Kirsten, for at prøve, om hun var Mø, og hun, endnu svag efter Fødslen, maatte stige til Hest for at ride til Festen, udbrød hun i bange Anelse:

Der tør jeg sætte ved mit Hovedguld rød,
Den Aftenfærd den volder mig Død.

Og da en Snes Aar efter den Datter, der havde voldt liden Kirsten Døden, kaldtes til Hove, smykkede hun sig paa det bedste i Jomfruskrud i Haab om at kunne faa hævnet sin Moders Drab paa Dronning Sophia:

Hun børsted og fletted hendes fagre Haar
En rød Guldkrans satte hun paa.[2]

I Visen om ung Axelvold, der var født udenfor Ægteskab, gav hans Fostermoder ham Anvisning paa at genkende sin Moder blandt Jomfruerne efter den Guldkrone, som hun bar:

Gak Du Dig i Højenloft
Dine Ord maa Du vel føie.
Du kalde hende kær Moder din,
Som bær Guldkronen hin høie.[3]

En rigtig Brud endelig, «redet» som hun burde af selve Dannerdronningen, beskrives saaledes:

Saa fulgte de den unge Brud
I bolde Hr. Nilus's Gaard,
Saa højt bar hun sin Guldkrone
Alt over sit udslagne Haar.[4]

Den ved Kristendommen indførte simple Blomsterkrans var saaledes atter blevet til Hedenskabets kostbare Guldring.

Nordens Sejr var tydelig nok, hvad Kransens Stof angik. Den hedenske Guldring havde atter afløst den tarvelige, kristne Blomsterkrans. Mindre klart blev derimod Udfaldet, hvad det sidste Stridspunkt angik, om Kransens eller Panderingens Betydning. Var den Jomfrumærke eller Fribaarenhedstegn? Skulde den bæres sidste Gang paa Bryllupsdagen, eller maatte den ogsaa bæres senere af Dannekvinden?

Paa en underlig Maade brødes disse to modsatte Anskuelser Middelalderen igennem i Skandinavien. Man optog det nye uden at ville opgive det gamle. Paa den ene Side forekom stærke Udtalelser om, at Hovedguldet var kun Jomfrusmykke. Da saaledes ung Axelvold finder sin Moder blandt Jomfruerne, tager hun beskæmmet sin Guldkrone af.

«Hil sidde I Fruer og saa I Møer,
«Jomfruer og høviske Kvinder,
«Dertil og min kæreste Moder,
«Om hun er ellers herinde!»

Alle da sade de stolte Jomfruer
Og ingen turde svare et Ord,
Foruden hin stolten Fru Eline.
Hun satte sin Krone paa Bord.

«Hil sidde I min rette Moder
«Med hvide Hænder og sløve! [kunstfærdige]
«Hvor er den Søn, I fødte i Løn?
«I bærer Guldkronen den høje!»

Længe da stod stolten Eline
Hun svared ikke et Ord.
De samme Kinder, som før var røde,
De bleve sorte som Jord.[1]

I Visen om Magnus Algotsen raader Bruden til, da Magnus bryder ind under Brylluppet, at man skal gøre hende ukendelig ved at aftage hendes Brudekrone og sætte hende blandt de gifte Kvinder:

I tager af mig mit Hovedguld
Og sætter mig blandt de Kvinder!
Kommer han, Magnus Algrevens Søn,
Han monne mig ikke kende.[1]

Og utvetydigt udtales det i Ord som disse:

Og det er Spot paa denne Ø
I bærer Guldkronen og er ej Mø.

Eller:

«Sæt op nu Din Guldkrone
Og Dit Guldbaand!
Saa sandelig komst Du Jomfru
Fra Hr. Remolds Haand.

Det vil under disse Forhold let forstaas, at Udtrykket: «at aftage ens Guldkrone» gik over til at betyde: at tage til Ægte. Saaledes da Torkild Trundsøn kom hjem fra Island og hørte, at hans Fæstemø var gift, spurgte han paa følgende Maade om, hvem der havde ægtet hende:

Hvem tog af det røde Guld,
Stolt Adeluds plejed at bære.[2]

Paa den anden Side vedblev de gifte Kvinder ligesom i den hedenske Tid ganske roligt at bære Hovedguld,[3] dog naturligvis ikke paa det blotte Haar, men paa Hovedklædet eller paa Huen. At dette var saa og maatte være saa, kan allerede sluttes fra selve Smykkets Metalværdi. Hvor vilde ellers nogen være falden paa at ofre saa store Summer paa Købet af et Smykke, der kun kunde bæres den ene Dag? Jomfru Margrethe Krognos' Hovedguld f. Eks., hvorom det udtrykkeligt hedder, at hun fik det til sit Udstyr, kostede saaledes 900 Kroner mere end alle hendes øvrige Smykker tilsammen, og dérhos fik hun endda to andre «Jomfrusmykker», to forskellige Perlesnore eller Perlekranse, «Bøjel og Bindeke» som de kaldtes.[4]

At ogsaa ældre Dannekvinder besad Hovedguld kan sés af, at saadanne oftere blev anmodede om at udlaane det.[5] Aar 1537 maatte endog en af Kongefamilien, Frøken Elisabeth, ty til denne Udvej for at klare sig i en snæver Vending. Hun opholdt sig nemlig i København, da hendes Broder Christian den Tredie og dennes Dronning skulde krones, «men havde forsømt at give

hendes Moder tilkende om et Hovedguld». Hos Dronningen, hendes Svigerinde, var der ikke Tale om at faa noget tillaans, denne skulde ved saadan Lejlighed naturligvis selv bære alt, hvad hun ejede af Smykker. Frøken Elisabeth fik da i sin Nød Kongen til at skrive til Eske Bille — der skulde slaas til Ridder ved Kroningen — om han ikke vilde bede sin Hustru laane hende sit Hovedguld, tilligemed alt, hvad hun forresten ejede af «Span» (Smykker), der skulde bruges til at hænge paa Hovedguldet.[1]

I Frederik den Førstes Forordning af 1528 mod Overdaad i Klædedragt blev der da ogsaa gaaet ud fra som en Selvfølge, at baade Hustruer og Døtre kunde bære «Bøjel, Bindeke og Krans». Forsaavidt disse Smykker var af Perler, forbødes det imidlertid at lave nye, kun de gamle maatte slides op.[2]

Vende vi os til Udlandet, saa viser det sig, at samme Skik banede sig Vej overalt, hvor efter nordisk Smag en Guldkrone havde afløst den blotte Krans. Paa Afbildninger baade fra Tyskland og Nordfrankrig ses gifte Kvinder med Hovedguld paa Sløret eller Huen, og Minnesangerne omtale ofte Fruer smykkede med Guldring eller «Sjæpel» ovenpaa Hovedklædet.[3]

Men en skrigende Modsigelse indeholdt dog denne Dobbeltskik. Hvor kunde man uden Anstød den ene Dag behandle Hovedguldet eller Brudekronen som Jomfrukrans, der bares for sidste Gang og højtideligt aftoges, naar Bruden ledtes til Senge — og saa et Par Dage efter se det samme Smykke pryde samme Kvinde, men denne Gang som Tegn paa, at hun nu var værdig Hustru!

Man tingede lidt til begge Sider og fik de værste Kanter afglattede. Hvad først Jomfrukransen angik, saa søgte man at føre det lovlige Bevis for, at den ikke vilde blive baaren mere, «man gav den bort» ved Brylluppet.

Der findes paa Nutids-Fransk en Betegnelse for at gifte sig, som nu lyder meningsløs, nemlig «at bortgive Paternosterbaandet» (*donner le chapelet*). Men i sin Tid indeholdt den god Mening, da *chapelet* endnu ikke betød Paternosterbaand men Jomfrukrans. Bruden bortgav virkelig paa Bryllupsdagen sin Krans, som hun fra nu af ikke mere skulde bære.

Pligtskyldigst fulgte man efter i Norden. Bruden bortgav, som vi siden nærmere skal sé, ikke blot én men ofte mange Kranse paa sin Bryllupsdag, af Guld, perlebundne, kær-

kommen Lejlighed til Pragt, og lutter Beviser for, at hun nu ikke mere vilde gaa med Jomfrukransen.

Denne ene Indrømmelse var dog kun latterlig lille, naar alligevel selve den gyldne Jomfrukrans, som hun virkelig bar, Brudekronen, bagefter skulde kunne sés paa hendes Hoved som Dannekvinde-Smykke.

Men det blev den ikke heller. Her gjorde man den anden Indrømmelse. Med Flid undgik man saavidt muligt at lade selve det til Udstyret skænkede Hovedguld tjene som Brudekrone paa Bryllupsdagen. For denne ene Dags Vedkommende laante man sig gerne frem hos En, der ikke sagde Nej, hos Jomfru Maria i Kirken.

Denne Skik hævede alle Vanskeligheder og stemmede vel med Romerkirkens Lyst til at efterkomme verdslige Krav og hellige dem. Alle Parter blev nu tilfredsstillede. Thi baade var Mariakronen i og for sig prægtig, og intet Smykke kunde i hvert Fald i indre Værd maale sig med det, som den reneste Brud selv bar. Fra Kirkens Side sét gav det et eget Liv, at denne Krone, der ellers sad stille paa det stive Billed, stundom smykkede en levende Brud; sligt var som Sommerluft ind ad et Cellevindu. Og stødte det muligt nogen, at saaledes samme Guldkrone blev Allemands, vel, saa havde man jo mange Altre, mange Mariabilleder med Kroner af forskellig Finhed, til hver Stand for sig, ligesom ved Stolestaderne i Kirken og Hvilepladserne under Kirkegulvet.

Did hen, hvor Bruden redtes, bar da en Klosterbroder, helst ikke for ung, Søndag Morgen Smykkerne fra Mariabilledet i Kirken. Himmelbruden tilsløredes saa længe, medens hendes jordiske Søster stod Brud.

Med alt dette for Øje vil det forstaas, hvor naturlig og tidssvarende hin Gave var, da, som ovenfor omtalt, en Kvinde skænkede til vor Frue i København et sølvforgyldt «Seppel», sit Guldkors, to Guldkæder og halvtredsindstyve Guldringe, lutter Smykker, hvormed Jomfru Maria selv kunde prydes og mildt staa jordiske Søstre bi paa deres Bryllupsdag. Og det vil ligeledes forstaas, at Ordet «Seppel», da det efter Reformationen tabte Betydningen «Mariakrone», havde Betydningen «Brudekrone» i Baghaanden.

Dette var altsaa det kvindelige Hovedsmykkes Udvikling i Middelalderen. Sydens «Jomfrukrans» var her i Norden bleven

omdannet i Lighed med det hedenske Haarbaand, kosteligere og kosteligere, indtil Blomsterkransen tilsidst var bleven til en Guldkrone. Og dette Hovedguld havde tiltrodset sig Ret til, som det hedenske Haarbaand, at pryde hver fribaaren Kvinde, gift som ugift. Mildnende og forsonende var saa Kirken traadt til og havde ved at udlaane Brudekroner dækket den værste Modsigelse, Overgangen fra Mø til Hustru.

Alle disse Forudsætninger, som Aarhundreder havde været om at opføre, fik et Grundstød, da Gustav Vasa og Christian den Tredie afskaffede Romerkirken i Norden. Just fordi man paa dette lille Omraade ikke indførte noget nyt, men nøjedes med at undergrave og overskære det gamle, frembyde Forholdene i det 16de Aarhundrede her et underligt forvirret Billed, uforstaaeligt for enhver, der ikke kender den Udviklingsbølge, som nu, pludseligt brudt, i et Utal af Smaaløb rislede tilbage.

Kirken havde tidligere forsynet med Brudekrone og Smykker. Mariabillederne, hvem de havde tilhørt, blev jo nu tillige med de mange Altere, hvor de havde haft Stade — disse Satans «Kahytter og Kramboder, Skidt og Skarn»[1] — fjernede fra Kirkerne, ituslagne og brændte. Men der var ingen Grund til at tilintetgøre selve Kronerne og Smykkerne. De havde jo Metalværdi, Menigheden var vant til dem og trængte til dem, og Udlejningen af dem kunde skaffe den forsultne Præst eller fattige Kirke en højst fornøden Biindtægt. Man beholdt dem da og brugte dem fremdeles som en Slags Menigheds-Smykker.

Deres Antal blev paa en Maade forøget. Det var aabenbart dem, der dannede Forbilledet f. Eks. for Dronning Dorotheas Gave, da hun Aar 1557 skænkede til Brude i København det ovenomtalte, endnu bevarede Smykke. Det var en folkelig Gave, der vistnok paa sin Vis gjorde Lykke. Men hvilken Afstand i Værd var der dog imellem det og de gamle kirkelige. Selv om dets plumpe Former havde været af nok saa lødigt Guld, forholdt det sig, aandeligt sét, til hine kun som det af Christian den Tredie skænkede Fuglekongetegn til en Himmelkrone.

Intet Under da, at Adelen i Danmark straks efter Reformationens Indførelse trak sig tilbage fra Brugen af de

fælles kirkelige Smykker. De havde mistet deres indre Værd og svarede kun til en offentlig Maskerade-Garderobe i Nutiden. Selv det tarveligste Eje eller Sammenskrab af laante Sager fra Venner og Bekendte var at foretrække for dette Hvermands-Klingklang. Der hørte kun faa Aar til, at den finere Bybefolkning fik afluret og efterlignet denne Adelens Smag.

Men paa Landet trivedes endnu den gamle Opfattelse. Kun utydeligt forstod man her, hvad Reformationens Indførelse egentlig skulde sige. Ugudelige Mennesker havde faaet Altrene tilintetgjorte og Mariabillederne fjernede. Des inderligere klamrede man sig da ved den sidste Rest af det gamle, der endnu var tilbage: Guds Moders Krone. Den opbevaredes fremdeles i Kirken, lejedes ud til Bryllup, og hverken Præst eller Lensmand stod sig ved at mindske den hellige Ærbødighed, som dette gamle Smykke nød. Vi kender tilfældigvis nøjere til Forholdene paa Bornholm i Aaret 1600. Her fandtes i dette Aar sølvforgyldte Brudekroner i følgende Kirker: Østermarie, Poulsker, Persker, Nelsker, Knudsker, Rødsker, Olsker og Rø. De lejedes ud gerne for en 50 til 70 Øre, og der synes at have været ret livlig Efterspørgsel efter dem ogsaa fra fremmede Sogne, i hvert Fald anførtes der ved de fleste en højere Leje «udenfor Sognet». Kun om Kronen i Knudsker hed det trohjertet: «leies ud for seks Skilling, efterdi det er en gammel Krone; kan de fange mere, tager de det».[1]

Andre Kirker havde bevaret flere Smykker fra den katolske Tid, ikke blot Brudekrone, men Halskæder, Bælter og Ringe. Ogsaa disse udlejedes, men havde langt vanskeligere end Brudekronerne ved at undgaa Kirkeværgernes og andres Efterstræbelser. I en noget senere Tid var den afsides liggende Visingsø Kirke, paa Øen af samme Navn i Vettern, en af de bedst forsynede Kirker i Norden. Her fandtes ikke blot to Brudekroner, en ældre og en yngre, men desuden to forgyldte Kranse, to dito Bælter, fem Kæder, to Halsbaand, tre Smykker og et forgyldt Kors, alt til Udsmykning af Brude. Den ældste af disse to Brudekroner, der endnu bevares i det svenske Nationalmuseum, bærer en Indvielsesskrift til den hellige Jomfru, og har, da Bøjlen i den er for snæver til et Menneskehoved, troligt nok oprindeligt været dannet til et Mariabilled.[2]

I andre Kirker, hvor Brudekronen var bortkommen eller mulig opslidt, lavede man endnu efter Reformationen ganske

roligt en ny Krone til kirkeligt Brug. Saaledes véd vi om Broby Kirke i Gjöngeherred i Skaane, at hertil blev i Aaret 1600 lavet en Brudekrone af en Guldsmed i Whæ. Han angav under Indskriften paa den tillige dens Vægt: 114 Lod.[1] I Jemshøg Sogn i Blekinge blev senere slig Vægt funden for tung, og Brudekronen, der tidligere var paa 121 Lod, formindskedes til 65 Lod.[2]

Hvad der hele Norden over i høj Grad bidrog til, at Brugen af de kirkelige Brudekroner holdt sig paa Landet, var at her vedblev alle, ikke blot Befolkningen selv men ogsaa gejstlig og verdslig Øvrighed, at regne med denne gamle Mønt. At Præsterne holdt Skikken i Ære laa nær, den skaffede en lille Indtægt og kastede endnu en gammeldags Glans af Myndighed over Standen, som vel kunde behøves. Men ogsaa Lensmænd yndede Skikken. Den afgav nemlig en af de nemmeste Beskatningsgenstande, som tænkes kunde. Brudekrone om Sommeren, Barn i Kirke før Jul, her var ingen Bortforklaring mulig. Og kunde Brudgommen ikke betale, saa holdt man sig blot til en af de to «Bruderedere» eller til deres Mænd. «Diur Haagensen i Hedeby 20 Daler i Bøde for hans Hustru redte en Pige til Brud med Brudesølv [Krone], uanset samme Brud var beligget».[3] «Niels Munk i Aakier Sogn aftinget 65 Rdlr. for hans Brud gik med Krone paa, dog hun var frugtsommelig».[4] «Fem Daler for at have sat Krone paa berygtet Kvindes Hoved». «For hans Datter gik med Krone og var dog sygelig: 1 Tønde Torsk», o. s. v. Sligt var Indtægtsposter, der hørte hjemme i hvert Lensregnskab. I Sverige var Aar 1664 Bøden i Præstestanden for at «bære Krone paa sin Bryllupsdag og senere findes besovet af sin Mage» 40 Daler. Aar 1669 nedsattes den til 15 Daler.[5]

Hos Landbefolkningen selv endelig virkede Brudekronen, der jo saaledes holdtes i Agt baade af gejstlig og verdslig Øvrighed, endnu med sin gamle betagende Magt. Den svenske Ærkebisp Olaus Magnus fortæller om Forholdene i hans Fædreland mod Slutningen af den katolske Tid, at Haabet om at maatte bære Jomfru Marias Krone styrkede Kyskheden i en betydelig Grad, og afholdt Trolovede fra at leve som Ægtefolk. Det var ikke blot Æren ved at bære Mariabilledets kostbare Hovedguld, der vinkede, men hertil knyttede sig Troen paa, at fra denne Ring strømmede en egen Kraft, der ytrede sig i Troskab, Frugtbarhed og hæderlig Vandel.[6]

Den samme Tro holdt sig længe efter Reformationens Ind-

førelse. Naar Brudekronen bares af den rette og lod sin Kraft udstrømme, viste dette sig i, at den og alle Brudens Smykker straalede med en egen, stærk Glans.[1] Aar 1713 paabødes det ogsaa af Biskoppen i Wexiø i Sverige, at «Brudekronen ingensinde maa nægtes en kysk Brud, end ikke den fattigste, en saadan bør faa den til Leje for en lempeligere Pris».[2] Omvendt, naar Brudekronen bares af en Brud, der ikke var Mø, tabte den med ét sin Glans, blev dunkel og mat og ligesom overtrukken med en Taage. Samme Tro herskede i Tyskland, og fra enkelte Egne her angives dette at have været Grunden til, at man maatte ophøre med at anvende «Gudsmoders Krone» ved Bryllupper, da den ved at bæres af en berygtet Kvinde var bleven ganske sort.[3] I Norden var man i den katolske Tid vistnok gaaet ud fra, at Brudekronen af sig selv genvandt sin Glans eller vel rettere, at den atter blev den gamle, naar den paany paasattes Mariabilledet. Denne Tro holdt sig i flere Egne. Men efter Reformationens Indførelse bortfaldt jo denne Form for Kronens Genfødelse, og den Tro synes da nu at være opstaaet, at Brugen af slig besmittet Krone var skadelig, ikke blot for den krænkede Brud og hendes Afkom, der blev sygeligt, men ogsaa for den uskyldige Brud, som tilfældigt kom til at bære den efter hende. Den maatte da først renses. I Småland og Östergötland foretoges slig Udludning ved, at en af Konerne fik fat i en So, satte Brudekronen paa den og spyttede ad den.[4] Endnu i Aaret 1903 hedder det: «I Slesvig, hvor min Fader var Præst, opbevaredes hos Præsten en Sølvkrone, der ved Bryllupper blev laant ud til uberørte Brude. Viste det sig bagefter, at den havde været baaret med Urette, betragtedes det, som om der var sat en Plet paa Kronen, og ingen vilde derfor bære den, før den var vasket. Dette Arbejde havde jeg i adskillige Aar. Kronen blev da rigtig grundigt skrubbet med Sæbelud, og Ulejligheden herved fik jeg fast honoreret med to Mark. Jeg tjente ikke saa faa.»[5]

Landbefolkningens Brug af kirkelige Brudekroner i Danmark led vistnok et afgørende Knæk, da i Løbet af omtrent tredive Aar, 1627—1660, Landet ikke mindre end fire Gange oversvømmedes af Fjender. Hvor godt saa end Brudekronerne stod forvarede i de skjulte Gemmer i Kirkemuren, saa opdagedes de dog, og det gik ikke dem bedre end Kirkekalk og Disk. Efter denne Tid er det kun enkeltvis man hører berettet om en kir-

kelig Brudekrone hist og her. I Rø Kirke paa Bornholm overstod den Svenskernes Besættelse af Øen, men blev stjaalen eller forkom i hvert Fald nogle faa Aar efter, Aar 1666.[1] Indtil for en Snes Aar siden, da den gamle Kirke nedbrødes, kunde man endnu se det lille, stærke, solidt aflaasede Egeskab i Muren, hvori den havde været gemt. I Aakirkeby bevaredes Brudekronen i Kirkens indmurede Skab til omtrent Aar 1720, da den solgtes til Indtægt for Kirken.[2]

Men skønt saaledes Brugen af Brudekrone mistede sit ydre Grundlag, veg Skikken dog ikke helt, men søgte nu blot Ly i lidt ændrede Former. Kirkens gamle, forgyldte Sølvkrone afløstes mange Steder af en Art høj Krans, en underlig Blanding af Tøjblomster, Baand, Perler og Bogguld, ofte løbende kun som en ydre Ring om et indre Kronværk, der bestod af en stor Haarkam, omviklet med Perlesnore eller Guldkæder. Det hele var en ubevidst Efterligning af de Moder, der, som vi straks skulle se, havde hersket hos Adelen i det 16de Aarhundrede, da efter Reformationen Brugen af Kirkekrone var bleven anset for simpel, — parret med, hvad i hver enkelt Egn en stedlig Smagsretning stemplede som smukt. Stundom kaldtes denne nye Hovedprydelse for «Krone», — «det er godt, om Bruden faar Regn i Kronen, naar hun kører til Kirke» — oftere dog «Brudekrans» eller vistnok oftest «Brudesmykke».[3]

Denne Mode holdt sig overalt paa Landet i Danmark flere Aartier ind i det 19de Aarhundrede. Et fælles Minde om den Jomfru-Maria-Krone, hvorfra Smykket nedstammede, var den Skik, at denne Prydelse fremdeles skulde lejes i Præstegaarden. Som vi ovenfor har omtalt, blev Præstekonen da den naturlige «Bruderederske». Bybefolkningen drev naturligvis Spot med disse Biindtægter for Præstekonerne paa Landet. Det hedder f. Eks. i «Minerva» for 1787: Hun

Foræringer til Køkkenet modtager
Af dem, som konfirmeres vil,
Og Sognets Brude tvinger til
At pynte dem med hendes Sager,
Hvorfor hun to Rigsdaler tager.[4]

Men paa Landet selv henstod Forholdet ligesaa naturligt og trohjertet, som da man i sin Tid betalte Kirken for Laan af den egentlige Brudekrone.[5] Da ind i det 19de Aarhundrede

dette ældgamle Baand mellem Kirke og Menighed løsnedes i Nørrejylland og paa Øerne, maatte hele den gamle Skik her staa for Fald. Det kunde umuligt bevare den, at f. Eks. ved Skagen Retten til Udlejning af «Brudesmykket» gik over til nogle «Skræderpiger».[1] Sønderjylland er den Egn, hvori Skikken har holdt sig længst blandt danske. Her bevaredes, som ovenfor berørt, endog ned over Midten af det 19de Aarhundrede hist og her en enkelt af de gamle Sølv-Brudekroner.

En ejendommelig Gang har Udviklingen taget paa et lille afsides liggende Punkt, Ærø. Kirkens og Lensmandens tidligere Fællesvagt over Brudekronens Ukrænkelighed har her ført til, at Brudesmykket endte ikke i den gejstlige, men i den verdslige Magts Værge. Omkring Aar 1700 opbevaredes Brudesmykket paa Amtstuen, kostede tre Mark i Leje, og enhver Pigebrud skulde under en Bøde af to Rigsdaler bære det. Siden da er man gaaet videre paa den indslagne realistiske Vej. I det 19de Aarhundrede udlejedes det hos Jordemoderen.[2]

Sverige og Norge har som sædvanlig ogsaa paa dette Omraade været mere vedholdende end Danmark. Den nuværende Tilstand dèr kunde maaske hurtigst betegnes saaledes: Man er i de fleste Egne naaet til Flitterkransen som Brudekronens Afløser, men denne bevares dog i sin gammeldags Form — sølvforgyldt og udlejet af Kirken — endnu i enkelte Bygder. Selv en saa befolket Egn som Valders i Norge var Aar 1870 ikke naaet videre, end at Bruden havde Valget mellem Krans eller Krone, der kostede to til fire Kroner i Leje.[3] Ret mærkelig har Udviklingen været i Åsaka i Westergötland, hvor Brugen af Brudekrone ikke har tabt sig paa sædvanlig Vis, idet Kronen efterhaanden blev anset for mindre fin end den moderne Krans, men tværimod fordi den blev betragtet som altfor fordringsfuld. Da Lynet engang, omkring Aar 1840, slog ned i Åsaka Kirke, antog man dette for en Himlens Straf, fordi her kort forud var bleven viet en «Kronebrud».[4]

Vi har fulgt Udviklingen hos Nordens Landbefolkning, saaledes som den, med overskaaren Rod men ved iboende Kræfter, jævnt fortsattes efter Reformationen indtil vore Dage, da dens Visnen endelig er aabenbar. Hos Adel og Bybefolkning i Danmark derimod dannede Reformationens Indførelse et brat Af-

brud af det gamle. Før et Aarti var omme, gad knap nogen bære Kirkens engang saa efterspurgte Maria-Krone. Hvad fik man da istedet?

Der var gjort rent Bord; Udviklingen var overhugget. Men der var ikke sat en ny Begyndelse til noget andet som Afløser. Følgen blev en fuldstændig Forvirring. Hvor Katolicismens Skib var sunket, drev en hel Del løse Begreber omkring, snart med hedensk snart med kristeligt Mærke, og alt efter enhvers Smag og Trang greb man nu, hvad der flød nærmest. Følgen blev, at hedensk Pandebaand, sydlig Jomfrukrans og nordisk Hovedguld for en Stund gled Side om Side i planløs Blanding.

Kun ét var man enig om: at her var Tale om Brudens Hovedprydelse, og derfor burde der sættes fuld Kraft paa i Retning af Kostbarhed. Denne Fællesopfattelse danner paa Afstand set den eneste Ledetraad i den brogede Blanding, og den tvang ogsaa lidt efter lidt Udviklingen ind i en Gænge, der idetmindste udvortes minder om den tidligere tilbagelagte. I Kraft af en naturlig Nødvendighed gennemløbes da de fra Middelalderen kendte Overgange paany i Løbet af knapt hundrede Aar. Men hvad der gør de samme hundrede Aar til en Taalmodighedsprøve for hver Gransker er, at intet i dem er ganske tydeligt og sikkert, selv de gamle Navne som Sippel, Bøiel, Bindike o. s. v., der nu drev ledige om, toges stundom ifølge et Lune eller en kortvarig Mode i Brug hos de højere Klasser i en anden Betydning end den, der paa gammeldags Vis tilkom dem.

Det blev altsaa ikke de gamle Navnes Vægt men den simple Metalværdi, der bestemte Udviklingen. Hvad enten man saa efter Reformationens Indførelse foretrak den ene eller den anden Hovedprydelse, én Ting maatte staa fast, at, lavet iøvrigt af samme Stof, var en Krans dyrere end et Baand, og en Krone atter dyrere end en Krans. Dette var den Tyngdens Lov, der blev afgørende. Men ligesaa klart var det, at den «Krone», hvori man saaledes tilsidst havnede, var vidt forskellig fra den Maria-Krone, der i Middelalderen ved sit religiøse Værd havde vinket alle, eller den Brudekrone, som Landbefolkningen endnu fremdeles lejede af Kirken. Naar da den danske Adel inden Aar 1600 atter endte ved Brugen af Brudekrone, og Bybefolkningen i Begyndelsen af det følgende Aarhundrede søgte at tilkæmpe sig dette Gode, saa var denne Brudekrone, skønt Navnene var enslydende, ikke blot i ydre Form, men først og fremmest

i Forudsætninger og Indholdsværd forskellig fra den samtidig af Landbefolkningen brugte.

Den fremherskende Tilbøjelighed lige efter Reformationen var at smykke en adelig Brud med de dengang saa yndede Perlebaand. Frederik den Første havde vel Aar 1528 forbudt at lave nye Smykker af denne Art, men tyve Aar efter var det en allerede fastslaaet Ret, at adelige maatte «ikke bære Perler uden paa Hovedet og Halsklædet» (Dolslaget). Samtidig tillodes det ærlige Møer af ufri Forældre, altsaa Borger- og Bønderdøtre, at bære «Silkebindike og Fløjlsbindike». Ti Aar efter, i Kolding 1558, fik de Lov til at bære «stukket Bindike».[1]

Disse Bindiker laa vistnok ned paa Haaret som et Baand, men de blev, idetmindste efter nordtyske Forhold at dømme, bredere og bredere, og rejste sig sluttelig op som en Krans. Denne lader til i Datidens Modesprog at være bleven kaldet «Sippel», hvilket Navn saaledes i nogle Aaringer fik en snævrere Betydning foruden den almindelige «Brudekrone». Grunden til Overgangen fra Bindike til «Sippel» var uden Tvivl den samtidigt voksende Tilbøjelighed hos Adelen til at ombytte Perlebaand med den rigere Perlekrans. «Allerkæreste Søster! Véd jeg aldrig, hvad jeg skal faa at sætte paa hinders Hoved, uden Du vilde vel gøre og laane mig en Perlekrans dertil, thi jeg eller mine Jomfruer haver inte slig Tingest». Saaledes skriver endnu Aar 1565 Fru Else Krabbe.[2]

Hvor godt Borgerstanden havde vidst at bore sig frem, eller hvor lidt hine Forordninger blev overholdte, kan ses af, at kun et Par Aar efter den Koldingske Reces af 1558, taltes der ganske frit i Ribe om, som en given Sag, at Brude kunde smykkes enten med «Perlebindike» eller med «Sippel».[3] I Aalborg hed det dog endnu beskedent og ligesom følende sig for: «Bruden maa have en Sippel, om de den vil have».[4]

Adelen var imidlertid i de senere Aaringer naaet langt videre. Ubetinget rigere end baade Perlebaand og Perlekrans var at lave en hel Opsats af saadanne. Om en indre «Bøjel» (Bøjle) snoedes, flettedes, paahængtes da alt, hvad man kunde skaffe af de prægtigste Smykker. Eller endnu stilfuldere: forrest et fladt Glacis, det brede, perlestukne Baand, der nu vistnok begyndte at kaldes «Forlæg»;[5] dernæst Volden, den kransformede Smykkedynge, og inderst endelig en høj, halvmaaneformig, ædelstensbelagt Metalplade, muligt Erindringen om «Hovedguldet», der af

Form som en opstaaende Kam lig et prægtigt Diadem overfunklede alt det andet. Hele Herligheden kaldtes ofte med det gamle Navn «Brudekrone». Hvo genkender ikke i de senere fattige Landprydelser — «Flitterkransen», som vi ovenfor kaldte den, — Efterligningen af denne nye adelige Brudekrone? Den vaklende Sprogbrug mellem «Brudekrone» og «Brudekrans», Mængden af indflettede Smykker, det indre kamformige Diadem, alt er éns. Det lyder blot fattigere, men Afstamningen er ikke til at miskende, naar det f. Eks. fra Westergötland i vore Dage hedder: «Jeg mindes at have set en Brudepige med Haarbaand, hvorfra hang en Urnøgle med rød Sten ned midt i Panden; og en anden med et Slags Diadem, der viste sig at være en kasseret Chakotplade, hvorpaa stod med store Bogstaver: «Kgl. Skaraborgs Regemente.»[1]

Det var vist omkring Aar 1570, ved den nordiske Syvaarskrigs Ophør, at denne nye adelige Brudekrone ret trængte igennem. Vi kende tilfældigt et af de første Tilløb til ogsaa i Norge at indføre Moden. Det var i Aaret 1565 i Bergen, da den norske Adelsjomfru, Brynhilde Benkestok, ægtede den fattige fynske Adelsmand Erik Hansen, der havde fartet om i de vestlige Have, vel i spansk Krigstjeneste. Ved det egentlige Bryllup om Søndagen bar Bruden gammeldags Brudekrone, der altsaa paa denne Tid endnu var brugelig selv hos den norske Adel. Men «Lørdag Aften» forud morede man sig som sædvanligt med at udpynte Bruden paa forskellig Vis. Heri viste især «Skottefruen» sig som Mester. Stakkel! hendes Erfaring var dyrekøbt. Datter af den dansk-norske Admiral Kristopher Trondsøn var hun vistnok født i Danmark, og her havde hun i hvert Fald Aar 1560 truffet den nogle og tyveaarige Jarl af Bothwell, der med Titel af «Skotlands Storadmiral» var i Sendefærd til Danmark. De unge syntes godt om hinanden, og hendes Forældre gav Samtykke til, at Jomfru Anna maatte følge med ham, der «med Haand, Mund og Breve» lovede at ville ægte hende. Efter at have forødt hendes til Udstyr medgivne Penge, forlod imidlertid Jarlen hende i Nederlandene, og de følgende Aar tilbragte hun saa med dels i Danmark og Norge dels i Skotland at gøre sine tvivlsomme Krav paa Bothwell gældende. Men hvorom alting var, set sig om havde «Fru» Anna, eller «Skottefruen», som hun nu kaldtes; og det var disse sine Kundskaber, som hun hin «Lørdag Aften» anvendte, idet hun for Spøg redte Bruden paa

«Spansk», det vil sige som Brug var i de spanske Nederlande, hvis Skikke jo ogsaa var gamle Minder for Brudgommen. «Skottefruen» gav da Bruden først en Guldkæde over Panden, og ovenfor denne et Halsbaand fuldt af Ædelstene, indenfor igen en Perlekrans og inderst «Perlefjer».[1] Det var tydeligt nok den nye Art Brudekrone. Men som det vil ses, Forholdene var usædvanlige, og det var jo kun «Lørdag Aften». Der var aabenbart endnu langt igen, før denne nye Brudekrone i Norge skulde afløse den gamle.

I Danmark derimod gik Udviklingen hurtigt. I Løbet af mindre end en Snes Aar naaede man til en saadan Yderlighed, at Frederik den Anden og Rigsraadet maatte skride ind. Paa Herredagen i København 1586 vedtoges det, at, da adelige Brude «med saa mange tilsammenføjede Smykker paa deres Hoved besværes, . . . at de deraf undertiden blive afmægtige», skal sligt nu afskaffes, og en adelig Brud for Fremtiden «ikke have andet eller mere paa sit Hoved end en Krans af Perler og andre Ædelstene».[2] Konge og Rigsraad vedtog altsaa at skrue Udviklingen tilbage fra Krone til Krans.

Hvor umuligt dette var, fremgaar allerede af, at da, to Aar efter, Landesorgen over Frederik den Andens Død skulde gives Udtryksform, kom det til at hedde: «Brudens Pynt skal være maadeholden, nemlig Krone, Bælte og i det højeste tre Kæder».[3] Men ikke blot Adelen stormede paa, Borgerstanden var bagefter. Aar 1600 maatte Christian den Fjerde bestemt forbyde de fornemste Borgere i Flensborg at smykke deres Døtre med Brudekroner af sammenbragte Klenodier, de skulde nøjes med en Perlekrans.[4] Aar 1636 gav dog Kongen delvis efter og tillod dem at bære «Perlekrone»; samtidigt gav han Borgemestre og Raad i Hertugdømmerne Anvisning paa at lade forfærdige saadanne Perlekroner, og udleje dem til Byens Behov.[5] Et Spørgsmaal, om denne Anvisning har smagt vedkommende; den syntes at sætte de fornemme Borgere, der dog vidste ganske anderledes Besked, i Klasse med Bønder, der endnu lejede de offentlige Brudekroner.

Ogsaa i Kongeriget søgte Christian den Fjerde at give praktiske Anvisninger. Baade i Forordningen af 1603 og af 1615 raadede han saaledes til at lave den adelige Brudekrone af to Halsbaand, hvoraf det forreste skulde lægges fladt paa Haaret og det bageste rejses paa Højkant som Krans.[6] Som om ikke hvert

Barn godt vidste, at der hørte en ganske anderledes Bunke Klenodier til for at lave en rigtig «Brudekrone», eller «Brudekrans»? Langt mere oplysende om den virkelige Tilstand er, hvad et fremmed Øjenvidne beretter om et adeligt Bryllup i København 1629: at der blev baaret Perlekranse som Bispehuer.[1] Og at ogsaa den danske Borgerstand var med, derom haves et haandgribeligt Vidnesbyrd i et Begejstringsudbrud som dette af den otteaarige Jens Bircherod (1666): «Jeg fik Lov til at røre med Hænderne ved det ædelstensbesatte Diadem, der var lavet istand til Brudens Hoved».[2] Bruden var en Raadmands Datter i Odense.

Adelens og Bybefolkningens Maal var ét og samme, om end Afstanden fra det var forskellig. Vil man forstaa de virkelige Forhold gennem Forordninger, maa man lægge Mærke til, ikke hvad disse tilraade de nærmeste, men forbyde de fjærneste. Aar 1616 forbødes det i Bergen at udrede Tjenestepiger som Brud med Krone, de skulde nøjes med Perlelad.[3] Og Aar 1624 forbødes det i Danmark at udrede Tjenestepiger med Guld, Perlelad og anden Smykke.[4]

Indtil Enevældens Indførelse var i alle tre nordiske Lande hos Adel og Borgerstand Idealet af en Brud ét og samme: en Kvinde med den størst mulige Metalværdi paa Hovedet. Baand, Krans, Krone betød ikke længer noget i og for sig, men gjaldt kun som Udsmykningsmiddel. De tomme Former indskærpede kun det almen forstaaelige: at ved Giftermaal var Penge en Hovedsag.

Naar Bruden endelig var smykket, var der en, der fremfor nogen ønskede at se, hvorledes hun tog sig ud, det var hende selv. Bruderederne havde jo hidtil været ene om at pynte hende, de havde været hendes Spejl; men selv maatte hun ifølge gammel Skik og Overtro ikke spejle sig i noget virkeligt Spejl. Der kunde nemlig være Fare for, at Djævelen, der lurede overalt, ad denne Vej skulde tilføje hende Mén. Kun ét Spejlbillede var rent og uskadeligt, det var det, der ikke gengaves af Glar eller Metal, men paa naturlig Vis af Kildens klare Vand. Naar da Bruden var færdig, heldede hun sig i Mangel af Kildebund ud over et Kar med Vand, der til dette Øjemed var bragt ind i Kamret.

Saavidt man kan skønne, var denne ældgamle Skik dog i det 16de Aarhundrede allerede begyndt at tabe sig hos de højere Stænder. De gode Spejle, som just paa denne Tid kom i Handelen, maatte ogsaa friste til Brug. Det laa nær at slappe Forbudet til, at fuldt paaklædt maatte en Brud ikke se sig i Spejl. I England venter derfor den Dag i Dag Bruden med at gøre sig helt i Stand, f. Eks. med at trække den anden Handske paa, eller tage Lommetørklæde i Haanden, til, efter at det sidste Blik er kastet i Spejlet.[1] Men hos Nordens Almue derimod har den gamle Skik enkelte Steder holdt sig lige til vore Dage. I Westergötland f. Eks. bærer endnu Moderen et Fad Vand ind til Bruden, naar denne er smykket, for at hun heri kan se sig selv.[2] Et ubetydeligt Træk som dette minder om, hvor vanskelig Kulturhistoriens Opgave er, og hvor tæt op ad hinanden, ved Aartusinder adskilte, Lag kunne ligge. Medens hos Almuen i Westergötland Bruden endnu kun maa spejle sig i et Kar med Vand, er det samtidigt hos Arbejderklassen i Paris blevet almindeligt, at Bruden paa Bryllupsdagen begiver sig til en Fotograf, for her at faa sit Spejlbillede fastholdt.

Hvad var det saa for et Billede, som Bruden nysgerrigt betragtede i Spejlet eller paa Karrets Bund? Samler vi det hele Indtryk fra Fod til Isse, alle de ovenfor beskrevne Klædningsstykker og Smykker, kan der ikke være nogen Tvivl om, hvilket Forbillede her oprindeligt havde foresvævet. Der er en mærkelig Overensstemmelse mellem Datidens Brudedragt og Fyrstindernes Dragt i den tidligere Middelalder, saaledes som vi, især ved Hjælp af udenlandske Gengivelser, kunne bestemme den. Dronning Dagmars Samtidige[1] svare baade i Kappens Snit og i Bælte, Spange, «Dolslag» og Hovedguld til en adelig Brud omkring Aar 1600. Og fremdeles er der en paafaldende Lighed mellem denne Dronningedragt og det Klædebon, som Jomfru Maria havde været iført paa de katolske Kirkealtre. Ganske naturligt havde man i sin Tid overført de jordiske Dronningers Udsmykning paa Himmeldronningen. Men idet Moden var skreden fremad for de jordiske Dronningers Vedkommende, var den bleven staaende paa samme Punkt for den himmelskes. Brudedragten i det 16de Aarhundrede var da paa engang en Efterligning af Jomfru Marias paa Altrene fra Aarhundredets Begyndelse og af Dronningernes Dragt fra omkring Aar 1200.

Overensstemmelsen mellem den middelalderlige Brud og Jomfru Maria havde imidlertid strakt sig videre end til det blot Ydre. Som ved saa mange af Middelalderens Forestillinger var her det rent Udvortes paa ejendommelig Vis parret med Tankens Dybde og havde faaet et Fællesudtryk i menneskelig Anskueligheed. Paa den ene Side: det haandgribelige Udlaan af Mariabilledets Hovedguld og Smykker. Paa den anden Side: den mystiske, forjættende Enhed mellem en sand Brud og den velsignede blandt Kvinder, engang baade jordisk Jomfru og Moder, nu Himmelbrud og Himmeldronning, en Tanke, der fik dobbelt Dybde ved den Vægt, Kirken ellers lagde paa det at forblive ugift. Og midt imellem: den levende, virkelige Brud, der søgte at tilegne sig denne Kirkens Velsignelse over den gifte Stand ved ogsaa rent udvortes at komme sit høje Forbillede saa nær som muligt. Hertil endelig Tilskuernes barnlige Modtagsomhed. I manges Øjne havde Bruden, som hun stod i den aabne solbelyste Kirkedør, med Kronen paa det udslagne, blonde Haar, guldbehængt med himmelblaa Kappe over den skarlagens Kjortel — været om ikke en jævnbyrdig Medbejlerske til Genbilledet for

den modsatte Ende af Kirken, hvis Smykker hun var iført, saa dog en varm, levende Fortolkning af dette Billedes fjærne Skønhed.

Middelalderens Opfattelse af Mariabilledet som den jordiske Bruds Forbillede havde selvfølgelig Kristendommen som Forudsætning. I den hedenske Tid havde Brudedragten i Norden været en anden. Dengang havde en Brud skullet være en tættilhyllet Skikkelse, der end ikke selv kunde se, hvor hun satte sin Fod, men maatte ledes ind i Hallen til Brudgommen.[1] Forbilledet havde her været det skjulte Klenodie, der uskadt tilsloges Køberen, vidt forskellig fra den senere Brud med den aabne Pande og Kongekronen paa det udslagne Haar.

Opstod saaledes dette sidste Forbillede først efter Kristendommens Indførelse, er det en Mærkelighed, at det ikke tillige tabte sig med Katolicismens Afskaffelse i Norden.

Hvilken Modsigelse, at man efter Reformationens Indførelse bibeholdt i Brudedragten det Mariabillede, som man ellers havde fejet ud af Kirkerne! Grunden var ikke den, at man fremdeles billigede Tankens Hovedindhold: Ligheden mellem den rene Brud og den hellige Jomfru. Denne Sammenstilling laa Datiden fjærn og udtrykte i hvert Fald ikke det nye i det Lutherske Syn paa Ægtestanden. Men idet man da saaledes fastholdt den gamle Forestillingsform uden at bevare dens Indhold, blev Følgen den underlige Forvirring i det 16de og 17de Aarhundrede, som vi ovenfor har set. Medens Landalmuen endnu levede paa de gammeldags Forestillinger, hvis Rod nu var overskaaren, og hvis nærende Ævne derfor Aar for Aar tabte sig, svajede de højere Stænder frem og tilbage mellem den Slags Overdrivelser, som Mangel paa virkeligt Indhold altid oppuster i de blotte Former.

Paa faa Punkter viser Reformationens Begrænsning sig saa iøjnefaldende som paa dette lille. Hvad vilde have været naturligere, end at Lutherdommen just paa dette Omraade, hvor det drejede sig om dens Hjertesag, Ægteskabet og dets Betydning, havde skabt nye Former? Det vilde for saa vidt have været ligegyldigt, om den var gaaet til den ene eller den anden Yderlighed, om den for frit havde betegnet det at formere sig som det ene afgørende, eller iført Bruden den gamle Nonnedragt for paa Trods at hævde, at kun Ægteskabet var Kvindens rette

Gudsindvielse, — naar blot den havde formaaet at give sig et Udtryk.

Men hertil var Reformationen for svag. Den var intet socialt Bundrøre, der satte hele Folket i Bevægelse og med indre Nødvendighed skabte nye Former. Den var kun en Bevægelse indenfor en enkelt Stand, den klassisk dannede Mellemklasse. Denne fik Lov til at befri Adelen for en Medbejler, den katolske Gejstlighed; den fik Lov til at give Kongemagten Anvisning paa Kirkens Gods; men hertil indskrænkede sig ogsaa dens Frispas. At lade sig paabyde nye Skikke, nye Moder af disse tvivlsomme Mellemstørrelser, skulde saavel Kongen som Adelen have sig frabedt.

Da et godt Aarhundrede efter den nye Brudedragt, svarende til, hvad Reformationen kunde have tænkt, endelig opstod, var den vel tildels et Udslag af Renæssancen, men viste tillige tydeligt, at den intet havde med Reformationen at skaffe. Fra Ludvig den Fjortendes Hof bredte sig den nye Smag, at lade Bruden udmærke sig ved ædel Simpelhed: hvidklædt, hvidttilsløret, kun med en Myrtekrans paa Haaret. Ad Hofvejen trængte denne Mode ind i Norden og afløste her, om end kun langsomt, den brogede, guldbehængte, diademsmykkede Brudedragt. Hvor smukt et Udtryk den nye Dragt end afgav, og hvor nær den end var i Slægt med Oldtidens Vestalinders, saa betegnede den dog ved sin Fremkomst netop en Sejr for Katolicismen i Frankrig. Fra nu af var Kvindens kirkelige Uniform her gennemført. Hvidklædt med Slør bragtes den Spæde til Daaben, i samme Dragt bekræftede den unge sin Daabspagt, hvidklædt med Slør viedes hun enten til sin himmelske eller til sin jordiske Brudgom, og hvidklædt med Slør lagdes hun sluttelig paa Baare. Middelalderens dristige Overgreb, at sammenligne den jordiske Brud med Jomfru Maria, var hermed tilbagekaldt. For Nordens Vedkommende var jo forøvrigt, som vi har set, denne Tanke allerede glemt, førend dens ydre Udtryk blev afskaffet, og næppe tænker nutildags nogen Brud i Sverige og Norge paa, hvad hendes Krone og Smykker egentlig betyder.

Ved Siden af alt dette Brudedragtens Sindbilledsprog var Brudgommens Pynt mere faamælt. Der kan næppe være nogen Tvivl om, at man paa et tidligere Trin af Udviklingen ogsaa har tænkt sig ham paa hans «Hædersdag» som Konge. Det næste Skridt, Sammenligningen med Kristus, som Brud-

gommen i Forhold til Menigheden hans Brud, laa Middelalderen noget fjærnere.

I det 16de Aarhundrede forekom Sporene af disse Fortids Begreber endnu i tydelig Form. Det var saaledes Skik, at Brudgommen kom med Krone eller Krans paa Hovedet. «At bære Kroner paa Hovedet hører Herrer og Konger, Brude og Brudgomme til», hedder det i et Opbyggelsesskrift endnu Aar 1633.[1] Det var uden Tvivl en saadan Krans til Mandsbrug, hvorom der er Tale i følgende Brev fra Ida Munksdatter til Sophia Eske Billes kort efter Grevefejden: . . . «Kære Søster! som Du skriver mig til og er begærendes at ville laane en Perleskjorte af Hr. Olufs og en Krans, saa sender jeg Dig nu det».[2] Endnu Aar 1634 bar Christian den Fjerdes Søn, «Christian den Femte», ved sit Bryllup paa «sit bare Hoved en Perlekrantz, besat med store dyrebare Diamanter».[3]

Det var sikkert ogsaa den herved antydede Kongeværdighed hos Brudgommen, hvortil der sigtedes i den ovenfor omtalte Skik, at en Brudgom paa sin Bryllupsdag altid havde Gang og Sæde fremfor alle andre, stod, selv om han kun var Bonde, i Kirkestol ovenfor en Rigsraad, ja gik endog paa højre Side af Kongen.

Maaske er det tilfældigt, men Spor af en tidligere Sammenstilling med Kristus kunde muligt søges i Datidens Tilbøjelighed til at sammenligne Brudgommens Kendemærker med Kristi. Det faldt i hvert Fald Datiden naturligt ved Omtalen af Brudgommens Krone straks at tænke paa Kristi Tornekrone og omvendt.[4]

Det er de sidste endnu kendelige Spor af Fortids Begreber, naar i vore Dage i visse Egne i Sverige Brudgommen beholder Hatten paa i Kirken, til Tegn paa, at han denne Dag er Herre, eller naar han i andre Egne af Sverige for ikke lang Tid tilbage, for at tilkendegive sin Værdighed, mødte iført Pibekrave og Præstekappe.[5]

Henvisninger og Anmærkninger.

Forkortelser. R. A. = Rigsarkivet i København. — G. K. S. = Gammel Kongelig Samling, Store Kongelige Bibliotek i København. — N. K. S. = Ny Kongelig Samling, sammesteds. — S. R. A. = Svenske Rigsarkiv i Stockholm. — S. K. A. = Svenske Kammerarkiv i Stockholm. — N. R. A. = Norske Rigsarkiv i Kristiania.

S. 5. [1] H. Thommesen Stege: Om Isaacs Giftermaal. (Kbhvn. 1622. Bl. M.) — [2] Joh. Mathesius: Hochzeitpredigten. (Nürnberg 1584.) 4to Bl. 139)

S. 6. [1] Luthers Tischreden Nr. 2158. Luthers sämmtliche Werke (Irmischer) LXI 173. — [2] V. S. Skeel: Optegnelser om Familien Skeel (Kbhvn. 1871.) S. 105—12. — [3] Liunggreen: Skånska Herregårdar. IV Bind. Widtsköfle. — [4] Nærværende Skrift IX 79—80. — [5] I. Madsens Visitatsbog udg. af A. Crone S. 227.

S. 7. [1] Kirkehistoriske Samlinger III 693. — [2] Joh. Mathesius: Hochzeitpredigten. (Nürnberg 1584.) 4to Bl. 11. — [3] Chr. Olssøn Kallundborg: Epithalamium Davidicum til Joachim Beck og Jfr. Else Grubbe paa deris «Hæders Dag». (Kbhvn. 1629.) — Kolderup Rosenvinge: Udvalg af Gamle Danske Domme IV 396. («Morgengave paa rette Hæderedag»). — Olaus Verelius i Udg. af Herrauds & Bosa Saga. (Upsala 1666.) S. 111. Noten. — Smlgn. f. Eks. ogsaa Joh. Schward: Ehrenfackel d. heil. ehel. Lebens. (Lpz. 1583.) Fol. S. 124. «Der Breutigam und die Braut sitzen jetzund in ihrem grössesten ehren». — [4] Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 59 v. 11—12: «Om Søndagen stod deres Høitidsdag, De drak Bryllup i Dage to». — [5] Kirkehistoriske Samlinger IV 505. — [6] Jac. Thom. Bircherods Optegnelser. G. K. S. no. 2499 4to — [7] B. Whitelockes Dag Bok 1653—54. Öfv. ifr. Engl. (Ups. 1777) S. 632.

S. 9. [1] Handlingar rörande Skandinaviens Historia XI 60—61. — [2] Crusenstolpe: Portefeuille, belysande det inre af tidernas historia. (Sthlm. 1845.) S. 6—9.

S. 10. [1] Norske Samlinger I 455—59. — [2] Norske Samlinger I 451.

S. 11. [1] Skrivelse fra Rigsraadet til Enkedronning Sophia dat. København 12. Juli 1589. — Omkostninger ved Frøknernes Udflyning. Kongelige Ægteskabssager no. 24 og 25. Registrant 10. R. A. — [2] Danske Magazin I 365. — [3] N. K. S. no. 616 e. Fol.

S. 12. [1] (1561) Brunsvig no. 5. c. Registrant 14. R. A. — [2] Inventarium over Prinsesse Elisabeths Udstyr 6 Juni 1581. Kongl. Hofvet no. 2.

S. R. A. — [3] Birte Pedersdatters Udstyr «den Tid hun kom til Mygind»: En Kaabe 24 Daler — en Kaabe 5 Daler. Hele Udstyret 327 Daler. — Anne Pedersdatters Udstyr 1613 «den Tid hun kom til Ebbeltoft»: «En Kaabe 25 Daler. — En Regnkaabe 5 Daler. — Hele Udstyret 329½ Daler. — Den vidtløftige Opskrift findes i en Bog, der har tilhørt begge Brudenes Fader, Peter Nielsen Skriver, men nu tilhører Hr. cand. theol. Christoffer Baagøe, af hvem en Afskrift er meddelt til N. Jacobsens Samlinger. Kgl. Bibl. — [4] Danske Magazin V 76.

S. 13. [1] Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love IV 297. — [2] Dat. Nyborg d. 16 December (uden Aar). Danske Adelsbreve Fasc. 25. R. A. — [3] G. Freytag: Bilder aus der deutschen Vergangenheit. 2 Aufl. (Lpz. 1860.) I 294.

S. 14. [1] Danske Magazin IV 320. — Om «Span» og «Brosche» se Alwin Schultz: Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger I 207. — [2] Anne og Birthe Pedersdatters Udstyr. N. Jacobsens Samlinger. St. Kgl. Bibl. — [3] Loenbom: Uplysningar i Swenska Historien. II (Sthlm. 1769.) S. 18—24.

S. 15. [1] Nicolaus Helduaderus: Formular Bog. (Kbhvn. 1625.) Bl. C_3. «Paraphernalia». — [2] Danske Magazin IV 319—20.

S. 16. [1] Mogens Gyldenstjernes Udgiftsbog for sine Børn. N. K. S. no. 1320 c. Fol. — [2] G. K. S. no. 1102. Fol. — [3] Skrivelse fra Enkedronning Sophia til Tolderen i Helsingør dat. Frederiksborg 9. Septbr. 1589. Danske Kongers Historie 73 d. d. R. A. — [4] S. Birket Smith: Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie I 75. — [5] Chr. IV's Policeyord. f. Flensburg 1600. Corpus Statut. Slesv. II 284. — [6] Se f. Eks. Baltische Studien XXI 157 eller Ordnung des Raths der Stadt Lübeck 1612 Bl. C_3—E_1. — [7] Abrahamson, Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser. I 275. — [8] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser. III 150—55. — O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog. «Brudekiste», «Brudeskrin». — [9] Henrik Gerner: Hesiodus Fordansket Oc Vdi Rijm offversat. (Kbhvn. 1670.) S. 171.

S. 17. [1] Danske Magazin IV 320. Udtrykket: «met Gulskind sticket» som jeg har gengivet ved: «stukne med Guldtraad», kunde muligt tydes paa anden Maade.

S. 18. [1] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 229—32. — [2] Vingt mille thaler pour la conduire hors de Suède. Handlingar rörande Skandinaviens Historia XI 60—61. — [3] Loenbom: Uplysningar i Swenska Historien. II (Sthlm. 1769.) S. 18—24. — [4] Inventarium af 6 Mai 1581. Kongl. Hofvet. 2. S. R. A. — [5] Danske Magazin IV 317.

S. 19. [1] Mogens Gyldenstjernes Udgiftsbog for sine Børn. N. K. S. 1320. c. Fol. — [2] Nyerup og Rahbek: Udvalgte danske Viser fra Middelalderen III 130. — [3] Nærværende Skrift I 82—90. — [4] Danske Magazin 4de Række I. 3. — [5] Nye Danske Magazin I 364—72 og 4de Række I 349—50. — Den Art «hængende Vogn», som her 1548 og ovenfor 1564 er omtalt, er altsaa Forløber for den nye Art, der Aar 1572 kom hertil. (Nærv. Skr. I 88—89.)

S. 20. [1] Nærværende Skrift I 88. — [2] Baltische Studien XXX 92—98. — [3] Enkedronning Sophia til Peder Munk dat. Frederiksborg 9 Aug 1589. Danske Kongers Historie 73 d. d. R. A. — [4] Sjællandske Registre

25 Aug. 1589. R. A. — [5] Troels-Lund: Mogens Heinesøn. S. 210—11. — [6] Norske Samlinger I 477. — [7] Norske Samlinger I 452.

S. 21. [1] Danske Magazin II 29. — [2] Enkedronning Sophia til Christoffer Valkendorf dat. Frederiksborg d. 1 Juli 1589. Danske Kongers Hist. no. 73 d. d. R. A. — [3] Enkedronning Sophia til Fru Thale A. U.s og Fru Karen Ax. Gyld.s dat. Frederiksborg d 1 Juli, til Jacob Krabbe d. 16 Juli, til Jørgen Rosenkrands d. 21 Juli 1589. Danske Kongers Historie no. 73 d. d. R. A. — [4] Enkedronning Sophia til Fru Gjørrild Pedersdatter dat. Frederiksborg d. 10 Aug. 1589. Danske Kongers Hist. no. 73 d. d. R. A.

S. 22. [1] Norske Samlinger I, 490—94. — [2] Forordn. af 1 Maj 1624. Sjæll. Tegnelser. R. A. — Recessen 1643. Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love IV 458. — [3] Gull. Lov. 24. Schlyter: Sweriges gamla Lagar VII 59 og 196. — [4] Joh. Adolphs Ordnung von Kleidung etc. 1600. Schleswig 1605. Bl. C_3. — Chr. IV's Policeyordn. 27 Septbr. 1636 für Schlesw. u. Holst. (Glückstadt 1636.) Bl. D_3—E_4. — Joh. Adolfus genannt Neocorus: Chronik des Landes Dithmarschen, herausg. v. F. C. Dahlmann. (Kiel 1827.) I 110.

S. 23. [1] H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1863.) S. 93. — [2] Schütz: Holstein. Idiotikon. IV 324. — [3] Eine Hochzeit im Bayrischen Hochgebirge: Zeitschr. f. d. Mythol. u. Sittenkunde. herausg. v. Wolf II 124. — [4] Nationaltidende 8 April Aften 1889 Spalte 11. — [5] Joh. Adolphs Ord. von Kleidung etc. 1600. (Schlesw. 1605.) Bl. C_4.

S. 24. [1] Urkundenbuch z. Gesch. d. Herzöge v. Braunschw. u. Lüneb. von H. Sudendorf. V Einl. LIII cfr. S. 54. — [2] Folkevennen 8. Aarg. (Kristiania 1859.) S. 288. — M. G. Crælius: Berättelse om Tuna Läns etc. Fögderie uti Calmar Höfdinge Döme. (Calmar 1774.) S. 415. — [3] Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859.) S. 288. — H. Mich. Seehus: Beskr. over Nordfjord-Herred i Bergens Stift (Thotts Hdsk. Saml. no. 1727. 4to). — Christen Jensen: Den Norske Dictionarium. (Kbhvn. 1646.) S. 19—21. — [4] L. Daae: Norske Bygdesagn. I (2den Udg. Christiania 1881) S. 71. — [5] Hans Strøm: Beskrivelse over Söndmör I (Soröe 1762) 535. — J. K. Höst: Politik og Historie I (Kbhvn. 1820) S. 44. — [6] Joh. Sundblad: Gammaldags bruk. (Göteborg 1881.) S. 136. — [7] S. L. Gahm Persson: Besk. öfwer Öland. (Ups. 1768.) S. 169. — [8] L. Fr. Rääf: Saml. till en Beskr. öfver Ydre Härad i Östergöthland (Linköping 1856) S. 109. — [9] Politik og Hist., udg. af J. K. Höst I (Kbhvn. 1820) S. 44—45.

S. 25. [1] L. Daae: Norske Bygdesagn I (2. Udg. Christiania 1881) S. 71. — [2] Joh. Sundblad: Gammaldags bruk. (Göteborg 1881.) S. 136. — [3] G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens Seder. (Sthlm. 1774) S. 11. — L. Fr. Rääf: Saml. till en Beskr. öfver Ydre Härad i Östergöthland. (Linköping 1856.) S. 109. — [4] L. Daae: Norske Bygdesagn I (2. Udg. Christiania 1881) S. 71. — [5] «Denne gode Skik bruges endnu paa Møen og er ældgammel»: Forsøg til et norsk Lexikon: «Busta». Thotts Haandsk. Saml. 771. Fol. — Kjøbenhavns Diplomatarium I 585. — [6] L. Fr. Rääf: Saml. till en Beskr. öfver Ydre Härad i Östergöthland. (Linköping 1856) S. 109. — [7] Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859.) S. 288. — [8] Kjøbenhavns Diplomatarium I 585.

S. 26. [1] L. Daae: Norske Bygdesagn I (2. Udg Christiania 1881) S. 71—72. — Hans Strøm: Beskrivelse over Søndmør. I (Sorøe 1762) S. 535. — [2] Om Landarbejdernes letsindige Ægteskaber, og hvorledes de tigge sam-

men til Huset ved Hjælp af Lister, der gaar fra Dør til Dør, se Lensbaron Zytphen Adeler: Jord til jordløse Huse. Berlingske Tidende, 6. Marts 1889.

S. 27. [1] Se f. Eks.: Danske Magazin VI 18.

S. 29. [1] Brevet er dateret: Østrup feria 6 post annunciationem Mariæ 1538. Adelsbr. Fasc. 45. Lykke. R. A. — [2] Danske Magazin V 5—6. — Aarsberetninger fra det Kgl. Geheimearchiv IV 98—127.

S. 31. [1] Brevet er dateret Eligsgaard feria 4 ante Andreæ apost 1538. Adelsbr. Fasc. 45. Lykke. R. A.

S. 32. [1] Brevet dateret Felbaløf Sct. Nicolai Dag 1538. Adelsbr. Fasc. 45. Lykke. R. A.

S. 33. [1] Skrivelse ex Feldballe Nicolai Dag 1538. Adelsbreve. Fasc. 9. Bille. R. A.

S. 34. [1] Brevet er dateret Iisgaard Mandagen efter Lucie Virginis 1538. Adelsbr. Fasc. 45. Lykke. R. A. — [2] Skrivelse fra Hr. Joachim Lykke til Hr. Esge Bille, dat. Enggaard Nytaarsdag 1539. Adelsbr. Fasc. 9. Bille. R. A.

S. 35. [1] Brevet er dateret Skovkloster Sancti Vincentii Dag 1539. Ove Billes Breve. N. K. S. no. 1301. e. Fol. — [2] Vedel Simonsen: Familie-Efterretn. om de danske Ruder II (Odense 1845) 23—24.

S. 36. [1] Efter velvillig Meddelelse af Hr. Arkivar i Rigsarkivet Thiset.

S. 37. [1] Skrivelse fra Hr. Joachim Lykke til Hr. Esge Bille. Dat. Egsgaard feria 4 efter Bartholomæi 1538. Adelsbr. Fasc. 45. Lykke. R. A.

S. 38. [1] Nærværende Skrift IX 60.

S. 40. [1] Tegnelser over alle Lande 12 Oktober 1559. R. A. — [2] Copi aff Peder Munckis och Loduig Munckis Indførsell. Adelsbreve Fasc. 47. Munk. R. A. — [3] Samlinger til Fyens Historie og Topographie VII 303. — [4] Hans Mikkelsens Dagbog 11 August 1639. Kallske Mnscr. Saml. no. 81. Fol. St. Kongl. Bibl. — [5] Nyt historisk Tidsskrift V 180—82. — [6] Hist. Tidsskrift 4de Række IV 533—34. — [7] Indbydelse dat. Frederiksborg 12 December 1573. Adelsbreve Fasc. 23. R. A.

S. 41. [1] Vedel Simonsen: Eske Brocks Levnet I 57. — [2] Kjøbenhavns Diplomatarium I 585. — [3] Sjællandske Registre 11 Juni 1654. R. A. — [4] A. A. v. Stiernmann: Förord. ang. Sweriges Comm. etc. III 236 og 726. — [5] Norske Magasin I 299 og 446. — [6] Historisk Tidsskr. 4de Række IV 533—34. — [7] Historisk Tidsskr. III 77. Anm. 1. — [8] Danske Magazin 3die Række III 72. — Magasin til den danske Adels Historie. I 104—5.

S. 42. [1] Indbydelser udstedte Mandagen efter Sct. Lucie Dag 1553. Tegn. over alle Lande. R. A. — [2] Indbydelser udstedte Mandagen efter Sct. Luciedag 1555. Tegnelser over alle Lande. R. A. — [3] Alene i Anledning af Niels Parsbjergs Bryllup udgik 45 skriftlige Indbydelser. Sjællandske Tegnelser. R. A. — Magasin til den danske Adels Historie I 107. — [4] Indbydelserne dat. Frederiksborg 21 Januar 1582. Sjæll. Tegn. R. A. — Magasin til den danske Adels Hist. I 105. — [5] Sjæll. Tegnelser 29 Novbr. 1582. R. A. — Magasin til den danske Adels Historie I 101. — [6] Magasin til den danske Adels Historie I 104. — Nye Danske Magazin IV 79. — [7] Sjællandske Tegnelser 12 Januar 1591. — Jydske Tegnelser 22 Januar 1591. — Rigens Regnskab 1591. R. A. Borgemester Søren i Randers fik 20 Dlr. for hver af de leverede 30½ Amer Rhinskvin, den sædvanlige Pris var ellers 16 Dlr. — [8] Sjællandske Tegnelser 28 Novbr. 1592. R. A. — [9] Sjællandske Tegnelser 13 og 24 December 1595. R. A. — Suhm: Nye

Samlinger t. d. danske Historie III 45. — Mag. t. d. Danske Adels Hist. I 102. — [10] Sjæll. Tegn. 23 Mai 1595. R. A.

S. 43. [1] Tegnelser over alle Lande 8 Juli 1559. R. A. — [2] Nye Danske Magazin II 159. — [3] Sjæll. Tegn. 9 Januar 1567. R. A.

S. 44. [1] Frederik II til Christoffer Valkendorf dat. Frederiksborg d. 1 April 1582. R. A. — [2] Tegnelser over alle Lande 31 Juli 1561. R. A. (Trykt i Nye Danske Magazin VI 218.)

S. 45. [1] Tegnelser over alle Lande 18 August 1561. R. A. (Trykt i H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter I 685.) — [2] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter I 684. — [3] Nye Danske Magasin VI 220—23.

S. 46. [1] Adelsbreve. Fasc. 59. Urne. R. A.

S. 47. [1] Nærværende Skrift 9de Bog S. 58. — [2] Originalen i den Bøllingske Brevsamling.

S. 48. [1] Peder Claussøn Friis: Saml. Skrifter, udg. af Gustav Storm. (Kristiania 1881.) S. 355—56. — [2] Danske Magazin 3die Række I 113. — Kjøbenhavns Diplomatarium VI 174—75.

S. 49. [1] Peder Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 8. — [2] Danske Samlinger I 52—53. — [3] Danske Magazin VI 14—20.

S. 50. [1] Dat. Skovkloster Mandag næst efter Sanct Knud Konges Dag Aar 1540. N. K. S. no. 1301. e. fol.

S. 51. [1] Kancelliets Brevbøger 1551—55. S. 166, 193 og 213. — Registre over alle Lande Mandag næst Helligtrefoldigheds Søndag 1555. — Sjællandske Registre 21 Juli 1575. — Sjællandske Tegnelser 22 November 1581. R. A. — [2] Opskrift af Fru Anna Lunge paa et løsrevet Blad. Original, iblandt Dokumenter til Klevenfeldts Stamtavler (Familien Steensøn) R. A. — [3] E. Pontoppidan: Den Danske Atlas VI 763. — [4] E. Pontoppidan: Den Danske Atlas IV 637.

S. 52. [1] Molbech: Christian den Fierdes Breve. I 367. Anm. 2. — [2] E. Pontoppidan: Den danske Atlas VI 147. — [3] E. Pontoppidan: Marmora Danica II 215—17. — [4] Kinch: Ribe Byes Historie I 323 og 553. II 600—606.

S. 53. [1] Historisk Tidsskrift V 123. — [2] Danske Samlinger VI 112. — [3] Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Byes ældre Historie III 30 og 157. — Engelstoft: Odense Byes Hist. 2den Udg. S. 143 og 195. — [4] Kongebrev til Caspar Markdaner dat. Koldinghus 25 Februar 1596. — Afskrift: Jydske Tegnelser. R. A. — [5] Kinch: Ribe Byes Historie og Beskrivelse II 604. — Helsingørs Kæmner Regnskaber 1602—13. R. A.

S. 54. [1] Historisk Tidsskrift V 460. — [2] Helsingørs Tingbog 9 Oktbr. 1581. R. A. — [3] Helsingørs Kæmner Regnskab 1604—5. R. A. — Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse II 604—5.

S. 55. [1] Randers Vedtægt 1609 Cap. 63. Thott. Haandskr. Saml. no. 1454. 4to. — [2] Helsingørs Kæmner Regnskaber 1600—20. R. A.

S. 56. [1] Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love IV 249. — [2] Joh. Adolphs Ordn. von Kleidung etc. 1601. (Schleswig 1605.) Bl. C. — Chr. IV's Policeyordn. 27 Septbr. 1636 f. Schlesw. u. Holst. (Glückstadt 1636) Bl. E. — [3] Erasm. Alberus: Ecteskabs Samtale eller Dialogus imellem tuende Quinder, fordansket aff H. V. (Kbhvn. 1619.) 8vo. Bs. — [4] Kirkehistoriske Samlinger II 186. — [5] Tobiæ Komedie udg. af S. Birket Smith. Side 58.

S. 57. [1] Chr. II's Stadfæstelse af Malmøs Privilegier 1518. (Suhm:

Nye Samlinger til den Danske Historie II 2, 142). — Chr. II's Privilegier for Købstæder. 1521. (Danske Magazin II 302.) — Chr. II's verdslige Lov cap. 53 og hans gejstlige Lov cap. 129. (Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love IV 61 og 103). — [3] Chr. III's Reces af 1537 og Odenseske Reces af 1539. cap. 12. (Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love IV 180 og 195). — [5] M. G. Crælius: Berätt. om Tuna Läns etc. Fogderie uti Calmar Höfding Döme. (Calmar 1774.) S. 211. — [4] Chr. II's gejstlige Lov cap. 129. (Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Löve IV 61).

S. 58. [1] Kirkehistoriske Samlinger VII 362. — [2] Danske Samlinger V 332. — [3] Amaranthes: Frauenzimmer-Lexikon. (Leipzig 1715.) «Hochzeit Kücke». — [4] Vnge Karlis oc Drengis Speiel vdsæt paa Danske af Rasmus Hansen (Reravius) (Kbhvn. 1571.) Bl. I. — [5] Historisk Tidsskrift 3die Række III 615. — [6] Biskop Jacob Madsens Visitatsbog, udg. af Crone. S. 241. — [7] Kongelige Skrivelser til Caspar Markdaner af 11 Januar, 5 Februar og 13 April 1590. — Sjællandske Tegnelser 12 Januar 1590. R. A.

S. 60. [1] Suhm: Nye Samlinger til den danske Historie II 2, 110.

S. 61. [1] Se ovenfor S. 46. — [2] Se f. Eks. nærværende Skrift IX 78. — [3] N. K. S. no. 743 Fol. — [4] N. K. S. no. 1289 b. 4to. — [5] Se f. Eks.: C. F. Bricka: Kong Frederik den Andens Ungdomskærlighed S. 228—29.

S. 62. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen III 121. — [2] Dokumenter til Klevenfeldts Stamtavler (Thott) R. A. — Trykte Formularer i Nicol. Helvaderus: En ny oc Skön Formularbog. (Kbhvn. 1625.) Bl. N 3—N 6. — Andreas Jonæ Gothus: Thesaurus epistolicus. (Sthlm. 1619) III 96—99. — Tob. Hinzius: Epistel vnd Werbungsbüchlein (Leipzig 1629). S. 370.

S. 63. [1] Andreas Jonæ Gothus: Thesaurus epistolicus. (Sthlm. 1619) III 90—92. — [2] C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel. Fol. Udg S. 97. Anm. — [3] Samlinger til jydsk Historie og Topografi II 155. — [4] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 253.

S. 64. [1] Hübertz: Aktstykker til Bornholms Hist. S. 238. — [2] Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 306. — [3] Lorentzen: Et Bondebryllup i Sundeved. Dansk Maanedsskrift 1858. II 351. — [4] H. J. Wille: Beskrivelse over Sillejords Præstegj. (Kbhvn. 1786) S. 256. — [5] S. L. Gahm Persson: Beskr. öfwer Øland. (Ups. 1768) S. 168. — [6] H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1863.) S. 95. — [7] Hübertz: Beskr. o. Ærø. (Kbhvn. 1834) S. 263. — [8] C. Russwurm: Eibofolke. II (Reval 1850) S. 69. — [9] H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1863.) S. 95. — [10] Norske Magasin II 293. — [11] Corpus Statut. Slesvic. II 285. — [12] Kjøbenhavns Diplomatarium I 586.

S. 65. [1] Matthæus Evangelium 22 Cap. 3—4 Vers.

S. 66. [1] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser II 109—19.

S. 67. [1] Car. Ogerii Ephemerides (Lutat. Paris. 1656. 8vo) S. 84. — J. H. Schlegel: Samlung zur Dänischen Geschichte (Kopenhagen 1774) II 1, 178—79. — [2] Corpus Statut. Slesvic. II 285. — [3] Kjøbenhavns Diplomatarium I 586. — [4] Forordning af 1 Maj 1624.

S. 68. [1] Policey u. Kleiderordnung Hertz. Johanns Georgen zu Sachsen 1612. (Leipzig 1612) 4to S. 48. — [2] Christian IV's Policeyord. 27 September 1636 f. Schleswig und Holstein (Glückstadt 1636) Bl. D. 2—3. — [3] Kjøbenhavns Diplomatarium I 587.

S. 69. [1] Amaranthes: Frauenzimmer Lexikon. (Leipzig 1715) S. 851.

«Hochzeit Bitter». — [2] Verordnung wegen d. Accidentien etc. 23 Februar 1722. f. Flensburg. Corp. Statut. Slesvic. II 330.

S. 70. [1] Zeitschrift d. Vereines f. Hamb. Geschichte. I 500. Anm. 3. — [2] H. F. Hjorthøy: Beskr. over Gulbrandsdalen. (Kbhvn. 1785.) I 131. — [3] Norske Magasin II 293. — [4] Hamb. Hochzeitordn. 1609. Zeitschrift d. Vereines f. Hamb. Gesch. I 547. — [5] Policey u. Kleiderordnung Hertz. Johanns Georgen zu Sachsen. (Leipzig 1612 4to.) S. 48. — [6] J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiö 1800) S. 219.

S. 74. [1] R. Reravius: Frederik II's Kronings og Bryllups Historie. Bl. C. og Kr. — [2] Sammesteds. — [3] Tegnelser over alle Lande 2 April 1559. R. A. (Trykt i Uddrag i Kancelliets Brevbøger 1556—60. S. 265).

S. 75. [1] Tegnelser over alle Lande 22 Juli 1557. R. A. (Trykt i Uddrag i Kancelliets Brevbøger 1556—60. S. 119). — [2] Sjællandske Tegnelser 12 Januar 1590. R. A.

S. 76. [1] Sjællandske Tegnelser 3 April 1634. R. A.

S. 77. [1] Danske Magazin V 76. — [2] Frederik II's Forordn. af 31 Maj 1586. Sjæll. Tegn. R. A. — [3] Forordninger af: 30 Maj 1603. — 2 Maj 1610 for København. (Kjøbenhavns Diplomatarium I 586.) — Sidste Dag Marts 1615. — 12 Septbr. 1621. — 1 Maj 1624. — Recessen af 1643. — Om Vejle 1620 se Historisk Tidsskrift II 177—78.

S. 78. [1] Danske Adelsbreveve. Fasc. 51. Podebusk. R. A.

S. 79. [1] Danske Adelsbreve. Fasc. 58. Ulfeldt. R. A. — [2] «Per Brings Register paa det Tøj, han skal efter min Frues Befaling fly Fru Mette Per Oxes». 1571. Danske Adelsbreve Fasc. 50. Oxe. R. A. — [3] Skrivelse fra Ingeborg Hartvigsdatter til Fru Birgitte Bölle, dat. Silkeborg 17 Juni 1578. Danske Adelsbreve Fasc. 22. Gøye. R. A.

S. 80. [1] Skrivelse fra Margrethe Skaffue til Fru Birgitte Christoffer Gøyes dat. Barsebæk 2 Juli 1585. Danske Adelsbreve Fasc. 23. Gøye. R. A.

S. 81. [1] Skrivelse dateret Nakkebölle 4 Juni 1574. Danske Adelsbreve. Fasc. 11. R. A.

S. 82. [1] H. Tausens Postille. Vinterparten. (Wittenberg 1539.) Bl. 106—7. — [2] Luthers Werke (Irmischer) XVI 172. — [3] Luc. Martini: Alle christelige Jomfruers Ærekrantz. Kbhvn. uden Aar. (17 Aarh. Orig. 1580) Bl. Fij. — [4] J. R. Hübertz: Beskrivelse over Ærø. S. 265. — [5] Danske Magazin 3die Række II 220 Anm. 2. — [6] Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger ved Chr. Molbech S. 77.

S. 83. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen. III 164. — [2] Samme Skrift III 119—20.

S. 84. [1] Samme Skrift III 196—97. — [2] Tegnelser over alle Lande Mandag efter Lucie virginis 1555. R. A. (Trykt i Kancelliets Brevbøger 1551—55. S. 410—11.) — [3] Kirkehistoriske Samlinger V 573. — [4] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser IV 205.

S. 85. [1] H. J. Wille: Beskr. over Sillejords Præstegj. (Kbhvn. 1786 S. 256. — [2] Skrivelse (rimeligvis fra 1582) uden Udskrift, Steds- eller Tidsangivelse. Adelsbreve. Fasc. 10. Bølle. R. A.

S. 86. [1] Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder. I 145.

S. 87. [1] Skrivelse til Fru Beate Hr. Jørgen Lykkes til Overgaard. Danske Adelsbreve. Fasc. 23. Gøye. R. A. — [2] C. F. Bricka: Kong Frederik den Andens Ungdomskærlighed S. 215—16.

S. 88. [1] Skrivelse fra Ingeborg Hartvigsdatter til Fru Birgitte Bølle dat. Silkeborg 17 Juni 1578. Danske Adelsbreve Fasc. 22. Gøye. R. A. — [2] Kirkehistoriske Samlinger IV 459. — [3] H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter 2den Række II 328. — [4] Mnscr. Kall. no. 492. 4to. Store Kongl. Bibl. Kbhvn. — [5] Kirkehistoriske Samlinger IV 485. — J. C. Bloch: Den fyenske Gejstligheds Hist. I 44. — Mscr. Kall no. 492. — O. W. Lemke: Visby Stifts Herdaminne. (Örebro 1868.) S. 23. — G. K. S. no. 3191. 4to.

S. 89. [1] Kirkehistoriske Samlinger 3de Række V. 812—18. — [2] Gehejmeraad C. F. Wegener har bl. a. velvilligt meddelt mig, hvorledes han som Barn med Ærefrygt betragtede denne sin Moders Papæske (i Gudbjerg Præstegaard paa Fyn). — [3] Kjøbenhavns Diplomatarium I 474.

S. 90. [1] Forord. af 1 Maj 1624. — [2] Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger ved Chr. Molbech S. 109 Anm. — [3] Leonora Christina Ulfeldts Jammers-Minde. udg. af S. Birket Smith. 2den Udg. S 132. — [4] Se f. Eks.: Johannes Hedlund: Gammaldags bruk. (Gøteborg 1881) S. 86 og 90. — [5] C. C. Lorentzen: Et Bondebryllup i Sundeved. Dansk Maanedsskrift 1859. II 351. — «Omgangspige»: Samlinger til jydsk Historie og Topografi II 91. — [6] H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1863.) S. 95. — [7] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række V 814. — [8] H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1863.) S. 95. — Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger ved Yngvar Nielsen. S. 290. — [9] Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 304.

S. 91. [1] Norske Magasin I 291. — Biskop Jens Nielssøns Visitatsbøger ved Yngvar Nielsen S. 89. 92. 290. — Danske Samlinger V 279. — Nye Danske Magazin II 275. — Sv Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 178. — Om Brudesætter og Brudetæmme se Otto Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog og de her anførte Steder. — [2] Moth (Utrykt Ordbog, G. K. S. 774 d) sondrer mellem «Brudetamme» (Brudens) og «Brudetemmer» (Brudgommens Ledsager) og forstaar ved Brudesætter: en Bryllups Marskalk. Forskellig herfra er Forklaringen i P. F. Colding: Dictionar. Herlov. (Havn 1626) Bl. E₂ «Brudetemmer», og i Vocabularium varior. expositio (Hafniæ 1576) «Brudesæde« og «Fremme». — I. H. Fabri Libellus vocum (1563) S. 106. — J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiö 1800) S. 224. — J. Allvin: Beskr. öfver Wästbo Härad, Jönköpings Län. (Jönköp. 1846.) S. 199. — Herm. Hofberg: Nerikes gamla Minnen. (Örebro 1868.) S. 199 o. s. v. — [3] Samlinger til jydsk Historie og Topografi. I 321. — Moth: Brudepige = Brudens Tjenestepige.

S. 93. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen. III 78. 112. 118. 197. o. s. v.

S. 94. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen. IV 224. — [2] Kjøbenhavns Diplomatarium I 54. — [3] Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love V 135. — [4] Samme Skrift V 147. — [5] Samme Skrift V 533.

S. 95. [1] V. A. Secher: Corpus constitutionum Daniæ. I 48—49. — [2] N. Nicolaysen: Norske Magasin I 585. — [3] Ordnung des Raths der Stadt Lübeck 1612. Bl. B. — [4] Stralsunder Kleider und Hochzeitsordn. 1570. Baltische Studien XXI 167. — [5] Hamburg. Hochzeitsordn. 1609. Zeitschr. d. Vereines f. Hamb. Gesch. I 547.

S. 96. [1] Corp. Statut. Slesv. II 286—88. — [2] Chr. IV Policeyordn. 27 Septbr. 1636 f. Schlesw. und Holst. (Glückstadt 1636) Bl. E₂. — [3] C.

C. Lorentzen: Et Bondebryllup i Sundeved. Dansk Maanedsskrift 1859. II 353.

S. 97. [1] For Flensborgs Vedkommende se: Corp. Statut. Slesv. II 284. 286. og 291. Smlgn. Chr. IV's Policeyordn. 27 September 1636 f. Schlesw. u. Holst. (Glückstadt 1636.) Bl. D4. — For Københavns Vedkommende: Kjøbenhavns Diplomatarium I 587. Smlgn. Forordn. af 1 Maj 1624. § 2. — Tilsvarende Forhold i Tyskland se f. Eks.: Des Rades der Oldenstadt Magdeborch Ordeninge 1583. Bl. B 1—2, eller Policey u. Kleider Ordnung Hertz Johanns Georgen zu Sachsen 1612. (Leipzig 1612) 4to S. 475. — [2] Helsingørs Tingbog 27 Januar og 17 Februar 1618. R. A. — Aarsberetninger fra det Kgl. Geheimearchiv III Tillæg 85. — Straffen formildedes iøvrigt, se Helsingørs Kæmnerregnskab 20 April og 4 Decbr. 1618 — Exempler paa Domme i lignende Anledninger findes Helsingørs Tingbog af 12 Decbr. 1610. 4 og 25 Febr. 1611. R. A. — [3] Forordning af 16 Juni 1642. Sjællandske Tegnelser. R. A. — [4] Forordning af 4 Novbr. 1655. § 1. Sjællandske Tegnelser. R A. — [5] «Fortegnelse paa dennem, som til Anders Pedersens Bryllup baade mundtligen og skriftligen blev indbudne udi Odense». N. K. S. no. 743 Fol. — [6] Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love IV 321.

S. 98. [1] Sjællandske Registre 18 November 1660. R. A. — [2] Vedel Simonsen: Samlinger til Elvedgaards Historie I 165. — Paamindelse til Aarhus Bisp paa Landemodet 1661 til Stiftets Præster om at rette sig efter Kongens Befaling N. K. S. no 1193. b. 4to.

S. 99. [1] Danske Magazin IV 314. 319. — [2] Poul Eliesen: Danske Skrifter I 160. — [3] Joh. Mathesius: Hochzeitpredigten (Nürnberg 1584) 4to. Bl. 127. — [4] Tob. Hinzius: Epistel vnd Werbungs büchlein (Leipzig 1629) S. 382 og 385.

S. 100. [1] Hübertz: Aktstykker vedkommende Aarhus II 315. — [2] Giessing: Jubel Lærere III 1, 287 Anm. — [3] Danske Magazin IV 155—60. — [4] T. A. Becker: Herluf Trolle og Birgitte Gøye. S. 32.

S. 101. [1] N. Jacobsens Uddrag af Jens Bircherods Dagbøger. Det store kongelige Bibliothek. — [2] «3 Stykker Storvildt» til Esge Brocks Bryllup. Sjællandske Tegnelser 17 Juni 1589. — «3 Stykker Vildt» til Gabriel Kaas's Bryllup. Skaanske Tegnelser 12 August 1589. — «6 Stykker Daavildt» til Knud Ruds Bryllup. Sjællandske Tegnelser 16 Februar 1590. — «4 Stykker Storvildt» til Mourits Podebusk's Søns Bryllup og det samme til Holger Ulfstands Bryllup. Sjællandske Tegnelser 30 Juli 1590. — «3 Stykker Daavildt» ti Morten Skinkels Bryllup. Fyenske Tegnelser 29 Juni 1590. — «4 Stykker Vildt» til Fru Karine Stygge og hendes Datters Bryllup. Jydske Tegnelser 5 April 1593. — «2 Stykker Vildt og ikke videre» til Knud Urne fra Enkedronning Sophie efter hans Begæring om «nogle Stykker». Danske Kongers Historie 73. d. d. d. 16 Aug. 1588. R. A. o. s. v. o. s. v. — [3] Tob. Hinzius: Epistel vnd Werbungs büchlein. (Leipzig 1629.) S. 386. — [4] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie II 411 Anm. 1. — [5] Danske Magazin 3die Række VI 248. — [6] C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel. (Fol. Udg.) S. 167 Anm. — [7] Danske Magazin 3die Række II 199 Anm. — [8] Acta Consistorii 27 September 1622. N. K. S. 755, b. Folio. — [9] Tegnelser over alle Lande 16 December 1559. R. A. — [10] Nye Danske Magazin I 149. — [11] Danske Adelsbreve Fasc. 7. En løs Seddel uden Steds- eller Tidsangivelse.

«Dette Efterskrevne skjenker jeg Esge Bille min Tjener Niels Jude» o. s. v. R. A.

S. 102. [1] Die Reisen des Sam. Kiechel, herausgegeben von Haszler. (Stuttgart 1866) S. 68—69. — [2] L. Thura: Beskr. over Amager (Kbhvn. 1758) S. 30. — [3] John Brand: Popular antiquities of Great Britain by W. C. Hazlitt. II (London 1870) S. 89.

S. 103. [1] H. Tausens Postille, Sommerparten (Wittenberg 1539) Bl. 11 og 275. — [2] Holberg: Barselstuen 1 Akt 1 Scene. — [3] Danmark (alle Benævnelserne): Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder II 247. — H. Leerbeck: Beskrivelse over Ringe (Odense 1826) S. 87. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi. I 306, 411. II 90. III 303. — C. Schade: Beskr. over Mors. (Aalborg 1811) S. 373. — K. Aagaard: Beskr. over Thye. (Viborg 1802) S. 247. — Folkekalender for Danmark 1853. S. 109. — C. C. Lorentzen: Et Bondebryllup i Sundeved. Dansk Maanedsskrift 1859 II 355. — Norge (Føn): Wilse: Beskr. over Spydeberg Præstegjeld. (Christ. 1779) S. 428. — (Sending) Wille: Beskr. o. Sillejords Præstegjeld (Kbhvn. 1786) S. 256. — Skikken omtales uden Navn af H. F. Hjorthøy: Beskr. over Guldbrandsdalen. (Kbhvn. 1785) I 136. — Sverige (Förningar): M. G. Crælius: Beskr. öfw. Tuna Län (Calmar 1774) S. 416. — J. J. Öller: Beskr. öfw. Jemshöys Sochn i Blekinge. (Wexiö 1800) S. 219. — N. Lovén: Folklifwet i Skytts Härad. (Lund 1868) S. 147. — J. Allvin: Beskr. öfwer Wästbo Härad (Jönköping 1846) S. 199. — Herm. Hofberg: Nerikes gamla Minnen, (Örebro 1868) S. 200. — (Uden Navn): C. Russwurm: Eibofolke II (Reval 1855) S. 71. — [4] Kjøbenhavns Diplomatarium I 432. — [5] Helsingørs Ugeblad 1868 Juli—December S. 90. — [6] Corpus Statut. Slesv. II 290. — [7] Junge: Den nordsjællandske Landalmue. (Ny Udg. 1824.) S. 89.

S. 104. [1] Birket Smith: Otto Sperlings Selvbiografi. S. 66—67. — Suhm: Nye Samlinger til den danske Historie III 212. — [2] Joh. Åkerman: Beskr. öfwer Hellestads Pastorat. (Lund 1828) S. 14. — [3] K. N. Lenæus: Delsbo Sockn i Norra Helsingland. (Sthlm. 1764) S. 204. — [4] J. J. Öller: Beskr. öfw. Jemshöys Sochn i Blekinge (Wexiö 1800) S. 220.

S. 105. [1] Dr. Jacobi Matthiæ Tegnebog. N. K. S. no. 1358. Fol.

S. 106. [1] Sjæll. Tegn. 9 Decbr. 1587. R. A.

S. 107. [1] C. F. Bricka: Kong Frederik den Andens Ungdomskærlighed. S. 238—39.

S. 108. [1] Efterskrift i Brev fra Kirstine Bølle til Fru Birgitte Christoffer Gjöes, dat. Basnæs 28 Aug. 1582. Adelsbreve. Fasc. 10. Bølle. R. A. — [2] H. Rørdam: Anders Arreboes Levnet og Skrifter I 95 Anm.

S. 109. [1] Joh. Mathesii Erklerung vnd Auslegung Syrachs. (Leipzig 1586) III Bl. 39. — [2] Poul Eliesens Danske Skrifter. I 160. — [3] Peder Syv: Danske Ordsproge (Kbhvn. 1688) II 63.

S. 110. [1] Se f. Eks. Leffnetz Compasz af Claus Porsz til Øllingxøe (Kbhfn. 1613.) Blad M. m. 6. Fortælling no. 163. — [2] Samuel Ödmann: Hågkomster från Hembygden. (4. Upl. Örebro 1861.) S. 95—97. — [3] Samlinger til jydsk Historie og Topografi II 90. — [4] M. G. Crælius: Beskr. öfwer Tuna Läns etc. Fögderie. (Calmar 1774) S. 425.

S. 111. [1] Hübertz: Aktstykker vedkommende Aarhus. II 127—36.

S. 112. [1] H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv. I (1889) S. 242.

S. 113. [1] Danmarks gamle Folkeviser udg. af Sv. Grundtvig. III 54—55. — [2] Norske Videnskabernes Selskabs Skrifter i 19de Aarh. I 260.

S. 114. [1] Norske Videnskabernes Selskabs Skrifter i 19de Aarh. I 245—74. — [2] Udkast til et norsk Lexikon. Thottske Saml. no. 771. Fol.

S. 115. [1] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række V 817. — [2] Skrivelse af 22de Februar 1579. Adelsbreve Fasc. 6. Bille. R. A.

S. 116. [1] Vedel Simonsen: Jørgen Brahes Levnet. S. 72. — [2] 1557: Arild Urup til Hans Bille. Adelsbreve Fasc. 59. Urne. — 1561: Erik Bølle til Christoffer Gøye. Fasc. 10. Bølle. — 1569: Erik Lykke til Erik Rud. Fasc. 33. Huitfesdt. — 1582: Niels Bild til Fru Birgitte Peder Billes. Fasc. 59. Urne o. s. v. R. A.

S. 118. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen. IV 254—57. — [2] Morten Krabbes Brev, dateret Aalborg Torsdag næst efter Sct. Olai regis Dag 1563. Adelsbreve. Fasc. 33. Huitfeldt. — Niels Billes Brev, dateret Ravnholt 28 Juni 1582. Adelsbreve. Fasc. 59. Urne. R. A.

S. 119. [1] Erik Bølle til Fru Birgitte Bølle og til Christoffer Gøye, begge Breve dat. Tersløse Søndag næst f. Sct. Hansdag Midsommer. 1561. Adelsbreve. Fasc. 10. Bølle R. A. — [2] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middealderen IV 207. — [3] Sjællandske Tegnelser 1 Juli 1636. R. A. — [4] Skrivelse fra Anders Bille til Hr. Esge Bille, dat. Søholm Sct. Mikkels Aften 1537. Adelsbreve. Fasc. 5. Bille. R. A. — [5] Skrivelse fra Ingeborg Hartvigsdatter, dat. Silkeborg 17 Juni 1578. Adelsbreve. Fasc. 22. Gøye. R. A.

S. 120. [1] Jens Holgersen Rosenkrands til Hr. Henrik Krummedige dat. Glimminge Sct. Thomas Aften MDXIIII [eller muligt MDXVIII] Adelsbreve Fasc. 53. Rosenkrands. R. A. — [2] Sten Bille til Johan Venstermand, dat. København Nytaarsaften 1563. Adelsbreve Fasc. 33. Huitfeld. R. A. — [3] Brødrene Urup til Christopher Gøye, dat. Serritsløvholm Søndag for Sct. Hansdag 1561. Adelsbreve Fasc. 59. Urup. R. A. — [4] Otto Thott til Fru Birgitte Gøye, dat. Eriksholm 10 Aug. 1573. Adelsbreve. Fasc. 22. Gøye. R. A. — [5] Sjællandske Tegnelser 1 Juli 1636. R. A. — [6] Mette Rosenkrands's Optegnelser i Nicol. Helvaderi Skrivkalender fra Aar 1625. N. K. S. no. 393 8vo. — [7] Nye Danske Magazin I 364—65. — [8] Resen: Kong Frederichs Den Andens Krønicke. S. 59.

S. 121. [1] A. Huitfeldt: Danmarks Riges Krønicke. 4to. V. 273. — [2] Danske Magazin II 39. — [3] Efter en Afskrift i den Luxdorfske Samling af Afskrifter af Dokumenter i Arkivet paa Rosenvold. N. K. S. no. 2091. 4to. 3die Bind no. 13. — Brevet er trykt i Huitfelds Danmarks Riges Krønike 4to IV 675, hvor dog Ordene: «fare wdh met oss imod wor festemøe» fejlagtigt er gengivne: «fare ind med os imod vor Fæstemø». Ligeledes trykt i W. Mollerup: Bille Ættens Historie I 151—52.

S. 122. [1] Danske Magazin 3die Række III 293 og 294 Anm. 1. — [2] Abrahamson, Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen I 289, II 316, III 197. 203. IV 255.

S. 123. [1] A. Huitfeldt: Danmarks Riges Krønike 4to V 273. — [2] Samme Skrift VII 30. — Scriptores reum Danicarum VIII 483. — [3] Andreas Jonæ: Thesaurus epistolicus. 4to (Sthlm. 1619) IV 33. — Tobias Hinzius: Epistel- und Werbungsbüchlein (Leipzig 1629) S. 390. — Thottske Manuskript Samling. no. 598. Fol. S. 424. — [4] Arild Huitfeld Danmarks Riges Krønike 4to V 273. — [5] Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser. III 622. 624. 629.

S. 124. [1] C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie II 216—20.

S. 125. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen III 197. — [2] P. H. Resen: Kong Fredericks den Andens Krønicke. S. 264. — [3] Joh. Mathesius: Hochzeitpredigten. (Nürnberg 1584) 4to. Bl. 33 og 34.

S. 126. [1] A. A. v. Stiernmann: Förord. ang. Sweriges Comm. etc. II 389—90. Forbudet gentages Aar 1664: III 233 og 235. smlgn. 259 og 273.

S. 127. [1] Baltische Studien XII 2. S. 30 og XIX 222. — [2] Amaranthes: Frauenzimmer Lexikon (Leipzig 1775) S. 255. — [3] Brunsvig 1350 og 1401. (Urkundenbuch der Stadt Braunschweig I 40 og 121.) — Nürnberg (Nürnberger Polizeiordnungen aus d. XIII—XV Jarh. herausg. v. Jos. Baader. Stuttgart 1761.) — Kiel 1417. Asm. Bremer: Chron. Kilense. Thott. Saml. no. 1005. Fol. S. 415. — Smlgn. Visby Stadsret IV 1, 21. (Sweriges Gamla Lagar utg. af Schlyter VIII 157.) — [4] Olaus Magnus: Historia de gentibus Septentrionalibus (Romæ 1555) Fol. S. 527—28. lib. XV cap. 35 og 36.

S. 128. [1] Kjøbenhavns Diplomatarium I 474 og 586. — Sjællandske Tegnelser 1 Maj 1624. R. A. — [2] Der wohl informirte Bräutigam. (Copenhagen 1729) S. 672. — [3] Nærværende Skrift IX 144—48. — [4] Norske Magasin I 584. — Samme Navn paa Færøerne (Magasin for Rejseiagttagelser udg. af R. Nyerup. I 206.)

S. 129. [1] Norske Magasin I 290—91. — [2] Forbud mod «Skauessen, Confekt og Banket» om Lørdagen: 16 Juni 1642. Sjællandske Tegnelser. R. A. — Lignende i Sverig 12 December 1644. — [3] Andreas Jonæ: Thesaurus epistolicus. (Sthlm. 1619) 4to IV 44. — [4] A. A. v. Stiernmann: Förordn. ang. Sweriges Comm. II 389—90. — [5] Norske Magasin I 291. — [6] H. J. Wille: Beskr. over Sillejords Præstegjeld. (Kbhvn. 1786) S. 256. — [7] Samlinger til jydsk Historie og Topografi. III 302. — Herm. Hofberg: Nerikes gamla Minnen. (Örebro 1868.) S. 199. — [8] A. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. (Berlin 1869.) § 560. — [9] Svend Bælter: Historiska Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna. (Sthlm. 1783) S. 534.

S. 130. [1] Danmark: 20 Novbr. 1579. (Kbhvn.) 2 Maj 1610, 1 Maj 1624, 16 Juni 1642, 24 Septbr. 1651, 11 Juni 1654, 4 Novbr. 1655. — Norge: 5 Januar 1552. (Bergen.) — Sverig: Kirkeloven af 1571. 12 Decbr. 1644, 30 August og 5 Oktober 1664, 19 Decbr. 1668, 14 Septbr. 1731. — [2] Medens f. Eks. Lensmanden paa Bergenhus Erik Rosenkrands selv gør Gildet Lørdag Aften (Norske Magasin I 290—91) turde dog muligt Biskop Jens Nielssøns Optræden paa Thoten d. 7de og 8de Septbr. 1594 anføres som Eksempel paa forsigtig Tilbageholdenhed. (Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger udg. af Yngvar Nielsen. S. 289—90.) — [3] Foruden de tidligere anførte Henvisninger se f. Eks.: J. Allvin: Beskr. öfv. Wästbo Härad. (Jönköping 1846) S. 199. — G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens Seder (Sthlm. 1774). — Russwurm: Eibofolke II (Reval 1855) S. 71.

S. 131. [1] Rød synes at have været en af de mest yndede Farver (se f. Eks. H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie IV 107). — Jomfru Brynhilda Benkestok var ved sit Bryllup 26 Aug. 1565 i Bergen dog iført brun Fløjls Kjole, medens hun Aftenen forud havde været smykket i rød Damaskes Kjortel (Norsk Magasin I 291). — [2] Danske Magazin V 76.

S. 132. [1] Sjællandske Tegnelser 1 Maj 1624 R. A. — Kolderup-Rosen

vinge: Gamle Danske Love IV 458. — [2] Se f. Eks. Anna Ahlefelds og Mette Rosenkrands's Klæder. Vedel Simonsen: Hagenskov S. 45. — Danske Samlinger 2den Række VI 176. — [3] Medens det dobbelte kongelige Udstyr Aar 1588 med Lethed kunde skaffes hos danske Handlende, slog disses Varebeholdning ikke til, Aar 1596, til Frk. Augustas, ventelig fordi Adelen samme Aar saa rigeligt skulde forsyne sig til Kroningsfestlighederne. Sjæll. Tegnelser 24 Juli 1596. R. A. — [4] Danske Magazin V 76. — Nye Danske Magazin II 274. — Sjællandske Tegnelser 1 Maj 1624. R. A. — [5] Samlinger til jydsk Hist. og Topogr. II 155.

S. 133. [1] Nye Danske Magazin II 274—275. — [2] A. A. v. Stiernmann: Föorordn. ang. Sweriges Comm. etc. III 260. — [3] Sv. Bælter: Hist. Anm. o. Kyrko-Ceremonierna. 2 Upl. (Sthlm. 1783.) S. 532.

S. 134. [1] Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Byes ældre Historie II 1, 98. — [2] Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Domme III 287. — [3] Danske Magazin 5te Række II 38—52. — [4] I Forordningen for Ribe 1561 forudsættes, at Piger, «der redes med Perlebindike», har forgyldt Bælte, og Piger, «der redes med Siepell» har Guldbælte. Nye Danske Magazin II 274. — [5] Ved adeligt Bryllup i Sverig 10 Maj 1654. B Whitelockes Dag Bok 1653—54. (Upsala 1777.) S. 633. — [6] Mange Eksempler paa slige Angivelser findes i Helsingørs Skiftebog af 1571. Afskrift i N. Jacobsens Samlinger. — Fra en nyere Tid se Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 152. Anm. — [7] Danske Magazin 5te Række II 50. — [8] Joh. Adolfs Ordn. von Kleidung, Hochzeiten etc. 1601. (Schleswig 1605.) Bl. B. — [9] Corp. Statut. Slesv. I 171.

S. 135. [1] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie IV 107. — [2] Rigens Regnskab 8 Maj 1588—8 Maj 1589. R. A. — [3] H. C. Lyngbye: Noget om Færøerne, især om de dèr brugelige Bryllupsskikke (Magazin for Rejseiagttagelser udg. af R. Nyerup I 210.) — [4] H. Strøm: Beskr. over Søndmør I (Sorø 1762) S. 555. — [5] Junge: Den nordsjællandske Landalmue (Kbhvn. 1798) S. 165. — [6] J. J. Öller: Beskr. öfver Jemhøgs Sochn i Blekinge. (Wexiø 1800) S. 223. — [7] C. Russwurm: Eibofolke II (Reval 1855) S. 72—73. — [8] Chr. IV's Policeyordn. f. Flensburg 1600. Corp. Statut. Slesvic. II 296. — [9] Joh. Adolfs Ordn. von Kleidung. Hochzeiten etc. 1601. (Schlesw. 1605.) Bl. B.

S. 136. [1] Danske Magazin 5te Række II 50. — [2] H. J. Wille: Beskr. over Sillejords Præstegj. (Kbhvn. 1786) S. 258. — [3] Nye Danske Magazin II 274. Dolslag kaldes af Olaus Magnus: scapulare, og omtales som brugt ogsaa til daglig af fornemme Jomfruer. (De gentibus septentrion. XIV cap. I—II.) — Smlgn. den senere Efterklang: «Dol Halsklæde», Blicher: Topographie over Vium Præstekald (Wiborg 1795) 194. — Plattysk: «Dalslach». — Tydeligst beskrevet i Folkevennen (Kristiania 1859) S. 271. (Aftryk af Mscr. Thott. no. 1719. 4to). — «Brystlap» ganske svarende til «Dolslag» se f. Eks.: Johannes Sundblad: Gammaldags bruk (Göteborg 1881) S. 82. — [4] Skrivelse fra Fru Anna Lykke til Fru Birgitte Bølle, dat. Trudsholm Sct. Dionysiidag 1587. (Klevenfeldts Saml. af Dokumenter. «Lykke».) R. A. — [5] Vedel Simonsen: Samlinger til Rugaards Historie II 1, 53. — [6] Skrivelse fra Anna Bille til Fru Sidsel Knud Persens til Lygbygaard dat. Hagløse Lørdag næst for Vor Frue Dag 1562. Danske Adelsbreve Fasc. 6. R. A.

S. 137. [1] Skrivelse fra Hildeborg Daa til Fru Birgitte Bølle, dateret Dronningborg 19 Juni 1578. Danske Adelsbreve Fasc. 12. Daae. R. A. —

[2] Vedel Simonsen: Samlinger til Hagenskovs Historie S. 46. — [3] Se f. Eks. nærværende Skrift IV 124. — [4] Ludv. Holberg: Dannemarks Riges Hist. II. (Kbhvn. 1856) S. 335. — H. C. Hersleb: Om Brude-Smykket. 1776. — P. Brock: Rosenborg Slot. (1884) S. 24—25. — P. Brock: Rosenborg-Samlingens Forøgelse 1851—1903. (1903) S. 4—5. — O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse IV 42.

S. 138. [1] Se ovenfor S. 88. — [2] Skrivelse til Fru Birgitte Bølle, dat. Spøttrup den 19de Juni 1578. Danske Adelsbreve Fasc. 35 Krabbe. R. A. — [3] H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie IV 107. — [4] Danske Magazin IV 320. — [5] Norske Magasin I 291. — [6] Herman Weigel: Das Trachtenbuch aller Nationen. (Nürnberg 1577.) Fol. Bl. C_3. — [7] v. B(essers) Schriften (Leipzig 1711) S. 364. — [8] L. S. Gahm Persson: Beskr. öfwer Öland. (Ups. 1768) S. 171. — [9] Mnscr. Thott. no. 1719. 4to, aftrykt i Folkevennen. 8de Aargang. (Kristiania 1859) S. 280. — [10] Luthers sämmtliche Werke (Irmischer) XXXIV 46.

S. 139. [1] Luthers sämmtliche Werke (Irmischer) XI 40. — [2] Luthers sämmtliche Werke (Irmischer) XXXIV 47. — [3] Frederik II's Forordning af 31 Maj 1586. Sjællandske Tegnelser. R. A. — [4] Mnscr. Thott. no. 1719. 4to. trykt i Folkevennen 8de Aargang. (Kristiania 1859.) S. 271. — [5] Fr. II's Forordning af 31 Maj 1586. Sjællandske Tegnelser. R A. — [6] Kirkehistoriske Samlinger VI 381. — [7] Forordn. 30 Juni 1603. Sjællandske Tegnelser. R. A. — Recessen af 1615 og 1643. Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love IV 320 og 455.

S. 140. [1] Sjæll. Tegn. 31 Juli 1592. R. A. — [2] Sjæll. Tegn. 28 Febr. 1591. R. A. — [3] Vedel Simonsen: Eske Brocks Levnet. II 62—63.

S. 141. [1] Udateret Skrivelse fra Søren Sørenszøn til Christian Friis. Danske Adelsbreve. Fasc. 20. Brev no. 51. R. A. — [2] Kjøbenhavns Diplomatarium I 585. — [3] Forordning af 1 Maj 1624. Sjællandske Tegnelser. R. A. — Recessen af 1643. Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Domme IV 457. — [4] Forordning af 4de November 1655. Sjællandske Registre. R. A. — [5] N. Blicher: Topographie over Vium Præstekald. (Wiborg 1795.) S. 194. — [6] Vang: En Skolelærers Levnedsløb. (Christiania 1870) S. 20.

S. 142. [1] J. M. Lappenberg: Die Miniaturen zu dem Hamburg. Stadtrechte v. J. 1497. (Hamb. 1845. 4to) S. 42. — [2] Vedel Simonsen: Samlinger til Hagenskov Slots Historie. S. 45. — [3] Holger Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie IV 107. — [4] Les voyages de Mr. Deshayes Baron de Courmesvin. (Paris 1664.) S. 70—71. — [5] Chr. Vlr. Grvpen: De uxore theotisca. (Gott. 1748) 4to. S. 140 ff. «Puella in capillo«. Longobardisk Lensret: soror in capillo. S. 187. Sachsisk 191. — Tileman: comment. hist. moral. jurid. de nuditate. S. 69. — [6] 1. Corinthier Brev 11. — Der wohl informirte Bräutigam. (Copenhagen 1729) S. 753. — [7] Monumenta quædam Palmskiøldiana. sine loco et anno. 4to, Excerpt i N. Jacobsens Samlinger. St. Kgl. Bibl.

S. 143. [1] Danmarks gamle Folkeviser udg. af Sv. Grundtvig IV 126. — Abrahamson, Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen II 275. — [2] Samme Skrift II 287. — [3] Samme Skrift III 385. — [4] Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 46—52.

S. 144. [1] Norske Magasin I 291. — [2] Les voyages de Mr. Deshayes Baron de Courmesvin. (Paris 1664) p. 71: ses cheveux estoient espars derriere la teste. — [3] Car. Ogerii Ephemerides. (Lut. Paris. 1656.) S. 90.

capillique Sponsæ a tergo more antiqvo dependebant. — [4] Chr. IV Policeyordnung f. Flensb. 1600. Corp. Statut. Slesvic. II 286. — Chr. IV Policeyordn. 27 Septbr. 1636 f. Schlesw. u. Holst. (Glückst. 1636.) Bl. E. — [5] Peder Lolles Ordsprog no. 1133. (Nyerups Udg. S. 379.) — Peder Syv: Gamle danske Ordsproge (1688) I 248. — [6] O. Rudbeck: Atlantica. III 617. — [7] Kirkehistoriske Samlinger III 6, 506. — [8] Forordn. af 1 Maj 1624. Sjæll. Tegnelser. R. A. — Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love IV 457. — [9] Norske Magasin I 397. — [10] Norske Magasin II 261. — [11] Se f. Eks. Skaanske Handl. Sølvitsborg Lensregnsk. 1605. R. A.

S. 145. [1] Chr. IV Policeyordn. f. Flensb. 1600. Corp. Statut. Slesv. II 299. — [2] Paus Samling af gamle Norske Love III 485. — [3] Helsingørs Thingbog. 14 Juni 1630. R. A. — [4] Helsingørs Thingbog 21 Oktbr. 1633. R. A. — [5] Helsingørs Thingbog 11 Maj 1635. R. A. — [6] H. Strøm: Beskr. over Søndmør. I. (Sorøe 1762) S. 536. — L. Fr. Rääf: Saml. till en Beskr. öfver Ydre Härad i Östergöthland. (Linköping 1856). S. 113. — [7] G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens Seder. (Stockholm 1774.) S. 57. — L. F. Rääf: Saml. till en Beskr. öfver Ydre Härad i Östergöthland. (Linköping 1856.) S. 113. — [8] Sam. Ödmann: Hågkomster från Hembygden. 4 Uppl. (Örebro 1861) S. 93.

S. 146. [1] Forordn. af 1 Maj 1624. Sjællandske Tegnelser. R. A. — [1] Kjøbenhavns Diplomatarium. I 586.

S. 147. [1] Om Pandebaand i Norden se f. Eks. K. Weinhold: Altnordisches Leben. (Berlin 1856) S. 180—82. Endnu i det 13de Aarhundrede betragtedes Pandebaand i Tyskland som «tysk» i Modsætning til Krans. (Karl Weinhold: Die deutschen Frauen in dem Mittelalter. (Wien 1851.) S. 462—62.

S. 148. [1] Krone af det græske: *κορώνη*, *κορώνις*, latinsk: corona, fransk: couronne, oldtysk: corone, Krone, engelsk: crown. Naar i en velskreven Artikel i «Nationaltidende» for Torsdag Aften 20 Marts 1884 (smlgn. Fremtidens Nytaarsgave 1885. Ny Række. 4de Bind S. 187. Bernhard Olsen.) Oldtidens «Skupla» og «Skypill» sættes i Forbindelse med Sjæpel, da er dette med Urette. «Scupla« betyder ikke Krans men et Stykke Tøj til at dække for, lade falde ned over Øjnene (derfor i det bibelhistoriske Skrift «Stjörn» passende anvendt som Oversættelse i 1. Mosebog 20, 16. Vulgata: in velamen oculorum). Paa Island nu til Dags betyder Skupla dels «a womans hood hiding or shading the face» (Vigfusson), dels en Slags Maske, der bindes for Øjnene paa Faar. (Er. Jönsson). «Skypill» er et blot Formindskelsesord af Skupla. — Om *chapelet* se Littrés Ordbog. — Jeg skylder ved denne og flere andre sproglige Undersøgelser Hr. Dr. phil. F. Dyrlund Tak for hans kyndige Bistand.

S. 149. [1] Henrik Harpestrengs Danske Lægebog udg. af C. Molbech. S. 96 og 130. — [2] Danmarks gamle Folkeviser udg. af Sv. Grundtvig II 313. — [3] Christiern Pedersens Danske Skrifter. I, 11. — [4] Kjøbenhavns Diplomatarium IV 323. — [5] O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse II 111—17.

S. 150. [1] Kjøbenhavns Diplomatarium IV 447—47. — [2] Grimms Wörterbuch V. Spalte 2043. — [3] Crants = garlands carried before the bier of a maiden and hung over her grave. Nattalls Standard Dictionary. — [4] Danmarks gamle Folkeviser udg. af Sv. Grundtvig II 313.

S. 151. [1] Danmarks gl. Folkeviser udg. af Sv. Grundtvig III 54—55.

S. 152. [1] Skrivelse fra Anne Bille til Fru Sisel Knud Persens til Lyngbygaard, dat. Hagløse Løverdagen næst for Vor Frue Dag 1562. Adelsbreve Fasc. 6. D. R. A. — [2] Danmarks gamle Folkeviser udg. af Sv. Grundtvig IV 433. — [3] Samme Skrift IV 404.

S. 153. [1] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser IV 48. — [2] Danmarks gamle Folkeviser udg. af Sv. Grundtvig III 99 og 142. — [3] Danmarks gamle Folkeviser udg. af Sv. Grundtvig V 56—66. — [4] Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen III 164.

S. 154. [1] Danmarks gamle Folkeviser udg. af Sv. Grundtvig V 56—66.

S. 155. [1] Danmarks gamle Folkeviser udg. af Sv. Grundtvig III 734—49. — [2] Nyerup og Rabek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen III 207 IV 58 og 202. — [3] Olaus Magnus: De gentib. septentrional. XIV 1 cap. — [4] Danske Magazin IV 317—20. — [5] Vedel Simonsen Familie-Efterretninger om de danske Ruder I 146.

S. 156. [1] Danske Magazin V 4. — [2] Danske Magazin V 76. — [3] Se en Mængde oplysende Billeder, spredte omkring i Alwin Schultz: Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger I—II, og Teksten sammesteds I 183—85.

S. 158. [1] Petrus Palladius: En Visitatz Bog udg. af Sv. Grundtvig S. 15.

S. 159. [1] J. R. Hübertz: Aktstykker til Bornholms Historie S. 548—50. — [2] J. Allvin: Beskr. öfver Wästbo Härad uti Jönköpings Län. (Jönköping 1846) S. 138—59.

S. 160. [1] Kirkehistoriske Samlinger 3die Række VI 185. — [2] J. J. Öller: Beskr. öfver Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiö 1800) S. 292. — [3] Sölvitsborg Lehnsregnskab 1605. (Sagefald). Skaanske Handlinger. R. A. — [4] Hübertz: Aktstykker til Bornholms Historie. S. 500. — [5] A. A. v. Stiernmann: Förord. ang. Sweriges Comm. III 262. — [6] Olaus Magnus: Hist. de gentibus septentrionalibus (Romæ 1555). Fol. p. 482. lib. XVI cap. 10.

S. 161. [1] G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens Seder. (Stkhlm. 1774.) S. 28. — [2] Sv. Bælter: Historiska Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierne. 2dra Upl. (Stkhlm. 1783.) S. 532. — [3] I. H. Schmitz: Sitten u. Bräuche d. Eifler Volkes. 1—2. (Trier 1856) I 53. — [4] L. F. Rääf: Saml. till en Beskr. öfver Ydre Härad i Östergöthland. (Linköping 1856) S. 114. — [5] Flensborg Avis 22 Septbr. 1903. Efter Fru Jutta Møllers Foredrag ved et Møde i Maribo, meddelt i «Lolland-Falsters Stiftstidende».

S. 162. [1] L. Thura: Beskr. over Bornholm (Kbhvn. 1756) S. 112. — [2] Samme Skrift S. 181. — [3] Iunge: Den nordsjællandske Landalmue (2det Oplag. Kbhvn. 1844.) S. 147. — N. Blicher: Topographie over Vium. (Wiborg 1795) S. 194. — Samlinger til jysk Hist. og Topografi I 308—9. 412. III 303. — Et Vesterjysk Bondebryllup. Folkekalender for Danmark 1853. S. 111. — Et Bondebryllup i Sundeved. Dansk Maanedsskrift 1859. II 356. — H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1863) S. 95 Anm. — N. Jacobsens indhentede Oplysninger især fra hans Fader. N. Jacobsens Samlinger. St. Kgl. Bibl. — [4] Minerva 1787. IV 429. — [5] Foruden de ovenfor anførte Kilder se endnu f. Eks. (H. Tolderlund) Skitser af Dr. H. (Kbhvn. 1855.) S. 118. — Schütze: Holst. Idiotikon II 232. — Smlgn. ogsaa Danske Samlinger VI 160 og 177.

S. 163. [1] Samlinger til jysk Historie og Topografi I 308. — [2] I. R.

Hübertz: Beskrivelse over Ærø. (Kbhvn. 1834.) S. 264. — [3] A. Vang: En Skolelærers Levnetsløb. (Christ. 1870.) S. 20. — [4] Johannes Sundblad: Gammaldags bruk. (Göteborg 1881) S. 83.

S. 165. [1] V. A. Seeher: Corpus constitutionum Daniæ I 30. — [2] Skrivelse fra Elsebe Krabbe til Fru Karine Mogens Krabbes. Ex Laugholm 10 Januar 1565. Danske Kongers Historie no. 53. R. A. — [3] Nye Danske Magazin II 274. — [4] Samlinger til jysk Historie og Topografi II 155. — [5] «Forlæg». «Forlegelse», «Vorlegels». — »Først et stort Perle Forlegelse, som vejer vel vejet 4 Lod ½ Kvintin. og er paa 4 Huller nær 40. — Nok et mindre med runde Perler traadt i Takker, vejer 2 Lod, er 45 Huller i». 20 Septbr. 1642. N. K. S. no. 1977 b. 4to. — Ifølge Joh. Adolfs Ordn. von Kleidung etc. 1601. (Schleswig 1605.) Fol. Bl. B 2, maatte de fornemste Borgerdøtre ikke bære Perlebindike, men kun «ein Perlen Vorlegels». — Vorlegels und Achterbände; Doctores og Lærdes Døtre faa Lov at bære «Perlen Vorlegels». Chr. IV's Policeyordn. 27 Septbr. 1636 f. Schlesw. u. Holstein. Bl. B. 2.

S. 166. [1] Johannes Sundblad: Gammaldags bruk. (Göteborg 1881.) S. 84.

S. 167. [1] Norske Magasin I 291. Jeg foretrækker at læse saaledes: och perlefier, vdi en o. s. v. — Norsk Historisk Tidsskrift I 113—71; 2den Række IV 194. — Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie IV 596—97. — [2] Forordning af 31 Maj 1586. Sjællandske Tegnelser. R. A. — [3] Kirkehistoriske Samlinger VI 381. — [4] Corpus Statut, Slesv. II 286. — [5] Chr. IV's Policeyordn. 27 Septbr. 1636. f. Slesw. o Holst. (Glückstadt 1636) Bl. D 4. — [6] Bryllupsforordning af 30 Juni 1603. Sjællandske Tegnelser. R. A. — Recessen 1615. Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Love IV 320, gentagen i Recessen af 1643. S. 455.

S. 168. [1] Les voyages de Mr. Deshayes Baron de Courmesvin. (Paris 1664.) S. 71. — [2] Jens Bircherods Dagbog. 27 Marts 1666 (ikke trykt i Molbechs Udgave). — [3] Norske Magasin II 293. — [4] Forordning af 1 Maj 1624. Sjæll. Tegnelser. R. A. genoptagen i Recessen af 1643. Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Love IV 457.

S. 169. [1] T. F. Thiselton Dyer: English folk-lore (London 1884) p. 200. — [2] Johannes Sundblad: Gammaldags bruk. (Göteborg 1881.) S 83.

S. 170. [1] Alwin Schultz: Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger. I—II (Leipzig 1879—80) passim.

S. 171. [1] Karl Weinhold: Altnordisches Leben. (Berlin 1856) S. 247.

S. 173. [1] Albret Raffn: Den Himmelske Herredag (Kbhffn. 1633) Bl. Ll. 7. — [2] Dat. Vallø Tirsdagen for St. Pedersdag Ao. 1538. Danske Adelsbreve. Fasc. Fasc. 47. Munck. R. A. — [3] I. Holst: Regiæ Nuptiæ Chr. V (Kbhvn. 1637). 4to. Bl. C. — [4] Se f. Eks. Mogens Nielssøn: Kiærligheds Baand aff den 133 Psalme. (Witteberg 1615. 8vo.) S. 104. — Joach. Hildebrand de nuptiis veterum Christianorum. (Helmst. 1661. 4to.) Bl. K 3. — [5] Nærværende Skrift IV 40.

Jeg har ogsaa ved denne Bog Anledning til at fremhæve, hvor megen Hjælp jeg under Udarbejdelsen har haft af N. Jacobsens haandskrevne Samlinger paa det Store kongelige Bibliotek.